ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1966

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1966

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2.

ΜΕΣΣΗΝΙΑ - ΗΛΕΙΑ

Μεσσηνία.

The Palace of Nestor. Excavations of 1963 (Πίν. 161 - 162) ..... σελ. 161–163
Ἀνασκαφαὶ Πύλου (Πίν. 163 - 165) ..... » 163-164

Ἦλεία.

Ausgrabungen in Olympia 1963/4 (Πίν. 166 - 175) ..... » 165–173
Α. Ὀλυμπία καὶ περιοχὴ αὐτῆς, Β. Πύργος, Γ. Ἀνδραβίδα, Δ. Ἀρχαία Φιγάλεια, Ε. Ζαχάρω, ΣΤ. Δίβρη, Ζ. Τυχαῖα εὑρήματα, Η. Ἐπίδαυρος. (Πίν. 176 - 194· Σχέδ. 1) » 174–179
Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας (Πίν. 195) ..... » 179–180
Ἀρχαία Ἦλις (Πίν. 196 - 208) ..... » 180–182

ΑΧΑΪΑ

Πάτραι (Ἀναστηλώσεις, Μουσεῖον), Ἀνασκαφαὶ (Ἀνασκαφὴ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων), Περιοχὴ Ἀχαΐας (Ἀνασκαφὴ Τείχους Δυμαίων). (Πίν. 209 - 219· Σχέδ. 1). ..... » 183–190

ΒΟΙΩΤΙΑ

Μουσεῖον Θηβῶν, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν (Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Θεοδώρου, Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ἰ. κ. Γ. Τζώρτζη, Οἰκόπεδον Ἀ. κ. Σ. Τζώρτζη, Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ε. Ἀντωνίου, Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Δημ. Παυλογιαννοπούλου, Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Εὐθυμίου), Ἄλλαι ἀνασκαφαὶ ἐν Βοιωτίᾳ (Κάστρον Κωπαΐδος, Καλλιθέα, Κλειδί, Πτῷον), Ἀναστηλώσεις, Περισυλλογὴ (Καναπίτσα, Δυὸ Λιθάρια, Στενή, Κοράκι Ἑλλοπίας), Ἀντικείμενα εἰσαχθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1962-63 (Λίθινα ὁλόγλυφα, Ἀνάγλυφα, Πήλινα, Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐκ Θηβῶν). (Πίν. 220 - 248· Σχέδ. 1 - 4) ..... » 191–203
Ptoion. Sanctuaire du héros Ptoios à Castraki (Πίν. 234 δ) ..... » 204

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Βοιωτία (Σχηματάρι - Τανάγρα, Ὕπατον (Σύρτζι), Πλατανάκι (παρὰ τὴν λίμνην Ὑλίκην), Ἀκραίφνιον), Θῆβαι 1. Οἰκόπεδον Θεοδώρου, 2. Οἰκόπεδον Ι. κ. Σ. Τζώρτζη, 3. Καδμεῖον (Οἰκόπεδον Α. κ. Σ. Τζώρτζη). (Πίν. 249 - 254· Σχέδ. 1 - 5). ..... » 205–212

ΕΥΒΟΙΑ

Μουσεῖον Χαλκίδος, Τζαμὶ Χαλκίδος, Πεδιὰς Ψαχνῶν ..... » 213

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1. Χαλκίς, 2. Πισσώνας, 3. Βατώντας, 4. Πολιτικά, 5. Ἀμάρυνθος (Βάθεια). (Πίν. 255 - 257) ..... » 214–215

ΦΩΚΙΣ

Δελφοὶ (Μουσεῖον Δελφῶν, Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι Δελφῶν), Ἄμφισσα, Γαλαξείδιον. (Πίν. 258–262· Σχέδ. 1 - 3) ..... σελ. 216–222
Fouilles à Médéon (Πίν. 263 - 264) ..... » 223–225

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

Ἀνασκαφὴ Πύργου Ἀντικύρας ..... » 226

1. Ἐρείπια βυζ. κτισμάτων εἰς Ἀντίκυραν, 2. Ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος, 3. Μονὴ Ἀγάθωνος, 4. Βυζαντινὴ Μονὴ Παναγίας Μελινίτζης. (Πίν. 265–281· Σχέδ. 1 - 3, 1 - 5) ..... » 226–236

Δωρὶς Παρνασσίδος.

1. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Μαριολάτας (Παρνασσίδος), 2. Γραβιά, 3. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Ἀρτοτίνας. (Πίν. 282 - 284· Σχέδ. 1 - 3) ..... » 237–240

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Α΄ Μουσεῖα καὶ Συλλογαί.

1. Μουσεῖον Βόλου, 2. Νέα Ἀγχίαλος, 3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λαμίας. (Πίν. 285 - 287).

Β΄ Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι καὶ μνημεῖα.

Γ΄ Ἀνασκαφαί.

1. Ἱερὸν Ἀθηνᾶς ἐν Φίλιᾳ Καρδίτσης (Ἀνασκαφὴ Ἱεροῦ, Ταφαὶ ἀνασκαφῆς Φίλιας - Καρδίτσης, Νομίσματα ἀνασκαφῶν Φίλιας), 2. Ἀνασκαφὴ Μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων παρὰ τὸ Μέγα Μοναστήριον (Λαρίσης), 3. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλῳ.

Δ΄ Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ - Τοπογραφ. ἔρευναι - Περισυλλογαὶ ἀρχαίων. (Πίν. 288 - 303· Σχέδ. 1 - 2, 1 - 4).

1. Φάρσαλος, 2. Θολωτὸς Μυκηναϊκὸς τάφος Ἁγ. Ἀντωνίου (Φαρσάλων), 3. Καλλιθέα (Κισλὰρ) Φαρσάλων, 4. Μπουνάρμπασι, 5. Μαγούλα Ἁγ. Ἀθανασίου (ἢ Δελέρι) Τιρνάβου, 6. Μαγούλα Πέρα Μαχαλᾶ Ροδιᾶς, 7. Χόρτον, 8. Πρόερνα (Νέον Μοναστήριον), 9. Μελίταια, 10. Γόμφοι, 11. Λαμία, 12. Ἐπιγραφικὰ εὑρήματα. (Πίν. 304 - 307· Σχέδ. 1 - 2) ..... » 241–267

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ ΝΗΣΩΝ

Θεσσαλία.

1. Φθιώτιδες Θῆβαι (Νέα Ἀγχίαλος), 2. Στόμιον (τέως Τσάγεζι). (Πίν. 308 - 311· Σχέδ. 1).

Σποράδες.

Σκόπελος (Πίν. 312 - 322· Σχέδ. 1 - 9) ..... » 268–293

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

'Ακαρνανία (Μουσεῖον Θυρρείου), Αἰτωλία καὶ 'Εσπερία Λοκρὶς (Μουσεῖον Θέρμου, Μουσεῖον 'Αγρινίου, Ναύπακτος, 'Ανασκαφὴ 'Αγίου 'Ηλία - Μεσολογγίου ('Ιθωρίας). (Πίν. 323 - 340) ..... » 294–300

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσι, Μονὴ Τατάρνας (Πίν. 341-344) ..... » 301

ΠΙΝΑΚΕΣ Β' ΜΕΡΟΥΣ (ΧΡΟΝΙΚΩΝ)

ΤΕΥΧΟΣ 2.

161	Pylos.	Pots of various shapes from Pantry 20.
162 a	Pylos.	Walls projecting from scarp near southwestern end of steep edge of acropolis, from NE.
162 b	Pylos.	Fresco of Blue Birds. Fitted together by Professor Lang and drawn by Mr. de Jong.
163 α	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Ἐκ τῶν ἄνω. Ὑποστύλωσις ἵνα γίνῃ ἐφικτὴ ἡ ἀνασκαφή.
163 β	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Ὑστερογεωμετρικὴ μικρὰ πρόχους.
163 γ	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Μελαμβαφὴς κύαθος.
164 α	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Κυλινδρικὸς κύαθος.
164 β	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Μόνωτος φιάλη χρησιμοποιηθεῖσα ὡς λύχνος.
164 γ	Πύλος.	Κουκουνάρα. Ἀκόνας τ. 1. Φακοειδὴς σφραγὶς χαλκηδονίου.
164 δ	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη τ. 1. Πεπιεσμένος κύλινδρος ἀμεθύστου.
164 ε	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη τ. 1. Φακοειδὴς σφραγὶς χαλκηδονίου.
165 α	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη. Πεπιεσμένος κύλινδρος ἐρυθρωποῦ ἰάσπιδος, τ. 1.
165 β	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη.Ἀμυγδαλοειδὴς σφραγὶς σαρδίου, τ. 1.
165 γ	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη. Πεπιεσμένος κύλινδρος σαρδίου καὶ χρυσόδετος σφραγὶς λαζουρίτου, τ. 1.
165 δ - ε	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη. Κρατῆρες (ἀνάπτυγμα), τ. 1.
165 ς'	Πύλος.	Κουκουνάρα. Γουβαλάρη. Χαύλιοι, τ. 2.
166 a	Olympia.	Oktogon vom Nordwesten.
166 b	Olympia.	Ausgrabung mit Oktogon von Südosten.
167 a	Olympia.	Korinthischer Helm, B 5614.
167 b	Olympia.	Korinthischer Helm, B 5613.
168 a	Olympia.	Beinschiene, B 5756, Gesamtansicht.
168 b	Olympia.	Beinschiene, B 5756, Detail.
168 c	Olympia.	Korinthischer Helm, B 5614, Detail.
169 a	Olympia.	Geometrischer Krieger, B 5600.
169 b	Olympia.	Geometrischer Krieger, B 5700.
170 a	Olympia.	Dreifussringhenkel B 5340 + B 5676.
170 b	Olympia.	Bronzepferd von Ringhenkel B 5617.
170 c	Olympia.	Dreifussbeinfragment B 5800, Herakles und die Hydra.
171 a	Olympia.	Omphalosschale B 5909.
171 b	Olympia.	Becken B 5758.
172 a	Olympia.	Phönikische Schale B 6049, Detail.
172 b	Olympia.	Kannenhenkel B 5850 Vorderansicht.

172 c	Olympia.	Kannenhenkel B 5850 Seitenansicht.
172 d	Olympia.	Widderkopf, Kesselprotome B 5668.
173 a	Olympia.	Einsatzsieb B 5917 Gesamtansicht.
173 b	Olympia.	Einsatzsieb B 5917. Griff mit Inschrift.
173 c	Olympia.	Ochengespann B 5618.
173 d	Olympia.	Geometrischer Stier B 5616.
174 a	Olympia.	Linkes Ohr des beissenden Kentauren aus dem Westgiebel des Zeustempels Inv. S 107.
174 b	Olympia.	Fragment vom Mantel des Kladeos aus dem Ostgiebel des Zeustempels S 104.
174 c	Olympia.	Plinthe des Kladeos mit angesetztem Fragment.
175 a	Olympia.	Blitzschleudernder Zeus B 5550.
175 b	Olympia.	Sprunggewicht aus Stein S 105.
175 c	Olympia.	Rotfiguriger Kelchkrater.
176 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία (Ἱερὰ Ἄλτις). Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας.
176 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία (Ἱερὰ Ἄλτις). Ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ νάρθηκος.
177 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἡ προϊστορικὴ ἑστία (;) παρὰ τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας.
177 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Προτομὴ γρυπός.
177 γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Τμῆμα ὀχάνου φέροντος παράστασιν λέοντος καταβάλλοντος ταῦρον.
177 δ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἐπιπήχιον χαλκοῦν.
178 α, γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Κορινθιακὰ κράνη.
178 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἰλλυρικὸν κράνος.
179 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Πήλινον εἰδώλιον.
179 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἔλασμα εἰς σχῆμα πτηνοῦ (χηνίσκος;).
179 γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ ταινίας ὀχάνου.
179 δ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Χαλκῆ κνημίς.
180 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Χαλκοῦν ἔλασμα μὲ σφυρήλατον διακόσμησιν.
180 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἀναπαράστασις τμήματος αὐτοῦ.
181 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Πηλίνη ἀνδρικὴ κεφαλή.
181 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἀναπαράστασις τοῦ ὑποκρατηρίου μετὰ τοῦ λέβητος αὐτοῦ.
181 γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Ἡ ἑτέρα τῶν πλευρῶν τοῦ ἀσσυριακοῦ ὑποκρατηρίου.
182 α, γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Σκύφοι.
182 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Ἀλάβαστρον.
183 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Κύλιξ.
183 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος.
183 γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Οἰνοχόη.
184 α	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης.
184 β	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Πτηνὸν (;) ἐκ φύλλου χρυσοῦ.
184 γ	Ἠλεία.	Ὀλυμπία. Τρύπες. Μόνωτος τριποδικὴ χύτρα ἐκ Μυκηναϊκοῦ τάφου Α.
185 α - β	Ἠλεία.	Τρύπες. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ Μυκηναϊκοῦ τάφου Α.
185 γ	Ἠλεία.	Τρύπες. Σταμνίσκος τάφου Α.
185 δ	Ἠλεία.	Τρύπες. Σταμνίσκος τάφου Β.
185 ε	Ἠλεία.	Τρύπες. Ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον τάφου Β.
185 ς΄	Ἠλεία.	Τρύπες. Ἀμφορίσκος τάφου Β.
186 α	Ἠλεία.	Τρύπες. Ἀλάβαστρον τάφου Γ.
186 β	Ἠλεία.	Τρύπες. Ἀλάβαστρον τάφου Β.
186 γ	Ἠλεία.	Τρύπες. Μόνωτον ἀγγεῖον τάφου Γ.
186 δ	Ἠλεία.	Τρύπες. Τριποδικὴ πυξὶς μετὰ καλύμματος τάφου Δ.
186 ε	Ἠλεία.	Τρύπες. Σταμνίσκος τάφου Δ.
186 ς΄	Ἠλεία.	Τρύπες. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος ΥΜ ΙΙΙ Γ τάφου Δ.

187 α	Ἠλεία.	Τρύπες. Κύαθος τάφου Δ.
187 β	Ἠλεία.	Τρύπες. Κέρνος τάφου Ε.
187 γ	Ἠλεία.	Τρύπες. Ἀμφορίσκος τάφου Δ.
187 δ	Ἠλεία.	Τρύπες. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος τάφου Ε.
187 ε	Ἠλεία.	Τρύπες. Πήλινον εἰδώλιον μυκηναϊκῆς θεᾶς ἐκ τάφου Α.
187 ς΄	Ἠλεία.	Τρύπες. Ξίφος χαλκοῦν ἐκ τάφου Δ.
188 α	Ἠλεία.	Τρύπες. Δρόμος καὶ θύρα τάφου Α πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ξηρολιθιᾶς.
188 β	Ἠλεία.	Τρύπες. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Γ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ταφῶν.
188 γ	Ἠλεία.	Τρύπες. Λακκοειδεῖς τάφοι εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου Ε.
188 δ	Ἠλεία.	Ζαχάρω. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον Ἀνηλίου.
188 ε	Ἠλεία.	Πύργος. Ὀξυπύθμενος ἀμφορίσκος.
188 ς΄	Ἠλεία.	Πύργος. Οἰνοχόη μετὰ διπλῆς λαβῆς.
189 α	Ἠλεία.	Δίβρη. Ἐκκλησίδιον Ἁγίας Τριάδος μετὰ τὴν ἐπισκευὴν αὐτοῦ.
189 β - γ	Ἠλεία.	Δίβρη. Ναΐσκος Ἁγίου Ἰωάννου μετὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ.
190 α	Ἠλεία.	Δίβρη. Ἐκκλησίδιον Ἁγ. Τριάδος. Τμῆμα τοιχογραφίας μὲ παράστασιν τῆς Μεταλήψεως τῶν Ἀποστόλων. Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς.
190 β	Ἠλεία.	Δίβρη. Ἐκκλησίδιον Ἁγ. Τριάδος. Τμῆμα τοιχογραφίας.
191 α	Ἠλεία.	Δίβρη. Τμῆμα τοιχογραφίας ἐκκλησιδίου Ἁγ. Τριάδος μὲ παράστασιν λουτροῦ βρέφους.
191 β	Ἠλεία.	Δίβρη. Τοιχογραφία Καθολικοῦ κάτω Μονῆς ἐκ τοῦ πρώτου στρώματος.
192 α	Ἐπίδαυρος.	Πολεμιστὴς κατακείμενος, ἐκ τῆς ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος ναοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου. Εὑρέθη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου.
192 β - γ	Ἐπίδαυρος.	Ἐμπροσθία καὶ ὀπισθία ὄψις κορμοῦ ἀμαζόνος. Τὸ πρόσθιον τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου, τὸ ὀπίσθιον ἐκ τοῦ Μουσείου Ἐπιδαύρου.
193 α	Ἐπίδαυρος.	Ἀμαζὼν καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, μετὰ τὴν διὰ τριῶν νέων θραυσμάτων συμπλήρωσίν της.
193 β	Ἐπίδαυρος.	Πολεμιστής, συμπληρωθεὶς διὰ τριῶν μεγάλων τεμαχίων.
193 γ	Ἐπίδαυρος.	Σύμπλεγμα ἀνδρικῆς καὶ γυναικείας μορφῆς, συμπληρωθὲν διὰ τριῶν μεγάλων τεμαχίων.
194 α	Ἐπίδαυρος.	Ἄνω τμῆμα κορμοῦ πολεμιστοῦ, συμπληρωθὲν ἐκ τριῶν μεγάλων τεμαχίων.
194 β	Ἐπίδαυρος.	Στῆθος γυναικείας μορφῆς, συμπληρωθὲν ἐκ δύο τεμαχίων.
194 γ	Ἐπίδαυρος.	Χαλκῆ ὑδρία Ε΄ αἰῶνος ἐκ τῆς περιοχῆς Καλυβακίων Σκιλλουντίας.
195		Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας.
196 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὰ ἀναλήμματα τῆς πρώτης καὶ δευτέρας φάσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου.
196 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὰ τρία διαδοχικὰ ἀναλήμματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μετὰ τοῦ ἄκρου τῆς δυτικῆς παρόδου.
197 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ τρίτον νεώτατον ἀνάλημμα τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μετὰ τοῦ παρακειμένου ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ.
197 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὰ θεμέλια ἐδωλίων τοῦ κοίλου.
198 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὰ θεμέλια ἐδωλίων τοῦ κοίλου ἐπὶ τοῦ πρανοῦς αὐτοῦ, διαγραφομένου σαφῶς ἐπὶ τῆς «σκάρπας» τῆς τάφρου.
198 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τάφος 1 μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν αὐτοῦ.
199 α - γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἀμφορεύς, οἰνοχόαι καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου 1 τοῦ ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου εὑρεθέντος.
200 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τάφος 2 ἀποκαλυφθεὶς ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου.
200 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἀμφορεὺς τάφου 2.
200 γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Οἰνοχοΐσκαι (α τάφου 3 καὶ β τάφου 2).
201 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τάφοι ἀποκαλυφθέντες ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου. Τάφος 3.

201 β - γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Τάφοι ἀποκαλυφθέντες ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου. Τάφος 4 καί λεπτομέρεια αὐτοῦ.
202 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 4.
202 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 5.
202 γ	Ἀρχαία Ἦλις.	Χαλκοῦν ξίφος ἐκ τοῦ τάφου 4.
203 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου ἀπὸ ΝΑ.
203 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ΝΑ. τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου.
204 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τμῆμα τοῦ κλασσικοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, κάτωθεν τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου.
204 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τμῆμα τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου.
205 α - β	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου τοῦ θεάτρου, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ.
206 α	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ἀποκατασταθὲν ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου τοῦ θεάτρου. Ἄποψις ἀπὸ τοῦ παρασκηνίου.
206 β	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ θεάτρου, μετὰ τὸν εὐτρεπισμόν του.
207	Ἀρχαία Ἦλις.	Τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον τοῦ θεάτρου μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν δόμων του.
208 α - β	Ἀρχαία Ἦλις.	Ἐρείπια ρωμαϊκοῦ κτίσματος παρὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ χωρίου Γαλούπιον πρὸς ἀρχαίαν Ἦλιδα.
208 γ - δ	Ἀρχαία Ἦλις.	Τάφοι ρωμαϊκοὶ ἀποκαλυφθέντες ἀνατολικῶς τοῦ Ἐφορείου Ἀρχ. Ἦλιδος.
209 α - β	Ἀχαΐα.	Φρούριον Πατρῶν. Ὄψις τοῦ πολυγωνικοῦ πύργου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν.
210 α - β	Ἀχαΐα.	Φρούριον Πατρῶν. Ὄψις τοῦ παρὰ τὴν πύλην τῆς ἄνω ἀκροπόλεως τετραγώνου πύργου πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν.
211 α	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἡ παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν κρύπτη μὲ τὸ Ἁγίασμα κατ' ἰχνογράφημα τοῦ Pomardi (1805).
211 β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Τάφος (σαρκοφάγος) ἀρ. 3.
212 α	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Τάφοι ἀρ. 1 καὶ 2.
212 β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Τάφος ὀπτοπλίνθινος ἀρ. 2.
212 γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Τάφος (σαρκοφάγος) ἀρ. 1.
213 α	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Χρυσοῦν περίαπτον ἐκ τοῦ τάφου 2.
213 β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 2.
213 γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου 3.
214 α - β	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Μαρμάρινον τεφροδόχον λαρνακίδιον ἐκ τοῦ τάφου 3. Πρόσοψις καὶ πλαγία ὄψις.
214 γ	Ἀχαΐα.	Πάτραι. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Διονύσου ἐκ Μάγειρα (Ρυπικῆς).
215 α	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Ὁ πρὸ τῆς κυρίας πύλης βωμός.
215 β	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Πρώϊμοι πρωτοκορινθιακαὶ μικκύλαι κοτύλαι ἐκ τοῦ βωμοῦ.
215 γ - δ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Πρώϊμα ἀρχαϊκὰ πήλινα εἰδώλια κριοῦ καὶ κυνὸς ἐκ τοῦ βωμοῦ.
216 α	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Πήλινον εἰδώλιον Πανὸς αὐλητοῦ ἐκ τοῦ βωμοῦ.
216 β	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Προϊστορικὸς πίθος ἐκ τοῦ βωμοῦ.

216 γ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙ Γ οἰνοχόη ἐκ τοῦ βωμοῦ.
216 δ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Λιθίνη μήτρα δακτυλίου.
216 ε	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Λίθινον ΠΕ εἰδώλιον.
217 α - β	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Ἡ ἔξω παρειὰ τοῦ ἐξωτέρου ἐγκαρσίου τοίχου (β. Τὸ βέλος δεικνύει τὸ ἐν σχήματι τριαίνης σύμβολον).
217 γ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Ὄστρακα νεολιθικῶν ἀγγείων.
217 δ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Οἰκία ἱστορικῶν χρόνων.
218 α	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Ἀπότμημα κεράμου στέγης φερούσης τὴν σφραγίδα ΔΥΜ.
218 β	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Μυκηναϊκὴ οἰκία ἀπὸ Ν.
219 α	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. Ἀπότμημα ΥΕ ΙΙΙ πίθου.
219 β	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙ Γ ψευδόστομος ἀμφορεὺς μετὰ ὁριζοντίων λαβῶν.
219 γ	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙ Γ ὑδρία.
219 δ - ε	Ἀχαΐα.	Τεῖχος Δυμαίων. ΥΕ ΙΙΙ Γ σκύφοι.
220 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ψευδόστομοι ἐνεπίγραφοι ἀμφορεῖς.
220 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Μεσοελλαδικὸς πίθος Εὐτρήσεως.
221 α	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Π. Θεοδώρου. Ταφὴ ὑπὸ τὸ δάπεδον ΠΕ οἰκίας.
221 β	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Π. Θεοδώρου. Τοῖχοι, δάπεδα καὶ βόθροι ΠΕ οἰκίας.
222 α	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου. Χαλκῆ τριχολαβὶς εὑρεθεῖσα ἐντὸς ΠΕ τάφου.
222 β	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου. Ἀσκοειδὴς πρόχους εὑρεθεῖσα ἐπὶ δαπέδου ΠΕ οἰκίας.
222 γ	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου. Ἔκτυπον σφραγῖδος ἐξ ὑαλομάζης.
222 δ	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου. Μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν.
223 α	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἰ. καὶ Γ. Τζώρτζη. Ἀψὶς Νυμφαίου· ἐσωτερικὴ ὄψις.
223 β	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἰ. καὶ Γ. Τζώρτζη. Μαρμάρινον ἐπίκρανον.
223 γ	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἰ. καὶ Γ. Τζώρτζη. Κιονόκρανον φέρον παλαιοτέραν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ ἄβακος.
224	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη (Καδμεῖον). 1η φάσις ἀνασκαφῶν (ἀρχιτέκτων: Λουκία Πασιᾶ).
225 α - β	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη. Ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὄψις δυτικοῦ τοίχου κλασσικοῦ ἢ ἑλληνιστικοῦ κτηρίου.
226 α	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη. Ἀγαλμάτιον μαρμάρινον Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου.
226 β	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη. Κεφαλὴ μαρμαρίνη ἐκ τοῦ αὐτοῦ κτηρίου.
226 γ	Θῆβαι.	Εὑρήματα ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη. Πίθος μυκηναϊκὸς εὑρεθεὶς ἐντὸς τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ».
227 α - β	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη. Λείψανα πλινθίνου μυκηναϊκοῦ τοίχου ἐντὸς τοῦ «δωματίου θησαυροῦ».
228 α - β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἀνασκαφαὶ Καδμείου, «δωμάτιον θησαυροῦ». Ἔκτυπα σφραγίδων μυκηναϊκῶν ἐξ ἀχάτου.
229 α - β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἀνασκαφαὶ Καδμείου, «δωμάτιον θησαυροῦ». Σφραγιστικοὶ κύλινδροι ἀνατολικῆς προελεύσεως.
230 α - β	Θῆβαι.	Καδμεῖον (οἰκόπ. Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη). Μυκ. τοῖχος εἰς τὸ βάθος θεμελίου διαμερίσματος τοῦ μεσαιωνικοῦ κτηρίου.
230 β	Θῆβαι.	Καδμεῖον. Γωνία ΠΕ κτίσματος ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου.
230 γ	Θῆβαι.	Καδμεῖον (οἰκοπ. Ἀντωνίου). Συγκρότημα τοίχων ἀποτελοῦν τὸ Α. πέρας τοῦ ἀνακτόρου.

231 α	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου. Κτιστὸς ΜΕ τάφος.
231 β	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου. Ἀγγεῖα ἀπὸ δύο ΜΕ τάφους.
231 γ	Θῆβαι.	Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου. Χαλκᾶ μυκηναϊκὰ σκεύη εὑρεθέντα ἐντὸς ΜΕ τάφου.
232 α - γ	Θῆβαι.	Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἐκ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου Κάστρου Κωπαΐδος.
233 α - β, δ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Εὑρήματα (ἀγγεῖα καὶ χαλκᾶ ἐγχειρίδια) ἀπὸ καταστραφέντας λαξευτοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους ἐν Καλλιθέᾳ.
233 γ	Θῆβαι.	Καλλιθέα. Εἴσοδος τάφου λαξευμένου εἰς τὸν βράχον.
234 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν τάφων Κλειδίου.
234 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου Κλειδίου.
234 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Πτῷον. Καστράκι. Βάσις τρίποδος.
234 δ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Κάνθαρος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πτῴου.
235 α	Θῆβαι.	Καναπίτσα. Μαρμάρινος λέων.
235 β	Θῆβαι.	Καναπίτσα. Παπυρόμορφον κιονόκρανον.
235 γ	Θῆβαι.	Καναπίτσα. Ἐρυθρόμορφος κρατήρ.
235 δ	Θῆβαι.	Καναπίτσα. Ἐνεπίγραφος βάσις.
236 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Καναπίτσας. Τμῆμα ἐπιτυμβίου θριγκοῦ.
236 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Καναπίτσας. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἐπιστυλίου.
236 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Καναπίτσας. Γραπτὸν ἐπίκρανον.
237 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τῆς θέσεως «Στενὴ» (ἀρχ. Ὀγχηστός;). Πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον.
237 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τῆς θέσεως «Στενὴ» (ἀρχ. Ὀγχηστός;). Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμαρίνου ἐπιστυλίου.
237 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐκ τῆς θέσεως «Στενὴ» (ἀρχ. Ὀγχηστός;). Προξενικὸν ψήφισμα ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης.
238 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Τμῆμα τραπεζοφόρου ἐκ τῆς θέσεως «Στενή».
238 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Χαλκῆ χεὶρ μετὰ τοῦ πήχεως ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου ἐκ τῆς ἰδίας τοποθεσίας.
238 γ - δ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Μαρμάρινα ἀγαλμάτια γυναικῶν ἐκ Θεσπιῶν.
239 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐνεπίγραφος πώρινος κίων ἐκ τῆς θέσεως «Δυὸ Λιθάρια».
239 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ὅρος ἱεροῦ ἐκ τῆς θέσεως «Κοράκι Ἑλλοπίας».
240 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Κεφαλὴ Ἀφροδίτης ἐκ Μαυρομματίου.
240 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Κνήμη ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος ἐκ τοῦ χωρίου Τάχι.
240 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιος κύβος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἐκ Ξηρονομῆς.
241 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐκ Παλαιοκαραντᾶ.
241 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Μαρμαρίνη πλὰξ μετ' ἀναγλύφου ἀνδρικοῦ κορμοῦ· ἐκ Παλαιοκαραντᾶ.
241 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Τμῆμα μαρμαρίνης στήλης μὲ ἀνάγλυφον ἱππέως· ἀγνώστου προελεύσεως.
242 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Ἀγάθων».
242 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Ἀριστογίτα».
243 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Διογένης».
243 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Ζωΐλα. . .».
244 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Πολύκριτος. . .».
244 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Ὀνήσιμος. . .».
245 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Θηβῶν. Ἐπιγραφὴ «Σιμάκων. . .».
245 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἀνάγλυφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Κάστρου Κωπαΐδος. Ἐπιγραφὴ «Τρύφων».
245 γ	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως μὲ 4στιχον ἐπιγραφὴν «Νουσοδόρω τάν. . .».

246 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως ἐκ Θεσπιῶν. Ἐπιγραφὴ 4στιχος: —ος· Ἀγαθοκλῆς Ὀλυμπα—.
246 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας ἐνεπιγράφου στήλης ἐκ Θηβῶν. Ἐπιγραφὴ Α]πολλόδω[ρος.
247 α	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Διονυσία. . .».
247 β	Θῆβαι.	Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι. «Εὐφροσύνη. . .».
248 α	Μουσεῖον Θηβῶν.	Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι. «Ἐράτων Μικύλλου» ἐκ Θηβῶν.
248 β	Μουσεῖον Θηβῶν.	Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι. «Μόσχος» ἐκ Θηβῶν.
248 γ	Μουσεῖον Θηβῶν.	Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι. «Σμικρίων» ἐξ Ἀκραιφνίου.
249 α	Βοιωτία.	Τανάγρα. Ἅγιος Ἰωάννης Νεκροταφείου. Ἀνατολικὴ ὄψις.
249 β	Βοιωτία.	Τανάγρα. Ἁγία Παρασκευή. Ἀνατολικὴ ὄψις.
250 α	Βοιωτία.	Ὕπατον. Ναὸς Ἁγ. Κωνσταντίνου. Μαρμάρινον ἐπιστύλιον τέμπλου.
250 β	Βοιωτία.	Μονὴ Σαγματᾶ. Τὰ κελλία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.
250 γ	Βοιωτία.	Μονὴ Σαγματᾶ. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ ΝΑ.
251 α	Βοιωτία.	Μονὴ Σαγματᾶ. Κόγχη ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ἐξωνάρθηκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀνακαινίσεως (1675).
251 β	Βοιωτία.	Ὁ ναΐσκος τῆς Ἁγίας Μαρίνης.
252 α	Βοιωτία.	Ἁγία Μαρῖνα. Ἡ Γέννησις.
252 β	Βοιωτία.	Ἁγία Μαρῖνα. Ἡ Ὑπαπαντή.
253 α	Βοιωτία.	Ἁγία Μαρῖνα. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου.
253 β	Βοιωτία.	Ἅγ. Γεώργιος Ἀκραιφνίου ἀπὸ ΒΔ.
254 α	Βοιωτία.	Ἅγ. Γεώργιος Ἀκραιφνίου. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ.
254 β	Βοιωτία.	Ἅγ. Γεώργιος Ἀκραιφνίου. Ὁ ναὸς ἀπὸ ΝΔ.
255 α	Εὔβοια.	Χαλκίς. Ἡ στέγη τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς.
255 β	Εὔβοια.	Πισσώνας. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
255 γ	Εὔβοια.	Πισσώνας. Ὁ πύργος τοῦ Μόστρα.
255 δ	Εὔβοια.	Βατώντας. Ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς.
256 α	Εὔβοια.	Πολιτικά. Πύργος.
256 β	Εὔβοια.	Πολιτικά. Ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου.
256 γ	Εὔβοια.	Πολιτικά. Ναὸς Περιβλέπτου. Ἐντοιχισμένα γλυπτά.
257 α	Εὔβοια.	Βάθεια. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίτσας ἀπὸ ΝΔ.
257 β	Εὔβοια.	Βάθεια. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον.
257 γ	Εὔβοια.	Βάθεια. Ὁ σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως εἰς θέσιν Παλαιοχώρια.
257 δ	Εὔβοια.	Βάθεια. Ὁ σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς θέσιν Παλαιοχώρια.
258 α - β	Δελφοί.	Ἀργυροῦς δακτύλιος ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου.
258 γ - δ	Δελφοί.	Γυναικεῖαι προτομαὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
259 α - β	Δελφοί.	Γυναικεῖαι προτομαὶ ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου.
259 γ - δ	Δελφοί.	Εἰδώλια γυναικῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
260 α - β	Δελφοί.	Εἰδώλια γυναικῶν ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου.
260 γ	Δελφοί.	Ληκύθια ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
261 α	Δελφοί.	Ληκύθια ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου.
261 β	Δελφοί.	Ὑάλινα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
262 α - γ	Δελφοί.	Πήλινον εἰδώλιον ζώου, χαλκᾶ κάτοπτρα καὶ ὀστεΐνη πόρπη ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου.
263 a	Médéon.	L'acropole de St. Théodore.
263 b	Médéon.	Bijoux d'or.
264 a	Médéon.	Oenochoè protogéométrique.
264 b	Médéon.	Amphore géométrique.
265 α	Ἀντίκυρα.	Μέρος τοῦ ἐλαιῶνος μετὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἀρχαίων κτισμάτων.

265 β	Ἀντίκυρα.	Τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ ἐλαιῶνος μετὰ τὴν κοπὴν τῶν ἐλαιῶν.
266 α	Ἀντίκυρα.	Τὰ ἐρείπια τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς σχῆμα σταυροῦ Πύργου ἀπὸ Β.
266 β	Ἀντίκυρα.	Τὸ κτίσμα ἀπὸ Β. μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς βορείου κεραίας τοῦ Πύργου.
267 α - β	Ἀντίκυρα.	Ἡ βορεία καὶ ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ διωρόφου κτίσματος μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς κεραίας τοῦ πύργου. Ἀριστερά, κάτω, ὁ βράχος τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως.
268 α	Ἀντίκυρα.	Ὁ βόρειος τοῖχος μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πύργου καὶ τῶν δύο ἀντηρίδων.
268 β	Ἀντίκυρα.	Ἡ μεσαία θύρα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἰσογείου.
269 α	Ἀντίκυρα.	Τὸ κατώφλιον τῆς βορείου θύρας τοῦ Νάρθηκος τοῦ ἰσογείου.
269 β	Ἀντίκυρα.	Τοιχογραφίαι ἐπὶ τῆς παραστάδος τοῦ Ἱεροῦ.
270 α	Ἀντίκυρα.	Γλυπτὰ τοῦ ὀκταγωνικοῦ ναοῦ.
270 β	Ἀντίκυρα.	Γλυπτά.
271 α	Ἀντίκυρα.	Γλυπτὸν ἐπίκρανον.
271 β	Ἀντίκυρα.	Ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος.
272 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Βορεία ὄψις τοῦ καθολικοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν.
272 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Βορεία ὄψις τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν.
272 γ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Βορεία ὄψις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν.
272 δ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν.
273 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας.
273 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ μεταγενεστέρα νοτία κεραία.
273 γ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας.
274 α - β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Δυτικὴ ὄψις καθολικοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.
274 γ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Δυτικὴ ὄψις καθολικοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν.
274 δ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ἀνατολικὴ ὄψις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κονιαμάτων.
275 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος.Ἀνατολικὴ ὄψις πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κονιαμάτων.
275 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τρουλλίσκος τοῦ παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως.
275 γ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ἡ στέγη τοῦ παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως πρὸ τῶν ἐργασιῶν.
275 δ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα στέγη.
276 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ὁ τροῦλλος πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως.
276 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Παράθυρον τῆς κόγχης τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου.
276 γ - δ	Φθιῶτις.	Μονὴ Ἀγάθωνος. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τρουλλίσκος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
277 α - β	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς νοτίου παραστάδος τοῦ Ἱεροῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.
278 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Ἐπιγραφὴ 13 - 14ου αἰ. εἰς τὴν καμάραν τοῦ Διακονικοῦ.
278 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Μικρὰ κεφαλὴ ἀποκαλυφθεῖσα ὑπὸ τὴν παράστασιν «Πᾶσα Πνοή».
279 α	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Πρόθεσις. Χορὸς Ἁγίων ἐκ τοῦ «Πᾶσα Πνοή».
279 β	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Πρόθεσις. Ὁμὰς Ἀποστόλων.
280 α - β	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Ἱερόν. Ἐπουράνιος Λειτουργία.
281 α - β	Φθιῶτις.	Μονὴ Μαλεσίνης. Διακονικόν. Λεπτομέρειαι παραβολῆς.
282 α	Μαριολάτα Παρνασσίδος.	Τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Βοίου.
282 β	Μαριολάτα Παρνασσίδος.	Τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς καὶ οἱ δύο μεταγενέστεροι ναΐσκοι.

283 α	Μαριολάτα Παρνασσίδος.	Κιονόκρανον.
283 β	Μαριολάτα Παρνασσίδος.	Αἱ ἀψῖδες τῶν τριῶν ναῶν.
283 γ	Μαριολάτα Παρνασσίδος.	Τάφος ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς.
284 α	Ἀρτοτίνα Δωρίδος.	Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.
284 β	Ἀρτοτίνα Δωρίδος.	Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.
284 γ	Ἀρτοτίνα Δωρίδος.	Τὸ κελλὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.
285 α	Θεσσαλία.	Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Ροδίτσας παρὰ τὴν Λαμίαν.
285 β	Θεσσαλία.	Πρωτογεωμετρικοὶ σκύφοι ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου τῆς Λοκρίδος.
285 γ	Θεσσαλία.	Πόρπη ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου.
286 α	Θεσσαλία.	Ψέλιον ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου.
286 β	Θεσσαλία.	Γεωμετρικὸν ἱππάριον ἐξ Ἀνάβρας (Κατμάτας) Λοκρίδος.
286 γ	Θεσσαλία.	Πτηνὰ ἐπὶ βάσεως ἐξ Ἀνάβρας.
287 α	Θεσσαλία.	Μελανόμορφος βοιωτικὴ κύλιξ ἐξ Ἀβῶν (Ἐξάρχου).
287 β	Θεσσαλία.	Κάνθαροι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λαμίας.
287 γ	Θεσσαλία.	Ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐκ Λαμίας.
287 δ	Θεσσαλία.	Ψήφισμα τῶν Δημητριέων (Μαγνησίας), εὑρεθὲν ἐν Ἡρακλείᾳ Τραχινίᾳ.
288 α - β	Θεσσαλία.	Φίλια. Ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν.
288 γ	Θεσσαλία.	Φίλια. Ἄποψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἱεροῦ.
289 α	Θεσσαλία.	Φίλια. Ἄποψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου, εὑρεθέντος κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἱεροῦ.
289 β	Θεσσαλία.	Φίλια. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
290 α	Θεσσαλία.	Φίλια. Τεμάχιον ἐρυθρομόρφου κύλικος.
290 β	Θεσσαλία.	Φίλια. Γραπτὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα.
290 γ	Θεσσαλία.	Φίλια. Γεωμετρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα.
290 δ	Θεσσαλία.	Φίλια. Μυκηναϊκὸν εἰδώλιον.
291 α	Θεσσαλία.	Φίλια. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον.
291 β	Θεσσαλία.	Φίλια. Ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον.
291 γ	Θεσσαλία.	Φίλια. Πτηνὰ ἐπὶ βάσεων.
291 δ	Θεσσαλία.	Φίλια. Πόρπαι γεωμετρικαί.
291 ε	Θεσσαλία.	Φίλια. Φιάλη ὀρειχαλκίνη.
292 α	Θεσσαλία.	Αἰγυπτιακοὶ σκαραβαῖοι ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Φίλιας.
292 β	Θεσσαλία.	Ἀρχαϊκὴ πηλίνη κεφαλὴ ἐκ Φίλιας.
292 γ	Θεσσαλία.	Ρυτὸν τάφου Α (Μεγ. Μοναστηρίου).
292 δ	Θεσσαλία.	Πρόχους τάφου Β (Μεγ. Μοναστηρίου).
292 ε	Θεσσαλία.	Πήλινον εἰδώλιον ἅρματος ἐκ τοῦ τάφου Β (Μεγ. Μοναστηρίου).
293 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Γενικὴ ἄποψις τῶν τετραγώνων 3 (Α3, Β3, Γ3, Δ3).
293 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Τάφος τετραγώνου Δ5.
294 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Τάφος τετραγώνου Δ5.
294 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Β3/VIII) ἀριθ. σκελετοῦ 11.
294 γ	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Α4/II) ἀριθ. σκελετοῦ 4.
295 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφή; (τετρ. Δ4/IX) ἀριθ. σκελετοῦ 27.
295 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Δ4/VI) ἀριθ. σκελετοῦ 28.
296 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Γ2/III) ἀριθ. σκελετοῦ 18.
296 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Δ2/IV) ἀριθ. σκελετοῦ 25.
297 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Ἐντοιχισμένα κομμάτια μαρμαρίνου ἀγάλματος (τετρ. Α4/I).
297 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς.
298 α	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ (τετρ. Β4/I) ἀριθ. σκελετοῦ 13.
298 β	Φίλια - Καρδίτσης.	Ταφὴ 26 (τετρ. Δ4/IV).
299		Νομίσματα ἀνασκαφῶν Φίλιας.

300 α	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον. Εἴσοδος τοῦ στομίου τοῦ τάφου Γ.
300 β	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Γ.
301 α	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Κοσμήματα ἐξ ὑαλομάζης τάφου Γ.
301 β	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Χρυσᾶ κοσμήματα τάφου Γ.
302 α	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Χρυσοῦς σφραγιστὴρ δακτύλιος τάφου Γ.
302 β	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Ἀποτύπωμα σφραγιδοκυλίνδρου τοῦ τάφου Γ.
302 γ	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Εἴσοδος τοῦ τάφου Δ.
303 α	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Κοσμήματα ἐξ ὑαλομάζης, τάφου Δ.
303 β	Θεσσαλία.	Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης. Δισκάρια ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, τάφου Δ.
304 α	Θεσσαλία.	Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Ε.
304 β	Θεσσαλία.	Φάρσαλος. Πώρινον κιονόκρανον.
304 γ	Θεσσαλία.	Μονόχρωμος σκύφος (Α1) τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς ἐκ Σέσκλου.
304 δ	Θεσσαλία.	Ἀρχαιότερον Νεολιθικὸν ἀγγεῖον ἐκ Μαγούλας Ἁγ. Ἀθανασίου (Τιρνάβου).
304 ε	Θεσσαλία.	Μυκηναϊκὸν ἀλάβαστρον ἐκ «Μπουνάρμπασι» Λαρίσης.
305 α	Θεσσαλία.	Φάρσαλος. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος.
305 β	Θεσσαλία.	Φάρσαλος. Πρωτογεωμετρικὸς παιδικὸς τάφος.
306 α	Θεσσαλία.	Ἐγχειρίδιον μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου Ἁγ. Ἀντωνίου (Φαρσάλων).
306 β	Θεσσαλία.	Λεπτομέρεια ἀργυρᾶς καρφίδος (Σχέδιον Ἀ. Παπαηλιοπούλου).
306 γ	Θεσσαλία.	Ἀργυρᾶ καρφὶς ἐκ Προέρνης (Νέον Μοναστήριον).
307 α	Θεσσαλία.	Ἐπιγραφὴ ἐκ Ριζομύλου.
307 β	Θεσσαλία.	Ἐπίκρανον βάθρου ἐκ Σκοτούσσης.
307 γ	Θεσσαλία.	Ἐπιγραφὴ ἐκ Μητροπόλεως τῆς Ἑστιαιώτιδος.
308 α	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Ἡ κλῖμαξ τῆς ἀπὸ Ν. εἰσόδου εἰς τὸ κοσμικὸν κτίσμα.
308 β - γ	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Νόμισμα Ἰουστινιανοῦ Α΄.
308 δ	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Ἡ πεταλοειδὴς δεξαμενή.
309 α	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Πήλινον ἀγγεῖον.
309 β	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Δωμάτιον Ρα.
309 γ	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν.
310 α	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Οἱ τοῖχοι Λ καὶ Λ5.
310 β	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Λύχνος.
310 γ	Θεσσαλία.	Φθιώτιδες Θῆβαι. Ἄνω δίσκος λύχνου μὲ παράστασιν νέου μὲ ἄρκτον.
311 α	Θεσσαλία.	Στόμιον. Μονὴ Κομνηνείου. Τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς.
311 β	Θεσσαλία.	Στόμιον. Μονὴ Κομνηνείου. Πτυχωτὸν κιονόκρανον τῆς Μονῆς.
311 γ	Θεσσαλία.	Στόμιον. Μονὴ Κομνηνείου. Τοιχογραφία τῆς Μονῆς.
312 α	Σκόπελος.	Πόλις.
312 β	Σκόπελος.	Ναὸς Παναγίας τοῦ Παπαμελετίου.
313 α	Σκόπελος.	Ναΐσκος τοῦ Ἁϊνάθωνα.
313 β	Σκόπελος.	Θρῆνος. Εἰκὼν ἐν τῷ ναΐσκῳ τοῦ Ἁϊνάθωνα.
314 α	Σκόπελος.	Ναὸς Ἁγίου Μιχαὴλ τοῦ Συννάδων.
314 β	Σκόπελος.	Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Κάστρου.
315 α	Σκόπελος.	Ναὸς Εὐαγγελισμοῦ.
315 β	Σκόπελος.	Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κυρατσοῦ.
316 α	Σκόπελος.	Ναὸς Παναγίτσας τοῦ Πύργου.
316 β	Σκόπελος.	Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως.
317	Σκόπελος.	Εἰκὼν τοῦ Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς μὲ τοὺς 24 Οἴκους.
318 α	Σκόπελος.	Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.
318 β	Σκόπελος.	Εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως.
319	Σκόπελος.	Ἡ Δέησις τῆς Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως.
320 α	Σκόπελος.	Ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας ἀριστερά, ἡ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου δεξιά.
320 β	Σκόπελος.	Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Μονῆς Ἁγίας Βαρβάρας.

321 α	Σκόπελος.	Ὁ τροῦλλος τῆς Μονῆς Ἁγ. Βαρβάρας.
321 β	Σκόπελος.	Ἡ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου.
322 α	Σκόπελος.	Τὰ κελλία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου.
322 β	Σκόπελος.	Ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου.
322 γ	Σκόπελος.	Ἡ μεσαιωνικὴ ὀχύρωσις ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Πεπαρήθου.
323 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 246.
323 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 247, 259.
323 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 251, 248 καὶ 249.
323 δ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 253, 257, 255, 256.
324 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 254, 260, 268.
324 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 262, 263, 264.
324 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 250, 252.
324 δ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 261, 269.
325 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 265, 270.
325 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Πρόχους, ἀριθ. Π. 266.
325 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Σφραγιδόλιθοι μυκηναϊκῶν τάφων.
325 δ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Δέλτος ἐπὶ σκαραβαίου τοῦ Ἀμενόφιος τοῦ Γ΄.
326 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ὁ θολωτὸς τάφος Σερεμέτι ἀπὸ Ν., εἰς τὸ βάθος ὁ λόφος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγίου Ἠλία.
326 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ὁ θολωτὸς τάφος Σερεμέτι καὶ ὁ κόλπος Κανάλι τοῦ Αἰτωλικοῦ.
327 α - β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ὁ δρόμος τοῦ θολωτοῦ τάφου Σερεμέτι ἀπὸ Β. καὶ ἀπὸ Ν.
328 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Ὁ κυκλικὸς θάλαμος κατὰ τὴν ἀνασκαφήν.
328 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Ταφαί.
329 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ταφὴ θολωτοῦ τάφου Σερεμέτι Ἁγ. Ἠλία.
329 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἀγγεῖα ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων Σερεμέτι καὶ Μαραθιᾶ 1.
330 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Ἀμφορεῖς-φλάσκαι.
330 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Τὸ πρόσθιον τμῆμα εἰδωλίου διζύγων βοῶν ἢ ἵππων.
331 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Χρυσαῖ ψηφῖδες ὅρμου.
331 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Χρυσαῖ ψηφῖδες ὅρμου, σφηκωτῆρες καὶ ψῆφος ἐξ ὑαλομάζης ὑπὸ μορφὴν πιθήκου.
332 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Πλακίδια ἐξ ὑαλομάζης.
332 β - γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Ἀποτμήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ (ἄνω καὶ κάτω πλευρά).
332 δ	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Χαυλία καὶ αἰχμὴ βέλους.
332 ε	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία. Πήλινον εἰδώλιον βοός.
333 α - β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 1 καὶ τὸ στόμιον αὐτοῦ.
334 α - β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ ἐκ τῶν ἔσωθεν.
335 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Ὁ δρόμος τοῦ θολωτοῦ τάφου Μαραθιᾶ 2 ἐκ τῶν ἔξωθεν.

335 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Ἡ κλειομένη διὰ πλακὸς εἴσοδος τοῦ δρόμου τοῦ ἰδίου τάφου.
336 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτοὶ τάφοι Μαραθιᾶ Ἁγίου Ἠλία. Χαλκῆ πόρπη καὶ δακτύλιοι ἐκ τῶν τάφων 1 καὶ 2.
336 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτοὶ τάφοι Μαραθιᾶ Ἁγίου Ἠλία. Πήλινα κομβία ἐκ τοῦ τάφου 2.
336 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ὄστρακα ΥΕ ΙΙΙ Β ἀγγείων ἐκ τοῦ τάφου 2.
337 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 Ἁγίου Ἠλία. Ἀγγεῖα ΥΕ ΙΙΙ Γ.
337 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 Ἁγίου Ἠλία. ΥΕ ΙΙΙ Γ προχοΐσκη ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.
337 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 Ἁγίου Ἠλία. Κωδωνόσχημον ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.
338 α - β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Τμῆμα τοῦ θολωτοῦ τάφου Μαραθιᾶ 3 καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ.
339 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Ὁ «κύκλος», ἡ περιβάλλουσα τὸν τάφον Μαραθιᾶ 3 λιθίνη κυκλικὴ κρηπὶς τοῦ τύμβου.
339 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Νεολιθικὸς πέλεκυς ἐξ ὀφίτου καὶ βέλος ἐκ πυριτολίθου ἐκ τῆς Κόκκινης Σπηλιᾶς.
339 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἅγιος Ἠλίας. Νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ τῆς ἀκροπόλεως.
340 α	Αἰτωλοακαρνανία.	Τὸ βορειότερον τῶν ἐν θέσει «Δυὸ Ἐκκλησιὲς» ναΰδριον παρὰ τὴν Σταμνάν.
340 β	Αἰτωλοακαρνανία.	Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς τοῦ ναΰδρίου.
340 γ	Αἰτωλοακαρνανία.	Ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λοφίσκου πύργος «Ἑλληνικὰ» παρὰ τὸ τεῖχος τοῦ Σκοπᾶ.
341 α - β	Εὐρυτανία.	Καρπενήσι. Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.
342 α - β	Εὐρυτανία.	Ἡ Μονὴ Τατάρνας πρὸ καὶ μετὰ τὴν καταστροφήν.
343 α - β	Εὐρυτανία.	Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Τατάρνας μετὰ τὴν καταστροφήν.
344 α - β	Εὐρυτανία.	Τὰ κελλία τῆς Μονῆς Τατάρνας μετὰ τὴν καταστροφήν.

THE PALACE OF NESTOR
EXCAVATIONS OF 1963

From May 3rd to July 31st, 1963 the Archaeological Expedition of the University of Cincinnati continued its task of excavation and study in and about the Palace of Nestor at Englianos near Chora in Triphylia. This undertaking, as often mentioned, is the American part of a joint Hellenic-American exploration of Western Messenia, first begun in 1939 with K. Kourouniotes as Associate, resumed and continued in annual campaigns since 1952 with Professor Sp. Marinatos as Colleague. The buildings comprised in the palace of Mycenaean IIIB have been uncovered to their full extent and the areas outside them on the acropolis have been widely tested. The work of the current season, as in 1962, was therefore mainly concentrated on studies and writing in preparation for the concluding publication.

The members of the staff were Miss Marion Rawson, Professor Mabel Lang, Peter Smith, Piet de Jong and Miss Hero Athanasiades, besides Mrs. Blegen and myself. Special mention is due also to our foreman Dionysios Androutsakes, whose services have been indispensable.

We are under deep obligation for valued help and many courtesies to the late John Papadimitriou, Director General of the Greek Archaeological Service, and to his successor, John Kontis, as well as to N. Yalouris, Ephor at Olympia, and his assistant, George Papathanasopoulos, Curator for Messenia. We are likewise grateful to Dr. Henry Robinson, Director of the American School of Classical Studies at Athens, Eugene Vanderpool and other officers of the School for facilities and aid generously given.

Under the supervision of Peter Smith a long stretch of the northwestern scarp of the acropolis was cleared of shrubbery and other vegetation. It had been proposed to lay a line of cement pipes inside the enclosing wire fense to carry away the rush of water shed by the roof of the Main Building in time of heavy rain and thereby to prevent serious damage to the adjoining currant vineyard of George Petropoulos. Taking advantage of this opportunity we laid bare the face of the bank to a lenght of more than 70 m. looking for possible deposits of interest, or heaps of discarded fragments of wall paintings, such as the one found in 1961, or for clear evidence of the stratification of the accumulated debris on the hill.

Stratigraphic evidence was revealed in several places along the scarp, in which some stubs of stone walls appeared. In the nearly vertical slope below the Wine Magazine remains of a substantial wall, 11 m. long, 1 m. thick, and standing in eight courses, 1.10 m. high, were exposed. It was built against the *stereo* forming the edge of the hill, in which a bedding trench for the wall had been cut. A piece of painted plaster was wedged between the *stereo* and the wall 0.95 m. below the top of the latter.

In general the stratification shows at the top a layer, 0.70 m. to 0.80 m. thick, of dark surface soil containing mixed pottery, next a stratum, 0.30 m. to 0.35 m. deep, of burned reddish clay from dissolved crude brick which yielded kylix stems and pithos fragments. Beneath the clay lies yellowish brown earth containing Mycenaean and perhaps Middle Helladic (Mattpainted) sherds. In some places a still deeper dark yellow stratum appears with associated Middle Helladic pottery.

An extensive area, 14 m. long and 2 m. wide, at the southwestern end of the northwestern scarp, in which were seen segments of several walls (Pl. 162a), yielded a vast amount of pottery that lay in alternating black and yellowish strata; this may have been a place for throwing out broken pots and other rubbish from above. Coarse and fine wares are represented, all Mycenaean, many fragments bearing traces of painted decoration. In addition bits of bronze, obsidian, flint and ivory, several terracotta whorls, and other objects were found.

Just northeast of the Wine Magazine in a small area, 1.90 m. by 1.35 m., and below a floor probably of Mycenean IIIA, a sounding was carried down to *stereo* at a depth of 1.25 m. Digging was done in a series of 19 arbitrary levels. At 0.80 m. beneath the floor were found fragments of a fine vase, decorated with double axes of the mainland type; one obsidian and two flint arrowheads came from lower levels.

Near the southern angle of the acropolis Mr. Smith opened two trenches just above the steeply rising southeastern edge of the hill inside the wire fencing. *Stereo* was reached under a layer of disturbed yellowish brown earth. Nothing was brought to light except the ruts of a path or narrow roadway worn into hardpan

in which were found some iron nails and bits of bronze.

Farther southward trial trenches tested the area near the actual south corner of the site and were ultimately joined to the exploratory soundings of 1962 along the southern side of the elevation. Under the plowed earth Mr. Smith quickly encountered *stereo* on the upper slope; lower down the hill an irregular hollow, nearly 1.60 m. deep, was found filled with loose rubble and debris, largely chunks of crude brick, hardened by fire. The southern part of the hollow had apparently been penetrated by a deeper cutting which was also filled with debris, lumps of hardened brick and stones. Near the steep southwestern adge of the hill several dilapidated stone walls appeared, probably the ends of houses of the lower town which had been built directly against the scarp. Like the similar fill of stones and remnants of crude brick found here in 1962 this rubbish heap probably represents the wreckage which had been cleared away from the top of the acropolis in preparation of the ground for the erection of the palace of Mycenaean IIIB.

Behind the Main Building George Papathanasopoulos resumed for a few days his investigation of the deep habitation deposit that lies just outside the northwestern exterior wall of the palace. This project has not yet been finished, but a good many pieces of fine early Mycenaean pottery (L. H. I) were found, and some light has been reflected on the history of the early occupation of the hill.

Under the direction of Miss Rawson the task of cleaning the floor of the Portico of the Main Building was resumed and completed. A large part of it, especially in the northeastern section, had been finished in 1962; this year the outer side and part of the southwestern quarter were worked over by two skilled men, Nikos Rhegas and Nikos Dimitropoulos. The division into squares has now been fully recovered, the decorative motives in many squares have been recognized and a plan will be drawn by Mr. de Jong. The whole central section of the flool of the Vestibule has also been cleaned: here unfortunately the surface of the ctucco has suffered greatly from the effects of the fire, and very little of the decoration has survived. It has been established, however, that an underlying earlier floor was divided by double incised lines into rectangles, and in some instances faint vestiges of the linear patterns can be distinguished.

Many of the doorways in the Main Building and in the Southwestern Building were again exposed to view, plans of the thresholds and bases of the doorjambs were drawn by Miss Athanasiades.

Much time-consuming effort was devoted during the season to a study of the pottery found in the palace. A detailed survey was made of all the shapes represented and a classification was drawn up for use in the ultimate publication. The immense stock of household pottery recovered in the pantries (P l. 161) offered an unusual opportunity for analysis, since this is the only comprehensive collection of such material that has yet been salvaged from a Mycenaean palace. The major part of the work was done by Miss Rawson, who had much assistance from Professor Lang in determining the form of classification and presentation, and in typing. Miss Rawson found time, too, to select some scores of characteristic examples of shapes that have been differentiated, and to supervise the photographing of them by Emile Saraphis of Athens.

The abundance of intact, or mended but more or less nearly complete pots, provided an opportunity for measuring the capacities of many vessels of numerous types. This work was efficiently done by our foreman, Dionysios Androutsakes, who used containers of certified capacities holding 1,000, 500, 200, 100, and 50 grams. All told 788 vases were measured, and Miss Lang has prepared a preliminary analysis, comparing these units with the units of analogous measurements recorded in the Linear B tablets from the palace.

A great deal of attention was likewise bestowed by Miss Rawson on the miscellaneous objects of various kinds which have been gleaned from the wreckage in the many rooms throughout the complex of buildings. In their present state, it must be admitted, almost all of these remnants are, to say the least, pitiful to contemplate; but it was judged useful as an object-lesson to sort out and illustrate typical examples to show the destructive power of a tramendous fire. For virtually all the objects made of perishable material, including most of the metals, were melted, twisted, warped, deformed or burned to ashes, and only the tablets, pots and terracottas made of clay sur

vived the disaster, even these often in a damaged state. Representative pieces were selected by Miss Rawson and photographed by Miss Lang.

In addition to her generous aid in solving other problems Miss Lang continued her major work on the frescoes with brilliant success in joining and fitting together many pieces which provide new compositions; (Pl. 162 b) she has likewise corrected errors and earlier interpretations of some scenes. The transformation of the pink griffins from Hall 64 into dogs is only one of her triumphs. She has, moreover, compiled a catalogue of all the fragments of frescoes bearing recognizable scenes and decorative motives.

During the month of July, Mr. de Jong collaborated with Miss Lang and recorded in watercolor many of the new discoveries as well as some from earlier years not yet drawn. He also took measurements and traced the surviving remains of the patterns used in the decoration of the floors in the Vestibule and the Portico of the Megaron for drawings which will be finished in watercolor.

It had been our hope that we might be able to bring to a close this year our work in the Palace of Nestor at Englianos. Despite heroic efforts on the part of the staff, however, it proved to be impossible to work through the vast amount of pottery and other material that has been accumulated in the past twelve years; and we have with some satisfaction reconciled ourselves to the agreable necessity of continuing our activity another season in western Messenia.

CARL W. BLEGEN

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΥΛΟΥ

Διὰ λόγους ὑγείας τοῦ ἀνασκαφέως αἱ ἐργασίαι τοῦ 1963 διεξήχθησαν κυρίως εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου. Ἐκεῖ κατέστη δυνατὸν νὰ μελετηθῶσιν ὅσα εὑρήματα εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ συγκροτηθῆ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Κουκουνάρας τῶν προηγουμένων ἐτῶν. Ὀλιγοήμερος μόνον ἀνασκαφὴ ἐπεχειρήθη εἰς Κουκουνάραν, ἵνα καθαρισθῇ πλήρως ὁ θολωτὸς τάφος Ἀκόνας 1.

Ὁ τάφος οὗτος εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἡμισκαφής, διότι ὁ θόλος εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων ἀπέστειλε τὸν κ. Χ. Σφακιανάκην, ὅστις ἐπιδεξίως ἐπραγματοποίησεν ὑποστύλωσιν διὰ πλέγματος ξύλων (Πίν. 163 α), ἥτις σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἐκσκαφῆς τῆς θόλου συνεπληροῦτο. Τὰ τοιχώματα ὅμως τῆς θόλου εἶχον τόσον ἐπικινδύνως διαρραγῆ, ὥστε, ἂν καὶ τὰ ξύλα ἀφέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ὁ τάφος συνέπεσε μὲ τὰς πρώτας βροχὰς τοῦ χειμῶνος, διότι οὐδεμία στερέωσις ἦτο δυνατή.

Πρόκειται περὶ θολωτοῦ τάφου τῆς κατηγορίας τῶν μικρῶν. Ἡ διάμετρος τῆς θόλου ἦτο 6.20 μ., οἱ δὲ τοῖχοι διετηροῦντο μέχρι μεγίστου ὕψους 2.50 μ. Τὸ στόμιον διετηρεῖτο μέχρις ὕψους 1.95 μ. (τὸ ἀνώφλιον ἔλειπε) καὶ τὸ πλάτος ἐξωτερικῶς ἦτο 1.32, ἐσωτερικῶς δὲ 1.20 μ. Δρόμος δὲν ὑπῆρχεν ἢ ὅσον ἐσχημάτιζεν ὁ τύμβος τῆς θόλου, διότι ὁ τάφος ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ὑπέργειος.

Εἰς τὸ ὕψος 0,70 ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἀνεφάνησαν τὰ πρῶτα κρανία, ἅτινα εἶχον μετατοπισθῆ μετ' ἐλαχίστων ἄλλων ὀστῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς θόλου. Εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς θόλου παρετηροῦντο ἰδιαιτέρως ἔντονα τὰ ἴχνη πυρᾶς εἰς δύο στρώματα τέφρας (τὸ ἓν ἔφθανε τὰ 10-12 ἑκ. πάχους). Ἐπ' αὐτῶν ἔκειτο ἐκτεταμένος ὁ σκελετὸς ἡμισείας μόνον ἐλάφου, ἧς διετηροῦντο τὰ ὀστᾶ, δύο μόνον ὁπλαὶ καὶ ἓν μόνον κέρας μεγάλων διαστάσεων (90 ἑκ. μῆκος). Παρὰ τὸν σκελετὸν εὑρέθησαν δύο μικρὰ ἀγγεῖα, προχοΐδιον (Πίν. 163 β) καὶ δίωτον σκυφάριον (Πίν. 163 γ), χρονολογούμενα περὶ τὸ 700 ἢ ὀλίγον βραδύτερον. Ἑπομένως εὑρισκόμεθα πρὸ τῶν λειψάνων μεγαλοπρεποῦς θυσίας Ἑλληνικῆς ἐποχῆς πρὸς τιμὴν τῶν Μυκηναίων νεκρῶν προγόνων. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ θυσία ἐλάφου, ἥτις καὶ εἰς ἄλλους τάφους τῆς Πύλου ἐξηκριβώθη. Ὡς γνωστόν, τὸ εὐγενὲς τοῦτο ζῷον καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς θυσίας μέχρι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἰδιαιτέρως ἐνθυμούμεθα τὰ τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας.

Ὁ τάφος ἦτο τελείως σεσυλημένος. Ἔφερεν ἕνα μόνον λάκκον εἰς τὸ δάπεδον, ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶχε συληθῆ. Τοὐλάχιστον 13 κρανία περιεῖχεν ὁ τάφος διεσκορπισμένα. Ὄστρακα εὑρέθησαν ὀλίγα, πάντα τῆς μεταγενεστέρας (Μυκ. III Β, ἴσως καὶ III Α) ἐποχῆς, ἀλλὰ μόνον δύο ἀγγεῖα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν πλήρη. Μόνωτος κύαθος ἀσυνήθους σχήματος (Πίν. 164 α) καὶ ἕτερος μετὰ προχοῆς, ὅστις εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς λύχνος (Πίν. 164 β). Εἰς τὸ βάθος τοῦ λάκκου εἶχε περισωθῆ γλωσσοειδὲς μαχαίριον μετὰ τριῶν ἥλων (μῆκ. 0,185), εἰς δὲ τὰ χώματα τοῦ λάκκου εὑρέθη μικρὰ φακοειδὴς σφραγὶς ὑποπρασίνου χαλκηδονίου (Πίν. 164 γ). Ἡ παράστασις εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι εἰκονίζει νεαρὰν ἀνδρικὴν μορφὴν προσπαθοῦσαν νὰ πηδήσῃ (ἢ

ἴσως νὰ ἀφιππεύσῃ!). Τὸ ζῷον ὅμως, ἂν καὶ γενικῶς ἔχον τὰς συμπαγεῖς διαστάσεις (κυρίως τὸν παχὺν λαιμὸν) ἵππου, εἶναι αἴγαγρος σεσαγμένος. Κάθετον ραβδοειδὲς ἀντικείμενον ὄπισθεν τοῦ ζῴου. Μυθολογικὴ σκηνὴ ἢ παιδικαὶ ἀπασχολήσεις;

Κατὰ σύμπτωσιν εὑρέθη εἰς τὰ χώματα τοῦ μεγίστου τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων τάφων Κουκουνάρας (Γουβαλάρη 1) ἑτέρα σφραγὶς χαλκηδονίου (λευκοῦ ἐνταῦθα, ἴσως λόγῳ τῆς καύσεως). Ἡ λίθος, εἶναι μεγαλυτέρα καὶ πολὺ ὡραιοτέρα, παριστᾷ δὲ ζεῦγος αἰγάγρων φευγόντων πρὸς δυσμὰς (ἐπὶ τοῦ ἀποτυπώματος) (Πίν. 164 ε). Κατὰ τὸν ρυθμὸν δέον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ι ἐποχὴν καὶ εἶναι σχεδὸν βέβαιον εἰσηγμένον τεμάχιον ἐκ Κρήτης. Ἡ προηγουμένη ρυθμικῶς εἶναι τῆς ΙΙΙ Α-Β ἐποχῆς. Τὰ χώματα ἐκοσκινίσθησαν ἐκ νέου ἐπ' ἐλπίδι εὑρέσεως θραυσμάτων ἀγγείων, ἵνα τῇ βοηθείᾳ τούτων δυνηθῶμεν νὰ χωρίσωμεν τὴν κεραμεικὴν τῶν τάφων Γουβαλάρη 1 καὶ 2, ἥτις ἀνεμείχθη λόγῳ μοιραίου σφάλματος τοῦ προσωπικοῦ τοῦ μουσείου. Πράγματι εὑρέθησαν ὀλίγα τινὰ ὄστρακα, τῇ βοηθείᾳ δὲ τούτων ἐταυτίσθησαν ἤδη δύο ἀγγεῖα.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου καὶ ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἡ μελέτη καὶ ἡ εὐπρόσωπος ἔκθεσις τῶν ἀρχαίων ἐπετεύχθη κατὰ τὸ 1963/64. Δεκάδες ἀγγείων συνεκροτήθησαν ἀνηκόντων εἰς πάσας τὰς ὑποπεριόδους τῆς Μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς (πλὴν τῆς ΙΙΙ Γ, ἀντιπροσωπευομένης δι' ἑνὸς μόνου ἀγγείου ἐξ ἀποθέτου, οὐχὶ ἐκ τάφου). Κατέστη ἐπὶ τέλους δυνατὸν νὰ ληφθῶσιν ἀποτυπώματα τῶν σφραγίδων. Ἡ σπουδαιοτέρα ἴσως εἶναι ὁ πεπιεσμένος κύλινδρος ἀμεθύστου ὁ παριστῶν μάχην μεταξὺ δύο πολεμιστῶν κρατούντων τέσσερα ξίφη (Πίν. 164 δ). Πολὺ λεπτοτέρας ὅμως τέχνης εἶναι ὁ ἴασπις, ὁ παριστῶν γρῦπα κρατοῦντα ἔλαφον (Πίν. 165 α). Ἕτερος πεπιεσμένος κύλινδρος παριστᾷ ἔλαφον γονατίζοντα (Πίν. 165 γ). Χρυσόδετος λαζουρίτης παριστᾷ τέσσαρας δελφῖνας εἰς σχῆμα πυροστροβίλου (Πίν. 165 γ). Τετρωμένος καὶ ὀδυνηρῶς μυκώμενος βοῦς παριστάνεται ἐπὶ ἀμυγδαλοειδοῦς σαρδίου (Πίν. 165 β), ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλαι σφραγῖδες.

Ἐκ τῶν ἄκρως ἐνδιαφερόντων ἀγγείων τῆς Κουκουνάρας παρέχομεν τὰ ἀναπτύγματα δύο κρατήρων ἐκ τῆς ΙΙΙ Α φάσεως, ἀνηκόντων εἰς τὸν λεγόμενον ζωγραφικὸν ρυθμὸν (pictorial style). Εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἔχομεν θαλασσογραφίαν μετὰ νηχομένων φανταστικῶν πτηνῶν, ὧν τὸ ἓν φέρει νεοσσὸν ἐπὶ τῆς ράχεως. Εἶναι γνωστὴ συνήθεια τῶν δουλιχοδείρων κύκνων (Πίν. 165 δ). Ἀκόμη περιεργοτέρα εἶναι ἡ παράστασις ἄλλου κρατῆρος (Πίν. 165 ε), ἔνθα τὰ δύο πελώρια πτηνὰ κομίζουν εἰς τὰ ράμφη των περίεργα ἀντικείμενα (ρίζας, ἔρια, κάρφη;). Εἶναι δυνατόν, ὑπὸ τὰς παραστάσεις ταύτας νὰ κρύπτωνται σκηναὶ παραμυθίων ἢ μυθικῶν διηγήσεων, ὡς ἀκόμη ἐμφανέστερον εἶναι τὸ πρᾶγμα ἐπὶ τῶν Κυπρομυκηναϊκῶν κρατήρων, ἔνθα ἀνεζητήθησαν ἤδη αἱ ρίζαι μυθολογικῶν σκηνῶν (Vermeule, Καραγιώργης). Σπουδαῖον εἶναι, πάντως, ὅτι τὰ πρότυπα ἔχομεν νῦν ἐπὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς Πύλου, ἥτις πιθανῶς εἶναι ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ «Κυπρομυκηναϊκοῦ» ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ.

Εἰς τὸν τάφον τοῦτον, ἰδίως ὅμως εἰς τὸν γειτονικὸν τ. 2, εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς χαυλίων ἐκ κράνους ἢ κρανῶν (Πίν. 165 ς΄). Τὸ ἐνδιαφέρον ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι τὸ ἥμισυ περίπου τῶν χαυλίων φέρει τὴν φυσικὴν αἰχμὴν τοῦ ὀδόντος (Πίν. 165 ς΄), ἥτις ἀντιστοίχως εἰσέρχεται εἰς τὸ κοῖλον τοῦ ἑτέρου πλατέος ἄκρου τοῦ γειτονικοῦ ὀδόντος. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λεπτομερείας ταύτης δέον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ἀναπαράστασις τῶν κρανῶν τύπου Μηριόνου.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

*

AUSGRABUNGEN IN OLYMPIA 1963/4

Die mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft durchgeführten Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Institutes in Olympia setzten Ende November 1963 wieder ein und dauerten bis zum 28. März an. Sie wurden wie bisher von E. Kunze und A. Mallwitz geleitet, denen H. Bartels und F. W. Hamdorf als Mitarbeiter zur Seite standen. Sie galten der Fortführung der im Vorjahr begonnenen Untersuchungen im Südosten des Heiligtumes, über deren Verlauf in dieser Zeitschrift berichtet wurde (Δελτίον 18, 1963, Χρονικὰ 107 ff.).

Vom «Oktogon» selbst sind nunmehr auch die Räume, die den mit einem Mosaikfussboden ausgestatteten oktogonalen Mittelsaal (Δελτίον 18, 1963 Χρονικὰ 110 Taf. 147 b) im Norden, Süden und Osten umgeben, von ihrer Verschüttung vollständig befreit. Hoch aufragend und weithin sichtbar, beherrscht jetzt der Bau, dessen kräftige Ziegelmauern der mittelalterlichen Alpheiosüberschwemmung Halt geboten und damit wahrscheinlich auch die Altis vor dem Einbruch des Flusses gerettet haben, den ganzen umliegenden Bezirk (Taf. 166a). Durch Hypokausten, andere Heizvorrichtungen und sichere Baderäume gibt er sich als eine Therme zu erkennen, allerdings von etwas ungewöhnlicher Anlage. Für die weitere Planung unserer Arbeiten ist die Feststellung wichtig, dass das mittelalterliche Flussbett tiefer lag als selbst die tiefsten griechischen Schichten unter dem Oktogon. Die Grabung braucht daher über den Alpheiosabbruch nicht hinauszugehen, dem übrigens im Süden und Osten auch Teile des Thermenbaues zum Opfer gefallen sind. Sicher ist danach auch, dass vom Hippodrom nichts erhalten sein kann. Schon die alte Grabung hatte dessen völlige Zerstörung durch den Alpheios angenommen, doch ist darüber erst jetzt volle Gewissheit gewonnen.

Südlich und südwestlich des Oktogonkomplexes wie auch im Inneren des Baues wurden die vorjährigen Tiefgrabungen abgeschlossen (Taf. 166b). Das grosse griechische Porosfundament nördlich vom klassischen Artemisaltar (Δελτίον, 18, 1963 Χρονικὰ Taf. 142 a und c) ist jetzt soweit sichtbar, als es nicht von späteren Mauern überdeckt ist. Der ganze Grundriss der Anlage, wie es scheint, einer Stoa, lässt sich erkennen. Sie gehört nicht, wie früher vermutet wurde, noch in das 5., sondern bereits in die erste Hälfte des 4. Jahrhunderts. Vom Aufbau ist leider nichts erhalten.

Ferner wurde das weite Gelände zwischen dem Oktogon und dem Südabfall des Stadions vom Schwemmsand befreit und zum Teil schon bis zum sterilen Boden abgegraben, der besonders im Osten und Süden des Gebietes ausserordentlich tief liegt. Unter den römischen Mauern fanden sich auch hier Reste griechischer Bauanlagen aus hellenistischer und klassischer Zeit, die im einzelnen freilich noch zu klären bleiben. Die Folgerungen aus allen bisher gemachten Beobachtungen zur Geschichte und Topographie Olympias werden sich erst nach dem Abschluss aller Untersuchungen ziehen lassen.

Von etwa 50 Brunnen, die in dem ganzen untersuchten Gelände zum Teil schon im Vorjahr erkannt worden waren, wurden vorerst 25 bis zu ihrer Sohle ausgehoben, die 9 bis 11 Meter unter dem Niveau des Stylobates des Zeustempels liegt. Sie stammen fast alle aus archaischer oder klassischer Zeit. Es handelt sich, wie bei der Mehrzahl der schon früher im Stadion, in der nördlichen Erweiterung des Nerohauses, aber auch im Bereich der Pheidiaswerkstatt aufgedeckten Brunnen, um einfache Erdschächte, deren Wandung nicht geschützt war. Sie können daher jeweils auch nur ganz kurze Zeit benutzt worden sein. Eine Ausnahme macht bisher allein ein schon in unserem letzten Bericht (Δελτίον 18, 1963 Χρονικὰ 108) erwähnter regelrecht ausgemauerter Brunnen hellenistischer Zeit.

Indes, nicht nur die genannten Brunnen, sondern auch die zum Teil sehr mächtigen klassischen Füllungen, die vielfach aus archaischen Ablagerungen aufgebracht worden sind, lohnten die recht beträchtlichen Erdbewegungen, die erforderlich waren, um überall bis zum gewachsenen Boden vorzudringen, mit überaus reichen und kostbaren Funden. Angesichts ihrer Fülle müssen wir uns natürlich auf eine kurze zusammenfassende Übersicht und auf die mehr oder weniger zufällige Hervorhebung einiger schöner und wichtiger Stükke beschränken. Mit den Bronzen, und unter diesen wiederum mit den Waffen zu beginnen, liegt in Olympia nahe. Letztere ha-

ben auch an den Funden dieses Jahres wieder einen starken Anteil.

Auf über ein Dutzend beläuft sich die Zahl der vollständigen Helme, die der längst unvergleichlich reichen olympischen Sammlung archaischer griechischer Helme zugewachsen ist. Unter ihnen sind wiederum alle Gattungen vertreten. Nicht wenige zeichnen sich durch ihre gute Erhaltung oder durch Besonderheiten der Form und des Schmuckes aus. Da jedoch die chalkidischen Helme und ein umfangreicher Nachtrag zu den «illyrischen» Helmen demnächst im VIII. Bericht vorgelegt werden sollen, weisen wir nur auf einige ältere korinthische Helme hin, deren zwei den Bestand der im VII. Bericht (S. 77 ff.) besprochenen 'Myrosgruppe' vermehren. Wir bilden davon den einen in seiner kraftvollen Form unversehrten und nur an der Oberfläche durch Ausblühungen etwas entstellten Helm ab (Taf. 167b), dessen Randsaum, zwei glatte, von Rillen eingefasste umlaufende Zonen, bis auf eine geringfügige Abweichung in der Verteilung der Rillen, dem eponymen Stück in Budapest entspricht (Bericht VII 82 Nr. 31 Taf. 42/3 u. 46, 1). Zu einer der 'Myrosgruppe' verwandten, ebenfalls hocharchaischen Gattung, die aber mit ihr nicht verwechselt werden darf[1], gehört ein Helm, der wegen der prächtigen Schlangenprotome, die unheimlich drohend aus dem seitlichen Zwickel herauswächst, schon hier bekannt gemacht sei (Taf. 167a und 168c). Zwei noch besser erhaltene frühe korinthische Helme (B 5612 u. 5615), deren Rand mit Futterlöchern versehen ist, stehen den genannten, was die Vollendung der Form betrifft, nicht nach.

Unter einer grösseren Zahl archaischer Beinschienen ist vor allem ein gut erhaltenes Exemplar bemerkenswert, das die komplizierte Form der Kniescheibe in den Kopf eines Löwenfells verwandelt, dessen Pranken seitlich herabhängen, und das damit zu den verschiedenen bisher bekannten bildlichen Gleichnissen für den anatomischen Bau des Knies eine neue geistvolle Variante beiträgt (Taf. 168 a, b). Von den Schilden, die natürlich auch diesmal nicht leer ausgehen (z. B. BCH. 88, 1964, 753 Abb. 3), mag wenigstens ein Schildband erwähnt sein, dessen oberes Bild den Löwenkampf des Herakles zeigt; von dem Löwenwappen des darauf folgenden Feldes ist nur ein Rest des linken Löwen bewahrt (B 5805). Eine grosse runde Scheibe, auf der mit Unterstützung feiner Treibarbeit ein Gorgoneion subtil gezeichnet ist (B 6034), hat wahrscheinlich als Schildzeichen gedient.

Nicht minder gewichtig ist der Zuwachs an Kesseln und ihren Bestandteilen. Gegossene und gehämmerte Dreifussbeine und -ringhenkel geben erneut eine reiche Anschauung von dem beliebtesten Weihgeschenk der geometrischen Zeit in fast allen charakteristischen Phasen seiner Entwicklung. Einige schöne gegossene Beine und Ringhenkel sind vollständig erhalten. Doch finden sich auch unter den Fragmenten so erlesene Stücke wie die aus zwei an verschiedenen Stellen aufgetauchten Teilen zusammengesetzte Hälfte eines durchbrochenen Henkels: er zeigt die formale Zucht und die handwerkliche Höhe der späteren klassisch geometrischen Stilstufe von der glänzendsten Seite (Taf. 170 a). Erwähnt sei noch, dass sich zu dem riesigen, mit zwei durchbrochenen Zickzackzonen verzierten jüngeren Henkel B 2075 (Olymp. Forsch. III Taf. 59), der aus dem Südwall des Stadions stammt, oder auch zu seinem Gegenstück, der untere Teil mit dem Ansatz und den kräftigen Stützen gefunden hat (B 5675). Von den bisher bekannten figürlichen Elementen, die sich mit den Ringhenkeln der älteren Dreifüsse verbinden, geben die neuen Funde weitere Beispiele für Vogel, Stierkopf und Pferd. Zum erstenmal lässt sich aber eine feine Reiterfigur wohl schon aus dem Übergang vom reifen zum spätgeometrischen Stil als Aufsatz eines gehämmerten Ringhenkels erkennen (B 5633). Damit gewinnen wir für die Dreifusskunst ein neues, übrigens in der geometrischen Zeit auch sonst seltenes Bildmotiv. Ein grosses Pferd, das zusammen mit seinem Führer einen gehämmerten Ringhenkel krönte (Taf. 170 b), schliesst sich dagegen in seiner spröden Anmut einer schon gut bekannten jüngergeometrischen Gruppe von Ringhenkelpferden an (Vgl. Olymp. Forsch. III Taf. 86 unten, Taf. 87). Eine menschliche Gestalt aus einer solchen Gruppe, von ungewöhnlicher Grösse (H. 20, 8 cm), aber etwas später und

1. Zu dieser Formgruppe, die sich schon früh in Grossgriechenland festgesetzt zu haben scheint und dort lange weiterlebt, gehört z. B. ein schöner Helm des National Museum of Wales (als Leihgabe in Oxford: Archaeological Reports for 1963/4, 53 Abb. 7 u. 8), der ebda. 54 Nr. 13 irrtümlich der Myrosgruppe zugeschrieben wird.

in einer anderen Werkstatt entstanden als die herrliche Figur gleicher Bestimmung aus dem Stadion-Nordwall (Bericht VII 146 ff. Taf. 60/61; Δελτίον 17, 1961/2 Χρονικὰ 121 Taf. 139 a), bereichert den Schatz an Meisterwerken geometrischer Plastik um eine bedeutende Schöpfung (Taf. 169a). Vielleicht steht noch die jüngere Figur eines überlangen Kriegers, der einen korinthischen Helm trägt, im Zusammenhang mit der ausgehenden Dreifusskunst der Jahrhundertwende (Taf. 169b). Denn sie hat ein (sogar im Erhaltungszustand seltsam genau übereinstimmendes) Gegenstück in einem Krieger, den die alte Grabung vor der Westseite des Zeustempels fand (Olympia IV Taf. 15, 247). Für eine ausführliche Besprechung und Würdigung der drei genannten Figuren sei auf den VIII. Bericht verwiesen.

Vom Nachleben der gegossenen Dreifüsse bis ans Ende des 7. Jahrhunderts hatte die Grabung des Vorjahrs ein schönes Beispiel gebracht (Δελτίον 18, 1963 Χρονικὰ 109 Taf. 145 a). Diesmal ist nun auch die gehämmerte Gattung durch einen bedeutenden Nachzügler vertreten (Taf. 170c). Das Fragment bewahrt den Rest eines grossen Bildfeldes, in dem der Kampf des Herakles mit der Hydra dargestellt war. Links das weit vorgesetzte linke Bein des Herakles, unter dem Knie von zwei Schlangenleibern umwunden, rechts in grösserer Distanz von dem Ungeheuer und in gemessenerer Haltung der Gehilfe Iolaos, der mit der Harpe einen der Köpfe der Hydra abschneidet. Das Format, das Rahmenornament und der bedeutende Stil der Zeichnung lassen keinen Zweifel, dass das Fragment zu demselben Dreifuss gehört hat, von dem sich in der Südwestecke des Stadions ein vollständiges Bein gefunden hat, dessen grossartige Bilder durch die Verwitterung freilich viel stärker mitgenommen sind (Bericht VII 181 ff. Taf. 79-83).

Im Hinblick auf ihre für die «Olympischen Forschungen» vorbereitete Veröffentlichung erübrigt sich ein näheres Eingehen auf die vom Orient inspirierten Protomen-und Attaschenkessel, die den aus der geometrischen Zeit überkommenen Dreifusskessel als Weihgeschenk seit dem Ende des 8. Jahrhunderts ablösen oder doch ganz zurückdrängen. An einschlägigen Funden wären hier vor allem unter den Kesselgreifen ein grosser getriebener Kopf (B 5666), eine vollständige getriebene Protome (B 5665) sowie ein schöner gegossener Kopf (B 5650) zu nennen. Der Stirnknauf des letzteren ist als dreiteiliger Blattfächer gebildet, wie man ihn bisher ähnlich nur von einigen viel kleineren Exemplaren aus Samos kannte (Jantzen, AM. 73, 1958, 30 f. Beil. 31, 1-3). Auch ein herrlicher hocharchaischer gegossener Widderkopf (Taf. 172d) diente, wie die Wölbung der Ansatzfläche beweist, als Schmuck eines Kessels. Die bekannteste Parallele für solchen Kesselschmuck bietet das berühmte Berliner Becken aus Leontinoi (Winnefeld, Bronzebecken aus Leontini, 59. BWPr. 1899). Unser Widderkopf, ein meisterhaftes Tierbild, dürfte allerdings etwas älter sein. Dass der Bronzekessel aber während der ganzen archaischen Zeit in Olympia als Weihgeschenk wie als Kultgerät eine grosse Rolle spielte, beweisen die späterarchaischen Kessel und Kesselteile, die gerade im Südostgebiet in erstaunlich grosser Zahl zu Tage gekommen sind. Unter ihnen sind die Palmettenattaschen für einen viereckigen oder ovalen beweglichen Griff besonders häufig: sie wandeln einen weit verbreiteten und schon lange bekannten Typus (z. B. Olympia IV Taf. 50, 826-830) in mannigfacher Weise ab.

Einen sehr beträchtlichen Anteil an den neuen Bronzefunden haben auch die Gefässe verschiedener Art, zumal deren gegossene Teile, wie Henkel, Füsse und Mündungen, die leichter der Zerstörung entgehen als die meist aus Blech getriebenen Gefässkörper. Dass darunter die Schalen, und von diesen wiederum die Omphalosschalen, als die kultischen Spendegefässe κατ' ἐξοχήν, in vielen Varianten vertreten sind, kann nicht überraschen. Die zwei wichtigsten Stücke aus der grossen Menge hervorzuheben, mag vorerst genügen. Sie stammen beide, wie manche andere Schalen, die wir hier übergehen müssen, aus Brunnen. Ungewöhnliche Grösse (Dm. 24,8 cm) und gute Erhaltung zeichnen die eine aus (Taf. 171a). Bei ähnlicher Disposition der pflanzlichen Elemente unterscheidet sie sich von den bekannten und weitverbreiteten griechischen «Lotosphialen» archaischer Zeit (Luschey, Die Phiale 121 ff.; Perachora I 148 ff.) durch das sehr kräftig getriebene Relief der Blütenblätter. Deren substantieller Charakter weist vielleicht auf orientalischen Ursprung hin. Sicher keine griechische Arbeit

ist die zweite, leider von der Oxydierung viel stärker mitgenommene Schale (T a f. 172 a), zu der wir aus Olympia schon ein Gegenstück besitzen (Olympia IV Taf. 52, 884: im Museum von Olympia?). Das neue Exemplar hat dieselbe Grösse und die gleiche, im Verhältnis zum Durchmesser (etwa 16 cm) tiefe Form. Zwei Tierfriese sind von aussen getrieben, innen mit dem Ritzgriffel konturiert und mit Binnenzeichnung versehen. Im oberen schreiten wie auf dem Gegenstück fünf Stiere nach links, von denen wir einen der am besten erhaltenen abbilden (T a f. 172 a). Ihr Typus und ihre gravierte Zeichnung stimmen recht genau bei beiden Schalen überein, und auch die dünn und etwas flüchtig gestrichelten Bänder, die, ohne Einfassung, die Friese begleiten und trennen, und die auf unserem Stück den Eindruck degenerierter Flechtbänder machen, haben den gleichen Stilcharakter. Den unteren Fries aber, der auch auf der Schale aus der alten Grabung, wo er fehlt, vorauszusetzen ist, kennen wir nur von dem neuen Fund. Trotz der starken Zerstörung, erkennt man noch deutlich, dass er von vier Kühen gefüllt war, die den Kopf nach einem saugenden Kälbchen umwenden. Das in der phoenikischen Kunst in gleicher Fassung sehr beliebte Motiv[2] bekräftigt die vor Jahren als Vermutung ausgesprochene Zuweisung der olympischen Schale zum Kreis phoenikischer Metallwerke (Kunze, Kret. Bronzereliefs 159 f.). Das Bodenzentrum bildete kein Omphalos, sondern eine nur leicht erhabene glatte Scheibe, um die sich rosettenartig breite Blätter zu legen scheinen: doch sind hier Einzelheiten nicht mehr auszumachen.

Im Orient muss auch, obschon wir es dort vorerst noch nicht genauer lokalisieren können, das steilwandige grosse B e c k e n (T a f. 171 b) entstanden sein, das sich mit seinem gesondert gearbeiteten, aber fest mit ihm verbundenen ausladenden Kegelfuss und dem einen der beiden Henkel wie durch ein Wunder fast unversehrt in der Füllung desselben Brunnens erhalten hat, dem wir auch die schöne 'Blütenphiale' (T a f. 171 a) verdanken. Den schon durch seine rechteckige Form auffallenden Henkel schmückt eine Blüte, um die sich zwei höchst seltsam gebildete Löwen antithetisch gruppieren. Von diesen sitzt nur noch einer an seiner Stelle. Sein fehlender Partner ist aber mit hoher Wahrscheinlichkeit in einem gleichartigen, bereits 1877 an der Nordwestecke des Zeustempels gefundenen Löwen zu erkennen (Olympia IV 150 Taf. 56, 948), der in Olympia bisher völlig alleinstand und wohl deshalb in Vergessenheit geriet. Er lässt sich ohne Schwierigkeit unserm Henkel anfügen, doch könnte er natürlich auch zum Gegenhenkel gehört haben. Der ganz naturferne Typus des Löwen, den vor allem die merkwürdige Ähnlichkeit des offenen Maules mit einem Blütenkelch kennzeichnet, scheint, wie schon Furtwängler richtig sah, zunächst nach Italien zu führen, das jetzt eine Reihe von Beispielen für den Typus bietet[3]. Wir kennen ihn dort unter anderem, erstarrt und zur Protome eingeschrumpft, von einem Bronzebekken aus Populonia, das mit unserem Becken nicht nur die Gefäss-, sondern auch die Henkelform teilt (Mon. Lincei 34, 1931, 344 f. Abb. 16 Taf. 10,7). Die unvergleichlich höhere Qualität des olympischen Beckens bemerkt man auf den ersten Blick. Doch auch abgesehen davon liegt es auf der Hand, dass weder die Blüte als Henkelaufsatz noch jener eigentümliche Löwentypus italischen Ursprunges sein können. Ebensowenig wird man allerdings das Becken selbst und den Schmuck seines Henkels als griechisch ansprechen wollen. Den Kunstkreis, dem das Gefäss angehört, möchten wir denn am ehesten im Innern Anatoliens suchen. Doch ist hier natürlich nicht der Ort, diese Hypothese ausführlicher zu begründen. So mag es vorerst genügen, mit dem Hinweis auf ein Paar anatolischer Gürtelschnallen, die kürzlich vom Britischen Museum erworben wurden (Brit. Mus. Quarterly 27, 1963/4, 80 Taf. 30 e, f), den geschichtlichen Zusammenhang wenigstens anzudeuten. Die Löwen, die hier einen Ring flankieren, sind offensichtlich aus der gleichen Familie wie die unseres Beckens.

In den Bereich rein griechischer Kunst versetzt uns dagegen der feine Henkel eines K ä n n c h e n s (Taf. 172 b, c), dessen oberer Ansatz als eine nach dem Inneren des Gefässes blickende weibliche Büste mit etwas erhoben vorge-

2. Vgl. R. D. Barnett, A Catal. of the Nimrud Ivories 142ff. Ein Beispiel der Übernahme dieses orientalischen Motivs in die griechische Vasenmalerei: K. Kübler, Altattische Malerei 16, 55 Abb. 43.

3. Dazu zuletzt W. Llewellyn Brown, The Etruscan Lion 25f.

streckten Unterarmen gestaltet ist. Sie trägt über einem durch Gravierung perlschnurähnlich gegliederten wulstigen Reif einen ausladenden polosartigen Aufsatz. Die schlichte Haarbehandlung, die schmale, hohe Gesichtsform, die etwas vorquellenden kleinen Augen und das kräftige, eckige Kinn verbinden das Köpfchen so eng mit spätarchaischen korinthischen Terrakotten[4], dass niemand zögern wird, den kleinen Henkel, der in der Sammlung Karapanos (Athen, Nat. Mus. Car. 360) ein unveröffentlichtes Gegenstück wohl aus Dodona hat, als Werk korinthischer Toreutik anzusprechen. Bei der immer noch sehr geringen Zahl unbezweifelbar korinthischer Bronzen bedeutet jeder Zuwachs, der als gesichert gelten darf, für die Kunstgeschichte einen schönen Gewinn.

An Bronzegeräten hatten wir im Vorjahr zwei Einsatzsiebe zu erwähnen (Δελτίον 18, 1963 Χρονικὰ 109). Sie haben sich um zwei weitere, bis auf den Siebeinsatz vollständige Exemplare vermehrt. Eines davon, das durch seine auf der Unterseite des Griffs linksläufig eingeritzte Inschrift als Weihgabe oder als Kultgerät ausgewiesen wird, sei hier abgebildet (Taf. 173 a/b). Der kurze Text ist leicht zu entziffern:

ἱαρὸν τῦ Διὸς λεδρινον.

Nur das letzte Wort ist nicht ohne weiteres zu verstehen. Man würde gewiss an dieser Stelle am ehesten ein Substantiv erwarten, auf das sich ἱαρὸν bezieht, also eine Bezeichnung des Gegenstandes, der dem Gott zugeeignet ist, d. h. in unserem Falle des Siebes. Doch wird man ein Wort, das dem λεδρινον unserer Inschrift auch nur ungefähr entspricht, in den Lexika vergeblich suchen. Natürlich wäre es möglich, an einen völlig unbekannten epichorischen Ausdruck für das Sieb zu denken, zumal die elische Herkunft der Inschrift durch die Psilose und das Alpha statt Epsilon im Wort ἱαρὸν sowie durch das Alphabet gesichert ist. Doch gerade im Hinblick darauf liegt eine andere Erklärung näher. Denn die ungewohnte Lautverbindung klingt trotz des Delta an dritter Stelle merkwürdig an den Namen des Städtchens Letrinoi an, von dem allein Xenophon und Pausanias, der den Ort allerdings schon fast ganz verlassen fand, einige Kunde geben[5]. Sollte daher nicht vielmehr Λεδρίνῦν zu lesen und als Genetiv Pluralis des Ethnikon aufzufassen sein? Pausanias gebraucht freilich die Form Λετριναῖοι, bei Xenophon degegen, der Land und Leute gut kannte und dem auch ihr Idiom wohl vertraut gewesen sein muss, lauten Ethnikon und Stadtname gleich: Λετρῖνοι. Und in den Handschriften ist an einer Stelle (Xen. Hell. IV 2, 16) sogar die Schreibung Λεδρίνων einhellig überliefert. Da jeder andere Beleg dafür fehlte, wurde sie begreiflicherweise zwar allgemein verworfen, findet aber jetzt in unserer Inschrift, die noch aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts stammen wird, eine unverhoffte Bestätigung. Die Bedeutung des letzten Wortes der Inschrift kann danach kaum mehr zweifelhaft sein. Ihr Text würde also etwa besagen, dass eine Festgesandtschaft der Letriner das Sieb, das sie bei ihren Opfermahlen in Olympia benutzt hatte, durch die Hinterlegung im Heiligtum der profanen Verwendung für immer entzog und sich zugleich für den eigenen kultischen Gebrauch bei den Zeusfesten vorbehielt. So würden sich die zwei in verschiedenem Sinn mit ἱερὸν verknüpften Genetive, für die ich vorerst kein zweites Beispiel zu nennen wüsste, am plausibelsten erklären.

Von mehreren dem Gebrauch in der Palaestra dienenden Schabern, die sich in mehr oder weniger fragmentiertem Zustand gefunden haben, tragen zwei (B 5847 /8) auf dem Griff in punktierter Schrift wohl schon hellenistischer Zeit den Vermerk Διὸρ Ὀλυμπίο. Er ist schon von einigen Exemplaren aus der alten Grabung bekannt (Olympia IV 180 Taf. 65, 1101 a und V Nr. 707). Eine Strigilis aber hebt ihre jede praktische Benutzung ausschliessende Grösse (L. 53 cm.!) und die Aussage ihrer Inschrift über alle anderen hinaus (B 5703). Sie ist vollständig erhalten (sogar die zum Anhängen dienende Kette ist noch vorhanden), nur ist leider das Metall stellenweise stark angegriffen und verwittert. Ihr Hersteller hat sie offenbar als Zeugnis und Meisterstück seiner Kunst eigens angefertigt, um sie in Olym-

4. Vgl. z. B. Δελτίον 15, 1934/5, 27f. Παρένθ. πίν. 2, 1 (Σ. Παπασπυρίδου-Καρούζου); Payne, Perachora I 217 ff. besonders Taf. 95, 100 u. 96, 107 a/b. 115; Corinth XII 12f. u. 30f., besonders Taf. 6, 94 u. 7, 111; Corinth XV 2, 84ff., besonders Taf. 19, 12; Higgins, Catal. of Terracottas I 245ff. Nr. 904-907 Taf. 131.

5. Xen. Hell. III 2,25 u. 30, IV 2, 16; Paus. VI 22,8 (dazu Hitzig-Blümner II2, 663). Weiteres RE. XII 2, 2148 (Geiger).

pia dem Zeus als Dankesgabe darzubringen. Auf der Innenseite des Griffes hat er in einem kleinen vertieften länglichen Viereck mit einem zierlichen Stempel seinen Namen angebracht: ΔΙΚΟΝ. Auf der Aussenseite aber ist in charaktervoller Schrift früher klassischer Zeit auf drei Zeilen verteilt, folgendes schöne Epigramm eingeritzt:

Τέν]δε Δίκō̃ν Διὶ δō̃ρον ἀπ' [ἐργασί]ας || ἀνέθεκεν
Αὐτὸς ποιέ[σ]αϛ ..... || ε . ει σοφίαν.

Ungebrochen spricht aus dem Distichon noch der archaische Künstler-und Handwerkerstolz auf die vom Gott verliehene σοφία, die den Meister zu kunstgerechter Arbeit befähigt[6]. Die Ergänzung des Hexameters wird durch das Erhaltene hinreichend gesichert: ἀπ' ἐργασίας ist in Weiheepigrammen dieser Art keine ganz unbekannte Wendung (z. B. Anth. Pal. VI 17, 2). Zur ersten Hälfte des Pentameters kann man an die ebenfalls metrische Weihinschrift einer eisernen Strigilis aus Dodona erinnern (Carapanos, Dodone 107 f. Taf. 26, 8, 8 bis), die mit anderen Worten auch die eigene Ausführung des Werkes rühmt: . . .αὐτὸς ἐπιστάμενα τελέσας. . . Die Wiederherstellung der zweiten Pentameterhälfte erfordert eine längere Erörterung. Wir überlassen sie vorerst dem Leser, bis sich die Gelegenheit gibt, vielleicht einen eigenen Ergänzungsvorschlag eingehender zu begründen.

Um bei den Geräten der Athleten zu bleiben, wäre noch eines ganz erhaltenen schmuck- und schriftlosen Bronzediskos von 16, 7 cm Durchmesser und 1860 g Gewicht zu gedenken, der nach seiner Fundlage spätestens im 5. Jahrhundert entstanden ist, sehr wohl aber auch älter sein kann (B 5704). Angeschlossen sei ihm ein fast unbeschädigtes, 26,3 cm langes Sprunggewicht aus hartem grünlichen Stein (Taf. 175b): es stammt mit einemSchild, zwei Beinschienen und einem 'illyrischen' Helm aus einem nördlich vom Oktogon aufgedeckten archaischen Brunnen.

Eine wichtige Denkmälergruppe, die seit der alten Grabung kaum einen Zuwachs erfahren hat, die Bronzetafeln mit alteischen Urkunden, ist zum erstenmal wieder um einige in grösserem Zuzammenhang erhaltene Texte vermehrt worden (B 6073-6077). Sie enthalten rechtliche und kultische Bestimmungen, die sich zumeist auf das olympische Heiligtum und die Agone beziehen. Ihr Studium, das noch nicht abgeschlossen ist, verspricht neben neuen Erkenntnissen über die in archaischer Zeit in Olympia bestehenden Rechtsordnungen auch eine erwünschte Bereicherung unseres immer noch recht lückenhaften Wissens um den elischen Dialekt.

Wenden wir uns nun der Kleinplastik in Bronze zu. Von den geometrischen Menschen-und Tiergestalten, die mit den monumentalen Dreifüssen in Verbindung stehen, war schon oben die Rede (S. 166 Taf. 169a/b und 170b). Unter den zahlreichen selbständigen Tiervotiven der Frühzeit ragt ein mächtiger Stier durch seine Grösse und vor allem seine hohe Qualität hervor (Taf. 173d). Er vereint eine gewaltige plastische Kraft mit strenger formaler Zucht und gehört ohne Frage zu den bedeutendsten Tierbildern der reifgeometrischen Zeit: noch in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts dürfte er entstanden sein. Ein Stier von gleichem Format und genau gleichem Stil, doch nicht ganz so gut erhalten, hat sich übrigens in Olympia schon vor Jahren in einem Brunnen des Stadion-Westwalles gefunden (B 1960: Olymp. Forschungen III 59 Taf. 86; zur Fundstelle: Bericht V 3). Der breite Stand und das Fehlen jeglicher Befestigungsspur machen es dennoch mehr als unwahrscheinlich, dass beide Figuren etwa als Gegenstücke einem und demselben tektonischen Verband angehört haben. Für die Beurteilung ähnlicher Fälle wird man sich diesen Sachverhalt merken. Denn man schliesst gelegentlich wohl zu schnell allein aus der Gleichartigkeit zweier Stücke auf deren gemeinsame tektonische Verwendung. Zumal in der frühen Plastik scheint die genaue Übereinstimmung selbständiger Figuren gar nicht so selten zu sein.

Mit dem Stier (Taf. 173d), einem Meisterwerk des geometrischen Stils, kontrastiert in höchst aufschlussreicher Weise ein durch ein Joch verbundenes Ochsenpaar (Taf. 173c). Es stand einst auf Rädern, für deren eiserne Achsen (an den Vorderbeinen haben sich Reste davon erhalten) die Füsse durchbohrt sind. Schon die mit einem so naiven Mittel erstrebte Beweglichkeit des Gebildes steht im Gegensatz zur Unveränderlichkeit und

6. Vgl. dazu die feinsinnigen und tief eindringenden Bemerkungen von Ch. Karusos, Περικαλλὲς ἄγαλμα in 'Επιτύμβιον Χρ. Τσούντα ('Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφ. καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, 'Επέτερον 6. τόμου) 544ff.

Dauer, sei es in Ruhe, sei es in fixierter Bewegung, die man gemeinhin als einen Wesenszug echter Plastik anzusehen pflegt. Dazu kommt, dass die formale Gestaltung unserer Ochsen von der geometrischen Formensprache, welche die Erscheinung des Stieres Taf. 173d bestimmt, so gut wie unberührt bleibt. Die wie Tonstreifen den Körpern angesetzten, gleichsam übergestülpten Beine erinnern an frühe Tonbildnerei und sind jedenfalls den 'geometrischen' Bronzen ganz fremd. Dabei lässt sich die Tiergruppe aber keineswegs als schlechthin geringwertig abtun. Sie ist im Gegenteil gusstechnisch auf der Höhe ihrer Zeit, handwerklich sehr sorgfältig ausgeführt und erhebt auch durch ihr für frühe Bronzen überdurchschnittliches Format (L. 10, H. 6 cm) einen gewissen Anspruch. Diesen scheinbaren Widerspruch kann wohl nur die Einsicht lösen, dass an der Frühgeschichte der griechischen Plastik zwei nach Herkunft und Tradition geschiedene 'Gattungen' (γένη) teilhaben, die sich nicht ohne weiteres auf den gleichen Nenner bringen lassen. Die eine bedient sich vornehmlich des Bronzegusses, die andere des bildsamen Tones, jene ist die Hauptträgerin des geometrischen Stils, diese entzieht sich dessen strengen Formgesetzen, ohne indes in ihren besten Werken qualitätslos zu sein[7]. Ein besonders schönes Beispiel dieser zweiten Richtung, die von den dogmatischen Vertretern eines eingleisigen Stilbegriffs gerne ignoriert wird, gibt unser Gespann, das vielleicht ein Pflüger oder ein ländlicher Karren zu einer aussagereicheren Gruppe ergänzte.

Von mehreren Werken archaischer Kleinplastik, die im Berichtsjahr zu Tage gekommen sind, kann nur ein prachtvoller S i l e n dank seiner fast vollständigen Erhaltung mit Sicherheit als Freifigur angesprochen werden (B 5555: H. 13 cm). Mit dem berühmten, nur leider nicht immer unverstümmelt abgebildeten Silen aus Dodona (Athen, Nat. Mus. Car. 22) verbinden ihn das Tanzmotiv und der ungezügelte Ausdruck jener Seite seines Wesens, die ihm als einem Daemon der Fruchtbarkeit zukommt. Auch der Gesichtstypus erweist sich bei näherem Zusehen als merkwürdig eng verwandt. Andererseits unterscheidet sich der Silen aus Olympia in bezeichnender Weise von seinem grösseren Bruder: er ist untersetzter an Wuchs; den linken Arm hält er nicht erhoben, sondern stemmt beide Hände auf die Schenkel; im Tanzschritt stehen die Beine breiter und unrhythmischer auf dem Boden (von den Pferdehufen ist nur am linken Bein die obere Hälfte erhalten); feine Strichelung deutet am ganzen Körper tierische Behaarung an und das schamlos grinsende Antlitz strahlt von ungehemmt wilder, herausfordernder Fröhlichkeit. Aus allen diesen Zügen bricht die elementare Urkraft des Silens ganz hüllenlos hervor. So stark uns aber die Unmittelbarkeit des Ausdruckes berührt und so sehr auch die Sorgfalt der Ausführung an unserer Bronze zu rühmen ist, so vermisst man an ihr doch den Adel der Form, der das Meisterwerk aus Dodona erhöht. Sie wird aus einer etwas abseitigen peloponnesischen Werkstatt hervorgegangen sein; vielleicht ist ihre Heimat in Elis zu suchen.

Der strenge Stil wird unter den neuen Funden durch die Statuette eines blitzschleudernden Z e u s schön vertreten, die schon durch ihre gute Erhaltung bemerkenswert ist (Taf. 175 a). Die rechte Hand hat mit allen Fingern auch den Blitz bewahrt: ein weiteres Zeugnis dafür, dass der Gott vom Artemision mit seinem weit nach hinten ausgreifenden Zeigefinger keinen Blitz geschwungen haben kann. Die linke Hand, deren Finger verbogen sind, scheint einst in der Richtung des Wurfes gerade ausgestreckt gewesen zu sein, sie trug auf dem Handrücken keinen Adler, der dort Spuren hätte hinterlassen müssen. Trotz der leichten Härten ihrer Modellierung ist die kleine Figur (H. mit Blitz 11,4 cm.) doch höchst charaktervoll. Ihr stämmiger Leib mit seinen gedrungenen Proportionen und seiner kräftig gegliederten, schweren Muskulatur verraten die argivische Schule. Zugleich erlaubt der Stil eine Datierung in das 4. Jahrzehnt des 5. Jahrhunderts: unser Zeusbild wäre danach rund zehn Jahre später entstanden als das wesentlich grössere, das uns die vorjährige Grabung geschenkt hat[8]. Letzteres wurde übrigens

7. Anders zu beurteilen ist dagegen die nicht unerheblich jüngere, viel plumpere und schwerfällige Gruppe aus Delphi BCH. 62, 1938, 316f. Taf. 35, 1; AA. 1939, 248 Abb. 11; Ἰ. Κωνσταντίνου, Ῥυθμοὶ κινήσεως καὶ λοξαὶ στάσεις 14f. Taf. 2. Vgl. zu dieser eine Bronzegruppe (Mann und Widder) aus Selinunt Mon. Lincei 32, 1927, 354 Abb. 149 b.

8. Δελτίον 18, 1963: Χρονικὰ 110 Taf. 146 c. Um oder kurz nach 480 v. Chr. Die Inschrift hat sich seither leider noch nicht entziffern lassen.

heuer durch den weit von den drei anderen Bruchstücken gefundenen, Bruch an Bruch anpassenden linken Fuss glücklich vervollständigt. Auch die schöne Figur eines fliegenden *Adlers* aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts (B 6035), die von einem ähnlichen, nur noch grösseren Zeusbild stammen könnte, sei nicht übergangen, und endlich ist bei der Seltenheit klassischer Bronzen aus Olympia[9] noch eine kleine spätklassische Statuette der Athena (B 6080) im Palladionmotiv, mit zurückgeschobenem korinthischen Helm und über dem Apoptygma gegürtetem attischen Peplos, der Erwähnung wert. Leider hat sie durch Verwitterung sehr gelitten.

Da das von den alten Ausgrabungen übriggelassene Gebiet im Südosten des Heiligtums nur zum kleinen Teil gerade noch am äussersten Rande der frühchristlichen Siedlung liegt, haben sich schon im Vorjahr nur vereinzelte versprengte Bruchstücke von den Skulpturen des Zeustempels gefunden (Δελτίον 18, 1963: Χρονικά 110). Bei der Kampagne, über die hier berichtet wird, war weiterer Zuwachs um so weniger zu erwarten, als nachantike Hausmauern kaum mehr freizulegen blieben. Überraschend kommt daher der Fund zweier, allerdings nur kleiner Fragmente. Das eine ist ein Pferdeohr aus parischem Marmor (Taf. 174 a), dessen eigentümliche Zurichtung die Zugehörigkeit zu einem der Ostgiebelpferde freilich von vornherein ausschliesst. Sie wird aber aus den tiefen, wannenförmigen Ausarbeitungen am Kopf des beissenden Kentauren des Westgiebels verständlich, die schon Treu richtig erklärt hatte (Olympia III 82 f. Abb. 135). Tatsächlich passt sich das Ohr in diese Mulden vollkommen ein. Auf seiner Unterseite diente ein Stiftloch der Befestigung: es befindet sich an der gleichen Stelle und ist von gleicher Grösse wie das von Treu erwähnte Loch in den zur Aufnahme der Ohren bestimmten Leeren. Da mit ziemlicher Gewissheit anzunehmen ist, dass sich die Ohrmuscheln nach vorne öffneten, muss das jetzt aufgetauchte Ohr das linke sein. Es fand sich, merkwürdig genug, in eher geringer Tiefe in einem der östlichsten Räume der Norderweiterung des 'Nerohauses', leider war es nicht sicher auszumachen, ob in einer ungestörten antiken Anschüttung oder im Schutt der alten Grabung, die im Jahre 1880 in diesem Bereich recht unregelmässig tiefgegangen war und die dadurch entstandenen Löcher ausgefüllt hatte. Dagegen gewährt der eindeutige Befund des zweiten Fragments einen interessanten Einblick in die Geschicke der Tempelskulpturen. Das Bruchstück lässt einen flach auf dem Boden aufliegenden Mantelzipfel erkennen, von herrlicher Arbeit und makelloser Oberflächenerhaltung (Taf. 174 b). Es bildet den Auslauf der Mantelpartie, auf der im Ostgiebel der Oberkörper des Kladeos aufruht und deren Ende in Fortsetzung des Plinthenrandes angestückt war. Seinen genauen Platz sichert dem Zipfel das Stiftloch, von dem am linken Bruchrand des Fragments ein Rest bewahrt ist und das mit dem Loch in der senkrechten Schnittfläche der Plinthe korrespondiert (Taf. 174 c). Dies kostbare Giebelbruchstück nun kam in einem der nördlichen Räume des Oktogons zu Tage; es lag sehr tief in einer mächtigen, einheitlichen und völlig unberührten Füllung, die durch ihre jüngste, spätklassische Keramik etwa in das mittlere 4. Jahrhundert v. Chr. datiert wird. Es muss also spätestens um diese Zeit abgefallen und zerbrochen sein und wurde anscheinend im Giebel nicht wieder ersetzt, vielleicht weil der kleine Schaden von unten gar nicht auffiel. So gesellt sich zum ersten Mal ein originales Fragment des Giebels zu den zahlreichen anderen Zeugnissen, die eine starke Beschädigung des Tempels im Laufe der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts v. Chr. beweisen (s. zuletzt Bericht VII 3 u. 15), sei es dass sie mit den Kämpfen der Eleier und Arkader in der Altis in Zusammenhang steht, oder dass sie (was wahrscheinlicher ist) auf ein ungefähr gleichzeitiges Erdbeben (Untergang von Helike, 373 v. Chr.) zurückzuführen ist.

Aus den reichen keramischen Funden, die vom 8. Jahrhundert v. Chr. bis in die römische Zeit herabführen, ragen wieder Fragmente qualitätvoller älter-und spätarchaischer lakonischer Schalen hervor, darunter wieder eines mit dem Rest einer eingeritzten Weihinschrift. Unter den attischen Scherben lassen sich einige bedeutenden Meistern des 6. und frühen 5. Jahrhunderts zuweisen: so zwei Bruchstücke einer prächtigen grossen schwarzfigurigen Bandschale, die vielleicht von der Hand des Lydos

9. Zu den vermutlichen Ursachen für die Seltenheit klassischer Bronzestatuetten unter den Funden von Olympia s. Bericht IV 138.

bemalt ist, zwei Bruchstücke eines grossen rotfigurigen Volutenkraters mit Palaestraszenen im oberen Halsfries, ein Werk des Kleophrades-Malers, und Reste eines Kolonettenkraters des Panmalers. Überhaupt fällt die grosse Zahl manieristischer attischer Kolonettenkratere auf. Sehr reich war die Ausbeute ferner an rotfigurigen Vasen lokaler Fabrik aus klassischer und spätklassischer Zeit. Das bedeutendste Stück dieser Art, ein (bis auf den Fuss fast vollständig) aus Scherben zusammengekommener Kelchkrater, sei hier als Beispiel abgebildet (Taf. 175 c). Seine Vorderseite zeigt in der Mitte ein sitzendes Paar, einen Jüngling und eine Frau, beim Morraspiel; links von der Mittelgruppe eine stehende weibliche Gestalt in reich gemustertem Gewand, die durch die Gebärde der erhobenen linken Hand ihre Teilnahme an dem Spiel bekundet, neben ihr sitzt eine Frau mit einer Fackel; rechts teilt ein Silen den Felssitz mit der Morraspielerin. Im Hintergrund der Mittelgruppe wachsen zwei Lorbeerbäume auf. Die Deutung der Darstellung muss freilich vorerst offenbleiben. Auf der ganz flüchtig bemalten Rückseite des Kraters erscheinen die auf Vasen dieser Zeit unvermeidlichen drei Manteljünglinge. Wie zu erwarten, hat auch unsere schon sehr stattliche Sammlung von Tonlampen, die alle Stadien der Entwicklung an gut erhaltenen Beispielen zu verfolgen erlaubt, wieder reichen Zuwachs erfahren.

Zum Schluss sei noch erwähnt, dass die Grabungen, denen der vorliegende Bericht gilt, auch die einzigartige Reihe von Dachterrakotten aus Olympia um manche wichtigen Stücke vermehrt hat. In dieser Hinsicht sind wohl die bedeutendsten Funde zwei vollständige Stücke der Giebelsima des 'Altsizilischen Daches' (Olymp. Forschungen I 128 ff.), von der sich im Vorjahr schon ein ganzes Eckstück gefunden hatte, die aber früher nur aus Fragmenten bekannt war.

Athen

EMIL KUNZE

*

1. ΗΛΕΙΑ

Α. Ὀλυμπία καὶ περιοχὴ αὐτῆς

1) Εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως, ἀφορῶσαι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν προετοιμασίαν τῆς ὁριστικῆς ἐκθέσεως τῶν ἀρχαίων τῆς Συλλογῆς εἰς τὸ ὑπὸ οἰκοδόμησιν νέον Μουσεῖον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παρουσιάσεως τῶν ἤδη ἐκτεθειμένων εἰς τὸ ἐν λειτουργίᾳ Μουσεῖον. Αἱ κυριώτεραι ἐργασίαι ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι:

α) Συντήρησις, συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις πολλῶν ἑκατοντάδων ἀρχαίων: πηλίνων, λιθίνων καὶ χαλκῶν. Μεταξὺ αὐτῶν, ἰδιαιτέρας μνείας ἀξία εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ δισκοειδοῦς ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου διὰ τῆς συγκολλήσεως πάντων τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὸ τεμαχίων καὶ συμπληρώσεως τῶν ἐλλειπόντων τμημάτων διὰ γύψου.

β) Σχεδίασις καὶ ἀναπαράστασις τῶν σημαντικωτέρων ἀρχαίων πρὸς καλυτέραν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας καὶ τεχνοτροπίας αὐτῶν.

γ) Σύνταξις ἐπεξηγηματικῶν πινακίδων εἰς τὴν ἑλληνικήν, γερμανικὴν καὶ ἀγγλικὴν δι' ἅπαντα τὰ ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρχαῖα, ὡς καὶ διὰ μέγαν ἀριθμὸν ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ Νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας.

δ) Καθαρισμὸς καὶ κατάταξις 500 περίπου ἀρχαίων νομισμάτων, προερχομένων ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας, ὡς καὶ τυχαίως εὑρεθέντων, ταξινόμησις δὲ ἐν συνεχείᾳ τούτων εἰς εἰδικῶς πρὸς τοῦτο κατασκευασθεῖσαν νομισματοθήκην. Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Μάντως Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου.

ε) Καταγραφὴ εἰς τὰ εὑρετήρια τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἁπάντων τῶν ἀρχαίων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἑλληνικῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν, ἢ τῶν τυχαίων εὑρημάτων, ταὐτοχρόνως δὲ συμπλήρωσις τῶν εὑρετηρίων καὶ τῶν λοιπῶν συλλογῶν τῆς Ἐφορείας, ἤτοι Ἠλιδος, Καλαμάτας, Μαυρομματίου, Πύλου καὶ Χώρας. Ὑπολογίζεται ὅτι ἐντὸς τοῦ προσεχοῦς ἔτους θὰ ἔχῃ περατωθῇ ἡ καταγραφὴ πάντων τῶν ἀρχαίων τῶν Συλλογῶν τῆς Ἐφορείας.

ς') Λῆψις φωτοτυπικῶν ἀντιγράφων τῶν εὑρετηρίων ἀρχαίων ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἐν Ὀλυμπίᾳ Γερμανικῶν ἀνασκαφῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν Καταλόγων ἀρχαίων τῆς Ἐφορείας.

ζ) Ταξινόμησις τῶν ἀρχαίων τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου καθ' ὁμάδας καὶ τόπους προελεύσεως, ὥστε νὰ καθίσταται εὐχερὴς ἡ ἀνεύρεσις τούτων εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀναζήτησιν.

η) Ὀργάνωσις πλήρους φωτογραφικοῦ ἀρχείου, τόσον τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὅσον καὶ τῶν κινητῶν ἀρχαίων τῆς Ἐφορείας.

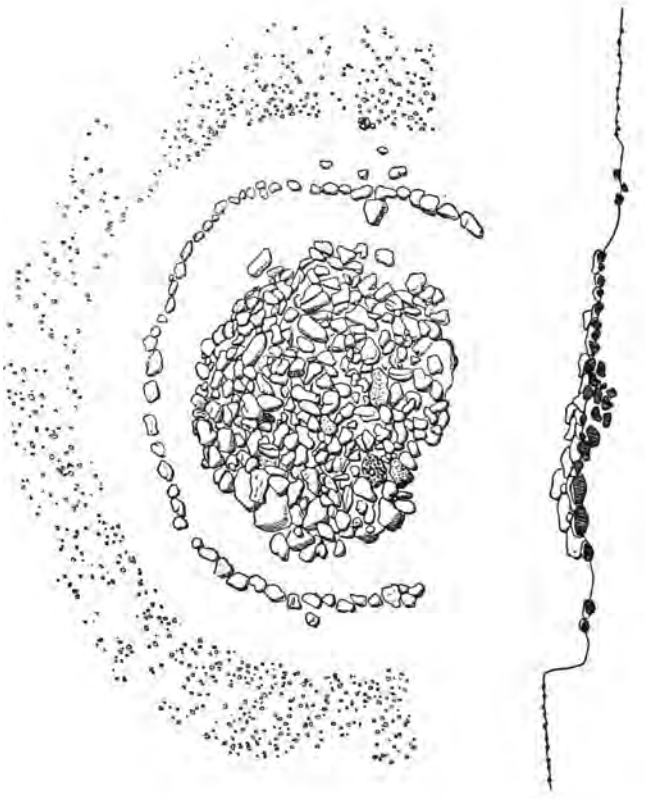
θ) Ὑποβολὴ ἁρμοδίως προτάσεων ἀμοιβῆς διὰ τὴν παράδοσιν, εἰς τὴν Ἐφορείαν ὑπὸ ἰδιωτῶν, ὑπερεκατὸν ἀρχαίων.

ι) Ὀργάνωσις τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐφορείας, καὶ ταξινόμησις πάντων τῶν ἐγγράφων ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἐφορείας μέχρι σήμερον.

2) Συντήρησις καὶ συστηματικὸς εὐτρεπισμὸς τῶν μνημείων τῆς Ἱερᾶς Ἄλτεως· ἰδιαιτέρα μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἔνθα τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου. Τὰ εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένα θωράκια καὶ οἱ κιονίσκοι τοῦ τέμπλου ἀνασυνεκολλήθησαν, συνεπληρώθησαν διὰ λευκοῦ σιμέντου καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Ὡσαύτως ἐστερεώθη τὸ σῳζόμενον τμῆμα τοῦ ἄμβωνος καὶ ηὐτρεπίσθη ὁλόκληρος ὁ χῶρος τῆς ἐκκλησίας ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς (Πίν. 176α-β).

3) Συνέχισις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας (περὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη βλ. BCH 84 (1960), 720· 85 (1961), 722· 86 (1962), 743 καὶ Α.Δ. 16 (1960) 125 κ.ἑ. Πίν. 116β καὶ Α.Δ. 17 (1961/2), 105 κ.ἑ. Πίν. 112 - 117).

Ἠρευνήθησαν οἱ χῶροι τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ νοτίου προαυλίων αὐτοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα αὐτῶν θεμελίων καὶ ἄλλων προϊστορικῶν κτισμάτων, πλὴν τῶν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη εὑρεθέντων, τῶν πλείστων σῳζομένων μόνον κατὰ τὴν κατωτάτην ἐκ ποταμίων λίθων στρῶσιν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος περισυνελέγη μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων πρωτοελλαδικῆς καὶ μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, πολλῶν τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς καὶ ἡ διακόσμησις εἶναι ἀρίστης ποιότητος. Καθίσταται οὕτω βέβαιον, ὅτι ὁ χῶρος οὗτος κατελαμβάνετο ὄχι μόνον ὑπὸ μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ, ὡς κατεφάνη κατὰ τὰς ἐρεύνας τῶν τελευταίων ἐτῶν (βλ. ΑΔ 17 (1961/62), 105 κ.ἑ. — BCH 83, (1959), 655, 84 (1960), 720 καὶ 86 (1962) 743), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πρωτοελλαδικοῦ-μεσοελλαδικοῦ, ἔχοντος ἀξιόλογον ἔκτασιν καὶ πυκνότητα (βλ. Δελτίον ἔ.ἀ. καὶ BCH ἔ.ἀ.). Μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν ἐρειπίων, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι κυκλοτερὴς κατασκευή, ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τὸ Ἀνατολικὸν προαύλιον τοῦ Μουσείου (Πίν. 177α· Σχέδ. 1). Ἀποτελεῖται ἐκ 2-3 στρωμάτων ποταμίων λίθων μεγάλου

Σχέδ. 1. Κυκλοτερές δάπεδον

μέχρι μετρίου μεγέθους. Σειρὰ κυκλικὴ ἐξ ὁμοίων λίθων περιβάλλει τὴν ἀνωτέρω κατασκευὴν εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν. Ἐξωτερικῶς αὐτῆς ὑπάρχει δάπεδον ἐκ μικρῶν ποταμίων χαλίκων. Τὸ κυκλοτερὲς τοῦτο δάπεδον, ἀνῆκον εἰς βωμὸν ἢ ἑστίαν, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν ἰχνῶν πυρᾶς εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρωτοελλαδικῆς εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχήν, συμφώνως πρὸς τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν μεταξὺ τῶν λίθων καὶ ὑπ' αὐτούς. Πέριξ τοῦ κτίσματος τούτου καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν διεπιστώθησαν τόσον κατὰ τὰς παρούσας, ὅσον καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας, ἕτερα θεμέλια κτισμάτων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἀνάλογον πρὸς τὸ κτίσμα τοῦτο παράδειγμα, γνωρίζω μόνον τὸν ἐν Ἡραίῳ Σάμου προϊστορικὸν συνοικισμόν, τέλους τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς. Πρβλ. Vl. Milojčić, Samos I. Die Prähistorische Siedlung unter dem Heraion, Bonn, 1961, 17 κ.ἑ. πίν. 17 σχ. 1. Τελευταίως Schachermeyer AA 77 (1962) 206 κ.ἑ. εἰκ. 27.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων ἱστορικῶν χρόνων συνεκεντρώθη πλῆθος ὀστράκων καὶ πηλίνων εἰδωλίων ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, μέγας ἀριθμὸς ἀμυντικῶν ὅπλων ἐκ χαλκοῦ καὶ ἐπιθετικῶν, τῶν πλείστων ἐκ σιδήρου, ὡς καὶ χαλκᾶ ἐλάσματα, τινὰ τῶν ὁποίων φέρουν ἐγχάρακτον ἢ σφυρήλατον διακόσμησιν, τέλος δὲ σκεύη χαλκᾶ.

Τὰ πλεῖστα τούτων εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτόθι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα σχηματιζομένου ρεύματος, τὸ ὁποῖον σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου κατεχώσθη κατὰ τὸ πρὸς τὸν Κλαδέον αὐτοῦ τμῆμα, ἔνθα ἐσχηματίσθη ἡ μικρὰ κοιλάς, ἡ ἐπιλεγεῖσα διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας. Ἡ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὕπαρξις τοῦ ρεύματος βεβαιοῦται ὄχι μόνον ἐκ τῶν στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς φυσικῆς ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων Α. τοῦ Νέου Μουσείου λόφων χαράδρας, ἥτις καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ὑφίστατο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Τὰ ἐντὸς τοῦ ρεύματος εἰς μέγαν ἀριθμὸν συσσωρευμένα ἀρχαῖα, ἦσαν ἀφιερώματα εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας, ὡς συνάγεται ἐξ ἐγχαράκτων ἐπιγραφῶν ἐπί τινων τῶν χαλκῶν εὑρημάτων, προφανῶς δὲ τὸ ρεῦμα τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθέτης τοῦ Ἱεροῦ. Ἐντὸς τῶν ἀνωτάτων στρωμάτων τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου, εὑρέθησαν νέοι τάφοι Σλαβικοί, περιέχοντες, ὡς καὶ οἱ παλαιότερον εὑρεθέντες, τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ ἐντὸς χειροποιήτων, ἀμελῶς κατεσκευασμένων, ἀγγείων ὁμοῦ μετὰ ἐλαχίστων σιδηρῶν μαχαιριδίων.

Τέλος, κατὰ τὴν βορείως, ὡς καὶ νοτίως τοῦ Μουσείου ἐκσκαφήν, πρὸς διάνοιξιν ἀποστραγγιστικῆς τάφρου, ἀνευρέθησαν δύο νέα τμήματα τῶν πρὸς τὸ Ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας ἀγόντων δύο ἀρχαίων ὑδαταγωγῶν, τῶν ὁποίων ἕτερα τμήματα εἶχον ἐπισημανθῆ κάτωθεν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Νέου Μουσείου (βλ. BCH 84 (1960) 720, εἰκ. 9-10).

Τὰ σημαντικώτερα τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου τοῦ Νέου Μουσείου εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Δεξιὸν τμῆμα χαλκοῦ ἐλάσματος, ἐφ' οὗ διασῴζεται πολεμιστὴς πρὸς τὰ ἀριστερά, κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ὁριζοντίως ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς στειλεόν, ἱκανοῦ πάχους. Ἴσως παρίσταται Ὀδυσσεὺς τυφλῶν τὸν Πολύφημον.

2. Σιδηροῦν τεμάχιον ἐκ ποδὸς τρίποδος, διασῳζον τμῆμα τῆς ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων γεωμετρικῆς αὐτοῦ διακοσμήσεως.

3. Κεφαλὴ γρυπός, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ ποιότητος ἐργασίας (Πίν. 177β). Ὁ λαιμὸς ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ χωριστοῦ ἐλάσματος.

4. Τμῆμα ὀχάνου, ἐφ' οὗ σφυρήλατος διακόσμησις λέοντος καταβάλλοντος ταῦρον (Πίν. 177γ).

5. Χαλκῆ μίτρα.

6. Κορινθιακὸν κράνος κοσμούμενον καθ' ὅλην τὴν παρυφὴν αὐτοῦ διὰ διπλῆς σειρᾶς ἀργυρῶν ἥλων (Πίν. 178γ).

7. Ἕτερον κορινθιακὸν κράνος, φέρον ἀνάγλυφον καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν (Πίν. 178α).

8. Ἰλλυρικὸν κράνος (Πίν. 178β).

9. Ἐπιβραχιόνιον.

10. Ἐπιπήχιον, ἀρίστης ἐργασίας καὶ μοναδικῆς διατηρήσεως (Πίν. 177δ).

11. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ ἀρχαϊκοῦ στρώματος (Πίν. 179α).

12. Δύο τεμάχια χαλκῶν ἐλασμάτων ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τῶν ὁποίων παρίστανται λέων(;) ἐν σφυρηλάτῳ ἀναγλύφῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου σῴζεται τμῆμα ἁρματοδρομίας, ὑπεράνω τῆς ὁποίας σειρὰ ἑλίκων μετ' ἀνθεμίων.

13. Χαλκοῦν ἔλασμα, ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, εἰς σχῆμα πτηνοῦ (Πίν. 179β) διακοσμοῦν πιθανῶς τὸν ὀμφαλὸν ζυγοῦ ἅρματος (χηνίσκος;) πρβλ. κατωτέρω ἀριθ. 1 (Πίν. 179β).

Τὰ ἐκ τῶν παλαιοτέρων αὐτόθι ἀνασκαφῶν πολυάριθμα εὑρήματα, συνετηρήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν, ἤδη δὲ προετοιμάζεται καὶ ἡ δημοσίευσις τοῦ συνόλου τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης. Μερικὰ τῶν εὑρημάτων, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῶν, πλὴν τῶν παλαιότερον μνημονευθέντων (βλ. BCH 84 (1960) 720· 85 (1961)

722. 86 (1962) 743 καὶ Α.Δ. 16 (1960) 125 κ.ἑ. Α.Δ. 17 (1961 - 2) 105 εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Ταινία ὀχάνου (πόρπακος) διακοσμουμένη ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: α) δι' ἱππέως πρὸς τὰ δεξιά, β) διὰ ρόδακος διαιρουμένου εἰς τέσσαρα τμήματα ὑπὸ τετρασκελοῦς ἀκτινωτοῦ κοσμήματος (Blütenstein), γ) δι' ἅρματος πρὸς τὰ ἀριστερά, φέροντος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀμφαλοῦ τοῦ ζυγοῦ, πτηνὸν (χηνίσκον;). (Πρβλ. ὁμοίαν παράστασιν ἐν Βερολίνῳ: Neugebauer, Führer durch das Antiquarium II πίν. 16 F 301· Καροῦζος JdI. 52 (1937) 179 εἰκ. 14). Ὑπεράνω τοῦ ἅρματος πτηνὸν (ἀετός;) καὶ ὄφις (Πίν. 179 γ). Τέλους 7ου αἰ. π.Χ.

2. Χαλκῆ κνημίς, ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐφ' ἧς ὑποδηλοῦται ἐν ἐσχηματοποιημένῳ ἀναγλύφῳ ἡ μυϊκὴ διάπλασις τῆς κνήμης (Πίν. 179 δ).

3. Χαλκοῦν ἀρχαϊκὸν ἔλασμα, φέρον σφυρήλατον διακόσμησιν καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ ἐκ σειρᾶς ἀνθεμίων, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας τρέχουσα σειρὰ λωτῶν (Πίν. 180 α-β).

4. Χαλκῆ μίτρα ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἀρίστης διατηρήσεως.

5. Πηλίνη ἀνδρικὴ κεφαλή, ἀρχαϊκῶν χρόνων (Πίν. 181α).

6. Χαλκοῦν ὑποκρατήριον ἀσσυριακόν, διακοσμούμενον ἐν σφυρηλάτῳ ἀναγλύφῳ, κάτω μὲν δι' ἀσσυριακῶν δαιμόνων καὶ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, ἄνω δὲ διὰ ζώνης ἐκ ζώων (Πίν. 181β-γ).

Τὰ ἀνωτέρω ἀξιόλογα εὑρήματα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐρειπίων μνημείων προϊστορικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἀποκαλυφθέντα ἀπροσδοκήτως ἐξ ἀφορμῆς τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Νέου Μουσείου εἰς τὴν ΒΔ. τοῦ Κρονίου λόφου κοιλάδα, συμβάλλουν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τῆς περιβαλλούσης τὴν Ἱερὰν Ἄλτιν περιοχῆς καὶ παρέχουν νέας ἐνδείξεις διὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ ἔκτασιν τοῦ εὐρυτέρου χώρου τῆς Ὀλυμπίας, τόσον κατὰ τὴν προϊστορικήν, ὅσον καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐποχήν.

4) Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἤδη ἐπερατώθη ἡ κατασκευὴ τῶν ἀποθηκῶν, προχωρεῖ δὲ καὶ ἡ οἰκοδόμησις τοῦ κυρίως Μουσείου.

5) Ἐντὸς τοῦ προαυλίου τῆς οἰκίας Ἀγγελῆ Κωσταριᾶ, ἐν Ἀρχαίᾳ Ὀλυμπίᾳ, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ ἐκσκαφὴν πρὸς διάνοιξιν βόθρου δύο πιθοειδεῖς τάφοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς σχεδὸν ἀκέραιος. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη, ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ περισυλλεγέντων ὀστράκων, ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῶν τάφων, εἰκάζεται ὅτι ἀμφότεροι εἶναι ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

6) Παρὰ τὴν ΝΑ. παρυφὴν τοῦ χωρίου Πλάτανος, ΒΔ. τῆς Ἀρχαίας Ὀλυμπίας καὶ εἰς θέσιν Τόμπρινο, ἀνεσκάφη συστηματικῶς μικρὸς θαλαμοειδὴς τάφος, ὅστις εἶχε συληθῆ καὶ καταστραφῆ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ἕνεκα τούτου κατὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ θαλάμου του, οὐδὲν εὑρέθη. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ὅμως τοῦ δρόμου τοῦ τάφου συνεκεντρώθησαν περὶ τὰ τριάκοντα ὄστρακα ἀβαφῶν καὶ γραπτῶν ἀγγείων, ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς τὴν ΥΕ III Β-Γ περίοδον. Οὐχὶ μακρὰν τῆς ἀνωτέρω θέσεως καὶ εἰς θέσιν Ρένια, ἠρευνήθη ἕτερος θαλαμοειδὴς τάφος, μεγαλύτερος τοῦ προηγουμένου, ὅστις ἐπίσης εἶχε συληθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ δρόμου αὐτοῦ περισυνελέγησαν πολυάριθμα ὄστρακα ἀγγείων καλῆς ποιότητος, ὡς καί τινα πολύτιμα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τοῦ στολισμοῦ τοῦ νεκροῦ, δεικνύοντα ὅτι ὁ τάφος οὗτος πρέπει νὰ ἦτο πλουσιώτατος εἰς κτερίσματα. Ἐκ τῶν συγκολληθέντων ὀστράκων ἀποκατεστάθησαν σκύφοι, πρόχοι, κύλικες, τρίωτοι ἀμφορεῖς κλπ. ἀνήκοντες κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ΥΕ III Β-Γ περίοδον (Πίν. 182 α-γ, 183 α-γ). Ἐκ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων ἄξια μνείας εἶναι ψῆφοι ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ ἐξ ὑαλομάζης, ὡς καὶ μικρὸν φύλλον χρυσοῦ παριστάνον πτηνόν (Πίν. 184 α-β).

7) Εἰς θέσιν Τρύπες, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Κλαδέου, δύο (2) χιλιόμετρα περίπου βορείως τοῦ χωρίου Κλαδέος (πρώην Στραβοκέφαλο), ἠρευνήθησαν ἓξ θαλαμοειδεῖς τάφοι, ὑστέρας μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου, γνωστὴ παλαιόθεν εἰς τὴν Ἐφορείαν, ἠρευνήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατόπιν ἀποπείρας συλήσεως ὑπὸ ἀγνώστων ἀρχαιοκαπήλων δύο τῶν τάφων, τοὺς ὁποίους καὶ κατέστρεψαν ἐν μέρει. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἀνωτέρω τάφων, ἐκτελεσθεῖσα τῇ ἐποπτείᾳ μου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Θέμελη καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Ἡ. Ἀνδρέου, ἀπέδωσε πλῆθος ἀγγείων (75 περίπου ἀκέραια) (Πίν. 184γ - 187α-δ), ψήφους περιδεραίου ἐξ ὑαλομάζης, πήλινον εἰδώλιον θεᾶς (Πίν. 187 ε), τεσσαράκοντα (40) περίπου ὀδόντας ἀγριοχοίρου ἐκ «κυνέης» πολεμιστοῦ, δύο χαλκᾶς αἰχμὰς δοράτων, χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (Πίν. 187 ς') κ.ἄ. Ἐκ τῶν τάφων, μόνον ὁ εἷς σῴζεται ἀκέραιος μετὰ τοῦ δρόμου αὐτοῦ· τῶν λοιπῶν ἡ ὀροφὴ ἔχει ἐν μέρει ἢ τελείως καταπέσει (Πίν. 188 α). Αἱ ταφαὶ ἦσαν ἀνωρυγμέναι τόσον εἰς τὸν θάλαμον ἑκάστου τάφου, ὅσον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου. Οἱ τάφοι ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἦσαν λακκοειδεῖς, καλυπτόμενοι ὑπὸ πλακῶν (Πίν. 188 β-γ), ἐνῷ οἱ ἐντὸς τοῦ

δρόμου, ἐπίσης λακκοειδεῖς, εἶχον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπενδεδυμένα τὰ τοιχώματα αὐτῶν διὰ ξερολιθιᾶς καὶ ἐκαλύπτοντο ὁμοίως διὰ πλακῶν (Πίν. 188 β).

8) Εἰς ἑτέραν ἐντὸς τοῦ Κλαδέου θέσιν Μαρμαροσυκιὰ ἢ Βαθειὰ Λάκκα ἢ Φεγγαράκι, βορειοδυτικῶς τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω χωρίου, ἐπεσημάνθησαν, ἐκτὸς τῶν πρὸ ἐτῶν εὑρεθέντων (βλ. Α.Δ. 16 (1960) 126 καὶ BCH 85 (1961), 722), ἕτεροι τάφοι προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων, ἐξ ὧν τινες σεσυλημένοι.

Β. Πύργος

1. Κατὰ γενομένας ἐκσκαφὰς πρὸς κατασκευὴν οἰκοδομῆς ἐν Πύργῳ, ἀπεκαλύφθη τάφος κιβωτιόσχημος (1.86 x 0,34 μ.) ἐπενδεδυμένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ διὰ πηλίνων πλακῶν. Ὁ τάφος οὗτος περιεῖχε πήλινον ὀξυπύθμενον ἀμφορίσκον (ὕψος 0,124 μ.) (Πίν. 188 ε), πηλίνην οἰνοχόην μετὰ διδύμων λαβῶν (ὕψος 0,21 μ.) (Πίν. 188 ς΄) καὶ πήλινον μονόμυξον λύχνον. Ἅπαντα εἶναι ἑλληνιστικῶν χρόνων.

2. Παρὰ τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Ἁγίου Ἰωάννου Πύργου, εὑρέθη τάφος κατεστραμμένος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διεσῴζοντο ἴχνη καύσεως. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Ὁ Δῆμος Λετρίνων (Πύργου) ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν νεοκλασσικὸν κτήριον πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτοῦ ὡς Μουσείου τοῦ Νομοῦ Ἠλείας. Ἡ Ἐφορεία προέβη εἰς τὴν ἐκπόνησιν τῶν ἀπαραιτήτων σχεδίων καὶ μελετῶν πρὸς διαμόρφωσιν τῶν ἐσωτερικῶν χώρων τοῦ κτηρίου τούτου, ἵνα στεγασθοῦν ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τοῦ Νομοῦ πλὴν τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ Ἱερῷ Ὀλυμπίας.

Γ. Ἀνδραβίδα

Εἰς τὸν γοτθικὸν ναὸν Ἁγίας Σοφίας Ἀνδραβίδας ἐγένοντο σημαντικαὶ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἀντηρίδων καὶ τῶν τόξων τῶν παραθύρων τοῦ σῳζομένου τμήματος τοῦ κτηρίου. Ἐπίσης ἐξετελέσθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν θεμελίων τοῦ μὴ σῳζομένου τμήματος τοῦ κτηρίου, ὡς καὶ τῶν βάσεων ὑποδοχῆς τῶν κιόνων τῆς διπλῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας. Πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου ἐγένετο περίφραξις αὐτοῦ. Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Ἠλ. Ἀνδρέου.

Δ. Ἀρχαία Φιγάλεια

Κατὰ ἐργασίας διανοίξεως τῆς πρὸς ἀρχαίαν Φιγάλειαν (Παύλιτσαν) κοινοτικῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη παρὰ τὴν δυτικὴν παρυφὴν τοῦ χωρίου κιβωτιόσχημος τάφος (1.90 x 0,60 μ.) ἐπενδεδυμένος τὰς πλευρὰς διὰ λιθίνων πλακῶν. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθη λύχνος καὶ ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ε. Ζαχάρω

Εἰς τὸ χωρίον Ἀνήλιον, περιοχῆς Ζαχάρως, ἐπαρχίας Ὀλυμπίας, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις βυζαντινοῦ ναϋδρίου, ἐκτισμένου ἐπὶ τῶν θεμελίων μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς(;), ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ὁρατῶν θεμελίων αὐτῆς καὶ τῶν πολλῶν ἐντετοιχισμένων ἢ κατεσπαρμένων πέριξ τοῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων (Πίν. 188 δ).

ΣΤ. Δίβρη

Εἰς τὸ παρὰ τοὺς νοτίους πρόποδας τοῦ Ἐρυμάνθου χωρίον Δίβρη (Λαμπεία) ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ συντήρησις τῶν καθολικῶν τῶν δύο βυζαντινῶν Μονῶν Δίβρης (Ἄνω καὶ Κάτω Μονῆς), ὡς καὶ δύο ἐκκλησιδίων βυζαντινῶν, τῆς Ἁγίας Τριάδος (Πίν. 189 α) καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (Πίν. 189 β-γ). Πρὸς τούτοις ἐγένετο συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Κάτω Μονῆς καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ καλλιτέχνου κ. Φώτη Ζαχαρίου. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται εἶναι εἰς δύο ἐπάλληλα στρώματα καὶ χρονολογοῦνται αἱ μὲν τοῦ πρώτου στρώματος εἰς τὴν πρὸ τῆς Ἁλώσεως περίοδον, αἱ δὲ τοῦ δευτέρου εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν (17ος αἰών;) (Πίν. 190-191).

Ζ. Τυχαῖα εὑρήματα

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παρεδόθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν εἰς τὴν Ἐφορείαν πολυάριθμα ἀρχαῖα, ἐξ ὧν τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Ἐκ τοῦ Ἀλφειοῦ, ἀπὸ τῆς συμβολῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Κλαδέου μέχρι τῶν ἐκβολῶν του εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος:

α) Χαλκοῦν ἐπίμηκες ἔλασμα (ὕψ. σῳζ. 0,87 μ., πλ. 0,09 μ.) ἀνῆκον εἰς ἐπένδυσιν ποδὸς τρίποδος ἢ εἰς ἄλλο σκεῦος.

β) Μόνωτον χαλκοῦν ἀγγεῖον.

γ) Δύο τεμάχια χαλκῆς στλεγγίδος.

δ) Χαλκοῦν κράνος κορινθιακοῦ τύπου.

2. Ἐκ τῆς Κοινότητος Μοιράκας, περιοχῆς Ὀλυμπίας, προέρχεται μικρὸν ἄωτον

ἀγγεῖον καὶ ποὺς σκύφου, ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων.

3. Ἐκ τῆς περιοχῆς Καλυβακίων Σκιλλουντίας, προέρχεται χαλκῆ ὑδρία (Πίν. 194γ), τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰ. π.Χ., ἐλλιπὴς τὸ κατώτερον ἥμισυ αὐτῆς καὶ τὰ χείλη. Τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς κατακορύφου λαβῆς εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἔτους, εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω θέσιν*.

Η. Ἐπίδαυρος

Κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Χρήστου Καρούζου καὶ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Βερδελῆ καὶ κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Σῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, προέβην εἰς συστηματικὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν τῆς Ἐπιδαύρου, τῶν ναῶν Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀρτέμιδος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετέφερον εἰς Μουσεῖον Ἐπιδαύρου ἅπαντα τὰ μικρὰ θραύσματα τῶν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἀποκειμένων γλυπτῶν καὶ προέβην, τῇ συνδρομῇ καὶ τοῦ γλύπτου τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Στ. Τριάντη, εἰς συσχέτισιν αὐτῶν μετὰ τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἐπιδαύρου ἀποκειμένων. Κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐργασίας, ἀνεγνωρίσθησαν καὶ νέα πολυάριθμα τεμάχια ἀποκείμενα εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ τὸ Μουσεῖον Ἐπιδαύρου ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῶν δύο ναῶν. Πολλὰ τούτων ἐταυτίσθησαν μεταξύ των καὶ συνεπλήρωσαν ἀποφασιστικῶς τὰς μορφὰς τῶν ἐναετίων γλυπτῶν καὶ τῶν ἀκρωτηρίων (Πίν. 192-194β).

Αἱ γενόμεναι ἀναγνωρίσεις καὶ συμπληρώσεις, ἀναθεωροῦν παλαιοτέρας ἀπόψεις περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων καὶ συμβάλλουν εἰς τὴν ὀρθοτέραν ἀποκατάστασιν τῶν δύο ἐναετίων συνθέσεων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ν. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

*

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ [1]

Τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα νομίσματα εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Νέου Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας, κατὰ τὰ ἔτη 1959, 1961 καὶ 1963. Εἶναι ἅπαντα χαλκᾶ, μετρίας διατηρήσεως καὶ ἀνήκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου, πλὴν τριῶν Μακεδονικῶν, τριῶν Ρωμαϊκῶν καὶ ἑνὸς Βανδαλικοῦ.

Μακεδονία

Φίλιππος Β΄ (359-336 π.Χ.)

Ἔμ. Νεανικὴ ἀνδρικὴ κεφαλὴ πρὸς ἀρ. Ὄπ. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Ἱππεὺς πρὸς δεξ. Πρβλ. Sylloge DNM. πίν. 14, ἀριθ. 616, 617 (Πίν. 195 ἀριθ. 1).

Ἀλέξανδρος Γ΄ (336-323 π.Χ.)

Ἔμ. Κεφαλὴ Ἡρακλέους πρὸς δεξ. Ὄπ. Β Α Ρόπαλον, φαρέτρα καὶ τόξον. Πρβλ. Gaebler πίν. XXXI, ἀριθ. 34.

Βασιλέων Μακεδονίας (β΄ ἥμισυ Δ΄ αἰ. π.Χ. ἢ Γ΄ αἰ. π.Χ.)

Ἔμ. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὄπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ἱππεὺς δεξ.

Κορινθία

Κόρινθος (Περὶ τὰ 400-146 π.Χ.)

1) Ἔμ. Πήγασος δεξ. Ὄπ. Τρίαινα 2) Ἔμ. Πήγασος ἀρ. Ὄπ. Τὸ αὐτό. Πρβλ. Edwards, Corinth VI, ἀριθ. 11.

Ἐποχῆς Δομιτιανοῦ

2) Ἔμ. ...CAESDOMITIA..... Κεφαλὴ ἀκτινοστεφὴς δεξ. Ὄπ. Col ..... CORINT Νίκη πρὸς ἀρ. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 277 (Πίν. 195 ἀριθ. 2).

Ἐποχῆς Σεπτιμίου Σευήρου

3) Ἔμ. .....AVGIMPIII Προτομὴ δεξ. Ὄπ. ...Νίκη ἀρ. Πρβλ. Edwards ἔ.ἀ. ἀριθ. 190. (Πίν. 195 ἀριθ. 3).

* Ὡς πρὸς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ G. Daux (BCH 86 (1962) σ. 629) ἐπὶ τῆς ὑπ' ἐμοῦ προταθείσης ταὐτίσεως τοῦ ναοῦ Μαζίου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς, αὐταὶ πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἐσπευσμένην ἀνάγνωσιν, τόσον τῆς σχετικῆς ἐκθέσεώς μου (Ἔργον 1960, σ. 135-140· Α.Δ. 16 (1960), σ. 135-136 καὶ BCH 85 (1961), σ. 719-722), ὅσον καὶ τῶν οἰκείων σελίδων τοῦ E. Meyer, Neue Pelop. Wander. σ. 46, 63, 68. Ὁ τελευταῖος μετὰ δικαιολογημένης ἐπιφυλάξεως —wahrscheinlich γράφει— ἀποδίδει τὸν ναὸν εἰς τὴν Ἄρτεμιν Δαιδαλείαν. Ἐξ ἄλλου, ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς πόλεως Σκιλλοῦντος, ἀποδίδει εἰς ἐμὲ ὁ G. Daux γνώμην, τὴν ὁποίαν δὲν διετύπωσα, διότι μόνον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς γράφω (ἔ.ἀ.) καὶ ὄχι περὶ τῆς πόλεως Σκιλλοῦντος, ἡ ὁποία, ὡς ὀρθῶς ἔχει προταθῆ, πρέπει νὰ ἔκειτο εἰς ἀρκετῶν χιλιομέτρων ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ εἰρημένου ναοῦ, ὡς καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος ἀπὸ τῆς πόλεως Φιγαλείας.

Περὶ τῆς ἐν Α.Δ. 18 Χρονικὰ (1963) σ. 103 ὑπ' ἐμοῦ καταγγελλομένης παραβάσεως τῆς ἰσχυούσης εἰς ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις δεοντολογίας, αἱ ἐν BCH 89 (1965), σ. 305, σημ. 2 δικαιολογίαι τοῦ G. Daux εἶναι μᾶλλον ἰσχναὶ καὶ αὐθαίρετοι, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος εἰς ἑτέραν περίπτωσιν (BCH 85 (1961), σ. 846 κ.ἑ.) ἐσεβάσθη τὴν δεοντολογίαν ταύτην, κρίνων προφανῶς ὅτι δύναται νὰ τὴν τηρῇ ἢ νὰ τὴν ἀγνοῇ κατὰ βούλησιν.

1. Θερμὰς εὐχαριστίας θὰ ἤθελα νὰ ἀπευθύνω καὶ ἀπὸ ἐδῶ πρὸς τὸν Ἔφορον κ. Νικ. Γιαλούρην διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τῶν νομισμάτων, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐν γένει πρόθυμον βοήθειάν του κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας.

Πελοπόννησος

Σικυών (370-250 π.Χ.)

Ἐμ. Περιστερὰ βόσκουσα δεξ. Ὄπ. Τρίπους. Πρβλ. BMC. σ. 50, ἀριθ. 178 κ.ἑ. πίν. IX, ἀριθ. 11.

Αἴγειρα (370-280 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς δεξ. Ὄπ. ΑΙ ΓΙ Κεφαλὴ καὶ τράχηλος αἰγὸς πρὸς δεξ. ἐντὸς στεφάνου. Πρβλ. BMC πίν. IV, ἀριθ. 8.

Πάτραι (Ἐποχῆς Δομιτιανοῦ)

1) Ἐμ. .....GERM ..... Κεφαλὴ δεξ. Ὄπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ρώμη καθημένη ἀρ. στεφομένη ὑπὸ πολεμιστοῦ. Πρβλ. Numismatic Commentary on Pausanias πίν. R, II καὶ Sylloge ἔ.ἀ. πίν. 3, ἀριθ. 175 (Πίν. 195 ἀριθ. 4).

Ἐποχῆς Κομμόδου

2) Ἐμ. .....OD ..... Προτομὴ δεξ. Ὄπ. COLAA PATR.. Ἀνδρικὴ μορφὴ[2] ἀναπαυομένη πρὸς ἀρ. Πρβλ. Mionnet Sup. IV, ἀριθ. 143, ἀριθ. 956[3] (Πίν. 195 ἀριθ. 5).

Ἦλις (343-323 π.Χ.)

1) Ἐμ. Κεφαλὴ Διὸς δεξ. Ὄπ. F A Κεραυνός. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 393 (Πίν. 195 ἀριθ. 6).

2) Ἐμ. Τὸ αὐτό. Ὄπ. Ἀετὸς δεξ. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 392[4].

3, 4) Ὅμοια μὲ τὸ προηγούμενον.

271 - 191 π.Χ.[5]

5) Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξ. Ὄπ. F A Ζεὺς κεραυνοβολῶν δεξ. Πρβλ. Sylloge ἔ. ἀ. ἀριθ. 435-439.

6, 7, 8, 9) Ὅμοια μὲ τὸ προηγούμενον.

146 - 43 π.Χ.

10) Ἐμ. Κεφαλὴ Διὸς δεξ. Ὄπ. ΓΑΛΕΙΩΝ ἐντὸς στεφάνου. Πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 444-448.

11) Ὅμοιον.

Μεσσήνη (280 - 146 π.Χ.)

1) Ἐμ. Κεφαλὴ Δήμητρος δεξ. Ὄπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ζεὺς Ἰθωμάτας δεξ. Πρβλ. BMC σ. 111, ἀριθ. 21 κ.ἑ.

2) Ὅμοιον.

Ἐπίδαυρος (Μετὰ τὸ 350 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ δεξ. Ὄπ. Ὄφις. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 128.

Ἀρκαδία, Κοινόν (Μετὰ τὸ 370 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Πανὸς δεξ. Ὄπ. Ἀρκαδικὸν μονογράφημα. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 201 κ.ἑ.

Ἡραία (417 - 370 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς δεξ. Ὄπ.)—(Πρβλ. BMC σ. 183, ἀριθ. 24, 25.

Τρία ἐφθαρμένα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν πιθανῶς Πελοποννήσου τοῦ Γ΄ αἰ. π.Χ.

Ρωμαϊκὰ

Τραϊανὸς (98 - 117 μ.Χ.)

Σηστέρτιος. Ἐμ. .....RVATRAIAN AVG ..... Κεφαλὴ δαφνοστεφὴς δεξ. Ὄπ. .... COSIIIIPP Ἡ Ὁμόνοια καθημένη ἀρ., κρατοῦσα φιάλην καὶ κέρας Ἀμαλθείας[6]. Πρβλ. RIC II, σ. 275, ἀριθ. 430. (Πίν. 195 ἀριθ. 7).

Εἷς ἀντωνιανὸς ἐφθ. τοῦ Γ΄ αἰ. μ.Χ. καὶ ἓν ἀσσάριον ἐφθ. τοῦ Δ΄ αἰ. μ.Χ.

Τέλος ἓν ἐφθαρμένον νόμισμα ἑλληνικῆς πόλεως, ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ὑστερόσημον, ἀστέρα καὶ ἓν ἐφθ. Βανδαλικόν.

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

2. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ εἰκονιζομένη μορφὴ εἶναι ὁ ποταμὸς Ἀλφειός.

3. Ἀλλὰ ἐποχῆς Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς.

4. Παλαιότερον ὁ Gardner ἐχρονολογοῦσε τὸν τύπον αὐτὸν μεταξὺ τοῦ 271-191 π.Χ., Πρβλ. BMC. σ. 74, ἀριθ. 141, 142.

5. Ἔ.ἀ. σ. 74, ἀριθ. 147, μετὰ τὸ 191 π.Χ.

6. Ἡ κοπὴ τοῦ νομίσματος τὸ 101/102 μ.Χ.

*

ΑΡΧΑΙΑ ΗΛΙΣ

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1963 ἡ ἔρευνα, χρηματοδοτηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περιωρίσθη εἰς τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου καὶ εἰς τὴν ἐπίλυσιν προβλημάτων, σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου καὶ τῶν παρόδων. Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας, ἐκτελεσθείσας ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου, ἔλαβον μέρος ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Πέτρος Θέμελης, ὅστις εἶχε καὶ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν αὐτῶν καὶ συνέταξε τὸ ἡμερολόγιον, ἡ δ. Βερόνικα Λεόν, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ ὁ ἀπόφοιτος Ἀρχαιολογίας κ. Ἠλίας Ἀνδρέου.

Διὰ τῆς ἐκσκαφῆς τριῶν συνεχομένων τάφρων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κοίλου, διαστάσεων συνολικῶς 12 x 12 μ., ἀπεκαλύφθησαν καθ' ὅλον τὸ σῳζόμενον μῆκός των τὰ τρία διαδοχικὰ ἀναλήμματα αὐτοῦ, ἅτινα εἶχον κατὰ τὰ ἔτη 1961 καὶ 1962 ἀποκαλυφθῆ μόνον κατὰ τὸ παρὰ τὴν ἀντίστοιχον πάροδον τμῆμα αὐτῶν (Ἔργον 1961,

σ. 182 κ.έ., 1962 σ. 144 κ.έ. καὶ 1963, σ. 115 κ.έ.)

Τὸ ἐσωτερικόν, παλαιότερον (κλασσικὸν) ἀνάλημμα (1η φάσις), ἀσθενὲς (πλ. 0,45 μ.), ἄνευ ἀντηρίδων καὶ εἰς μικρὸν βάθος θεμελιωμένον, κατέρρευσεν, ὡς φαίνεται, ταχέως ἐκ τῆς πιέσεως τῶν χωμάτων τοῦ κοίλου, παρέμεινον δὲ εἰς τὴν θέσιν των μόνον αἱ πλίνθοι τῆς θεμελιώσεως, μετατοπισμέναι καὶ αὐταὶ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω (Πίν. 196 α-β) (πρβλ. καὶ Ἔργον 1962 εἰκ. 171-175).

Τὸ μεσαῖον ἀνάλημμα, κατασκευασθὲν προφανῶς ὀλίγον ἀργότερον τοῦ πρώτου (2α φάσις), ἐφάπτεται εἴς τινα μέρη αὐτοῦ. Θεμελιωθὲν κατὰ 1 μ. περίπου βαθύτερον τοῦ πρώτου, ἐνισχύθη διὰ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐναλλὰξ τοποθετημένων ἀντηρίδων (Πίν. 196α) καὶ ἐπεξετάθη κατὰ ± 4 μ. βορειότερον, ἤτοι πέραν τοῦ συγχρόνου πρὸς τὸ πρῶτον ἀνάλημμα τοίχου τῆς Δ. παρόδου, κατεσκευάσθη δὲ ταὐτοχρόνως (καὶ οὐχὶ ἀργότερον, ὡς ἐνόμιζον, βλ. Ἔργον 1962, σ. 147) ὁ δεύτερος, ἰσχυρότατος ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς ἀνωτέρω παρόδου εἰς τὸ ἄκρον τοῦ νέου τούτου ἀναλήμματος τοῦ κοίλου (πρβλ. Ἔργον 1962, σ. 144 κ.έ.) (Πίν. 196 α-β). Τόσον τὸ πρῶτον, ὅσον καὶ τὸ δεύτερον δυτικὸν ἀνάλημμα τοῦ κοίλου σχηματίζουν ἐλαφρῶς τόξον, ἀκολουθοῦντα προφανῶς τὸ τόξον τοῦ κοίλου (Πίν. 196 α).

Τὸ τρίτον, νεώτατον ἀνάλημμα τοῦ κοίλου, ἀπεκαλύφθη μέχρι συνολικοῦ μήκους 18.50 μ., ὁμοίως δὲ καὶ ὁ παρακείμενος ἀγωγός, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται καὶ πέραν τῶν 18.50 μ. (Πίν. 196 β - 197 α).

Τὸ τρίτον ἀνάλημμα εἶναι θεμελιωμένον ἔτι βαθύτερον τοῦ δευτέρου, κατὰ 2 - 4 μ. δυτικώτερον αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ εὐθεῖαν κατεύθυνσιν (πρβλ. Ἔργον 1961, σ. 182 κ.έ., 1962, σ. 147 κ.έ.). Διὰ τὴν κατασκευήν του ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὑλικὸν ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων, ὡς δηλοῖ ἡ μὴ ἀντιστοιχία τῶν τόρμων ὑποδοχῆς τῶν συνδέσμων τῶν λίθων, πιθανὸν δὲ καὶ ἐκ λίθων τοῦ καταρρεύσαντος δευτέρου ἀναλήμματος.

Διὰ τῆς ἐκσκαφῆς τεσσάρων τάφρων συνολικοῦ μήκους 22 μ. καὶ πλάτους 6 μ. παραλλήλως πρὸς τὸ νοτιώτερον παλαιότερον ἀνάλημμα τῆς δυτικῆς παρόδου, κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἡ κλίσις τοῦ κοίλου (23,5 %) χάριν εἰς τὸ φυσικὸν (γλινῶδες) στρῶμα, ἀνερχόμενον ὁμαλῶς ἀπὸ τῆς Ὀρχήστρας πρὸς τὰ ἀναλήμματα (Πίν. 197 β - 198 α).

Ἐπὶ τοῦ γλινώδους κεκλιμένου αὐτοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς ὀρχήστρας, ἀπεκαλύφθησαν λίθοι τινὲς ὀρθογώνιοι, κατὰ κανονικὰ διαστήματα τοποθετημένοι, ἐφ' ὧν πιθανώτατα ἐδράζοντο ἐδώλια τοῦ θεάτρου (Πίν. 197 β, 198 α).

Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, ἐντὸς τοῦ γλινώδους στρώματος, εὑρέθησαν πέντε (5) συνολικῶς τάφοι ὑπομυκηναϊκῆς-πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου, κατὰ μῆκος τοῦ παλαιοτέρου ἐσωτερικοῦ ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 - 3 μ. νοτίως αὐτοῦ. Οἱ ἀνωτέρω τάφοι, περιέχοντες ἀπὸ ἕνα ἕως τρεῖς νεκροὺς ἕκαστος, ἀνήκουν εἰς μέγα, ὡς φαίνεται, προϊστορικὸν νεκροταφεῖον, ἐντοπισθὲν μέχρι τοῦδε εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ θεάτρου, ὡς καὶ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς (βλ. Ἔργον 1961, σ. 186-188).

Ἡ θεμελίωσις τῶν δυτικῶν ἀναλημμάτων κατέστρεψεν ὡρισμένους τάφους, εἷς τινα δὲ σημεῖα εὑρέθησαν μόνον αἱ καλύπτουσαι αὐτοὺς πλάκες.

Οἱ νεκροὶ τῶν τάφων, κατὰ κανόνα ὀκλαδόν, καλύπτονται μετὰ τῶν κτερισμάτων των, ἐντὸς ἀκανονίστων λάκκων, διὰ χώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημέναι ἀκατέργαστοι πλάκες, ὄρθιαι συνήθως, δίκην «σήματος».

Τάφος 1 (σκελετοὶ 3) (Πίν. 198 β). Κτερίσματα: 1. Ἀμφορεὺς (Neck-Amphora) (Πίν. 199 α). 2. Χαλκοῦς δακτύλιος. 3. Δύο μικραὶ οἰνοχόαι (Πίν. 199β). 4. Ψηφὶς περιδεραίου ἐξ ἐρυθρᾶς ὑαλομάζης. 5. Χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, μήκ. 0,35 μ. (Πίν. 199 γ).

Τάφος 2 (σκελετοὶ 2, ἐξ ὧν ὁ εἷς γυναικὸς) (Πίν. 200 α). Κτερίσματα: 1. Ἀμφορεὺς (Neck-Amphora) (Πίν. 200 β). 2. Οἰνοχοΐσκη (Πίν. 200 γ). 3. Ψηφὶς περιδεραίου ἐκ λευκῆς κρυστάλλου. 4. Δύο χαλκαῖ περόναι. 5. Δύο χαλκοῖ δακτύλιοι.

Τάφος 3 (σκελετοὶ 3) (Πίν. 201α). Κτερίσματα: 1. Οἰνοχοΐσκη (Πίν. 200 γ). 2. Χαλκῆ πόρπη. 3. Πήλινος σφαιρικὸς σφόνδυλος.

Τάφος 4 (σκελετὸς 1) (Πίν. 201β-γ). Κτερίσματα: 1. Ἀμφορεὺς (Neck-Amphora) (Πίν. 202α). 2. Ξίφος χαλκοῦν. Ἡ λαβὴ μετ' ὀστεΐνης ἐπενδύσεως, καλῆς διατηρήσεως, μήκ. 0,465 μ. (Πίν. 202 γ). Τὸ ξίφος εὑρίσκετο παρὰ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας τοῦ νεκροῦ πρὸ τοῦ στήθους.

Τάφος 5 (σκελετὸς 1). Κτερίσματα: Ἀμφορεὺς (Belly-Handle Amphora) (Πίν. 202 β).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐγκατάλειψιν τοῦ θεάτρου, κατὰ τὴν ὑστέραν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, ἡ θέσις ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου ὡς νεκροταφεῖον (βλ. Ἔργον 1961, σ. 184-186).

Διὰ τῆς ἐκσκαφῆς ἑτέρας τάφρου, μήκ. 30 μ. καὶ πλάτους 4 μ., ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ ἀνατολικὸν ἀνάλημμα τοῦ κοίλου, σῳζόμενον μέχρι μήκους 28 μ. (Πίν. 203 α-β)· ὡς ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς καὶ ἐκ τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὑλι-

κοῦ δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι τοῦτο εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ δεύτερον δυτικὸν μεσαῖον ἀντίστοιχον ἀνάλημμα τόσον τοῦ κοίλου ὅσον καὶ πρὸς τὸ σῳζόμενον ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν ἀνάλημμα σχηματίζει ἐπίσης, ὡς καὶ τὸ δυτικόν, τόξον, ἰδιαιτέρως τονιζόμενον κατὰ τὸ τελευταῖον πρὸς ΝΑ. αὐτοῦ τμῆμα (Πίν. 203 α). Τὸ ἀνάλημμα εἷς τινα μέρη, σῳζεται μέχρις ὕψους 1.50 μ., ἡ δὲ θεμελίωσίς του εἶναι κλιμακωτή, ἀκολουθοῦσα τὴν φυσικὴν ἀνωφέρειαν τοῦ ἐδάφους.

Φάσεις ἀντίστοιχοι πρὸς τὸ πρῶτον ἢ τὸ τρίτον δυτικὸν ἀνάλημμα, δὲν ἐβεβαιώθησαν εἰσέτι εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ κοίλου, ἡ ἔρευνα ὅμως εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι. Διὰ τῆς ἐκσκαφῆς πέντε ἐπιπλέον τάφρων, νοτίως τῆς ἔμπροσθεν τῆς σκηνῆς ρωμαϊκῆς δεξαμενῆς, συνολικῶς διαστάσεων 10 x 16 μ. περίπου, ἀπεκαλύφθη μέγα μέρος τοῦ χώρου τῆς Ὀρχήστρας. Στρῶσις δαπέδου δὲν ἐβεβαιώθη εἰσέτι, ἂν καὶ ἡ ἀποχωμάτωσις ἔφθασε μέχρι τοῦ ὕψους τῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀγωγοῦ, ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου τοῦ προσκηνίου (Πίν. 206 β). Αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τῆς ὀρχήστρας δὲν εἶναι δυνατὸν εἰσέτι νὰ ὑπολογισθοῦν. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπεκάλυψε καὶ τὴν πρὸς Ν. συνέχειαν τοῦ κλασσικοῦ ἀγωγοῦ κατὰ ± 3 μ. πέραν τοῦ σημείου συνδέσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας (Πίν. 204 α).

Ὁμοίως ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τμῆμα τοῦ ἀγωγοῦ τούτου, δι' οὗ ἀπεμακρύνοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα ἐκ τοῦ θεάτρου πρὸς τὸν Πηνειόν. Καὶ κατὰ τὸ τμῆμα τοῦτο, καλύπτεται διὰ πλακῶν, ἡ πλήρης ὅμως ἔρευνα αὐτοῦ, μὴ καταστᾶσα δυνατή, θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος (Πίν. 204β).

Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων κτερισμάτων τῶν πρωτογεωμετρικῶν τάφων, πολυάριθμα κινητὰ εὑρήματα προέκυψαν ἐξ ὅλων τῶν χώρων τῆς ἀνασκαφῆς: ὄστρακα κλασσικὰ (ἰδιαιτέρως ἄφθονα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου) καὶ ἑλληνιστικά, πήλινα εἰδώλια, χαλκᾶ εἰσιτήρια (tesserae) καὶ 74 νομίσματα ἐξ ὧν τὰ 4 ἀργυρᾶ. Τούτων ἡ προσεχὴς μελέτη θὰ συμβάλῃ ἀποφασιστικῶς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν φάσεων οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο μικραὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου, ὡς καὶ τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον, συνιστάμεναι εἰς τὴν ἐπανατοποθέτησιν, βάσει σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν τῶν παλαιοτέρων ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου διενεργηθεισῶν αὐτόθι ἀνασκαφῶν, ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δόμων αὐτοῦ, καταρριφθέντων ὑπὸ τῶν χωρικῶν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας (Πίν. 205 α-β, 206 α-β, 207). Τέλος, ἐγένετο ἀποκατάστασις καὶ εὐτρεπισμὸς τοῦ πλήρως ἐρευνηθέντος τμήματος τοῦ θεάτρου (Πίν. 206 β).

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφήν, ἐγένετο καὶ καταγραφὴ (ἀποδελτίωσις) τῶν εὑρημάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ὡς καὶ τακτοποίησις τῶν ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν ἀντικειμένων.

Τέλος, ἂς προστεθῇ, ὅτι κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τῆς ἀπὸ τοῦ χωρίου Καλύβια πρὸς Μαρινάκιον ὁδοῦ, διερχομένης παρὰ τὴν Ἀγορὰν τῆς Ἀρχαίας Ἤλιδος, ἀπεκαλύφθησαν κτίσματα καὶ τάφοι ρωμαϊκοὶ (Πίν. 208 α-δ). Ἅπαντα τὰ ἐρείπια ταῦτα, ἐρευνηθέντα συστηματικῶς καὶ ἀποτυπωθέντα, ἐπανεκαλύφθησαν.

Ν. Φ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

ΠΑΤΡΑΙ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Διὰ πιστώσεων τοῦ Δημοσίου ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα καὶ τοῦ ὑπογράφοντος ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ τείχους καὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ πύργου τῆς βορείας πλευρᾶς, τοῦ τείχους τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ἄνω ἀκροπόλεως, τοῦ Καταφυγίου, ὡς καὶ τοῦ τείχους καὶ ἐν μέρει τοῦ ἐξαγωνικοῦ πύργου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Φρουρίου Πατρῶν. Κατὰ τὴν ἀποφορὰν τῶν ἐντὸς τοῦ πολυγωνικοῦ αὐτοῦ πύργου χωμάτων εὑρέθη ἐνετικὸν ἢ τουρκικὸν μυστρίον (Πίν. 209 α-β, 210 α-β).

Μουσεῖον

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Κατοχῆς φυλασσομένη εἰς τὸ Μουσεῖον Συλλογὴ τοῦ ἄλλοτε προξένου τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Πελοπόννησον Frederic Wood (Βοὺδ) ἐδωρήθη εἰς αὐτὸ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του. Ἡ Συλλογὴ περιλαμβάνει χαλκοῦν κορινθιακὸν ἀρχαϊκὸν κράνος, ἐν καλῇ καταστάσει, ἀγγεῖα, πήλινα εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων διὰ τὸ τῆς ἀστραγαλιζούσης κόρης ὑπάρχουν ἀμφιβολίαι περὶ τῆς γνησιότητος, ἀποτμήματα μαρμαρίνων γλυπτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ βούκρανον μετὰ τμήματος παγκάρπου ἐκ σαρκοφάγου, ὡς καὶ μέγα μαρμάρινον ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐξαιρετικῆς διατηρήσεως (ὕψ. 0,47, μήκ. 0,97, πάχ. 0,085 μ.), εἰς τὸ ὁποῖον δεξιᾷ παρίστανται θεὸς ἱματιοφορῶν καθήμενος καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ θεὰ ἱσταμένη, ἀριστερᾷ δ' ἔμπροσθεν αὐτῶν ἐννέα σεβίζοντες JdI 29 (1914), 219 εἰκ. 12 καὶ JdI 49 (1934) 51, 4 εἰκ. 3.

Εἰσήχθησαν προσέτι εἰς τὸ Μουσεῖον (ἀριθ. Λ. 172 καὶ 178) δύο εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἐκ Πατρῶν, ἐξ Αἰγίου δὲ ἀρίστης διατηρήσεως μαρμαρίνη κεφαλὴ Ὑγείας Hope καὶ ὑστεροελληνιστικὸν μαρμάρινον εἰδώλιον Ἄρεως καὶ Ἀφροδίτης, ἥτις εἶναι ἀντίγραφον τοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης ἐξ Ἀθηνῶν (Ἐθν. Μουσεῖον 2585, Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age, 166 εἰκ. 710-711 καὶ ἀγάλματος τῆς Ἀγορᾶς S 473).

Ἀπετειχίσθησαν ἐκ τοῦ φρουρίου διάφορα ἀρχαῖα, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ λιθόπλινθος (ὕψ. 0,694, μήκ. 0,765, πάχ. 0,305 μ.), ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας εἶναι κεχαραγμένη ἡ CILIII 507. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πρὸς αὐτὴν στενῆς πλευρᾶς σῴζονται τέσσαρα γράμματα ἀνήκοντα εἰς κατάληξιν ἐθνικοῦ κατ' ὀνομαστικὴν πληθυντικοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς προσόψεως φέρει ἀπελευθερωτικὰς ἐπιγραφὰς εἰς τὴν Ἄρτεμιν Λαφρίαν καὶ τὸν Δία Σωτῆρα· ἐπειδὴ καὶ τὰ ἐθνικὰ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναφερομένων προσώπων εἶναι Αἰτωλικά, ἀσφαλῶς ἡ λιθόπλινθος προέρχεται ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος καὶ μετ' ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ, οὗτινος σῴζεται μόνον ἡ κρηπὶς κατὰ χώραν, μετεφέρθη ἐκ τῆς Καλυδῶνος εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρέων, ὅπου ἱδρύθη ἱερὸν καὶ ἐν αὐτῷ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, τὸ ὁποῖον μετ' ἄλλων λαφύρων ἐδώρησεν ὁ Αὔγουστος εἰς τοὺς Πατρεῖς, ὅτε ἠρημώθη ἡ Καλυδών, ἐπειδὴ συνῳκίσθησαν εἰς τὴν Νικόπολιν καὶ οἱ Καλυδώνιοι μετὰ τῶν Αἰτωλῶν (Παυσ. VII 18, 8).

Ἐπὶ ἀποθραύσματος ἄλλης ἀποτειχισθείσης ἐκ τοῦ φρουρίου λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφονται τὰ ἐθνικὰ Patrenses, Nicopolitani, [D]ymenses κλπ.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἀνασκαφὴ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου

Διὰ πιστώσεων τοῦ Δημοσίου καὶ τοῦ Δήμου Πατρέων παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Θέμελη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη περαιτέρω ὁ ὑπόγειος καμαρωτὸς διάδρομος (ὕψ. 2.20, πλ. 1.90 μ.), ἔνθα τὸ φρέαρ μὲ τὸ ἁγίασμα, καὶ ἀνεστηλώθη τμῆμα τῆς καλυπτηρίου καμάρας. Παρὰ τοῦ ἐπισκεφθέντος τὴν 6ην Φεβρουαρίου 1436 τὰς Πάτρας περιηγητοῦ Ciriaco de' Pizzicoli ἐξ Ἀγκῶνος[1], ὁ διάδρομος περιγράφεται ὡς ἄντρον ὑπὸ τὴν γῆν ἀρχαιότατον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέρχεταί τις διὰ 16 ἀναβαθμῶν, ἔχει δὲ ὑπὸ τὴν καμάραν εἰς τοὺς τετραγώνους τοίχους 14 παράθυρα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν διπλᾶς καὶ τριπλᾶς ἢ τετραπλᾶς νεκρικὰς κάλπας μὲ ὀστᾶ, θεωρεῖ δὲ τὸ ἔργον ἀξιοθαύμαστον καὶ ἀπίστευτον, διότι ἡ καμάρα, αἱ βαθμίδες καὶ τὸ δάπεδον ἀποτελοῦνται ἐξ αὐτοφυοῦς λίθου. Ἀποδεικνύονται ὅμως διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἡ καμάρα καὶ οἱ τοῖχοι ὀπτοπλίνθινοι, ἐκ λιθοπλίνθων δὲ εἶναι κατεσκευασμένον τὸ φρέαρ καὶ αἱ βαθμίδες τῆς κλίμακος, αἵτινες εἶναι μόνον 5 εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Pomardi, τὴν δημοσιευθεῖσαν παρὰ τοῦ περιηγητοῦ Dodwell, Classical and topogra-

1. Kyriaci Anconitani, Itinerarium etc., Florentiae 1742, 29-30 καὶ E. W. Rodnar, Cyriacus of Ancona and Athens, 33.

phical Tour Through Greece, I εἰκ. σ. 120 (Π ί ν. 211α). Ἀσφαλῶς ὅμως οἱ ὀπτοπλίνθινοι τοῖχοι καὶ ἡ καμάρα θὰ ἔφερον μαρμαρίνην ἐπένδυσιν καὶ ἐξέλαβεν αὐτοὺς ὡς κατεσκευασμένους ἐκ μοναδικοῦ σκληροτάτου λίθου ὁ Ciriaco de' Pizzicoli.

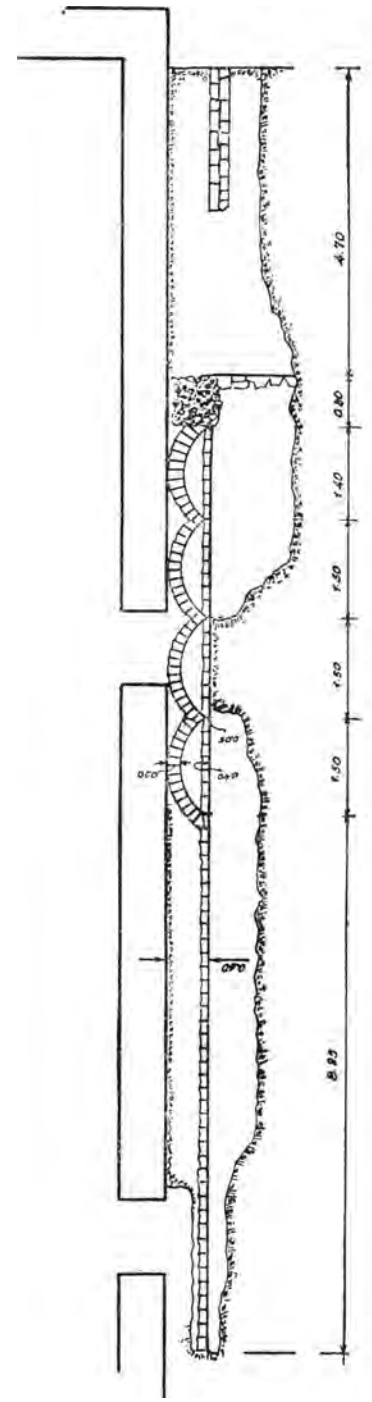
Κατὰ τὸν νεώτερον «ἐξωραϊσμὸν» ἡ ἀρχαία κλῖμαξ ἐκαλύφθη διὰ μαρμαρίνης τοιαύτης καὶ εἰς τὸ φρέαρ ἐτοποθετήθη μαρμάρινον προστομιαῖον. Ἐκ διαλυθέντος νεωτέρου τοιχαρίου ἐντὸς τοῦ ὑπογείου διαδρόμου ἐξήχθησαν δύο πωρόπλινθοι φέροντες ἐπὶ κεκονιαμένης πλευρᾶς γραπτὸν ἐσχηματοποιημένον φυτικὸν διάκοσμον καὶ ἀκιδογραφήματα βυζαντινά. Ὁ καμαρωτὸς αὐτὸς διάδρομος ἀποτελεῖ τμῆμα μεγάλου οἰκοδομήματος, οὗτινος τὸ δάπεδον καὶ οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διὰ πλακῶν πολυχρώμων μαρμάρων. Ὁ τοῖχος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου βαίνει ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομήματος. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ εὑρέθησαν νομίσματα Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὡς καὶ βυζαντινὰ τοῦ Κώνσταντος (337-350 μ.Χ.) καὶ νεωτέρων. Ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος δὲν γνωρίζομεν, ἂν τὰ ἐρείπια ἀνήκουν εἰς τὸν παραλιακὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου[2] ἢ ἐὰν τὰ ἐρείπια τοῦ παραλιακοῦ ναοῦ ἐκτείνωνται ὑπὸ τὸν νεώτερον ἐν λειτουργίᾳ ναόν. Τούτου τὸ πρὸς τὸν νάρθηκα τμῆμα τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς βαίνει ἐπὶ παλαιοτέρου ὀπτοπλινθίνου τοίχου (Σ χ έ δ. 1), εἰς δὲ τὸν ἔξω τῆς βορείας πλευρᾶς χῶρον εὑρέθη τάφος μετὰ παλαιοχριστιανικοῦ πωρίνου σταυροῦ (ὕψ. 0,85, πλ. 0,38, πάχ. 0,20 μ.) καὶ ἄλλος ἐκ τετραγώνων κεραμίδων μετὰ δακτυλιῶν κατεσκευασμένος.

Λεπτομερῆ ἔκθεσιν θέλομεν δημοσιεύσει μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν ἐρειπίων.

Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κορίνθου ἐν Πάτραις ἀνευρέθησαν τάφοι διερευνηθέντες σκαφικῶς.

1. Πωρίνη κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος (ἐσωτερικῶν διαστάσεων μήκ. 2.10, πλ. 0,55, βάθ. 0,50, πάχ. τοιχωμάτων 0,10 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Α-Δ.· αἱ πλάκες τοῦ πώματος εἶχον καταπέσει. Ἐντὸς αὐτῆς εἶχεν ἐνταφιασθῆ εἰς νεκρὸς ὕπτιος μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ δεξιά. Εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ δαπέδου

Σχέδ. 1. Ὁ ὀπτοπλίνθινος τοῖχος ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει ὁ τοῖχος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου

2. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν, 31 κ.ἑ.

ἔχει λαξευθῆ τὸ αὐλακωτὸν περίγραμμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς μετὰ τῶν ὤμων (Πίν. 212γ). Ἐπὶ τοῦ στήθους ἔφερεν ὡς δανάκην χρυσοῦν δισκάριον (διαμ. 0,016 μ.), φέρον ἐκτύπωμα πτηνοῦ ἱπταμένου πρὸς τ' ἀριστερὰ εἰλημμένον ἐκ νομισματοσήμου δραχμῆς ἢ τριωβόλου Σικυῶνος, ἑκατέρωθεν δὲ τῶν ποδῶν δύο ὑάλινα ληκύθια μετὰ ἐπιμήκους κωνικοῦ σώματος καὶ ὑψηλοῦ κυλινδρικοῦ λαιμοῦ μετ' ἐξεχόντων χειλέων (κορυνόσχημα)· ὕψ. α' 0,10, β' 0,095 μ.

2. Παραπλεύρως πρὸς Ν. αὐτοῦ κτιστὸς δι' ὀπτοπλίνθων τάφος μὲ κατεύθυνσιν Α-Δ., τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ἐπεστρωμένον δι' ὀπτοπλίνθων· διαστάσεων ἐσωτερικῶν μήκ. 1.24, πλ. 0,62, βάθ. 0,53, πάχ. τοιχωμάτων 0,30 μ. (Πίν. 212 α-β). Περιεῖχεν ἕνα σκελετὸν ὕπτιον φέροντα ἐπὶ τοῦ στήθους χρυσοῦν περίαπτον (ἀρ. Εὐρ. Χ 87. Πίν. 213 α). Ἀπὸ μικροῦ κρίκου ἐκ χρυσοῦ σύρματος ἔχοντος περιεστραμμένα τὰ ἄκρα εἶναι ἀνηρτημένοι χρυσόδετοι σφαιροειδὴς ἀμέθυστος καὶ ἀπ' αὐτοῦ τραπεζιόσχημος κυφωτὸς πράσινος λίθος, ἀδιαφανής, συγγενὴς πρὸς τὸν ἴασπιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνάγλυφον γυμνῆς γυναικὸς ὀκλαζούσης ἢ κατακεκλιμένης ὑπτίως μὲ διεστῶτα καὶ εἰς τὸ γόνυ κεκαμμένα τὰ σκέλη καὶ τῆς ὁποίας τὸ αἰδοῖον δηλοῦται διὰ μεγάλης ἐντομῆς (θεὰ τῆς γονιμότητος)· ὁλικὸν ὕψος 0,055, ὕψ. γυναικὸς 0,025 μ. Τὸ ἀνάγλυφον σύγκειται ἐκ δύο φυλλαρίων χρυσοῦ συγκεκολλημένων κατὰ τὰ πέρατα· τὸ ὀπίσθιον, ὅπερ εἶναι ἐπίπεδον, φέρει ὀξυγώνιον ἐντομὴν πρὸς διάνοιξιν ὀπῆς. Περιεῖχεν ἐπίσης ὁ τάφος δύο ἐξ Ἰταλίας εἰσηγμένα ἀγγεῖα: α) Κωνικὸν κύπελλον μετ' ἐπιπέδου βάσεως συστελλόμενον περὶ τὰ χείλη. Ὁ πηλὸς εἶναι βαθέος τεφροῦ πρὸς τὸ μελανὸν χρώματος ἐνέχων μίκαν, τὰ δὲ τοιχώματα λεπτότατα (ἀρ. Εὐρ. Π 654. Πίν. 213 β). Τὸ χεῖλος περιθέει λεπτὴ πλαστικὴ γραμμή, ἐπὶ δὲ τῶν ὤμων εἶναι ἐπικεκολλημένος κατὰ τὴν διακόσμησιν barbotine συνεχὴς κυματιστὸς κλάδος, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐκφύονται μίσχοι ραβδωτῶν καρπῶν ἢ ἀνθέων. Ἐπὶ τῆς κοιλίας, κάτωθεν τριῶν ἐπαλλήλων πλαστικῶν λεπτοτάτων γραμμῶν, ζώνη ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν τριγωνιδίων ἐγχαραχθέντων δι' ὀξέος ἐργαλείου· ὕψ. 0,07 μ. β) Φιάλην μετὰ καθέτων τοιχωμάτων καὶ μικρᾶς ἐπιπέδου βάσεως (ἀρ. Εὐρ. Π 655. Πίν. 213 β). Ὁ πηλὸς ἐρυθρὸς ἐνέχων μίκαν, τὰ τοιχώματα λεπτότατα. Γάνωμα ἀνοικτὸν καστανὸν καὶ κατὰ τόπους καστανέρυθρον· ὕψ. 0,062 μ.

Εὑρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ τάφου ἀπόθραυσμα ὑαλίνου κωνικοῦ ληκυθίου, ἀπότμημα χαλκοῦ ἐνωτίου ἴσως, καὶ σιδηροῖ ἧλοι τῆς ξυλίνης λάρνακος.

3. Πωρίνη κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος (ἐσωτ. διαστάσεων μήκ. 2.20, πλ. 0,62-0,64, βάθ. 0,70, πάχ. τοιχωμάτων 0,12 μ.) εἰς ἀπόστασιν 15 μ. περίπου πρὸς Β. τῶν πρώτων εὑρεθεῖσα. Ὡς πῶμα δύο πλάκες ἐξ ἀσβεστολίθου. Ὕπτιοι σκελετοὶ μητρὸς καὶ τέκνου ἐντός, τῶν ὁποίων ἡ ἀγάπη εἶναι συγκινητική (Πίν. 211β).

Ὡς δανάκαι εἶχον τοποθετηθῆ ἐντὸς τοῦ στόματος τῆς μὲν μητρὸς χρυσοῦν δισκάριον (διαμ. 0,013 μ.) φέρον ἐκτύπωμα κεφαλῆς γυναικὸς κατὰ δεξιὸν κρόταφον καλυπτομένης διὰ κεκρυφάλου (ἀρ. Εὐρ. Χ 90), εἰλημμένον ἴσως ἐκ νομίσματος Κορίνθου, τοῦ δὲ τέκνου χρυσοῦν δισκάριον (διαμ. 0,013 μ.) φέρον ἐκτύπωμα πτηνοῦ ἱπταμένου (ἀρ. Εὐρ. Χ 89), εἰλημμένον ἐκ νομίσματος δραχμῆς ἢ τριωβόλου Σικυῶνος. Ἐπὶ τοῦ παραμέσου δακτύλου τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἡ μήτηρ ἔφερε χρυσοῦν δακτύλιον μετὰ ἀνθρακίου (ρουβινίου) ἐπὶ τῆς τριγωνικῆς σφενδόνης φέροντος ἐγγεγλυμμένον μηνίσκον καὶ ἑξάκτινον ἀστερίσκον (ἀρ. Εὐρ. Χ 91), ἐκ τῶν συνήθων συμβόλων τοῦ μικρασιατικῆς καταγωγῆς σεληνιακοῦ θεοῦ Μηνὸς Men, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὡς θεοῦ ἰδίου τῶν δούλων[3]. Τὰ αὐτὰ σύμβολα παρίστανται καὶ εἰς ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον M. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, II πίν. 13, 1. Οἱ τάφοι διατελοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Μηνὸς καὶ ἡ εἰκών του κοσμεῖ τὰς ἐπιτυμβίους στήλας.

Τὸ τέκνον ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον 15 τριδύμων φύλλων μύρτου ἐκ χρυσῶν φυλλαρίων. Περὶ τὸ στῆθος τῆς μητρὸς εὑρέθησαν τέσσαρα ὑάλινα ληκύθια μετὰ ἐπιμήκους κωνικοῦ σώματος καὶ ὑψηλοῦ κυλινδρικοῦ λαιμοῦ μετ' ἐξεχόντων χειλέων (κορυνόσχημα)· ὕψ. α' 0,125, β' 0,122, γ' καὶ δ' 0,12 μ. (ἀρ. Εὐρ. Π 658-661). Εἰς τοὺς πόδας τοῦ τέκνου εὑρέθη πλαστικὸν ἀγγεῖον ὑπὸ μορφὴν λέοντος καθημένου καὶ βρυχωμένου μετὰ σωληνωτῆς προχοῆς ἐντὸς τοῦ χαίνοντος στόματος καὶ διδύμου καλαθοσχήμου λαβῆς ἐπὶ τῆς ράχεως. Οἱ βόστρυχοι τῆς χαίτης ὑπὸ μορφὴν παραλλήλων κυματιστῶν ραβδώσεων (ἀρ. Εὐρ. Π 656. Πίν. 213 γ). Φέρει βαθυκίτρινον ὑαλῶδες ἐπίχρισμα ἐξίτηλον ἐν μέρει· ὕψ. 0,094 μ. Παρὰ τοὺς πόδας τῆς μητρὸς ἀβαθὲς μονόχρωμον χυτροειδὲς ἀγγεῖον μετὰ ὁριζοντίων τριγωνικῆς

3. Drexler εἰς Roscher II 2687 κ.ἑ. ἐν λ. Lesky, RE XV 689 κ.ἑ.· Fr. Cumont, Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains, 181, 205 καὶ 211· M. Nilsson, ἔ.ἀ., I 788· II 318, 630 κ.ἑ.· E. Will, Le relief cultuel greco-romain 108, 134 κ.ἑ.· L. Robert, Nouvelles Inscriptions de Sardes, 33 ἀριθ. 3, πίν. III, 2.

τομῆς ὀγκωμάτων παρὰ τὸ χεῖλος ὡς λαβῶν· ὕψ. 0,063 μ. (ἀρ. Εὐρ. Π. 657). Ὁ πηλὸς ἐρυθρὸς ἐνέχει μίκαν καὶ λιθάρια.

Ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου, παρὰ τοὺς πόδας, εὑρέθη μαρμάρινον λαρνακίδιον ἢ κάλπη τεφροδόχος· ὕψ. 0,211, μετὰ τοῦ πώματος 0,24, μήκ. 0,325, πλ. 0,265 μ. (ἀρ. Εὐρ. Λ 180). Ἐπὶ τῆς προσόψεως εἰς τὸ μέσον μικρὸς ὑψίπους κρατὴρ μετὰ κωνικοῦ σώματος, τοῦ ὁποίου ἡ κοιλία κοσμεῖται δι' ἀναγλύφων κορυνοσχήμων ραβδώσεων, οἱ δ' ὦμοι μετὰ τοῦ λαιμοῦ δι' ἐγχαράκτου δικτυωτοῦ. Ζεῦγος πτηνῶν ἱπταμένων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ραμφίζει τὰ ὁριζοντίως ἀποκλίνοντα χείλη, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀνέρχονται συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τῆς ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου δέλτου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδηλοῦτο γραπτῶς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, δύο ἐντελῶς ὅμοιοι κλάδοι κισσοῦ, ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' αὐτῶν ἐπικαθήμενον πτηνὸν ραμφίζει τὸν καρπόν (Πίν. 214 α).

Ἑκατέραν τῶν στενῶν πλευρῶν αὐτοῦ καταλαμβάνει τὸ ριπίδιον ἀνθεμίου, τὰ φύλλα τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἀπὸ μεγάλου τυμβοσχήμου πυρῆνος ἢ καρδίας, βραχὺ καὶ λογχόσχημον τὸ μέσον καὶ τὰ πλάγια κύπτοντα τὰς κορυφὰς ἢ εἰς ἕλικα καμπτομένας τὰ ἄκραῖα· εἰς τὸ κενὸν παρὰ τὴν ἄνω δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ γωνίαν πτηνὸν μετέωρον (Πίν. 214 β).

Τὸ πῶμα ἐν σχήματι ἐπιπέδου στέγης καλυπτομένης δι' ἀναγλύφων ρομβοσχήμων κεράμων, διατεταγμένων φολιδοειδῶς, διαμορφοῦται ἐμπρὸς εἰς ἀέτωμα, τὸ τύμπανον τοῦ ὁποίου κοσμεῖται διὰ ροδάκων καὶ κλάδων, τὰ δὲ κυκλικὰ ἀκρωτήρια διὰ ροδάκων.

Ὁμοίαν δι' ἀνθεμίων διακόσμησιν εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν διὰ προσωπείων καὶ βουκράνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶναι ἀνηρτημένα πάγκαρπα, φέρει ἕτερον μαρμάρινον λαρνακίδιον ἐκ Πατρῶν (ἀρ. Εὐρ. Λ 36).

Διὰ ροδάκων κοσμοῦνται τὰ ἀκρωτήρια ἐπιτυμβίων μνημείων τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ὡς cippus τοῦ Μ. τοῦ Καπιτωλίου καὶ τεφροδόχου λαρνακιδίου τοῦ Museo Nazionale τῆς Ρώμης (Gusman, L'art décoratif de Rome, πίν. 133, 156 καὶ ἐπιτυμβίων βωμῶν Mansuelli, Galleria degli Uffizi, εἰκ. 207, 208, 212, 213, 216, 217).

Ἐντὸς τῆς τέφρας περισυνελέγησαν ἀποθραύσματα κυλινδρικοῦ στελέχους ἀντικειμένου ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

Ἐξωτερικῶς τῆς σαρκοφάγου εὑρέθη ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς μετὰ στρεπτῶν λαβῶν καὶ ὑάλινον τεφροδόχον ἀγγεῖον ἄωτον ἐλλιπὲς ἄνω τὸν λαιμὸν ἐν μέρει· ὕψ. 0,35 μ. Περισυνελέγησαν δὲ νομίσματα χαλκᾶ: 1) ἐντὸς τοῦ ἀμφορέως ἀσσάριον τοῦ Τιβερίου 34-36 μ.Χ. ἔμ. TICAESARDIVIAVGFAVGVSTIMP VIII, ὀπ. PONTIFMAXIMTRIBVNPOTEST XXXVII πτερωτὸν κηρύκειον, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου μεγάλα SC. R.I.C. Pl. VII. 114. 2) Σικυῶνος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. BMC, πίν. IX II (;), 3) Ἥλιδος (271-191 π.Χ.) ἔμ. κεφαλὴ Ἀπόλλωνος, ὀπ. F[A] Ζεύς. Sylloge DNM 436 Πάτραι, 4) Δομιτιανοῦ (81-96) ἔμ. IMPCAESDOMAVGGERM, ὀπ. GENCOLA[PATRE]NS BMC, ἀρ. 177.

Ἐντὸς πώματος μολυβδίνης τεφροδόχου κυλινδρικῆς κάλπης εὑρέθη σκαραβαῖος μετὰ δακτυλίου ἐξ ἀργυροῦ σύρματος περιεστραμμένου τὰ ἄκρα (ἀρ. Εὐρ. Χ 92). Φέρει τὴν δέλτον «Shu – se – Ra», ἤτοι «Σού, υἱὸς τοῦ Ἡλίου (Ρᾶ)», ὡς ὁ σκαραβαῖος Perachora, II 481, ἀρ. 67, τῆς XXVI Δυναστείας, Σαϊτικῶν χρόνων 650-550 π.Χ., συμφώνως πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Νικολάου Μπουφίδου.

Ἄλλη πωρίνη σαρκοφάγος περιεῖχε πήλινον κωνικὸν ληκύθιον μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ μονόχρωμον (ὕψ. 0,08 μ.) καὶ ἀβαθῆ μετ' ἐρυθροῦ γανώματος φιάλην (ὕψ. 0,05 μ.) ὁ πηλὸς τῆς ὁποίας ἐνέχει μίκαν.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΧΑΪΑΣ

Ἐκ Φαρῶν κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν (ἀρ. Εὐρ. Λ 174 καὶ 175) ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί.

Ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ Δημ. Μπιθέλη ἐν θέσει «Καμίνι ἢ Στοῦ παπᾶ τὸ μνῆμα» τῆς περιφερείας Πλατανόβρυσης (Μέτζενας) Πατρῶν διηρευνήθη κιβωτιόσχημος τάφος κατεσκευασμένος ἐξ ἀργολίθων (μήκ. 2.50 καὶ πλ. 1 μ.), ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ἐνταφιασθῆ δύο νεκροί. Περιεῖχεν οἰνοχόην (ὕψ. 0,198 μ. Μ. Πατρῶν ἀρ. Εὐρ. Π 653), φέρουσαν τὴν αὐτὴν διακόσμησιν πρὸς τὴν ἐκ τοῦ ἐν τῇ γειτονικῇ θέσει Σκόρος Χαλανδρίτσης τάφου (Μ. Πατρῶν ἀρ. Εὐρ. Λ 609, Α.Δ. 17 (1961/2): Χρονικά, 129, Πίν. 153 ε): ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἁπλῆν συνεχῆ σπεῖραν, ἐπὶ τῶν ὤμων δικτυωτὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα μετὰ βραχείας κεραίας κατὰ τὴν κορυφήν, ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπολοίπου σώματος ἐπαλλήλους γραμμάς.

Ἐν θέσει Ἀριδράκου τῆς περιφερείας Καταρράκτου (Λόπεσι) Πατρῶν εὑρέθησαν πρωτογεωμετρικὸς κάνθαρος, κοσμούμενος παρὰ τὸ χεῖλος διὰ τεθλασμένης λευκοῦ χρώματος, καὶ κυαθίσκος ἐντὸς τάφου.

Κατετέθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον (ἀρ. Εὐρ. Χ 85) ἐκ Καγκαδίου Πατρῶν εὐρύστομος χαλκῆ οἰνοχόη ἀποκεκρουμένη κάτω καὶ τὸ πλεῖστον τῆς λαβῆς κοσμουμένης διὰ κεφαλῆς ὄφεως· ὕψ.

0,065 μ. Ἐπὶ τοῦ χείλους ἔφερεν ἐπιγραφὴν διὰ γραμμάτων ἐκ στιγμῶν ἐντετυμμένων δι' ὀξέος ἐργαλείου, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἀδιάκριτα.

Εἰς τὸ χωρίον Μ ά γ ε ι ρ α τῆς περιφερείας τῶν Ρυπῶν ἀπετοιχίσθη ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ κ. Γεωργ. Λέντζου ἀνάγλυφος ρωμαϊκὴ κεφαλὴ Διονύσου κατ' ἐνώπιον ἐπὶ κιτρίνου μαρμάρου (Π ί ν. 214 γ), ἀποκεκρουμένη τὸν λαιμόν, τὸ πηγούνιον, τὴν ῥῖνα καὶ τοὺς βοστρύχους τῆς καλυπτούσης τοὺς κροτάφους καὶ τὰ ὦτα κόμης, ὡς καὶ τοὺς ἄνω τῆς ταινίας ἐν μέρει· ὕψ. 0,124, πλ. 0,05-0,095, πάχ. πλακὸς τοῦ βάθους 0,008-0,011 μ. Διερχομένη κάτωθεν τῆς καλυπτούσης τοὺς κροτάφους κόμης περιβάλλει αὐτὴν μίτρα, πλατεῖα (0,021 μ.) ταινία μετὰ παρυφῆς ἑκατέρωθεν κοσμουμένη κατὰ μῆκος δι' ἐγχαράκτου κυματοειδοῦς ταινιδίου. Ἡ πλουσία κόμη εἶναι χωρισμένη εἰς τὸ μέσον καὶ κτενισμένη εἰς κυματιστοὺς βοστρύχους. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἔνθετοι καὶ τὸ στόμα ἡμιάνοικτον. Ἡ κόγχη τῶν ὤτων καὶ ὁ χαλινὸς τῶν χειλέων εἶναι ἐπεξειργασμένοι διὰ τρυπάνου, ἐπὶ δὲ τῶν βοστρύχων τῶν κροτάφων καὶ τοῦ μετώπου φέρει διὰ τρυπάνου κυκλικοὺς τόρμους, ἐπὶ τῶν ὁποίων προσηρμόζετο προφανῶς στέφανος κισσοῦ μετάλλινος. Εἶναι ἀντίγραφον τοῦ τύπου τῆς μικρᾶς κεφαλῆς Διονύσου ὡς μέλους τραπεζοφόρου G. Mansuelli, Galleria degli Uffizi, Le sculture, εἰκ. 188, τοῦ τέλους τοῦ 2ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Παρομοίου τύπου Schefold, ÖJh. 34, 1952, 93 κ.ἑ., εἰκ. 37-39· Ars Antiqua 2, 1960, ἀρ. 59 (E. Berger)· E. Paribeni, Catalogo delle sculture di Cirene (1959), ἀριθ. 317 πρβλ. καὶ ἀριθ. 322.

Ἐκ Κερυνείας παρὰ τὴν Μ α μ ο υ σ ι ὰ ν Αἰγιαλείας κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν ὑστεροαρχαϊκὰ γλυπτὰ χονδροκόκκου μαρμάρου:

1) Λ 151. Ἐλλειψοειδὴς πλίνθος μετὰ τῶν ὀλίγον ἄνωθεν τῶν ἀστραγάλων σῳζομένων γυμνῶν ἄκρων ποδῶν πεπλοφόρου κόρης· ὕψ. 0,14, μεγ. διαμ. 0,39, μικρὰ 0,30 μ.

2) Λ 152. Τὸ πρὸς τοὺς δακτύλους τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἀνδρὸς μετὰ τμήματος τῆς πλίνθου· μήκ. 0,125, πλ. 0,10 μ.

3) Λ 154. Ἀπόθραυσμα μετὰ τοῦ ἐπιρρινίου καὶ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ κεφαλῆς φερούσης κράνος· ὕψ. 0,14, πλ. 0,10, πάχ. 0,054 μ.

4) Λ 171. Ἀπόθραυσμα μετὰ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ ἀνδρὸς κάτωθι τοῦ γόνατος σῳζομένου· ὕψ. 0,18 μ.

Τὰ γλυπτὰ ἀποθραύσματα διαστάσεων μικροτέρων τοῦ φυσικοῦ εἶναι περίπου σύγχρονα, πιθανῶς δὲ προέρχονται ἐκ τοῦ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως ἀρχαίου ναοῦ, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὁποίου ἔχει κατασκευασθῆ τὸ ναΰδριον τοῦ Προφήτου Ἠλία, παρὰ τὸ ὁποῖον καὶ εὑρέθησαν.

Κατετέθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ ἐκ Κ ε ρ υ ν ε ί α ς ἐπιτύμβιος μετ' ἀετωματίου στήλη (ὕψ. 0,16, πλ. 0,21, πάχ. 0,035, ὕψ. γραμμ. 0,024 μ.) ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν *Ἀνείκητε χαῖρε* τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen, 133).

Ἀνασκαφὴ τοῦ Τείχους Δυμαίων

Ἐν Ἀχαΐᾳ συνεχίσθησαν παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Τείχους Δυμαίων παρὰ τὸν Ἄραξον, διηρευνήθη δὲ ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθεὶς πρὸ τῆς Κυρίας Πύλης βωμός. Ἔχει ἐπίμηκες ὀρθογώνιον σχῆμα ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος 4.60 μ. τῆς ἔσω παρειᾶς τῆς καθέτου κεραίας τοῦ προστατεύοντος τὴν πύλην γαμματοειδοῦς πύργου ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου τοῦ προσκεκολλημένου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος τῆς πύλης μέχρι τῆς ὁριζοντίου κεραίας τοῦ πύργου. Ἐμπρός, εἰς ὕψος 0,90 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπεστρωμένου διὰ μεγάλης πλακὸς πρὸ τοῦ βωμοῦ δαπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,93 μ. παραλλήλως πρὸς τὴν ἑτέραν μακρὰν πλευρὰν κατὰ μῆκος τῆς ἔσω παρειᾶς τῆς καθέτου κεραίας τοῦ πύργου, εἶναι τοποθετημένη κρηπὶς ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς εὐθυντηρίας (ὕψ. 0,12 μ.) καὶ μιᾶς βαθμίδος (ὕψ. 0,28 - 0,30 μ.), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἐκ πλακοειδῶν ἀσβεστολίθων ἐχόντων ἀμφοτέρας τὰς ἕδρας (ἄνω καὶ κάτω) ἐντελῶς ἀκατεργάστους καὶ τὴν ὄψιν φυσικὴν (λατομείου), ἤτοι ἐξέχουσαν ἀνωμάλως (Π ί ν. 215 α). Τὸ πρὸς τὴν πύλην τμῆμα τοῦ βωμοῦ εἶναι ἐπεστρωμένον δι' ἀκατεργάστων πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου (ὕψ. 0,12 μ.). Ἐπὶ τῶν ὀγκολίθων τοῦ 5ου ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ βωμοῦ δόμου εἶναι ἐπιγεγραμμένα οὐχὶ συγχρόνως, οὔτε εἰς ἕνα στίχον, τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ βωμὸς εἶναι ἀφιερωμένος· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ τοίχωμα τῆς πύλης ὀγκολίθου τὰ ὀνόματα *Ἀφήτου, Ἀφροδίτας,* ἐπὶ δὲ τοῦ συνεχομένου ὀγκολίθου τοῦ προσεκτισμένου εἰς τὸ τεῖχος γαμματοειδοῦς πύργου τὰ ὀνόματα *Ἐνυαλίου* καὶ *Ἀρτέμιδος.* Τὰ ὀνόματα τῶν συλλατρευομένων θεῶν εἰς τὸν βωμὸν πρὸ τῆς πύλης δὲν συνοδεύει τὸ ἐπίθετον Προπύλαιος. Οἱ ἐν συνεχείᾳ ὀγκόλιθοι τῶν ἀνωτάτων δόμων τῶν ὑπερκειμένων τοῦ ὑπολοίπου πρὸς τὰ ἔξω τμήματος τοῦ βωμοῦ ἔχουν καταστραφῆ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἴσως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀσβεστοκτίστου πύργου, ὁ ὁποῖος βαίνει ἐπὶ τοῦ προϊστορικοῦ. Πιθανώτατα ὅμως ἔφερον ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλων λατρευομένων εἰς τὸν βωμὸν θεῶν. Ὁ βωμὸς καὶ ὁ χῶρος μεταξὺ τῆς κρηπῖδος αὐτοῦ καὶ τοῦ τείχους ἐκαλύπτετο δι' ὑπομελάνων χωμάτων ἐνεχόντων ὀστᾶ πτηνῶν

καὶ ζώων, χαυλιόδοντα, ὄστρακα λύχνων, μελαμβαφῶν κυλίκων, πινακίων, σκύφων ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνάγεται καὶ ὄστρακον ἀγγείου τῆς κατηγορίας τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, δύο ὄστρακα μικροῦ εὐρυστόμου ἀγγείου κοσμουμένου δι' ἀναγλύφων γεισηπόδων παρὰ τὸ χεῖλος καὶ ἀναγλύφων μορφῶν ἐπικεκολλημένων εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, τῶν ὁποίων σῴζεται κεφαλὴ γυναικός, ὡς καὶ ὄστρακον ἐκ τοῦ λαιμοῦ οἰνοχόης ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, πληθώρα μικκύλων ἀγγείων καὶ ὀστράκων κανθάρων καὶ σκύφων, ἐν οἷς καὶ πρωτοκορινθιακῶν κοτυλῶν (Πίν. 215 β), πήλινα εἰδώλια λευκοβαφοῦς ἄλλοτε κριοῦ (ὕψ. 0,055 μ. Πίν. 215 γ) καὶ κυνὸς (ὕψ. 0,04 μ. Πίν. 215 δ) πρωΐμων ἀρχαϊκῶν χρόνων καὶ πήλινον εἰδώλιον Πανὸς αὐλητοῦ φέροντος προσωπεῖον καὶ παίζοντος διδύμους αὐλούς, κολοβὸν τοὺς ἄκρους πόδας (ὕψ. 0,125 μ. Πίν. 216 α).

Ἡ κρηπὶς τοῦ βωμοῦ, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν εὑρημάτων, χρονολογεῖται εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχήν.

Εἰς ἀπόστασιν 0,135 μ., παραλλήλως πρὸς τὴν εὐθυντηρίαν, βαίνει χαμηλὸς τοῖχος μὴ ὑπερβαίνων εἰς ὕψος τὸ ἐπίπεδον τοῦ βωμοῦ, πρὸς διεύρυνσιν τοῦ ὁποίου, φαίνεται, ἐκτίσθη· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος αὐτοῦ δὲν ἐγένετο ἀκριβῶς γνωστόν, διότι ἐπ' αὐτοῦ πατεῖ ὁ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνοίγματος τῆς πύλης ἀσβεστόκτιστος τοῖχος τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου.

Εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ βωμοῦ χῶρον εὑρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ ζώων, ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἀπόθραυσμα εἰδωλίου γυναικός, ὡς καὶ σιδηροῦν βέλος μετ' ὀβελοῦ (μήκ. 0,095 μ.) χρησιμοποιηθὲν εἰς θήραν καὶ ἀπορριφθὲν ὡς ἱερὸν μετὰ τοῦ θυσιασθέντος θηράματος.

Αἱ πλάκες τῆς εὐθυντηρίας τοῦ βωμοῦ ἑδράζονται ἐπὶ 0,25 μ. παχέος στρώματος τέφρας, ὀστῶν ζώων, ὀστράκων ΥΕ ἀγγείων καὶ πίθων, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκροτήθησαν ΥΕ ΙΙΙ Γ οἰνοχόη ἐλλιπὴς τὸν λαιμὸν (ὕψ. 0,25 μ. Πίν. 216 γ), εἷς πίθος κοινὸς καὶ ἄλλος μικρῶν διαστάσεων (ὕψ. 0,60 μ.) μετὰ στενῆς δισκοειδοῦς βάσεως κοσμούμενος διὰ πλαστικῶν ταινιῶν μετ' ἐγχαράκτων γραμμικῶν σχεδίων, φέρων δ' ὁμοίαν ἐγχάρακτον διακόσμησιν ἐπὶ τῆς περὶ τὸ στόμιον πλατείας στεφάνης (Πίν. 216 β). Ὁμοίου μεγαλυτέρου πίθου (ὕψ. 0,675 μ.) τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου καὶ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου τὸ μεγαλύτερον τμῆμα, ὡς καὶ ὠοειδὴς ψηφὶς ὅρμου ἐκ κορνεάλης, ψηφὶς δισκοειδὴς ἐξ ἠλέκτρου καὶ λιθίνη μήτρα διὰ τὴν κατασκευὴν δακτυλίου μετὰ συναφοῦς σφενδόνης (0,037×0,03×0,015 μ. Πίν. 216 δ) εὑρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα αὐτὸ τῆς τέφρας, τὸ ὁποῖον ἐξαπλοῦται ἔξω τῆς κρηπῖδος τοῦ βωμοῦ ὑπὸ τὸν παραλλήλως πρὸς αὐτὴν βαίνοντα τοῖχον.

Ἀκολουθεῖ παχὺ στρῶμα χώματος περιέχοντος ὀλίγα ὀστᾶ ζώων, ὄστρακα ΥΕ ἀγγείων καὶ λίθους.

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἄνευ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς λιθίνης κρηπῖδος τοῦ βωμοῦ· ἀπέδειξεν ὅμως αὕτη, ὅτι ἡ λατρεία ὑφίστατο τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχήν. Εἰς τὸ δάπεδον πρὸ τοῦ βωμοῦ εὑρέθη πέρυσι καὶ λίθινον πρωτοελλαδικὸν εἰδώλιον (ὕψ. 0,083 μ. Πίν. 216 ε).

Οἱ προσκεκολλημένοι εἰς τὸ τοίχωμα τῆς πύλης δύο ἐγκάρσιοι παράλληλοι τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ τραπεζιοσχήμων μὲ φυσικὴν τὴν ὄψιν ἀσβεστολίθων. Τὰ θεμέλια τοῦ ἐξωτέρου ἐξ αὐτῶν βαίνουν εἰς μεγαλύτερον βάθος τοῦ ἐπιπέδου τῆς πρὸς αὐτὸν συναπτομένης κρηπῖδος τοῦ βωμοῦ, τῆς ὁποίας εἶναι ἀρχαιότερος (Πίν. 217 α), ἐπί τινος δὲ τῶν λίθων τῆς ἔσω παρειᾶς αὐτοῦ φέρει κεχαραγμένον τὸ πρὸς τρίαιναν ἢ ὀρθογώνιον Ψ ὁμοιάζον σύμβολον τῆς μινωϊκῆς γραφῆς Α (ὕψ. 0,036, πλ. 0,037 μ. Πίν. 217 β). Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος, σῳζόμενος εἰς ὀλίγον μεγαλύτερον ὕψος (1.20 μ.), εἶναι παχύτερος (πάχ. 1 μ.) τοῦ ἐσωτερικοῦ (πάχ. 0,80 μ., ὕψ. 1 μ.), τὸ δὲ μῆκος ἀμφοτέρων φθάνει τὰ 2 μέτρα. Δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὸς ὁ προορισμός των, ἀλλὰ ὁ μεταξὺ αὐτῶν χῶρος (πλ. 2.45 μ.) ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς βωμός, ὡς δεικνύουν τὰ ἀνευρεθέντα ὀστᾶ ζώων καὶ ὄστρακα λύχνων, πολλῶν μελαμβαφῶν κυλίκων καὶ σκύφων, ὡς καὶ σιδηρᾶ ἄρπη. Ὄστρακα μελαμβαφῶν σκύφων ἐξ αὐτῶν φέρουν τὰ ἀκιδογραφήματα ΚΛΙ καὶ ΚΛ.

Εἰς τὴν ὀρυχθεῖσαν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τάφρον, παραλλήλως πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς κυρίας πύλης, εἶναι εὐδιάκριτα τὰ πεπατημένα χώματα τῶν ἐπαλλήλων ὁδῶν, εἰς τὸ βάθος δὲ τῆς τάφρου ἀνεκαλύφθησαν ὄστρακα νεολιθικῶν μονοχρώμων καὶ ἐγχρώμων ἀγγείων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὑποκίτρινος ἢ ὑπέρυθρος καὶ τὰ κοσμήματα γραμμικὰ χρώματος ἀμαυροῦ μελανοῦ (Πίν. 217 γ).

Περαιτέρω ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι (ὕψ. 0,50 μ.) ἱστορικῶν χρόνων οἰκίας (10.10×4.30 μ.) ἐκ δύο συνεχομένων μὲ ἰδιαιτέραν εἴσοδον δωματίων, τῶν ὁποίων τὸ πρὸς Α. καταλαμβάνει λωρίδα πλάτους 3.15 μ. ἐκ τοῦ πάχους τοῦ τείχους, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια χρησιμεύει ὡς δάπεδον τοῦ δωματίου (Πίν. 217 δ). Τέσσαρα ἀποτμήματα κυρτῶν κεραμίδων στέγης ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ δωματίου φέρουν ἐμπίεστον σφραγῖδα μὲ τὰ τρία πρῶτα γράμματα τῆς λέξεως ΔΥΜ(ΑΙΩΝ) ἐν

συμπλέγματι ὕψιλον ἐγγεγραμμένου ἐντὸς δέλτα (Πίν. 218 α).

Παραπλεύρως πρὸς Δ. τῆς οἰκίας αὐτῆς καὶ ὑπὸ ὀλίγον χαμηλοτέραν ἐπίχωσιν ἀπεκαλύφθη δωμάτιον καταστραφείσης διὰ πυρκαϊᾶς μυκηναϊκῆς οἰκίας μὲ δύο πίθους κατὰ χώραν (Πίν. 218 β). Ἀπότμημα παρὰ τὸν λαιμὸν ἄλλου πίθου φέρει ὠοειδῆ, «ἀλεξίπτωτα» καλούμενα παρὰ τῶν ἐργατῶν, ἐμπίεστα κοσμήματα δι' ἀποτυπώσεως σχοινίου ἐκ δύο ἐμπόλων (δικλώνου) πρὸς τ' ἀριστερὰ συνεστραμμένων ἰνῶν ἀγαύης, κοινῶς ἀθανάτου (Πίν. 219 α), ἄλλο ἀπόθραυσμα πίθου φέρει ἐπὶ πλαστικῆς ταινίας ἐμπίεστα ριπιδιόσχημα κοσμήματα. Ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν ὀστράκων συνεκροτήθησαν μοναδικὸς τὸ σχῆμα ψευδόστομος ἀμφορεὺς κολοβὸς τὸ παρὰ τὴν βάσιν τμῆμα, τὸν λαιμὸν καὶ τὴν μίαν τῶν ταινιοσχήμων λαβῶν, φέρων ὡς ὑδρία δύο κυλινδρικὰς λαβὰς ἐπὶ τῆς κοιλίας κάτωθι τῶν προσφύσεων τῶν ταινιοσχήμων λαβῶν (ὕψ. 0,31 μ. Πίν. 219 β), σφαιροειδὴς ὑδρία (ὕψ. 0,39 μ. Πίν. 219 γ), σκύφος ἀκέραιος κοσμούμενος διὰ συνεχοῦς σπείρας (ὕψ. 0,095 μ. Πίν. 219 δ) καὶ ἕτερος κατὰ τὸ ἥμισυ σῳζόμενος (ὕψ. 0,11 μ. Πίν. 219 ε)· ἐντὸς τάφρου πρὸς Δ. τῆς οἰκίας εὑρέθη τὸ πρόσθιον τμῆμα πηλίνου εἰδωλίου βοὸς ἀποκεκρουμένου τὸ ρύγχος καὶ τοὺς πόδας.

Νομίσματα μόνον τοῦ δόγη Anto(nio) Venerio (1382-1400), χαλκῆ πόρπη ὑποδήματος καί τινα ὄστρακα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν οἱ μάρτυρες τῆς Ἐνετοκρατίας, ἡ ὁποία, φαίνεται, ὑπῆρξε βραχεῖα. Μακρότερον διήρκεσεν ἡ ἐγκατάστασις τῶν Βυζαντινῶν, ὡς δηλοῦν αἱ συμπληρωματικαὶ ὀχυρώσεις καὶ τὰ ὄστρακα. Ὀλίγα εἶναι καὶ τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ προϊστορικά, τὰ ὑστεροελλαδικὰ ἰδίως, ὁπότε παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν ἡ ἀκρόπολις.

Τοῖχοι ἀρχαίων οἰκιῶν εἶναι ἐμφανεῖς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἐπὶ τοῦ πάχους τοῦ τείχους τῆς μακρᾶς πλευρᾶς· τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι τὸ τεῖχος σῴζεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ διαδρόμου καὶ ἔχουν κρημνισθῆ αἱ ἐπάλξεις ἢ τμῆμα αὐτῶν.

Ἡ διὰ τὴν στενότητα χώρου κατάληψις τοῦ διαδρόμου τοῦ τείχους δι' οἰκιῶν ἐξησθένησε τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Τείχους. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται, ὅτι κατὰ τὸν Συμμαχικὸν πόλεμον (220-217 π.Χ.) ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἤλλαξε δύο κυρίους καταληφθὲν ἀμαχητὶ παρὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Αἰτωλῶν Εὐριπίδα καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνακαταληφθὲν ἀμαχητὶ παρὰ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε'· καὶ διὰ τὴν μικρότητά του βεβαίως δὲν ἀντέχει εἰς μακρὰν πολιορκίαν. Ἐνῷ ἡ Δύμη, τὴν ὁποίαν ὑπερήσπιζε τὸ σύνολον τῶν Δυμαίων, τότε δὲν ἐπολιορκήθη. Τοποθετεῖται αὕτη παρὰ τὴν Κάτω Ἀχαΐαν. Ἀλλὰ ἐὰν ἡ Δύμη ἔκειτο παρὰ τὴν Κάτω Ἀχαΐαν, τὸ ὀχυρὸν Τεῖχος οὐδένα σκοπὸν θὰ ἐξεπλήρου, ἐπειδὴ θὰ εἶχεν ἱδρυθῆ μακρὰν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Δύμης εἰς Ἠλείαν ἐπὶ ἀκατοικήτου τοποθεσίας, παρατηρεῖ ὁ Philippson. Ἡ δυτικωτάτη αὕτη Ἀχαϊκὴ πόλις, ἀπεῖχε κατὰ τὸν Παυσανίαν 30 στάδια τοῦ ποταμοῦ Λαρίσσου, ἀρχαίου ὁρίου τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἠλείας, καὶ 40 στάδια ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Πείρου, κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα 60 στάδια ἀνατολικῶς τοῦ Ἀράξου, ἡ πρὸς τὸν ὁποῖον παραλία ἀνῆκε κατὰ τὸν Πολύβιον εἰς τοὺς Δυμαίους.

Πρὸς τὰς παρὰ τῶν ἀρχαίων διδομένας ἀποστάσεις συμπίπτει ἡ θέσις πλησίον τοῦ συνοικισμοῦ Καραβοστάσι τῶν ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸν ναΐσκον Ἅγιος Νικόλαος λοφίσκον ἐρειπίων φρουρίου ἐκ μεγάλων πλίνθων ἐξ ἀμμολίθου, τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ ὡς Κάστρο. Τὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λοφίσκου ἐρείπια οἰκοδομήματος (9.40 × 8.10 μ.), οὗτινος εἶναι ὁρατοὶ τρεῖς δόμοι ἐκ πλίνθων ἀμμολίθου μετὰ τόρμων συνδέσμων σχήματος διπλοῦ πελέκεως (πελεκίνων), καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ὁποίου περισυνελέγη ἀπόθραυσμα πηλίνου ἀρχαϊκοῦ περιρραντηρίου, ἴσως ἀνήκουν εἰς τὸν παρὰ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμενον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς.

Εἰς τοὺς ἐπιτελικοὺς χάρτας σημειοῦται ὡς Κάστρο, προφανῶς δὲ τὰ ἐρείπια αὐτοῦ τοῦ φρουρίου ἀναγράφει ὁ Gell ὡς Παλαιόκαστρο, τὸ ὁποῖον ταυτίζει πρὸς τὴν Δύμην. Καὶ ἄλλοι ἐρευνηταὶ ἔχουν προτείνει τὴν ταύτισιν τῆς Δύμης πρὸς τὰ εἰς Καραβοστάσι «ἐρείπια οἰκοδομῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων». Καὶ ὁ Dodwell παρετήρησε τάφους εἰς Καραβοστάσι, ὁ δὲ Leake καὶ ἐρείπια οἰκιῶν, τὰ ὁποῖα καὶ τώρα εἶναι ἐμφανῆ. Κατὰ πληροφορίας τῶν ἐκεῖ κατοικούντων τάφοι ὑπάρχουν ἐν τῇ ἀπηγορευμένῃ διὰ στρατιωτικοὺς λόγους γειτονικῇ περιοχῇ «Ἀμερικάνικα».

Εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος ἐντὸς ἀπηγορευμένης διὰ στρατιωτικοὺς λόγους ζώνης τὰ εἰς τοὺς χάρτας τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου ἐπὶ τοῦ βορειοτάτου λοφίσκου «rocky point», Βάρδια καλουμένου, σημειούμενα ἐρείπια πύργου ἔχουν ἐξαφανισθῆ, διασῴζεται ὅμως εἰς ἱκανὸν ὕψος ὁ ἐπὶ τῶν αὐτῶν χαρτῶν σημειούμενος ἀσβεστόκτιστος πύργος (3.60×6 μ.), ἐνετικὸς ἢ τουρκικός. Ἐπὶ τοῦ λοφίσκου Βάρδια περισυνελέγησαν ὄστρακα μυκηναϊκῶν ἀγγείων, πλησίον δὲ τοῦ παρ' αὐτὸν λιμενίσκου κατὰ τὴν ὄρυξιν χαρακώματος ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαϊκαὶ ὀπτόπλινθοι προερχόμεναι προφανῶς ἐκ ναοῦ.

Παρὰ τὴν Κ ά τ ω Ἀ χ α ΐ α ν, παρὰ τὸν Πεῖρον κατὰ τὸν Παυσανίαν, κεῖται ἡ Ἀχαϊκὴ Ὥλενος. Ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν Κάτω Ἀχαΐαν λοφίσκου Μπουχώματα περισυνελέγησαν πληθώρα πρωτοελλαδικῶν καὶ ὑστεροελλαδικῶν ἀγγείων τῆς αὐτῆς ποιότητος πρὸς τὰ τοῦ Τείχους. Ἡ Ὥλενος καὶ ἡ Δύμη, τὰ ἀρχαιότερα ὀνόματα τῆς ὁποίας ἦσαν Πάλεια καὶ Στράτος, ἀνῆκον εἰς τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους Ἐπειούς, ἡ Δύμη πρότερον εἰς τοὺς Καύκωνας. Διὰ τοῦ Ἀράξου, ὀλίγον ἀπέχοντος ἐκ τῶν Ἀχαιῶν Οἰνιαδῶν, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ Ἐπειοὶ ἐκ τῆς Ἠλείας διεπεραιώθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς Ἐχινάδας, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν.

Τὴν διάβασιν αὐτὴν ὡς συντομωτέραν, ἀκοπωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐσκόπει νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ὁ Φίλιππος ὁ Ε′ κατὰ τὴν πορείαν του ἐξ Οἰνιαδῶν ἐναντίον τῶν Ἠλείων καὶ τῶν Συμμάχων των Αἰτωλῶν. Σήμερον διὰ τῶν προσχώσεων τοῦ Ἀχελῴου καὶ τῆς ἀλλαγῆς τῶν μέσων συγκοινωνίας ἠχρηστεύθη[4].

4. Βιβλιογραφία. Παυσ. VII 17,5· 17,9· 18,1. Στράβ. VIII 3,4·3, 11. Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος FGrHist 1F25 καὶ F121 (Στράβ. VIII 3,9). Philippson, RE V 1887 κ.ἑ. E. Dodwell, A Classical and Topographical Tour through Greece (1819), I 312. W. Gell, A Itinerary of the Morea (1817), 25. W. M. Leake, Travels in the Morea (1830), II 160.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Μουσεῖον Θηβῶν

Ἔκθεσις. Κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἐξετέθησαν εἰς δύο νεοκατασκευασθείσας προθήκας ἀγγεῖα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καδμείου (ψευδόστομοι ἐνεπίγραφοι ἀμφορεῖς - Πίν. 220α) ὡς καὶ ἀγγεῖα ἐκ τῶν προσφάτων ἐν Βοιωτίᾳ ἀνασκαφῶν (Μυκηναϊκὰ ἐκ τῶν λαξευτῶν τάφων Καλλιθέας καὶ Πρωτοελλαδικὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸ ἐν Θήβαις οἰκόπεδον Θεοδώρου). Ὁ μεγάλος πίθος τῆς Εὐτρήσεως (Πίν. 220β) ἐτοποθετήθη ἐπὶ νέας ξυλίνης βάσεως. Μικραὶ ἀλλαγαὶ ἐγένοντο εἰς τὰς προθήκας, ὅπου τὰ ἀγγεῖα τῆς Ριτσώνας, τὰ ὁποῖα ὁ ἀείμνηστος Ἔφορος Ι. Θρεψιάδης δὲν εἶχε προλάβει νὰ τακτοποιήσῃ.

Ἐργαστήριον. Τὸ παλαιὸν ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου, μικρὸν καὶ ἐλλιπέστατον (ἐλπίζεται ὅτι συντόμως μὲ τὴν μελετωμένην ἐπέκτασιν τοῦ Μουσείου θὰ ἀποκτηθοῦν συγχρονισμένα ἐργαστήρια) δὲν προσφέρεται διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἐργασιῶν μεγάλης κλίμακος, ὡς ἀπαιτοῦν αἱ ἀνάγκαι τοῦ Μουσείου. Κατόπιν ὡρισμένων μικρῶν μεταρρυθμίσεων ἐν τούτοις καὶ τοῦ ἐφοδιασμοῦ του μὲ τὸν ἀπολύτως ἀπαραίτητον τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν ἐπετεύχθη, ὁπωσδήποτε, ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν πλέον ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν.

Συνεκολλήθησαν οὕτω καὶ συνεπληρώθησαν πλεῖστα ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Θεοδώρου καὶ τῶν τάφων τῆς Καλλιθέας, ὡς καὶ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἐκ τάφων Καναπίτσας Θηβῶν καὶ Κάστρου Κωπαΐδος. Ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐσταθεροποιήθησαν οἱ ἐν τῷ Καδμείῳ εὑρεθέντες σφραγιδοκύλινδροι καὶ ἐλήφθησαν ἐξ αὐτῶν ἔκτυπα. Αἱ τοιχογραφίαι (ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καδμείου) ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν πολλὰ νέα τεμάχια. Κατόπιν τούτου τὰ σχέδια τῆς δ. Η. Reusch (Die zeichnerische Rekonstruktion des Frauenfrieses im Böotischen Theben) χρήζουν ἀναθεωρήσεως. Αἱ ἐν λόγῳ τοιχογραφίαι ἐταξινομήθησαν ἐντὸς εἰδικῶς κατασκευασθέντων πλαισίων, ἅτινα ἐτοποθετήθησαν πρὸς τὸ παρὸν εἰς ἑρμάρια, μέχρις ὅτου καταστῇ δυνατὴ ἡ ἔκθεσίς των εἰς τὸ Μουσεῖον. Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἀνετέθησαν εἰς τὸν ἀρχιτεχνίτην κ. Ζ. Κανάκην, κατόπιν εὐγενοῦς συγκαταθέσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μας. Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιδεξιότητα αὐτοῦ ὀφείλεται καὶ ἡ ἐξαγωγὴ ὁλοκλήρου τῆς ταφῆς τῆς εὑρεθείσης ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς Πρωτοελλαδικῆς οἰκίας ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου Θεοδώρου, ὡς καὶ ἡ μεταφορὰ αὐτῆς εἰς τὸ Μουσεῖον, ὅπου καὶ προέβη οὗτος εἰς σταθεροποίησιν τοῦ σκελετοῦ. Πολύτιμος ὑπῆρξεν, ἐπίσης, ἡ βοήθεια τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεχνίτου εἰς τὴν ἐξαγωγὴν χαλκῶν ἀντικειμένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ οἰκόπεδον Παυλογιαννοπούλου.

Συγχρόνως, ἤρχισεν ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἀγγείων ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ριτσώνας, τὰ ὁποῖα εἶχον ἄλλοτε ἀτελῶς συμπληρωθῇ καὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποστῇ καὶ προσθέτους φθορὰς κατὰ τὸν ἐγκιβωτισμόν των εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τελευταίου πολέμου. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐξετέλεσεν ὁ τεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Στ. Κασσανδρῆς, κατόπιν παρασχεθείσης πρὸς τοῦτο ἀδείας ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ κ. Χ. Καρούζου. Τὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν τελευταίων ἐργασιῶν εἰς τὸ Πτῷον ἐκαθάρισεν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου καὶ συνεκόλλησεν ὁ κ. Α. Μαρίνης, ἐργασθεὶς διὰ λογαριασμὸν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς.

Ἀποθῆκαι. Ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἀποθηκῶν τοῦ νέου κτηρίου τοῦ Μουσείου καθιστᾷ ἄκρως δυσχερῆ τὴν ἐργασίαν ταξινομήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ. Ἀνελήφθησαν ὅμως μικραὶ ἐπισκευαὶ καὶ κατάλληλος διαρρύθμισις εἰς ἄλλα κτίσματα, εὑρισκόμενα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα κατόπιν τούτου κατέστη δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῶνται προσωρινῶς ὡς ἀποθῆκαι. Οὕτω ἐντὸς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Πύργου μετεφέρθησαν, περὶ τὰ 50 κιβώτια, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν εἰσέτι ἀπὸ τοῦ πολέμου ἀνοιχθῆ. Εἰς ἀποθήκην ἀνατολικῶς τοῦ Πύργου κατεσκευάσθησαν θέσεις καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπ' αὐτῶν τὰ ἐκκιβωτιζόμενα ἀντικείμενα. Τὸ ὑπόστεγον, τὸ εὑρισκόμενον βορείως τοῦ Μουσείου, διεμορφώθη εἰς ἀποθήκην, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐταξινομήθησαν ὄστρακα τῶν νέων ἀνασκαφῶν. Ὅλον τὸ παλαιὸν ὑλικόν, τὸ φυλασσόμενον ἐντὸς ἑνὸς στρατιωτικοῦ «τώλ», κατενεμήθη ἐντὸς τῶν τριῶν αὐτῶν χώρων καὶ τοῦ Ἐργαστηρίου.

Περίβολος. Εἰς τὸν περίβολον ἐξετέθησαν ἐπιγραφαί, ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ κ.ἄ. Τὰ παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν αὐλήν, βορείως τοῦ Πύργου, ἐνῷ τὰ καλύτερα ἐξ αὐτῶν ἐξετέθησαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Μουσείου.

Γραφεῖον. Συνεκεντρώθησαν ἅπαντα τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου ἀπὸ τοῦ 1871 καὶ ἐγένετο ἀποδελτίωσις εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς. Τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου ἐταξινομήθησαν καὶ κατεγράφησαν

εἰς νέον κατάλογον. Ἡ βιβλιοθήκη ἐπλουτίσθη δι' 28 νέων συγγραμμάτων ἐξ ἀγορᾶς καὶ 18 ἐκ δωρεῶν, ἐξ ὧν 8 τόμοι περιοδικῶν. Ἄνω τῶν 70 ἀντικειμένων κατεγράφησαν εἰς τὸ Βιβλίον Εἰσαγωγῆς, εἰσαχθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκ περισυλλογῆς καὶ ἀνασκαφῶν ἢ προσκομισθέντων ὑπὸ ἰδιωτῶν. Τὰ πλεῖστα ἐφωτογραφήθησαν καὶ οὕτω ἐτέθησαν αἱ βάσεις δι' ἓν φωτογραφικὸν ἀρχεῖον. Ὅλοι οἱ παλαιοὶ χάρται, τὰ σχέδια, αἱ φωτοτυπίαι καὶ τὰ ἔκτυπα τῶν ἐπιγραφῶν κατεγράφησαν καὶ ἠριθμήθησαν. Εἰς τὸ γραφεῖον, συνεκεντρώθησαν ἐπίσης τὰ ὀλίγα νομίσματα τοῦ Μουσείου, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθησαν περὶ τὰ 100 νέα, παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Ἡ ἀρξαμένη ἐν τῇ πόλει τῶν Θηβῶν ἀνοικοδόμησις κατέστησεν ἀπαραίτητον τὴν συστηματικὴν παρακολούθησιν τῶν οἰκοπέδων. Ἐλήφθησαν στοιχεῖα διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας πολεοδομίας, καὶ ἐγένετο, ὅπου ἐκρίθη ἀπαραίτητος, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα[1].

Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Θεοδώρου (Σχέδ. 1)

Ἐπὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδα 61 οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου, κατὰ τὴν διάνοιξιν ὀρυγμάτων διὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκίας, εὑρέθησαν διὰ πρώτην φορὰν ἐν Θήβαις εἰς συστηματικὰ στρώματα ἐν ἀφθονίᾳ λείψανα Πρωτοελλαδικοῦ οἰκήματος, κυρίως δωμάτια, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν 2 παράλληλοι τοῖχοι καὶ ἐπ' αὐτῶν 2 ἕτεροι κάθετοι, μήκους μέχρι 8.5 μ. καὶ ὕψους μέχρι 1 μ. μὲ δάπεδον ἐκ κτυπητῆς γῆς. Περὶ τοὺς 5 ἀβαθεῖς «βόθροι» μὲ τοιχώματα ἐκ πηλοῦ εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν δωματίων ἢ εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν τοίχων (Πίν. 221β). Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἑνὸς δωματίου εὑρέθη σκελετὸς εἰς στάσιν ὀκλάζουσαν, ὁ ὁποῖος ἀπεσπάσθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν (Πίν. 221 α). Εἶναι οὗτος τὸ πρῶτον παράδειγμα ἐν Βοιωτίᾳ σκελετοῦ περισυλλεγέντος εἰς ἀρτίαν κατάστασιν, τούτου ἐπιτευχθέντος χάρις εἰς τὴν δεξιοτεχνίαν τοῦ κ. Ζ. Κανάκη. Τῆς ἀνασκαφῆς ἐπεστάτησεν ἡ δ. Κ. Κώστογλου, μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς ὁποίας θὰ δημοσιευθῇ αὕτη ἐν καιρῷ. Τὰ ἐρείπια ἐκαλύφθησαν διὰ χωμάτων, προκειμένου νὰ κτισθῇ ἡ νέα οἰκία, ἀφοῦ προηγουμένως ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν.

Εὑρήματα. Περισυνελέγη μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων Πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκολλήθησαν περὶ τὰ 10 ἀγγεῖα. Μοναδικὴ εἶναι ἡ ἀσκοειδὴς πρόχους μὲ τὸ ἁπλοῦν γεωμετρικὸν κόσμημα περὶ τὴν κοιλίαν καὶ εἰς τὴν βάσιν τῆς λαβῆς, ἀρ. 334[2], (Πίν. 222 β). Ἀσφαλῶς δύνανται νὰ συναρμολογηθοῦν πολλὰ ἀκόμη ἐκ τῶν ὀστράκων, τῶν ὁποίων ἡ ποιότης εἶναι ἐξαιρετική. Περισυνελέγησαν εἰσέτι ὀλίγα λίθινα καὶ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα, μία χαλκῆ τριχολαβίς, ἀρ. 338 (Πίν. 222 α) καὶ μία ψῆφος ἐξ ὑαλομάζης, ἀρ. 335, μὲ παράστασιν λέοντος (Πίν. 222 γ). Αὕτη εὑρέθη παρὰ σκελετὸν περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου ὅμως δὲν καθίστατο δυνατὴ διὰ τεχνικοὺς λόγους ἡ περαιτέρω ἔρευνα.

Βυζαντινὸς ναός. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου, καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, ἀπεκαλύφθη ναὸς βυζαντινὸς τοῦ 12ου αἰῶνος κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἐφόρου κ. Π. Λαζαρίδη καὶ πολλαὶ ταφαὶ βυζαντινῶν χρόνων. Περὶ τὰ 28 μαρμάρινα τεμάχια, δι' ὧν ἦτο ἐπεστρωμένον τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τῶν πρώτων ἡμερῶν, εἶχεν εὑρεθῆ καὶ μία ἐπιμήκης μαρμαρίνη στήλη, ἀρ. 103, φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ὡραίαν ἀνάγλυφον χεῖρα μετὰ τοῦ βραχίονος γυναικὸς καὶ ἐγχαράκτους στεφάνους (Πίν. 222 δ).

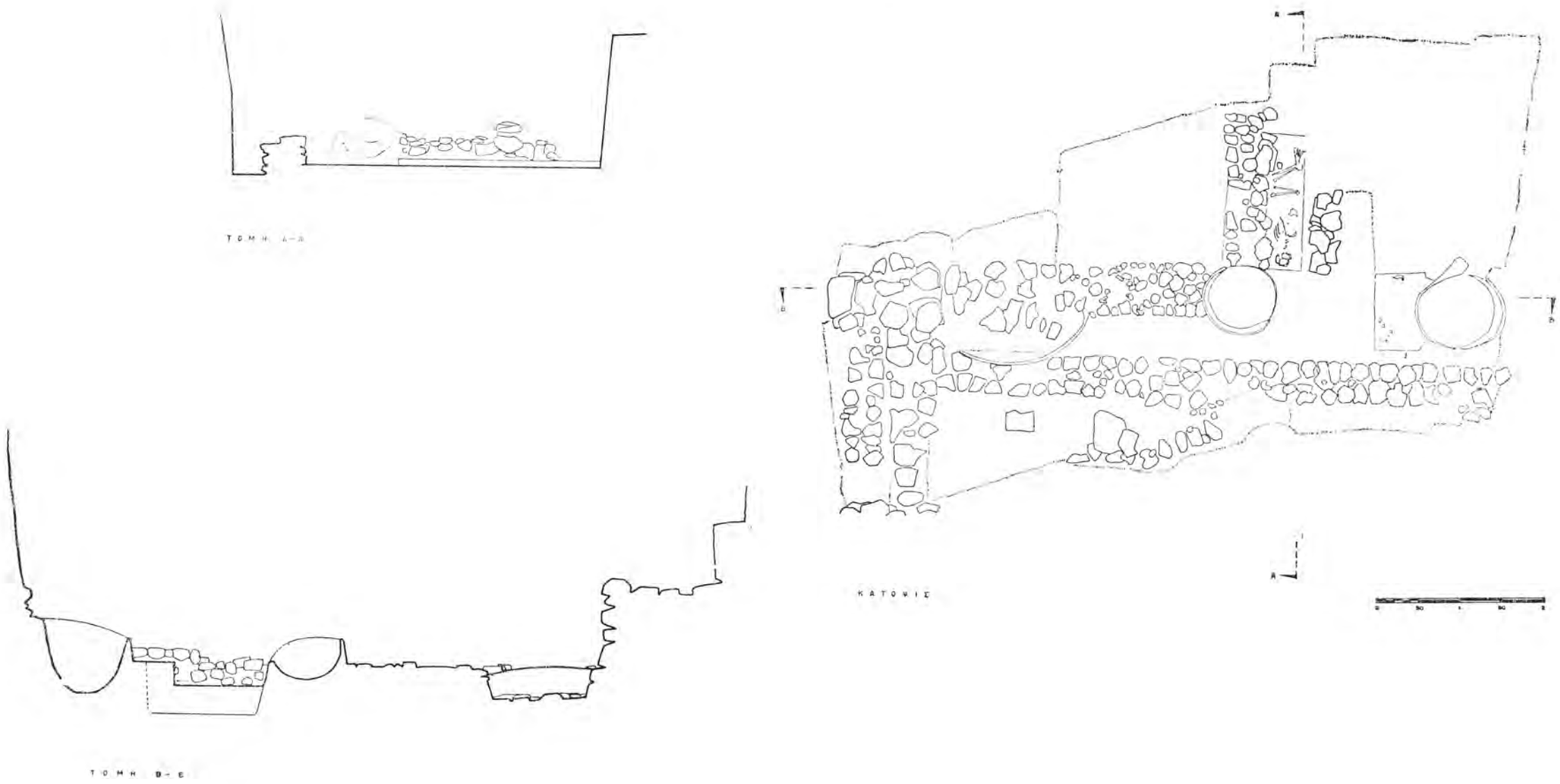
Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ἰ. κ. Γ. Τζώρτζη (Σχέδ. 2)

Ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πινδάρου καὶ Δίρκης, μετὰ τὴν κατεδάφισιν παλαιᾶς οἰκίας πρὸς ἀνέγερσιν νέας, ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ἡμικυκλικὴ ἁψὶς (Πίν. 223 α) πρὸς νότον, διαμέτρου 7.20 μ., ἀνήκουσα εἰς μεγάλον κτίσμα, πιθανῶς Νυμφαῖον. Ἡ κόγχη διατηρεῖ ἔμπροσθεν αὐτῆς τμῆμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0,50 × 0,50 μ. Τὸ σῳζόμενον ὕψος αὐτῆς κατὰ τὸ μέσον φθάνει τὰ 2.56 μ., κατὰ δὲ τὰ ἄκρα, ἐντελῶς κατεστραμμένη, διατηρεῖ κατὰ τὸ δυτικὸν σκέλος τὸν τελευταῖον δόμον τοῦ θεμελίου, ὅστις κάμπτεται πρὸς δυσμάς, ἀποτελῶν πιθανῶς τμῆμα ἑτέρας κόγχης. Ἡ τοιχοποιΐα τῆς κόγχης ἀπετελεῖτο ἐξ ἐπαλλήλων σειρῶν τετραγωνικῶν πωρολίθων καὶ λεπτῶν πλίνθων, εἴς τινα δὲ σημεῖα ἐσῴζοντο ἐπιχρίσματα μὲ ἴχνη χρωμάτων.

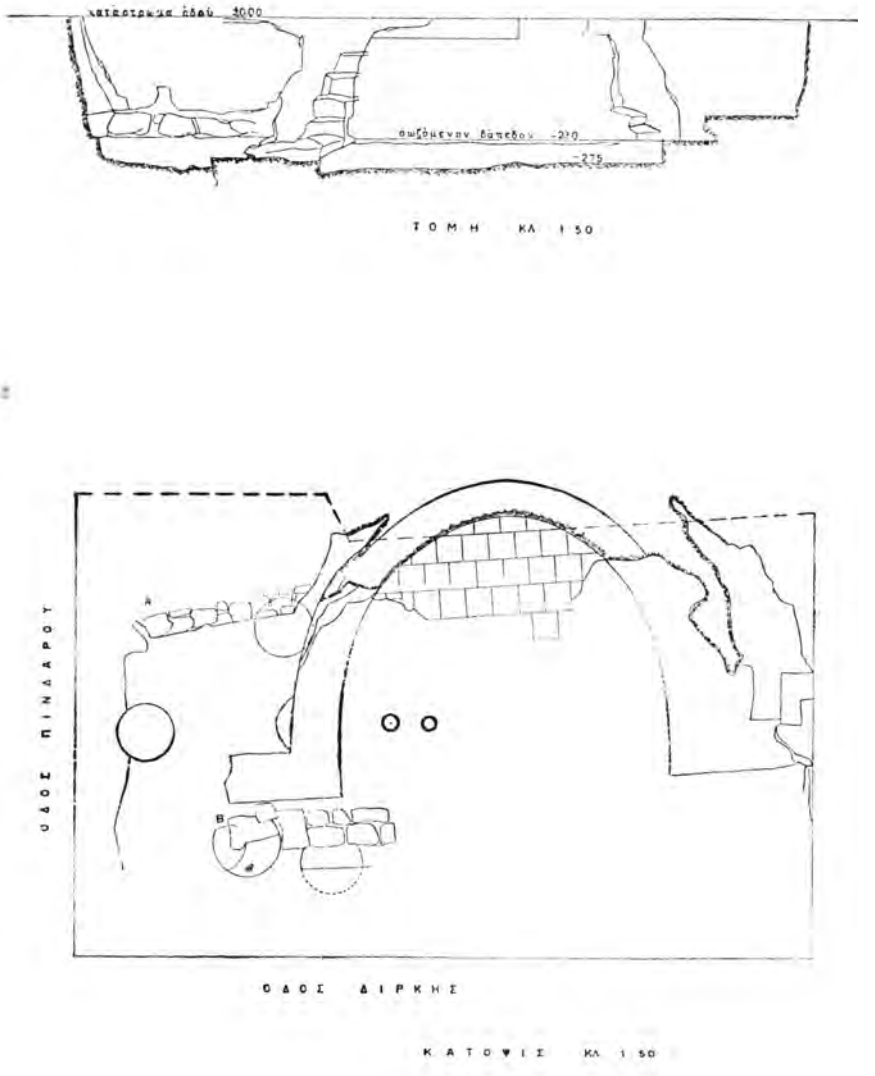
Εὑρήματα. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς τὸ ὡς ἄνω κτίσμα, εἶναι: α) μαρμάρινον ἀβακωτὸν ἐπίκρανον, ἀρ. 126 (Πίν. 223β), φέρον κατὰ τὰς στενὰς πλευράς, μεταξὺ 5 ζευγῶν

1. Εἰς τὰς κατωτέρω ἀνασκαφὰς σημαντικῶς ἐβοήθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ι. Μαυρίκης καὶ δ. Ν. Ἐτζέογλου.

2. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἀντικειμένων εἶναι προσωρινοὶ καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς αὐτοὺς τοῦ Βιβλίου Εἰσαγωγῆς τοῦ Μουσείου Θηβῶν.

Σχέδ. 1. Οἰκόπεδον Π. Θεοδώρου. Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδα 61. Λείψανα ΠΕ οἰκήματος. Κάτοψις. Τομαί.
(Ἀρχιτέκτων Χατζηθεοδώρου)

Σχέδ. 2. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Ἰ. κ. Γ. Τζώρτζη (Πινδάρου καὶ Δίρκης). Τομὴ καὶ κάτοψις ἀψῖδος

ἀναγλύφων ταινιῶν, φύλλα ἀκάνθης. Ὡς δεικνύουν τρεῖς ὀρθογώνιοι ἐντομαὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, τοῦτο εἶχε τεθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν (μῆκ. 0,68, πλ. 0,495, ὕψ. 0,20μ. καὶ β) ἥμισυ κιονοκράνου ἐκ τεφροῦ λίθου μετὰ τῆς μιᾶς ἕλικος, ἀρ. 137 (Πίν. 223 γ). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς πλίνθου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἐξ 8 στίχων εἰς δύο στήλας δεικνύουσα ὅτι εἰς δευτέραν χρῆσιν μετετράπη εἰς κιονόκρανον[3].

Ἀνατολικῶς τῆς ἀψῖδος εὑρέθησαν λείψανα δύο ἐπαλλήλων προϊστορικῶν τοιχίων, 5 βόθροι περιέχοντες ὄστρακα Πρωτοελλαδικὰ καὶ ἴχνη καύσεως, καθὼς καὶ σκελετὸς ἀνθρώπου εἰς συνεσταλμένην στάσιν παρὰ τοιχίον ΠΕ ἐποχῆς.

Ἐγένοντο τὰ ἀπαραίτητα σχέδια καὶ ἐλήφθησαν φωτογραφίαι· ἀκολούθως, ἐδόθη εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας ἄδεια οἰκοδομήσεως.

Οἰκόπεδον Ἀ. κ. Σ. Τζώρτζη

Τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πινδάρου καὶ Ἀντιγόνης οἰκόπεδον τῶν ἀδελφῶν Τζώρτζη (Πίν. 224) ἐπαρουσίασε τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον, λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς του μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κεραμοπούλλου ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ Καδμείου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐνεφάνισε πολλὰς δυσκολίας: α. Ὁ ἰδιοκτήτης εἶχεν ἤδη ἀνοίξει ὀρύγματα διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας καὶ ἐγένοντο ζημίαι συνεπείᾳ διατρήσεως τῶν στρωμάτων. β. Αἱ παρακείμεναι οἰκίαι, ἀποδειχθεῖσαι ἑτοιμόρροποι, ἐχρειάσθη νὰ ὑποστηριχθοῦν διὰ πυκνῶν δοκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν πρόσθετον δυσχέρειαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου. γ. Αἱ συχναὶ βροχαὶ καὶ χιονοπτώσεις, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους, κατέστησαν ἀκόμη δυσκολωτέραν τὴν ἀνασκαφήν.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, συνεχισθεῖσα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος καὶ ἐκταθεῖσα καθ' ὅλον τὸν ἀκάλυπτον χῶρον, ἐπεφύλασσε τὰς μεγαλυτέρας ἐκπλήξεις. Ἐν πρώτοις, κατὰ τὸ ΝΑ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθη κτήριον κλασσικῶν ἢ πρωΐμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὀρθογώνιον, τοῦ ὁποίου ἡ Ν. πλευρὰ θὰ εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης ἢ καὶ πέραν αὐτῆς (δυτικὸς τοῖχος 9 μ., βόρειος 13 μ.). Ὁ δυτικὸς τοῖχος (Πίν. 225α), ὕψους 3.45 μ., σῴζει 8 δόμους ἐκ κροκαλοπαγῶν καὶ πώρων λίθων διατεταγμένων κατὰ ἰσοδομικὸν τρόπον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι περισσότερον ἐπιμελημένη (Πίν. 225β). Ἐσωτερικῶς τοῦ κτηρίου ὑπῆρχε διατάραξις μὲ εἰσχώρησιν πολλῶν ρωμαϊκῶν στοιχείων. Εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ οἰκοπέδου, εὑρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ ὡς ἄνω κτήριον. Μεταξὺ αὐτῶν, ἔκειντο τμῆμα δωρικοῦ κιονοκράνου φέρον εἰς τὸ ὑποτραχήλιον σειρὰν τριγωνικῶν φύλλων, τμῆμα ἐφθαρμένου ραβδωτοῦ κίονος κ.ἄ.

Παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ κτηρίου εὑρέθησαν: α) ἀγαλμάτιον Ἀθηνᾶς μαρμάρινον ἀκέφαλον, ἀριθ. 149, ὕψους 0,22 μ. (Πίν. 226α) καὶ β) κεφαλὴ γυναικὸς μαρμαρίνη, ἀρ. 150, ὕψους 0,15μ. (Πίν. 226β) ἀνήκοντα εἰς πρωΐμους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ρωμαϊκὸν ὡσαύτως εἶναι τὸ μόνον εὑρεθὲν χαλκοῦν νόμισμα μὲ προτομὴν Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως καὶ τὸν Θεμιστοκλῆν ἐπὶ πρῴρας πλοίου ἐπὶ τῆς ὀπισθίας (πρβλ. Svoronos, Les monnaies d' Athènes Pl. 97, 27).

Δυτικῶς τοῦ ἀνωτέρω κτηρίου καὶ κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, ὑπῆρχε τμῆμα ρωμαϊκοῦ λουτροῦ, ἐκτισμένου διὰ λίθων, εἰλημμένων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κτηρίου, διαστάσεων 3.20 × 1.45 μ. Τούτου ἐσῴζετο τὸ δάπεδον καὶ πέντε στυλίσκοι ὑποκαύστων ἐκ δισκοειδῶν πλίνθων.

Ὑπὸ τὰ ρωμαϊκὰ στρώματα, ἀνεφάνη γωνία κτηρίου μυκηναϊκοῦ, ἡ χρονολογία τοῦ ὁποίου διεπιστώθη ἀμέσως ἐκ τοῦ εὑρεθέντος θησαυροῦ τῶν σφραγίδων καὶ ἑνὸς μυκηναϊκοῦ πίθου (Πίν. 226γ).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λειψάνων τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ ἀπεκαλύφθησαν οἱ τρεῖς τοῖχοι τοῦ μυκηναϊκοῦ κτίσματος. Ὁ βόρειος, ὕψους 2.50 μ. καὶ μήκους 4.70 μ., προχωρεῖ ὑπὸ τὴν γειτονικὴν πρὸς Δ. εὑρισκομένην ἀποθήκην, ὁ ἀνατολικὸς ὑπολογίζεται συνολικοῦ μήκους 6.50 μ. Τὸ πάχος ἀμφοτέρων εἶναι 1.10 μ. Ὁ νότιος, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται κατὰ τὸ πρανὲς τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης, φαίνεται νὰ ἀποτελῇ μεσοτοιχίαν, ἐνῷ ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικός, λόγῳ τοῦ μεγάλου πάχους καὶ τῆς κατασκευῆς των, εἶναι προφανῶς ἐξωτερικοὶ τοῖχοι μεγαλοπρεποῦς κτηρίου ἐκτεινομένου πρὸς ΝΔ.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου τούτου εἶχε καταρρεύσει ὁ τοῖχος τοῦ δευτέρου ὀρόφου (ὁ λίθινος φθάνει ὁπωσδήποτε τὸ ὕψος αὐτοῦ, ἀφοῦ καὶ ἴχνη ξυλίνης δοκοῦ εἶναι ἐσωτερικῶς ὁρατὰ εἰς ὕψος περίπου 2 μ.), ἀποτελούμενος ἐκ σειρῶν πλίνθων καὶ συνδετικῆς ὕλης ἐκ γῆς κοκκινωπῆς (Πίν. 227α). Τὰ λείψανα τοῦ πλινθίνου τούτου τοίχου ἐφωτογραφήθησαν εἰς διάφορα στάδια καὶ κατόπιν ἀφῃρέθησαν κατὰ στρώσεις (Πίν. 227β).

Τὴν 13ην Σεπτεμβρίου ἤλθεν εἰς φῶς ἕνας θη-

3. Εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν εὑρέθησαν ἀργότερον δύο ἕτερα τεμάχια συνανήκοντα εἰς τὸ κιονόκρανον καὶ συμπληροῦντα τὴν ἐπιγραφήν, τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν δημοσιευθὲν ἤδη εἰς I G. VII 2422.

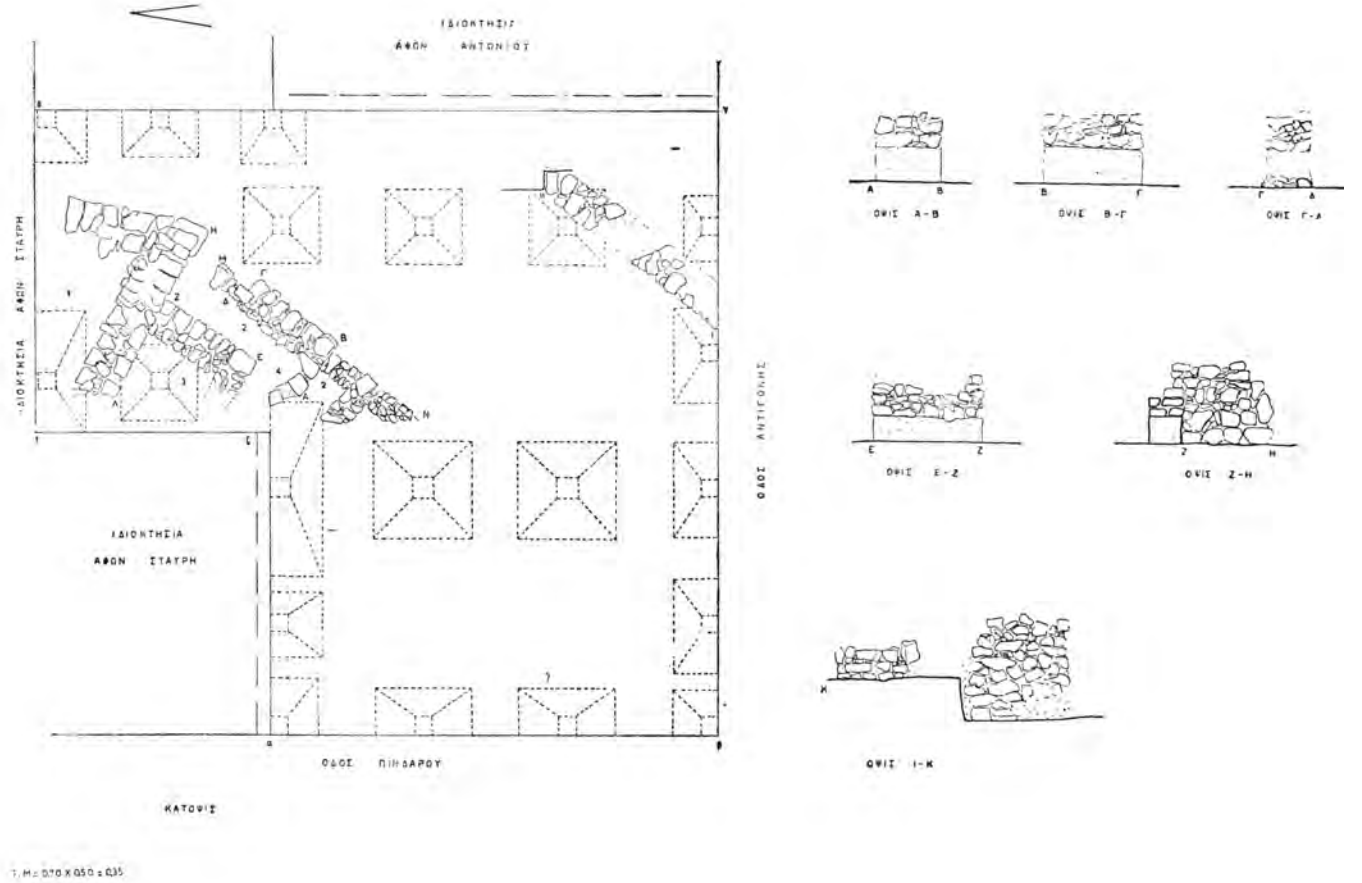
σαυρός: Εἰς βάθος 4 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εὑρέθησαν 40 κύλινδροι ἐξ ἀχάτου λίθου εἰς μεγάλην ποικιλίαν σχημάτων καὶ ἀποχρώσεων. Δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν κεκοσμημένοι δι' ἐγγλύφου παραστάσεως ἀναμφισβητήτου μυκηναϊκῆς ἐργασίας, ὁ μὲν εἷς μὲ θέμα γρυπὸς κατ' ἐνώπιον μὲ τεταμένας τὰς πτέρυγας, ἀριθ. 174 (Πίν. 228 α) καὶ ἕτερος κατὰ μίμησιν ἀνατολικοῦ μὲ θέμα ἀφ' ἑνὸς γρυπὸς κατασπαράσσοντος ἔλαφον(;) καὶ ἀφ' ἑτέρου πότου θηρῶν (Πίν. 228 β). Τὴν μεγαλυτέραν ὅμως ἔκπληξιν ἐπροξένησεν ἡ ἀνεύρεσις 38 κυλίνδρων ἐκ κυανοῦ ἡμιπολυτίμου λίθου (lapis lazuli), ἐνίοτε μὲ λευκὰς φλεβώσεις, τοῦ εἴδους τοῦ καταχρηστικῶς ὀνομαζομένου κυάνου, ἐκ τῶν ὁποίων 12 φέρουν παράστασιν ἀνατολικῆς τεχνοτροπίας, συνοδευομένην συχνὰ καὶ διὰ γραφῆς σφηνοειδοῦς μὲ διάταξιν εἰς κατακορύφους στήλας, κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ χαραγῶν διαχωριζομένας. Τὰ θέματα, γνωστὰ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν βαβυλωνιακῶν, κασσιτικῶν καὶ συροχεττιτικῶν, συνίστανται κυρίως εἰς παράστασιν ἀντωπῶν ζώων (λεόντων, γρυπῶν) καὶ δαιμόνων, γενειοφόρων ἱερατικῶν μορφῶν, σειρᾶς γυναικείων καὶ ἀνδρικῶν μορφῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβαίνουν ζῶα, φυτὰ ἢ ἄλλα δαιμονικὰ ὄντα, ὡς ἐπίσης διάφορα σημεῖα ἢ σύμβολα (σταυρός, ρόμβος, ἄστρον, ῥόδαξ). Ἐδῶ εἰκονίζονται οἱ σφραγιδοκύλινδροι ὑπ' ἀριθ. 178 (Πίν. 229 α) καὶ 185 (Πίν. 229 β) εἰς μεγέθυνσιν τῶν ἐκτύπων[4]. Εὑρέθη ἐπίσης ἱκανὴ ποσότης ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων βεβαιοῦται ὅτι ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙΙβ ἐποχήν. Λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων δὲν ἔχουν εἰσέτι ἐξετασθῆ. Μόνον οἱ σφραγιδοκύλινδροι, οἵτινες ἐκινδύνευον νὰ διαλυθοῦν, ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐσταθεροποιήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου τεχνίτου κ. Ζ. Κανάκη, ὅστις καὶ ἀπεκόλλησεν ἐπίσης ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ ὡς ἄνω δωματίου ἐπιχρίσματα τοίχων μὲ ἐμφανῆ ἴχνη τοιχογραφιῶν.

Ἡ θαυμασία κατασκευὴ τῶν τοίχων τοῦ ὡς ἄνω δωματίου, τὰ μοναδικὰ εὑρήματα καὶ ἡ γειτνίασις μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κεραμοπούλλου ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου (ἀπέχει περὶ τὰ 50 μ.) ἐνέβαλεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ δωμάτιον τοῦτο πρέπει νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τοῦ Καδμείου. Ὁ διαφορετικὸς προσανατολισμὸς αὐτοῦ (ἔχει τὸν αὐτὸν ἄξονα μὲ τὰς σημερινὰς οἰκίας τῆς πόλεως) δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ νεωτέρου ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐκτείνεται ΝΔ. τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ δωμάτιον τοῦ θησαυροῦ εὑρίσκεται εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀπὸ τοὺς ἄλλους μυκηναϊκοὺς τοίχους, τοὺς ἀποκαλυφθέντας ἀνατολικῶς αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς διεπιστώθη ὅτι ὁλόκληρον τὸν μεταξὺ τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ» καὶ τῆς «οἰκίας τοῦ Κάδμου» χῶρον κατέλαβε, κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχήν, ἰσχυρὸν κτίσμα, ταυτισθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Π. Λαζαρίδη μὲ βυζαντινὸν λουτρόν, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια φθάνουν κάτωθεν τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων. Μόνον εἰς τὸ βάθος δύο θεμελίων διαμερισμάτων (ἢ δεξαμενῶν κατὰ τὸν κ. Λαζαρίδην) εὑρέθησαν λείψανα τοίχων μυκηναϊκῶν (Πίν. 230 α) ἔχοντα τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κεραμοπούλλου ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ μεσαιωνικὸν ἐν λόγῳ κτήριον σταματᾷ περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ οὕτω ἐλπίζεται ὅτι θὰ εὑρεθῇ ἡ συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου κάτωθεν τῆς ὑπὸ κατεδάφισιν οἰκίας τῆς εὑρισκομένης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου, ἀφοῦ λείψανα ἰσχυρῶν τοίχων ἀνεφάνησαν ἤδη μεταξὺ τῆς οἰκίας ταύτης καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ συγκροτήματος.

Ἡ ἔρευνα διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου ἐπεξετάθη καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ περικλειομένου ὑπὸ τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοιχίων μεταγενεστέρων ἐποχῶν, ἅτινα προηγουμένως ἀπετυπώθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν, ἀνεφάνησαν πράγματι δύο παράλληλοι μυκηναϊκοὶ τοῖχοι, ὄχι πολὺ καλῆς διατηρήσεως, μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., τὴν ὁποίαν ἔχουν ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ παλαιοτέρου ἀνακτόρου. Βαθύτερον, 5 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ καὶ μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων, βαίνουν ἄλλοι δύο παράλληλοι ἰσχυροὶ τοῖχοι, ἀπέχοντες μεταξύ των μόλις 1.10 μ. καὶ πάχους 1.10 μ., ἀρίστης κατασκευῆς, τῆς Πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, ὡς μαρτυροῦν τὰ εὑρεθέντα θαυμάσια ὄστρακα, ἀνήκοντες προφανῶς εἰς μεγαλοπρεπὲς ἀψιδωτὸν κτήριον (τμῆμα τῆς ἀψῖδος εὑρέθη ἔξωθεν καὶ ΒΔ. τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου). Ὁ εἷς τῶν τοίχων τούτων σχηματίζει μὲ ἄλλον, κάθετον πρὸς αὐτόν, γωνίαν, εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι, διακοπτόμενοι, σχηματίζουν διὰ παραστάδων καὶ κατωφλίων ἀνοίγματα θυρῶν (Πίν. 230 β).

4. Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1964 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος καὶ ἦλθον εἰς φῶς: α) κύλινδροι ἐξ ἀχάτου καὶ ἐκ lapis lazuli ἀδιακόσμητοι, β) σφραγιδοκύλινδροι ἀνατολικῆς προελεύσεως, γ) μυκηναϊκοὶ σφραγιδόλιθοι, δ) ψῆφοι ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος, ἐκ διαφόρων ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ ἐξ ὑαλομάζης καὶ ε) κοσμήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, πάντα τὰ ἀνωτέρω ὁμοῦ μετὰ ἀφθόνων ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙ β ἐποχῆς.

Σχέδ. 3. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Ε. Ἀντωνίου (Πινδάρου καὶ Ἀντιγόνης). Λείψανα μυκηναϊκῶν τοίχων.
(Ἀρχιτέκτων: Λουκία Πασιᾶ)

Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ε. Ἀντωνίου

Λείψανα μυκηναϊκῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν πιθανώτατα εἰς τὸ Καδμεῖον Ἀνάκτορον, εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν ὀρυγμάτων διὰ θεμελίωσιν ὑποκαταστήματος τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου Ἀντωνίου, εὑρισκομένου ἀνατολικῶς καὶ ἔναντι τοῦ προηγουμένου οἰκοπέδου, ὡσαύτως ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πινδάρου καὶ Ἀντιγόνης (Σχέδ. 3).

Τὸ συγκρότημα τῶν τοίχων εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου (Πίν. 230γ) ἀποτελεῖ ἴσως τὸ ἀνατολικὸν πέρας τοῦ καθαυτὸ ἀνακτόρου, διότι κατόπιν ἀκολουθεῖ δρόμος πλάτους 5.50 μ. ἐστρωμένος διὰ πολυχρώμου χάλικος, μικρῶν λίθων, ἐπιχρισμάτων τοίχων καὶ ἀφθόνων ὀστράκων. Ἡ ἐπίστρωσις τῆς ὁδοῦ ταύτης (ἢ αὐλῆς) ἐπαρουσίασε τρεῖς φάσεις εἰς τρία διαφορετικὰ ἐπίπεδα (βάθος 4, 4.95, καὶ 5.35 ἀπὸ τῆς ὁδοῦ), ἐνῷ εἰς τὸ συγκρότημα τῶν τοίχων παρουσιάζονται σαφῶς δύο ἐποχαί. Μόνον ὅμως ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀπειραρίθμων ὀστράκων, ἡ ὁποία δὲν κατέστη ἀκόμη δυνατή, θὰ χρονολογηθοῦν καλύτερον οἱ ἀνωτέρω τοῖχοι, τὸ ὕψος τῶν ὁποίων φθάνει τὰ 2 μ. Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀνεφάνη ἄλλος τοῖχος, ὁ ὁποῖος εἰσχωρεῖ κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης καὶ ἀποτελεῖ προφανῶς τὴν ἀρχὴν ἑτέρου κτηρίου. Αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1964.

Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Δημ. Παυλογιαννοπούλου

Ἐπὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πελοπίδου 28 οἰκοπέδου τοῦ Δημ. Παυλογιαννοπούλου, ἀπέχοντος 100 μ. ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου, εὑρέθησαν εἰς τὰς βάσεις τῶν πεδίλων καὶ εἰς βάθος 3.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, κτιστοὶ τάφοι Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Δύο ἐξ αὐτῶν, εὑρισκόμενοι εἰς τὸ βορειότατον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐκαλύφθησαν ἀμέσως, διότι ἐκινδύνευε νὰ ὑποστῇ ζημίας ἡ γειτονικὴ οἰκία. Οὗτοι ἦσαν ἤδη τεταραγμένοι ἐκ παλαιοτέρας ἐποχῆς καὶ δὲν περιεῖχον κτερίσματα. Δύο ἄλλοι, εὑρισκόμενοι εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, ἔδωσαν ἀγγεῖα τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς (Πίν. 231α-β). Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 τάφος εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, ὁ καὶ μεγαλύτερος τῶν ἄλλων (πλάτους 1.10, μήκους 2.60, βάθους 1.20 μ.), ἂν καὶ εἶχεν ὑποστῇ παραβίασιν ἀπὸ ἀσβεστόλακκον, ἐπεφύλασσε μίαν ἔκπληξιν καὶ ἔθεσε προβλήματα. Ἐντὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ὄχι ἐπὶ τοῦ πυθμένος, εὑρέθησαν ἀγγεῖα χαλκᾶ μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (2 χέρνιβα, 1 πρόχους καὶ 1 ταψίον) (Πίν. 231γ) καὶ τμήματα χαλκοῦ μυκηναϊκοῦ θώρακος (2 καμπυλούμενα ἐλάσματα «γύαλοι», 2 τριγωνικὰ τεμάχια καὶ ἐλάσματα ταινιοειδῆ διὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ θώρακος, ὡς «ὀπαβότα» εἰς τὰς πινακίδας ἀναφερόμενα), ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει τὸν ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου τῶν Δενδρῶν εὑρεθέντα (βλ. ΑΕ 1957, Χρονικὰ σ. 15). Τὰ ἀνωτέρω ἀντικείμενα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον πρὸς καθαρισμόν. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ἀπεδείχθη ὅτι ταῦτα εἶχον κατολισθήσει ἐντὸς τοῦ μεσοελλαδικοῦ τάφου μετὰ τὴν καθίζησιν τῆς λιθίνης καλυπτηρίου πλακός, τὴν ὁποίαν ἀνεύρομεν εἰς τεμάχια κάτωθεν τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων[5]. Αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχίζονται.

Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Εὐθυμίου

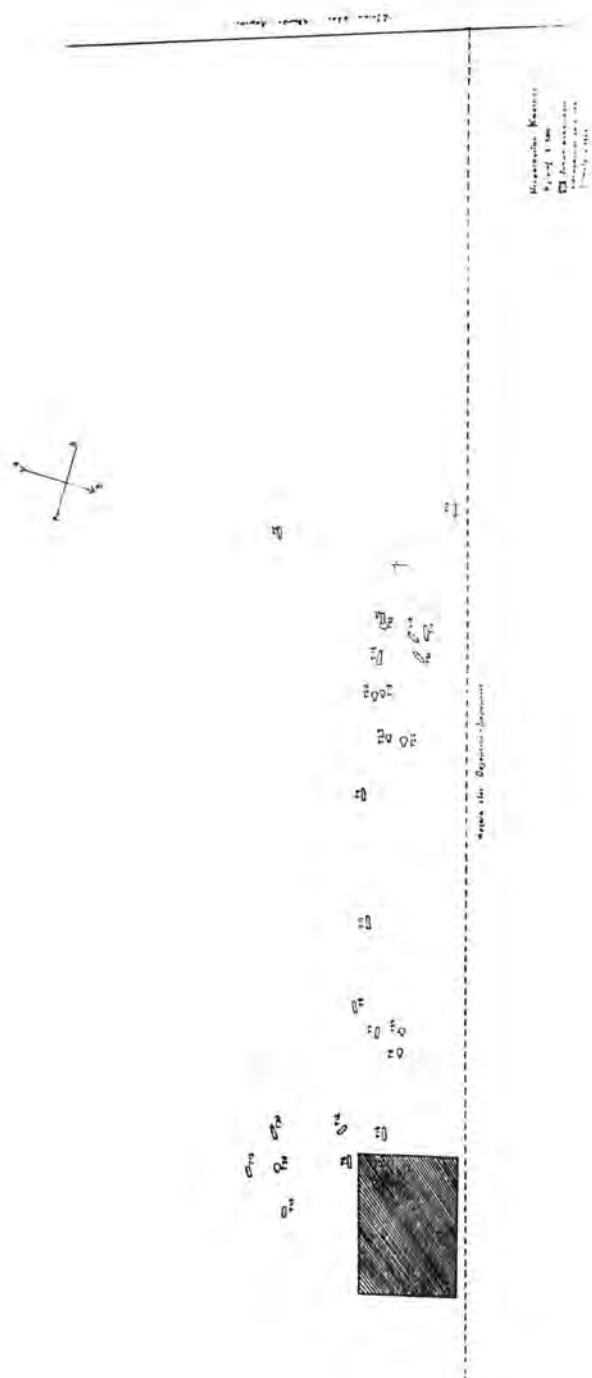
Μεταξὺ τῶν Ἠλεκτρῶν Πυλῶν καὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκίας τοῖχοι ἑλληνιστικοὶ καὶ βυζαντινοί, βυζαντινὸς ἀποθέτης καὶ δάπεδον ἐξ ἀσβέστου. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ὡλοκληρώθη, διότι ἐν συνεχείᾳ ἐγένοντο ἐνέργειαι διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ οἰκοπέδου, δεδομένου ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ δημιουργία ζώνης πρασίνου πρὸ τοῦ πευκοφύτου λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος.

ΑΛΛΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Κάστρον Κωπαΐδος

Ἡ συνεχὴς ἀπασχόλησις μὲ τὰ ἐν Θήβαις ἀνασκαπτόμενα οἰκόπεδα δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀνάληψιν ἄλλων ἐργασιῶν εἰς τὴν περιφέρειαν. Ἐν τούτοις εὑρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναλάβωμεν μικρὰν ἀνασκαφὴν εἰς Κάστρον Κωπαΐδος, ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου καὶ πλησίον τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τοῦ Γκλᾶ, κατόπιν ἀποκαλύψεως τάφων κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Ὀργανισμοῦ Κωπαΐδος γενομένας ἐργασίας ἰσοπεδώσεως ἀγρῶν δι' 8 ἐκσκαφέων. Φυσικὰ πλεῖστοι τάφοι κατεστράφησαν καὶ πολλοὺς ἠναγκάσθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν προχείρως, ἵνα προληφθῇ ἡ σύλησίς των. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς 46 τάφοι, ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸ πλεῖστον οὗτοι ἦσαν κεραμοσκεπεῖς, ὑπῆρχον καί τινες κιβωτιόσχημοι ὡς καὶ ταφαὶ μικρῶν παιδίων ἐντὸς πίθων. Τὰ εὑρήματα, κυρίως ἀγγεῖα (σκύφοι, πυξίδες, κάνθαροι), εἰδώλια πήλινα δια-

5. Τὴν παρουσίαν τόσων σημαντικῶν μυκηναϊκῶν εὑρημάτων δὲν ἠδυνάμεθα τότε νὰ ἐξηγήσωμεν, διότι δὲν εἴχομεν ἀνεύρει ἄλλα μυκηναϊκὰ ἀντικείμενα εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον. Ὅτε ἀπεφασίσθη ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μεσοελλαδικοῦ νεκροταφείου, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1964, ἦλθεν εἰς φῶς μυκηναϊκὸν κτήριον εἰς βάθος 2 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν πολλὰ χαλκᾶ ὅπλα, ἐλεφάντινα ἀντικείμενα καὶ πινακίδες μὲ γραμμικὴν Β γραφὴν ὁμοῦ μετὰ κεραμεικῆς τῆς ΥΕ ΙΙΙβ ἐποχῆς.

Σχέδ. 4. Νεκροταφεῖον Κάστρου Κωπαΐδος (ἐντὸς τετραγώνου τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα)

φόρων τύπων (Π ί ν. 232 α-γ) καὶ ὀλίγα χαλκᾶ ἀντικείμενα (φιάλαι, ἐλάσματα) δὲν ἔχουν μὲν μεγάλην καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, εἶναι ὅμως σημαντικὰ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βοιωτικῆς τέχνης. Ἡ ἔκτασις τοῦ νεκροταφείου εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὁ ἀνασκαφεὶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο χῶρος μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ ὅλου πρέπει νὰ θεωρῆται (Σ χ έ δ. 4).

Καλλιθέα

Μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἔγιναν ὡσαύτως εἰς τὸ χωρίον Καλλιθέα (Μουσταφάδες) ἐπ' εὐκαιρίᾳ εὑρέσεως μυκηναϊκῶν λαξευτῶν ἐν τῷ βράχῳ τάφων, κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων διὰ τὴν κατασκευὴν ὑδατοδεξαμενῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Πυργάρι καὶ παρὰ τὴν θέσιν Βορός. Ὁ πρῶτος τάφος, σχήματος ἀκανονίστου πετάλου, εὑρέθη κατεστραμμένος πλὴν τοῦ κατωτέρου μέρους αὐτοῦ, σῳζομένου μέχρι ὕψους 0,80 μ. Τὸ ὕψος του ὑπολογίζεται 1.60 μ. Πλάτος θαλάμου 3.30, βάθος 2.20 - 2.40 μ. Τὸ στόμιον τοῦ τάφου ἦτο πρὸς νότον, ὅπου ὑπῆρχε μικρὸς δρόμος, μήκους 1 μ. καὶ πλάτους 0,70 μ. Ὁ τάφος ἦτο πλήρης λατύπης, κάτωθεν δὲ αὐτῆς, κατὰ πληροφορίας τῶν ἐργατῶν τῆς δεξαμενῆς, εὑρέθησαν 4 κρανία καὶ ἄλλα ὀστᾶ. Ἅπαντα τὰ κτερίσματα εἶχον ἀφαιρεθῆ καὶ οὐδὲν εὑρέθη κατὰ χώραν. Ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κοινότητος παρεδόθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων 8 ἀγγεῖα ἀρ. 345, καὶ δύο χαλκᾶ ἐγχειρίδια ἀρ. 347, 348, (Π ί ν. 233 α-β). Τὰ ἀγγεῖα εἶναι τῆς ΥΕ ΙΙβ - ΙΙΙα ἐποχῆς (δύο οἰνοχόαι, 4 ἀρτόσχημα, ἓν μόνωτον κύπελλον καὶ μικρὸς τρίωτος πίθος κ.ἄ. συγκολληθέντα ἐκ τεμαχίων).

Περὶ τὰ 45 μ. νοτίως τοῦ προηγουμένου[6], κατὰ τὴν διάνοιξιν ὀρύγματος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγοῦ, ἀπεκαλύφθη ἄλλος τάφος, ὅστις διατηρεῖ δρόμον μήκους 3.75 καὶ πλάτους 0,95 μ. Τὸ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου κλειστὸν μέρος σχηματίζει τρίγωνον λαξευμένον εἰς τὸν βράχον, ὕψους περίπου 1 μ. (Π ί ν. 233 γ). Ἀκολουθοῦν δύο βαθμίδες λαξευμέναι ἐπίσης εἰς τὸν πωρόλιθον. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου (διαστάσεων 4 x 4.5 καὶ ὕψ. 1.45 μ.) πλῆρες λίθων καὶ χωμάτων εἶχεν ἤδη ἐρευνηθῆ ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κοινότητος. Κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐρεύνης ἐξήχθησαν: εἰς ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἓν ἀρτόσχημον καὶ ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκολλήθησαν τρία ἀγγεῖα, ἀρ. 346 (Π ί ν. 233 δ). Ἐντὸς τοῦ θαλάμου τούτου ὑπῆρχε καὶ μικρὸς τάφος ἐκ πωρολίθου, μήκους 1.10 μ. καὶ πλάτους 0,40 μ. Ὀστᾶ εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸν θάλαμον διεσκορπισμένα.

6. Παρ' ὅλας τὰς συστάσεις μας μετὰ ἕνα μῆνα κατεστράφη καὶ οὗτος ὁ τάφος. Ἐγένετο σχετικὴ μήνυσις, ἀλλὰ οἱ κατηγορούμενοι ἠθῳώθησαν.

Κλειδί

Κατὰ τὴν διάνοιξιν νέας ὁδοῦ ἀπὸ Κλειδίου εἰς Σκοῦρτα (Δερβενοχώρια), εἰς θέσιν Ἁγ. Παρασκευὴ καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Σπ. Ε. Ἀθανασίου, ἀπεκαλύφθη ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς τάφος ὀρθογώνιος μετὰ κτιστῶν ἐκ πωρολίθων τοιχωμάτων, ἐκ δύο λιθοπλίνθων ἑκάστη τῶν μακρῶν, ἐκ μιᾶς δὲ ἑκάστη τῶν στενῶν πλευρῶν. Ἐσωτερικῶς ὁ τάφος ἐκαλύπτετο δι' ἀσβεστοκονιάματος (μῆκος 1.72, πλ. 0,50 - 0,54, βάθος 0,60 μ.). Ὁ εὑρεθεὶς σκελετὸς εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ μονολιθικῆς πλακός, τὴν ὁποίαν ἔθραυσεν εἰς τεμάχια ὁ ἐκτελῶν τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ ἐκσκαφεύς. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθη μόνον σιδηρᾶ αἰχμὴ βέλους καὶ ὑπὸ τοῦ χειριστοῦ τοῦ ἐκσκαφέως παρεδόθησαν τρεῖς δακρυδόχοι[7] (Π ί ν. 234 α). Βορείως καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ πρώτου εὑρέθησαν ἄλλοι δύο ὅμοιοι τάφοι, ἔχοντες κοινὴν τὴν μίαν πλευρὰν πλάτους 0,48 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐρευνηθῆ καὶ μόνον ὀλίγα τεμάχια εἰδωλίων καὶ ἓν ἀτρακτοειδὲς ἀγγεῖον εὑρέθησαν. Πέριξ τῶν κτιστῶν τάφων ὑπῆρχον καὶ ταφαὶ ἐντὸς τῶν σκληρῶν χωμάτων μὲ ὀλίγα ὄστρακα, καθὼς καὶ τάφος καλυβίτης μήκους 1.94 μ. Οὗτος περιεῖχε μόνωτον ἀδιακόσμητον ἀγγεῖον (Π ί ν. 234 α), πολλὰ ὄστρακα καὶ δύο σιδηρᾶ ἐγχειρίδια.

Περίπου 3 χλμ. Β. τοῦ χωρίου Κλειδί, εἰς τοποθεσίαν Καστρί, παρετηρήσαμεν λείψανα τοίχου ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ παρ' αὐτὸν πώρινον σπόνδυλον κίονος, βάσιν κίονος φέρουσαν ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν — ΣΚΟΣ καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀνήκοντα, πιθανῶς, εἰς βυζαντινὸν ναόν. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐξ αὐτῶν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Ἐπίσης τμῆμα κυκλικοῦ οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη βορείως τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου.

Ἡ ἔρευνά μας ἐπεξετάθη καὶ πρὸς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ χωρίου, ὅπου καθ' ὑπόδειξιν ἰδιώτου (πλησίον τῆς οἰκίας Σπ. Μυττάκη) εὑρέθη λαξευτὸς μυκηναϊκὸς τάφος, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ εἶχεν ἀνοιχθῆ παλαιότερον. Ἐγένοντο τομαὶ πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις καὶ τελικῶς ἀπεκαλύφθη στόμιον ἑτέρου λαξευτοῦ τάφου νοτίως τοῦ προη-

7. Λόγῳ ἄλλων ἀνειλημμένων ὑποχρεώσεων καὶ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως τῆς τοποθεσίας ταύτης ἐκ τῆς ἕδρας, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα τοῦ πέριξ χώρου πρὸ τῆς παρελεύσεως διμήνου. Ἐνέργειαι τῆς Χωροφυλακῆς διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν διεξαγόντων λαθραίας ἀνασκαφὰς ἀπέβησαν ἄκαρποι.

γουμένου. Τὸ στόμιον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τάφου καὶ ἦτο κεκλεισμένον διὰ λίθων στρογγυλῶν μετρίου μεγέθους (ἐσωτερικὸν ἄνοιγμα 0,70 μ.). Μετὰ πολλοῦ κόπου ἀφηρέθησαν τὰ ξένα χώματα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου καὶ τελικῶς ἀπεκαλύφθη θάλαμος διαστάσεων 1.86 × 2.30 μ. Ἀτάκτως τοποθετημένοι ἔκειντο 7 σκελετοί, ἐνῷ τὰ κρανία, τὸ ἓν πλησίον τοῦ ἄλλου, ἦσαν εἰς τὸ Β. καὶ Δ. μέρος τοῦ τάφου. Ἀγγεῖα εὑρέθησαν 5 εἰς τεμάχια (εἰκονίζονται τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικά) (Πίν. 234 β).

Πτῷον

Ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐγένετο καθαρισμὸς εἰς θέσιν Καστράκι, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη νέα λιθίνη βάσις χαλκοῦ τρίποδος (Πίν. 234 γ). Ἀπὸ παρακείμενον ἀποθέτην ἐξήχθησαν πολλὰ ἀγγεῖα μὲ ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν Ἥρωα Πτῷον (Πιν. 234 δ).

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως ἀνέλαβε τὴν στερέωσιν καὶ ἀναστήλωσιν τμήματος τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως Χαιρωνείας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶχε καταρρεύσει. Τὸ δυσκολώτατον καὶ ἐπικίνδυνον, λόγῳ τῆς ἀποκρήμνου θέσεως, ἔργον ἔφερεν εἰς πέρας ὁ τεχνίτης Χ. Σφακιανάκης.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ

Καναπίτσα

Εἰς τὸν κάμπον τῶν Θηβῶν καὶ εἰς θέσιν Καναπίτσα, 2 χλμ. βορείως τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διὰ τὴν κατασκευὴν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας «Ρόμβος» προστατευτικῶν τοιχωμάτων χάνδακος, κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως τάφοι καὶ ἀνηρπάγησαν ἀρχαῖα ἀντικείμενα[8]. Εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον εἶχεν εὑρεθῆ τὸ ἔτος 1962 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Θρεψιάδη κορμὸς μαρμαρίνου λέοντος (Πίν. 235α).

Κατόπιν ἐπιτοπίου ἐρεύνης περισυνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα καὶ τεμάχια εἰδωλίων. Ἐκ τῶν ὀστράκων τὰ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς μελαμβαφεῖς κανθάρους καὶ ἀπὸ τὰ διασωθέντα ὀλίγα ἐρυθρόμορφα συναπετελέσθη θαυμάσιος κρατήρ, ἀρ. 190, τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 235 γ) δυστυχῶς ἐλλιπέστατος. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς παρίσταται ὁ Ἡρακλῆς νεαρὸς ἐντὸς οἰκίσκου μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου (ἀριστερὰ Διόνυσος καὶ Ἑρμῆς, δεξιὰ Ἀθηνᾶ καὶ Ἀπόλλων). Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως 4 ἀθληταί.

8. Οἱ ὑπεύθυνοι ἐμηνύθησαν, ἀλλὰ τὸ Δικαστήριον τοὺς ἠθώωσεν.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶναι μέρος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῶν Θηβῶν, περισυνελέγησαν κατὰ τὸ 1963 τὰ ἑξῆς ἐπιτύμβια:

Πώρινον παπυρόμορφον κιονόκρανον, φέρον γραπτὰ φύλλα ἐρυθροῦ χρώματος, ἀρ. 131 (Πίν. 235β).

Βάσις εἰς σχῆμα κύβου, φέρουσα ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς μακρᾶς καὶ τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς (εἰς σχῆμα Γ). Μῆκος 0,52, πλ. 0,48, ὕψος γραμμ. 0,02 μ.

Σαμαντράδας μ' ἔθεκε μνᾶμα ἐπὶ (Σ)αμόνδαι. Ἀρ. 129 (Πίν. 235 δ).

Τμῆμα ἐπιτυμβίου πωρίνου θριγκοῦ τοῦ ὁποίου σῴζονται δύο τρίγλυφα καὶ δύο μετόπαι. Μῆκ. 0,37, πλ. 0,23, πάχ. 0,09 μ. Ἀρ. 130 (Πίν. 236 α).

Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἐπιστυλίου, σῳζον ἀνάγλυφον ρόδακα στηριζόμενον εἰς κιονίσκους, οἵτινες ὅμως δὲν εὑρέθησαν. Ὡραῖον ἐπίκρανον μὲ γραπτὰ ἀνθέμια φαίνεται νὰ συνανήκῃ. Ἀρ. 56 καὶ 61 (Πίν. 236 β-γ).

«Δυὸ Λιθάρια»

Ἀνατολικῶς τῆς Καναπίτσας καὶ 4 χλμ. βορείως τοῦ σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ, παρὰ τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Ἁδριανοῦ, μᾶς ὑπεδείχθη πώρινος κίων εἰς τεμάχια, τὰ ὁποῖα μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον συνεκολλήθησαν. Ἀριθ. 145 (σῳζόμενον ὕψος 0,92, διάμ. 0,45 μ.). Ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου κυλινδρικοῦ τμήματος εἶναι κεχαραγμένη διὰ μεγάλων καὶ παχέων γραμμάτων ὕψους 0,07 μ. δίστιχος ἐπιγραφὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 239 α).

ΠΑΤΡΙΟΤΙΚΟΝ
ΨΑΙΡΟΝΔΑΟΝ

«Στενὴ»

Παρὰ τὸ 91ον χλμ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λεβαδείας καὶ ἐπὶ τοῦ κτήματος τοῦ Καλογήρου, κατοίκου Μαυρομματίου, εὑρέθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας βαθείας ἀρόσεως τὰ κάτωθι ἀντικείμενα, μαρτυροῦντα τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου ἱεροῦ, πιθανώτατα τῆς ἀρχαίας Ὀγχηστοῦ (ἀπὸ τῆς ὁδοῦ εἶναι ὁρατὴ ἡ τοιχοδομία μεγάλου οἰκοδομήματος). Τὸ κτῆμα τοῦτο ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀνασκαφῇ συστηματικῶς, ὅτε θὰ ὑπάρξῃ πρὸς τοῦτο χρόνος. Τὰ μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν ἀντικείμενα εἶναι:

Πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον, ὕψ. 0,21, διαμ. 0,29 μ. Τέλους 5ου ἢ ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ. Ἀρ. 79 (Πίν. 237α).

Προξενικὸν ψήφισμα ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ἀπολῃγούσης εἰς ἀέτωμα. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου μο-

νόγραμμα ΓΕ (Πελανέων), ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀετώματος: *Θεοί*. Ἀκολουθεῖ ἐπιγραφὴ 14 στίχων ἐξ ὡραίων γραμμάτων ὕψους 0,015 μ. Ἐλλείπει τὸ κάτω τμῆμα. Σῳζόμενον ὕψος 0,60, πλ. 0,34, πάχ. 0,08 μ. Ἀρ. 74. Τῶν μέσων τοῦ Δ΄ αἰῶνος (Π ί ν. 237γ).

Ἔδοξε τοῖ κοινοῖ Βοιω-
τῶν Πιστολάω[9] *ἄρχοντος*
Ὀϊκλῆν Ἀντιφάτao Πελ-
λανῆα Πρόξενον κὴ εὐ-
εργέταν ἦμεν Βοιωτῶν
αὐτὸν καὶ ἐκγόνους καὶ
ἦμεν⟨ν⟩ οἱ ἀτέλειαν καὶ ἀ-
συλίαν καὶ ἐν ἰράναι καὶ
ἐν πολέμωι καὶ γᾶς καὶ οἰ-
κίας ἔνπασιν καὶ τὰ ἄλλα
καθάπερ τοῖς ἄλλοις προ-
ξένοις ἅπαντα. βοιωταρχε-
όντων Κλέωνος[9] *Θεσπιῆος. . .*
ρίδα Ταναγραίω - -
. . . . . .

Τμῆμα μαρμαρίνου ἐπιστυλίου ἐκ δύο τεμαχίων. Τὸ μικρότερον φέρει κανόνα καὶ τρεῖς σταγόνας κατὰ τὴν μίαν στενὴν πλευράν. Ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος ἐγχάρακτος ἐπιγραφὴ τοῦ Ε΄ αἰ. π.Χ. Μῆκος 0,73, ὕψ. 0,18, πλ. 0,20 μ. Ἀρ. 75 καὶ 77 (Π ί ν. 237 β).

Ἀριάρτιοι - τὸ
ιερο. . .
. . . .

Ὅλος ὁ δεύτερος στίχος ἔχει ἀποξεσθῆ. Ἱκανὰ ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας σύνδεσμος εἰς σχῆμα ⊏ καὶ ἄλλη μικρὰ ὀπὴ μὲ ἴχνη μολύβδου.

Τμῆμα τραπεζοφόρου ἐκ τεφροῦ λίθου, φέρον τετράγωνον γόμφον κάτωθεν εἰς τὸ κέντρον. Χορδὴ τόξου 0,755, ἀκτὶς 0,532, πάχ. 0,075 μ. Ἀρ. 76 (Π ί ν. 238 α).

Χαλκῆ χεὶρ μετὰ τοῦ πήχεως, μήκους 0,104 μ. Τὰ κεκαμμένα δάκτυλα καὶ ἡ ὅλη ἐργασία μαρτυροῦν ὅτι αὕτη ἀνῆκεν εἰς ἀρχαϊκὸν ἀγαλματίδιον. Ἀρ. 73 (Π ί ν. 238 β).

Κοράκι Ἐλλοπίας

Ὄχι μακρὰν τῶν Θεσπιῶν, εἰς θέσιν Κοράκι Ἐλλοπίας καὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἀρ. Κουτσούρη, ἔκειντο δύο ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ πώρου λίθου, τετραγωνικαί, μετ' ἐξέχοντος πρὸς τὰ κάτω συμφυοῦς πρὸς αὐτὰς τμήματος πρὸς στήριξιν. Ὕψ. 0,661 καὶ 0,616, πλ. 0,482 καὶ 0,52, πάχ. 0,195 καὶ 0,22 μ. Ἀρ. 79 (Π ί ν. 239 β). Αἱ ἐπιγραφαί, ὅμοιαι καὶ εἰς τὰς δύο στήλας, εἶναι ὅροι κάποιου ἀγροτικοῦ ἱεροῦ:

Θεόφεστος
Δαΐλλεος
τοῖ ἀγαθοῖ
δήμονι
τὸ τέμενος ἀνέθηκεν
ὅρος ἱαρῶ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1962-63

Λίθινα ὁλόγλυφα

Δύο μαρμάρινα ἀκέφαλα ἀγαλμάτια γυναικῶν, ὕψ. 0,46 καὶ 0,47 μ. Ἀρ. 44 καὶ 45 (Π ί ν. 238 γ-δ). Ἐκ Θεσπιῶν.

Μικρὰ κεφαλὴ Ἀφροδίτης (;) ἐκ νησιωτικοῦ μαρμάρου 4ου π.Χ. αἰ., ὕψ. 0,207 μ. Ἐκ Μαυρομματίου. Ἀρ. 139 (Π ί ν. 240 α).

Ἀνδρικὴ προτομὴ λίαν κακότεχνος, ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0,30 μ. Ἐκ περιοχῆς Λεβαδείας, ἀρ. 147.

Κνήμη ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοῦ γόνατος μέχρι τῶν σφυρῶν, ὕψ. 0,47 μ. Ἐκ τοῦ χωρίου Τάχι (ἀρχ. Ποτνιαί). Ὕψ. 0,47 μ., ἀρ. 188 (Π ί ν. 240 β).

Ἀνάγλυφα

Ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τὸ κάτω ἀριστερὸν τμῆμα (Π ί ν. 241α). Παρίστανται δύο γυναικεῖαι μορφαί, ἡ μία καθημένη ἐπὶ σκίμποδος, ἡ ἑτέρα ὀρθή. Ἐκ θεσπιακοῦ μαρμάρου. Ὕψ. 0,34, πλ. 0,35, πάχ. 0,15 μ. Ἐκ Παλαιοκαραντᾶ, ἀρ. 48.

Μαρμαρίνη πλὰξ (Π ί ν. 241β) μετ' ἀναγλύφου ἀνδρικοῦ κορμοῦ ἀπὸ τοῦ μηροῦ μέχρι τοῦ στήθους, ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐπὶ τοῦ γοφοῦ. Τὸ ἱμάτιον ἀφίνει ἀκάλυπτον τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ θώρακος. Ὕψ. 0,57, πλ. 0,55, πάχ. 0,10 μ. Ἐκ Παλαιοκαραντᾶ, ἀρ. 71.

Μαρμάρινος κύβος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν γυναικὸς κρατούσης διὰ τῆς δεξιᾶς κάτοπτρον(;), διὰ τῆς ἀριστερᾶς σύρει ἵππον(;). Μεταξὺ αὐτῶν κύων, ἀριστερά, βωμός. Κάτωθεν ἐπιγραφὴ (Π ί ν. 240 γ) *Ἐπὶ Ἀθηνῶ ἥρωει*. Ὕψ. 0,55, πλ. 0,40, πάχ. 0,26 μ. 3ου ἢ 4ου μ.Χ. αἰ. Ἐκ Ξηρονομῆς, ἀρ. 72.

Μαρμαρίνης στήλης τὸ ἄνω τμῆμα μὲ ἀνάγλυφον ἱππέα πρὸς δεξιὰ (Π ί ν. 241γ). Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἀσπίδα καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς χαλινὸν ἵππου. Ὄπισθεν αὐτοῦ τὸ ἱμάτιον κολποῦται ὡς τόξον. Τοῦ ἵππου σῴζεται μόνον ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ

9. Τὰ δύο ὀνόματα Πιστόλαος καὶ Κλέων ἔχουν χαραχθῆ ἐπὶ ἄλλων ἐπιμελῶς ἀποξεσθέντων.

λαιμός. Ὕψ. 0,31 μ. Ἐκ κατασχέσεως. Ἀρ. 69.

Πήλινα

60 εἰδώλια προερχόμενα ἐκ Λαρύμνης τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτεθοῦν μελλοντικῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν (φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον)· ἕτερα 45 εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα, δωρηθέντα ὑπὸ Γ. Μπάκα, κατοίκου Θηβῶν, φυλάσσονται εἰς τὴν Ἀποθήκην τῆς Γ΄ Ἀρχαιολογικῆς Ἐφορείας. Ὑπὸ ἄλλων ἰδιωτῶν ἐπίσης παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν πολλὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, τὰ πλέον ἀξιόλογα τῶν ὁποίων θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης.

Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐκ Θηβῶν

Ἀρ. 82. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ μέλανος λίθου, ὕψ. 1.41, πλ. 0,80, πάχ. 0,24 μ. Ἄνω: ἀέτωμα, σῳζον κεντρικὸν ἀκρωτήριον. Ἐπιγραφή: *Ἀμφισθένια*. Ὕψ. γραμμ. 0,045 μ. Ἀρχαὶ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἀρ. 84. Ἄλλης τὸ ἄνω τμῆμα, ἐκ θεσπιακοῦ τιτανολίθου, ὕψ. 0,27, πλ. 0,375, πάχ. 0,15 μ. Ἄνω: ἀέτωμα, ἀκρωτήρια δὲν σῴζονται. Ἐπιγραφή: *Α]πολλοδωρ[ο-* Ὕψ. γραμμ. 0,038 μ., 2ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 246 β).

Ἀρ. 141. Ἄλλη ἐκ μαρμάρου, ὕψ. 0,67, πλ. 0,25 μ. Ἀπόληξις τριγωνικὴ μὲ ἐγγεγραμμένον ἀέτωμα. Ἐπιγραφή: *Διονυσία/Χαῖρε/χρηστή*. Ὕψ. γραμμ. 0,022 μ. 1ου αἰ. π.Χ.; (Πίν. 247α).

Ἀρ. 189. Ἄλλη ἐκ πώρου λίθου, ὕψ. 0,53, πλ. 0,45, πάχ. 0,14 μ. Ἄνω: προεξέχον ἀέτωμα. Ἐπιγραφή: *Εὐφροσύνη/Σωτηρίχα*. Ὕψ. γραμμ. 0,035μ. (Πίν. 247 β).

Ἀρ. 53. Ἄλλη ἐκ μελανοῦ λίθου, ὕψ. 0,70, πλ. 0,50, πάχ. 0,23 μ. Ἐπιγραφή: *Θειοφάνης*. Ὕψ. γραμμ. 0,06 μ. 6ου-5ου αἰ. π.Χ.

Ἀρ. 70. Ἄλλη ἐκ μαρμάρου, ὕψ. 1, πλ. 0,42, πάχ. 0,13 μ., ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα μὲ ἀκρωτήρια. Δύο ἀνάγλυφοι ρόδακες. Ὀπὴ ἐκ νεωτέρας χρήσεως. Ἐπιγραφή: *Ἐράτων/Μικύλλου*. Ὕψ. γραμ. 0,022 μ. 2ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 248α).

Ἀρ. 57. Ἄλλη ἐκ πώρου λίθου, ὕψ. 0,86, πλ. 0,335, πάχ. 0,085 μ. Ἄνω: ἐξέχον ὀρθογώνιον ἐπίπεδον τεθραυσμένον δεξιά. Ἐπιγραφή: *Μόσχος*. Ὕψ. γραμμ. 0,025μ. 1ου ἢ 2ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 248β)

Ἀρ. 55. Ἄλλη ἐκ μελανοῦ λίθου, ὕψ. 0,62, πλ. 0,51, πάχος 0,15 μ. Ἐπιγραφή: *Νικοβόλα*. Ὕψ. γραμ. 0,06 μ. 6ου αἰ π.Χ.

Ἀρ. 152. Ἄλλη ἐξ ὑπολεύκου σκληροῦ λίθου, ὕψ. 0,65, πλ. 0,36, πάχ. 0,17 μ. Ἄνω δικλινής. Ἐπιγραφή: *Σμικρίων*. Ὕψ. γραμμ. 0,03 μ. 3ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 248 γ).

*

Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι εὑρεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἰ. Θρεψιάδη ἔξωθεν τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, παρὰ τὴν Γέφυραν Μπασιάκου καὶ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν κατὰ τὰ ἔτη 1961-62

Ἀρ. Β.Ε.	Ὕλη	Ὕψος	Πλάτος	Πάχος	Περιγραφὴ	Ἐπιγραφὴ	Ὕψ. Γραμ.	Χρονολ.
10	λίθος πρασινωπὸς	0,65	0,52	0,07	ἄνω: προεξέχουσα ταινία (Πίν. 242 α)	Ἀγάθων	0,04	3ου-2ου αἰ. π.Χ.
19	λίθος μέλας	0,70	0.64	0,35	ἄνω: ἐλαφρῶς προεξέχον ἀέτωμα	[Ἀναγ]κ[ί]ππα	0,04	4ου-3ου αἰ. π.Χ.
13	»	0,70	0,45	0,19	ἄνω: ὁριζοντία ἐπιφάνεια σῴζουσα εἰς τὸ κέντρον κάτω τμῆμα ἀκρωτηρίου	Ἀνθαίον (ἐπὶ ἀποξεσθείσης παλαιοτέρας: Διοτίμα)	0,032	6ου-5ου αἰ. π.Χ.
3	θεσπιακὸς τιτανόλιθος	0,92	0,45	0,095	ἄνω: προεξέχον ἀέτωμα μὲ 3 ἀκρωτήρια καὶ γεῖσον (Πίν. 242 β)	Ἀριστογίτα	0,04	1ου-2ου αἰ. μ.Χ.
11	»	0,62	0,435	0,30	ἄνω: ἐπιφάνεια ἐπίπεδος (Πίν. 243 α)	Διογένης (ἐπὶ παλαιοτέρας ἀποξεσθείσης)	0,03	3ου αἰ. μ.Χ.

Ἀρ. Β.Ε.	Ὕλη	Ὕψος	Πλάτος	Πάχος	Περιγραφὴ	Ἐπιγραφὴ	Ὕψ. Γραμ.	Χρονολ.
14	μάρμαρον	0,64	0,49	0,12	προεξέχον ἀέτωμα, ἀνάγλυφος ρόδαξ, 3 ἀκρωτήρια (Πίν. 243 β)	Ζωΐλα (στίχος ἀποξεσθεὶς) Βιοτὰ χαῖρε	0,034-0,044	2ου αἰ. μ.Χ.
5	λίθος μέλας	0,98	0,62	(κάτω) 0,31 (ἄνω) 0,21	ἄνω: δικλινὴς	Καλονίκα	0,30	5ου αἰ. π.Χ.
20	»	1,02	0,49	0,17	ἄνω: ἀέτωμα μὲ ἀκρωτήρια ἀποκεκρουμένα	Μίτιον	0,03	5ου αἰ. π.Χ.
2	»	0,805	0,56	0,093	ἄνω: δικλινὴς μὲ ἀκρωτήρια ἀποκεκρουμένα	Μύταλος	0,38	5ου αἰ. π.Χ.
6	θεσπιακὸς τιτανόλιθος	0,63	0,60	0,21	προεξέχον ἀέτωμα, σῴζον δεξιὸν ἀκρωτήριον. Κάτω ἐλλιπής· διακρίνονται τμήματα δύο ροδάκων (Πίν. 244 α).	Πολύκριτος Μελάνθω Νικαρέτα	0,43-0,45	3ου-2ου αἰ. π.Χ.
15	»	0,71	0,42	0,23	ἄνω: δικλινὴς (Πίν. 244 β)	Ὀνήσιμος Νικαρέτα Ὀνάσιμος	0,04	5ου αἰ. π.Χ.
18	λίθος φαιὸς	1,155	0,40	(κάτω) 0,145 (ἄνω) 0,12	προεξέχον ἀέτωμα σῴζον δεξιὸν ἀκρωτήριον (Πίν. 245 α)	Σιμάκων χαῖρε Λίθαξ χρηστὲ Ζωπυρίνα	0,025-0,035	2ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.
					Ἐκ Κάστρου Κωπαΐδος			
24	λευκὸν μάρμαρον	0,78	0,335	0,09	ἐντὸς κοίλου ὀρθογωνίου ἀνάγλ. παράστασις: ἀνὴρ μὲ ἱμάτιον κατ' ἐνώπιον, κύων στηριζόμενος εἰς ὀπισθίους πόδας. ἄνω: ἀέτωμα μὲ ἀκρωτήρια· 2 ρόδακες (Πίν. 245 β)	Τρύφων	0,030-0,032	2ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.
					Ἐκ Θεσπιῶν			
46	θεσπιακὸς τιτανόλιθος	0,195	0,347	0,25	τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως (Πίν. 245 γ)	–νουσοδόρω τὰν - - –Πρωτέαο κὴ Διονο-- –πατέρα κὴ Φιλῖνος Μα - –ξασαν τῶ Διων.... τ–	0,02	3ου αἰ. π.Χ.
47	»	0,247	0,45	0,56	τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως (Πίν. 246 α)	–ος. Ἀγαθοκλῆς Ὀλυμπα – –θένους – –εύνους – υ —Ἰσιδώρου	0,02	1ου αἰ. μ.Χ.

ΠΤΟΙΟΝ

Sanctuaire du héros Ptoios à Castraki

A la fin de mai 1963, Jean Ducat et Christian Leinas ont fait nettoyer les ruines et ont effectué quelques sondages complémentaires.

1. *Le temple.* Sur la terrasse supérieure, le pronaos du temple et le fond de la cella ont été sondés jusqu'au rocher. On a pu constater que les bases quadrangulaires de la colonnade axiale de la cella ne sont pas fondées, mais posées à même la terre. — Nulle part, on n'a découvert d'indices qui justifient la date proposée finalement par P. Guillon: époque romaine; en revanche, les tessons du dépôt et les tuiles du temple suggèrent à nouveau la chronologie qu'il avait d'abord adoptée: IVème siècle.

2. *La terrasse inférieure.* Des sondages ont été executés dans le terrain situé immédiatement au-delà des constructions de la terrasse («*Héroon*» et «édifice A»). Un riche dépôt contenait quelques bronzes et une abondante céramique— tous objets probablement jetés dès l'Antiquité par le personnel qui desservait la terrasse inférieure; des tessons fort nombreux ont conservé des dédicaces «au héros Ptoïos» (Pl. 234 δ). Une nouvelle base de trépied est apparue.

3. *A l'Ouest du site,* deux murs parallèles ont été dégagés: murs d'édifice, et non de terrasse, car des tuiles brisées jonchaient la ruine, et le mur supérieur, le mieux conservé, a un double parement. Ce «bâtiment Ouest» appartenait à Ptoïos, comme le prouvent des tessons inscrits au nom du héros.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΒΟΙΩΤΙΑ

Σχηματάρι-Τανάγρα

1. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Νεκροταφείου

(ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 154).

Κατηρτίσθη πρόγραμμα στερεώσεως τοῦ κτίσματος καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν του, τὸ ὁποῖον, ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, θὰ ἐκτελεσθῇ τὸ προσεχὲς ἔτος (1964) (Πίν. 249α).

2. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς

(ΑΔ ἔ.ἀ.).

Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ κτηρίου ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασίν του.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο θὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ προσεχὲς ἔτος (1964) (Πίν. 249β).

Ὕπατον (Σύρτζι)

1. Ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ χωρίου, τιμώμενος εἰς μνήμην τοῦ *Ἁγ. Κωνσταντίνου*, εἶναι σύγχρονον κτίσμα ἄνευ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὡς ὑπέρθυρον τῆς νοτίας εἰσόδου ἔχει χρησιμοποιηθῆ τμῆμα ἐπιστυλίου μαρμαρίνου τέμπλου, φέρον τὸν συνήθη διάκοσμον ἐκ πτηνῶν, σταυρῶν, βλαστῶν κ.λ.π. τοῦ 12ου αἰ. (Πίν. 250α). Πρὸ τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν: α) κορινθιακὸν κιονόκρανον ἐκ λεπτοκόκκου πώρου λίθου, ὕψους 0,47μ. καὶ μήκους ἄνω πλευρᾶς 0,44 μ.

β) ἡ κατωτέρω ἐπιγραφή, ἐπὶ λατρίου λίθου, διαστ. 0,86 x 0,61 μ.

(Θ)ΡΑΣΥΒΩΛΟΣ
Α(Ν)ΤΙΞΙΔΑΣ
ΑΠΟΛΛΩΔΩΡΟΣ
(Η)ΣΧΙΝΑΣ
(Κ)ΑΛΛΙΣΤΟΝΙΚΑ
ΕΡΑΤΑ
ΕΙΡΟΓΙΤΑ

Ὕψος γραμμάτων 0,016 - 0,02 μ.

2. Μονὴ Σαγματᾶ

(ΑΒΜΕ, Ζ΄ (1951), σ. 72 - 110 καὶ Η΄, σ. 215).

Τὸ σημαντικὸν τοῦτο βυζαντινὸν κτίσμα (β΄ ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος) ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ *Σαγματίου* ὄρους (τὸ ἀρχαῖον Ὕπατον) ἔχει ὑποστῆ διαφόρους ζημίας ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὡρισμένας δὲ — εὐτυχῶς ἐλαφρὰς — ἀλλοιώσεις ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς διαχειριστῶν-ἡγουμένων τῆς Μονῆς (Πίν. 250 β-γ, 251 α). Κατηρτίσθη πρόγραμμα συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς Μονῆς.

3. Εἰς τὸ *παρεκκλήσιον* τοῦ *Ἁγίου Νικολάου*, ἐποχῆς Τουρκοκρατίας, πλὴν τῶν δύο κιονίσκων ἐκ τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ καθολικοῦ, τῶν *ἐντειχισμένων* εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἕτερα μέλη ἀρχαιοτέρου κτίσματος, ὡς τμῆμα μαρμαρίνου ἐπιστυλίου τέμπλου, ἓν ὑπέρθυρον, ἓν παλαιοχριστιανικὸν ἐπίθημα κ.ἄ.

Εἰς τοὺς τοίχους σῴζονται: κακότεχνος ζωγραφικὸς διάκοσμος καὶ ἡ ἐπιγραφή: «*Ἀνεκαινίσθη καὶ ἱστορήθη ὁ παρὼν θεῖος καὶ ἱερὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου διὰ συνδρομῆς Ἀγαπίου (;) καὶ ἐξόδου Κυρίου Γρηγορέου Ἱερομονάχου Ζούρδι τοῦ Εὐβοίας, ἐν ἔτει 1868*».

4. Ἅγιοι Τεσσαράκοντα

Μικρὸς καμαροσκεπής, παράγωνος ναΐσκος εἰς τὰ δυτικὰ πρανῆ τοῦ Σαγματίου ὄρους. Φέρει χρονολογίαν 1899.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σῴζονται τέσσαρες κακότεχνοι τοιχογραφίαι.

5. Ναὸς Ἁγίας Μαρίνης

Ἐπὶ μικρᾶς ἐπιπέδου ἐκτάσεως τῆς φάραγγος Πλιάσας, ἡ ὁποία σχηματίζεται εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον κλιτῦς τοῦ ὄρους Μεσσάπιον (Κτυπᾶς) τῆς Βοιωτίας, εὑρίσκεται, ἐν μέσῳ ὑψηλῶν πρίνων, ἀπέριττος κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν ναΐσκος (Πίν. 251β), τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγ. Μαρίνης. Ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως, ὡς ἀντικατάστασις τῶν παλαιῶν κεράμων τῆς δικλινοῦς στέγης, διαστάσεων 0,40 × 0,26 μ. καὶ ἐπίχρισις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν διὰ σιμεντοκονιάματος, γενόμεναι πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀδαῶν χωρικῶν, ἐξηφάνισαν οἰκοδομικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν χρήσιμα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου.

Ὁ ναὸς εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐν κατόψει, εἶναι τρίκλιτος βασιλικὴ μὲ ἐλαφρῶς παραμορφωμένον τὸ νότιον κλίτος, ἕνεκα μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν. Εἰς τὴν στενὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν προβάλλει ἡμιεξάγωνος ἐξωτερικῶς, ἡμικυκλικὴ ἐσωτερικῶς, ἡ εὐρεῖα κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, εἰς δὲ τὴν πρόθεσιν σχηματίζεται μικρὰ ἡμικυκλικὴ ἁψίς (Σχέδ. 1). Τὰ κλίτη χωρίζονται διὰ τοξοστοιχιῶν ἐκ δύο κτιστῶν, ἀνίσων διαστάσεων, πεσσῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων βαίνουν ἀσύμμετρα τόξα (Σχέδ. 2). Τὰ τόξα ταῦτα, αἱ καμάραι αἵτινες στεγάζουν τὰ τρία κλίτη καὶ τὰ τόξα τῶν δύο κογχῶν τοῦ Ἱεροῦ, σχηματίζουν τέλειον ἡμικύκλιον (Σχέδ. 2, 3).

Τὸ ἐσωτερικὸν φωτίζεται ἐλάχιστα ἐξ ἑνὸς διλόβου παραθύρου — τοιχισμένου κατὰ τὸ ἥμισυ — τὸ ὁποῖον διατρυπᾷ τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, ἐκ

τριῶν στενῶν φεγγιτῶν, ἑνὸς εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου κλίτους, ἑτέρου ὑπὲρ τὸ τεταρτοσφαίριον τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἑτέρου εἰς τὴν ἀψῖδα τῆς Προθέσεως (Σχέδ. 3) καὶ ἐξ ἑνὸς διλόβου μικροῦ παραθύρου ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Σχέδ. 1). Ὀπαὶ ἀνοιγόμεναι εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων μαρτυροῦν τὴν χρῆσιν ἠχείων.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἐκάλυπτεν ὅλας τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, διασῴζονται σήμερον ἐλάχιστα δείγματα εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

Τὰ σῳζόμενα ταῦτα τμήματα κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

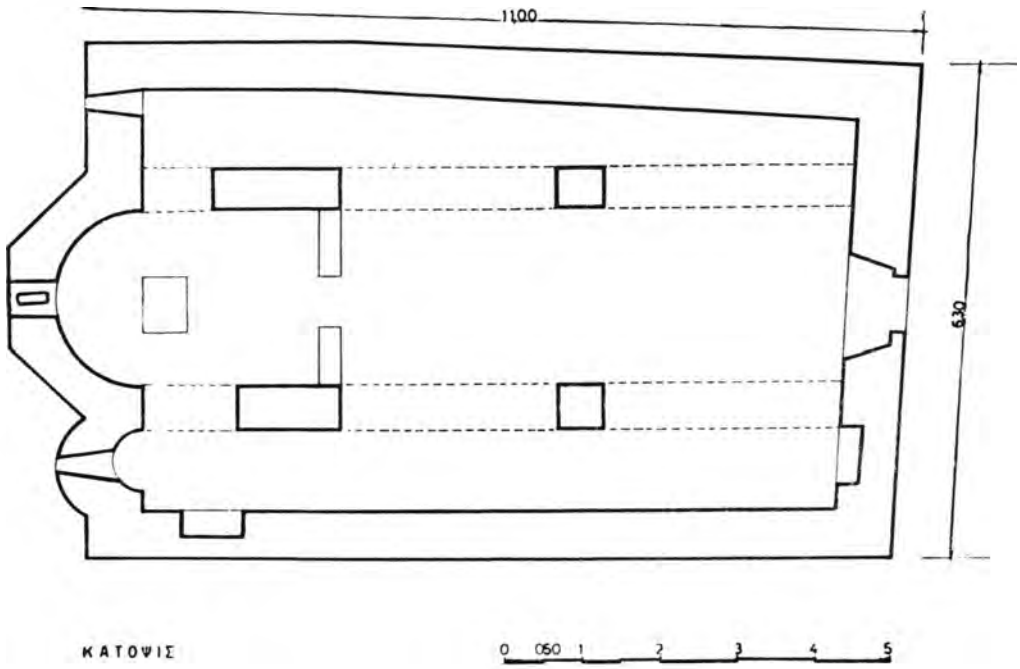
α΄. Κόγχη Ἱεροῦ: Πλατυτέρα (κατεστραμμένη) καὶ κάτωθεν ταύτης οἱ Ἱεράρχαι: Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἅγ. Βασίλειος καὶ Ἅγ. Ἀθανάσιος.

Μία ἐξίτηλος ἐπιγραφὴ κάτωθεν τῆς Πλατυτέρας, ὡς ἔχει σήμερον, δὲν δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ.

β΄. Καμάρα μεσαίου κλίτους: Ταύτην κατελάμβανεν ὁ κύκλος τοῦ Δωδεκαόρτου. Αἱ σκηναὶ ἤρχιζον διὰ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ νοτίου τεταρτοκυκλίου τῆς καμάρας καὶ κατέληγον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τεταρτοκυκλίου ταύτης.

Ἐκ τοῦ κύκλου τούτου σήμερον σῴζονται εἰς μὲν τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς καμάρας ἡ Γέννησις καὶ ἡ Ὑπαπαντή, εἰς δὲ τὴν βορείαν ἡ Πεντηκοστὴ καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου.

Τὰς σκηνὰς ἑκατέρας τῶν πλευρῶν τῆς καμά-

Σχέδ. 1. Ἁγία Μαρῖνα Βοιωτίας. Κάτοψις

ρας χωρίζει λωρίς, κατὰ μῆκος τῆς κλειδὸς ταύτης, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἰκονίζοντο ἐντὸς μεταλλίων (στηθαρίων) Ἅγιοι (οἱ προπάτορες καὶ πατριάρχαι) ἐκ τῶν ὁποίων σῴζονται τέσσαρες. Ὅμοια μετάλλια (στηθάρια) Ἁγίων ὑπῆρχον κάτωθεν τῶν προαναφερθεισῶν σκηνῶν τοῦ Δωδεκαόρτου, ἐκ τῶν ὁποίων σῴζονται σήμερον τέσσαρα εἰς ἑκάστην πλευρὰν τῆς καμάρας. Κάτωθεν καὶ τῶν μεταλλίων τούτων, εἰς μὲν τὸν νότιον τοῖχον τοῦ κυρίως Ἱεροῦ εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Δαμιανὸς καὶ Νικόλαος, εἰς δὲ τὸν βόρειον εἷς Ἱεράρχης καὶ ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ Στυλίτης.

Τέλος, εἰς τὸ ἐσωρράχιον τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ μὲν μεσαίου τόξου τῆς νοτίου κιονοστοιχίας εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς δὲ τὸ ἀντίστοιχον τούτου τῆς βορείου κιονοστοιχίας ἡ Ἁγία Μαρῖνα.

Ὁ ἄγνωστος καλλιτέχνης τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ὁ ὁποῖος ὁμολογουμένως ἦτο ἄριστος δεξιοτέχνης, ἐγνώριζε κάλλιστα τὰ ζωγραφικὰ πρότυπα τοῦ

14ου αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἀπεικόνισε κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν εἶχον διαμορφωθῆ καὶ ἐξελιχθῆ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα.

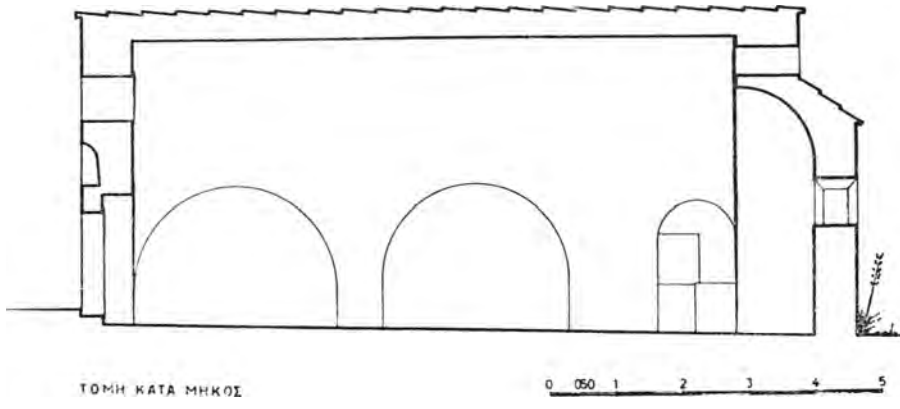
Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ παροῦσα ἔκθεσις, προοριζομένη διὰ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, ἔχει πληροφοριακὸν μόνον χαρακτῆρα, δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῆ εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς Ἁγίας Μαρίνης. Τοῦτο θὰ γίνῃ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐνταῦθα σημειοῦται μόνον, ὅτι ἁπλῆ καὶ πρόχειρος σύγκρισις τῶν σῳζομένων σκηνῶν πρὸς ἕτερα παραδείγματα, γνωστὰ καὶ χρονολογημένα, δικαιολογεῖ πλήρως τὸ ἀνωτέρω λεχθέν. Οὕτω:

Ἡ Γέννησις (Πίν. 252 α) μὲ τὴν συμμετρικὴν διάταξιν τῶν θεμάτων, τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν μορφῶν, ἐνθυμίζει τοιχογραφίας τοῦ 14ου αἰῶνος, ὡς π.χ. τοῦ Μυστρᾶ (Περίβλεπτος), ἔχει ὅμως καὶ πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ γνωστὰς φορητὰς εἰκόνας τοῦ 16ου αἰῶνος, ὡς π χ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (Κ 438), τῶν Μετεώρων (Ὁδηγὸς Βυζαντινῆς ἐκθέσεως 1964, ἀριθ. 176), τῆς ἑλληνικῆς συλλογῆς τῆς Βενετίας (Manolis Chatzidakis, Icones Grecques à Venise, ἀριθ. 13 Pl. V, ἀριθ. 30 Pl. 21, ἀριθ. 39 Pl. 28) κ.ἄ.

Ἡ Ὑπαπαντὴ (Πίν. 252 β), ὁμοιάζουσα ἐπίσης πρὸς φορητὰς εἰκόνας τοῦ 16ου αἰῶνος (π.χ. πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 40 Pl. 29 τῆς συλλογῆς τῆς Βενετίας, ἔ.ἀ.) εἰκονίζεται συμφώνως πρὸς τὸν τύπον Ε, τὸν διαμορφωθέντα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα καὶ ἀπαντῶντα συχνάκις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα (Α. Ξυγγοπούλου, Ὑπαπαντή, ἐν ΕΕΒΣ ΣΤ', σ. 328-339).

Τέλος, τὰς αὐτὰς ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας πρὸς τὰ πρότυπα τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τοῦ 16ου αἰῶνος, παρουσιάζουν καὶ αἱ ἕτεραι δύο σκηναί, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Πίν. 253α) (Πρβλ. τὴν Κοίμησιν πρὸς τὰς ἀριθ. 16, Pl. 15 καὶ ἀριθ. 15 Pl. 14 τῆς συλλογῆς τῆς Βενετίας, ἔ.ἀ.).

Σχέδ. 2. Ἁγία Μαρῖνα Βοιωτίας. Κατὰ μῆκος τομὴ

Ἐκ πάντων τούτων, αἱ τοιχογραφίαι τῆς Ἁγίας Μαρίνης δύνανται νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὰ χρώματα εἶναι γενικῶς φωτεινά, τὰ πρόσωπα ἔχουν ἐκτελεσθῆ διὰ λεπτῶν γραμμῶν, εἰς τὰ σκιερὰ μέρη ἔχει χρησιμοποιηθῆ πράσινον, τὰ δὲ φωτιζόμενα, τὰ λάματα, ἀποδίδονται διὰ λεπτῶν λευκῶν γραμμῶν. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων ἀποδίδονται ἀκριβέστατα.

Πλατανάκι (παρὰ τὴν λίμνην Ὑλίκην)

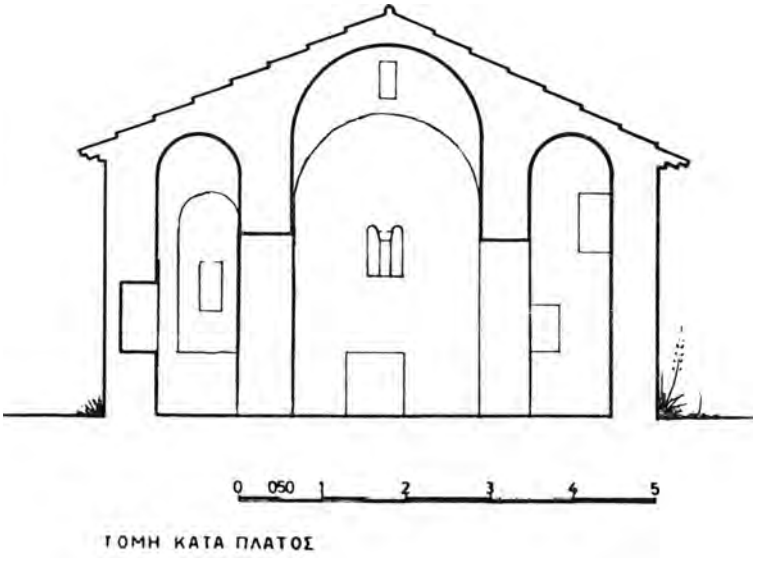
Ἐν τῷ χωρίῳ Πλατανάκι καὶ ὑπὸ τὸν νεώτερον μονόκλιτον κεραμοσκεπῆ ναΐσκον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εἶναι ὁρατὰ τὰ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Μέλη ταύτης ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ναΐσκου, ὡς μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου (πλάτους 0,60 μ.), καὶ 2 ἀρράβδωτοι κίονες (ὁρατοῦ μήκους 1.92 μ.), ἐνῷ ἕτερα μέλη εὑρίσκονται κατεσπαρμένα εἰς τὸν πέριξ χῶρον, ὡς ἀμφικιονίσκος παραθύρου, ὕψους 1.48 μ., δύο τμήματα ἀρραβδώτων κιόνων, ἕτερος ἀμφικιονίσκος ὕψους 1.57 μ., ἐπίθημα κιονοκράνου (διαστάσεων 0,65 x 0,40 x 0,15 μ.) μὲ ἀνάγλυπτον σταυρὸν εἰς τὴν στενὴν πλευράν, τρία τμήματα κιόνων κ.ἄ.

Πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλικῆς διατηρεῖται, ἐν ἐρειπιώδει καταστάσει, μέγα τετράπλευρον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἄλλοτε μετόχι καὶ ἀποθήκη τῆς Μονῆς Σαγματᾶ. Ὑπὲρ τὴν θύραν

τῆς εἰσόδου ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ «1860 Ἀπριλίου 11».

Ἀκραίφνιον

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χωρίου Ἀκραίφνιον (εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ Βοιωτικὴ Καρδίτσα) καὶ ὑπὸ τὰ ταὶ τοῦ Ἀντωνίου δὲ Φλάμα ἦσαν Ἕλληνες, γνῶσται τῆς βυζαντινῆς τεχνικῆς. Ὁ ναὸς ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ τετρακιονίου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου ναοῦ (Σχέδ. 4, κάτοψις). Διὰ μεταγενεστέρων προσθηκῶν τὸ συνολικὸν αὐτοῦ μῆκος ἀνῆλθεν εἰς 20.45 μ.

Σχέδ. 3. Ἁγία Μαρῖνα Βοιωτίας. Κατὰ πλάτος τομὴ

ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως διατηρεῖται ἀκέραιος ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος μανθάνομεν τὸ ἔτος καὶ τὸν λόγον τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ.

Ὁ Ἀντώνιος δὲ Φλάμα, ὁ Φλαμανδὸς αὐθέντης τῆς Βοιωτικῆς Καρδίτσης, ἔταξεν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, πρὸ τῆς μάχης τῆς Κωπαΐδος μεταξὺ Καταλανῶν καὶ Φράγκων κυριάρχων τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἐὰν διεσῴζετο, θὰ ἔκτιζε ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου.

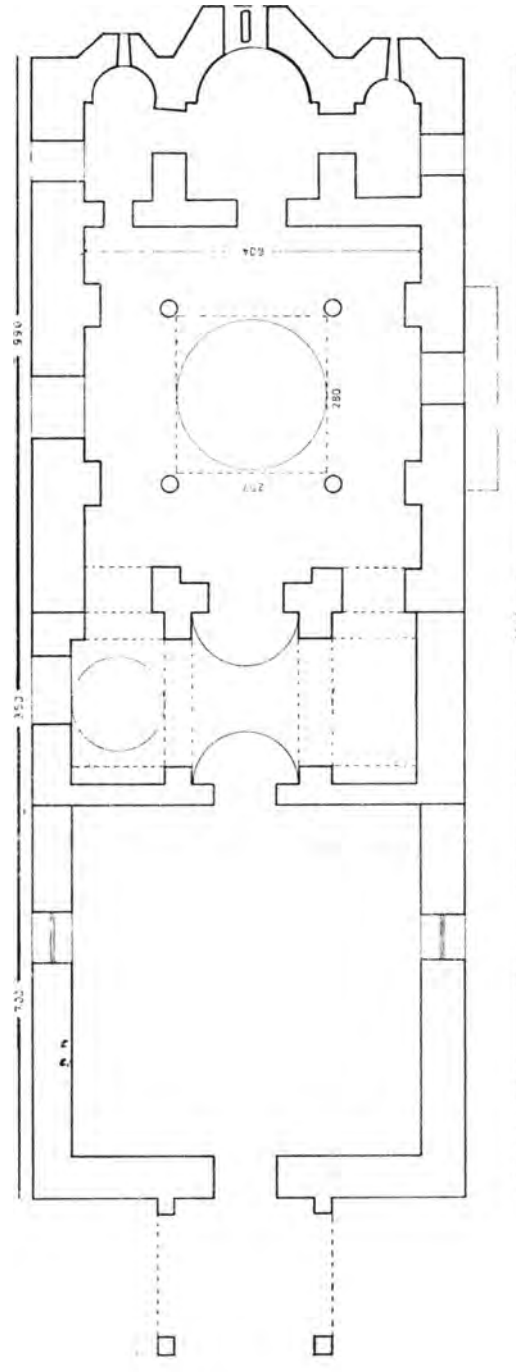
Ἡ μάχη ἔγινε τὸ 1311, ἦτο φονικωτάτη καὶ κατέληξεν εἰς ἀληθῆ πανωλεθρίαν τῶν Φράγκων Δουκῶν.

Ὁ Ἀντώνιος δὲ Φλάμα, ὅμως, διεσώθη καὶ ἐκπληρῶν τὸ τάμα του ἀνήγειρε τὸν ναόν. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος βεβαιοῖ καὶ ἡ σῳζομένη ὑπὲρ τὸ παράθυρον τοῦ νοτίου τοίχου κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἥτις, πλὴν τοῦ Ἀντωνίου δὲ Φλάμα, ἀναφέρει ὡς ἀνακαινιστὰς τοῦ ναοῦ τοὺς αὐταδέλφους Γερμανὸν Ἡγούμενον καὶ Νικόδημον Ἱερομόναχον ἐν ἔτει ,ζΩΙΘ=(1311). (JHS, XXIX(1909)198).

Δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία, ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας καὶ τοῦ τύπου τοῦ ναοῦ, ὅτι οἱ τεχνῖ-

Ἀρχικῶς ὅμως ἐκτίσθη μόνον ὁ κυρίως ναός, μήκους 9.90 μ. (Σχέδ. 4), εἶτα προσετέθη ὁ νάρθηξ μήκους 3.50 μ. καί, τέλος, ὁ εὐρὺς τετράγωνος ἐξωνάρθηξ μήκους 7 μ. (Σχέδ. 4· Πίν. 253 β). Εἰς τὴν τοιχοποιΐαν ἐγένετο χρῆσις ὑλικοῦ, ὡς μαρμαρίνων δόμων, ἐπιγραφῶν, ἐπιτυμβίων στηλῶν κ.ἄ. ἐκ τῶν κτισμάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως (Πίν. 254 α). Ὁ τρόπος τοιχοδομίας δὲν εἶναι ὁμοιόμορφος. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ διάφορον ὑλικὸν (ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκοδομῶν), τὸ ὁποῖον εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των οἱ τεχνῖται. Μεγαλυτέρα σημασία καὶ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ τὰς τρεῖς ἡμιεξαγώνους κόγχας τοῦ Ἱεροῦ, ἔνθα ἐφηρμόσθη ἓν ψευδοπερίκλειστον σύστημα τοιχοποιΐας καὶ ἐγένοντο κεραμοπλαστικαὶ διακοσμήσεις (Πίν. 254 α).

Μεταβολαί τινες ἐγένοντο διὰ μεταγενεστέρων ἐργασιῶν εἰς τὴν διὰ κεράμων στέγασιν τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ κτηρίου, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ διαταραχὴ εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ κυλινδρικοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου καὶ τῶν ἄλλων χώρων τοῦ ναοῦ (Πίν. 254 β). Εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐντὸς τοῦ ναοῦ, γίνεται λόγος καὶ περὶ ἀνιστορή-

Σχέδ. 4. Ἅγιος Γεώργιος Ἀκραιφνίου Βοιωτίας. Κάτοψις

σεως αὐτοῦ. Κατὰ πρόχειρον δοκιμαστικὴν ἔρευναν διεπιστώθη πράγματι ἡ ὕπαρξις τοιχογραφιῶν ὑπὸ τὸ παχὺ μεταγενέστερον ἐπίχρισμα.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἀποκαταστάσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ κτίσματος.

Σημ. Ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετρήσεων πρὸς καταρτισμὸν τοῦ προγράμματος ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ κτίσματος. Ὡς ἐκ τούτου παρουσιάζει ἀτελείας τινάς.

ΘΗΒΑΙ

Ἐσχάτως παρατηρεῖται μέγας οἰκοδομικὸς ὀργασμὸς εἰς τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν. Παραλλήλως ὅμως ηὐξήθη καὶ ἡ ἐπαγρύπνησις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ ἀδιαλείπτως συστηματικὴν παρακολούθησιν τῶν διανοιγομένων θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἐγένετο γνωστὸς σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται χρονικῶς ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας. Συχνάκις, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον ἀνευρίσκονται λείψανα κτηρίων, εἰς ἐπάλληλα στρώματα, ἀναγόμενα εἰς ὅλας τὰς οἰκοδομικὰς περιόδους. Συμβαίνει ὅμως ἐνίοτε, εἰς δύο οἰκόπεδα, ἀπέχοντα ἐλάχιστα μέτρα ἀπ' ἀλλήλων, τὰ λείψανα τὰ ἀνήκοντα εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν νὰ εἶναι εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εἰς τὸ ἓν οἰκόπεδον, ἐνῷ τὰ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ ἕτερον χαμηλότερον, ἐν σχέσει πρὸς τὴν σημερινὴν στάθμην τῆς πόλεως. Τοῦτο ὀφείλεται, φυσικά, εἰς τὴν διάφορον ἐδαφικὴν διαμόρφωσιν, ἣν εἶχεν ἡ ἀρχαία πόλις. Ἡ στρωματολογικὴ ἔρευνα τῶν ἐπιχώσεων ἀποδίδει πολύτιμα στοιχεῖα διὰ τὴν μελέτην τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς μακραίωνος ἱστορίας αὐτῆς.

Κατωτέρω παρέχονται σύντομοι πληροφορίαι δι' ἐλαχίστας ἐρεύνας, εἰς ἃς ἔλαβε μέρος καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐφορεία.

1. Οἰκόπεδον Θεοδώρου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐπαμεινώνδα, εὑρέθησαν εἰς βάθος 3.70 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ, τὰ ἐρείπια συμπλέγματος δύο ναΐσκων (Σχέδ. 5). Ἀρχαιότερος εἶναι ὁ μικροτέρων διαστάσεων. Οὗτος εἶναι μονόκλιτος, μὲ ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα Ἱεροῦ, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 7.75 × 3.75 μ. Ἐκ τοῦ μεγάλου πλάτους τῶν τοίχων του συνάγεται, ὅτι ἐστεγάζετο διὰ καμάρας. Ἡ τοιχοδομία του εἶναι λίαν ἐπιμεμελημένη. Ἔχει ἐφαρμοσθῆ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: Ὀρθαὶ πλίνθοι, ἀρίστης κατασκευῆς, μήκους 0,44 μ., πλάτους 0,24 μ. καὶ ὕψους 0,045 μ. εἶναι τοποθετημέναι εἰς ὁριζοντίους σειράς, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀπέχει καθ' ὕψος ἀπὸ τῆς ἑτέρας κατὰ 0,30 μ. Κατὰ διαστήματα 0,35 μ. ἔχει τοποθετηθῆ ἀνὰ μία ὁμοία πλίνθος ὀρθή. Οἱ ὑπὸ τῶν πλίνθων τούτων περιβαλλόμενοι πωρόλιθοι εἶναι ἀρίστης ποιότητος (λεπτόκοκκοι) καὶ ἐπιμελῶς κατειργασμένοι. Αἱ εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ χρησιμοποιηθεῖσαι πλίνθοι εἶναι εἰδικῶς κατεσκευασμέναι καμπύλαι. Τὸ συνδετικὸν μεῖγμα εἶναι ἐξ ἀσβεστοκονίας.

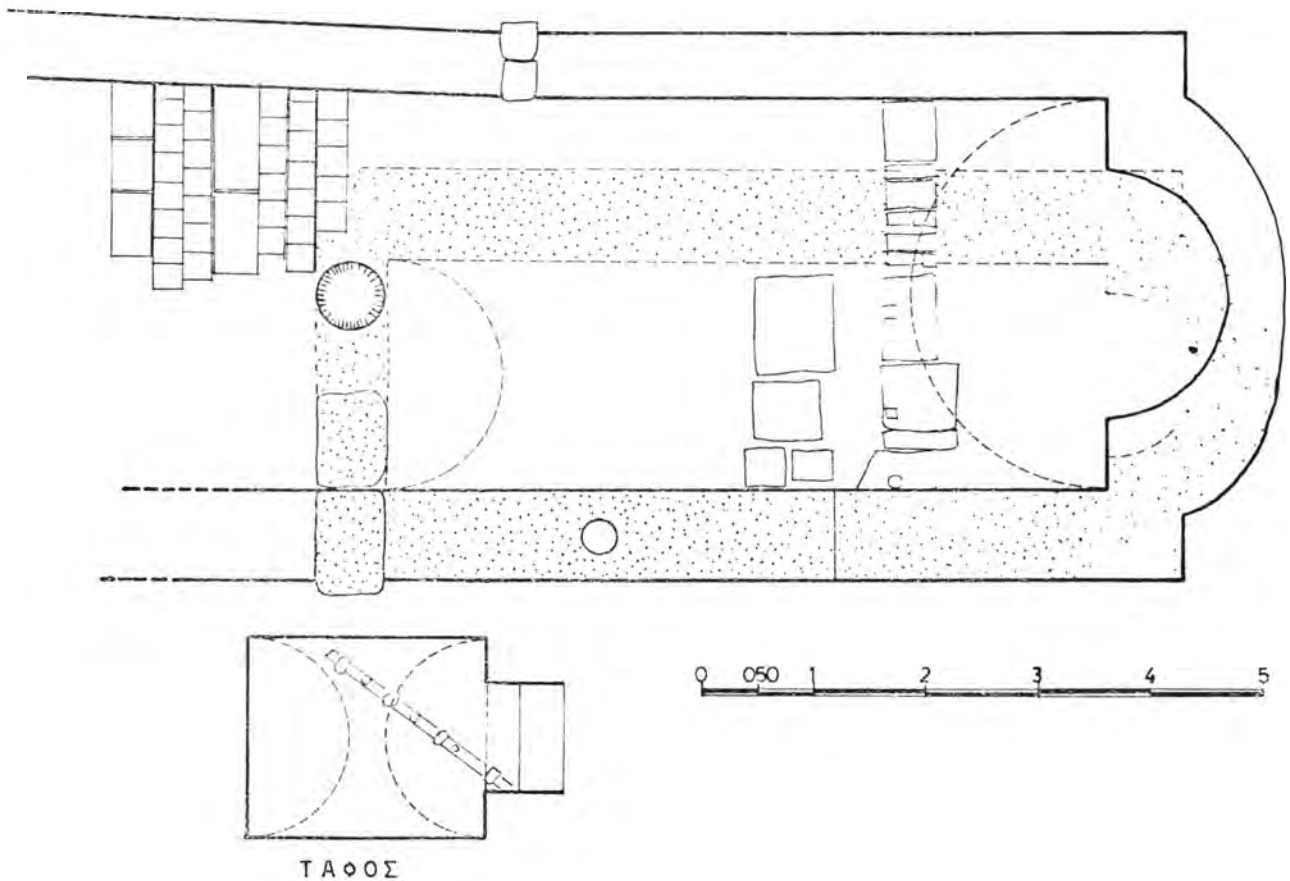
Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας καὶ τῆς ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος, ὁ ἐξεταζόμενος ναΐσκος δύναται νὰ τοποθετηθῆ κατὰ τὸν 10-11ον αἰῶνα.

Σῴζεται εἰσέτι ὁ στυλοβάτης τοῦ τέμπλου ἐκ μαρμαρίνων δόμων, ἐξ ἀρχαίου κτίσματος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν εἰσέτι οἱ τόρμοι προσαρμογῆς τοῦ τέμπλου.

Εἰς ἐποχὴν μὴ δυναμένην νὰ καθορισθῆ ἀκριβῶς ὁ περιγραφεὶς ναΐσκος ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἑτέρου, μεγαλυτέρων διαστάσεων (Σχέδ. 5). Ὁ νέος ναΐσκος ἐχρησιμοποίησε τὸν νότιον τοῖχον τοῦ προηγουμένου, μέρος τῆς ἁψῖδός του, τὸν στυλοβάτην τοῦ τέμπλου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ βορείου τοίχου, καὶ τὸ αὐτὸ δάπεδον, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη πρὸς δυσμὰς διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0,26 × 0,26 μ., καὶ μαρμαρίνων, ἐναλλάξ. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἀρχαιοτέρου ναΐσκου ἐσχηματίσθη δι' ἑνὸς κίονος δίβηλον ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας μεταξὺ κυρίως ναοῦ καὶ νάρθηκος, τοῦ ὁποίου ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι τελείως κατεστραμμένη καὶ οὕτω δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ.

Τέλος, εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ νοτίου τοίχου ἐσχηματίσθη δι' ἑνὸς κίονος εἰς τὸ μέσον διπλοῦν τοξωτὸν ἄνοιγμα ἢ τυφλαὶ κόγχαι. Ὁ δεύτερος ναΐσκος ἔφερε ζωγραφικὸν διάκοσμον, ὡς μαρτυρεῖ τμῆμα τούτου διασωθὲν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον παρὰ τὸ τέμπλον. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τμήματος τούτου τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας ὁ ναΐσκος οὗτος δέον νὰ τοποθετηθῆ κατὰ τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνας.

Οἱ ἐξετασθέντες ναΐσκοι εἶχον οἰκοδομηθῆ ἐπὶ ἀρχαιοτέρων κατασκευῶν — ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν — τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων, ὡς καὶ τέσσαρες τάφοι σεσυλημένοι, εὑρέθησαν εἰς βάθος 5.40-6.10 μ. Ἕτερος τάφος καμαροσκεπὴς μετὰ δύο βαθμίδων καθόδου, ἀλλὰ σύγχρονος πρὸς τοὺς ναΐσκους, εὑρέθη νοτίως τούτων (Σχέδ. 5). Εἰς βάθος 0,45 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ καμαροσκεποῦς τούτου τάφου εὑρέθη ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωλήνων, οἱ ὁποῖοι φέρουν ὀπὰς διὰ τὸν κα-

Σχέδ. 5. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Θεοδώρου εἰς ὁδὸν Ἐπαμεινώνδα. Λείψανα δύο βυζαντινῶν ναΐσκων

θαρισμόν των. Ὁ ἀγωγὸς κατευθύνεται πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας κατασκευάς, τὰς εὑρεθείσας κάτωθεν καὶ δυτικῶς τῶν δύο ναΐσκων (Σ χ έ δ. 5).

Τέλος, εἰς τὸ διπλοῦν τοξωτὸν ἄνοιγμα τοῦ νοτίου τοίχου εὑρέθησαν ὀστᾶ ἀνήκοντα εἰς τρεῖς νεκρούς. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων τάφων καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ὀστῶν, τὰ ὁποῖα παρετηρήθησαν εἰς τὰ χώματα, μεταξὺ τοῦ δαπέδου τῶν ναΐσκων καὶ τῶν εἰς μεγαλύτερον βάθος ἀρχαιοτέρων κατασκευῶν, συνάγεται, ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ἀνέκαθεν διὰ ταφάς, οἱ δὲ δύο ναΐσκοι, λόγῳ τῶν μικρῶν των διαστάσεων, θὰ ἦσαν κοιμητηριακοί.

2. Οἰκόπεδον Ι. καὶ Γ. Τζώρτζη

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Πινδάρου καὶ Δίρκης, εὑρέθη εὐρεῖα ἡμικυκλικὴ ἁψίς, ἐστραμμένη πρὸς νότον, διαμέτρου 7.20 μ., σῳζομένη εἰς ὕψος 2.35 μ. Ἡ τοιχοδομία της εἶναι λίαν ἐπιμεμελημένη. Ζῶναι ἐξ ἐννέα ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτῶν πλίνθων, συνολικοῦ ὕψους 0,60 μ., ἐναλλάσσονται μὲ ζώνας ἐκ πωρολίθων, ὕψους 0,35 μ. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς ἁψῖδος ἔφερε ζωγραφικὸν διάκοσμον, ἐκτελεσμένον ἐπὶ ὑποστρώματος λεπτῆς κατεργασίας. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν διαστ. 0,50 × 0,50 μ. Τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἁψῖδος μετὰ τοῦ δαπέδου ἔχουν προστατευθῆ, προφανῶς πρὸς μεγαλυτέραν στεγανότητα, διὰ κεκλιμένου «κορδονίου» ἐκ κορασανίου.

Ἐπειδὴ πρόκειται περὶ κτίσματος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς συγκρότημα θερμῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἡ λεπτομερεστέρα ἔκθεσις περὶ τῆς γενομένης ἐρεύνης του θὰ γίνῃ ὑπὸ τῆς Θ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας.

3. Καδμεῖον (Οἰκόπεδον Α. καὶ Σ. Τζώρτζη)

Κατὰ τὰς διεξαγομένας ὑπὸ τῆς Θ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας ἐρεύνας εἰς τὸν χῶρον τοῦ Καδμείου, (ὁδὸς Πινδάρου καὶ Ἀντιγόνης), ἀπεκαλύφθη μέρος ἐκτεταμένου μεσαιωνικοῦ κτίσματος ἐκτεινομένου ὑπὸ τὰς οἰκίας καὶ τὴν ἀγορὰν τῆς νέας πόλεως.

Τὸ κτίσμα, ἡ τοιχοδομία τοῦ ὁποίου εἶναι ἰσχυροτάτη, ἔχει οἰκοδομηθῆ ἐπὶ παλαιοτέρων κτηρίων, ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ ὡς λουτρὼν-βαλανεῖον. Ἤλθον εἰς φῶς δεξαμεναὶ ὕδατος, μέρος τῆς ἑστίας καὶ τοῦ ὑποκαύστου καὶ ἀγωγοὶ διοχετεύσεως τῆς θερμότητος, κατεσκευασμένοι εἰς πυκνὰς σειρὰς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν παχέων τοίχων.

Τὰ σχέδια τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος συμπεριελήφθησαν εἰς τὰ γενικὰ σχέδια τοῦ Καδμείου, τὰ συμπεράσματα δὲ περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μεσαιωνικοῦ κτίσματος θὰ διατυπωθῶσι μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες συνεχίζονται εἰσέτι.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Ἡ κατωτέρω σύντομος ἔκθεσις πεπραγμένων ἐν τῇ νήσῳ Εὐβοίᾳ συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Β. Πετράκου.

Ἐν Ἐρετρίᾳ περισυνελέγησαν ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Μουσεῖον ρέοντος χειμάρρου, τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευσις θέλει γίνει εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην μετὰ τῶν εὑρημάτων τῶν ἐτῶν 1961-62. Μετ' αὐτῶν θὰ δημοσιευθῇ καὶ ὁ κατὰ τῆς τυραννίας ἐρετρικὸς νόμος, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ ἐν IG XII, 9, 190. Τῆς στήλης εὑρέθη τὸ κάτω τμῆμα, ἐλλιπὲς ἀριστερά, ἐν Ἀλιβερίῳ, πρό τινων ἐτῶν.

Μουσεῖον Χαλκίδος

Ἡ ἐπανέκθεσις ἐν τοῖς ὑποστέγοις καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μουσείου Χαλκίδος ἐπερατώθη διὰ τῆς ἐκθέσεως γλυπτῶν, βάθρων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διευθετήσεως τοῦ κήπου.

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ παρὰ τὸ Τζαμὶ Χαλκίδος ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου ἀνευρέθη ἡ ὡς ἀπολεσθεῖσα θεωρουμένη ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ IG XII, 9, 1015 ἐλαφρῶς κολοβωμένη δεξιά.

Τζαμὶ Χαλκίδος

Τοῦ Τζαμίου Χαλκίδος, κατὰ τὸ 1963, ἐπερατώθη ἡ κεράμωσις χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐγένετο ἔκθεσις παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν καὶ ἀντικειμένων Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἀπομένει δὲ ὀλίγη ἐργασία διὰ τὴν συμπλήρωσιν αὐτῆς καὶ τὸ ἄνοιγμα τοῦ νέου Μουσείου Μεσαιωνικῆς τέχνης, μοναδικοῦ διὰ τὴν Εὔβοιαν.

Πεδιὰς Ψαχνῶν

Καθαρισμὸς συληθέντων τάφων μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν εἶχε γνωρίσει ὁ Ἰ. Παπαδημητρίου, ἐγένετο κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1963, εἰς τοὺς πρόποδας λόφου, ἐν θέσει Μπαϊράμ-Ἀγᾶ, ΝΔ. τῆς θέσεως Βάρκα, μεταξὺ Ν. Ἀρτάκης καὶ Ψαχνῶν.

Ἐκαθαρίσθησαν τρεῖς τάφοι θαλαμοειδεῖς, κείμενοι παραλλήλως, ἀπὸ μακροῦ συληµένοι. Ὁ καθαρισμὸς οὗτος ἀπέδωκεν ἐλάχιστα θραύσματα ἀγγείων ΥΕ ΙΙΙ.

Ἐπὶ τῆς ΒΑ. κλιτύος τοῦ ἰδίου λόφου φαίνονται τὰ λείψανα κεραμοσκεπῶν κλασσικῶν χρόνων τάφων κατεστραμμένων ὑπὸ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς χωματοληψίας. Πρὸς Β. τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου, ἐπὶ τῆς πεδιάδος, σῴζονται τὰ ἐρείπια κατεστραμμένου πύργου τετραγώνου, τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς τῆς νήσου, πάχους τοίχου 1.20 μ., πλευρᾶς 6.90 μ.

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

1. Χαλκὶς

α'. Ἁγία Παρασκευὴ

Αἱ στέγαι τῆς μεγάλης ταύτης βασιλικῆς εἶχον ὑποστῆ ζημίας εἰς τὰς κεράμους καὶ τὰς ὑπ' αὐτὰς ξυλίνας κατασκευάς. Οὕτω τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν εἰσέρρεον ἐκ πολλῶν σημείων εἰς τὸν ναόν. Ὅθεν, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1963 ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνασύρσεως τῶν κεράμων καὶ τῆς ἐπισκευῆς ἢ ἀντικαταστάσεως τῶν ξυλίνων κατασκευῶν. Αἱ κέραμοι τοῦ κυρίως Ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι εἶχον πρὸ ἐτῶν ἀνανεωθῆ, παρουσίαζον τὰς μεγαλυτέρας ζημίας. Δι' ὃ ἀντικατεστάθησαν ἐξ ὁλοκλήρου διὰ παλαιῶν κεράμων, αἱ ὁποῖαι ἐλήφθησαν ἐκ κατεδαφισθεισῶν οἰκοδομῶν. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν κεράμων ἀντικατεστάθη κατὰ μέγα μέρος ἡ ξυλεία τῆς στέγης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεστρώθη «πισσόχαρτον». Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐγένοντο αἱ ἑξῆς δύο παρατηρήσεις: 1) μεταξὺ τῆς κοίλης ὀροφῆς τοῦ Ἱεροῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ νεωτέρα τοιχογραφία τοῦ Παντοκράτορος, καὶ τῆς κεραμωτῆς στέγης μεσολαβεῖ κενὸν ὕψους 2-3 μέτρων. Εἰς τὸ κενὸν τοῦτο ἔχει κατασκευασθῆ ἓν πλέγμα ἐξ ἰσχυρῶν ξυλίνων δοκῶν (0,20 × 0,20 μ.), ἀπὸ τοῦ ὁποίου κρέμαται ἡ κοίλη ὀροφὴ τοῦ Ἱεροῦ. 2) Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῆς ἀνηρτημένης ταύτης κοίλης ὀροφῆς ἦτο ὁρατὴ ἐκ τῶν κάτω ἡ κεραμωτὴ στέγη. Τοῦτο δεικνύουν τὰ μέρη τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ Ἱεροῦ, ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης κενόν, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ αὐτὸ ἐπίχρισμα, ὡς καὶ αἱ κάτω τῆς κοίλης ὀροφῆς ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων.

Ἡ δικλινὴς στέγη τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς βασιλικῆς (Π ί ν. 255 α) διετήρει τὰς παλαιὰς κεράμους. Τῆς στέγης ταύτης ἐγένετο ἐπισκευὴ μόνον κατὰ τὴν βορείαν αὐτῆς πλευράν. Μετὰ τὴν ἐπίστρωσιν τοῦ «πισσοχάρτου» ἐπανετοποθετήθησαν αἱ αὐταὶ παλαιαὶ κέραμοι, ὡς εἶχον.

Εἰς τὸ συνδετικὸν μεῖγμα ἐτέθη ἀνθυγρὸν ὑλικὸν εἰς ἀναλογίαν 2 χιλιογράμμων κατὰ σάκκον τσιμέντου.

β'. Νεκροταφεῖον

Εἰς τὸ γνωστὸν ἀπὸ πολλοῦ ὑπόγειον σπήλαιον ἐν τῷ χώρῳ τοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, εἶχε μετατραπῆ εἰς τοὺς μεταβυζαντινοὺς αἰῶνας εἰς νεκρικὸν ναΐσκον, εὑρέθη σταυρὸς ἐκ πώρου λίθου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή:

1770 ΜΗΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ ΑΝΤΟΝΙΟΣ.

2. Πισσώνας

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς βορείου Εὐβοίας, κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀσβεστολάκκου παρὰ τὸν μονόκλιτον ναΐσκον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (ἔτος οἰκοδομήσεως 1879) ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1 μ. ψηφιδωτὸν δάπεδον (διαστ. 5 × 3.10 μ.) κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκτασις καὶ ἡ μορφὴ δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ καθορισθοῦν.

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτὸν σχηματίζονται διὰ ψηφίδων χρώματος λευκοῦ, μελανοῦ καὶ κεραμόχρου, συμπλεκόμενοι κύκλοι περικλείοντες ρόμβους (Π ί ν. 255β). Τοὺς κύκλους περιβάλλει πλαίσιον μὲ ἑλισσόμενον βλαστὸν καὶ κισσόφυλλα ὀρθά. Εἰς τὴν τοιχοποιΐαν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ δόμοι ἐρυθροῦ χρώματος, μεγάλων διαστάσεων.

Σῴζεται κατὰ χώραν τὸ μαρμάρινον κατώφλιον θύρας, μήκους 1.05 μ. καὶ πλάτους 0,38 μ., μετὰ τόρμων διὰ τὴν περιστροφὴν τῶν θυροφύλλων.

Εἰς τοὺς πέριξ ἀγροὺς εἶναι ὁρατὰ καὶ ἄλλα λείψανα ἀρχαίων κτηρίων. Εἰς τὸ μέσον τοῦ χωρίου ὑψοῦται ὁ τετράγωνος μεσαιωνικὸς πύργος, ὁ λεγόμενος τοῦ Μόστρα, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀνάγκην ἐπισκευῆς (Π ί ν. 255 γ).

3. Βατώντας

α'. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Ἡ ἀρχικὴ στέγη τοῦ μονοκλίτου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κατέπεσεν, ἄγνωστον πότε, καὶ ἀντικατεστάθη δι' ἑτέρας, ξυλίνης ἀμφικλινοῦς, πρό τινων δεκαετιῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ σῴζονται σύνολα τοιχογραφιῶν 17-18ου αἰῶνος. Ὁ ναὸς εἶναι, πιθανῶς, ἐκτισμένος εἰς τὴν θέσιν ἑτέρου ἀρχαίου κτίσματος, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ὁποίου εἶναι συγκεντρωμένα εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ χῶρον.

Ἐγένετο πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως.

β'. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἁγίας Παρασκευῆς

Τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς ταύτης εὑρίσκονται παρὰ τὸν πτηνοτροφικὸν σταθμόν. Ἐκ τῶν ὁρατῶν μερῶν τῆς τοιχοδομῆς καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν (Π ί ν. 255 δ), ἀρίστης κατεργασίας, εἰκάζεται ὅτι τὸ κτίσμα ἦτο λίαν σημαντικόν. Ὅθεν ἐπιβάλλεται νὰ διενεργηθῇ ἀνασκαφὴ πρὸς ἀποκάλυψίν του. Μεταξὺ τῶν κατεσπαρμένων μελῶν ὑπάρχει καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀρχαίων ἐπιγραφῶν.

4. Πολιτικὰ

α'. Μεσαιωνικὸς πύργος

Παρὰ τὸν μονόκλιτον, ἄνευ σημασίας, ναΐσκον τῆς Μεταμορφώσεως, ὑψοῦται τετράγωνος (διαστ.

6 × 6 μ.) μεσαιωνικὸς πύργος, εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου σχηματίζονται ἐπάλξεις. Ὁ πύργος, διατηρούμενος ἐν καλῇ καταστάσει, παρουσιάζει ἰσχυροτάτην τοιχοποιΐαν (πλάτος τοίχων 1.40 μ.) ἐξ ἀργῶν λίθων, μεγάλων διαστάσεων εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη, μικρῶν εἰς τὰ ὑψηλότερα, μὲ ἄφθονον χρῆσιν κεράμων εἰς τοὺς ἁρμούς.

Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων ὀρόφων. Ἡ θύρα εἰσόδου εὑρίσκεται εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον, ἡ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους δὲ μέχρι ταύτης ἄνοδος ἐγίνετο, ὡς γνωστόν, διὰ λόγους ἀσφαλείας, διὰ κινητῆς κλίμακος («ἀνεμόσκαλας»).

Ὑπὲρ τὴν θύραν, τὸ τόξον τῆς ὁποίας εἶναι ἐλαφρῶς ὀξυκόρυφον, ὑπάρχει κόγχη (Πίν. 256 α).

β'. Ναὸς Παναγίας Περιβλέπτου

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Περιβλέπτου, εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, ἐγγεγραμμένου, συνθέτου τετρακιονίου μετὰ τρούλλου ναοῦ, εἶναι ἐκτισμένος εἰς μαγευτικὴν τοποθεσίαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χωρίου Πολιτικὰ (Πίν. 256 β). Ὁ ναός, ὡς φαίνεται, ἔχει ὑποστῆ ἐπισκευὰς καὶ μεταβολάς. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς τοιχοποιΐας του καὶ τοῦ τρόπου στεγάσεώς του. Αἱ τρεῖς, δηλαδή, κόγχαι τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τὰ κάτω μέρη τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου εἶναι κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα, ἐνῷ τὰ ἄνω μέρη τῶν τοίχων καὶ ὁ δυτικὸς παρουσιάζουν ὅλως διάφορον καὶ ἀμελέστερον τρόπον κατασκευῆς. Εἰς ἐπισκευήν, ὁμοίως, ὀφείλονται καὶ αἱ δύο κεραῖαι τῆς στέγης, ἀνατολικὴ καὶ δυτική, ὡς ἔχουν σήμερον, ἤτοι δικλινεῖς καλύπτουσαι καὶ τὰ τρία κλίτη, ἐνῷ αὗται ἀρχικῶς θὰ εἶχον τὴν συνήθη μορφὴν τῶν κεραιῶν τῶν σταυροειδῶν ναῶν, ἤτοι θὰ ἐστέγαζον μόνον τὸ μεσαῖον κλίτος ἑκάστου τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ τρούλλου χώρων τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὰ ἐπεσκευασμένα τμήματα τῶν τοίχων ἔχουν ἐντοιχισθῆ μαρμάρινα μέλη ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀρχικὸν ναόν, ὡς εἶναι τμήματα μαρμαρίνου ἐπιστυλίου μὲ κουφικὸν διάκοσμον, ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 256 γ). Ἐκ τῶν τεσσάρων κιόνων, ὁ ΝΔ. ἔχει ἀντικατασταθῆ, κατὰ μίαν τῶν ἐπισκευῶν, διὰ πεσσοῦ. Εἰς τὸ δάπεδον σῴζονται εἰσέτι τὰ μαρμαροθετήματα εἰς ὡραῖα σχέδια, εἰς δὲ τοὺς τοίχους ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ, δυνάμενος νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν 16-17ον αἰῶνα. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ σῴζονται τὰ θωράκια καὶ οἱ κιονίσκοι. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα σήμερον εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, τὸ ὁποῖον φέρει καὶ ζωγραφικὸν διάκοσμον.

Τὸ κυλινδρικὸν τύμπανον τοῦ τρούλλου, ἄλλα στοιχεῖα καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἰδίᾳ ἀναλογίαι τοῦ περιγραφέντος μνημείου ἐνθυμίζουν τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Σκριποῦς εἰς Ὀρχομενόν, ὁ ὁποῖος, ἀσφαλῶς, ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον διὰ τὸν ἀρχιτέκτονα τὸν κατασκευάσαντα κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, πιθανῶς, τὸν ναὸν τῆς Περιβλέπτου.

5. Ἀμάρυνθος (Βάθεια)

Ἐγένετο ἐπίσκεψις πρὸς καταρτισμὸν προγράμματος ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν δημοσιευθέντων ἤδη σταυρεπιστέγων ναῶν τῆς περιοχῆς Βάθειας (Α. Ὀρλάνδου, ΑΒΜΕ, Ζ (1951) σ. 111-130).

Ἐνταῦθα παρέχονται αἱ ἑξῆς ἄγνωστοι ἀπεικονίσεις τῶν μνημείων τούτων: ὁ ναὸς τῆς Παναγίτσας ἀπὸ ΝΔ. μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του (Πίν. 257 α), ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τεκτονικοῦ κιονοκράνου, ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ (Πίν. 257 β), ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος εἰς θέσιν Γεράνι ἢ Παλαιοχώρια (Πίν. 257 γ) καὶ ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν (Πίν. 257 δ).

Σημειοῦται ὅτι τὴν κορυφὴν τοῦ λοφίσκου Γεράνι ἢ Παλαιοχώρια, ἔνθα οἱ δύο σταυρεπίστεγοι ναΐσκοι, περιέβαλέ ποτε τεῖχος, λείψανα τοῦ ὁποίου εἶναι εἰσέτι ὁρατά.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΩΚΙΔΟΣ

ΔΕΛΦΟΙ

Μουσεῖον Δελφῶν

Ἐπανεκθετικαὶ Ἐργασίαι

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τοῦ Μουσείου Δελφῶν, ἀφιερωθεῖσαι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν λειψάνων τοῦ πλαστικοῦ κόσμου τῆς Θόλου, ἅτινα ἐξετέθησαν ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῆς συνεχομένης πρὸς τὸν χῶρον — πρὸ τῆς αἰθούσης τοῦ κίονος τῶν Χορευτριῶν — ὅπου ἔχει ἐκτεθῆ ὁ πλησίον αὐτῆς εὑρεθεὶς κυκλικὸς βωμός. Αἱ σχετικῶς μικραὶ διαστάσεις τῆς αἰθούσης ταύτης δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτεθοῦν πάντα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τεμάχια, ἐπειδὴ δὲ καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἡ προέλευσις εἶναι ἀμφίβολος, ἐπελέγησαν πρὸς ἔκθεσιν ὅσα ἐκρίθησαν ἐπαρκῆ διὰ τὸν σχηματισμὸν εὐκρινοῦς εἰκόνος περὶ τοῦ συνόλου. Ἀτυχῶς ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐκθέσεώς των δὲν ἐπετεύχθη, λόγῳ τῆς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀπασχολήσεως ἡμῶν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Μεδεῶνος (βλ. κατωτέρω)· ἔχουν ὅμως τόσον προχωρήσει αἱ ἐργασίαι, ὥστε λίαν συντόμως θὰ ἀνοιχθῇ καὶ ἡ αἴθουσα αὕτη διὰ τὸ κοινόν. Ἤδη ἔχει ἐκτεθῆ ἐπὶ καμπύλου βάθρου, μήκους 4.60 μ., τμῆμα τοῦ δωρικοῦ διαζώματος τῆς περιστάσεως, συγκροτηθὲν ἐκ τεσσάρων ἀρχαίων μετοπῶν καὶ ἰσαρίθμων τριγλύφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρχαῖον εἶναι ἓν μόνον, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα κατεσκευάσθησαν ἐκ γύψου. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ διαζώματος τούτου ἐτοποθετήθη μικρὸν τμῆμα τῆς ὑδρορρόης καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀνθεμωτὸς ἀκροκέραμος. Ἐπὶ ἰδίας τετραγώνου βάσεως ἐκ μαρμάρου Δομβραίνης ἐξετέθη, μεταφερθὲν ἐκ τοῦ χώρου ὅπου κατέκειτο, κιονόκρανον κίονος τῆς περιστάσεως.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ σηκοῦ ἐξετέθησαν τμῆμα τοῦ ἐπιστυλίου μετὰ τριγλύφου τοῦ διαζώματος αὐτοῦ, ἐκ δὲ τῶν κορινθιακῶν ἡμικιονίων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, τμῆμα βάσεως ἡμικιονίου καὶ κιονόκρανον, συμπληρωθὲν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ καθηγητοῦ Gottlob, ὅστις ἔχει, ὡς γνωστόν, ἰδιαιτέρως ἀσχοληθῆ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ οἰκοδομήματος.

Πρὸς τούτοις ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ βάθρων τύπου στήλης τὸ ἀγαλμάτιον τῆς τρεχούσης γυναικὸς[1] καὶ τμήματα τεσσάρων ἄλλων, ἅτινα παρίστανον Νίκας.

Ὡσαύτως, ἐγένετο ἡ προκαταρκτικὴ ἐργασία πρὸς ἔκθεσιν γλυπτῶν, προερχομένων πιθανώτατα ἀπὸ τὰς μετόπας τῶν διαζωμάτων τῆς Θόλου (περιστάσεως καὶ σηκοῦ). Ταῦτα θέλουν ἐκτεθῆ ἐπὶ μαρμαρίνων τραπεζῶν, αἵτινες ἔχουν ἤδη κατασκευασθῆ. Παραλλήλως ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ἀρχαίων τῶν διαφόρων συλλογῶν τοῦ Μουσείου: συνεκολλήθησαν πολλαὶ ἐπιγραφαὶ καθὼς καὶ πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τῶν πολυαρίθμων τῆς συλλογῆς ταύτης.

Πᾶσαι αἱ ἐργασίαι αὗται ἐξετελέσθησαν διὰ τεχνικοῦ συνεργείου μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν γλύπτην Δημ. Περάκην.

Εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου εἰργάσθησαν ἐντατικῶς ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι τέλους τοῦ ἔτους εἰδικοὶ τεχνῖται πρὸς καθαρισμὸν καὶ συγκόλλησιν ἀγγείων προερχομένων ἀπὸ τὰς νέας ἀνασκαφὰς τοῦ Μεδεῶνος καὶ τῆς Ἀμφίσσης. Ἤρχισε πρὸς τούτοις ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συγκόλλησις τῶν ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Γαλαξειδίου παραληφθέντων εὑρημάτων ἀνασκαφῆς, διεξαχθείσης κατὰ τὸ 1940 ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἰωάν. Θρεψιάδη.

Εἰς τὴν κατὰ τάφους ταξινόμησιν καὶ πρόχειρον καταγραφὴν τῶν ἀποκατασταθέντων ἀγγείων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μεδεῶνος ἐβοήθησεν ἡ πτυχιοῦχος τῆς ἀρχαιολογίας δ. Λουκία Πολίτου, ἡ ὁποία συνειργάσθη καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφάς.

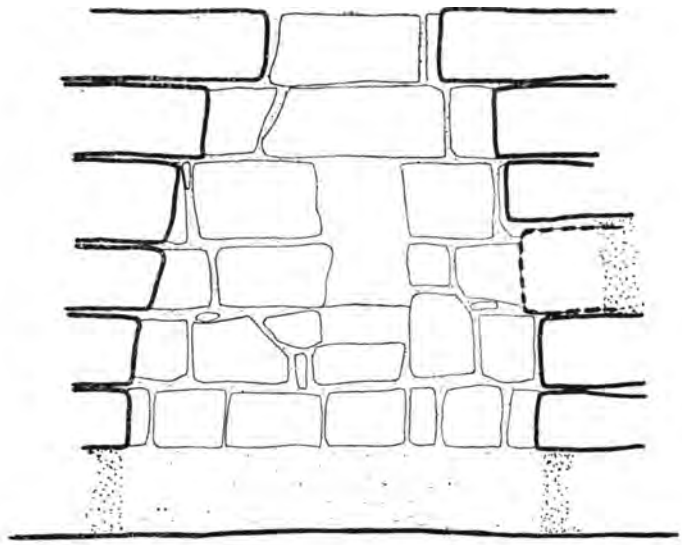
Τέλος, συνεχίσθη ἡ ἀντιγραφὴ τῶν εὑρετηρίων καὶ ἤρχισεν ἡ ἐπιστημονικὴ ἀποδελτίωσις τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου.

Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι Δελφῶν

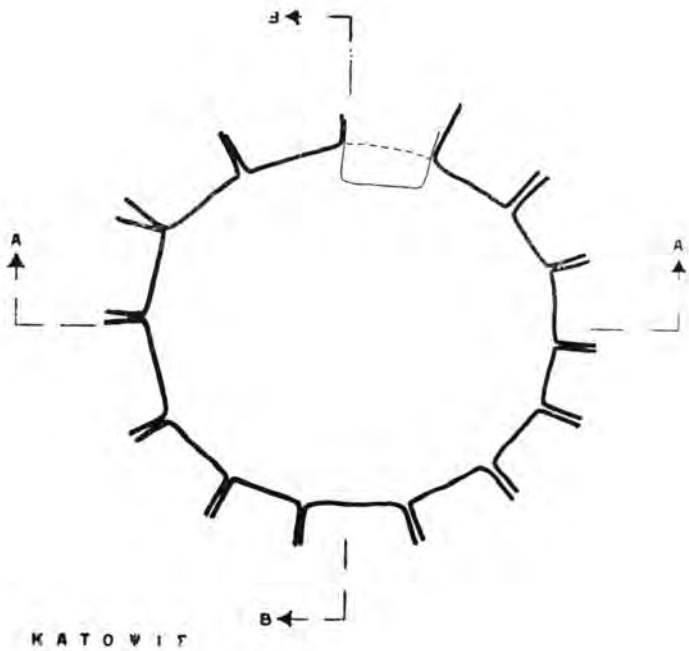
α) Ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος

Ἐγένετο ἔναρξις τῶν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων διὰ σειρὰν ἐτῶν προγραμματισθεισῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Αἱ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, γενόμεναι τῇ συνεργασίᾳ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, περιωρίσθησαν εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ ἀποκειμένων λιθοπλίνθων, διήρκεσαν δὲ περίπου ἓξ ἑβδομάδας. Προηγουμένως ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως δ. Λουκίας Πασιᾶ, ἀποτύπωσις τῆς περιοχῆς, σχεδίασις καὶ ἀρίθμησις τῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι κατόπιν μετεφέρθησαν εἰς τὸν ἀνατολικῶς τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς χῶρον, ὁπόθεν θὰ ἐπαναφερθοῦν εἰς

1. Ἐπιστεύετο ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο προήρχετο ἐκ μετόπης τινὸς τῆς Θόλου (βλ. Ch. Picard, Manuel de Sculpture, III, 1, σ. 184, εἰκ. 55). Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον στηρίζεται ἐπὶ αὐτοφυοῦς πλίνθου ὕψους 0,3 μ. (εἶναι ἀποκεκρουμένη) (πρβλ. BCH LXXXV (1961) II, σ. 448, σημ. 2.).

ΤΟΜΗ Α—Α

Σχέδ. 1. Τομὴ καὶ κάτοψις θολωτοῦ τάφου Δελφῶν

τὴν αὐτὴν θέσιν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἀφοῦ γίνῃ ἡ διαμόρφωσις τῆς περιοχῆς ταύτης.

β) Περιοχὴ «Ἀνατολικοῦ Νεκροταφείου»

Κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐνηργήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα πρὸς συστηματικὴν ἀποκάλυψιν ὑπογείου κυκλοτεροῦς θολωτοῦ τάφου, ἀνευρεθέντος τυχαίως ἐντὸς τοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 19 μ. νοτίως τῆς Πύλης τοῦ Ἅδου (Σχέδ. 1-2)[2] κειμένου κτήματος τοῦ Θεοδώρου Οἰκονόμου. Ἡ παρουσία τοῦ τάφου ἐνταῦθα ἐγένετο ἀντιληπτὴ ἐκ τῆς καταπεσούσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου μιᾶς ἐκ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν τῆς ὀροφῆς της, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε νὰ μετακινήσῃ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κτήματος.

Ὁ τάφος ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα κύκλου μὴ κανονικοῦ[3] (Σχέδ. 3) καὶ καλύπτεται ὑπὸ θόλου, ἐκτισμένης ἐκφορικῶς διὰ μεγάλων καλῶς εἰργασμένων κροκαλοπαγῶν λίθων. Τῆς ἐκφορᾶς περιοριζομένης μέχρι ὕψους 2.60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, τὸ καταλειπόμενον μεταξὺ τῶν τοιχωμάτων κενὸν ἐφράσσετο διὰ τριῶν πλακῶν. Ἐξ αὐτῶν μία μόνον ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν της· ἡ δευτέρα, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, κατέπεσεν ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ ἡ τρίτη δὲν ἀνευρέθη. Ἡ θύρα τοῦ τάφου, πλάτους 0,50 μ. καὶ ὕψους 0,70 μ., κειμένη πρὸς Α., ἐφράσσετο δι' ὀγκολίθου, ὅστις εἶχε καταπέσει καὶ κατάκειται ἐπὶ τῶν χωμάτων. Εἰς τὸ ἁπλοῦν ἄνοιγμα τοῦ τάφου προσδίδει μνημειακὴν ὄψιν τὸ ὑπέρθυρον, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος εἶναι 1.10 μ. καὶ τὸ ὕψος 0,30 μ. Δρόμον κτιστὸν δὲν παρετηρήσαμεν, ἴσως νὰ ὑπῆρχε καὶ λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους νὰ παρεσύρθη ὑπὸ τῶν κατολισθησάντων χωμάτων.

Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου κεῖται βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κατήρχοντο δὲ ἐντὸς αὐτοῦ διὰ τριῶν βαθμίδων.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κτερισμάτων ὁ τάφος τοποθετεῖται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Τὰ διάφορα ὅμως κτερίσματα χρονολογικῶς δὲν εἶναι ἐνιαῖα. Ἑπομένως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ ταφαὶ ἐγένοντο κατὰ διαστήματα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ δεκαετίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο χρονικὸν ὅριον δίδουν δύο χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕν εἶναι κορινθιακὸν καὶ τὸ ἕτερον φωκικόν[4].

Τὸ σύνολον τῶν γενομένων ταφῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι τοὺς σκελετοὺς εἶχον ἀποσαθρώσει λιμνάζοντα ὕδατα, εἰσρέοντα εἰς τὸν τάφον ἐκ τῆς ἄνωθεν αὐτοῦ διερχομένης αὔλακος ὑδρεύσεως τοῦ παρακειμένου ἐλαιῶνος. Ἐκ τῶν καλύτερον κάπως διατηρηθέντων κρανίων διεπιστώθησαν πέντε ταφαί· τὰ τρία ἐξ αὐτῶν, ἅτινα πιθανῶς ἀνῆκον εἰς τοὺς τελευταίους ταφέντας νεκρούς, ἔκειντο πλησίον ἀλλήλων παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον τῆς θόλου, εἰς τὴν ἀντίθετον δὲ πλευράν, πρὸς Ν., τὰ ἕτερα δύο.

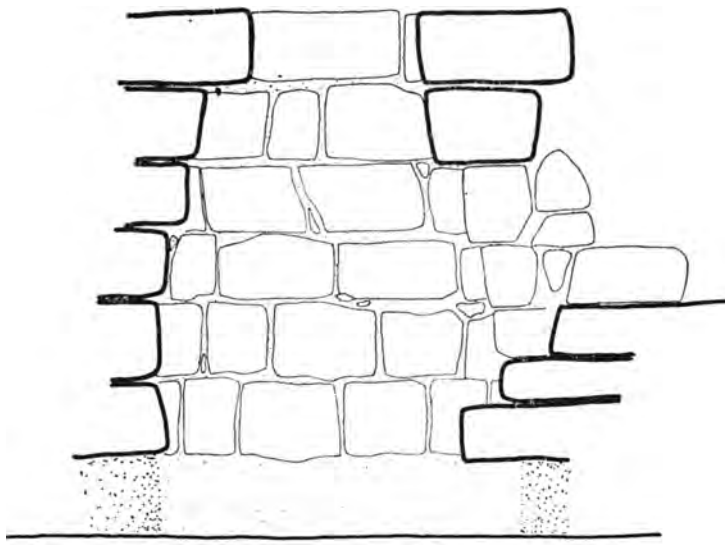
Πρέπει ὅμως προηγουμένως νὰ εἶχον ταφῇ καὶ ἄλλοι νεκροί, διότι εἰς τὸ βάθος τῆς θόλου, ἐναντι ἀκριβῶς τῆς θύρας, εὑρέθησαν συσσωρευμένα ὑπολείμματα ὀστῶν μετὰ πολλῶν κτερισμάτων. Μεταξὺ αὐτῶν συνελέγησαν περὶ τοὺς 45 φυσικοὶ ἀστράγαλοι μικροῦ ζώου καὶ δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου, ἅτινα βεβαιοῦν ὅτι μία ἐκ τῶν παλαιοτέρων ταφῶν ἀνῆκεν εἰς κορασίδα. Ἐπίσης βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς σκελετὸν νεαρᾶς γυναικὸς ἀνῆκε τὸ ἓν ἐκ τῶν τριῶν πλησίον ἀλλήλων κειμένων κρανίων, διότι ὑπὸ τοῦτο εὑρέθη δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου, εἰς τὴν θέσιν δὲ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀργυροῦς δακτύλιος. Ὁ δακτύλιος οὗτος (Πίν. 258 α) εἶναι τοῦ ἰδίου τύπου μὲ τὸν εὑρεθέντα εἰς τάφον τοῦ Ὁμολίου, ἀλλ' ἁπλούστερος (βλ. ΑΔ 17 (1961/62) μέρος Β', σ. 176, κ.ἑ., Πίν. 198 γ). Τὴν σφενδόνην τοῦ ἡμετέρου ἀποτελεῖ σκαραβαῖος ἐκ κορναλίνης, ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἔγγλυπτος παράστασις χηνός (Πίν. 258 β).

Τὸ εἰς κτερίσματα περιεχόμενον τοῦ τάφου ἦτο σχετικῶς πλούσιον. Συνελέγησαν περὶ τὰ πεντήκοντα διαφόρων εἰδῶν ἀντικείμενα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι προτομαὶ καὶ πήλινα εἰδώλια γυναικῶν, ἅτινα παρουσιάζουν ποικιλίαν τύπων (Πίν. 258 γ-δ, 259 α-δ, 260 α-β). Ἐκ τῶν ὀλίγων εὑρεθέντων ἀγγείων τὰ περισσότερα εἶναι ληκύθια μὲ διακόσμησιν ἀνθεμίου ἢ δικτυωτοῦ (Πίν. 260 γ, 261α). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο μικρὰ χάλκινα ἀγγεῖα καὶ δύο ἀλάβαστρα ἐκ πολυχρώμου ὑάλου μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν (Πίν. 261β). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐνδιαφέρον εἶναι μικρὸν εἰδώλιον ζώου, τὸ ὁποῖον φέρει ἑκατέρωθεν τῆς

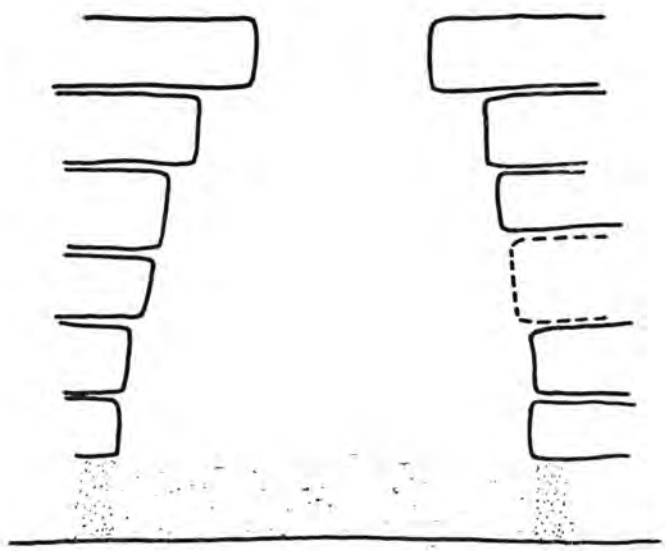
2. Τὰ σχέδια ἐξεπόνησεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Λουκία Πασιᾶ.

3. Ἡ διάμετρος κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου εἶναι 1.75 μ., ἐνῷ ἡ ἐγκαρσία 2.10 μ.

4. Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὴν Ἔφορον τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, φίλην κ. Εἰρήνην Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, τὴν ὁποίαν εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν. Τὴν εὐχαριστῶ ἐπίσης διὰ τὴν φροντίδα της νὰ γίνῃ ἐκμαγεῖον καὶ φωτογραφηθῇ ὁ σκαραβαῖος τοῦ Πίν. 258 β.

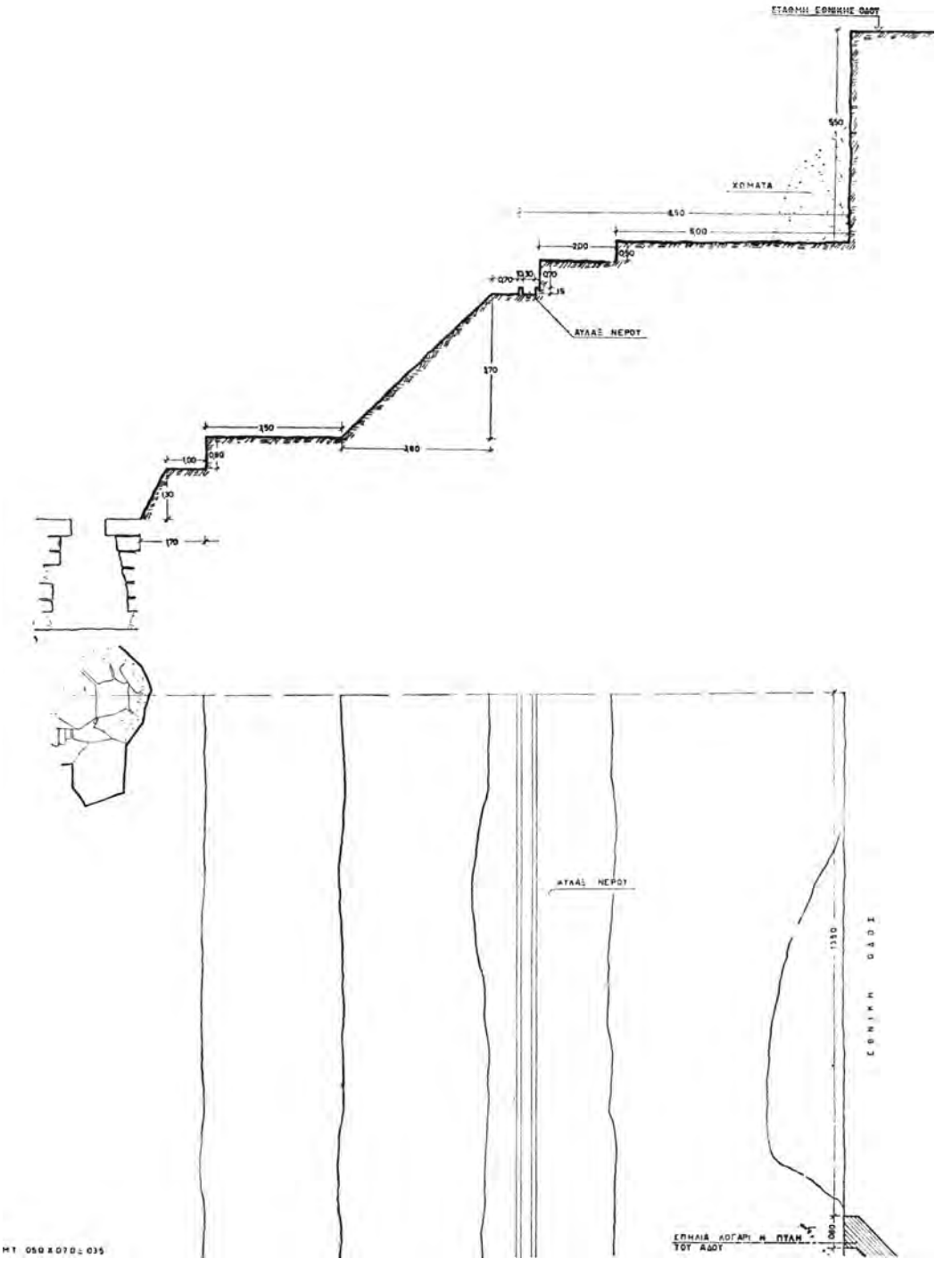

ΤΟΜΗ Β-Β

ΤΟΜΗ Α-Α

Σχέδ. 2. Τομαὶ θολωτοῦ τάφου Δελφῶν

Σχέδ. 3. Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ θολωτοῦ τάφου Δελφῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πύλην τοῦ Ἅδου

ράχεως ἀνὰ μίαν δέσμην ξύλων (Πίν. 262 α). Ἀντικείμενα γυναικείου στολισμοῦ εὑρέθησαν, ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος δακτυλίου, δύο χαλκᾶ κάτοπτρα (Πίν. 262 β), τόξον μικρᾶς πόρπης ὀστεΐνης εἰς σχῆμα δελφῖνος (Πίν. 262 γ), ζεῦγος ἑνωτίων σχήματος πυραμίδος ἀνεστραμμένης, ἐκ πηλοῦ ἐπιχρυσωμένου (ἔχει ἀποτριβῆ), ὡσαύτως ἐκ πηλοῦ μὲ ἐπιχρύσωσιν δύο δισκάρια φέροντα εἰς τὸ κέντρον ἀνάγλυπτον ρόδακα, ὀλίγαι χαλκαῖ σφαιρικαὶ ψῆφοι περιδεραίου καὶ περὶ τοὺς ἐννέα χαλκοῖ δακτύλιοι.

Ἡ λιτότης τῶν ἀνευρεθέντων κτερισμάτων, ἅτινα προδίδουν μετρίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν ταφέντων, προξενεῖ ἐντύπωσιν διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δαπανηρὰν κατασκευὴν τοῦ ταφικοῦ κτίσματος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ τὸ ὅτι ἔξω τοῦ τάφου, παρὰ τὴν εἴσοδον, ἀνευρέθη χρυσοῦν φύλλον, προερχόμενον πιθανῶς ἀπὸ στεφάνην, μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ τάφος ἐσυλήθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἴσως ὅτε παρεμερίσθησαν οἱ πρῶτοι σκελετοὶ διὰ νὰ ταφοῦν οἱ νεώτεροι.

ΑΜΦΙΣΣΑ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Σ. Συμεώνογλου, ἡ ἀρξαμένη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1959 ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη τυχαίως, ὅτε ἐγένετο ἡ ἐκσκαφὴ τῶν θεμελίων τοῦ κτηρίου τοῦ Ο.Τ.Ε. (βλ. ΑΔ 18 (1963), 130).

Ἐφέτος ἠρευνήθη τὸ παρὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ πλευρὰν οἰκόπεδον, ἐκτάσεως περίπου 210 τ.μ., ἔνθα πρόκειται νὰ οἰκοδομηθῇ κτήριον τοῦ Δήμου Ἀμφισσέων. Αἱ ἐργασίαι διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 13ης Ἀπριλίου μέχρι τῆς 18ης Μαΐου. Διηνοίχθησαν πέντε μεγάλαι δοκιμαστικαὶ τάφροι, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐρευνηθῇ πλήρως ἡ ὑπὸ οἰκοδόμησιν ἔκτασις. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἀνευρέθησαν ἐν ὅλῳ δέκα τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἐννέα ἦσαν κεραμοσκεπεῖς καλυβῖται τριγωνικῆς τομῆς. Ὁ δέκατος ἦτο κιβωτιόσχημος καὶ ἐκαλύπτετο διὰ τεσσάρων πλακοειδῶν λίθων· ἐκ λίθου ἀπετελεῖτο καὶ ἡ μία τῶν στενῶν πλευρῶν του, ἐνῷ αἱ ἄλλαι τρεῖς — ἡ ἑτέρα στενὴ καὶ αἱ δύο μακραὶ — ἐκ κεραμίδων.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν τάφρων εἰς διάφορα σημεῖα ἀνευρέθησαν καὶ περὶ τοὺς δέκα σκελετοὶ νεκρῶν ταφέντων ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Πλησίον αὐτῶν οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη· ἀκτέριστοι ὅμως ἦσαν καὶ οἱ περισσότεροι τάφοι. Ὁ πλουσιώτερος ἐξ αὐτῶν ἦτο εἰς παιδικός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν μία σφαιρικὴ οἰνοχόη, ἓν πινάκιον καὶ εἷς πήλινος λύχνος μὲ ἔκτυπον παράστασιν Ἀθηνᾶς Προμάχου. Δύο ἄλλοι περιεῖχον ἀνὰ δύο μόνον κοινῆς χρήσεως ἀγγεῖα. Ἐντὸς δὲ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο διὰ λιθίνων πλακῶν, εὑρέθησαν τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα λίαν ἐφθαρμένα καὶ δύο σιδηραῖ στλεγγίδες.

Ἐπίσης εὑρέθησαν διεσπαρμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων περὶ τὰ δέκα πέντε ἐξ ἐρυθροῦ ἀκαθάρτου πηλοῦ κοινῆς χρήσεως ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων καὶ 3-4 πήλινοι λύχνοι.

Πάντα τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τοὺς ὑστάτους ἑλληνιστικοὺς ἢ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐνδιαφέρουν δὲ μόνον ὡς χρονολογικὰ τεκμήρια. Οὕτω ἐξ αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον (1959), διαπιστοῦται ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν - ρωμαϊκῶν. Εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι ἐχρησιμοποιήθη συνεχῶς καθ' ὅλας τὰς περιόδους, μολονότι δὲν ἀνευρέθησαν ἑλληνιστικοὶ τάφοι. Τοῦτο ὅμως ὀφείλεται μᾶλλον εἰς καταστροφήν, γενομένην ἄγνωστον πότε. Ἐνδείξεις περὶ τῆς καταστροφῆς ταύτης παρέσχεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνασκαφέντων οἰκοπέδων ἐπίχωσις. Ἐνταῦθα, εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνευρέθη παχὺ σχετικῶς στρῶμα (0,30 - 0,40 μ.) χαλίκων καὶ ποταμίων λίθων ἀναμὶξ μετὰ τεμαχίων κεράμων καὶ κονιαμάτων τοίχων. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι συνεπείᾳ καταρρακτώδους βροχῆς ὕδατα ὑπερεκχειλίσαντος χειμάρρου συμπαρασύραντα μέχρι τοῦ νεκροταφείου λίθους ποταμίους καὶ λείψανα οἰκοδομημάτων κατέστρεψαν τοὺς εἰς ἔκτασιν πλάτους 10 - 12 μέτρων ὑπάρχοντας τάφους, οἱ ὁποῖοι πιθανώτατα ἦσαν ἑλληνιστικοί. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ παρακείμενοι πρὸς Δ., οἱ ἀνευρεθέντες κατὰ τὸ 1959, ἐχρονολογήθησαν ἐκ τῶν ἐνυπαρχόντων κτερισμάτων εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Περαιτέρω ἔρευνα πρὸς διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως εἰς ἣν ἐξετείνετο τὸ νεκροταφεῖον ἦτο ἀδύνατος λόγῳ τῶν ὑπαρχουσῶν οἰκιῶν[5]. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν ὅμως, ὅτι κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων τῶν οἰκιῶν αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἀρχαῖοι τάφοι καὶ δὴ πλούσιοι εἰς κτερίσματα, συνάγεται ὅτι ἦτο ἐκτεταμένον, ἴσως δὲ καὶ τὸ σπουδαιότερον τῆς πόλεως.

5. Προσφάτως ἐπληροφορήθην, ὅτι αἱ περισσότεραι ἐκ τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, ἀνήκουσαι εἰς τὸν Δῆμον Ἀμφισσέων ἐκ κληροδοτήματος Γεωργίου Σταλλοῦ, πρόκειται νὰ κατεδαφισθοῦν διὰ νὰ ἀνεγερθῇ ξενοδοχειακὸν συγκρότημα, διὸ καὶ διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι οἰκοδομήσεως τοῦ ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου. Ὥστε, ἐὰν πραγματοποιηθῇ ἡ κατεδάφισις τῶν ἐν λόγῳ οἰκιῶν, θὰ πρέπῃ ἀπαραιτήτως νὰ συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου.

ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΝ

Διὰ τῆς πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας δ. Ἀγγελικῆς Λεμπέση ἐγένετο ἡ καταγραφὴ τῶν ἀντικειμένων τῆς μικρᾶς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τοῦ Γαλαξειδίου, ἥτις στεγάζεται εἰς τὸ αὐτόθι κοινοτικὸν γραφεῖον. Τὴν συλλογὴν ἀποτελοῦν, προερχόμενα κυρίως ἐκ δωρεῶν, 230 ἀντικείμενα, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι διαφόρων ἐποχῶν ἀγγεῖα. Τὸ ἀξιολογώτερον ἐξ αὐτῶν εἶναι μία ἐρυθρόμορφος πελίκη, τὴν ὁποίαν ὁ Beazley ἀποδίδει εἰς τὸν ζωγράφον τῶν Συρακουσῶν (ARV², 520, 34, The Syracuse Painter). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ 5 - 6 μελανόμορφα ληκύθια, δημοσιευθέντα ὑπὸ τῆς Lilly Ghali-Kahil ἐν BCH LXXIV (1950-1) σ. 48 κ.ἑ.

Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

★

FOUILLES À MÉDÉON

L'implantation d'une usine pour le traitement de la bauxite sur le golfe d'Anticyra, au pied de la colline de St. Théodore, avait rendu nécessaire une fouille d'urgence des secteurs d' intérêt archéologique les plus menaçés par les travaux (Rf. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, 130-132).

Cette fouille d'urgence était limitée au dégagement de ruines médiévales signalées dans la plaine au sud de la colline et à l'exploration du segment de la future route situé au col de St. Théodore, où Sotiriadis avait repéré en 1907 la présence d'une nécropole antique; elle a été entreprise et pursuivie de Novembre 1962 à Octobre 1963 par l' Ecole Française et le Service Archéologique grec sous la direction de Mlle Constantinou, Ephore des Antiquités.

Au terme de cinq mois de recherches on avait mis au jour 260 tombes et les restes d'un établissement romain et d'une église byzantine; ces résultats permettent d'apporter une contribution intéressante à l'histoire de la Phocide maritime encore très mal connue.

L' acropole de St. Théodore (Pl. 263 a), dont le mur d'enceinte est bien conservé, a été occupée dès le premier âge du bronze; l'habitat s'y est maintenu jusqu' à la fin de l'époque hellénistique. La zone d' habitation proprement dite, exclue du programme d' urgence, n'a pu être explorée, mais la nécropole et plusieurs sondages à proximité du mur d'enceinte donnent une bonne information sur l'histoire de son peuplement.

Les témoignages les plus anciens sont constitués par des fragments de céramique protohelladique «white on dark» type bien connu à Orchomène et à Eutrésis où il est caractéristique du dernier niveau HA III avant la destruction générale qui précède l'occupation mésohelladique.

La céramique mésohelladique est plus abondante et plus variée; elle a été trouvée au contact du sol vierge dans tout le secteur exploré; minyen gris, imitation locale de minyen noir, céramique incisée, «matt paint»; les formes les mieux représentées sont les grandes coupes, les gobelets, les cruches à haut bec; le décor est sommaire: lignes ondulées, cercles concentriques, carrés et losanges quadrillés. Aucune tombe de cette époque n'ayant été découverte, il faut admettre que la nécropole HM se trouvait sur l'acropole elle même.

De l'époque mycénienne, plusieurs tombes ont été mises au jour; les inhumations les plus anciennes ne sont pas antérieures au HR III A; on n'a d'ailleurs trouvé dans les sondages aucun tesson HR I - II. Les tombes sont de trois types:

1) des fosses rectangulaires à parois de pierres couvertes de grandes dalles, utilisées pour des inhumations successives. Dans les plus grandes, un trou creusé à une extrémité servait de dépôt pour les offrandes et les ossements anciens lors d'une inhumation nouvelle; une des fosses n'a été utilisée que pendant la période HR III A, les autres ont servi du HR III A au HR III C.

2) des tombes à chambre, rectangulaires ou circulaires. Deux chambres rectangulaires avaient été fouillées par Sotiriadis, elles étaient couvertes de dalles, avec un court dromos en escalier. Une nouvelle chambre, circulaire, a été mise au jour; on y accédait par un escalier de 4 marches; elle est restée accessible jusqu'au VIe siècle av. J.C. où elle a été recouverte par les fondations d'un monument. Les inhumations les plus récentes (HR III C) avaient été perturbées, les plus anciennes (deux fosses creusées dans le sol de la tholos, fin HR III B) étaient intactes.

3) des fosses individuelles creusées à même le roc tendre et couvertes de grosses pierres; le mobilier en est pauvre et tardif (fin HR III C).

Le matériel recueilli est abondant et varié mais sans grande originalité: alabastres, amphores, vases à étrier à décor banal; on notera que le vase à étrier n'apparait pas dans les tombes avant le début du HR III B et que la coupe à pied est totalement absente. Les objets en bronze sont rares (une pointe de lance, une épingle à tête de griffon, une tasse, une bassine) et proviennent tous de la même tombe (HR III A - B). Les pierres gravées lenticulaires (stéatite ou cornaline) sont présentes pendant toute la période mycénienne, les représentations sont peu variées (plantes et cervidés stylisés) et, du HR III A au HR III C, le style ne semble pas évoluer. Pour les figurines, au contraire, on constate la présence simultanée des deux types en phi et en psi au HR III A, la disparition du type en phi à la fin du HR III B et la dégénérescence du type en psi au HR III C. Les éléments de collier en pâte de verre, nombreux au HR III B - C, reproduisent tous les types connus en orfèvrerie (entre autres, un sphinx du type Dessenne no 312). Les bijoux d'or (Pl. 263 b) ont été trouvés presque exclusivement dans les inhumations anciennes: bagues,

colliers, pendentifs; parmi les plus belles pièces, on citera une bague à chaton elliptique perpendiculaire à l'anneau portant représentation d'un cervidé et un pendentif sphérique à décor en granulations (Pl. 263 b); les autres motifs appartiennent au répertoire habituel: rosaces, feuilles de lierre, fleurs de lys, coquillages.

La période suivante est marquée par une rupture complète avec les coutumes funéraires mycéniennes: on pratique désormais exclusivement l'incinération. La méthode employée est intéressante: on creusait dans le sol un trou elliptique (Im x 0,80), on brisait une oenochoè d'usage courant (après libation?), on disposait de grosses bûches au dessus du vase brisé et on brûlait le corps (sans doute en position contractée); le feu, très vif, était peut-être alimenté partiellement à l'huile; les restes n'étaient pas recueillis, mais laissés sur place et simplement recouverts de terre. Ces incinérations sont toujours individuelles. Ces petits bûchers ont été trouvés en grand nombre autour des tombes mycéniennes; les plus anciens contenaient de la céramique protogéométrique, souvent de très belle qualité en particulier, une oenochoè à embouchure ronde, anse en ruban, décorée de grands triangles à losanges quadrillés (Pl. 264a).

La pratique de l'incinération s'est maintenue jusqu'au début du VIe siècle, mais elle est concurrencée à l'époque géométrique ancienne par l'inhumation: les morts sont déposés en position contractée sur un fond de gravier dans de petites cistes elliptiques; le mobilier est peu abondant: une coupe, une oenochoè, souvent brisées volontairement, des protoaryballes. Dans les fosses à incinération de cette époque on trouve aussi de belles amphores à décor en métope (chevrons, méandres hachurés) (Pl. 264b). Les vases non tournés à surface lissée ou spatulée sont encore très répandus.

Les bijoux trouvés dans les cistes sont généralement en bronze: colliers, bracelets, anneaux, fibules en lunettes et en archet, hélikès; on a trouvé cependant un hélix d'or.

La période géométrique récente est caractérisée par l'inhumation des enfants en pithoi ou marmites, l'inhumation des adultes semble rare. La céramique est plus variée: cratères, amphores, oenochoès, coupes, tasses. Elle est très souvent d'importation corinthienne.

Les premières cistes rectangulaires en dalles de calcaire apparaissent au début du VIe siècle, l'incinération sera vite abandonnée. Le mobilier n'est plus composé que de petits vases corinthiens: aryballes, alabastres, petits skyphoi. Lécythes et coupes à figures noires leur succèdent dans le dernier tiers du siècle. Au début du Ve, on trouve des oenochoès trilobées en cloche et des figurines de style sévère. La belle céramique classique est totalement absente; mais, la nécropole n'ayant pas été complètement explorée, on ne peut pas en conclure que le site a été abandonné pendant la seconde moitié du Ve siècle. Le siècle suivant est bien représenté. Les pratiques funéraires ne changent guère jusque au milieu du IVe siècle. Les mêmes petites cistes renferment un mobilier rare et assez pauvre, sans décor: skyphoi de type corinthien ou attique, oenochoès côtelées à vernis noir.

Vers 350, on commence à utiliser de grands sarcophages en terre cuite ou en calcaire tendre où le mort est étendu, bras croisés, les jambes légèrement repliées, accompagné de nombreuses offrandes: vases à verser l'eau et le vin, coupes et tasses, amphores (parmi les belles pièces, une pélikè corinthienne à figures rouges). A la fin du IVe siècle, la coutume de déposer des monnaies dans la bouche du mort fait son apparition; ce ne sera jamais une règle absolue, mais la pratique deviendra très fréquente au IIIe siècle. Ceci nous permet de dater avec certitude du deuxième quart du IIIe siècle tout un groupe de tombes dont la céramique n'était pas jusqu' ici datée avec précision. Ces tombes contenaient les types suivants: cruches à anse double, canthares côtelés, coupes à profil angulaire parfois décorées de guirlandes en rehaus blancs, skyphoi de type attique, unguentaria à panse ronde, askoi à embouchures opposées, anse en panier, dessus conique à bouton.

On n'a pas découvert de tombe postérieure à 250 environ, mais les sondages ont montré que le site était encore occupé à la fin du IIe siècle; cette lacune est donc probablement dûe à une exploration encore incomplète. En revanche, la céramique romaine est totalement absente dans la zone de la nécropole. A l'époque impériale, seule la plaine au sud de la colline de St. Théodore est occupée. Les sondages y ont révélé la présence de plusieurs niveaux superposés: 1) un grand bâtiment romain comprenant en particulier une pièce à mosaïque et un hypocauste à piliers de briques rondes, datable, au plus tard de la première moitié du IIIe siècle ap. J. C.

2) un second niveau romain comportant un ensemble de baignoires individuelles, détruit par un incendie au VIe siècle.

3) sur l' emplacement des bâtiments romains détruits, quelques tombes et une citerne, datée par un vase du VIIe siècle.

4) un monastère byzantin autour d'une église à crypte du XIe siècle. L'église était couverte d'une coupole portée par 8 colonnes adossées aux murs; elle était pourvue d'un narthex et de trois absides, circulaires à l'intérieur, polygonales à l'extérieur; des restes de fresques trouvés en place ont été déposés et sont maintenant visibles au Musée Byzantin; les marbres (chapiteaux, templum), d'une belle facture, sont actuellement à Hosios Loukas. La crypte, composée de huit petites chambres, servait d'ossuaire. Les bâtiments du monastère s'étendaient surtout vers l'ouest où on a pu reconnaître une huilerie et une grande pièce rectangulaire à colonnade; ils ont été utilisés jusqu'au milieu du XIIIe siècle; ils étaient partout ruinés jusqu'aux fondations.

5) l'église partiellement détruite a été transformée en tour fortifiée au début du XIVe siècle; le narthex a été démoli, on a ajouté des ailes aux côtés Nord, Sud et Ouest, le côté Est a été renforcé.

6) la tour a été incendiée vers le milieu du XIVe siècle (destruction datée par un trésor de monnaies); on continuera pendant quelque temps encore à ensevelir les morts dans les ruines.

La fouille n'a pas permis d'identifier le site antique avec certitude; les trouvailles épigraphiques ont été maigres: quelques stèles funéraires du IIIe siècle av. J. C. sans indication d' ethnique. Sotiriadis avait pensé a Marathos; il s'agit plus probablement de Médéon, cité qui fusionna au début du IIe siècle avec Stiris; les indications données par le traité de sympolitie s'accordent au mieux avec la position de notre site. Si sa vie fut sans grand éclat, elle nous permet cependant de suivre au cours de trente cinq siècles l'histoire d'une petite cité phocidienne, ce qui est une contribution non négligeable à l'histoire de l'ensemble du peuple grec.

ECOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES-
J. CONSTANTINOU

★

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΥΡΓΟΥ ΑΝΤΙΚΥΡΑΣ

Αἱ διενεργηθεῖσαι ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν παρὰ τὴν παραλίαν καὶ ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ Μετοχίου τῆς Μ. Ὁσίου Λουκᾶ (τὸ Ἀϊλουκαΐτικο) τύμβον ἀπεκάλυψαν τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ κτηρίου (βλ. ΑΔ 18 (1963), Μέρος Β΄: Χρονικά, Ἀθῆναι 1965, σ. 132. Archaeological Reports for 1962 / 3, A.H.S. Megaw, Archaeology in Greece 1962/3, σ. 21 - 22). Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Μαΐου 1963, ἡ ἐποπτεία δὲ τοῦ τμήματος αὐτῆς, τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸν βυζαντινὸν ναόν, εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν ὑπογραφόμενον.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προέκυψε τελικῶς ὅτι ἐπὶ τῶν ἰσοπεδωμένων ἐρειπίων ἀγροτικῆς ἐπαύλεως ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐκτίσθη κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα διώροφος ναός, ἁπλὸς ὀκταγωνικός, ἀλλὰ τύπου διαφόρου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μ. Ὁσίου Λουκᾶ, τῆς ὁποίας θ' ἀπετέλει παραλαύριον. Ἡ διάταξις τοῦ χαμηλοῦ ἰσογείου κατὰ μικροὺς χώρους φαίνεται ὅτι ἔγινε χωρὶς ἄλλην κυρίαν λειτουργικὴν σκοπιμότητα, πλὴν τῆς στηρίξεως τῆς ἀνωδομῆς μὲ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει στενὴ ἀντιστοιχία.

Τοῦ κυρίου ναοῦ ἐσῴζοντο οἱ τοῖχοι εἰς μικρὸν ὕψος, αἱ βάσεις τῶν ὀκτὼ κιόνων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο τὰ τόξα τὰ φέροντα τὸν τροῦλλον, ὀλίγα τμήματα τῆς πλακοστρώσεως, καθὼς καὶ ἀρκετὰ μέλη τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου, κιονόκρανα, ἐπίκρανα, τμήματα τοῦ τέμπλου. Μικρὸν τμῆμα τοιχογραφίας ἐκ τοῦ ΒΑ. πεσσοῦ μετεφέρθη ἐγκαίρως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν — πιθανῶς μετὰ τὴν κατερείπωσιν τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ ναοῦ — οὗτος ἐδέχθη ἐπένδυσιν κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν πλευρὰν ἰσχυροῦ τοίχου ἐκ κατειργασμένων λίθων εἰλημμένων ἐκ τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς γειτονικῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μεδεῶνος. Ὁ νεώτερος αὐτὸς τοῖχος ἐσχημάτιζε κατὰ τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν πτέρυγας καλυπτομένας μὲ καμάρας ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ οὕτω τὸ σύνολον ἀπετέλεσε πύργον ὀχυρωματικοῦ χαρακτῆρος σχήματος ἐλευθέρου σταυροῦ. Ὁ Leake (II, 538) εἶδεν ἀκόμη ἀνάμεσα εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου τὰ ὑπολείμματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἓν κιονόκρανον. Ἀργότερον, ἐκαλύφθησαν ὅλα καὶ ἀπετέλεσαν ἄμορφον εἶδος τύμβου, διεσώθη ὅμως τὸ τοπωνύμιον Πύργος.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἐκήρυξεν, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν του, τὸ μνημεῖον διατηρητέον (ΦΕΚ 32, 28 - 1 - 1963), ἀλλὰ ἡ Κυβέρνησις, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου (Συνεδρ. 15, 15 - 3 - 1963), ἀπεφάσισε τὴν κατεδάφισιν τοῦ ἐρειπίου χάριν τῆς ἀνεγέρσεως εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐλαιῶνος μεγάλου ἐργοστασίου ἀλουμινίου.

Κατόπιν τούτου ἐλήφθη πρόνοια, ὅπως ἐγκαίρως ἀποτυπωθοῦν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅλη ἡ περιοχὴ μετὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἐρειπίων ὑπὸ τοῦ τοπογράφου μηχανικοῦ κ. Μπαντέκα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἐρείπιον τοῦ ναοῦ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς προοδευτικῆς διαλύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἀπεκαλύπτοντο αἱ παλαιότεραι μορφαί, ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος τοῦ Γραφείου Μελετῶν τοῦ ΤΑΠ δ. Μ. Φίλιππα, εἰς σχέδια 1 : 20 καὶ 1 : 50. Ἐπίσης, πλὴν τῶν φωτογραφιῶν τῶν ληφθεισῶν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ ἐποπτεύοντος τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τῆς ἀρχιτέκτονος, φωτογραφικὸν συνεργεῖον ἔλαβεν ἑκατοντάδα φωτογραφιῶν πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν διαλύσεως. Οὕτως ἐπετεύχθη νὰ ληφθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν δημοσίευσιν καὶ μελέτην τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ μνημείου πρὸ τῆς καταστροφῆς του. Εἰς τὸν Ἔφορον τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Α΄ περιφερείας κ. Π. Λαζαρίδην ἀνετέθη ἡ ἐπίβλεψις τῆς τελευταίας φάσεως τῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ ἡ περισυλλογὴ καὶ μεταφορὰ τῶν γλυπτῶν εἰς τὴν Μ. Ὁσίου Λουκᾶ.

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

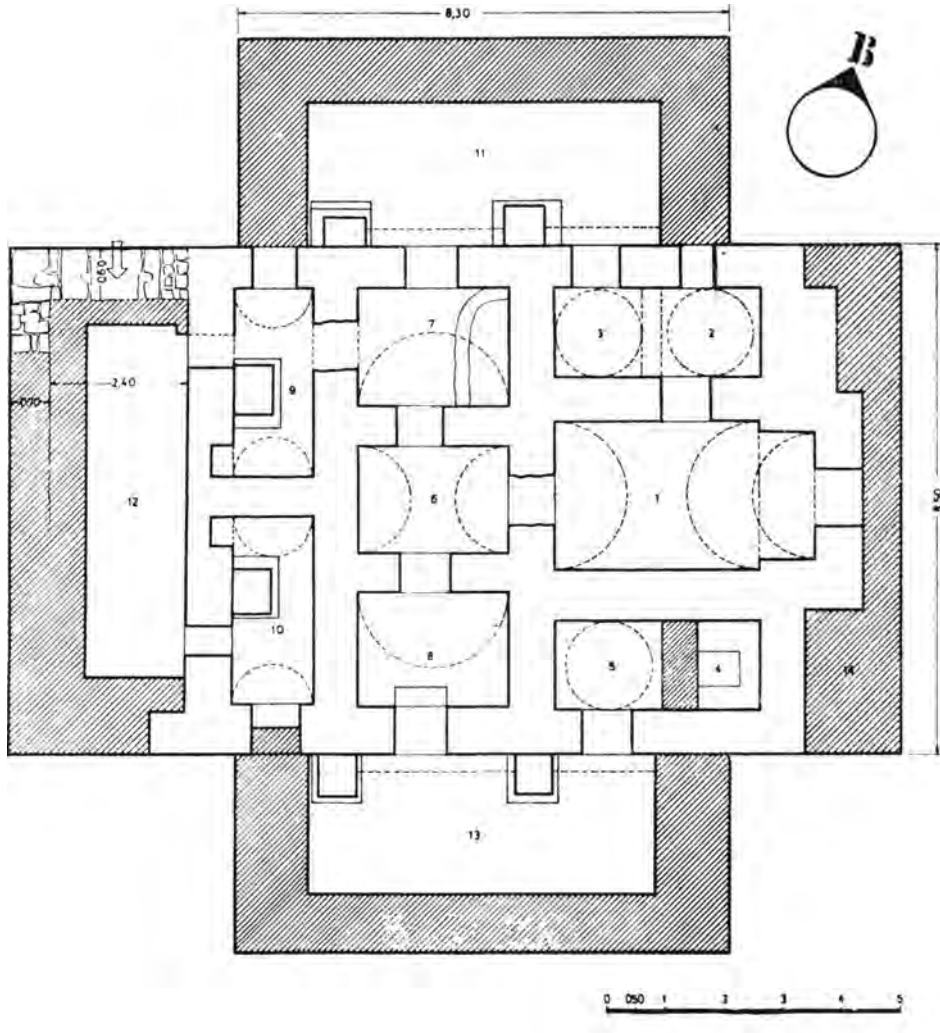
1. Ἐρείπια βυζ. κτισμάτων εἰς Ἀντίκυραν

Εἰς τὸν ἐκτεταμένον πεδινὸν χῶρον, παρὰ τὸν κόλπον τῆς Ἀντικύρας, ἤρχισαν τὸ 1962 αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ἐργοστασίου ἀλουμινίου. Χάριν τοῦ ἐργοστασίου τούτου ἐθυσιάσθη εἷς τῶν ὡραιοτέρων καὶ πλουσιωτέρων ἐλαιώνων τῆς Ἑλλάδος, ἰδιοκτησίας τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ (Πίν. 265 α - β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἀπεκαλύφθησαν εἰς θέσιν Πύργος λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, τὴν διερεύνησιν τῶν ὁποίων ἀνέλαβον ἄλλοι (ΑΔ 18 (1963), Μέρος Β΄1: Χρονικά, σ. 130. Archaeological Reports for 1962/63, σ. 21 - 22).

Κατὰ Μάϊον τοῦ 1963, ἐντολῇ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, παρηκολούθησε τὴν διάλυσιν τῶν ἀποκαλυφθέντων κτηριακῶν λειψάνων, περισυνέλεξε τὰ ἔχοντα ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἄλλα γλυπτὰ μέλη καὶ μετέφερε ταῦτα εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὁ ὑπογράφων.

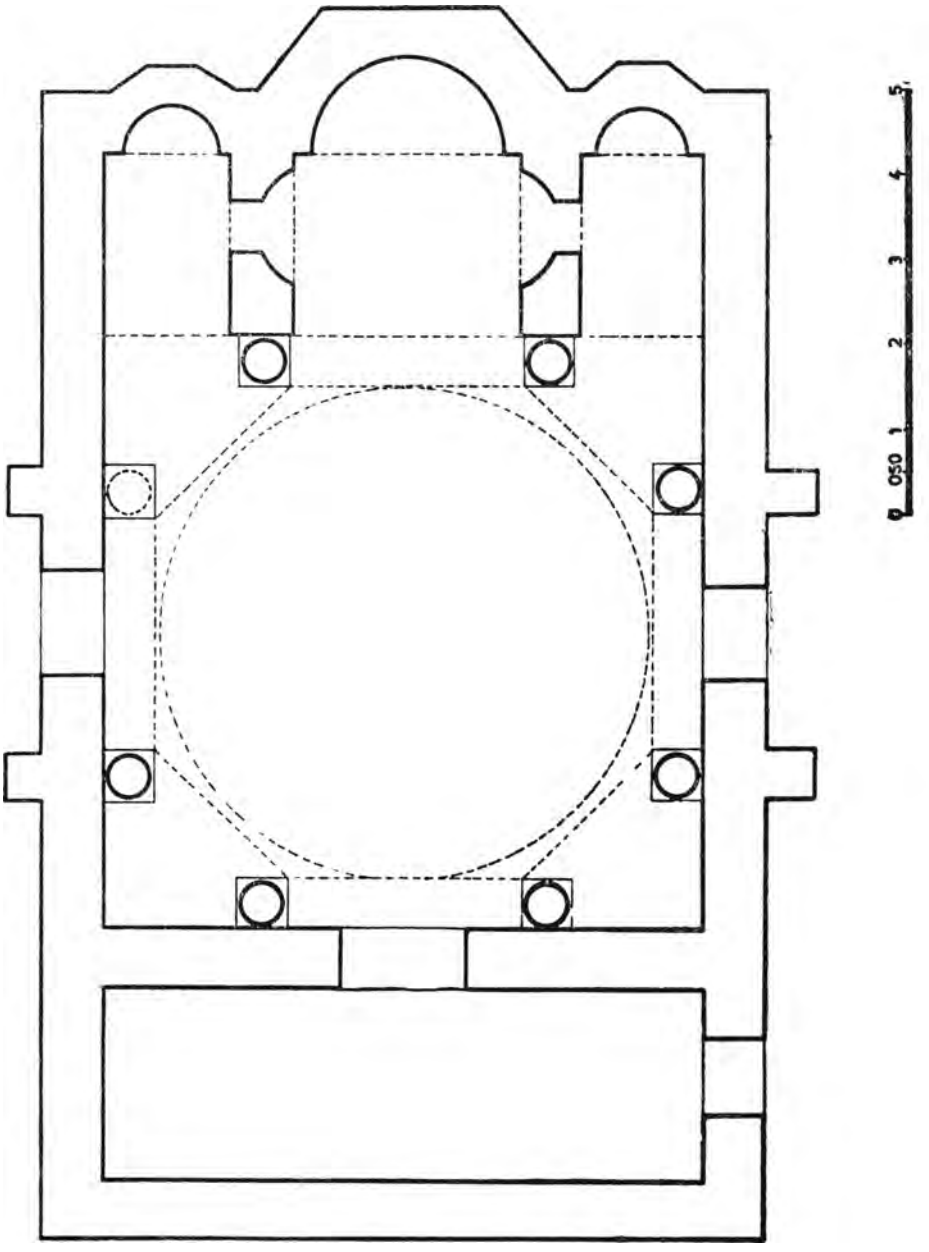
Ἐν ἀναμονῇ τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, νομίζω, ὅτι εἶναι χρήσιμον νὰ παρατεθοῦν ὡρισμένα τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἐσημείωσα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαλύσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων κτηριακῶν λειψάνων. Ἡ παράθεσις τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον ὑποβοηθητικὴ διὰ τὴν ὁριστικὴν μελέτην.

Σχέδ. 1. Διώροφον κτηριακὸν συγκρότημα εἰς θέσιν Πύργος. Κάτοψις ἰσογείου

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

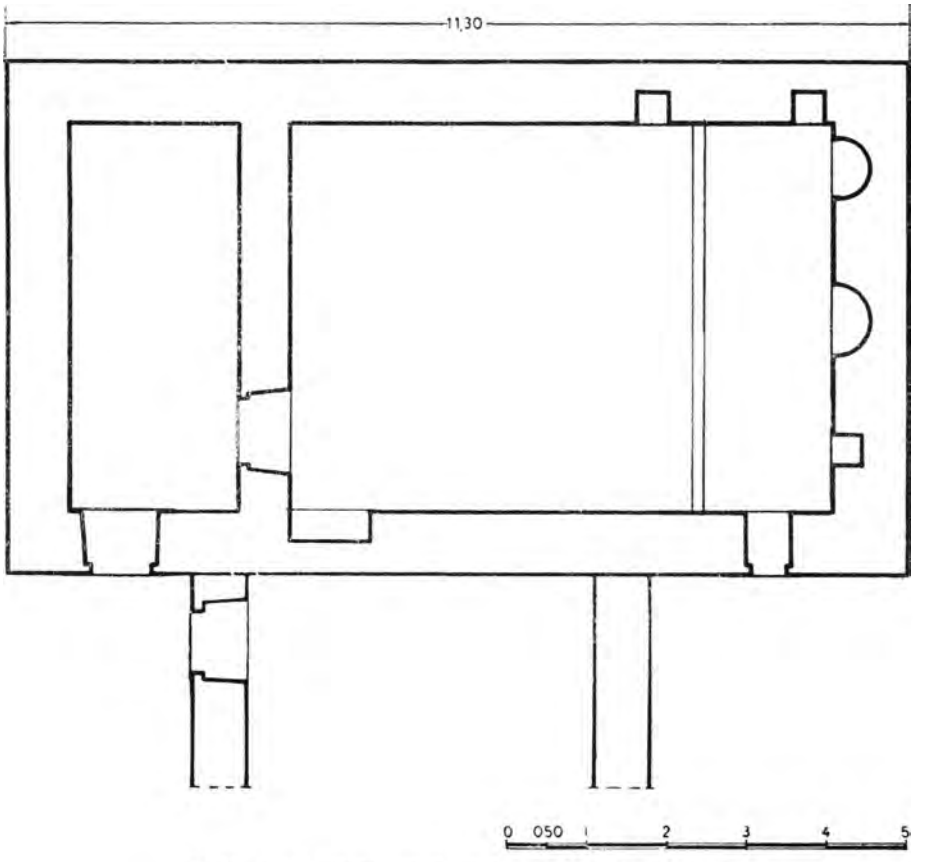
1) Αἱ δύο κατόψεις τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτηριακοῦ συγκροτήματος εἰς θέσιν Πύργος, συντεθεῖσαι κατὰ τὰς ἰδικάς μου μετρήσεις. Τὸ συγκρότημα τοῦτο ἦτο διώροφον. Τὸ Σχέδ. 1 δεικνύει τὴν κάτοψιν τοῦ ἰσογείου. Διὰ διαγραμμίσεως δηλοῦνται οἱ ἰσχυροὶ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι, κτισθέντες, πιθανώτατα, τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ χώρου, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς μετατροπῆς εἰς ἀμυντήρια αὐτοῦ τούτου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ τοῦ πλησίον τούτου μικροῦ ὀκταγωνικοῦ παρεκκλησίου (Χ. Μπούρα, Δύο μικροὶ ναοί, ὀκταγωνικοῦ τύπου, ἀνέκδοτοι, ἐν ΔΧΑΕ, Περίοδος Δ, Τόμος Γ΄ (1962 - 63), σ. 127 - 173), προσέδωκαν εἰς τὸ διώροφον βυζαντινὸν κτίσμα τὴν ἐμφάνισιν ἰσχυροῦ πύργου εἰς σχῆμα ἐλευθέρου σταυροῦ (Πίν. 266 α).

Σχέδ. 2. Κάτοψις τοῦ ὀκταγωνικοῦ ναοῦ

Τὸ Σχέδ. 2 δεικνύει τὴν κάτοψιν τοῦ ὀκταγωνικοῦ ναοῦ εἰς τὸν ὄροφον.

2) Αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ τοῦ πύργου, βορεία καὶ νοτία (Σχέδ. 1, ἔνθα οἱ ἀριθμοὶ 11 καὶ 13), ἐκαλύπτοντο εἰς τὸ ἰσόγειον διὰ καμάρας, παραλλήλου πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα, ἐκ πωρολίθων καλῶς πελεκημένων, ὡς δεικνύει ὁ Πίν. 266 β, μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς βορείου κεραίας.

Σχέδ. 3. Ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος

Οὐδὲν ἴχνος ἀνευρέθη, τὸ ὁποῖον νὰ δεικνύῃ τὸν τρόπον στεγάσεως τῆς δυτικῆς κεραίας (Σχέδ. 1, ἀριθ. 12).

3) Αἱ κεραῖαι τοῦ πύργου καὶ αἱ καμάραι τούτων οὐδεμίαν ὀργανικὴν σύνδεσιν εἶχον πρὸς τὸ διώροφον κτίσμα, ἁπλῶς δὲ μόνον ἐφήπτοντο τούτου. Οὕτω μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτῶν ἐφάνη ἄθικτος ἡ τοιχοποιΐα τοῦ κτίσματος (Πίν. 266 β).

Τὸ κάτω διαμέρισμα τοῦ κτίσματος τούτου ἦτο, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἰσόγειον. Τοῦτο ἀποδεικνύουν αἱ ἑπτὰ θύραι καὶ τὰ τέσσαρα παράθυρα, τὰ ὁποῖα καταλήγουν ἄνω εἰς κανονικὰ ἡμικύκλια τόξα διὰ πλίνθων. Τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ἀπεκαλύφθησαν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν διάλυσιν τῶν κεραιῶν τοῦ πύργου (Σχέδ. 1· Πίν. 266 β, 267 α - β, 268 α - β).

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν « νάρθηκα » τοῦ ἰσογείου ἐγίνετο διὰ θύρας, τὸ κατώφλιον τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν βορείαν στενὴν του πλευρὰν μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πύργου (Σχέδ. 1· Πίν. 269α).

4) Τὸ ἰσόγειον δὲν ἐκτίσθη συγχρόνως πρὸς τὸν ὕπερθεν τούτου ὀκταγωνικὸν ναόν, ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτου. Οὔτε καὶ ἐκτίσθη ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ἐπ' αὐτοῦ οἰκοδομήσεως. Τοῦτο, τοὐλάχιστον, ἀποδεικνύουν τὰ ἑξῆς κτηριακὰ στοιχεῖα :

α'. Ἡ καταφανὴς διαφορὰ τοιχοποιΐας εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ὀρόφου (Πίν. 267 α - β, 268 α - β). Τὸ ἰσόγειον, πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ πύργου, ἦτο πάντοτε ὁρατόν. Ἡ τοιχοποιΐα του ὅμως ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς λίαν ἐπιμεμελημένης, κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα, τοιχοποιΐας τοῦ ἄνω ναοῦ.

Τοῦτο εἶναι ἀκατανόητον, ἐὰν καὶ οἱ δύο ὄροφοι ἐκτίζοντο συγχρόνως, ἐπὶ τῇ βάσει ἑνιαίου σχεδίου. β'. Ὅταν ἔκτιζον τὸν ἄνω ναόν, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἀσφάλειαν τούτου διὰ τῆς κατασκευῆς προσθέτων πεσσῶν καὶ ἀντηρίδων. Οὕτω, ἐκτίσθησαν ἀνὰ δύο πεσσοὶ - ἀντηρίδες εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου, ἕτεροι δὲ δύο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἰσογείου, δηλαδὴ εἰς τὸν « ἐσωνάρθηκα », τὴν καμάραν μάλιστα τοῦ ὁποίου καὶ κατέστρεψαν διὰ τὴν κατασκευὴν τούτων (Σχέδ. 1). Οἱ πεσσοὶ οὗτοι, κατὰ τὸ κάτω μέρος των, τὸ ἀντιστοιχοῦν δηλαδὴ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰσογείου, δὲν ἠνοῦντο ὀργανικῶς μετὰ τοῦ κτηρίου, ἀλλ' ἁπλῶς ἐφήπτοντο τούτου. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸ τμῆμά των τὸ ἀντιστοιχοῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὕπερθεν ναοῦ καὶ ἄνω, ἠνοῦντο ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ, ἡ τοιχοποιΐα των δὲ ἦτο ἐπιμελημένη κατὰ τὸ αὐτὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Πίν. 267 α - β, 268 α). γ'. Ὅταν ἔκτιζον τὸν ἄνω ναόν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν εὐθυγράμμισιν τῶν δόμων του, κατέστρεψαν τὰς κορυφὰς τῶν τόξων τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ ἰσογείου (Πίν. 268 β). Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐγίνετο ἐὰν ἀμφότεροι οἱ ὄροφοι ἐκτίζοντο συγχρόνως.

5) Ἐκ τῶν ὀκτὼ ἰωνικῶν βάσεων τοῦ ὀκταγωνικοῦ ναοῦ εὑρέθησαν αἱ ἑπτὰ εἰς τὴν θέσιν των. Ἡ ΒΑ. δὲν εὑρέθη (Σχέδ. 2).

6) Εἰς τὴν βορείαν παραστάδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ νάρθηκος εὑρέθησαν τοιχογραφίαι, αἵτινες ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον (Πίν. 269 α - β).

7) Μεταξὺ τῶν 60 περίπου γλυπτῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, περιλαμβάνονται αἱ ἑπτὰ βάσεις, ἓν ὑπέρθυρον μὲ κυμάτιον, δύο ἐπίκρανα παραστάδων μὲ γλυπτὸν διάκοσμον, τμήματα θωρακίων, κιονίσκων τέμπλου κ.ἄ. (Πίν. 270 α - β, 271 α).

2. Ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος

Εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων ἀνατολικῶς τοῦ πύργου εὑρίσκεται συστὰς διωρόφων οἰκιῶν γνωστῶν ὡς « Μετόχι ».

Μία τῶν οἰκιῶν τούτων, χωρὶς κανὲν ἐξωτερικὸν χαρακτηριστικόν, ἔχει μετατραπῆ εἰς ναΐσκον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος (Πίν. 271 β).

Ὁ ναΐσκος οὗτος, ἁπλοῦς ἐν κατόψει, ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἀνίσων χώρων, ἤτοι τοῦ ναοῦ, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 6.80 × 4.80 μ., καὶ τοῦ νάρθηκος, διαστ. 4.75 × 2.07 μ. (Σχέδ. 3.). Εἰς τοὺς τοίχους σῴζονται τοιχογραφίαι ἐποχῆς Τουρκοκρατίας, ἐκ τοῦ κύκλου τῆς μοναχικῆς ζωῆς καὶ τῶν γνωστῶν μεγάλων ἀσκητῶν.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα συντηρήσεως τοῦ κτηρίου καὶ τῶν τοιχογραφιῶν.

3. Μονὴ Ἀγάθωνος

Εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ΑΔ 17 (1961/62) ἐγένετο σύντομος μνεία τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου, ἐδόθη δὲ καὶ ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ, καταρτισθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας δ. Ἀναστ. Μουτσοπούλου (ΑΔ 17 (1961/62), Χρονικά, σ. 166, Πίν. 180, 181, 182 καὶ 183 α). Ἡ κάτοψις ἐν σ. 167, Σχέδ. 4. (Πρβλ. κάτοψιν ἐν ΔΧΑΕ τεῦχ. Γ (1903) σ. 46).

Κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην μελέτην τοῦ κτίσματος παρετηρήθη ἐξ ἀρχῆς μία ἀντίθεσις τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν καὶ κυρίως πρὸς τὴν διάταξιν τῶν στεγῶν τῶν διαφόρων μερῶν του.

Ἐνῷ, δηλαδή, αἱ τοιχογραφίαι — αἱ παλαιότεραι — κυρίως τῶν παρεκκλησίων καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ κυρίως ναοῦ ἐμαρτύρουν κτίσμα τοὐλάχιστον τοῦ αἰῶνος τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ΔΧΑΕ ἔ.ἀ.), τὸ ἐξωτερικὸν οὐδόλως ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν διάταξιν καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἡ ὅλη δὲ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισίς του ἐδείκνυε κτίσμα γενόμενον πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν.

Ἐκ τῆς κατόψεως (ΑΔ ἔ.ἀ. καὶ ΔΧΑΕ ἔ.ἀ.) καὶ τῆς κατὰ μῆκος τομῆς τοῦ κυρίως ναοῦ (Σχέδ. 2) ἐκπονηθείσης ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας Ν. Σκαρῆ, καταδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ σταυροειδοῦς τετρακιονίου μετὰ τρούλλου ναοῦ εἰς τὸν γνωστὸν ἁγιορειτικὸν τύπον, ὅμοια παραδείγματα τοῦ ὁποίου ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, ὡς εἰς τὸ Κομνήνειον (Τζάγεζι) τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν Μονὴν Γαλατάκη Εὐβοίας (ΕΕΒΣ τομ. Ε' (1928 σ. 349-375), ἔτι δὲ καὶ τὴν καταστραφεῖσαν, κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον εἰς τὸν αὐτὸν Νομὸν Φθιώτιδος, Μονὴν τῆς Ἀντινίτσης (ΕΕΒΣ τόμ. Ζ' (1930) σ. 369-381). Εἰς τὴν τομήν, ἡ δυτικὴ κεραία εἶναι σαφῶς βραχυτέρα τῆς ἀνατολικῆς.

Εἰς τὰς ἀπεικονίσεις (Πίν. 272 α, δ) ὅμως, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη παρουσιάζει τὴν Β., ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ν ὄψιν αὐτοῦ, τὴν γραμμικὴν παράστασιν τῆς ὁποίας δεικνύει καὶ τὸ Σχέδ. 1 (τοῦ αὐτοῦ ὡς ἀνωτέρω ἀρχιτεχνίτου Ν. Σκαρῆ), οὐδόλως δηλοῦται ἡ διαμόρφωσις καὶ αἱ κομψαὶ ἀναλογίαι τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἔτι δὲ ἡ κάλυψις δι' ἐπιχρίσματος τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ἐξαφάνισις τῆς ἀρχικῆς τοιχο-

δομίας, ἡ διαμόρφωσις τοῦ τρούλλου, ἡ κάλυψις τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ ναοῦ καὶ τῶν δύο παρεκκλησίων διὰ δικλινῶν στεγῶν ἐκ γαλλικῶν κεράμων καὶ τέλος ἡ πομπώδης δυτικὴ ὄψις αὐτοῦ (Πίν. 272 α,δ καὶ 274 α) ἦσαν νεωτερικὰ στοιχεῖα προδίδοντα πρόσφατον καὶ βάναυσον οἰκοδομικὴν ἐπέμβασιν, μειωμένης καλαισθητικῆς ἀντιλήψεως.

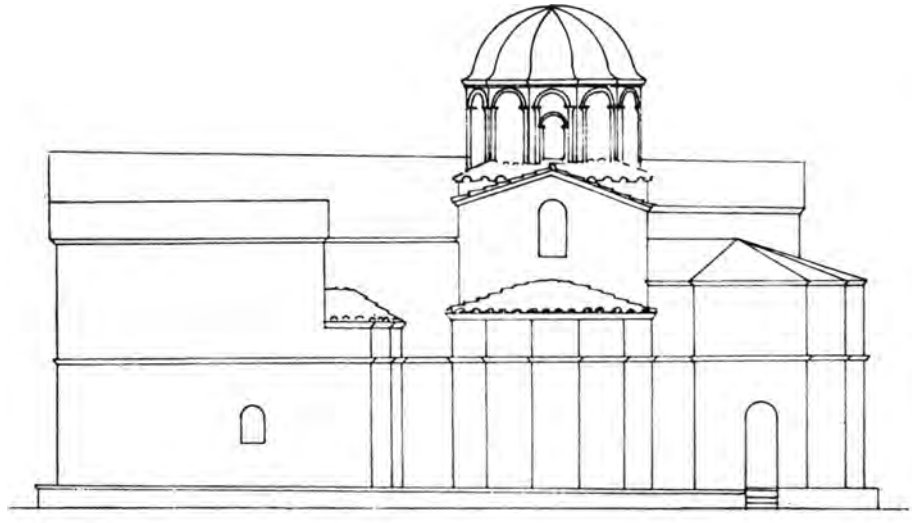
Διὰ τοὺς λόγους τούτους κατηρτίσθη τότε πρόγραμμα μερικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ, τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὁποίου ἀφεώρων εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ναοῦ, ὥστε νὰ ἀναφανῇ ἡ ἀρχικὴ τοιχοποιΐα αὐτοῦ, εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῶν γαλλικῶν κεράμων καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν. Πρὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν γενομένων ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα εἶχον, κρίνεται σκόπιμον νὰ σημειωθοῦν τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτίσματος, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν μορφήν, ἣν προσέλαβε τοῦτο μετὰ τὰς ἐργασίας.

Τὴν μορφὴν τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν δίδουν οἱ Πίν. 272 α, δ καὶ 274 α καὶ τὰ Σχέδ. 1 καὶ 2. Βλ. καὶ ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 167, Σχέδ. 4).

Τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἀπετέλει πρόσθετος διώροφος ἐξωνάρθηξ, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ ἰσογείῳ, εἰς μὲν τὸ μεσαῖόν του μέρος, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν κυρίως ναόν, εἶχε πρὸς δυσμὰς τρία μεγάλα τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὰ δὲ ἀκραῖά του διαμερίσματα ἦσαν κλειστὰ καὶ ἐχρησίμευον ὡς νάρθηκες εἰς τὰ δύο παρεκκλήσια τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου (ΒΔ.) καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (ΝΔ.) (Σχέδ. 1, 2· Πίν. 274α). Τὸ ξύλινον πάτωμα τοῦ ὀρόφου, πλὴν τοῦ χώρου τοῦ προσθέτου ἐξωνάρθηκος, κατελάμβανε καὶ τὸν νάρθηκα (Σχέδ. 2).

Εἰς τὸν οὕτω δημιουργηθέντα χῶρον εἶχεν ἐγκατασταθῆ τὸ σκευοφυλάκιον καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς (ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 168, Πίν. 182α-γ καὶ 183α).

Ἡ δυτικὴ πρόσοψις διηρεῖτο, κατὰ τὸν τρόπον

Σχέδ. 1. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος πρὸ τῶν ἐργασιῶν (Ν. Σκαρῆς)

τῆς τοιχοποιΐας, εἰς τρία μέρη. Τὸ μεσαῖον παρουσίαζεν ἐπιμελημένην τοιχοποιΐαν, δι' ὀρθογωνίων, καλῶς πελεκημένων, δόμων ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, ἐνῷ τὰ δύο ἀκραῖα, ἐκ κοινῆς τοιχοποιΐας, ἦσαν ἐπικεχρισμένα δι' ἀσβεστοκονιάματος (Πίν. 274 α).

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὅλαι αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τοῦ ναοῦ εἶχον ἐπιχρισθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἕκαστον τῶν τριῶν μερῶν τῆς δυτικῆς προσόψεως κατέληγεν ἄνω εἰς ἀέτωμα (Πίν. 274α).

Τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ ἐκαλύπτετο διὰ συνεχοῦς δικλινοῦς στέγης, μήκους 9.40 μ., ἐκ γαλλικῶν κεράμων. Δι' ὁμοίων στεγῶν (μήκους 6.50 μ.) ἐκαλύπτοντο καὶ τὰ δύο παρεκκλήσια (Σχέδ. 1· Πίν. 272 α,δ καὶ 274α).

Αἱ τρεῖς ἄλλαι κεραῖαι (νοτία, βορεία καὶ ἀνατολική, τὸ μῆκος τῆς ὁποίας ἦτο 3.60 μ.) ἐκαλύπτοντο δι' ὁμοίου σχήματος στεγῶν, ἀλλ' ἐκ κοινῶν κοίλων κεράμων (λούκια) καὶ κατέληγον εἰς ἀετώματα, μὲ εὐθείας τὰς πλευράς (Σχέδ. 1· Πίν. 272 α,δ, 274α καὶ 275α).

Αἱ κορυφαὶ τῶν στεγῶν τούτων ἦσαν ὑψηλότεραι τῆς βάσεως (ποδιᾶς) τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου (Σχέδ. 1 καὶ 2). Ὁ τροῦλλος, συνολικοῦ ὕψους 3.60 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ δωδεκαπλεύρου τυμπάνου (ὕψος ἑκάστης πλευρᾶς 2 μ.) μὲ τέσσαρα τοξωτὰ παράθυρα κατὰ τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, καὶ ἐξ ἡμισφαιρικοῦ ξυλίνου θόλου, καλυπτομένου διὰ φύλλων μολύβδου. Εἷς λοξότμητος κοσμήτης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν πλευρῶν τοῦ τυμπάνου καὶ τόξα μετὰ κιονίσκων ἐκ γύψου ἐκόσμουν τὸν τροῦλλον (Σχέδ. 1· Πίν. 272 α,δ, 274α καὶ 276α).

Τὰ δύο ἀνατολικὰ παρεκκλήσια, τῆς Μεταμορφώσεως (ΝΑ.) καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (ΒΑ.), ἐστεγάζοντο διὰ πολυέδρων στεγῶν ἐκ κοινῶν κεράμων (Σχέδ. 1· Πίν. 272 α,δ, 275γ).

Τέλος, πλὴν τῶν τεσσάρων παραθύρων τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, ὅμοια τοξωτὰ μεγάλα παράθυρα ἠνοίγοντο καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ κτηρίου. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλουν τρεῖς στενοὶ δίλοβοι φεγγῖται, ἀνὰ εἷς εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν κογχῶν τῶν δύο ἀνατολικῶν παρεκκλησίων καὶ ἕτερος εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ΒΑ. παρεκκλησίου τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων (Σχέδ. 1, 2· Πίν. 272 α,δ, 274α, 275α).

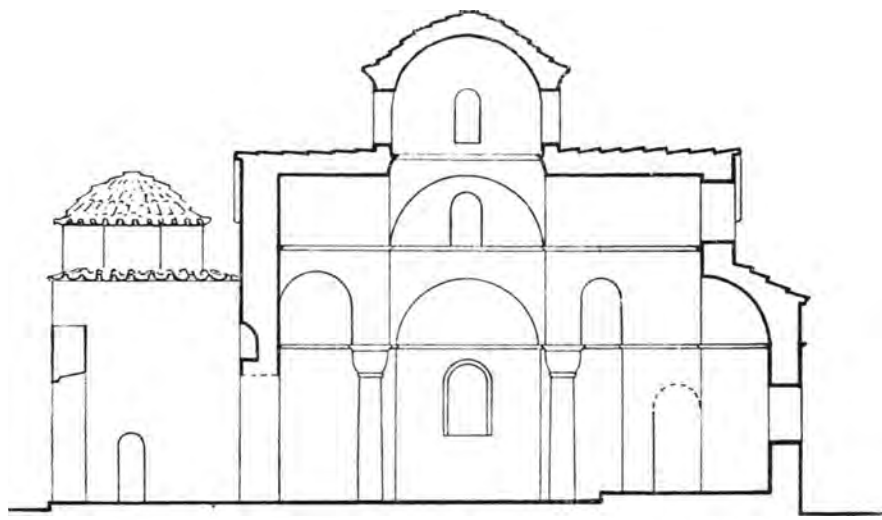
Τοιαύτη, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἦτο ἡ ἐμφάνισις τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Ἁγάθωνος, πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Ἂς ἴδωμεν, τώρα, τὰς γενομένας ἐργασίας καὶ τὰς μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι ἐπῆλθον δι' αὐτῶν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου.

Ἐν πρώτοις ἀφῃρέθησαν αἱ γαλλικαὶ κέραμοι, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ καὶ τὰ δύο παρεκκλήσια (Πίν. 272β, 273α).

Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἔγιναν αἱ ἑξῆς διαπιστώσεις:

α΄. Τὸ ἀρχικὸν τετράγωνον τῆς βάσεως τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου (ὄχι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο ὁρατὸν μέχρι τοῦδε) (Σχέδ. 1· Πίν. 272 α,δ, 274 α) εἶναι κατὰ 0,30 μ. χαμηλότερον τῆς ποδέας τῶν παραθύρων τοῦ τυμπάνου. Τὸ τετράγωνον τοῦτο ἔστεφε λοξότμητος κοσμήτης ἐκ πώρου

Σχέδ. 2. Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἁγάθωνος πρὸ τῶν ἐργασιῶν (Ν. Σκαρῆς)

λίθου, ὕψους 0,10 μ., τμήματα τοῦ ὁποίου, εὑρεθέντα εἰς τὴν θέσιν των, ἀπετέλεσαν τὸ ὑπόδειγμα διὰ τὴν λάξευσιν τῶν ἐλλειπόντων τμημάτων πρὸς ἀποκατάστασίν του.

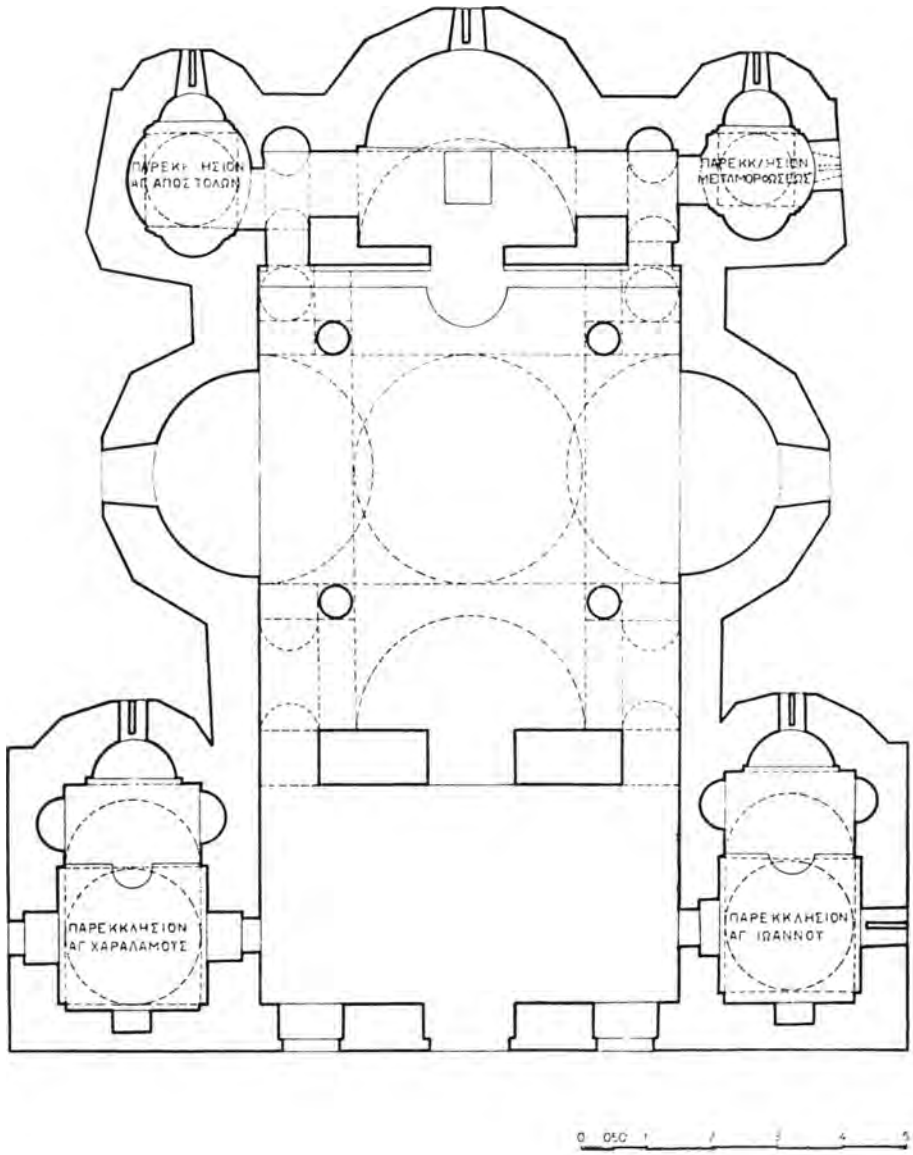
β΄. Ἀπεκαλύφθη κατὰ 0,60 μ. χαμηλότερον τῆς ἐκ γαλλικῶν κεράμων στέγης ἡ δυτικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ. Ἐπ' αὐτῆς εὑρέθησαν τὰ λείψανα δύο στρώσεων ἐκ κεράμων. Ἡ μία, ἡ καὶ μεταγενεστέρα, ἦτο ἐκ κοινῶν κοίλων (λούκια) κεράμων, ἱκανὸς ἀριθμὸς τῶν ὁποίων εἶχεν ἀφεθῆ εἰς τὴν θέσιν του κατὰ τὴν πρόσφατον κεράμωσιν.

Ἡ ἑτέρα, καὶ ἀρχική, ἦτο κάτωθεν τῆς προηγουμένης, εἶχον δὲ χρησιμοποιηθῆ εἰς ταύτην στρωτῆρες πλατεῖαι, ἀβαθεῖς, αἱ ἀποτυπώσεις τοῦ σχήματος τῶν ὁποίων εἶναι εὐδιάκριτοι εἰσέτι ἐπὶ τοῦ συνδετικοῦ μείγματος τοῦ ὑποστρώματος (Πίν. 275 δ).

γ΄. Τὸ μῆκος τῆς ἀποκαλυφθείσης ταύτης δυτικῆς κεραίας τῆς στέγης εἶναι 2.60 μ. Ἡ κεραία εἶναι δικλινὴς μὲ ἐλαφρῶς καμπύλας τὰς πλευράς, αἱ ὁποῖαι ἐπεκτεινόμεναι ἕως τῶν κορυφῶν

τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων — βορείου καὶ νοτίου — τοῦ ναοῦ καλύπτουν ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τούτου (Σ χ έ δ. 4 καὶ 5, Π ί ν. 272β, 274α, 274γ).

δ'. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς ταύτης κεραίας ἐπεσώρευσαν μπάζα ὕψους 0,50 μ., ἐπ' αὐτῶν δὲ ἐτοποθέτησαν τὴν ξυλίνην κατασκευὴν τῆς τελευταίας στέγης. Τὴν ξυλίνην κατασκευὴν ἐκάλυψαν διὰ φύλλων λευκοσιδήρου καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐτοποθέτησαν τὰς γαλλικὰς κεράμους (Π ί ν. 275δ). Ἐπειδὴ ἡ ξυλίνη κατασκευὴ εὑρέθη σαθρὰ καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεώς της, ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ ἀφαιρεθῇ αὕτη. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀφῃρέθησαν καὶ αἱ ὁμοιαι στέγαι τῶν δύο δυτικῶν παρεκκλησίων.

Σχέδ. 3. Κάτοψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος μετὰ τὰς ἐργασίας

ε'. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ταύτην διεπιστώθη, ὅτι ὁ μὲν νάρθηξ τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ δὲν ἦτο σκεπασμένος διὰ καμαρωτῆς στέγης, ὡς ἐσφαλμένως εἶχε δηλωθῆ εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ 1961 (ΑΔ 17 (1961/62) σ. 167), τὰ δὲ δύο δυτικὰ παρεκκλή-

σια κατὰ τὴν ἀρχικήν των μορφήν, ἄνευ δηλονότι τοῦ νάρθηκος, εἶχον εἰς τὴν στέγην των τὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν, ἣν εἶχον καὶ ἐσωτερικῶς. Ἰδιαιτέρα δηλαδὴ στέγη ἐκάλυπτε τὸ Ἱερόν, ὁ δὲ τροῦλλος ἐσχηματίζετο καὶ ἐξωτερικῶς εἰς τὴν κανονικὴν αὐτοῦ μορφήν, στηριζόμενος ἐπὶ ὀκταπλεύρου τυμπάνου, εἰς τὴν ἀνατολικὴν μόνον πλευρὰν τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται ἓν τοξωτὸν παράθυρον (Σχέδ. 3, 4 καὶ 5· Πίν. 272 β, 273 α, γ, 274 β). Ὁ τρόπος στεγάσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων τρουλλίσκων οὐδεμίαν δυσκολίαν παρουσίασε, καθόσον ἐπ' αὐτῶν ἐσῴζοντο εἰσέτι τὰ λείψανα τῆς διὰ κοίλων κεράμων ἀρχικῆς ἐπικαλύψεώς των (Πίν. 276 γ - δ).

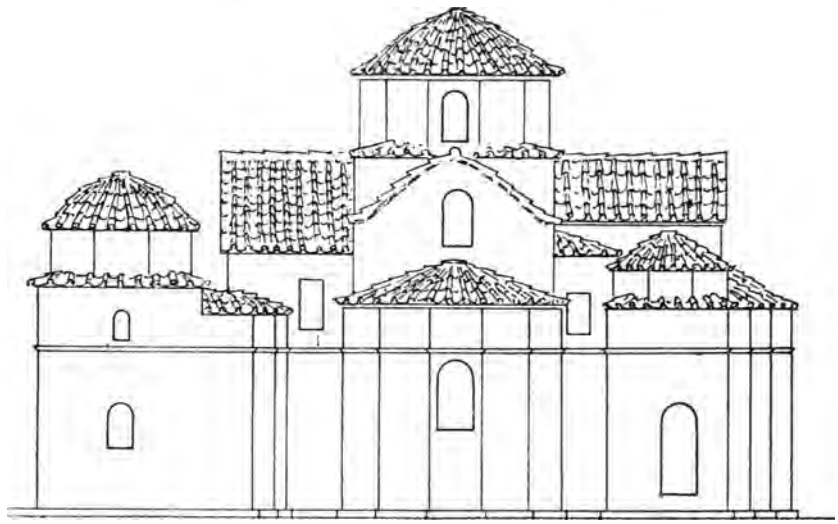
Μετὰ τὰς ἐργασίας ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ ναοῦ ἐγένετο ἡ ἀφαίρεσις τῆς κατεστραμμένης κεραμώσεως τῶν τριῶν ἑτέρων κεραιῶν καὶ τῶν δύο ἀνατολικῶν παρεκκλησίων (Πίν. 273 α - β, 275 β - γ).

Διεπιστώθη, ὅτι ἐπὶ τῶν τριῶν κεραιῶν εἶχον ἐπισωρευθῆ μπάζα ὕψους 0,50 μ. μὲ ἀποτέλεσμα τὴν τελείαν ἀλλοίωσιν τῆς ἐμφανίσεώς των. Ἡ ἀρχικὴ μορφὴ των δηλαδὴ ἦτο κομψή, διὰ χαμηλοτέρων καὶ ἐλαφρῶς κυρτῶν πλευρῶν. Ὁ Πίν. 273 β δεικνύει σαφῶς τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχικῆς ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας κατασκευῆς εἰς τὴν νοτίαν κεραίαν.

Ἑτέρα διαπίστωσις ἦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀποκάλυψις τῶν τρουλλίσκων τῶν δύο ἀνατολικῶν παρεκκλησίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι δηλοῦται καὶ ἐξωτερικῶς τὸ σχῆμα τῶν ἀσπίδων (calottes), αἱ ὁποῖαι καλύπτουν τὰ δύο ἀνατολικὰ γωνιαῖα διαμερίσματα τοῦ κυρίως ναοῦ (βλ. Κάτοψιν εἰς Σχέδ. 3· Πίν. 272 γ, 273 α, γ, 275 β).

Τελευταία ἐργασία, ἥτις ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1963 εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Ἁγάθωνος, ἦτο ἡ ἀφαίρεσις τῶν κατεστραμμένων καὶ προσφάτως ἐπιτεθειμένων ἐπιχρισμάτων.

Ἡ τοιχοποιΐα τοῦ μνημείου εἶναι λίαν ἐπιμεμελημένη διὰ καλῶς πελεκημένων καὶ ὀρθογωνισμένων πωρολίθων κατὰ τὴν ἰσόδομον τεχνικήν. Εἰς ὡρισμένα μέρη, ὡς εἰς τὸν τροῦλλον καὶ τὰ παρεκκλήσια, ἔχει γίνει χρῆσις ὀπτῶν πλίνθων, ἀλλοῦ μὲν εἰς ὁριζοντίους ἁπλᾶς ἢ διπλᾶς σειράς, ἀλλοῦ δὲ κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Πίν. 272 β - γ, 273 γ, 274 β - δ).

Σχέδ. 4. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἁγάθωνος μετὰ τὰς ἐργασίας (Ν. Σκαρῆς)

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἀπεκαλύφθησαν πέντε παράθυρα, τὰ ὁποῖα ἦσαν τοιχισμένα πρίν, ὡς καὶ ἡ βορεία πυλὶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, διεπιστώθη δὲ ὅτι ὅλα τὰ κάτω παράθυρα τοῦ κτηρίου, μηδὲ τῆς νοτίου τοξωτῆς θύρας τοῦ ΝΑ. παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως (ἥτις εἶναι μετατροπὴ ἐκ παραθύρου) ἐξαιρουμένης, ἦσαν δίλοβα στενὰ ἀνοίγματα μὲ πώρινα πλαίσια (Πίν. 272 β - γ, 273 γ, 274 δ, 276 β).

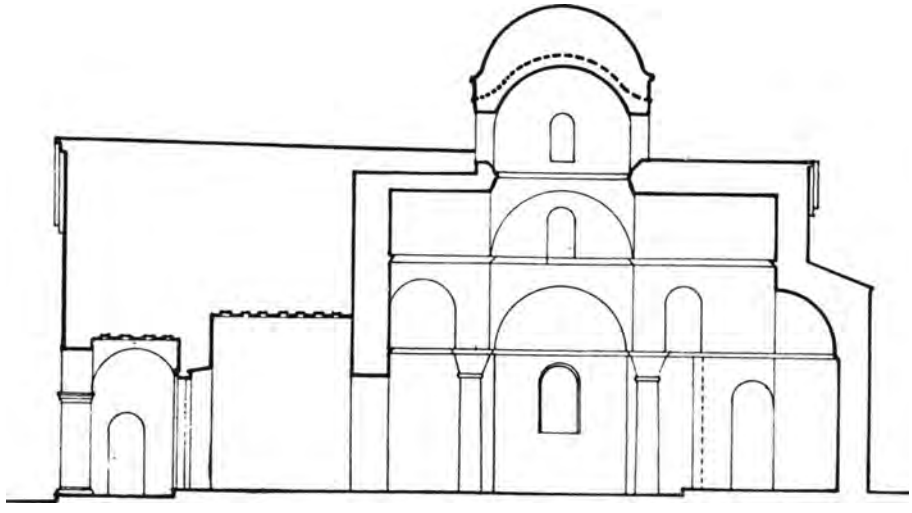
Τὰ δύο τοξωτὰ παράθυρα μεθ' ὑαλοστασίων εἰς τὰς κόγχας τῶν δύο ἀνατολικῶν παρεκκλησίων δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς (Πίν. 274 δ, 275 α).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ τυμ-

πάνου τοῦ τρούλλου διεπιστώθη διαφορὰ εἰς τὸν τρόπον τῆς τοιχοποιΐας του. Αὕτη μέχρι ὕψους 1.47 μ. εἶναι λίαν ἐπιμεμελημένη, δι' ὀρθογωνίων πωρολίθων, χωριζομένων δι' ὁριζοντίων ἁπλῶν ταινιῶν ἐξ ὀπτῶν πλίνθων.

Τὸ συνδετικὸν μεῖγμα ἐδῶ εἶναι ὑπόλευκον καὶ ἰσχυρότατον διὰ «πορσελάνης». Εἰς τὸ ὕψος 1.47 μ. αἱ πλίνθοι ἔχουν τοποθετηθῆ εἰς διπλῆν σειράν. Ἀπὸ τῆς διπλῆς ταύτης σειρᾶς καὶ ἄνω ἡ τοιχοποιΐα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπιμελημένη, διὰ πωροσικόν των ὕψος καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἀρχικοῦ τρούλλου ἀποκατεστάθη ἡ ἀνωδομία τοῦ κτίσματος εἰς τὰς φυσικὰς καὶ κομψάς της ἀναλογίας (Σχέδ. 4· Πίν. 273 γ).

Μετὰ τὴν οὕτω διαμορφωθεῖσαν ἁρμονικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ναοῦ, ἡ ἀφαίρεσις τῆς πομπώδους καὶ τελείως ἀσυμβιβάστου πλέον δυτικῆς προσόψεως ἦτο ἐπιβεβλημένη. Κατὰ τὴν διάλυσιν ταύτης διεπιστώθη, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν δυτικῶν τοίχων τῶν παρεκκλησίων ἔφερον ζωγραφι-

Σχέδ. 5. Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἀγάθωνος μετὰ τὰς ἐργασίας (Ν. Σκαρῆς)

λίθων οὐχὶ τελείως ὀρθογωνισμένων, ἄνευ ὀπτῶν πλίνθων, τὸ δὲ συνδετικὸν μεῖγμα ἦτο χρώματος μέλανος, ἐξ ἄμμου καὶ ἀσβέστου, καὶ ὀλιγώτερον ἰσχυρόν. Ἡ διάκρισις τῶν δύο τμημάτων ἦτο σαφεστάτη. Κατὰ τὴν ἐργασίαν δὲ τὴν γενομένην πρὸς ἐπισκευὴν τῶν φύλλων μολύβδου τοῦ τρούλλου, παρετηρήθη, ὅτι κατὰ 1.10 μ. χαμηλότερον τοῦ ξυλίνου σκελετοῦ αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἕτερος τροῦλλος κτιστὸς (Σχέδ. 2· Πίν. 273 γ, 274 β - γ, 276 α).

Λόγῳ τοῦ ὕψους εἰς ὃ εὑρίσκεται ἡ Μονὴ Ἀγάθωνος καὶ τῆς, ἕνεκα τούτου, ἰσχυροτάτης προσβολῆς της ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ ληφθοῦν ὅλα τὰ μέτρα ἀσφαλίσεως τοῦ τρούλλου. Ἀφῃρέθη λοιπὸν ἡ ξυλίνη κατασκευή του, ἡ ὁποία ἐκρίθη ἐπισφαλής. Οὕτω, ἀπεκαλύφθη ὁ ἀρχικὸς τροῦλλος τοῦ ναοῦ, ὕψους, ἄνευ τῶν κεράμων, 2.70 μ. (Σχέδ. 4 καὶ 5· Πίν. 272 γ, 273 γ καὶ 274 β). Διὰ τῆς τοποθετήσεως δὲ τῶν στεγῶν τῶν τεσσάρων κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, εἰς τὸ φυκὸν διάκοσμον. Δύο δείγματα τούτου ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὰ ἄκρα — βόρειον καὶ νότιον — τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος (Πίν. 274 γ). Μελετῶνται τὰ στοιχεῖα διὰ τὸν τρόπον στεγάσεως τοῦ μεταξὺ τῶν δύο δυτικῶν παρεκκλησίων νάρθηκος καὶ τὴν κατασκευὴν στεγάστρου πρὸ τοῦ ναοῦ.

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1964).

4. Βυζαντινὴ Μονὴ Παναγίας Μελινίτζης

Ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ναοῦ τῆς παρὰ τὴν Μαλεσίναν Λοκρίδος ἠρειπωμένης Βυζαντινῆς Μονῆς τῆς Παναγίας ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἐν ἔτει 1961 (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 160-164).

Κατὰ τὸ ἔτος 1963 ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, δι' εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν

τοῦ μουσειακοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Τάσου Μαργαριτώφ.

Ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνέλαβεν ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τὴν συντήρησιν τοῦ μνημείου, ἦτο ἀθλία. Εἰς πλεῖστα σημεῖα, μεγάλαι ἐπιφάνειαι παρουσίαζον: α') ἀποκόλλησιν τοῦ στρώματος τῶν χρωμάτων ἀπὸ τῆς προετοιμασίας, β') ἀποκόλλησιν τῆς προετοιμασίας ἀπὸ τοῦ κονιάματος καὶ γ') ἀποκόλλησιν τοῦ κονιάματος ἀπὸ τῆς λιθοδομῆς.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπικινδύνου ταύτης καταστάσεως ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι: 1) σταθεροποίησις τῶν ἐζωγραφημένων μερῶν, τὰ ὁποῖα ἠπειλοῦντο μὲ ἄμεσον κατάρρευσιν, 2) ἔμφραξις ρωγμῶν δι' εἰδικοῦ κονιάματος, 3) μερικὸς καθαρισμὸς τῶν σημαντικωτέρων τοιχογραφιῶν, ἤτοι ἀφαίρεσις «καπνιᾶς» καὶ παχέος στρώματος σκόνης στερεοποιηθείσης, καὶ 4) ἀφαίρεσις μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων (Π ί ν. 277 α-β).

Εἶναι φανερόν, ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται σκοπὸν εἶχον κυρίως τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ βεβαία καταστροφή των. Δέον, ὅμως, ὅπως αὗται συνεχισθῶσι καὶ εἰς τὸ μέλλον πρὸς πλήρη καθαρισμὸν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ μνημείου.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθησαν σημαντικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν εἰς πληρεστέραν μελέτην καὶ εἰς νέαν χρονικὴν κατάταξιν τῶν τοιχογραφιῶν.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α'. Μικρὰ κεφαλή, πιθανῶς γυναικός, ἐζωγραφημένη εἰς παλαιότερον στρῶμα, ὑπὸ τὴν παράστασιν «Πᾶσα Πνοή», ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὴν καμάραν τῆς Προθέσεως (Π ί ν. 278β). Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κεφαλὴ χωρὶς φωτοστέφανον εἶναι ἀρίστης τέχνης, ἐπὶ καλῶς εἰργασμένης λευκῆς προετοιμασίας. Φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων.

β'. Μικρογράμματος ἐπιγραφή, ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς καμάρας τοῦ Διακονικοῦ ὑπὸ τὰς σκηνὰς «Θαῦμα Μεγίστων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἐν τῇ Μονῇ Δοχειαρίου» καὶ «τὸ ἐν Χώναις Θαῦμα». Ἡ προετοιμασία καὶ ἐδῶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτή, ὡς εἰς τὴν Πρόθεσιν, ἐκ δὲ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, τῶν συντμήσεων καὶ βραχυγραφιῶν ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν 13ον ἢ 14ον αἰῶνα (Π ί ν. 278 α).

γ'. Χάραγμα μὲ χρονολογίαν 1617 ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγ. Ἀντύπα, εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Διακονικοῦ. Εἶναι σαφές, ὅτι ἡ χρονολογία ἔχει χαραχθῆ δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου μετὰ τὴν τοιχογράφησιν.

δ'. Διαφοραὶ τεχνοτροπίας καὶ ἐκτελέσεως μεταξὺ τοῦ δευτέρου στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐκείνων τοῦ κυρίως Ναοῦ. Μετὰ τὸν μερικὸν καθαρισμόν, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν διαφορῶν τούτων.

Κατόπιν τῶν ὡς ἀνωτέρω στοιχείων ἡ χρονικὴ κατάταξις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Μαλεσίνης δύναται νὰ γίνῃ ὡς ἑξῆς:

1. Πρώτη τοιχογράφησις — ἀποκαλυφθεῖσα κεφαλὴ καὶ ἐπιγραφὴ (Π ί ν. 278 α - β) — κατὰ τὴν Παλαιολόγειον ἐποχήν.

2. Δευτέρα τοιχογράφησις — Πρόθεσις, κυρίως Ἱερὸν καὶ Διακονικὸν (Π ί ν. 279 α-β, 280 α-β καὶ 281 α-β)— κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου, πάντως πρὸ τοῦ 1617.

3. Τρίτη τοιχογράφησις — κυρίως ναὸς — ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Κακαβᾶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

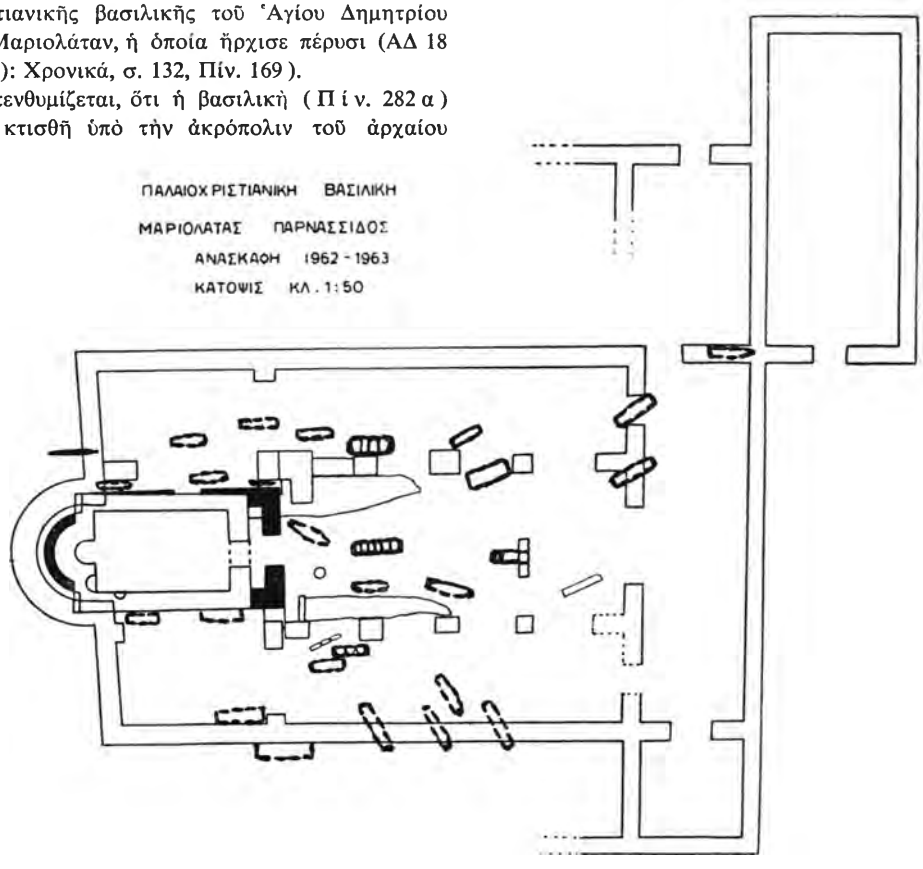
★

ΔΩΡΙΣ ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ

1. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Μαριολάτας (Παρνασσίδος)

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος, δι' ὀλίγας μόνον ἡμέρας, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Μαριολάταν, ἡ ὁποία ἤρχισε πέρυσι (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 132, Πίν. 169).

Ὑπενθυμίζεται, ὅτι ἡ βασιλικὴ (Π ί ν. 282 α) ἔχει κτισθῆ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ ἀρχαίου Βοίου, μιᾶς δηλαδὴ τῶν τεσσάρων πόλεων τοῦ Κοινοῦ τῶν Δωριέων.

Σχέδ. 1. Μαριολάτα. Κάτοψις βασιλικῆς

Καὶ διὰ τῶν ἐφετινῶν, ὅμως, ἐργασιῶν δὲν συνετελέσθη ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς καὶ τῶν προσκτισμάτων αὐτῆς. Τοῦτο θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον. Διὰ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἤλθον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς, συνετέθη ἡ κάτοψις τῶν κτισμάτων (Σ χ έ δ. 1). Ἡ βασιλικὴ ἦτο τρίκλιτος. Ἐκ τῶν δύο, ὅμως, ἰσχυρῶν πεσσῶν, ἐκτισμένων ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τέρμα τῶν κιονοστοιχιῶν, τῶν δύο παραστάδων, ἀντιστοίχως τῶν πεσσῶν τούτων, ἀνὰ μιᾶς εἰς τὸν νότιον καὶ τὸν βόρειον ἐξωτερικὸν τοῖχον, εἰκάζεται ὅτι τὸ κτίσμα ἔφερεν ἐγκάρσιον κλίτος, τὸ ὁποῖον κατελάμβανε τὸν εὐρὺν χῶρον πρὸ τῆς ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὸ παραλληλόγραμμον τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐν κατόψει, εἶναι ἐλαφρῶς παράγωνον (μῆκος κυρίως ναοῦ 18.60 μ.). Ὁ νάρθηξ ἐπιμηκύνεται ἀσυμμέτρως καὶ πέραν τοῦ πλάτους τοῦ κυρίως ναοῦ.

Αἱ διαστάσεις τοῦ κτίσματος ἔχουν ὡς ἑξῆς: μῆκος κυρίως ναοῦ μετὰ νάρθηκος 24.35 μ., μετὰ τοῦ πρὸς τὸν νότον προσκτίσματος 29.55 μ. Πλάτος κυρίως ναοῦ 14.25 μ., μετὰ δὲ τῶν προσκτισμάτων 30 μ. Ἐκ τῶν διαστάσεων τῶν τοίχων εἰκάζεται, ὅτι ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ κτίσματος ἐκαλύπτοντο διὰ ξυλίνης στέγης.

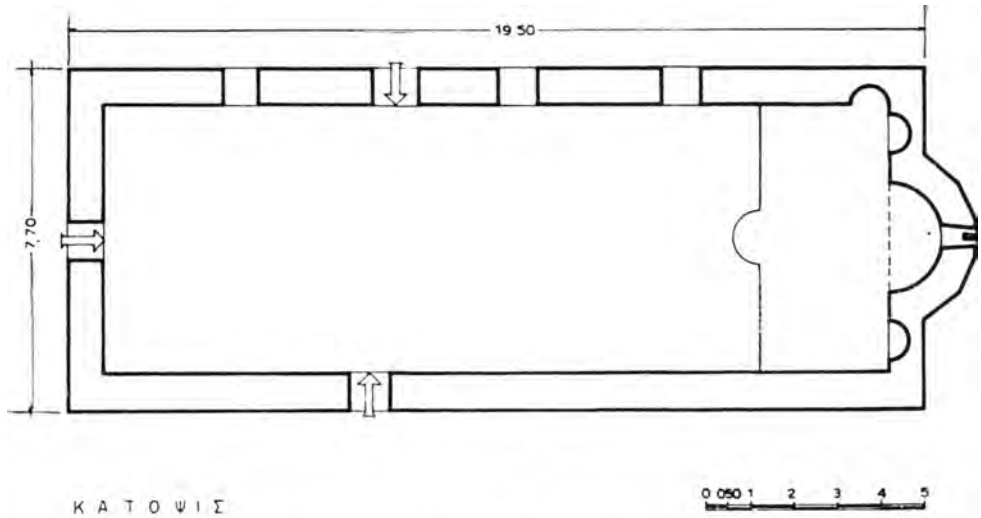
Ἑκάστη κιονοστοιχία ἔφερε τέσσαρας ἀρραβδώτους μαρμαρίνους κίονας, τμήματα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου (Π ί ν. 282 β). Αἱ βάσεις τῶν κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία εὑρέθη, ἠδράζοντο ἐπὶ μαρμαρίνων, ἀνίσων πλακῶν (Σ χ έ δ. 1). Ἡ δευτέρα ἐκ Δ. τῆς βορείου κιονο-

στοιχίας, ὕψους 0,855 μ. καὶ πλάτους 0,52 - 0,535 μ., φέρει τὴν ἐπιγραφήν :

ΘΕΥΤΙΜΟΥ
ΘΕΥΚΛΕΟΣ

(ὕψος γραμμάτων 0,02 μ.).

Τὰ κιονόκρανα, ἐκ ροδόχρου λίθου, εἶχον τὸ σχῆμα κολούρου πυραμίδος. Ἐκ τούτων ἀνευρέθησαν δύο. Τὸ ἓν πλησίον τῶν ἐρειπίων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ ἕτερον ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τοῦ δευτέρου ναΐσκου. Αἱ διαστάσεις τούτων εἶναι: μῆκος, ἄνω 0,64 μ., κάτω 0,48 μ., πλάτος 0,41 μ., ὕψος 0,27 μ. Ἡ στρογγύλη βάσις

Σχέδ. 2. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Ἀρτοτίνας Δωρίδος

των, ἡ ὁποία προσηρμόζετο ἐπὶ τοῦ κίονος, ἔχει διάμετρον 0,35 μ. (Πίν. 283 α).

Ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ δαπέδου ἀπέμειναν μόνον δύο στεναὶ λωρίδες εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος, κατὰ μῆκος τῶν κιονοστοιχιῶν (Σχέδ. 1· Πίν. 282 α-β. Πρβλ. καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 169 γ). Τὰ σχέδιά των εἶναι πλοχμοὶ καὶ γεωμετρικὰ σχήματα, αἱ δὲ ψηφῖδες, ἐκ θραυσμένων φυσικῶν χαλίκων, διαστάσεων 0,015 - 0,02 μ., εἶναι τριῶν χρωμάτων.

Ἡ ἐρείπωσις τῆς βασιλικῆς δὲν ἐγένετο βιαίως, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς ἐγκατάλειψιν καὶ ἀφαίρεσιν τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν της. Τοῦτο συνάγεται, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐντὸς τῶν χωμάτων θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς στρωματολογικῆς ἐξετάσεως. Τὰ ὑπὲρ τὸ δάπεδον δηλαδὴ τῆς βασιλικῆς χώματα, ὕψους 1 μ., παρουσίαζον τὴν ἑξῆς σύστασιν: τὸ κατώτερον στρῶμα, ὕψους 0,30 μ. ἦτο ἐκ μαλακοῦ καὶ λεπτοῦ χώματος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τοιαύτης ὑφῆς χώματα δημιουργοῦνται δι' ἐνεργείας τῶν ὑδάτων. Τὸ δεύτερον στρῶμα, ὕψους 0,40 μ., ἦτο ἐκ «μπάζων» καὶ τὸ ἀνώτερον, ὕψους 0,30 μ., ἦτο «κοκκινόχωμα», ὡς εἶναι δηλαδὴ τὰ χώματα τῶν ἀγρῶν τῆς περιφερείας Μαριολάτας.

Τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους τῆς ἐρειπωθείσης βασιλικῆς κατέλαβε ναΐσκος κτισθεὶς ἐκεῖ ἐκ τῶν ὑλικῶν ταύτης κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς λεγομένης μεταβατικῆς περιόδου (7–9ος αἰών). Ὁ ναΐσκος ἦτο μονόκλιτος μὲ ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα καὶ δύο θύρας, μίαν εἰς τὸν νότιον καὶ μίαν εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον (βλ. κάτοψιν ἐν τῷ Σχέδ. 1, ἔνθα ὁ ναΐσκος τῆς δευτέρας περιόδου δηλοῦται διὰ μελανοῦ χρώματος). Τὸν δεύτερον τοῦτον ναΐσκον, ἐρειπωθέντα, διεδέχθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ὁ καὶ σήμερον σῳζόμενος ταπεινὸς ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (Σχέδ. 1· Πίν. 282β καὶ 283β).

Ὁ χῶρος τῆς ἐρειπωθείσης βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον. Ἡ χρῆσις αὕτη ἤρχισεν, ἀσφαλῶς, μὲ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ δευτέρου ναΐσκου, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ τρίτου. Τοῦτο δεικνύει ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ τὸ διαφορετικὸν βάθος, εἰς ὃ εὑρέθησαν οἱ 27 ἐν συνόλῳ τάφοι (Σχέδ. 1). Οἱ παλαιότεροι τούτων κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς (Πίν. 283 γ) καὶ οὕτω κατεστράφησαν τὰ ψηφιδωτά.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ.

2. Γραβιὰ

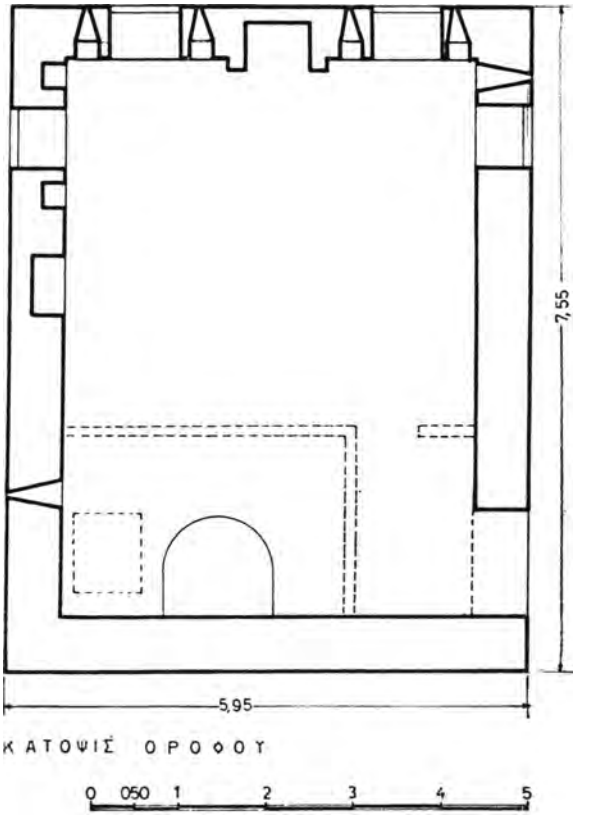
Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ τακτοποίησις τοῦ περὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου ἐν Γραβιᾷ χώρου, ἔνθα ἄλλοτε ἦτο ἐκτισμένον τὸ περίφημον «Χάνι τῆς Γραβιᾶς».

3. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Ἀρτοτίνας

Εἰς εἰδυλλιακὸν τοπίον, περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν ἔξωθι τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου Ἀρτοτίνα τῆς Δωρίδος, πατρίδος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, σῴζεται ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, συνδεομένη μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἐνδόξου τούτου ἥρωος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐκ τῆς Μονῆς σῴζονται σήμερον τὸ καθολικὸν καὶ δύο οἰκίσκοι.

Ὁ ναὸς ἐν κατόψει εἶναι ἓν ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον (Σχέδ. 2), μήκους 19.50 μ. καὶ πλάτους 7.70 μ. μὲ ἡμικυκλικὴν ἐσωτερικῶς, πεντάπλευρον ἐξωτερικῶς, ἐξέχουσαν, ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ. Εἰς ἑκάστην πλευρὰν τῆς ἁψῖδος, διαγράφεται ἀβαθὴς κόγχη, ἡ ὁποία καταλήγει ἄνω εἰς ἐλαφρῶς ὀξυκόρυφον τόξον. Ἓν στενὸν δίλοβον παράθυρον καὶ μία ἁπλῆ ὀδοντωτὴ ταινία εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἁψῖδος (Πίν. 284α), ἀποτελοῦν, μετὰ τῶν ἀβαθῶν κογχῶν, τὸν μόνον διάκοσμον τῶν ἐκ κοινῆς τοιχοποιΐας ἀπερίττων ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων. Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ εἶναι ξυλίνη μὲ ἐπικάλυψιν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν σύστημα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἀνοίγονται τρία παρά-

Σχέδ. 3. Κελλὶ Ἀθανασίου Διάκου Ἀρτοτίνας Δωρίδος

θυρα, τὰ ὁποῖα ἀντικατέστησαν ἕτερα ἰσάριθμα, μικροτέρων διαστάσεων, τὰ τοξύλλια τῶν ὁποίων σῴζονται ὑψηλότερον τῶν σημερινῶν.

Ὑπὲρ τὴν βορείαν θύραν, ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

«1806, Χασὰν Ἀγᾶς, Μεχμὲτ Ἀγᾶς. Τῶν Κτητόρων Γερασήμου, Ἰακώβου, Παναγιώτη, Παγκράτη, Ἀναγνώστη, Φάση, Καστριώτη».

Οὕτω, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου ἐκτίσθη ἐν ἔτει 1806, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔζη ἐν αὐτῇ ὁ Ἀθανάσιος Διάκος, εἰσαχθεὶς εἰς ἡλικίαν 12 ἐτῶν (περὶ τὸ 1800) ὡς δόκιμος μοναχός. Ὑπὲρ τὸ τόξον τῆς θύρας τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 284 β) εἶναι χαραγμένος ἐπὶ πλακὸς σταυρὸς διηνθισμένος καὶ ἡ ἐπιγραφή: *«Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς Νικᾶ.*

Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς στεγάζεται διὰ ξυλογλύπτου ὁριζοντίου ὀροφῆς, μὲ γεωμετρικὸν διάκοσμον εἰς τὰ τρία διάχωρα, εἰς ἃ διαιρεῖται κατὰ τὸ μῆκός της. Εἰς τὸ δάπεδον πήλιναι πλάκες διαστάσεων 0,26 × 0,25 μ. Εἰς τὸ ἄνευ σημασίας ξύλινον τέμπλον ὑπάρχουν αἱ εἰκόνες:

1) τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς *«Δι' ἐξόδων..... 1812»*.

2) τῆς Θεοτόκου, *«ἡ Ἐλεοῦσα»*, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Ἀναγνώστου Μπαμπαλῆ κοστάρτζα 1812»*.

(Σημ. Τὸ χωρίον Κωστάριτσα σήμερον λέγεται Διχώρι).

3) τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Διὰ ἐξόδων Γεωργίου Ἀναγνώστου..... Ἰωάννου Κυκίλου(;) Κοστάρτζα 1812»*, καὶ

4) τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Δι' ἐξόδων Γεωργίου Ἀναγνώστου Μπαμπαλῆ, Γεωργίου Ἀναγνώστου Βασιλείου ἐκ χωρίου Πεντοάγιος 1812»*.

(Σημ. Τὸ χωρίον εἶναι οἱ Πενταγιοί).

Ἐκ τῶν σῳζομένων ἑτέρων οἰκίσκων τῆς Μονῆς, ὁ εἷς ἔχει ἰδιαιτέραν ἱστορικὴν σημασίαν, διότι ἀπετέλεσε τὸ κελλί, εἰς ὃ ἐμόνασεν ὁ Ἀθανάσιος Διάκος (Πίν. 284 γ).

Ὁ οἰκίσκος οὗτος, τῆς αὐτῆς κοινῆς τοιχοποιΐας ὡς καὶ ὁ ναὸς (Πίν. 284 α-β), εἶναι διώροφος (ἐξωτερικῶν διαστάσεων 7.55 × 5.95 μ.), στεγαζόμενος μὲ ξυλίνην στέγην, φέρουσαν ἐπικάλυψιν ὁμοίως ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Τοὺς τοίχους διαπεροῦν πυκναὶ τυφεκοθυρίδες, διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Μονῆς. Ὁ ἄνω ὄροφος (Σχέδ. 3), ὁ ὁποῖος ἦτο ἡ κυρίως κατοικία, δι' ἑνὸς ξυλίνου χωρίσματος διαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα μέρη. Εἰς τὸ μικρότερον ἠνοίγεται καταπακτή. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἑτέρου, σχηματίζεται ἡ ἑστία (τζάκι). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει, διὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ τόπου, ἡ κατασκευὴ τῶν ξυλίνων παραθύρων.

Τὸ κελλὶ ἔχει ἀνάγκην ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ γίνουν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α.' ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος δὲν ἐσημειώθη πρόοδος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τῶν κτηριακῶν ἀναγκῶν τῶν μουσείων τῆς Περιφερείας, μάλιστα τοῦ κεντρικοῦ Μουσείου τοῦ Βόλου. Ἐπερατώθησαν ὅμως τοὐλάχιστον τὰ σχέδια τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὑπάρχοντος κτηρίου, τὰ ὁποῖα προβλέπουν προσθήκην μιᾶς μεγάλης αἰθούσης εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν καὶ δύο προβαλλομένων πτερύγων ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου. Ἐξεπονήθησαν ἐπίσης τὰ προσχέδια τοῦ κτηρίου τοῦ νέου Μουσείου τῆς Λαρίσης, τὸ ὁποῖον πρόκειται ν' ἀνεγερθῇ εἰς ἐπιφανῆ θέσιν τῆς πόλεως, ἐπὶ οἰκοπέδου δωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Δήμου Λαρίσης.

Ἀντιθέτως, οὐδὲν ἐγένετο διὰ τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ, τοῦ ὁποίου ἀπὸ ἐτῶν ἐκκρεμεῖ ἡ ἀντισεισμικὴ στήριξις καὶ προσθήκη φυλακείου καὶ ἀποθήκης, οὕτω δὲ καθυστερεῖ ἡ ἐπανέκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων.

Αἱ τοπικαὶ Συλλογαὶ ἀρχαίων ἐξακολουθοῦν νὰ στεγάζωνται εἰς ἀκαταλλήλους χώρους καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ἐξευρεθῇ συντόμως τρόπος ἀσφαλοῦς στεγάσεως, θὰ καταργηθοῦν. Μόνον εἰς τὴν Λαμίαν (ἡ τοπικὴ Συλλογὴ τῆς ὁποίας στεγάζεται εἰς δύο δωμάτια τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης καὶ ἔχει ἤδη πλήρως ταξινομηθῆ καὶ καταγραφῆ) ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἡ ἀνέγερσις κτηρίου.

Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας, αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια.

1. Μουσεῖον Βόλου

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους κατεβλήθη προσπάθεια συνεχίσεως τῆς ἐπεξεργασίας καὶ συντηρήσεως τοῦ παλαιοῦ ὑλικοῦ (ἀγγεῖα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μάλιστα τῆς παλαιοτέρας περιόδου, μικροτεχνήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Φερῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Wace κ. ἄ), ἐνῷ παραλλήλως ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν πολυάριθμα ἀγγεῖα καὶ παντοῖα ἄλλα εὑρήματα ἐκ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν ἐν τῇ Περιφερείᾳ (Φίλια, Σέσκλον, Μέγα Μοναστήριον), ἐκ περισυλλογῶν καὶ παραδόσεως ὑπὸ ἰδιωτῶν.

Παρὰ ταῦτα, πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἐφετινῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὑπηρεσίας εἰς τὴν Φίλιαν καὶ τὸ Μέγα Μοναστήριον δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ καθαρισθῇ κἄν, ἡ δὲ ἐργασία θὰ συνεχισθῇ ἐπί τινας εἰσέτι μῆνας.

Εἰς τὴν καταγραφὴν καὶ ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν νέων προσκτημάτων τοῦ Μουσείου καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν εὑρετηρίων εἰργάσθησαν καὶ ἐφέτος κατὰ διαστήματα αἱ ἀρχαιολόγοι κ. Μαρία Θεοχάρη καὶ δ. Αἰκατερίνη Παπαζαφείρη.

Διὰ τοῦ καλλιτέχνου φωτογράφου κ. Δημητρίου Τλούπα ἐγένοντο φωτογραφήσεις παντοίων εὑρημάτων, προοριζομένων πρὸς ἔκθεσιν (ὑπὲρ τὰ 1.000 ἀρνητικά).

Συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ καὶ τὰς τοπικὰς Συλλογὰς Ἀγυιᾶς, Ἐλασσόνος καὶ Γόννων, ἀλλ' ἐπειδὴ συνεχίζονται, θὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν λόγος ἀλλαχοῦ.

2. Νέα Ἀγχίαλος

Τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς κατεγράφησαν λεπτομερῶς ὑπὸ τῆς δ. Αἰκατερίνης Παπαζαφείρη τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Περιφερείας κ. Ἀ. Λιάγκουρα, ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθησαν εἰς τὸ ἀνεγερθὲν στέγαστρον ἐξ ὑλικοῦ «Ντέξιον», τὸ δὲ ἑτοιμόρροπον παλαιὸν κτήριον τοῦ λεγομένου «Μουσείου» ἐξεκενώθη.

3. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λαμίας

Ἐταξινομήθη ἡ Συλλογὴ πλήρως, κατεγράφη καὶ ἐφωτογραφήθη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ γράφοντος καὶ διὰ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Α. Παπαζαφείρη, τοῦ φωτογράφου κ. Δ. Τλούπα καὶ τῶν τεχνιτῶν κ κ. Γ. Μαρίνη καὶ Μ. Νικολαράκη. Ὁ φιλάρχαιος Δήμαρχος Λαμιέων κ. Παπασιόπουλος παρέσχε πολύτιμον βοήθειαν καὶ ἐνίσχυσιν, ἔθεσε δὲ εἰς τὴν διάθεσίν μας ὄχι μόνον τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς τοῦ Δήμου, ἀλλὰ καὶ ἀνεκτιμήτου ἀξίας πληροφορίας περὶ τῆς προελεύσεως πολλῶν εὑρημάτων. Εὐχαριστίας ὀφείλομεν καὶ πρὸς τὸν ἔκτ. Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων Λαμίας, βοηθὸν Γυμνασιάρχην κ. Χρ. Καραθανάσην, χάρις εἰς τὸν ζῆλον τοῦ ὁποίου ἡ Συλλογὴ μεγάλως ἐπλουτίσθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

Ἡ Συλλογὴ περιλαμβάνει πρὸς τὸ παρὸν ὑπὲρ τὰ τριακόσια ἀρχαῖα, ὧν τὸ ἥμισυ ἀγγεῖα, κυρίως ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀξιόλογα πήλινα εἰδώλια τῶν αὐτῶν χρόνων, ὑάλινα ἀγγεῖα, ὀλίγαι ἐπιγραφαὶ καὶ δύο ἄξια λόγου γλυπτά. Ἐκ τῶν μικροτεχνημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ τεμάχια χρυσοῦ στεφάνου, προσφάτως εὑρεθέντος ἐντὸς τῆς Λαμίας, σπουδαιότατα εἶναι τὰ χαλκᾶ καὶ δὴ εἰδώλια ἵππων γεωμετρικῶν χρόνων, πόρπαι καὶ ἄλλα κοσμήματα τῶν αὐτῶν χρόνων. Ἐπειδὴ τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ περιεχομένου τῆς Συλλογῆς εἶναι ἄγνωστον, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, ἐπι-

τροχάδην ἔστω, περὶ τῶν ἀξιολογωτέρων ἐκθεμάτων ἐνταῦθα, καίτοι ἐπιφυλασσόμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν πληρέστερον τὰ τῆς Συλλογῆς, ὡς καὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Λαμίας καὶ τῶν πέριξ εἰς εἰδικὸν μελέτημα.

Προϊστορικά. Πλὴν δύο ἀγγείων χειροποιήτων, τῆς πρωΐμου περιόδου τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Λιανοκλαδίου, εἰς τὴν Συλλογὴν ὑπάρχουν ὄστρακα Νεολιθικὰ καὶ μεταγενέστερα ἐκ τοῦ 4 χλμ. πρὸς Α. τῆς Λαμίας κειμένου προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Μ ε γ ά λ η ς Β ρ ύ σ η ς (Πλατάνια)[1] καὶ ἐκ τοῦ γνωστοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Λ ι α ν ο κ λ α δ ί ο υ.

Μυκηναϊκά. Ὄστρακα ἀγγείων ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Μεγάλης Βρύσης Λαμίας[2].

Πρωτογεωμετρικὰ - Γεωμετρικά. Ὁ Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς τοῦ Π ί ν. 285 α εὑρέθη τῷ 1956 πλησίον τῆς Λαμίας, δύο περίπου χλμ. ἀνατολικῶς καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ χωρίου Ροδίτσα (Σαρμουσακλί). Ὕψος 0,41μ., πηλὸς κεραμόχρους, βαφὴ καστανοῦ ἢ μελανοκαστανοῦ χρώματος, καλύπτουσα ὅλην σχεδὸν τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου, πλὴν δύο στενῶν ταινιῶν εἰς ὕψος 11 καὶ 15 ἑκατοστομ. ἀπὸ τῆς βάσεως. Οἱ σκύφοι τοῦ Π ί ν. 285β προέρχονται ἐκ τάφων, καταστραφέντων κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Λαμίας εἰς θέσιν Ἅγιος Δημήτριος τοῦ χωρίου Καινούργιο, πρὸ τῶν Καμένων Βούρλων. Οἱ τάφοι ἔκειντο εἰς ἀπόστασιν περίπου 300 μ. Α. τοῦ πλησίον τῆς ὁδοῦ ναΐσκου, κατεστράφησαν δὲ ὁλοσχερῶς ὑπὸ ἐκσκαφέων τοῦ Μηχανικοῦ τοῦ Στρατοῦ. Τὰ ἀγγεῖα περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν ἀρχαίων, ἅτινα παρεδόθησαν ἡμῖν μετὰ τὴν καταστροφήν, ὁμοῦ μετὰ χαλκῶν τινῶν, ἐν οἷς καὶ φιάλη καλῆς διατηρήσεως, διαμ. 0,214 μ., δύο πόρπαι ἀρίστης διατηρήσεως (Π ί ν. 285 γ) καὶ ἡ πλάξ ἄλλης, τὸ ψέλιον τοῦ Π ί ν. 286 α κ.ἄ. Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς εὑρέσεως δὲν εἶναι κατ' ἀκολουθίαν πλήρως γνωσταί. Ἀλλὰ πάντως εἶναι φανερόν, ὅτι σημαντικὸν νεκροταφεῖον (ἢ Ἱερόν;) ὑπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τῆς Ἐπικνημιδίας Λοκρίδος, ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκεῖ πλησίον τοποθετουμένην ἀρχαίαν πόλιν, τὸ Θρόνιον[3]. Τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων εὑρήματα φυλάσσονται εἰς τὴν Συλλογὴν ἐξ ἄλλης ἀκραίας πρὸς δυσμὰς θέσεως τῆς Λοκρίδος, ἀγνώστου τέως εἰς τὴν ἔρευναν, ἤτοι ἐκ τοῦ χωρίου Ἀ ν ά β ρ α (Κατμάτα), κειμένου ΝΑ. τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς ὀρεινὴν περιοχὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 χλμ. περίπου νοτίως τῆς ἐθν. ὁδοῦ καὶ τῆς Ἁγ. Τριάδος. Τὰ ἀρχαῖα εὑρέθησαν τῷ 1959 ἐντὸς ἀγροῦ, κατὰ τὴν καλλιέργειαν, ἀσφαλῶς δὲ προέρχονται ἔκ τινος σπουδαίου Ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει ὄχι μόνον νὰ ἐντοπισθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνασκαφῇ συστηματικῶς. Ἐπιφυλασσόμενος νὰ δημοσιεύσω λεπτομερῶς τὰ εὑρήματα, περιορίζομαι ἐνταῦθα νὰ σημειώσω τὰ σπουδαιότερα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ξεχωρίζουν πάλιν τέσσαρα ἀρίστης διατηρήσεως ὀρειχάλκινα γεωμετρικὰ ἱππάρια (Π ί ν. 286 β), πτηνὰ ἀνὰ τρία ἐπὶ συμφυοῦς βάσεως (Π ί ν. 286 γ) ἢ αὐτοτελῆ, ψέλιον, τμήματα πορπῶν καὶ περόναι.

Τὰ εὑρήματα δὲν ἔχουν μόνον καθ' ἑαυτὰ σημασίαν· ἔρχονται νὰ ὑποδηλώσουν τί πρέπει νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ μίαν συστηματικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Μαλίδος καὶ τῆς Λοκρίδος, ἰδίᾳ κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἤνωνε τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὴν Μέσην Ἑλλάδα. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἤδη, ἀπὸ τῶν πέριξ τῆς Λαμίας μέχρι τοῦ Κύνου (Λιβανάτες), ἔχομεν ἀσφαλῆ καὶ ἐνίοτε σημαντικὰ λείψανα Μυκηναϊκὰ καὶ Πρωτογεωμετρικὰ - Γεωμετρικά[4], τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπουν πλέον τὴν συναγωγὴν ἀρνητικῶν συμπερασμάτων, ὡς αὐτὰ τὰ ὁποῖα διατυπώνει εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον του ὁ Desborough[5].

Κλασσικὰ καὶ μεταγενέστερα. Εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Λαμίας περιλαμβάνονται κύλικες μελα-

1. Περὶ τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ βλ. R. Hope Simpson & J. F. Lazenby, Antiquity 33 (1959) 102 κ.ἑ. Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ λεγόμενον ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπαντοῦν καὶ «ἀρχαιότατα» Νεολιθικὰ (ἔ. ἀ., 103).

2. Πρβλ. ἔ.ἀ. Ἐλάχιστα μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ ἐκ τῆς θέσεως «Καλατζίνα», παρὰ τὸ ΒΔ. τῆς Λαμίας χωρίον Στύρφακας, ὅπου ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀ. Λιάγκουρας διενήργησε προσφάτως περιωρισμένην δοκιμαστικὴν ἀνασκαφήν.

3. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Θρονίου, πρωτευούσης πόλεως τῶν Ἐπικνημιδίων Λοκρῶν, πρβλ. Oldfather ἐν RE VI A 609 κ.ἑ. καὶ Philippson (-Kirsten), Die Griech. Land., 1, 2 σ. 344 (Νο 23 εἰς τὸν τοπογραφ. χάρτην ἐν τέλει).

4. Ἡ θέσις τοῦ Κύνου ἐπὶ τοῦ ὑψώματος «Πύργος» εἰς τὴν παραλίαν, 2 χλμ. ΒΑ. τῶν Λιβανατῶν, εἶναι ἀπὸ μακροῦ καθωρισμένη. Ἄγνωστον ὅμως ἦτο μέχρι τοῦδε, ὅτι ἄφθονα Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἀπαντοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ΒΔ. κλιτύν, ὅπου καὶ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν χρόνων αὐτῶν διακρίνονται εἰς τὴν ἐπίχωσιν.

Ἡ ἀπελπιστικὴ καθυστέρησις τῆς ἐρεύνης τῆς μυκηναϊκῆς τοπογραφίας τῆς Ἐφας Λοκρίδος (ὁ Burr, Νεῶν Κατάλογος Klio Beih. (49) 1944, 34 κ.ἑ. δὲν εἶδε καὶ ἐδῶ σχεδὸν τίποτε) δὲν ἔχει ἴσως ἄλλο παράλληλον.

Περὶ μυκηναϊκῶν λειψάνων εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ πρβλ. Μαρινάτον ἐν Bericht über den VI Intern. Kongr., Berlin 1939, 334 κ.ἑ. (Τάφος παρὰ τοὺς Βαρδάτες), AJA 46 (1942) 500 καὶ εἰκ. 2 (θαλαμοειδεῖς τάφοι Ἐχίνου) καὶ Hope Simpson & Lazenby, Antiquity 33 (1959) 102 κ.ἑ. (Πλατάνια-Ραχίτα-Τραχίς).

5. The last Myceneans and their Successors, Oxford 1964, 125 καὶ 126–27.

νόμορφοι (Π ί ν. 287α) βοιωτικῆς προελεύσεως καὶ πολλοὶ κάνθαροι (Π ί ν. 287β), κατασχεθέντες εἰς χεῖρας ἀρχαιοκαπήλων, ἐκ τοῦ Ἐ ξ ά ρ χ ο υ (τῶν ἀρχαίων Ἀβῶν). Ἐν αὐτῇ τῇ Λαμίᾳ εὑρέθη ἡ ἐρυθρόμορφος λήκυθος τοῦ (Π ί ν. 287γ) [6], φέρουσα παράστασιν Διονύσου, καθημένου ἐπὶ βράχου καὶ κρατοῦντος θύρσον διὰ τῆς ἀριστερᾶς. Ἐπὶ τῶν γονάτων του φαίνεται νὰ κάθηται μαινάς, ἐνῷ ἀριστερώτερα παρίσταται σατυρίσκος καὶ ὄπισθεν τοῦ θεοῦ πίθος. Ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ ἀμελὴς καὶ συμβατικὴ ἢ ἀπίθανος ἀπόδοσις τῶν πτυχώσεων τῶν ἐνδυμάτων τοῦ βιοτεχνικοῦ αὐτοῦ προϊόντος, τὸ ὁποῖον ὅμως παρὰ ταῦτα φαίνεται ἀττικόν. Ἡ τελευταία δεκαετία τοῦ Ε′ π. Χ. αἰῶνος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς χρόνος κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον οὕτω θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῇ ὡς σύγχρονον πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς Λαμίας [7]. Καίτοι δὲ προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τάφου, δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ὑπομνησθῇ, ὅτι ἡ κυριωτέρα λατρεία τῆς πόλεως ἦτο ἡ τοῦ Διονύσου, ὡς συνάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (IG II 5,373h) καὶ ἐκ νομισμάτων. Μνημονεύομεν ἀκόμη ἀξιόλογα πήλινα εἰδώλια ἑλληνιστικὰ ἀπὸ τὴν Λαμίαν καὶ τὸν Ἐχῖνον (Ἀχινό), ὁλόκληρον συλλογὴν ὀψίμων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ χωρίον Περιβόλιον τοῦ Νομοῦ Φθιώτιδος, τέλος δὲ πτυκτὸν κάτοπτρον καλῶν χρόνων.

Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ὀλιγάριθμοι· μεταξὺ αὐτῶν ὅμως περιλαμβάνονται ἔμμετρος ἐπιτυμβία ἐκ Λαρίσης Κρεμαστῆς (Πελασγία), ἡ περὶ ὁρίων μεταξὺ Λαμιέων καὶ Ὑπαταίων λατινικὴ ἐπιγραφὴ CIL III 586. 12306 (= IG IX 2 σ. 21) καὶ ψήφισμα τῆς πόλεως τῶν Δημητριέων (Π ί ν. 287 δ), δι' οὗ ἀποδίδονται τιμαὶ εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἡρακλειωτῶν (δηλ. τὴν Τραχινίαν Ἡράκλειαν) καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῆς μεταπεμφθέντας δικαστὰς Φῦρον Μέλαντα, Κλέωνα Ἐπιστράτου, Φιλόχωρον Μοσχίωνος, ὡς καὶ εἰς τὸν γραμματέα αὐτῶν Σωκράτη. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τὸν στρατηγὸν τῶν Μαγνήτων Ἀρίσταρχον Ἀριστοκράτους, Ἰώλκιον, γνωστὸν ἄλλοθεν (IG IX 2, 1108) ὡς συνάρχοντα ἐν Δημητριάδι, ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Β′ π.Χ. αἰῶνος. Πέραν αὐτῶν ὅμως τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι σημαντικόν, ἐπειδὴ εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἡρακλείας [8].

Γλυπτὰ μόνον δύο κατέχει ἡ Συλλογὴ (ἀμφότερα εἶναι κεφαλαὶ νεανικαί, πολὺ ἐφθαρμέναι δυστυχῶς) καὶ αὐτὰ ἀγνώστου προελεύσεως.

Β.′ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ

Λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου, κυρίως, καὶ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀπασχολήσεως τοῦ προσωπικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους εἰς ἐπειγούσας ἀνασκαφάς, δὲν ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως μνημείων ἐν τῇ Περιφερείᾳ, ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν δὲ χώρων μόνον ὁ τοῦ Σέσκλου συνετηρήθη στοιχειωδῶς καὶ ὁ ἐσχάτως ἀπαλλοτριωθεὶς χῶρος τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Δημητριάδος περιεφράχθη, ἐποπτείᾳ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀ. Λιάγκουρα. Ἡ περίφραξις κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Βόλου - Ἁλμυροῦ ἐγένετο δι' εἰδικῆς κατασκευῆς σιδηρῶν πλαισίων.

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐπροτάθη ἡ κήρυξις ὅλων τῶν γνωστῶν εἰς τὴν ἔρευναν μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων τοῦ Νομοῦ Καρδίτσης ὡς ἀρχαιολογικῶν.

Γ.′ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Τακτικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐνηργήθησαν ἐφέτος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ γράφοντος, δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας: α) ἐν Φίλιᾳ Καρδίτσης (Πρβλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρον. σ. 179, καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικὰ σ. 134 - 125) καὶ β) ἐν Μεγάλῳ Μοναστηρίῳ τοῦ Νομοῦ Λαρίσης. Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνέσκαψεν ἐπίσης ὁ γράφων ἐν Σέσκλῳ.

Λόγῳ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου συλήσεως, ἡ Ὑπηρεσία εἶχεν ἀποφασίσει ἐπίσης τὴν κατὰ τὸ παρὸν ἔτος διενέργειαν ἀνασκαφῶν εἰς Καλλιθέαν (Κισλὰρ) τοῦ Νομοῦ Λαρίσης (θολωτοὶ μυκηναϊκοί (;) καὶ μεταγενέστεροι τάφοι) καὶ

6. Ἡ λήκυθος εὑρέθη τῷ 1960 κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ νέου κτηρίου τοῦ Ο.Τ.Ε. ἐπὶ τῆς κεντρικῆς Πλατείας Ἐλευθερίας τῆς Λαμίας, ὁμοῦ μετ' ἄλλων ἀγγείων. Εὑρετ. Λαμίας ἀριθ. 18: Σῳζόμ. ὕψος 0,11, διάμ. βάσ. 0,085 μ. Πηλὸς ἀττικός.

7. Τὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Λαμίας παραμένουν ἀκόμη ἀσαφῆ. Πρβλ. Y. Bequignon, La Vallée du Spercheios, 263 κ.ἑ. ἰδίᾳ 274, ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία, Philippson (-Kirsten) Ἑ. ἀ. Ι, 1, 246 κ.ἑ., 267.

Αἱ τελευταῖαι δεκαετηρίδες τοῦ Ε′ π.Χ. αἰ. ὡς χρόνος ἱδρύσεως τῆς πόλεως, φαίνεται πολὺ χαμηλὸν ὅριον. Ὅπως ἔχει παρατηρηθῇ, δύσκολον ἦτο νὰ παροραθῇ ἡ τόσον ἔξοχος καὶ ὀχυρὰ αὐτὴ θέσις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ παλαιότερος τειχισμὸς καὶ ἄλλα ἴχνη καὶ ἐντὸς καὶ πέριξ τῆς πόλεως ὑποδηλοῦν. Τὸ σπουδαῖον αὐτὸ πρόβλημα μόνον εἰδικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ἔλυεν ὁριστικῶς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Λαμία περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν θέσεων, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἔχει ἀκόμη στραφῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνασκαφέων.

8. Ἡ θέσις τῆς Ἡρακλείας Τραχινίας καὶ τῆς προκατόχου αὐτῆς Τραχῖνος προσδιωρίσθη ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Bequignon, BCH 57 (1933) 277 καὶ La Vallée, 243 κ.ἑ. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ψήφισμα τῶν Δημητριέων πρὸς τιμὴν τῶν Ἡρακλειωτῶν (Εὑρετ. Λαμίας ἀριθ. 216) εὑρέθη τῷ 1957 δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἀμέσως πρὸ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀσωποῦ. Πρβλ. τὸ τοπογραφ. σχέδιον παρὰ Bequignon, ἔ.ἀ. εἰκ. 4. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ἐξ Ἡρακλείας πρὸ πολλοῦ ἀπολεσθεῖσα ἐπιγραφὴ IG IX 2,1 ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὴν Δημητριάδα (IG IX 2 Corrig. σ. VIII).

εἰς τὴν θέσιν Μαγούλα - Πέρα Μαχαλᾶ τοῦ χωρίου Ροδιὰ (Μουσαλὰρ) Τιρνάβου. Ἐλλείψει χρόνου ὅμως ἀμφότεραι αἱ ἔρευναι ἀνεβλήθησαν διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

1. Ἱερὸν Ἀθηνᾶς ἐν Φίλιᾳ Καρδίτσης

α. Ἀνασκαφὴ Ἱεροῦ

Δοκιμαστικῶς εἴχομεν ἀνασκάψει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ αὐτῇ θέσει, ὅπου ἐφέτος ἐνηργήθη συστηματικὴ ἀνασκαφή, δηλ. ἐπὶ μόλις διακρινομένου ἐξάρματος γῆς εἰς τὴν πρὸς Β. τοῦ χωρίου Φίλια καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν παρυφῶν τοῦ χωρίου κειμένην θέσιν «Χαμάμια», ὅπου, ἐπὶ μακρὸν οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἔδρασαν λίαν ἀποδοτικῶς: Ἀνησυχήσασα μεγάλως ἐκ τῆς συνεχιζομένης αὐτῆς δράσεως ἡ Ὑπηρεσία ἀπεφάσισε τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐπισημανθέντος ἐνταῦθα μεγάλου καὶ σπουδαιοτάτου Ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴχομεν ἀπὸ δύο ἐτῶν εἰκάσει καὶ ὡς ἐβεβαιώθη ἐκ προσφάτου ἐπιγραφικοῦ εὑρήματος, πρέπει νὰ ταυτισθῇ, πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (9, 5, 17) μνημονευόμενον Ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς παρὰ τὸν Κουράλιον (ἢ Κουάριον) ποταμὸν τῆς Θεσσαλιώτιδος (τὸν παρὰ τὴν Φίλιαν ρέοντα Σοφαδίτικον).

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῶν ἀνασκαφῶν ὁ χῶρος διηρέθη εἰς τετράγωνα πλευρᾶς 10 μέτρων, ἀκριβῶς προσανατολισμένα (ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε δώδεκα τετράγωνα, συνολικοῦ ἐμβαδοῦ 1.200 μ²), ἐν ἑκάστῳ ὅμως τετραγώνῳ ἀφέθη ὡς πλαίσιον ἄσκαφος λωρὶς πλάτους 0,50 μ. καὶ οὕτως ὁ σκαφεὶς χῶρος εἶχε διαστάσεις 9 × 9 μ. Περαιτέρω τὸ ἐσωτερικὸν ἑκάστου τετραγώνου ὑποδιηρέθη εἰς 9 μικρότερα τετράγωνα πλευρᾶς 3 μέτρων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρέσεως αὐτῆς ἐγένετο ἡ ταξινόμησις ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν εὑρημάτων [9].

Τὸ Σχέδιον 2* παρέχει σαφῆ ἰδέαν τοῦ τρόπου τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζομεν ἐκ τῶν πολυαρίθμων λάκκων καὶ ὀρυγμάτων τῶν ἀρχαιοκαπήλων, οἱ ὁποῖοι εἷς τινα τετράγωνα εἶχον καταστρέψει τὸ ἥμισυ εἰς ἐμβαδὸν τοῦ χώρου (Πίν. 288 α - β). Ἡ σκαφὴ καὶ ἀποχωμάτωσις τῶν λάκκων αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἔργον μας καὶ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτὴν ἀφιερώθη σημαντικὸν μέρος τῆς ὅλης ἐργασίας. Οἱ λάκκοι φθάνουν συχνὰ εἰς μέγα βάθος, 2.50 μέτρων καὶ πλέον, ἤτοι μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, εἶναι δὲ πλούσιοι εἰς εὑρήματα καὶ ἐξ αὐτῶν προέρχεται τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐφετινῶν εὑρημάτων. Εἰς τὰ ἀδιατάρακτα μέρη, ὡς εἰκός, ἡ σκαφὴ ἐνηργήθη κατὰ στρώσεις καὶ στρώματα, γενικῶς ὅμως δὲν προϋχώρησεν εἰς βάθος, ἐπειδὴ παρενεβλήθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μεταγενεστέρων χρόνων καὶ διότι ὁ χρόνος δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης.

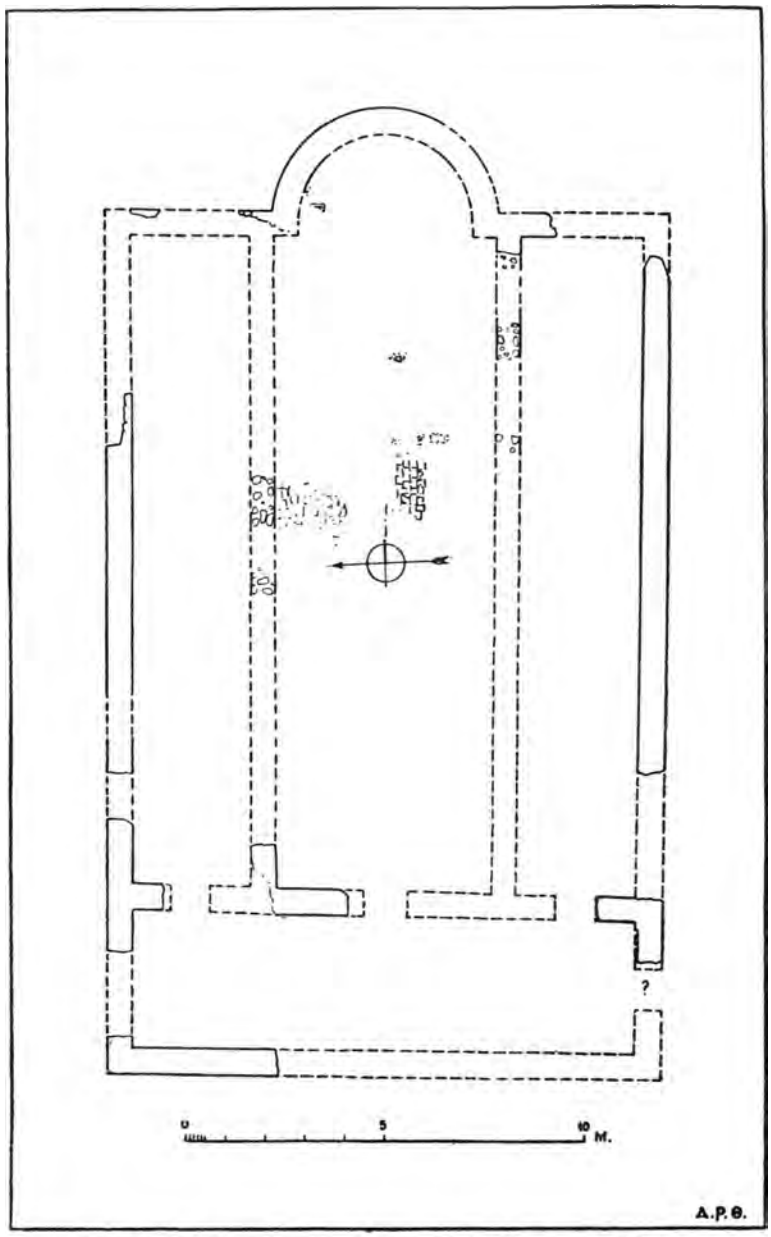
Εἰς τὸ πρῶτον ἤδη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ καλλιεργημένου χώματος, στρῶμα τῶν ἐπιχώσεων, ἀνεφάνησαν εἰς τὰ τετράγωνα Α4, Β4, Γ4 καὶ Α5, Β5, Γ5 τὰ πενιχρὰ λείψανα Παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (Σχέδ. 1, 2). Ἡ διατήρησις τοῦ ἄλλως σπουδαίου αὐτοῦ μνημείου εἶναι δυστυχῶς κακή, μόλις ἐπιτρέπουσα τὴν διαγραφὴν τοῦ σχεδίου: Πρόκειται περὶ τρικλίτου, «ἑλληνιστικοῦ» τύπου βασιλικῆς, μετὰ νάρθηκος καὶ ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος, ἄνευ προσκτισμάτων, καὶ ἁπλῆς τὴν διάταξιν. Μῆκος μετὰ τοῦ νάρθηκος (ἄνευ τῆς ἁψῖδος) 21.50 ἕως 21.60 μ., ὁλικὸν μετὰ τῆς ἁψῖδος 24.20 μ., πλάτος κατὰ μ. ὅ. 14. μ. Τὰ πλάγια κλίτη ἔχουν μῆκος 16.20 ἕως 16.40 μ. καὶ πλάτος 3 μέτρων, ἐνῷ τὸ μεσαῖον 5.40 - 5.60 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ νάρθηκος εἶναι 3.30 - 3.45 μ. καὶ οἱ τοῖχοι κατὰ μ.ὅ. πάχους 0,65 μ. Θύραι δὲν ὁρίζονται μὲ ἀσφάλειαν, λόγῳ τῆς καταστροφῆς τῶν τοίχων, ἀλλὰ εὐχερῶς εἰκάζεται ἡ θέσις των κατὰ τοὺς ἄξονας τῶν τριῶν κλιτῶν· ἐκ τῶν περισωθέντων λειψάνων δὲν συνάγεται ἐπίσης ἡ θέσις τοῦ ἀνοίγματος τῆς ἀπαραιτήτου προσβάσεως ἐκ τοῦ ἔξω χώρου πρὸς τὸν νάρθηκα. Εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἱεροῦ ἡ σκαφὴ δὲν ἐπερατώθη καὶ πρὸς τὸ παρὸν οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου, πλὴν τῆς διαπιστώσεως ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς εἶχε δάπεδον ψηφιδωτὸν (πολύχρωμον), τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα ἴχνη ἀπέμειναν εἰς δύο σημεῖα καὶ εἰς μείζονα σχετικῶς ἔκτασιν τὸ ἐξ ἀσβέστου ὑπόστρωμα. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ μεσαίου κλίτους εἶχε δάπεδον ἐκ πλακῶν ἐξ ὀπτῆς γῆς. Περὶ τῶν κιόνων οὐδὲν εἶναι γνωστόν, διότι ἐλάχιστα λείψανα τοῦ θεμελίου τοῦ ἐφ' οὗ ἔβαινον οἱ κίονες τοιχίου διετηρήθησαν καὶ μέχρι

9. Τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ γράφων, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀόκνως ἐργασθέντος Ἐπιμελητοῦ Α. Λιάγκουρα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνετέθη ἡ ἐπίβλεψις τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν ἀνασκαφικῶν συνεργείων. Τὴν καταγραφὴν ἀνέλαβεν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Αἰκατερ. Παπαζαφείρη, τὴν τεχνικὴν ἐποπτείαν ὁ ἄριστος τεχνίτης Μ. Νικολαράκης, χρέη δὲ ἐπιστάτου ἐξετέλεσεν ὁ φύλαξ Λαρίσης Εὐάγγ. Χρυσόπουλος.

Τὰς ἐργασίας παρηκολούθησεν ἐπ' ὀλίγον ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἑλένη Μπόμπου, εἰς τὴν σχεδίασιν δὲ τῶν λειψάνων εἰργάσθη ἀφιλοκερδῶς καὶ μὲ πολλὴν εὐσυνειδησίαν ἡ κ. Μ. Λιάγκουρα. Τὸν καθαρισμόν, συγκόλλησιν καὶ συντήρησιν τῶν εὑρημάτων ἀνέλαβεν ὁ τεχνίτης Γ. Μαρίνης, τὴν ὁριστικὴν δὲ καταγραφὴν καὶ ἐπιστημονικὴν κατάταξιν ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρ. Θεοχάρη.

* Ἡ λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τῆς γενομένης ἐν Φίλιᾳ ἀνασκαφῆς εἶχεν ἀνατεθῇ ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Θεοχάρη εἰς τὸν κ. Α. Λιάγκουραν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπὶ μέρους σχεδίων ὡς καὶ τοῦ γενικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Θ. τὸ δημοσιευόμενον Σχέδιον 2 (Σημ. τ. Σ.).

στιγμῆς ἐλλείπουν κίονες καὶ κιονόκρανα. Περὶ τὴν βασιλικὴν καὶ ἐνίοτε ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτῆς εὑρέθησαν πολυάριθμοι μεταγενέστεροι τάφοι, χαίου, προφανῶς εἰλημμένου ἐκ στοᾶς ἢ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον ἡ χριστιανικὴ βασιλικὴ διεδέχθη. Πρόκειται περὶ πωρίνων κατὰ τὸ πλεῖστον

Σχέδ. 1. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Φίλιας

ἐντελῶς ἀκτέριστοι κατὰ μέγιστον μέρος (περὶ αὐτῶν βλ. κατωτέρω Ἔκθεσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀ. Λιάγκουρα).

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ ὅτι σημαντικὸν μέρος τῶν τοίχων εἶναι ἐκτισμένον δι' ὑλικοῦ ἀρκυβολίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (ἐν οἷς καὶ πρόμοχθος μετὰ σταγόνων, ἐφ' οὗ διετηρεῖτο ἐρυθρὸν χρῶμα), διατηρούντων μάλιστα κατὰ τόπους τὸ ἰσχυρὸν ἀσβεστοκονίαμα, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀρχικῶς ἐπαλειφθῆ.

Κινητὰ εὑρήματα δὲν διαφωτίζουν τὴν ἡλικίαν τοῦ μνημείου, νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἁπλότης καὶ λιτότης τοῦ σχεδίου εἶναι ἔνδειξις πρωϊμότητος (Ε΄ αἰ. μ. Χ.;).

Εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον στρῶμα (ΙΙ) τὰ λείψανα κτισμάτων εἶναι ἐλάχιστα, διότι προφανῶς καλύπτονται ἢ κατεστράφησαν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς βασιλικῆς καὶ ἐκ τῶν λάκκων τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Μεμονωμένοι τοῖχοι διακρίνονται εἰς τὰ τετράγωνα Α4, Α5, Γ5 καὶ Δ5 καὶ σποραδικὰ λείψανα ἀλλαχοῦ, ὡς καὶ πλίνθινοι κατασκευαὶ εἰς τὰ τετράγωνα Α5 καὶ Δ4 (φρέαρ καὶ κλίβανος;). Τὰ λείψανα πάντα ταῦτα θεωροῦμεν ρωμαϊκῶν χρόνων (Γ΄ - Δ΄ αἰ. μ. Χ. ἴσως), ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀκόμη ἐπαρκῆ στοιχεῖα ἀκριβοῦς χρονολογήσεως. Χαρακτηριστικὸν τῆς δομῆς τῶν τοίχων αὐτῶν εἶναι ἡ ἄφθονος χρῆσις στρογγύλων ποταμίων χαλίκων, εἰλημμένων ἐκ τῆς κοίτης τοῦ πλησίον ρέοντος Κουαρίου ποταμοῦ. Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι παρόμοιον ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς τὰ πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ ἀποκαλυφθέντα ἀξιόλογα ρωμαϊκῶν χρόνων (Γ΄ αἰ. μ. Χ.) κτίσματα, τῶν ὁποίων παρέχομεν ἐνταῦθα χαρακτηριστικὰς ἀπόψεις καὶ εἰκόνας τῶν ψηφιδωτῶν αὐτῶν δαπέδων (Πίν. 288 γ, 289 α - β).

Παλαιότερα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα σποραδικὰ ἔχομεν πρὸς τὸ παρόν, καὶ πάντα σχεδὸν μετακινημένα. Εἰς τὸ τετρ. Δ4 εὑρέθησαν σφόνδυλοι κιόνων δωρικῶν ἐκ πωρολίθου, ἐπικεχρισμένου διὰ κονιάματος (μῆκος 1.05, διάμ. 0,70 μ. καὶ πλάτ. ραβδώσ. 11 - 115 ἑκατοστομέτρων), ἐκ μεγάλου προφανῶς κτηρίου πρωϊμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἄλλος σφόνδυλος κίονος, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εὐρεθείς, ἔχει διάμετρον 1.02 μ. Ἀλλὰ καὶ γείσων τεμάχια πολλὰ ἐσώθησαν καὶ κέραμοι, ὥστε ἀπόλυτος βεβαιότης ὑπάρχει περὶ τῆς ἀποκαλύψεως εἰς τὸ μέλλον σπουδαίου κτηρίου, προφανῶς ναοῦ ἢ στοᾶς τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Ἀντιγόνου εἶναι περίοδος κτηριακοῦ ὀργασμοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ Γ΄ π. Χ. αἰῶνος τὸ Ἱερὸν τῆς Φίλιας ἀνεκαινίσθη ἢ ἐκοσμήθη μὲ νέα κτήρια.

Πρωϊμώτερα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ὑπάρχουν ἐλάχιστα πρὸς τὸ παρόν. Τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι γωνιαῖον τεμάχιον πηλίνου γείσου (ὑδρορρόης) τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰ., κορινθιακοῦ τρόπου, κοσμούμενον διὰ σκοτεινοῦ καστανοῦ ἐπὶ λευκάζοντος βάθους, εἰς μὲν τὸ κυρίως κυμάτιον διὰ σειρᾶς ἀνθεμίων καὶ λωτῶν, εἰς τὸ ὑπεράνω κοῖλον κυμάτιον δι' ἀστραγάλου καὶ εἰς τὴν ταινίαν τῆς βάσεως διὰ τοῦ συνήθους μαιάνδρου.

Πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐπίσης τεμάχιον πωρίνου σφονδύλου κίονος, δωρικοῦ πάλιν, σῳζομένου πάχους μόλις 0,18 μ. καὶ πλάτους ραβδώσεων 0,13 μ., τὸ ὁποῖον φαίνεται πρωϊμώτερον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων αὐτῶν στοιχείων δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ εἰκάσωμεν πολλὰ πράγματα, ἀλλὰ δὲν θεωρῶ ἐκπληκτικόν, ἂν εἰς τὸ μέλλον ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, ὅτι κτήρια ὑπῆρχον εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ κατὰ τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα. Τὰ λείψανα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ οἱ λάκκοι τῶν ἀρχαιοκαπήλων, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἐκκαθαρίσωμεν, δὲν ἄφησαν νὰ προχωρήσωμεν εἰς βάθος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς παρούσης περιόδου. Εἰς τὸ μέλλον ὅμως, ἐὰν αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχισθοῦν συστηματικῶς, θὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ διερεύνησις βασικῶν προβλημάτων, ὡς ἡ θέσις τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων μόνον ἐνδείξεις ἔχομεν πρὸς τὸ παρόν.

Τῆς κεραμεικῆς ὁ κύριος ὄγκος, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀνάγεται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς κυρίως χρόνους. Ἡ συγκόλλησις τῶν ἀγγείων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι μᾶλλον εὐτελῆ σκεύη, δὲν ἔχει εἰσέτι περατωθῇ. Ὑπάρχουν ἀκόμη πολλὰ ἑλληνιστικά, ἐνῷ σπάνια εἶναι γενικῶς τὰ παλαιότερα (κλασσικά, ἀρχαϊκὰ καὶ γεωμετρικά). Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων εἶναι βεβαίως ὄστρακον ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐρυθρομόρφου κύλικος, δυναμένης νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ 490 - 480 π.Χ. (Πίν. 290 α) καὶ σῳζούσης τμῆμα ἐρωτικῆς παραστάσεως (παῖς καὶ ἀνήρ), ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶναι ἔργον ἐπιφανοῦς ἀττικοῦ ἀγγειογράφου [10].

Σημειώνω ἐπίσης τὴν παρουσίαν γεωμετρικῶν τινων ὀστράκων, τὰ ὁποῖα ποιοτικῶς τοὐλάχιστον φαίνονται ἐξ Ἰωλκοῦ προερχόμενα (Πίν. 290 γ).

Σχετικῶς ἄφθονα εἶναι, ἀντιθέτως, τὰ κεραμεικὰ λείψανα τῆς Μυκηναϊκῆς Περιόδου, προερχόμενα ἐκ τοῦ βάθους τῶν λάκκων καὶ ἐκ καθαροῦ στρώματος, μικροῦ πάχους (0,30 μ. κατὰ μ.ὅ., ἐνιαχοῦ ὅμως 0,55μ.), ἑδραζομένου ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς κεραμεικῆς αὐτῆς (Υ Ε ΙΙΙ Β), ἡ ὁποία κατὰ μέγιστον ποσοστὸν εἶναι θεσσαλικῆς προελεύσεως, παρέχονται εἰς τὸν Πίν. 290 β - γ ὁμοῦ μετά τινος τῶν ἐνταῦθα εὑρεθέντων συγχρόνων εἰδωλίων (Πίν. 290 δ). Ἡ στενότης τοῦ χώρου εἰς τὸ βάθος τῶν τάφρων καὶ τῶν λάκκων (βάθ. 2 μ. περίπου μέχρι 2.50 μ.) δὲν ἐπέτρεψεν ἀκόμη τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος εἰς ἔκτασιν ὁπωσδήποτε ἐπαρκῆ. Ἀλλὰ ἡ παρουσία

10. Τὴν κατάταξιν τοῦ θέματος εἰς ὁμάδας βλ. παρὰ J. D. Beazley, Some Attic Vases in the Cyprus Museum, Proceed. Brit. Acad. 33, σ. 3 κ.ἑ.

του μόνη ἀποτελεῖ στοιχεῖον σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς θέσεως καὶ ἴσως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀποκαλυπτομένου Ἱεροῦ.

Τὰ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρεθέντα πάσης φύσεως μικροτεχνήματα ἦσαν ἐξαιρετικῶς ἄφθονα (κατεγράφησαν ἐπὶ τόπου 1.362 ἀντικείμενα ἐν συνόλῳ) καὶ ἐνδιαφέροντα, ἰδίᾳ τὰ χαλκᾶ, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ πολυπληθέστερα. Ἡ ἀφθονία πράγματι τοῦ ὀρειχάλκου προκαλεῖ ἐντύπωσιν, μαρτυρεῖ δὲ ἀκμάζουσαν μεταλλοτεχνίαν ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς καὶ ἀρχαϊκοὺς χρόνους· διότι δὲν εἶναι βεβαίως λογικὸν νὰ θεωρήσωμεν ἐπείσακτα τὰ πλεῖστα τῶν χαλκῶν αὐτῶν [11].

Τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ὑστερογεωμετρικὰ ἀγαλμάτια, ἐξ ὧν τὰ εἰκονιζόμενα δύο (Πίν. 291 α-β) εἶναι καταφανῶς ἐντόπια ἔργα, διατηροῦν δὲ ἀρκετὰ εὐκρινῆ στοιχεῖα γεωμετρισμοῦ, ὥστε καὶ χρονικῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Τὸ πρῶτον εἶναι χαλκοῦν, ἔχει ὕψος 8 ἑκατοστομέτρων, ἡ δὲ διάθεσις τῶν μελῶν του καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἐνθυμίζουν τὴν ἀφέλειαν παιδικοῦ ἔργου· τὸ εἰδώλιον αὐτὸ εἶναι καταφανῶς ἐντόπιον. Τὸ δεύτερον εἶναι κατά τι μικρότερον (ὕψ. 6.8 ἑκατοστ.) καὶ ἐντελῶς ἄλλου τύπου: Ἡ δεξιὰ ὑψοῦται καὶ ἔφερεν ἴσως δόρυ, ἐνῷ ἡ ἀριστερὰ κάμπτεται πρὸς τὰ ἐμπρός, ὡσὰν νὰ ἐκράτει ἀσπίδα· ἔξαρσις τοῦ ἄνω μέρους καὶ τοῦ στήθους καὶ βραχύτης τῶν ποδῶν, μαζὶ μὲ κάπως ὑπερβολικὴν δήλωσιν τοῦ φύλου, τέλος δὲ ἡ ζώνη περὶ τὴν ὀσφύν, ἀπαρτίζουν σύνολον γραφικόν, ἐντελῶς διάφορον τοῦ προηγουμένου. Ὅμοιον σχηματισμὸν τοῦ στήθους καὶ γωνιώδη πλάσιν ἔχουν καὶ ἄλλα δύο ἄνω μέρη ἐξαρτημάτων χαλκῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνθρωπόμορφον κεφαλήν.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα πολυειδῆ κοσμητικὰ ἀντικείμενα ἐξ ὀρειχάλκου ξεχωρίζουν τὰ πτηνὰ ἐπὶ βάσεως (Πίν. 291 γ), διαμορφωμένης κάτωθεν εἰς «σφραγῖδα» (εἰς τὸ εἰκονιζόμενον παράδειγμα τὸ κόσμημα εἶναι ἀγκυλωτὸς σταυρός, εἰς ἄλλο συγκεντρικοὶ κύκλοι κλπ.) ἢ διπλᾶ ἐπὶ βάσεως, ὡς ἡ τοῦ Πίν. 291γ, ἢ ἄλλου παραπλησίου σχήματος. Σπανιώτερα εἶναι μεγαλύτερα πτηνὰ καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτα τὰ ἱππάρια. Ἄφθονοι εἶναι ἐπίσης αἱ πόρπαι (αἱ πλεῖσται τοῦ «ἑλλαδικοῦ» τύπου τοῦ Blinkenberg), κοσμούμεναι ἐνίοτε εἰς τὰ τόξα διὰ παραστάσεων ἵππων συνήθως καὶ παραπληρωματικῶς ἄλλων ζώων καὶ ἰχθύων κατὰ τὴν ἑτέραν πλευράν, ἢ καὶ διὰ γραμμικῶν μόνον κοσμημάτων (μαιάνδρων, συγκεντρικῶν κύκλων κτλ.) (Πίν. 291δ). Συνήθης εἶναι καὶ ὁ «θεσσαλικὸς» τύπος, φυσικά, ἐνῷ σπάνιαι αἱ ὀκτώσχημοι πόρπαι. Συχναὶ εἶναι καὶ αἱ περόναι διαφόρων τύπων, οἱ δακτύλιοι καὶ ὀλιγώτερα κατὰ πολὺ τὰ ψέλια. Εἰς ἀγγεῖα ἀνήκουν ὀλίγα τεμάχια, δυσκόλως δυνάμενα νὰ προσδιορισθοῦν. Ἡ φιάλη τοῦ Πίν. 291ε, μὲ τὴν ἰσχυρὰν συμπίεσιν τῶν τοιχωμάτων, εἶναι τὸ πληρέστερον εὑρεθὲν μέχρι τοῦδε ἀγγεῖον, ἂν παραβλέψωμεν μικροσκοπικά τινα ἀγγείδια, ἐν οἷς καὶ κάλαθος μετὰ πώματος.

Πολλὰ εἶναι καὶ τὰ ἐκ σιδήρου ἀντικείμενα (μεταξὺ αὐτῶν καὶ τμῆμα ξίφους, ὡς καὶ ἄφθονοι αἰχμαί), κατὰ τὸ πλεῖστον ἰσχυρῶς κατιωμένα. Τὰ ἐξ ἐλέφαντος ἢ ἄλλου ὀστοῦ πράγματα εἶναι πολὺ ὀλίγα, ἀκόμη δὲ σπανιώτερον εἶναι τὸ ἤλεκτρον. Ἀντιθέτως, μεγίστη εἶναι ἡ ἀφθονία ὑαλίνων ψήφων ὅρμων. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχουν οἱ εἰκονιζόμενοι δύο αἰγυπτιακοὶ σκαραβαῖοι (Πίν. 292α). Ὁ πρῶτος φέρει παράστασιν λέοντος καὶ ἀντιλόπης (;) ἀντιστρόφως, ἐνῷ εἰς τὸ ἄκρον διακρίνεται φυτόν τι (λωτός ;). Εἰς τὸν δεύτερον εἰκονίζεται πίθηκος (κυνοκέφαλος), χὴν καὶ ἄνωθι ἱέραξ μετὰ μάστιγος (γνωστὸν σύμβολον τοῦ Ὥρου). Ἀμφότεροι, κατὰ τὸν κ. Ν. Μπουφίδην, τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ 700 - 650 π.Χ. (XXV — XXVI Δυναστ.) [12]. Ἀπὸ τὰ πήλινα εἰδώλια, τὰ ὁποῖα εἶναι παραδόξως ὀλίγα, δὲν ἔχομεν ἄξια λόγου παραδείγματα, μοναδικὴ δὲ εἶναι (καὶ προφανῶς ἐπείσακτος) ἡ ἀνατολίζουσα κεφαλὴ τοῦ Πίν. 292 β. Νομίσματα δὲν εὑρέθησαν πολλά. Τὰ τῶν δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1962 ἐδημοσίευσεν ἤδη εἰς τὸ περιοδικὸν Θεσσαλικὰ 4 (1962) 3 κ.ἑ. ἡ κ. Μάντω Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου, ἡ ὁποία δημοσιεύει κατωτέρω καὶ τὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963. Γλυπτῶν μόνον μικρὰ τεμάχια εὑρέθησαν (μεταξὺ αὐτῶν καὶ μέρος στήθους θωρακοφόρου, πόδες, πτυχαὶ κλπ.), πάντα ρωμαϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν (ἐννέα ἐν συνόλῳ, μικρὰ τεμάχια κατὰ τὸ πλεῖστον) σπουδαιότατον μνημεῖον εἶναι τμῆμα ψηφίσματος τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, τοῦ Β΄ π.Χ. αἰῶνος, πανταχόθεν σχεδὸν ἐλλιπές. Ἐπὶ τοῦ λίθου, ὅστις εἶναι λίαν ἐφθαρμένος καὶ φαίνεται προσβεβλημένος ἐκ πυρός, διακρίνονται πλέον τῶν 20 στίχοι ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ψηφίσματος, ἀλλὰ εἰς πολλὰ σημεῖα, λόγῳ τῶν φθορῶν, ἡ ἀνάγνωσις

11. Σπουδαίαν χαλκουργικὴν βιοτεχνίαν κατὰ τὴν πρώϊμον αὐτὴν περίοδον ἐν Θεσσαλίᾳ εἰκάζει ὁ Blinkenberg, Fibules Gr., 1926, 18 καὶ 130 (προέλευσις τοῦ λεγομένου «ἑλλαδικοῦ» τύπου πορπῶν). Ἐξ ἄλλου, ὁσημέραι πληθύνονται τὰ δείγματα ἔργων τῶν θεσσαλικῶν ἐργαστηρίων (ἀγαλμάτια κ. ἄ. χαλκᾶ).

12. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους περίπου ἀνάγεται καὶ ἄλλο αἰγυπτιακῆς προελεύσεως εὕρημα ἐκ Φερῶν (J. D. S. Pendlebury, Aegyptiaca, 1930, 91 καὶ Pl. III).

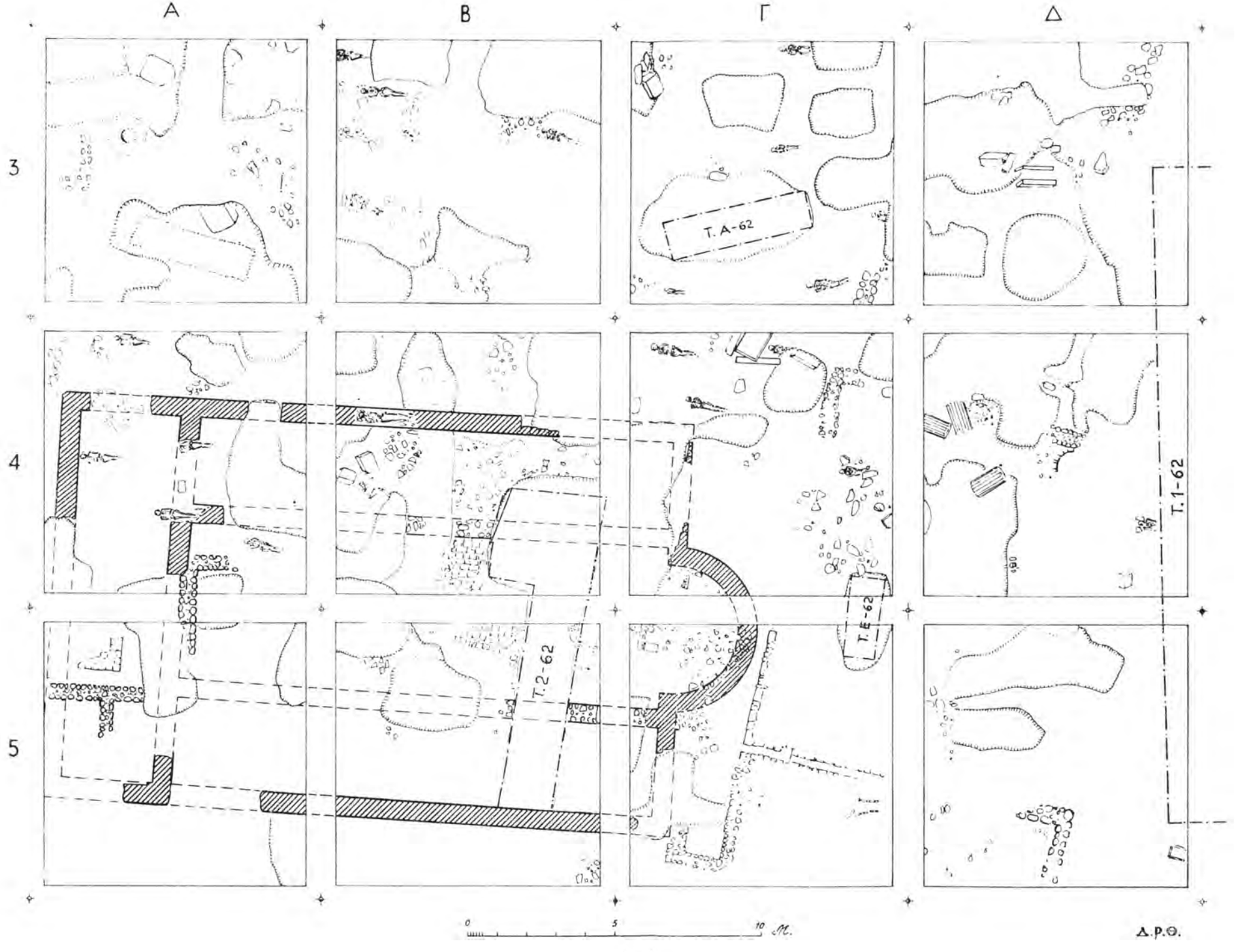
εἶναι δυσχερεστάτη ἢ ἀδύνατος. Πρόκειται περὶ ἀπονομῆς τιμῶν (προξενίας κλπ) εἰς ξένους (πιθανῶς πρεσβευτάς), μεταξὺ ἄλλων δὲ μνημονεύεται καὶ ἡ τιμητικὴ προφανῶς πρόσκλησις *«ἐπὶ τὴν θυ]σίαν, τὴν συντελουμένην τῇι Ἀθη[ναίαι .....]ι καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς»!*. Περαιτέρω ἀναφέρεται ὡς τόπος ἀναθέσεως τοῦ ψηφίσματος *«τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθην[ᾶς]»*. Βεβαιοῦται δηλαδὴ ὅτι ὁ ἀνασκαπτόμενος χῶρος εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ἔ.ἀ.) μνημονευόμενον ἱερὸν *«τῆς [Ἰτων]ίας Ἀθηνᾶς»* παρὰ τὸν ποταμὸν Κουράλιον τῆς Θεσσαλιώτιδος! Πράγματι δὲ ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐλλειπόντων 9-8 γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς μετὰ τὸ *Ἀθη[ναίαι* διὰ τοῦ *[Ἰτωνία]ς* εἶναι ἡ πιθανωτέρα. Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς :

ΞΙΛ

*ιφνομεο*Λ

[- - - - τοῦ ἐ]πελθόντος ἀγ[ῶνος (;) ἵνα οὖν καὶ Θε-]
σσαλοὶ κατὰ] δύναμιν φαίνωντ[αι τιμῶντες - - - - - - - - - - -]
[- - - - - - τῆς] κείνων ἐπαρκείας πρὸ[ς τὸ κοινὸν Θε-]
[σσ]αλῶν δοῦναι τῇι πόλει τὸ ἐκ[- - - - - - - - - - - - - - - - -]
[- -]ν δωρεὰν ἀργυρίου στατῆρ[ας - - - - - - - - - - - -]
[- -]ι οἱ πρεσβευταὶ συνετὰ ὁμ[ιλήσαντες (;)]
παρ]αχρῆμα ἀπολύωνται ἔχον[τες - -]
τό] ἀφιέμενον ἀργύριον ἐπεμ[- - - -]
[- -]τοῦ γράψαντος ἐν τῶι κοινῶι τ[αμείωι]
ἀπο]τισάμενον τὸν στρατηγὸν ἀ[- - - - -]
[- -] ἐπαινέσαι δὲ καὶ [Ἄ]λυπον καὶ [- - - - - - - - - - -]
[- - -]ου ἐπὶ τῆι αἱρέσει ἧ(ι) ἔχουσι πρὸς Θε[σσαλ-]
[οὺς] καὶ Ἀμβρακιώτας καὶ εἶναι αὐτοὺς [προξ-]
[ένου]ς τοῦ κοινοῦ Θεσσαλῶν καὶ ὑπάρχ[ειν ὅ-]
[σα καὶ] τοῖς ἄλλοις εὐεργέταις τίμια καὶ π[ρὸς]
[τῶι κο]ινῶι καὶ ἐν ἑκάστηι πόλει καὶ τὸν στρατη-]
[γὸν ξέ]νιά τε πέμψαι αὐτοῖς καὶ καλέσαι ἐπὶ
[τὴν θυσ]ίαν τὴν συντελουμένην τῇι Ἀθη-
[ναίαι τῇι Ἰτωνία]ι καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς τὸν δὲ τα-
[μίαν ἀναγρά]ψαι τὸ ψήφισμα εἰς κίονα λιθί-
[νην καὶ ἀναστῆσ]αι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθην-
[ᾶς]

Πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι πλὴν τοῦ παρόντος καὶ ἄλλα δύο ἢ τρία ψηφίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν εἶναι μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἐκ Φίλιας (πρβλ. τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλου ἐν ΑΕ 1927/28,119 κ.ἑ., ἄλλο εὑρεθὲν κατὰ τὰς δοκιμὰς τοῦ 1962 καὶ πιθανῶς καὶ δεύτερον), ἐπὶ πλέον δὲ καὶ δύο ἐνεπίγραφα ἐπίκρανα βάσεων τιμητικῶν ἀνδριάντων, ἀνατεθέντων πάλιν ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ (Πρβλ. Ν. Γιαννόπουλον, ΑΕ 1927/28,218 κ.ἑ., ὡς καὶ ἀδημοσίευτον ἕτερον τοῦ Μουσείου Ἁλμυροῦ, ὑπ' ἀριθ. Α 225). Δεδομένου δὲ ὅτι πόλις σπουδαία δὲν ἀναφέρεται οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐν Φίλιᾳ, συνάγεται, ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἱερὸν καὶ δὴ Πανθεσσαλικόν, ὡς τοιοῦτον δὲ μόνον τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ. Διότι μόνη ἡ Ἰτωνία ἦτο ἡ

Σχέδ. 2. Κάτοψις τοῦ κυρίου τομέως τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Φιλίᾳ - Καρδίτσης

μεγάλη θεὰ καὶ προστάτις τῶν Θεσσαλῶν (ἤδη πολὺ πρὸ τῶν Περσικῶν καὶ τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Κοινοῦ. Πρβλ. Παυσανίαν, 10,1, 10: «τὸ γὰρ σύνθημα - - - - - ἐν ταῖς μάχαις Θεσσαλοῖς μὲν Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας»· ὁ λόγος περὶ τοῦ πολέμου Φωκέων καὶ Θεσσαλῶν.) καὶ ἐν τῇ Θεσσαλιώτιδι ἦτο φυσικὸν νὰ λατρεύεται ὑπ' αὐτῶν. Ἔπειτα, εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ ἐν Βοιωτίᾳ ἱερὸν τῆς θεᾶς παρὰ τὴν Κορώνειαν ἐθεωρεῖτο ἀφίδρυμα τοῦ θεσσαλικοῦ (Στράβων 9, 5, 14). Καὶ εἶναι, φυσικά, λογικώτερον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐξ Ἄρνης (τοῦ μετέπειτα Κιερίου), ἤτοι ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Φίλιας φυγόντες Βοιωτοί, μετέφεραν ἐντεῦθεν (καὶ ὄχι ἐκ τῆς Ἀχαϊκῆς Ἰτώνου) τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς, ἱδρύσαντες καὶ ἐκεῖ τὸ ἱερὸν «ἐν τῷ πεδίῳ», ὡς ρητῶς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων (9, 2) καὶ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Κουάριον προσαγορεύσαντες, «ὁμοφώνως τῷ ἐκεῖ» [13].

Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα, ἂν ὑπῆρξε καὶ δεύτερον ἱερὸν ἢ ναὸς τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἐν Ἰτώνῳ τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος (ἡ Ἰτωνία ἔχει πρὸς τὴν Ἴτωνον οἵαν σχέσιν ἔχει ἡ Ἀθηνᾶ πρὸς τὰς Ἀθήνας!) ἢ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας, ὅπως εἶναι πολὺ πιθανόν [14]. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ κύριον ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας ἐν Θεσσαλίᾳ (ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ γεωγραφικοῦ ὅρου) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐν Φίλιᾳ τώρα ἀποκαλυπτόμενον [15].

ΔΗΜ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

*

β. Ταφαὶ ἀνασκαφῆς Φίλιας - Καρδίτσης

Τὸ τμῆμα τῆς ἐκθέσεως ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Φίλιας τὸ ὁποῖον μοὶ ἀνετέθη εἶναι λίαν περιωρισμένον. Δὲν ἀποβλέπει παρὰ εἰς τὴν γενικὴν περιγραφὴν τῶν ἀνευρεθεισῶν προχείρων ταφῶν καὶ εἰς ὅ,τι σχετίζεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς ταύτας. Διὰ τοῦ Σχέδ. 2 τοῦ δημοσιευομένου εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Δ. Θεοχάρη, εἰς τὸ ὁποῖον παραπέμπομεν καὶ ἡμεῖς, κατεβλήθη προσπάθεια λεπτομερεστάτης ἀποτυπώσεως τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου πρὸς διασάφησιν τῆς ὅλης ἐργασίας τῶν ταφῶν εἰδικῶς καὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐν γένει. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ταφαὶ εἶναι 28. Ἡ κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν ἀρίθμησίς των ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ τετραγώνου Α3 καὶ τελειώνει εἰς τὸ Δ5 (Σχέδ. 1 καὶ 2). Τὰ μεταξὺ τῶν ταφῶν κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι πάμπολλα. Ἐντελῶς διαφορετικὸς εἶναι εἷς τάφος εὑρεθεὶς εἰς τὸ τετρ. Δ5 (βλ. Σχέδ. 2 τετρ. Δ5) τὸν ὁποῖον πρῶτον θὰ περιγράψωμεν.

13. Περὶ τοῦ Ἱεροῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ Βοιωτοὶ συνετέλουν τὰ «Παμβοιώτια» πρβλ. τοὺς στίχους τοῦ Καλλιμάχου (V, 63-64):

«ἢ 'πὶ Κορωνείας, ἵνα οἱ τεθυωμένον ἄλσος
καὶ βωμοὶ ποταμῷ κεῖντ' ἐπὶ Κουραλίῳ».

Οἱ στίχοι αὐτοὶ θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἁρμόζουν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Φίλιας, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μακρὸν βεβαίως θὰ ἦτο ἄλσος καὶ βωμοί, ἁπλῶς, παρὰ τὸν ποταμόν. Ὁ Παυσανίας ὅμως ἀναφέρει ἀργότερον καὶ ναὸν εἰς τὸ βοιωτικὸν ἱερὸν (Παυσαν. 9,34, I). Πρβλ. Dümmler, R.E. II, 1947 κ.ἑ. καὶ M. Nilsson, Griech. Feste, 86 κ.ἑ. Οἱ Βοιωτοί, προηγηθέντες τῶν Θεσσαλῶν, παρέλαβον προφανῶς τὴν λατρείαν τῆς Ἰτωνίας παρὰ τῶν Αἰολέων τῆς περὶ τὴν Ἄρνην (Κιέριον) περιοχῆς, ὅπως ἀργότερον καὶ αὐτοὶ οἱ Θεσσαλοί. Ἡ «προθεσσαλικὴ» δηλ. καταγωγὴ τῆς Ἰτωνίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἰκασθῇ καὶ ἐκ τῶν παραδοσιακῶν μαρτυριῶν, πέραν τῶν πολὺ σπουδαιοτέρων ἐσωτερικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐπιτρέπουν νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὴν Ἰτωνίαν «μυκηναϊκῆς» καταγωγῆς, ὅπως καὶ τὴν Ἀθηνᾶν (Πρβλ. Nilsson, Minoan Mycen. Relig.[2], 498 κ.ἑ.). Πλείονα περὶ τοῦ θέματος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν ἐδῶ.

14. Ἐπὶ τοῦ Στράβωνος (9, 5, 17.412.435) ἐβασίσθησαν ἀπὸ μακροῦ ἤδη ὁ O. Müller (Die Dorier, 2. Auf., II, 522-526) καὶ ὁ Bursian, εἰκάσαντες ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας καὶ ἐν Θεσσαλιώτιδι. Λατρεία τῆς Ἰτωνίας μαρτυρεῖται καὶ ἐν Κραννῶνι (Πολύαινος, Στρατηγ. 2, 34: «ἑορτῆς οὔσης τῶν καλουμένων Ἰ τ ω ν ί ω ν (Codd. ταινίων ἢ ξενίων) ἐν ᾗ πάντες Κραννώνιοι παίζουσι») καὶ ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ (Καλλίμαχος, Ὕμν. Δήμ. 74 κ.ἑ. Πρβλ. Nilsson, Gr. Feste, 89). Ἐξ ἄλλου, εἶναι γνωστὴ ἡ εὐρεῖα ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν διάδοσις τοῦ μηνὸς Ἰτωνίου (πρβλ. IG IX 2, REG.).

Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς θεωρίας ὅτι τὸ μοναδικὸν ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας ἔκειτο ἐν Ἰτώνῳ τῆς Ἀχαΐας ὑπῆρξαν κυρίως ὁ Γιαννόπουλος (BCH 16 (1892,) 473 κ.ἑ.) καὶ ὁ Stählin (AM 31 (1906) 1 κ.ἑ., RE. IX 2372 καὶ Hellen. Thessal., 1924, 175 κ.ἑ. Εἰς τὴν εἰκαζομένην ὅμως θέσιν τῆς Ἰτώνου αἱ ἀνασκαφικαὶ ζητήσεις τοῦ Vollgraff (BSA 1907/8, 224) καὶ τοῦ Ἀρβανιτοπούλου (ΠΑΕ 1908 158, κ.ἑ.) οὐδὲν ἀπέδωσαν. Ὁ Ἀρβανιτόπουλος μάλιστα, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν ματαίων ἀναζητήσεων τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀλμυροῦ, ἐτάχθη τελικῶς (BCH 48 (1924) 483) ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως αὐτοῦ εἰς τὰ περὶ τὸ Κιέριον τῆς Θεσσαλιώτιδος μέρη.

Καὶ ὁ Γιαννόπουλος (AE 1927/28, 119 κ.ἑ.) καὶ ὁ Stählin (R.E. VI A 98) ἀνεθεώρησαν ἀργότερον ἐν μέρει τὰς ἀπόψεις των καὶ ἐδέχθησαν ὡς δυνατὴν τὴν ὕπαρξιν ἱεροῦ τῆς Ἰτωνίας ἐν Φίλιᾳ. Πρβλ. καὶ Philippson (-Kirsten) ἔ.ἀ. 287.

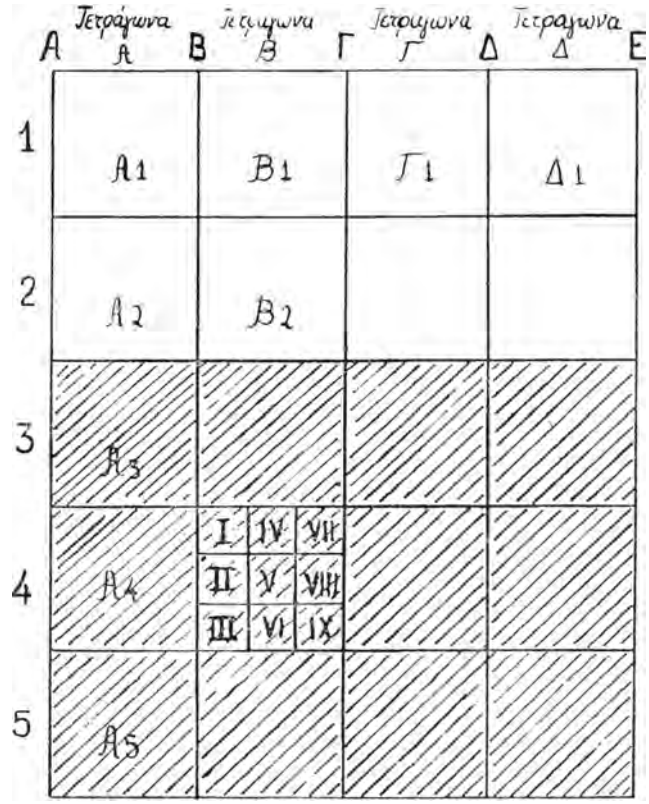
Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας ἐν Ἰτώνῳ ἀποτελεῖ πρόβλημα λίαν δυσχερές, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἐδῶ σκόπιμον νὰ ἐκθέσωμεν τὰς ἀπόψεις μας.

15. Εἰς τὸ πανθεσσαλικὸν αὐτὸ Ἱερὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχον ἀνατεθῆ (πλὴν, φυσικά, τῶν ψηφισμάτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, τῶν ὁποίων ἁπτὰ δείγματα ἔχομεν ἤδη ἐκ Φίλιας) αἱ δώδεκα χαλκαῖ βόες τοῦ Ἀργείου Φράδμονος, «σκῦλον ἀπ' Ἰλλυριῶν» (Ἀνθολογ. Παλατ. IX, 743). Περὶ τοῦ Φράδμονος, θεωρουμένου συγχρόνου τοῦ Πολυκλείτου, βλ. Thieme—Becker, Alg. Lex. d. Bild. Kunstl. XXVI. Τὸ ἀνάθημα αὐτὸ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας ὁ Mahler, Polyklet, 101 κ.ἑ. ἀποδίδει εἰς νίκην τοῦ Παρμενίωνος κατὰ τῶν Δαρδάνων, Ἰλλυρικοῦ φύλου (356 π.Χ.). Ἔπειτα, αἱ ἀσπίδες τῶν Γαλατῶν ὑπὸ τοῦ Πύρρου (Πλούταρχ., Πύρρ. 26, Παυσαν. 1, 13, 2 καὶ Ἀνθολ. Παλατ. VI, 130) καὶ τέλος αἱ «προγραφαί», δηλ. διακηρύξεις τοῦ Περσέως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Πολύβιον (Ἱστορ. 26,5) ἐξετέθησαν «εἴς τε Δῆλον καὶ Δελφοὺς καὶ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερόν».

Τὸ ἱερὸν αὐτὸ τῆς μεγάλης προστάτιδος τῶν Θεσσαλῶν, τὸ «ὁμοσπονδιακόν», τρόπον τινά, ἱερὸν τοῦ Κοινοῦ αὐτῶν, δὲν εἶναι λογικὸν νὰ τοποθετήσωμεν εἰς χώραν τῶν ὑποτελῶν «περιοίκων».

Τάφος τετρ. Δ5: Ἔχει κατεύθυνσιν Α Δ. Ἡ κατασκευή του εἶναι ἐκ κεράμων (Πίν. 293 β). Μεγάλη κέραμος ἀποτελεῖ τὸ δάπεδόν του. Ἕτεραι δὲ δύο κλείουν καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ ὕψος τὰς μακράς του πλευρὰς εἰς σχῆμα καμάρας, τῆς ὁποίας τὸ ἀνώτατον τμῆμα (δηλ. τὸ σημεῖον ἐπαφῆς) καλύπτεται διὰ καλυπτήρων καὶ ἔβλεπον πρὸς Α. ἔχοντες πολλάκις ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς ΒΑ. ἢ ΝΑ. (Σχέδ. 2).

Ταφαί: Πρόκειται περὶ προχείρων λακκοειδῶν τάφων δι' ἁπλῆς ἀνορύξεως τάφρων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Οὐδεὶς σκελετὸς ἀνευρέθη εἰς βάθος μεγαλύτερον τῶν 0,50 μ. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔκειντο εἰς βάθος 0,40 - 0,45μ. Ἕκαστος νεκρὸς

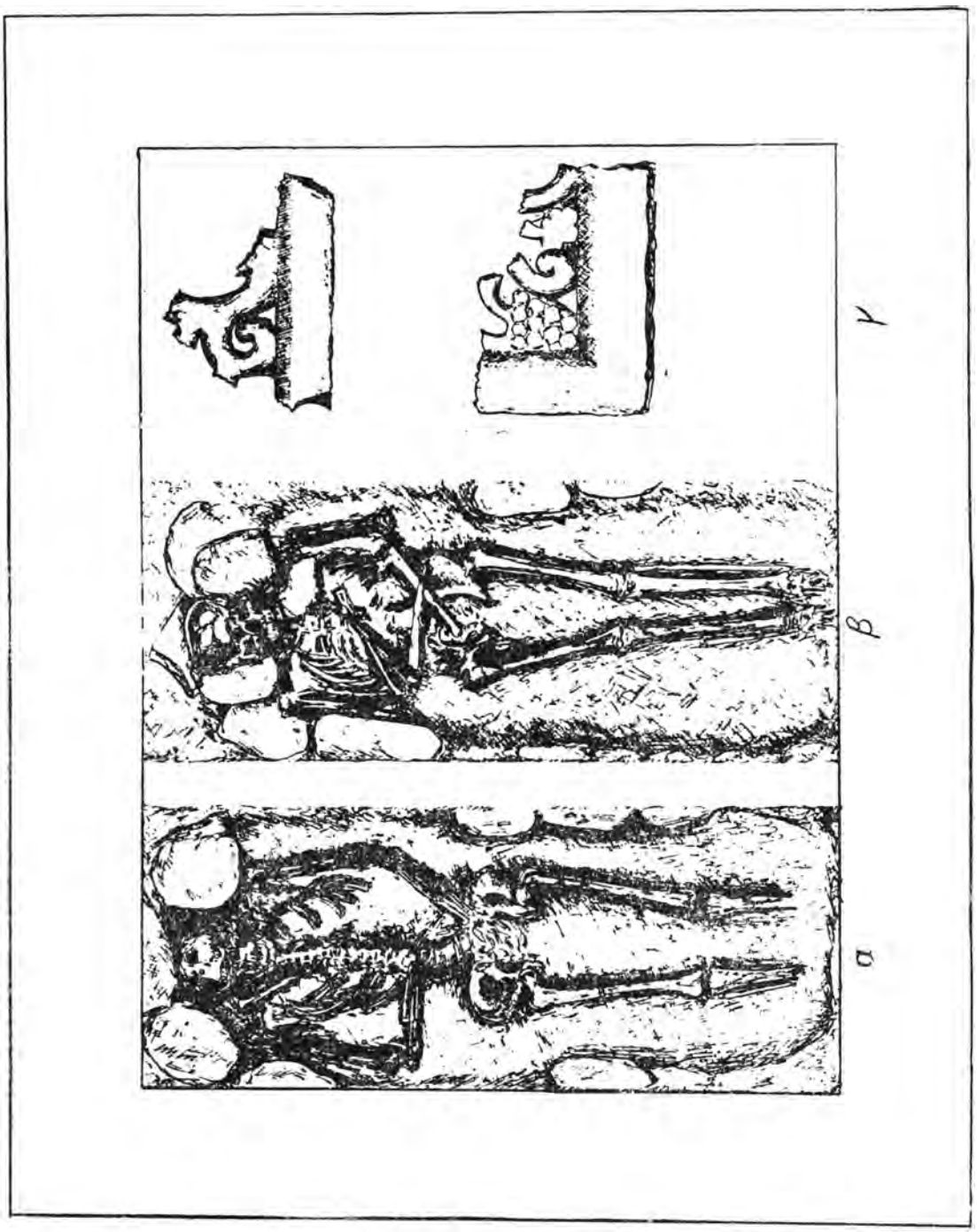

Σχέδ. 1. Διαχωρισμὸς τοῦ πρὸς ἀνασκαφὴν καὶ ἀνασκαφέντος χώρου Φίλιας Καρδίτσης εἰς τετράγωνα διαστ. 9 × 9 μ.

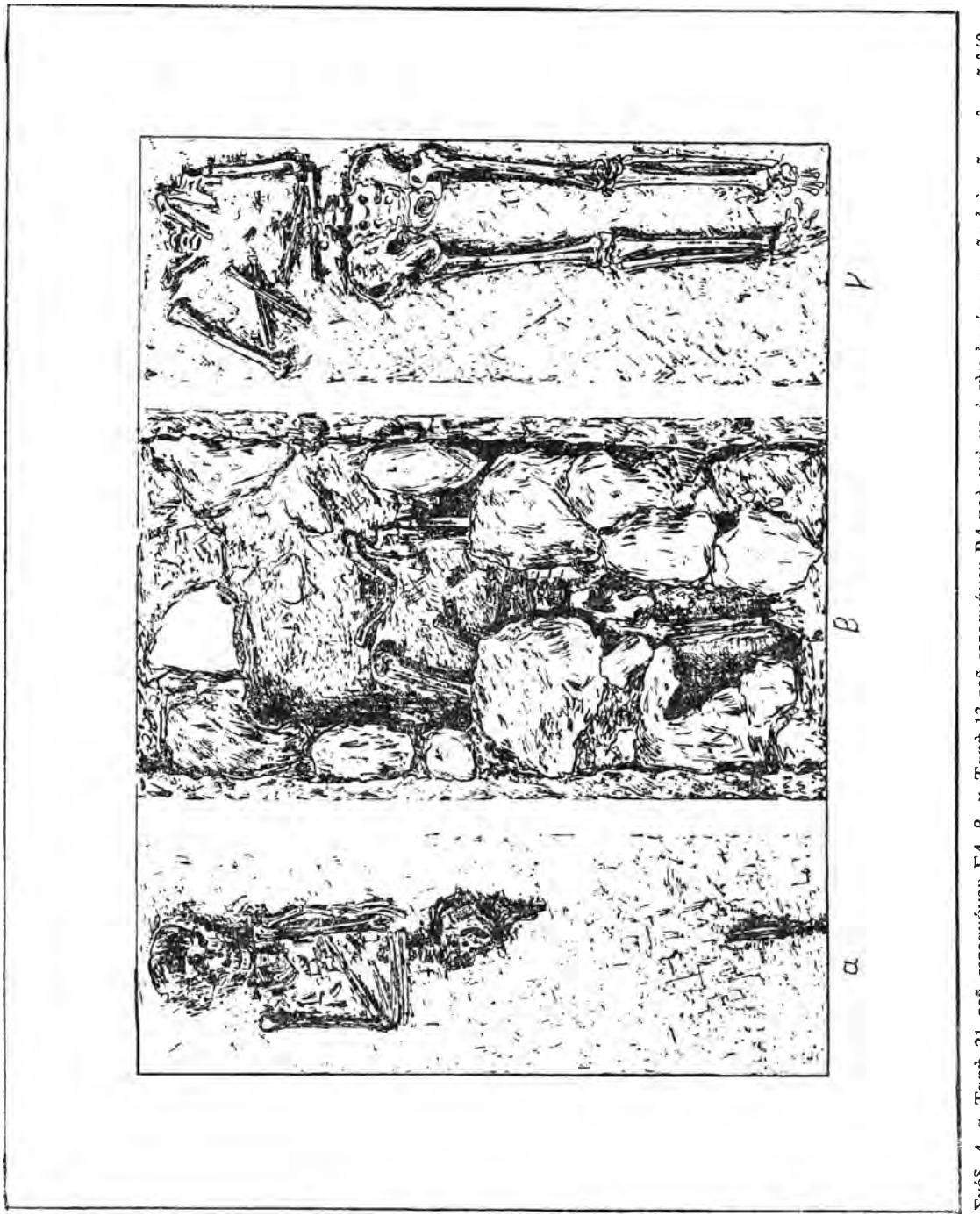
κεράμων. Δύο «ἐμπεπηγμέναι» μεγάλαι ὡσαύτως κέραμοι ὥριζον τὸν τάφον εἰς τὰς στενάς του πλευράς. Γενικῶς αἱ κέραμοι φέρουν ὑποτυπώδη διακόσμησιν. Ἡ ἀποτελοῦσα τὸ δάπεδον τοῦ τάφου φέρει 3 ὀφιοειδεῖς γραμμάς, 3 ὁμοκέντρους κύκλους κλπ. (Πίν. 294 α) ἐγκεχαραγμένους πρὸ τῆς ὀπτήσεώς της διὰ τριῶν δακτύλων χειρός. Περίεργον εἶναι ὅτι ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου οὐδὲν ἴχνος ὀστοῦ ἢ καύσεως ὑπῆρχεν. Ἀδύνατον ὡσαύτως νὰ εἶχε συληθῆ ὁ τάφος ἐκ τῆς ὑπαρχούσης ὀπῆς εἰς τὸ ἄνω δυτικὸν ἄκρον του (Πίν. 293 β).

Γενικά: Γενικὸν γνώρισμα ὅλων τῶν ταφῶν εἶναι ἡ προχειρότης καὶ ἡ ἔλλειψις κτερισμάτων. Ἅπαντες οἱ νεκροὶ εὑρέθησαν εἰς ὑπτίαν θέσιν περιεβάλλετο διὰ μιᾶς σειρᾶς ἀργῶν ποταμίων λίθων. Κατὰ μῆκος τοῦ σώματος ἑκάστου νεκροῦ ἔχουν γενικῶς τοποθετηθῆ μικρότεροι λίθοι ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ τοὺς κάτωθεν τῶν ποδῶν (Πίν. 294 β - γ), ἔνθα ἐνίοτε τοποθετεῖται εἷς μεγάλος λίθος (βλ. γράμμα Α εἰς Πίν. 297 β καὶ Σχέδ. 2 τετρ. Β3 ἀριθ. σκελετοῦ 12 καὶ τετρ. Α4 ἀριθ. σκελετοῦ 4 καὶ 5).

Γενικῶς παρατηρεῖ τις ὅτι οἱ λίθοι εἶναι ἀκριβῶς πέριξ τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ χωρὶς νὰ ἀφίνουν ἀπόστασίν τινα (Σχέδ. 3 β καὶ Πίν. 294 γ καὶ 295). Ἐπὶ τοῦ στήθους ὑπάρχει κατὰ κανόνα τεμάχιον κεράμου ἢ λί-

Σχέδ. 3. α. Ταφὴ 16 τοῦ τετραγώνου Γ 3, β. Ταφὴ 8 τοῦ τετραγώνου Β 1, γ. Τμήματα γλυπτῶν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Σχέδ. 4. α. Ταφὴ 21 τοῦ τετραγώνου Γ4, β - γ. Ταφὴ 13 τοῦ τετραγώνου Β4 πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ λίθων

θος, ἄλλοτε μικρότερος καὶ ἄλλοτε μεγαλύτερος (Πίν. 294 β-γ καὶ 296 α) πολλάκις δὲ περισσότεροι τοῦ ἑνός, ἱκανοῦ ὄγκου καὶ βάρους (Πίν. 295 α καὶ 296 β). Ἡ τοποθέτησις τοῦ λίθου ἢ τμήματος κεράμου θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ, διότι εὕρομεν ἐνίοτε τούτους κάτωθεν τῆς κάτω σιαγόνος του.

Στάσις νεκρῶν: Τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ τρόπου ταφῆς δὲν διαφέρουν μεταξύ των. Μόνον ἡ θέσις τῶν χειρῶν καὶ δὴ τῶν βραχιόνων παρουσιάζει μίαν ποικιλίαν. Αἱ χεῖρες μέχρι τῶν ἀγκώνων βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ σώματος. Ὁ ἀριστερὸς βραχίων ἢ ἔχει κάθετον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν σπονδυλικὴν στήλην (Σχέδ. 4 α καὶ Πίν. 294 γ) ἢ συνηθέστερον ἔχει μίαν κίνησιν πρὸς τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος, ὁπότε τὰ ὀστᾶ τῆς παλάμης κεῖνται ἐπὶ τῆς λεκάνης, ἄλλοτε χαμηλότερον καὶ ἄλλοτε ὑψηλότερον (Σχέδ. 3 α καὶ β). Ἡ δεξιὰ χεὶρ καμπτομένη εἰς τὸν ἀγκῶνα σχηματίζει ὀξεῖαν γωνίαν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ στήθους τοποθετήσεως τοῦ βραχίονος, ἄλλοτε ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ (Σχέδ. 4 α, γ καὶ 3 β) καὶ ἄλλοτε τοῦ δεξιοῦ (Πίν. 294 γ) ἐνῷ εἰς μίαν περίπτωσιν ἀμφότεροι οἱ βραχίονες στρέφονται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ τοῦ στήθους (Πίν. 296 β).

Εἰς τὸ τετρ. Δ4 (βλ. Σχέδ. 2 τετρ. Δ4 σκελ. 28 καὶ Πίν. 295 β) ἀνευρέθη κρανίον ἄνευ ἴχνους ὀστῶν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ, ἂν καὶ εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν οὐδεμίαν διατάραξις τῶν χωμάτων εἶχε γίνει ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

Αἱ ταφαὶ γενικῶς ἔχουν πολλὰς ὁμοιότητας μεταξύ των. Ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον. Δυστυχῶς δὲν ὑπῆρχον κτερίσματα πρὸς ἀκριβῆ χρονολόγησιν τούτων, πλὴν τριῶν ἁπλῶν χαλκῶν δακτυλίων (Σχέδ. 4 γ καὶ Πίν. 295 α καὶ 298 β). Εὑρέθησαν ὅμως 2 νεκροὶ ἐνταφιασμένοι ἐπὶ τοίχων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐλλείψει, πρὸς τὸ παρόν, ἄλλων στοιχείων θὰ βοηθήσῃ κατά τινα γενικόν, βεβαίως, τρόπον εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ταφῶν, διότι ἀποτελεῖ ἓν terminus post quem.

Οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς σώζονται μόνον ἐν θεμελίοις (βλ. Β, Γ, Δ. εἰς Πίν. 297 β). Τὸ σῳζόμενον ὕψος των εἶναι 0,70 μ. περίπου. Ἐντὸς τῆς βασιλικῆς ἀνευρέθησαν 2 κομμάτια ἐκ θωρακίων (Σχέδ. 2 τετρ. β4/II καὶ Γ4/III ὡς καὶ Σχέδ. 3 γ). Εἰς δὲ τὸν βόρειον τοῖχόν της εὕρομεν ἐντοιχισμένα καὶ 2 κομμάτια μαρμαρίνου ἀγάλματος (Πίν. 297 α) τὰ ὁποῖα ἀπετοιχίσαμεν καὶ συνεκολλήσαμεν. Εἰς τὸν αὐτὸν μακρὸν τοῖχόν της συνέπεσε νὰ ἔχῃ ταφῆ εἰς νεκρὸς (Σχέδ. 2 τετρ. Β4 ἀριθ. σκελ. 13 καὶ Πίν. 298 α) κείμενος εἰς βάθος 0,45μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ λάκκου πρὸς ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ ἐσκάφη ἐν μέρει καὶ ὁ τοῖχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀφῄρεσαν μερικοὺς λίθους. Μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ οἱ λίθοι ἐρρίφθησαν ἐπ' αὐτοῦ (Σχέδ. 4 β).

Ὅτε ἀφῃρέσαμεν τοὺς λίθους, ὁ σκελετὸς ἀπεκαλύφθη ὡς φαίνεται ἐν τῷ Σχέδ. 4 γ καὶ Πίν. 298 α). Εἰς τὸ τετράγωνον Α4 ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκτισμένος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἑτέρα ταφὴ (Σχέδ. 2 τετρ. Α4 ἀριθ. σκελ. 5) εἰς βάθος 0,42 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Ἐφ' ὅσον ὅλαι αἱ ταφαὶ ἔχουν βάθος 0,40 μ. ἕως τὸ πολὺ 0,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἐφ' ὅσον δηλ. δὲν ὑπάρχει διαφορὰ βάθους μεταξὺ τῶν ἄλλων ταφῶν καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων εὑρεθεισῶν, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ ὄχι μόνον δὲν ἦτο ὁρατή, ἀλλὰ θὰ ἐκαλύπτετο διὰ χωμάτων πάχους 0,30 μ. περίπου. Ἑπομένως ἡ χρῆσις τῆς θέσεως «Χαμάμια» ἢ «Παληοκκλησιὰ» ὡς νεκροταφείου ἐγένετο μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, πιθανώτατα δὲ πολὺ ἀργότερον. Δὲν ὑπάρχουν δυστυχῶς τεκμήρια ἀκριβοῦς χρονολογήσεως.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΑΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

*

γ. Νομίσματα ἀνασκαφῶν Φίλιας [1]

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν Φίλιαν κατὰ τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Δ. Θεοχάρη μᾶς ἔδωσε μεταξὺ τῶν ἄλλων σημαντικῶν εὑρημάτων καὶ ἑξήκοντα δύο νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο εἶναι ἀργυρᾶ καὶ τὰ ὑπόλοιπα χαλκᾶ. Ὡς συνέβη καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962 [2] σχεδὸν τὸ ἥμισυ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων ἀνήκει εἰς Θεσσαλικὰς πόλεις καὶ εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν ἀπὸ τὸ ἔτος 199 π.Χ. ἕως τὴν ἐποχὴν τοῦ Μαξιμίνου (235 - 238 μ.Χ.). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, πλὴν τῶν ἐφθαρμένων, ἑπτὰ εἶναι Μακεδονικά, ἓξ ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἀρχαίας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἐννέα εἶναι ρωμαϊκά, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ Α΄ αἰ. μ.Χ. μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰ. μ.Χ.

Ἡ παρουσία τῶν δύο νομισμάτων τῆς Ἀλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Καρχηδόνος δύναται νὰ θεω-

1. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Ἔφορον κ. Δ. Θεοχάρην, διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τῶν νομισμάτων.

2. Βλ. Θεσσαλικὰ τόμ. Δ΄ σ. 3 - 15.

ρηθῇ ὡς ἀπόδειξις, ὅτι ἡ φήμη τοῦ Ἱεροῦ ἦτο εὐρύτερον διαδεδομένη. Αἱ μελλοντικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ βοηθήσουν ὥστε νὰ σχηματισθῇ πληρεστέρα εἰκὼν τῆς ἐν γένει κινήσεως αὐτοῦ· ἤδη ὁ ἀριθμὸς τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλύτερος ἐκείνου τῆς προηγουμένης ἀνασκαφῆς.

Ἡ ταύτισις τῶν ὡς ἄνω νομισμάτων ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Μακεδονία

1) Φίλιππος Β' (359 - 336 π.Χ.), πρβλ. Sylloge DNM ἀριθ. 581 κ.ἑ.

2) Ἀλέξανδρος Γ' (336 - 323 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1042 - 1044. Χρονολογία νομίσματος: 328 π.Χ. καὶ ἀργότερον.

3) Κάσσανδρος (316 - 297 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1145. Χρονολογία νομίσματος: 306 - 297 π.Χ.

4) Ἀντίγονος Γονατᾶς (277 - 239 π. Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1214 κ.ἑ.

5) Ἀντίγονος Γονατᾶς (277 - 239 π.Χ.), πρβλ. Gaebler, πίν. XXXIV, ἀριθ. 4 - 6.

6) Θεσσαλονίκη (Αὔγουστος - Γαλλιηνός), πρβλ. SDNM. πίν. 10, ἀριθ. 388 - 390 (Πίν. 307 ἀρ. 1).

7) Μακεδόνων (Ἐποχῆς Κλαυδίου), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1334.

Θεσσαλία

8) Θῆβαι (Φθιῶτις), (302 - 186) π.Χ., πρβλ. Rogers, σ. 175, ἀριθ. 550.

9) Λάρισα (400 - 344 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 94, ἀριθ. 269 κ.ἑ., εἰκ. 134.

10) Ἴδιος τύπος περισσότερον ἐφθαρμένος.

11) Λάρισα (400 - 344 π.Χ.), ἔ.ἀ. σ. 96, ἀριθ. 288 κ.ἑ.

12) Λάρισα (;), τύπος ἐ.ἀ. σ. 98, εἰκ. 144 (;).

13) Μάγνητες (197 - 146 π.Χ.) πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 109, ἀρ. 334 κ.ἑ. (Πίν. 307 ἀριθ. 2).

14) Μάγνητες (197 - 146 π.Χ.) πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 109, ἀριθ. 336.

15) Μελίβοια (;) (400 - 344 π.Χ.) πρβλ. ἐ.ἀ. σ. 128, εἰκ. 206 (;).

16) Ὄρθη (341 - 200 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 139, ἀριθ. 421 (Πίν. 307 ἀριθ. 3).

17) Φάλαννα (400 - 344 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 147, ἀριθ. 446 κ.ἑ. Κοινοῦ Θεσσαλῶν (199 - 146 π.Χ. καὶ 48 - 27 π.Χ. (;)).

18) Ἔμ. Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξ. Ὄπ. ΘΕΣΣΑΛΩΝ Ἰτωνία Ἀθηνᾶ δεξ., πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 20, ἀριθ. 15.

19 - 24) Ἰδίου τύπου, ὄνομα ἄρχοντος καὶ σύμβολα ἐφθαρμένα, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 5 κ.ἑ.

25 - 26) Ὁ αὐτὸς τύπος ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ μικροτέρου μεγέθους, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 39, 40, εἰκ. 5.

27 - 29) Ἔμ. Κεφαλὴ Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς δεξ. ΙΠΠΑΙ. Ὄπ. ΘΕΣ Σ ΑΛΩΝ Ἵππος βαδίζων πρὸς δεξ., πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 23, ἀριθ. 44.

30 - 32) Ὅμοια ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος ἐφθαρμένον, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 23, ἀριθ. 43 κ.ἑ.

Ρωμαϊκοὶ χρόνοι

33) Ἰούλιος Καῖσαρ (48 - 27 π.Χ.) πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 27, ἀριθ. 57 (Πίν. 307, ἀριθ. 4).

34) Αὔγουστος (27 π.Χ. - 14 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 29, ἀριθ. 63 [3].

35) Τιβέριος (14 - 37 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 34, ἀριθ. 77 α (Πίν. 307, ἀριθ. 5)

36) Νέρων (54 - 68 μ.Χ.), προβλ. ἔ.ἀ. σ. 36, ἀριθ. 84 (Πίν. 307, ἀριθ. 6).

37) Νέρων (54 - 68 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 37, ἀριθ. 85.

38) Ἀδριανὸς (117 - 138 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 40, ἀριθ. 90, 91.

39) Ἀδριανὸς (117 - 138 μ.Χ.), ἴδιος τύπος, ἀλλὰ ἡ προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἀκτινοστεφὴς [4] (Πίν. 307, ἀριθ. 7).

40) Σεπτίμιος Σευῆρος (193 - 211 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 45, ἀριθ. 101.

41 - 42) Καρακάλλας (198 - 217 μ.Χ.), Ἔμ. ..... AVP ANT..... Προτομὴ δαφνοστεφὴς δεξ. Ὄπ. ἐφθ.

43 - 44) Μαξιμῖνος (235 - 238 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 50, ἀριθ. 116 - 118 (Πίν. 307, ἀριθ. 8).

Εὔβοια

45) Ἱστιαία (369 - 336 π.Χ.), πρβλ. BMC σ. 126, ἀριθ. 10 κ.ἑ., σύμβολον ἐφθ.

46) Χαλκὶς (369 (;) - 336 π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 112, ἀριθ. 70 κ.ἑ. Σύμβολον, κόκκος σίτου (;).

Ἀττικὴ

47) Μέγαρα (307 - 243 π.Χ.) πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 119, ἀριθ. 11 - 14 (Πίν. 307, ἀριθ. 9).

Καρία

48) Ἁλικαρνασὸς (Α' αἰ. π.Χ.), πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 107, ἀριθ. 54 - 57 (Πίν. 307, ἀριθ. 10).

Ζευγιτανία

49) Καρχηδὼν (241 - 146 π.Χ.), πρβλ. L. Müller «Numismatique de l' Ancienne Afrique» τόμ.

3. Ἡ διάταξις τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΑΝΤΙ [ΓΟΝΟΥ].

4. Εἰς τὸν Rogers δὲν ἔχομεν προτομὴν ἀκτινοστεφῆ, ἀλλὰ δαφνοστεφῆ.

II, σ. 96, ἀριθ. 186/7 καὶ Hunterian Collection τόμ. III, σ. 598, ἀριθ. 120 - 127. (Πίν. 307, ἀριθ. 11).

50 - 52) Τρία νομίσματα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐφθαρμένα, Δ΄ ἢ Γ΄ αἰ. π. Χ.

Ρωμαϊκὰ

53) Δηνάριον, Αὐγούστου, τύπος πρβλ. RIC. τόμ. I, ἀριθ. 338 καὶ BMC τόμ. I, σ. 81, ἀριθ. 474. (Πίν. 307 ἀριθ. 12).

54) Ἁδριανός, πρβλ. RIC τόμ. II, ἀριθ. 974, πίν. XV, ἀριθμ. 317.

55) Ἁδριανός, ...ANVS .....Προτομὴ δεξ. Ὄπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Γυναικεία μορφὴ καθημένη ἀριθμ. (ἐφθ.).

56) Ἀντωνιανός, Γορδιανοῦ (238 - 244 μ. Χ.), πρβλ. RIC. τόμ. IV 3 σ. 15, ἀριθμ. 2 (Πίν. 307 ἀριθμ. 13).

57) Γαλέριος Μαξιμιανὸς (305 - 311 μ.Χ.), ἀσσάριον (AES2) Ἔμ. GALVALMAXI MIANVSNOBC. Κεφαλὴ δαφνοστεφὴς δεξ. Ὄπ. MONETAAVGGETCAESSNN. Γυναικεία μορφὴ (Moneta) ἱσταμένη ἀριθ. κρατοῦσα ζυγὸν καὶ κέρας Ἀμαλθείας. Ἐν τῷ πεδίῳ δεξ. Α., τὰ ἐν τῷ ἐξέργῳ γράμματα ἀσαφῆ.[5] (Πίν. 307 ἀριθ. 14),

58) Κωνστάντιος Β΄ (337 - 361 μ.Χ.), ἀσσάριον (AEES3), πρβλ. Cohen ἀριθ. 53.

59) Κωνστάντιος Γάλλος (351 - 354 μ.Χ.), ἀσσάριον (AES3), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 9.

60) Ὀνώριος (393 - 423 μ.Χ.), ἀσσάριον (AES4), πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 26.

61) Ἀσσάριον ὑστερορρωμαϊκὸν ἐφθαρμένον, τοῦ ἰδίου τύπου ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 59, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἐφθαρμένης ἐπιγραφῆς δὲν ἐταυτίσθη ὁ αὐτοκράτωρ.

62) Τελείως ἐφθαρμένον (Ἀσσάριον Δ΄ αἰ. μ.Χ. (;).

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

*

2. Ἀνασκαφὴ Μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων παρὰ τὸ Μέγα Μοναστήριον (Λαρίσης)

Τὸ χωρίον Μέγα Μοναστήριον (Σαρασλὰρ) τοῦ Νομοῦ Λαρίσης κεῖται εἰς τὸ κράσπεδον τῆς πεδιάδος, ἀμέσως κάτωθι τῶν τελευταίων ἀνατολικῶν προβούνων τῶν «Κυνὸς Κεφαλῶν», πρὸς τὰ ΝΑ. τῆς Λαρίσης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπέχει κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν περὶ τὰ 36 χιλιόμετρα, πέντε δὲ χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Λαρίσης - Βόλου, ἔναντι τοῦ Στεφανοβικείου (Χατζήμισι). Διὰ τοῦ χωρίου ρέει ὁ χείμαρρος «Καρὰ Ντερὲς» (κατὰ τὸν F. Stählin, Hell. Thess. 111, ὁ ἀρχαῖος Ὄγχηστός), ὅστις περιτρέχων τὸ χαμηλὸν καὶ γαιῶδες ὕψωμα «Μαγούλα», ἀνατολικώτερα τοῦ χωρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.5 χλμ. περίπου, ἀπεκάλυψε τὸ στόμιον θαλαμοειδοῦς τάφου, συληθέντος ἀμέσως ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Τὰ ληφθέντα μέτρα φρουρήσεως ἀπεσόβησαν τὸν κίνδυνον συλήσεως καὶ ἄλλων δύο παρακειμένων τάφων, εἰς τὰ στόμια τῶν ὁποίων εἶχον γίνει δοκιμαί, τελικῶς δὲ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1963 ἀνεσκάφησαν οἱ τάφοι οὗτοι καὶ ἄλλοι δύο, ἀνακαλυφθέντες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν τομὴν τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ «Καρὰ Ντερέ». Πλὴν τοῦ πρώτου, οἱ λοιποὶ τέσσαρες ἀνασκαφέντες τάφοι εὑρέθησαν ἀσύλητοι καὶ ἦσαν γενικῶς πλούσιοι. Χωρὶς ἀμφιβολίαν πρόκειται περὶ συστάδος θαλαμοειδῶν τάφων ἢ καὶ νεκροταφείου τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, τὸ πρῶτον ἐπισημαινομένου ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ.

Ἡ ἀνασκαφὴ[1] ἔγινεν ὑπὸ συνθήκας μᾶλλον δυσμενεῖς, κυρίως ἐπειδὴ μετὰ τὴν βροχὴν τὰ ὕδατα τοῦ ποταμίου ἀνυψοῦντο σημαντικῶς καὶ ὁ φόβος τῆς κατακλύσεως τῶν θαλάμων (τὸ δάπεδον δύο ἐξ αὐτῶν ἔκειτο χαμηλότερον τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ) μᾶς ἠνάγκασε νὰ κτίσωμεν ἐκ τῶν ἐνόντων τοίχους ἐντὸς τῶν δρόμων, ἐνίοτε δὲ καὶ ν' ἀποπειραθῶμεν τὴν ἐκτροπὴν τῆς κοίτης. Ἐπὶ πλέον, τὸ ἔδαφος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται οἱ τάφοι εἶναι ἀργιλλῶδες καὶ ἡ ὄχθη, πολλαχοῦ καθέτως κεκομμένη, ὑπεσκάπτετο ὑπὸ τοῦ ρεύματος. Λόγῳ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἐδάφους, ἄλλωστε, δὲν ἐγένετο ἀπόπειρα συντηρήσεως τῶν τάφων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὡς εἶδος πρωτοφανεῖς ἐν Θεσσαλίᾳ.

Οἱ τάφοι, ὡς δεικνύει τὸ Σχέδ. 1, κεῖνται εἰς σχετικῶς μικρὰν ἀλλὰ ἄνετον ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, οἱ τρεῖς πρῶτοι (Α, Β καὶ Γ) εἰς μίαν ὁμάδα καὶ οἱ δύο λοιποὶ (Δ καὶ Ε) μακρύτερον κά-

5. Παρόμοιος τύπος εἰς τὸν Cohen ἀριθ. 148, ἀλλὰ ἀντὶ κεφαλῆς ἔχομεν προτομὴν δαφνοστεφῆ καὶ μετὰ θώρακος δεξ., εἰς τὴν ἐπιγραφὴν δὲ τῆς ὀπισθίας ὄψεως προστίθεται ἕνα S, Monetasavgg κ.λ.π.

1. Πολύτιμος ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν παρέσχε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡ κ. Μ. Θεοχάρη, ἀναλαβοῦσα τὴν εὐθύνην τῆς καταγραφῆς τῶν πλουσίων εὑρημάτων κατὰ χώραν καὶ ἐνίοτε καὶ τῆς ἐπιβλέψεως τῶν συνεργείων, ὑπὸ τὰς μᾶλλον δυσμενεῖς συνθήκας, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς ταξινομήσεως τῶν εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπεξεργάζεται ἤδη πρὸς δημοσίευσιν. Εἰς τὴν ἰδίαν ὀφείλω τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ παροῦσα ἔκθεσις. Ὡς ἐπιστάτης καὶ φρουρὸς ἅμα εἰργάσθη μὲ αὐτοθυσίαν ὁ φύλαξ Λαρίσης Εὐ. Χρυσόπουλος, βοηθούμενος περιοδικῶς καὶ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Γ. Μαρίνη.

Εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Κοινότητος τοῦ Μεγ. Μοναστηρίου καὶ τοὺς φιλοτίμους ἐντοπίους ἐργάτας τῶν ἀνασκαφῶν, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσω εὐχαριστίας διὰ τὴν παντοειδῆ συνδρομήν των εἰς τὸ ἔργον μας.

πως· εἶναι ὅμως ἐνδεχόμενον νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τάφοι εἰς τὸν ἐνδιάμεσον χῶρον. Πάντες εἶναι λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ θαλάμου καὶ δρόμου· κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς των δὲν διήρχετο βεβαίως ἐκεῖθεν ὁ χείμαρρος, ὁ ὁποῖος ἀπέκοψε κατὰ μέγα μέρος τοὺς δρόμους. Οἱ δρόμοι κατευθύνονται ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἢ ἀπὸ ΝΑ. πρὸς τὰ ΒΔ., ἀναλόγως πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ ὑψώματος.

Τάφος Α. Ὁ πλήρως διατηρηθεὶς θάλαμος ἔχει σχῆμα τρικόγχου, διαστάσεων 3.75 × 3.10 μ. Πλάτος τοῦ δρόμου 1.60 - 1.70 μ., τοῦ στομίου μόλις 0,96 μ.

Ὁ τάφος εἶχε πλήρως συληθῆ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐλαχίστην ἀφεθεῖσαν ἐπίχωσιν εὑρέθησαν τεμάχια τριῶν ἀγγείων συμπληρουμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ θαυμάσιον ρυτὸν τοῦ Πίν. 292γ, μοναδικὸν μέχρι τοῦδε ἐν Θεσσαλίᾳ, εἰς ὀκτάφυλλος ἔκτυπος χρυσοῦς ρόδαξ (διαμ. 0,016 μ.) καὶ ψῆφος χρυσῆ μὲ κοκκιδωτὴν κόσμησιν. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου αὐτοῦ χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδον, ἓν δὲ μόνον φαίνεται κάπως παλαιότερον· ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ τάφος κατεσκευάσθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου.

Τάφος Β'. Θάλαμος τετράπλευρος, περισσότερον ἐπιμήκης ἢ βαθύς, κατὰ τὴν γνωστὴν μυκηναϊκὴν συνήθειαν (μῆκος 5.40 μ., βάθος 3 μ.). Τὸ στόμιον εἶναι καὶ ἐδῶ στενόν, ἀλλ' ὁ δρόμος πλατύτερος (2.10 μέγ.), σῳζόμενος εἰς μῆκος μόλις 2.77 μ. Ἡ ὄχθη εἶναι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καθέτως κεκομμένη καὶ ὑψηλή. Ἀγγεῖα εὑρέθησαν ὀκτὼ ἐν συνόλῳ, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα (4) τρίωτοι ἀπιόσχημοι ἀμφορίσκοι, εἰς ψευδόστομος ἀμφορεύς, μία πρόχους (Πίν. 292δ) χρονολογούμενα εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β (κατὰ τὸν κύριον ὄγκον). Ἐκ τῶν ἄλλων πηλίνων κτερισμάτων, πλὴν ἐξ εἰδωλίων τοῦ τύπου Φ, ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι εἰδώλιον ἅρματος (Πίν. 292 ε) συρομένου ὑπὸ δύο ἵππων 292 ε. Τὰ ζῶα διετηρήθησαν σχεδὸν πλήρως, ἐνῷ ἐκ τοῦ ἅρματος μόνον μικρὸν τμῆμα τοῦ δίφρου εὑρέθη καὶ ὁ εἷς τῶν τροχῶν, καθὼς καὶ ὁ ὀφιόσχημος ζυγὸς καὶ μέγα μέρος τοῦ ρυμοῦ. Τὰ πάντα εἶναι γραπτὰ καὶ τὰ μὲν ζῶα κοσμοῦνται κατὰ τὸν κορμὸν δι' ὁμάδων συγκεντρικῶν ἡμικύκλων, ὁ τροχὸς δὲ ἐξωτερικῶς μὲν διὰ παραλλήλων γωνιῶν, διακοπτομένων ὑπὸ κύκλων πεπληρωμένων, περιφερικῶς διατεταγμένων, ἔσωθεν δὲ δι' ἀκτίνων. Γενικῶς, εἶναι ἐμφανὴς ἡ προσπάθεια νὰ συνδεθῇ ὀργανικῶς τὸ κόσμημα πρὸς τὸ σχῆμα καὶ ν' ἀπομιμηθῇ πραγματικὰ στοιχεῖα. Ὁ ρυμὸς κοσμεῖται ἐπίσης διὰ συγκεντρικῶν ἡμικυκλίων (μὲ τὸ κέντρον μάλιστα δεδηλωμένον, ὡς εἰς τὰ πρωτογεωμετρικά!), ἐνῷ τὸ περισωθὲν τεμάχιον τοῦ δίφρου φαίνεται ἀκόσμητον ἢ ἁπλῶς στικτόν.

Τὸ μοναδικὸν αὐτὸ σύμπλεγμα φαίνεται ὅτι εἶχε κατατεθῆ ὡς κτέρισμα παιδικῆς ταφῆς καὶ ἴσως ἦτο ἁπλοῦν ἄθυρμα, ὡς δεικνύουν ὀπαὶ διὰ τὴν πρόσδεσιν νήματος καὶ ἄλλαι ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ζώων, διὰ τὴν στήριξιν ἐπὶ ξυλίνης βάσεως. Καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἔχει εὑρεθῆ ἀλλαχοῦ ὅμοιον κατασκεύασμα, βέβαιον δ' ἐπίσης εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἐντοπίου ἔργου.

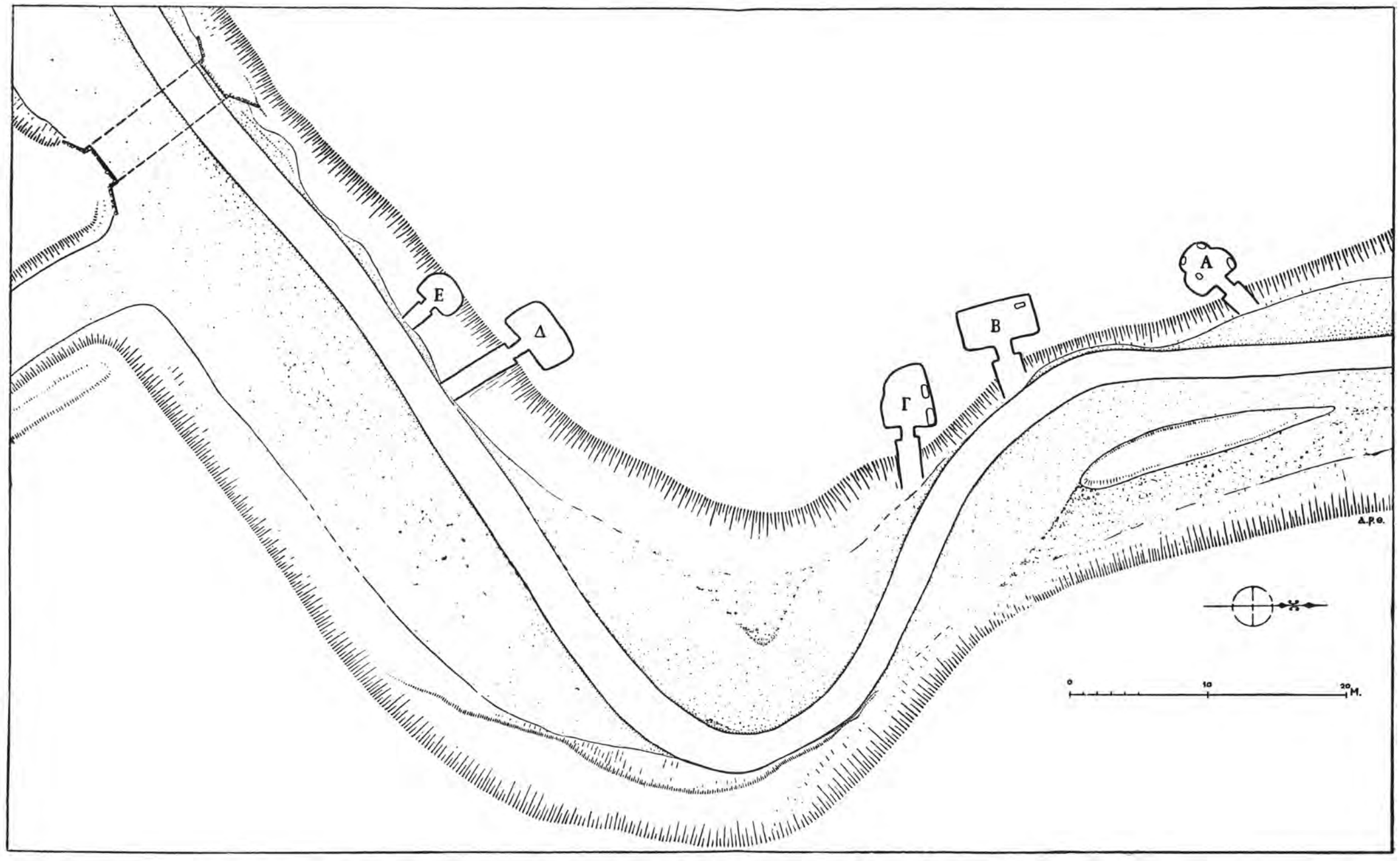
Ἐντὸς τοῦ τάφου αὐτοῦ εὑρέθησαν ἀκόμη εἷς ρόδαξ χρυσοῦς καὶ τέσσαρες ἄλλοι ὁμοίου σχήματος (ὀκτώφυλλοι) ἐκ κυανῆς ὑαλομάζης, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐπίσης ὑλικοῦ πληθὺς ψήφων ὅρμων καὶ πλακιδίων (περὶ τὰ 200 τεμάχια), μία χαλκῆ βελόνη, εὐμέγεθες κεκοσμημένον διὰ χαρακτῶν γραμμῶν σφονδύλιον ἐκ στεατίτου καὶ ὀκτὼ μικρὰ σφονδύλια ἢ κομβία ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου.

Αἱ πλεῖσται ταφαὶ τοῦ τάφου ἐφαίνοντο παιδικαὶ καὶ ἐλάχιστα τεμάχια ὀστῶν εὑρέθησαν καὶ ταῦτα πλήρως διαλελυμένα. Κάπως καλύτερον διετηροῦντο ὀστᾶ ἐντὸς μικροῦ ἀβαθοῦς λάκκου, κειμένου δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ πρὸς τὴν ἔσω γωνίαν, ἐνῷ ἔναντι τῆς εἰσόδου καὶ πρὸς τὸ μέσον τοῦ θαλάμου παρετηρήθησαν ἰσχυρὰ ἴχνη καύσεως. Ὅπως ἔχει ὅμως παρατηρηθῆ καὶ εἰς ἄλλους θαλαμοειδεῖς τάφους, τὰ ὀστᾶ καὶ ἐδῶ εἶχον καῆ μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον, ὅτε τὸ πῦρ ἐχρησίμευσε διὰ τὸν φωτισμὸν τοῦ θαλάμου μᾶλλον ἢ διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἀπολύμανσιν αὐτοῦ [2].

Τάφος Γ. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου αὐτοῦ εἶναι λίαν ἀνώμαλος τὸ σχῆμα, ἐνῷ δηλ. εἶναι βαθὺς (4.50 μ.) καὶ ἡ βορεία πλευρά του εὐθύγραμμος, τὸ πλάτος εἶναι σχετικῶς μικρὸν (3.65 μ.) καὶ ἡ Ν. πλευρὰ τοξοειδὴς καὶ ἀκανόνιστος. Πιθανῶς αἱ ἀνωμαλίαι αὐταὶ ὀφείλονται εἰς μεταγενεστέραν ἐπέκτασιν τοῦ θαλάμου εἴτε εἰς πτῶσιν τοῦ μαλακοῦ στερεοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν λάξευσιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας δὲν ὡλοκληρώθη τὸ σχέδιον. Ὁ δρόμος ἔχει καὶ ἐδῶ ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸ ρεῦμα, ἡ δὲ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου εὑρέθη πεσμένη, ὅπως εἰς τὸν τάφον Β καὶ τοὺς λοιποὺς, πλὴν τοῦ Α.

Ἐλάχιστα ἴχνη ὀστῶν εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, ὠνομάσαμεν ὅμως διὰ λόγους κατατάξεως «ταφὰς» τὰς ὁμάδας τῶν εὑρημάτων, ὅπως ἐφαίνοντο κατατεθειμένα εἰς χωριστὰς ἑνότητας. Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ἐπίσης, ὅτι τὸ στόμιον τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου εὑρέθη ἐκτισμέ-

2. Πρβλ. C. W. Blegen, Prosymna I, 250 κ.ἑ. Nilsson, Min. Mycen. Rel., 589 κ.ἑ.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικόν σχέδιον τῆς περιοχῆς τῶν Μυκην. τάφων «Καρὰ Ντερὲ» Μεγ. Μοναστηρίου (Λαρίσης)

νον διὰ τοιχαρίου μᾶλλον ἀμελοῦς, εἶχε δὲ ἐπικουρικῶς πωματισθῆ διὰ δύο μεγάλων ἐπιμήκων πλακοειδῶν λίθων (Πίν. 300α). Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, τὰ κτερίσματα εἶχον ἀποτεθῆ συγκεντρωμένα κατὰ ὁμάδας εἰς τρία σημεῖα τοῦ θαλάμου· τὰ σπουδαιότερα ὅμως εὑρήματα ἐγένοντο εἰς δύο μικροὺς καὶ ἀβαθεῖς λάκκους τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τάφου, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ἀνακομισθῆ τὰ λείψανα προγενεστέρων ταφῶν. Εἰς τὸν δεύτερον μάλιστα, δηλ. τὸν δυτικώτερον τῶν λάκκων, εὑρέθησαν συσσωρευμένα ἄφθονα ὀστᾶ, ἀνήκοντα εἰς τρεῖς νεκρούς. Ἀγγεῖα εὑρέθησαν δώδεκα, ἐξ αὐτῶν δὲ ἓξ ἦσαν ψευδόστομοι, πέντε τρίωτα ἀπιόσχημα (Πίν. 300 β) καὶ ἓν κωνικὸν δίωτον κύπελλον. Χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ III Α2 περίοδον κατὰ πλειονότητα, μόνον δὲ ἓν ἢ δύο δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὴν ΥΕ III Β.

Καταπληκτικὴ ἦτο ἡ ἀφθονία τῶν ἐξ ὑαλομάζης κοσμημάτων τοῦ τάφου αὐτοῦ: Ὑπὲρ τὰ 1.000 τεμάχια συνολικῶς ἐμετρήθησαν, ἄλλων δὲ τεμάχια ἢ διαλελυμένα εἰς μᾶζαν λείψανα ἐσημειώθησαν προπάντων εἰς τὰ σημεῖα ἀποθέσεως τῶν κτερισμάτων ἐν τῷ θαλάμῳ. Κατὰ τὸ πλεῖστον πρόκειται περὶ ψήφων ὅρμων, ποικίλων σχημάτων.

Τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶναι ψῆφοι εἰς σχῆμα πρόχου (Πίν. 301 α, κάτω), ἐπιμήκη πλακίδια κοσμούμενα δι' ἑλίκων (Πίν. 301 α, ἄνω) καὶ ἕνδεκα πλακίδια, φέροντα παράστασιν σφιγγός, τῆς ὁποίας τὸ μὲν σῶμα δηλοῦται ἐν καταγραφῇ, ἡ δὲ κεφαλὴ ἐστραμμένη κατενώπιον (Πίν. 301 α, μέσον). Εὑρέθησαν ἐπίσης καὶ ψῆφοι ἐκ καρνεολίου (70). Πολλὰ ἐξ ἄλλου ἦσαν τὰ χρυσᾶ κτερίσματα τοῦ πλουσιωτάτου αὐτοῦ τάφου, ἤτοι ἑπτὰ ρόδακες ὀκτώφυλλοι (διαμ. 2 ἑκατοστομ.) καὶ ἑξήκοντα ψῆφοι ὅρμου διαφόρων σχημάτων (φύλλα κισσοῦ, κρικοειδεῖς, ἀμφικωνικαὶ ἁπλαῖ καὶ διὰ κοκκίδων κοσμούμεναι (Πίν. 301 β). Αἱ πλεῖσται καί τινα ἄλλα σπουδαιότατα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα θ' ἀναφέρωμεν ἐν συνεχείᾳ, προέρχονται ἐκ τοῦ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ θαλάμου λάκκου (διαστάσ. 1.25 × 0,50 - 54, βάθος 0,20 μ.). Τὸ σπουδαιότατον πάντων εἶναι χρυσοῦς σφραγιστὴρ δακτύλιος φέρων παράστασιν λατρευτικήν, ἤτοι δύο γυναικείας μορφὰς μεταξὺ βωμοῦ καὶ ἱεροῦ (Πίν. 302α). Δεύτερος χρυσοῦς δακτύλιος, κοσμούμενος διὰ κοκκιδωτοῦ, ἔφερεν εἰς τὴν κυκλικὴν σφενδόνην δισκάριον ἐκ κυανῆς ὑαλομάζης[3]. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λάκκου εὑρέθη ἐπίσης σφραγιδοκύλινδρος ἐκ φαγεντιανῆς ὑποπρασίνου χρώματος, μὲ παράστασιν μορφῆς καθημένης καὶ τριῶν ἄλλων ὀρθίων (Πίν. 302β) (ὕψ. 2.5 ἑκατοστ.) καὶ ἄλλος μικρότερος (ὕψ. 0,9 ἑκατοστ.) φέρων ἐγχάρακτον δικτυωτόν. Ἀμφότεροι εἶναι προφανῶς ἀνατολικῆς προελεύσεως[4] καὶ εἶναι τὰ πρῶτα παραδείγματα ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς Θεσσαλίας.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἀναφέρομεν ἐξ ἀκοειδεῖς σφραγιδολίθους, ἐξ ὧν εἷς φέρει παράστασιν ἵππου ἢ αἰγάγρου, θαυμαστῆς φυσιοκρατικῆς διαθέσεως, μεγάλας ψήφους ἐξ ἠλέκτρου καὶ τέλος ἓν λίαν ἐνδιαφέρον πήλινον εἰδώλιον πτηνοῦ. Ὁ πλοῦτος τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου αὐτοῦ εἶναι ἀληθῶς μοναδικός, μόνον δὲ πρὸς τὰ εὑρήματα τῶν θολωτῶν τάφων δύναται νὰ παραβληθῇ. Φαίνεται δὲ ἐκ τοῦ πλούτου αὐτοῦ καὶ τῆς φύσεως τῶν κτερισμάτων, ὅτι δὲν ἦτο τάφος κοινῶν θνητῶν· τοὐλάχιστον εἰς τὸν ἀνατολικὸν λάκκον δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶχον ἀποτεθῆ τὰ λείψανα καὶ τὰ κοσμήματα ἱερείας τινός.

Τάφος Δ. Κεῖται εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν προηγουμένων καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ ἀπέχει 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἑπομένου (Ε), εἶναι δ' ἐπίσης διαφόρως προσανατολισμένος. Ὁ θάλαμος εἶναι τετράπλευρος κανονικοῦ σχήματος καὶ ἐπιμήκης (πλάτος 4.85 μ., βάθος 2.70 μ., μῆκος στομίου 1.20 μ., εὖρος αὐτοῦ 0,80 - 0,90 μ.). Ὁ δρόμος σῴζεται ἐδῶ εἰς μῆκος 5.50 μ. καὶ ἔχει μέγιστον πλάτος πρὸ τοῦ στομίου 1.65 μ. Τὰ τοιχώματα αὐτοῦ συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω (Πίν. 302γ) καὶ τὸ στόμιον εὑρέθη κεκλεισμένον δι' ἰσχυροῦ τοιχαρίου. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εὕρηται πολὺ χαμηλότερα τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου κατέστη δυνατὴ μετὰ τὴν ἀπόφραξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ δρόμου δι' ἰσχυροῦ τοιχίου ἐκ σιμεντολίθων. Ἡ ὑγρασία ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἦτο τόση, ὥστε μετὰ μεγίστης δυσχερείας κατωρθώθη νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ὑάλινα ἰδίᾳ, κοσμήματα, ἐνῷ τὰ ὀστᾶ διεκρίνοντο ὡς λευκὴ διαλελυμένη ὕλη ἐντὸς τῆς ἐρυθρᾶς ἀργίλλου. Καὶ εἰς τὸν τάφον αὐτὸν πολλαχοῦ ἐσημειώσαμεν λείψανα πυρᾶς, ἀλλὰ καῦσις τῶν νεκρῶν δὲν ἐβεβαιώθη. Ἀντιθέτως, εὐδιάκριτα ἦσαν τὰ λείψανα μιᾶς ὁλοσώμου ταφῆς περὶ τὸ μέσον τοῦ θαλάμου. Ὁ σκελετὸς εἶχε τοποθετηθῆ

3. Ὁ πρῶτος δακτύλιος ἔχει μῆκος σφενδόνης 0,018 μ. Παραπλησία παράστασις χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ Δενδρῶν. (Persson, New Tombs at Dendra, Pl. VII, 1).

Ὁ δεύτερος δακτύλιος ἔχει διάμετρον 0,019 μ. Τοῦ τύπου αὐτοῦ δακτύλιοι εἶναι συνήθεις εἰς Ἔγκωμην τῆς Κύπρου (πρβλ. προχείρως Higgins, Greek and Roman Jewellery, 85, Pl. 8c).

4. Πρβλ. ὁμοίου τύπου πρὸς τὸ πρῶτον ἡμέτερον παράδειγμα σφραγιδοκύλινδρον ἐκ Μυκηνῶν (BSA 52 (1957) 200 κ.ἑ. Pl. 37α, β), ἀποδιδόμενον εἰς τὸ «Mitanian Style» καὶ θεωρούμενον ὡς προερχόμενον ἔκ τινος παραλιακῆς θέσεως ἢ νήσου τῆς Ἀνατολ. Μεσογείου.

πλαγίως ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ οἱ πόδες ἦσαν ἐκτεταμένοι, ὑπ' αὐτὸν δὲ καὶ περὶ αὐτὸν παρετηρήθησαν λείψανα καστανοῦ χρώματος ὕλης, πιθανῶς ὑπολείμματος τοῦ ξυλίνου ἢ ψιαθίνου φορείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπετέθη ὁ νεκρὸς εἰς τὸν τάφον.

Πλούσια ἦσαν τὰ κτερίσματα καὶ τοῦ τάφου τούτου: Τὰ ἀγγεῖα (10 ἐν συνόλῳ) ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τρίωτοι ἀπιόσχημοι ἀμφορίσκοι (6), χρονολογοῦνται δὲ εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β. Ἀπὸ τὰ κοσμήματα τὰ ἀφθονώτερα πάλιν εἶναι τὰ ἐξ ὑαλομάζης, ἤτοι ψῆφοι ὅρμων καὶ πλακίδια, κοσμούμενα δι' ἑλίκων ἢ κυματιοειδῶν φύλλων (Πίν. 303 α). Σπουδαῖα ὅμως κατ' ἐξοχὴν εἶναι δέκα τέσσαρα ἐπιμήκη πλακίδια ἐξ ὅρμου πάλιν, φέροντα ἔκτυπον παράστασιν θεᾶς ἢ ἱερείας (ὡς ὑποδηλοῖ ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πόλος) καὶ ὑψούσης τὴν ἀριστεράν. Τὰ κυριώτερα λοιπὰ εὑρήματα ἦσαν 19 διπλαῖ χρυσαῖ ψῆφοι ὅρμου μὲ παράστασιν ναυτίλου, τρεῖς σφραγιδόλιθοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐξ ὀρείας κρυστάλλου (γραμμικαὶ παραστάσεις καὶ ζῶα) δισκάρια ἐξ ἐλέφαντος (Πίν. 303 β) καὶ δύο τεμάχια κτενὸς ἐξ ἐλέφαντος, 4 ψῆφοι ἐξ ἠλέκτρου, σφονδύλια καὶ κομβία ἐκ στεατίτου καὶ δύο πήλινα συνήθη εἰδώλια τοῦ τύπου Φ πάλιν. Ἀξιόλογα ἦσαν καὶ τὰ χαλκᾶ κτερίσματα , ἤτοι «ξυρὸς» λίαν κατιωμένος, σμίλη, τριχολαβίς, βελόνη καὶ δύο «ὀπεῖς» ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν προηγουμένων, εὑρέθησαν ἐπίσης πολλὰ μολύβδινα ραβδία, τομῆς τετραπλεύρου, ἐνίοτε καμπυλούμενα, τῶν ὁποίων ὁ προορισμὸς εἶναι ἄγνωστος [5].

Τάφος Ε. Θάλαμος μικρὸς (3.10 × 2.30 μ.) καὶ κυκλοτερής, στόμιον καὶ δρόμος ἀναλόγως στενὰ καὶ ὑποτυπώδη. Δὲν ἐσώθησαν λείψανα ὀστῶν ἢ καύσεως. Ἀγγεῖα (Πίν. 297 α) εὑρέθησαν δώδεκα ἐξ ὧν 5 ἀλάβαστρα καὶ δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (ΥΕ ΙΙΙ Β). Τὰ λοιπὰ εὑρήματα ἦσαν τρεῖς σφραγιδόλιθοι (ὧν εἷς ἐξ ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἄλλος ἐκ κυανῆς ὑαλομάζης), 50 περίπου ψῆφοι ὅρμου ἐξ ὑαλομάζης, πολλὰ σφονδύλια καὶ κομβία ἐκ στεατίτου καὶ ἓν εὐμέγεθες σφονδύλιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, κοσμούμενον διὰ γραμμικῶν ἐγχαράξεων.

Τάφος εἰς θέσιν « Λιβάδι ». Ὀλίγον ἔξωθι καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ Μεγ. Μοναστηρίου εἰς τὴν θέσιν «Λιβάδι» καὶ ἐπὶ ράχεως χαμηλῆς, τὴν ὁποίαν παραρρέουν ὁ « Καρὰ Ντερὲς » καὶ ἕτερος πρὸς νότον χείμαρρος (« Οὐζοὺν Ντερές »), παρετηρήθησαν λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων ὀλίγα εἶναι τὰ μυκηναϊκά, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης νὰ ἔκειτο ἐδῶ ὁ μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς τῆς περιοχῆς, διότι ἡ θέσις εἶναι πράγματι καταλληλοτάτη. Ἔναντι ἀκριβῶς τῆς ράχεως, ἀμέσως δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀγναντερὴν (Ντεντέριανην), ἀπεκαλύφθη μυκηναϊκὸς θαλαμοειδὴς τάφος, καταστραφεὶς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ καὶ τὴν λῆψιν χώματος. Τὸ ἔδαφος εἶναι ἐδῶ ἀμμῶδες, φαίνεται δὲ κάπως δύσκολος ἡ λάξευσις τάφων θαλαμοειδῶν, λόγῳ τοῦ εὐθρύπτου αὐτοῦ· ἀλλὰ ἡ μικρὰ σκαφὴ τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν, ἔδειξεν ὅτι ὑπῆρξε πράγματι τάφος εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Τοῦ θαλάμου ἐλάχιστον τμῆμα ἀπέμενε, ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὅμως εὑρέθησαν ἀγγεῖα (τρίωτος κρατηρίσκος, ἓν ἀλάβαστρον ἀρτόσχημον καὶ τεμάχια ἄλλων, χρονολογούμενα εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α) καὶ κοσμήματα, δηλ. ψῆφοι ὅρμου ἐξ ὑαλομάζης (ὑπὲρ τὰ 40 τεμάχια), ὅμοια ἀκριβῶς πρὸς τὰ εὑρεθέντα εἰς τοὺς ἄλλους τάφους, λίθινα σφονδύλια κλπ. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τμῆμα λάκκου πλήρους ὀστῶν, ἀνηκόντων εἰς τρεῖς τοὐλάχιστον νεκρούς, οἱ ὁποῖοι βεβαίως εἶχον ταφῇ ἀρχικῶς εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου. Τέλος, χαμηλὰ εἰς τὸ ρεῦμα εὑρέθη ὑπὸ ἐργάτου τῆς ἀνασκαφῆς καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν ἓν λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἄρτιον πρωτογεωμετρικὸν ἀγγεῖον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τάφου ἐπίσης προερχόμενον.

Δὲν εἶναι δυνατὸν ἄνευ ἐρεύνης νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς συνοικισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκον οἱ περιγραφέντες τάφοι, ἔκειτο πράγματι εἰς τὴν πλησιέστατα τοῦ Μεγάλου Μοναστηρίου θέσιν αὐτὴν (« Λιβάδι »). Εἰς τὴν περιοχὴν ὅμως δὲν εἶναι γνωστοὶ ἄλλοι σύγχρονοι οἰκισμοὶ προσφορώτεροι: Ἡ σχετικῶς πλησίον κειμένη « Τρανὴ Μαγούλα » (Πρβλ. Τσούνταν Δ-Σ ἀριθ. 12, σ. 5), νοτίως τοῦ χωρίου Ἀρμένιον (Γκερλὶ) κατῳκήθη κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν περίοδον, ἀλλὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ τοῦ Μεγ. Μοναστηρίου. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Πέτρας, ἀφ' ἑτέρου [6], κεῖται εἰς ἀπόστασιν ἑπτὰ χιλιομέτρων πρὸς τὰ ΒΑ.

Βέβαιον πάντως φαίνεται, ὅτι ὁ συνοικισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκον οἱ τάφοι τοῦ Μεγ. Μοναστηρίου ὑπῆρξεν ἀκμαῖον κέντρον τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

5. Ὅμοια «ραβδία» ἐκ μολύβδου εὑρέθησαν εἰς τάφους τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Ἀττικῆς (Ναύπλιον, Μυκῆναι, Πρόσυμνα, Λιγόρι). Πρβλ. Blegen, ἔ.ἀ. 255.

6. Πρβλ. V. Milojčić, AA 1960, 150 κ.ἑ.

3. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλῳ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1963 αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ Σέσκλον, μὲ σκοπὸν καὶ πάλιν τὴν ἐπανεξέτασιν τῆς στρωματογραφίας τοῦ σπουδαίου καὶ γνωστοτάτου αὐτοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐνετοπίσθησαν εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ὅπου αἱ ἐπιχώσεις ἔχουν μέγα βάθος καὶ ὑπάρχει ἀκόμη χῶρος πρὸς σκαφήν, ἐχωρίσθησαν δὲ εἰς δύο τομεῖς (Ι καὶ ΙΙ), ἕνα πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος καὶ δεύτερον κατὰ τὸ βορειότατον ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως. Τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀνασκαφικῶν συνεργείων εἰς τοὺς τομεῖς αὐτοὺς καὶ τὴν εὐθύνην τῆς καταγραφῆς τῶν εὑρημάτων κατὰ χώραν, ἀνέλαβον ἀντιστοίχως αἱ ἀρχαιολόγοι δ. Αἰκατ. Παπαζαφείρη καὶ κ. Μαρία Θεοχάρη. Ὁλόκληρος ὁ χῶρος διηρέθη εἰς τετράγωνα, πλευρᾶς δύο μέτρων, εἰδικῶς ὅμως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ «Προκεραμεικοῦ» στρώματος ἀφέθη ἄσκαφος λωρὶς πολὺ στενὴ μεταξὺ τῶν τετραγώνων, διὰ τὴν καλυτέραν παρακολούθησιν τῶν διαδοχικῶν στρώσεων ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν.

Τομεὺς Ι. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν πρῶτον τομέα (μήκους 14 μ. καὶ πλάτους 6 μ.) εἰς μικρὸν μόνον τμῆμα ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, λόγῳ τῆς παρεμβολῆς σημαντικῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ λεγομένου «Πολιτισμοῦ τοῦ Σέσκλου». Τὸ σπουδαιότερον εἶναι οἴκημα τετραπλεύρου κατόψεως, λιθόκτιστον κατὰ τὸ θεμέλιον καὶ τὴν κρηπῖδα, ὡς συνήθως, πλάτους ἐσωτερ. 6 μ. καὶ μήκους 6.50 μ. ἐντὸς τοῦ τομέως, πιθανῶς δὲ ὁλικοῦ μήκους 8 μ. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ μεγαλυτέρου οἰκήματος τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ἡ εἴσοδος ἦτο ἀρχικῶς εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ νοτίου τοίχου, ἐκλείσθη ὅμως καὶ προσεκτίσθη, ὅταν ἄλλο οἴκημα ἐκτίσθη ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ πρώτου. Παρὰ τοὺς τοίχους, προπάντων κατὰ τὴν Α. γωνίαν καὶ ὑπὸ στρῶμα πηλῶν ἐπαλείψεως τῆς στέγης εὑρέθησαν πολυάριθμα τεμάχια ἀγγείων, κυρίως μονόχρωμα (ΑΙ) (Πίν. 304 γ) προφανῶς ἀποθηκευθέντα ἐκεῖ πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς οἰκίας καὶ τῆς πτώσεως τῆς στέγης.

Εἰς τὰ ὑπερκείμενα τῆς οἰκίας ταύτης στρώματα ἀπεκαλύφθησαν κατ' ἀρχὰς τρεῖς τάφοι τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἀκτέριστοι, ἔπειτα δὲ τοῖχοι, «βόθροι» καὶ ἑστίαι οἰκημάτων τῆς περιόδου τοῦ Ραχμανίου καὶ τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς (Διμηνίου). Ἀξιόλογος κεραμεικὴ τῶν περιόδων αὐτῶν ἦλθεν εἰς φῶς, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα εὑρήματα, ἤτοι λίθιναι ἀξῖναι καὶ σμίλη, ἄφθονοι λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ πυριτολίθου, πήλινα εἰδώλια καὶ σφραγῖδες.

Τομεὺς ΙΙ. Ἡ σκαφὴ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ «Προκεραμεικοῦ» στρώματος, ἔφθασε δὲ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ προκεραμεικοῦ στρώματα τῆς κεραμεικῆς Νεολιθικῆς ἀπέδωσαν ἄφθονα εὑρήματα, σχετικῶς ὅμως πενιχρὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὄρυγμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Διμηνίου εἶχε διαταράξει τὰς ἐπιχώσεις ἐνταῦθα μέχρι βάθους 2.50 μ. περίπου. Κατωτέρω εὑρέθησαν λείψανα σημαντικοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρχαιοτ. Νεολιθικῆς, καταστραφέντος διὰ πυρός, ὡς ἐμαρτύρουν τὰ ἰσχυρῶς ὠπτημένα τεμάχια πηλοῦ ἐπαλείψεως τῆς στέγης, τὰ ὁποῖα ἐσχημάτιζον στρῶμα ὁλόκληρον, πάχους ἡμίσεος μέτρου καὶ πλέον.

Ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῶν παλαιοτέρων φάσεων τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς ἄξιον μνείας εἶναι μαρμάρινον ἀγγεῖον ἡμιτελές, ἄρα ἐπὶ τόπου κατασκευασθέν, ὡς καὶ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα (πασσαλόπηκτα οἰκήματα) καὶ πρωτόγονος κεραμεική, ἀποκλειστικῶς μονόχρωμος. Εἰς τὸ βαθύτατον μέρος τοῦ κεραμεικοῦ στρώματος καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ «Προκεραμεικὸν» ἢ ἐνίοτε καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀλίγων ἀγγείων τεμάχια (8 - 10), ἅτινα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν δείγματα τῶν πρώτων ἀποπειρῶν κατασκευῆς πηλίνων ἀγγείων εἰς τὸ Σέσκλον. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων αὐτῶν εἶναι συνήθως ἀκάθαρτος, ἡ πλάσις αὐτοῦ ἀτελής, τὰ δὲ τοιχώματα ἐξαιρετικῶς παχέα καὶ μὲ ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς προσπαθείας τοῦ ἀγγειοπλάστου νὰ τὰ ἐξομαλύνῃ διὰ τῆς χειρός. Ἡ ὄπτησις εἶναι ἄλλοτε ἀτελής, ἄλλοτε δὲ ὑπὲρ τὸ δέον ἰσχυρά, ἡ ἐπιφάνεια καπνισμένη καὶ τὰ τοιχώματα εὔθρυπτα. Τὰ σχήματα φαίνονται γενικῶς σφαιρικά, τὰ χείλη κλίνουν πρὸς τὰ ἔσω καὶ ἐν γένει τὰ ἀγγεῖα δὲν ἔχουν τίποτε κοινὸν μὲ τὴν ρευστότητα τῶν μορφῶν τῆς ἀνεπτυγμένης κεραμεικῆς. Ἐπὶ δύο παραδειγμάτων διακρίνονται ἀποτυπώματα ψιάθου, ὡς ἂν περιεβάλλοντο διὰ νὰ συγκρατηθοῦν, ἄλλα δὲ δύο εἶναι ἐντελῶς ἄνοπτα, προφανῶς ξηρανθέντα ἁπλῶς εἰς τὸν ἥλιον.

Στρωματογραφικῶς τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ (ἐφ' ὅσον βεβαίως ἀποδεχθῶμεν τὰς τελευταίως ἐπιτευχθείσας ἀπολύτους χρονολογήσεις καὶ ἐν Ἑλλάδι [7]

7. Αἱ μᾶλλον πρόσφατοι καὶ ἐν ταυτῷ σπουδαιότεραι, ὡς ἀναγόμεναι εἰς τὴν ἀρχὴν σχεδὸν τῆς κεραμεικῆς Νεολιθικῆς, χρονολογήσεις ἐπετεύχθησαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Νέας Νικομηδείας, ἐν Μακεδονίᾳ (Πρβλ. R. Rodden, Proceed. Prehist. Soc. 28 (1962) 267, κ.ἑ. 276).

δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν περὶ τὰ μέσα τῆς 7ης Χιλιετηρίδος π.Χ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τῆς «Προκεραμεικῆς» περιόδου οἱ κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου ἤρχισαν τὴν κατασκευὴν ἀγγείων ἐκ πηλοῦ, παραλλήλως πρὸς τὰ ξύλινα καὶ ψιάθινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀπὸ μακροῦ ἐν χρήσει. Δύναται δηλ. νὰ ὑποστηριχθῇ τώρα, ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ προκεραμεικοῦ σταδίου εἰς τὸ κεραμεικὸν ὑπῆρξεν ὁμαλὴ καὶ φυσιολογική. Τὸ πόρισμα τοῦτο ἐνέχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν προϊστοριολογίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω καὶ ἄλλα στοιχεῖα τὸ ἐνισχύουν. Τὸ χαρακτηριστικώτερον εἶναι ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε «τυπικὰ» θεωρούμενα τῆς προκεραμεικῆς φάσεως ἐ ν ώ τ ι α (ἤτοι μικρά, λίθινα κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ καὶ πήλινα μυκητόσχημα κοσμήματα [8], εὑρέθησαν ἐφέτος εἰς τὸ Σέσκλον καὶ εἰς στρώματα τῶν ἀρχῶν τῆς κεραμεικῆς Νεολιθικῆς. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν, ὅτι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς κεραμεικῆς παρατηρεῖται ἐπίσης τάσις διὰ «μικρολιθισμὸν» τῶν ἐξ ὀψιανοῦ ἢ πυρίτου λεπίδων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν προκεραμεικήν, καὶ τέλος ὅτι ἐμφανὴς διάκρισις τῶν στρωμάτων μεταξὺ τῶν δύο περιόδων δὲν ὑφίσταται.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ προκεραμεικοῦ στρώματος εἰς τὸν Τομέα ΙΙ ἀπεκάλυψε λαξεύματα οἰκημάτων ἀκανονίστου σχήματος ἐντὸς τοῦ στερεοῦ, δμοια ὁπωσδήποτε πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Milojčić ἀνευρεθέντα εἰς τὴν Ἄργισσαν. Τὰ κινητὰ εὑρήματα τοῦ στρώματος ἦσαν ἄφθονα ἐφέτος καὶ χαρακτηριστικά, μάλιστα τὰ πολλὰ (περὶ τὰ 150) τεμάχια λεπίδων, κυρίως, ἐκ πυρίτου καὶ ὀψιανοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ χαρακτηριστικαὶ «Μεσολιθικαὶ» μορφαὶ [ἡμισέληνος, τραπέζια καὶ χαράκται (burins)]. Ὁ ὀψιανὸς εἶναι εἰς ἀναλογίαν 3:2 ἀφθονώτερος τοῦ πυρίτου, ἡ πετρογραφικὴ δὲ αὐτοῦ ἐξέτασις ἐβεβαίωσε τὴν Κυκλαδικὴν (καὶ δὴ Μηλιακὴν) προέλευσίν του! Ὡς ἐνδείξεις ἀποδεικνύουσαι ἄσκησιν τῆς γεωργίας δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀφ' ἑνὸς ἀπηνθρακωμένοι κόκκοι σίτου καὶ ὀσπρίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ λίθινα ἐργαλεῖα, προοριζόμενα δι' ἐργασίας σχετιζομένας πρὸς τὴν συλλογὴν καὶ τὴν ἄλεσιν δημητριακῶν ἢ καρπῶν ἐν γένει. Ἄφθονα ἐξ ἄλλου ὀστᾶ ζώων, προφανῶς ἐξημερωμένων (αἰγῶν καὶ προβάτων, χοίρων κ.ἄ.) εὑρέθησαν καὶ ἐφέτος, ἀλλὰ δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὴ ἡ ἐξέτασίς των ὑπὸ εἰδικῶν.

Τέλος, ἐκ τοῦ προκεραμεικοῦ ἰδίως ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων στρωμάτων τῆς κεραμεικῆς Νεολιθικῆς συνελέγησαν μετὰ προσοχῆς δείγματα ἀνθράκων ἢ ἀνθρακούχου γῆς, συσκευασθέντα καταλλήλως, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι κάποτε θὰ ἐξετασθοῦν διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ραδιενεργοῦ ἄνθρακος, ὥστε νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ μέλλον ἀπολύτους χρονολογίας καὶ ἀπὸ τὸ Σέσκλον.

Ἡ διαπίστωσις τῆς συνεχείας μεταξὺ προκεραμεικῆς καὶ κεραμεικῆς Νεολιθικῆς εἰς τὸ Σέσκλον καὶ ἡ ἀνίχνευσις ἑνὸς παναρχαίου σταδίου ἀποπειρῶν κατασκευῆς ἀγγείων ἐκ πηλοῦ, ἀποτελοῦν στοιχεῖα σπουδαιότατα, συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ α ὐ τ ό χ θ ο ν ο ς τοῦ Νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ἐξ ἑνὸς εἰκαζομένου παλαιοτέρου σταδίου «Μεσολιθικοῦ» ἢ ἐσχάτου Παλαιολιθικοῦ.

8. Πρβλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 1963, εἰκ. 37.

Δ.' ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΣΚΑΦΑΙ—ΤΟΠΟΓΡΑΦ. ΕΡΕΥΝΑΙ—ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Φ ά ρ σ α λ ο ς

Περιωρισμένη δοκιμαστικὴ σκαφὴ ἐνηργήθη ἐπὶ τοῦ ὕπερθεν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀπιδανοῦ ποταμοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (Φετὶχ Τζαμὶ) τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Φαρσάλων, περιλαμβανομένου ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἀρχαίας Φαρσάλου, πρὸ τοῦ ναοῦ, ἵνα διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις ἀρχαίων, προκειμένου νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἀνέγερσις κωδωνοστασίου [9].

Ἡ πρώτη δοκιμή, κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου πρόκειται ν' ἀνεγερθῇ τὸ κωδωνοστάσιον, ἔφερεν εἰς φῶς κεραμεικὴν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τεμάχια συγχρόνων εἰδωλίων θεᾶς καὶ εἰς τὸ βάθος τοιχάριον ἀσφαλῶς προϊστορικῶν χρόνων. Τὰ ἀνώτερα στρώματα ἦσαν τεταραγμένα ἐκ μεταγενεστέρων ἐπεμβάσεων. Εἰς τὰς ἄλλας δοκιμάς, πρὸ τοῦ ναοῦ, εὑρέθησαν τοῖχοι ὀγκώδεις τοῦ κατεδαφισθέντος τεμένους, κατὰ μέρος ἐκτισμένοι δι' ὑλικοῦ ἀρχαίου, ἀλλὰ καὶ σημαντικὰ ἄλλα ἀρχαῖα λείψανα ἑλληνιστικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, ἰδίᾳ κεραμεικὴ καὶ εἰδώ-

9. Ἡ σκαφὴ ἐγένετο δαπάνῃ τοῦ Ἐκκλησ. Συμβουλίου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ὁ σκοπὸς δ' αὐτῆς ἦτο λίαν περιωρισμένος. Δυνατότητες περαιτέρω ἐρεύνης, ἄλλωστε, ἐπὶ τῆς βραχώδους κορυφῆς τοῦ λόφου δὲν ὑπάρχουν, ἐνῷ προσφέρονται πρὸς τοῦτο αἱ κλιτύες. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν— πρόβλημα σχετιζόμενον μὲ τὸ ζήτημα Φάρσαλος = Φθία (Πρβλ. προχείρως Stählin, Hell. Thessal., 136 καὶ Bequignon, Rev. Arch. 1958, 93 κ.ἑ.) δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ θιγῇ κἂν μὲ τόσον περιωρισμένας δυνατότητας, παραμένει δὲ πάντοτε ὡς ἓν τῶν καιρίων προβλημάτων τῆς ἐρεύνης ἐν Θεσσαλίᾳ.

λια. Ἐκ τοῦ βάθους τῶν τάφων προέρχονται καὶ ἄφθονα Νεολιθικὰ ὄστρακα καὶ δὴ τῆς Νεωτέρας Περιόδου. Τὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σέσκλου ἦσαν ἐλάχιστα. Ἐπὶ πλέον εὑρέθησαν ὄστρακα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ — ὅπερ σπουδαιότατον — ἀρκετὰ Μυκηναϊκά. Ἀλλὰ περὶ στρώματος Μυκηναϊκοῦ εἰς τὸν χῶρον τῶν δοκιμῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, καίτοι ὅλαι αἱ ἐνδείξεις συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ ἀντιθέτου. Τὰ πολλὰ δηλ. ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙ Περιόδου (μεταξὺ αὐτῶν γραπτὰ τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β καὶ δύο τεμάχια κυλίκων τῶν αὐτῶν, πιθανῶς, χρόνων), τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὑψώματος δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθοῦν εἰς τάφους· καὶ ὅταν αἱ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν συνεχισθοῦν καὶ ἐπεκταθοῦν εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἀπομένουν ἀκόμη ἐπιχώσεις, εἶναι βέβαιον ὅτι θ' ἀποκαλύψουν καὶ στρῶμα μυκηναϊκόν.

Σπουδαία ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τάφων τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, πρὸς τὰ κράσπεδα τοῦ ὑψώματος καὶ τὰς ὑπωρείας αὐτοῦ. Οἱ τάφοι δὲν περιεῖχον ἀγγεῖα (πιθανῶς ἐπειδὴ ταῦτα εἶχον ἀποτεθῆ ἐκτὸς τῶν τάφων, κατὰ συνήθειαν καὶ ἄλλοθεν γνωστήν), χρονολογοῦνται δὲ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μορφολογικῶν κριτηρίων. Εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο τάφος κιβωτιόσχημος (διαστάσεις 1.38 × 0,48 - 55 μ., βάθος 0,44 μ.), περιέκλειε δὲ τὸν σκελετὸν ὡρίμου νεκροῦ, ὑπτίως ἀποτεθέντος, μὲ τοὺς πόδας συνεσταλμένους· κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον εὑρέθη λιθίνη ἀκόνη καὶ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἀριστεροῦ πήχεως σιδηροῦν μαχαιρίδιον — ἀμφότερα κοινὰ κτερίσματα τάφων τῶν χρόνων αὐτῶν (Πίν. 305 α). Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ τάφου ἦτο τεταραγμένον. Δύο ἄλλοι τάφοι, ἐπίσης κιβωτιόσχημοι, ἀλλὰ πολὺ μικροί, περιεῖχον ἀκτερίστους σκελετοὺς νηπίων (Πίν. 305 β).

Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὑρήματα τῶν δοκιμῶν ἀναφέρομεν τμῆμα κιονοκράνου ἐκ πωρολίθου, πρωΐμων κλασσικῶν χρόνων, ὡς καὶ ἕτερον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ, κατά τι ἴσως παλαιότερον (Πίν. 304 β), εὑρεθὲν ὀλίγον πρὸς δυσμὰς τοῦ λόφου (διάμ. βάσ. 0,46 μ.). Ἐντοπισθεῖσα κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ πλέον ἄγονον σημεῖον τοῦ λόφου, δηλ. τὴν βραχώδη κορυφήν, ἡ μικρὰ δοκιμὴ τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν, δὲν ἀπέδωσεν ἐντυπωσιακὰ εὑρήματα καὶ σπουδαῖα πορίσματα. Ἐκ τῶν ἰσχνῶν ὅμως ἐνδείξεων αὐτῶν δύναται νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὁ λόφος κατῳκήθη ἀπὸ τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς καὶ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ — περιλαμβανομένης καὶ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς Περιόδου — χωρὶς διακοπὴν καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον, προφανῶς δὲ εἶχε πάντοτε τεραστίαν σημασίαν διὰ τὸν προϊστορικὸν καὶ ἱστορικὸν οἰκισμόν, ἕνεκα τῆς ἀμέσου γειτονίας τῆς μεγάλης καὶ ἀενάου πηγῆς τοῦ Ἀπιδανοῦ.

2. Θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος Ἁγίου Ἀντωνίου (Φαρσάλων)

Ὑποδείξει φιλαρχαίου ἐκ Λαρίσης, ἐγένετο γνωστὴ ἡ ὕπαρξις μικροῦ θολωτοῦ τάφου εἰς θέσιν «Χολέβα Τρύπα», 1.5 χλμ. περίπου πρὸς τὰ ΒΑ. τοῦ χωρίου Ἅγιος Ἀντώνιος (Κουτσελί), νοτιοανατολικῶς τῶν Φαρσάλων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀπέχει ὁδικῶς 21.5 χλμ., κατ' εὐθεῖαν δὲ γραμμὴν 12 χλμ. Ὁ τάφος ἀπετελεῖτο ἐκ μικροῦ δρόμου, ἐκτισμένου μόνον κατὰ τὸ στόμιον (εὖρους μόλις 0,70 μ.) καὶ θαλάμου μικρῶν ἐπίσης διαστάσεων (μεγ. μῆκος 2.25 μ., πλάτ. 2.15 μ., ὕψος 1.65 μ.) καὶ ἀνωμάλου κατόψεως, ἤτοι εὐθυγράμμου κατὰ τὴν μίαν πλευράν, τὴν συνεχίζουσαν τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ δρόμου καὶ ἐλλειψοειδοῦς κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος. Τὸ στόμιον εὑρέθη πεφραγμένον διὰ τοιχαρίου, ἡ ἐπίχωσις ὅμως τοῦ θαλάμου (πάχους 0,40 μ.) ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον τεταραγμένη, ἐπειδὴ ἡ κορυφὴ τῆς θόλου, στεγαζομένη διὰ πλακός, εἶχε διαρραγῆ καὶ ἐκ τοῦ ἀνοίγματος ἦτο εὐχερὴς ἡ διείσδυσις. Μόνον εἰς τὸν πυθμένα διετηροῦντο τὰ λείψανα τριῶν σκελετῶν, παρὰ τὴν κεφαλὴν δὲ τοῦ ἑνὸς ἔκειτο τὸ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον τοῦ (Πίν. 306 α). Ὄστρακα ἀγγείων εὑρέθησαν ἐλάχιστα ἐντὸς τοῦ τάφου, πολὺ περισσότερα δὲ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου (ΥΕ ΙΙΙ Α/Β). Ὁ μικρὸς αὐτὸς θολωτὸς τάφος ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἀφ' ἑνὸς ἐπειδὴ προέρχεται ἐκ περιοχῆς σχετικῶς ἀπομεμακρυσμένης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς θέσεις, ὅπου τὸ ἔδαφος δὲν προσεφέρετο διὰ τὴν λάξευσιν θαλαμοειδῶν τάφων, ἐκτίζοντο θολωτοί· διότι τὸ διάγραμμα δὲν ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ κανονικὸν σχέδιον τῶν μεγάλων θολωτῶν τάφων, ἐνῷ, ἀντιθέτως, ἡ πλαγία τοποθέτησις τοῦ δρόμου καὶ τὸ σχῆμα τοῦ θαλάμου ἐπιβάλλουν τὸν χαρακτηρισμόν του ὡς «κτιστοῦ θαλαμοειδοῦς». Οἱ κτιστοὶ αὐτοὶ θαλαμοειδεῖς - θολωτοὶ τάφοι φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις εἰς τὴν μυκηναϊκὴν Θεσσαλίαν, ὅπου διετηρήθησαν καὶ κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον.

3. Καλλιθέα (Κισλὰρ) Φαρσάλων

Ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται εἰς ἀπόστασιν 25 χλμ. περίπου ΝΑ. τῶν Φαρσάλων, ἐπὶ βουνοῦ ὑψομέτρου 619 μ. («Κάστρο») εὑρηνται σπουδαιότατα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον καλῶς διατηρούμενα λείψανα τει-

χισμοῦ ἀρχαίας πόλεως, κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην τοῦ Πεύματος (ἢ Πευμάτων) [10].

Ἐπὶ τῶν ράχεων πρὸς ἀνατολὰς τοῦ «Κάστρου» ἀρχαιοκάπηλοι ἐσύλησαν τέσσαρας θολωτοὺς μικροὺς τάφους, τοὺς ὁποίους ἐγέμισαν καὶ ἐκάλυψαν πάλιν. Εἰς τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν κατῆλθον διὰ μικροῦ ἀνοίγματος τῆς κορυφῆς· εἶναι τάφος θολωτός, ὡς ὁ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, μὲ μικρὸν θάλαμον (2 × 1,82, ὕψος 1.70 μ. περίπου· αἱ διαστάσεις, φυσικά, ἐπισφαλεῖς, λόγῳ τῆς ὑπαρχούσης ἐντὸς τοῦ τάφου ἐπιχώσεως) καὶ στόμιον μόλις 0,65 μ., ἀνοιγόμενον πρὸς τὸ νότιον μέρος τοῦ θαλάμου. Λέγεται ὅτι ἐντὸς τοῦ τάφου αὐτοῦ εὑρέθησαν σιδηρᾶ ἀντικείμενα, ὥστε εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀνάγεται εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἱστορικῶν χρόνων (Πρωτογεωμετρικὸς - Γεωμετρικός). Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων τῆς θέσεως αὐτῆς ἐκρίθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας κατεπείγουσα, λόγῳ τοῦ κινδύνου συλήσεως καὶ ἄλλων, δὲν κατέστη ὅμως δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ παρόν. Ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πεύματος θεωρεῖται ἑλληνιστικὴ [11], ἀλλὰ τὸ τεῖχος τῆς μικρᾶς κυκλικῆς ἀκροπόλεως ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τοῦ «Κάστρου» εἶναι καταφανῶς παλαιότερον καὶ οἱ θολωτοὶ τάφοι δεικνύουν τώρα πόσον πρώϊμος εἶναι ὁ οἰκισμὸς τῆς θέσεως.

4. Μπουνάρμπασι

Τὸ μικρὸν ἀλλ' εὐφορώτατον καὶ περίκλειστον πεδίον τοῦ Κεσερλὶ (τὸ ἀρχαῖον «Δώτιον πεδίον», κατὰ τὴν πιθανωτέραν εἰκασίαν [12]) ἔχει πρὸς Β. ἔξοδον στενήν, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται τὸ ρεῦμα τῆς «Καλάμιτσας» καὶ ἡ ὁδὸς πρὸς ἀρχαίαν Ἐλάτειαν καὶ τὰ Τέμπη. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ κοιλὰς (πιθανῶς τὰ «Δώτια Τέμπεα» τῶν ἀρχαίων) τῆς Ἐλατείας, εἰς τὸ καίριον δὲ αὐτὸ σημεῖον ἐπεσημάνθη σπουδαιότατος προϊστορικὸς καὶ Μυκηναϊκὸς συνοικισμός. Ἡ θέσις καλεῖται «Μπουνάρμπασι», εἶναι δὲ ἐπίπεδος ἔξαρσις, ὁριζομένη πρὸς Β. καὶ ΒΑ. ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῆς Καλάμιτσας, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ ἄλλης ρευματιᾶς (Ἀσμάκι) καὶ μεταξὺ δύο βραχωδῶν ὑψωμάτων κειμένη, εἰς ἀπόστασιν 3,5 χιλιομέτρων ΒΔ. τοῦ χωρίου Συκούριον (Μεγ. Κεσερλί). Εἰς τὸ βόρειον καὶ βαρειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ ἐξάρματος αἱ πλευραὶ εἶναι μᾶλλον ἀπότομοι, εἰς τὰ σημεῖα δὲ αὐτὰ καὶ τὸ ὕψος τῶν ἐπιχώσεων φαίνεται μεγαλύτερον. Εἰς τὰς τομὰς τῶν πλευρῶν εὑρέθησαν καὶ στρώματα καὶ λείψανα κεραμεικὰ ὅλων τῶν περιόδων τῆς Προϊστορίας ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς μέχρι τῶν Πρωτοϊστορικῶν χρόνων. Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, εἴς τινα σημεῖα ἀπογυμνωθέντα ἐκ τῆς διαβρώσεως, παρετηρήθη στρῶμα Μυκηναϊκόν, μεγάλου πάχους, καὶ καταπληκτικὴ ἀφθονία τεμαχίων καὶ ὀστράκων ἀγγείων, ἐξ ὧν πλεῖστα εἶναι γραπτὰ (κατὰ τὸ πλεῖστον ΥΕ III Α/Β). Καὶ τοῖχοι δὲ τῶν αὐτῶν χρόνων διακρίνονται ἐντὸς τοῦ στρώματος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρυφήν, ἐν γένει δὲ ἡ μεγάλη ἔκτασις τῶν λειψάνων μαρτυρεῖ, ὅτι ὁλόκληρος πόλις Μυκηναϊκὴ ἔκειτο ἐνταῦθα, δυναμένη ἴσως νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν Ἰωλκὸν εἰς μέγεθος καὶ σπουδαιότητα! Κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ γηλόφου, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Α. Κουμπούρα, ἀνεσκάψαμεν τάφον κιβωτιόσχημον ἐκ τεσσάρων πλακῶν σχηματιζόμενον καὶ ὑπὸ ἄλλης καλυπτόμενον (μῆκος 0,97, πλάτ. 0,61 μ. ἐσωτερικῶς), περιέχοντα δὲ σκελετὸν εἰς θέσιν συνεσταλμένην καὶ λείψανα ἑτέρου, παραμερισθέντος, ὡς καὶ τρία ἐντόπια ἀγγεῖα, ὧν τὰ δύο κύλικες (Πρβλ. Τσούνταν, Δ - Σ. 35 καὶ 55), δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς Μεσοελλαδικῆς Περιόδου.

Τὸ ἀλάβαστρον τοῦ Π ί ν. 304 ε (ὕψος 0,09, διάμ. χείλ. 0,075 μ. Χρονολογ. ΥΕ III Α, ἀρχὴ) προέρχεται ἐξ ἄλλου παρακειμένου τάφου, λαθραίως ἀνασκαφέντος, ἀποτελεῖ δὲ χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς κεραμεικῆς τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ συνοικισμοῦ, ὁ ὁποῖος πρέπει ν' ἀνασκαφῇ κάποτε συστηματικῶς.

5. Μαγούλα Ἁγ. Ἀθανασίου (ἢ Δελέρι) Τιρνάβου

Εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, κειμένην εἰς ἀπόστασιν 8 χλμ. ΒΑ. τοῦ Τιρνάβου, ἐσημειώθησαν δύο μεγάλοι προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ καὶ ἄλλα σημαντικὰ ἀρχαῖα λείψανα. Εἰς τὴν Μαγούλαν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (ἀπὸ τὸν ὁμώνυμον ναΐσκον), εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ «Μάτι» (ὁ ἀρχαῖος Εὐρωπὸς) παχεῖαι καὶ πλούσιαι ἐπιχώσεις τῆς ἀρχαιοτ. Νεολιθικῆς διακρίνονται, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀπότομον πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ποταμοῦ κλιτύν. Ἐξ αὐτῶν προέρχεται τὸ πλῆρες μονόχρωμον ἀγγεῖον τοῦ Π ί ν. 304 δ. Ἄλλη Μαγούλα, ἀνατολικῶς τῆς πρώτης καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, παρέσχεν ἐπίσης δείγματα κεραμεικῆς τῶν αὐτῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων. Τέλος, ἐντὸς παλαιᾶς ἀποστραγγιστικῆς αὔλακος διακρίνεται τὸ κρηπίδωμα μεγάλου κτηρίου, πιθανῶς ναοῦ ἀρχαίου [13].

10. Πρβλ. κυρίως Stählin, AM 31 (1906) 21 κ.ἑ. καὶ 39, 1914, 83 κ. ἑ., Hell. Thessal., 165 κ.ἑ.

11. Stählin, ἔ.ἀ., 166.

12. Ἔ.ἀ., 57.

13. Σχετίζεται ἄραγε τὸ κτήριον αὐτὸ πρὸς τὴν Δήμητρα, ὡς ἀφήνει νὰ ὑποθέσωμεν ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ IG IX 2, 1235. ἡ ὁποία, κατὰ τὸν πρῶτον ἐκδότην (Lolling, AM 8 (1883) 110) εὑρέθη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, πλησίον τοῦ Τιρνάβου.

6. Μαγούλα Πέρα Μαχαλᾶ Ροδιᾶς

Περαιτέρω πρὸς τὰ ΒΑ. 15 περ. χιλιόμετρα ἐκ Τιρνάβου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.5 χλμ. ΝΑ. τοῦ χωρίου Ροδιὰ (Μουσαλὰρ) ὑψοῦται τύμβος, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ καὶ πλησίον τῶν συμβολῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τιταρησίου [14]. Ὁ τύμβος ὑπῆρξε τὸ κέντρον προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἐσχάτως γενομένου γνωστοῦ [15], ἀρχομένου δὲ ἀπὸ τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς. Πλησίον τοῦ τύμβου ἀνεσκάφησαν πρό τινος λαθραίως τάφοι, οἱ ὁποῖοι, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν τεμαχίων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐκεῖ, ἀνήγοντο εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Οἱ τάφοι φαίνονται κιβωτιόσχημοι.

Κατάπληξιν προξενεῖ καὶ ἐδῶ ἡ ἀφθονία καὶ ἡ ποιότης τῶν λαμπρῶν ὀστράκων μυκηναϊκῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἰδίᾳ ὅπου τὸ ὕδωρ ἀπεκάλυψε τὰς ἐπιχώσεις, ὡς καὶ εἰς τὴν τομὴν προστατευτικῆς αὔλακος,πλησίον τῆς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ. Χωρὶς δισταγμόν, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν σπουδαῖον καὶ ἀκμάζοντα μυκηναϊκὸν οἰκισμόν, ἴσως δὲ μίαν τῶν πόλεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν «νεῶν κατάλογον» τῆς Ἰλιάδος (Β 738 - 750). Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἀποφασισθεῖσα ἤδη παρὰ τῆς Ὑπηρεσίας, ἐλπίζεται ὅτι θὰ γίνῃ εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον.

7. Χόρτον

Παρὰ τὸν γραφικώτατον αὐτὸν παράλιον οἰκισμὸν τῆς Μαγνησίας, ἡ θέσις τοῦ ὁποίου συμπίπτει περίπου πρὸς τὰ ἀρχαῖα Σπάλαυθρα, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Μηλίναν ἄξια λόγου ἀρχαῖα λείψανα. Δύο τάφους τοῦ Δ΄ π. Χ. αἰῶνος ἀνέσκαψεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀ. Λιάγκουρας, ὅστις, εἰδικώτερον μελετήσας τὰ τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, θὰ δημοσιεύσῃ τὰ τῆς σκαφῆς εἰς εἰδικὸν μελέτημα. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἐπεσημάνθησαν καὶ λείψανα κτηρίου χριστιανικῶν χρόνων, ἐξ οἰκίας δὲ τοῦ χωρίου περισυνελέγη ἐπιτύμβιος στήλη, ἐνεπίγραφος : *Σάθων Ἀρκέοντος. Λεοντὶς Σάθωνος γυνή.*

8. Πρόερνα (Νέον Μοναστήριον)

Τὸ χωρίον Νέον Μοναστήριον κατέχει τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Προέρνης [16], κεῖται δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φαρσάλων - Λαμίας, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου διακλαδίζεται αὕτη πρὸς τὴν εἰς Καρδίτσαν ἄγουσαν ὁδόν.

Ἐκ τάφου παρὰ τὸ χωρίον προέρχεται ἀργυρᾶ καρφίς, μήκους 0,15 μ., κοσμουμένη κατὰ τὴν κεφαλὴν μὲ παράστασιν Διονύσου, ὑπὸ μορφὴν καθημένου νεανίσκου κρατοῦντος θύρσον (Πίν. 306 β-γ). Ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως παρεδόθη ἀκέφαλον ἄγαλμα γυναικὸς (ὕψ. σῳζ. 0,70 μ.,), τέχνης μετρίας, ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ εἰδώλια πήλινα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐσχάτως δὲ καὶ ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ κόρης, περὶ τῆς ὁποίας ἀλλαχοῦ θὰ γίνῃ λόγος.

9. Μελίταια

Ἐντὸς ἀγροῦ πλησίον τοῦ χωρίου Μελίταια (Ἀβαρίτσα) εὑρέθη ἐλλιπὴς ἐμπρός, ἀλλὰ πολὺ καλῆς τέχνης κεφαλὴ ἵππου, ἐλαφρῶς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους (μῆκος σῳζ. 0,53, ὕψ. 0,25 μ.). Λέγεται ὅτι καὶ ἄλλα τμήματα μελῶν τοῦ ἵππου εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ, εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ διενεργηθῇ ἐκεῖ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή.

10. Γόμφοι

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀ. Λιάγκουρα εἰς θέσιν «Ἐπισκοπή», παρὰ τὸ Μουζάκιον, εἰς τὴν θέσιν δηλ. τῶν ἀρχαίων Γόμφων, ὅπου κατόπιν σκαφῆς διὰ τὴν θεμελίωσιν δεξαμενῆς ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως.

11. Λαμία

Μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Λαμίας εἰς δύο σημεῖα :

α) Ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Ὑψηλάντου εἰς ἀπόστασιν 100 μέτρων ἀπὸ τῆς Πλατείας Ἐλευθερίας καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ νέου δημοτικοῦ θεάτρου τῆς πόλεως, κατὰ τὴν σκαφὴν τάφρου καλωδίων τοῦ Ο.Τ.Ε. ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς

14. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ τύμβου δύναταί τις ν' ἀποθαυμάσῃ τὴν συμβολὴν τοῦ Τιταρησίου ποταμοῦ (Ξεριᾶ) πρὸς τὸν Πηνειόν: Ὁ πρῶτος, δεχόμενος ὀλίγον πρὸ τῶν συμβολῶν τὰ καθαρὰ ὕδατα τοῦ Εὐρωποῦ (Μάτι), δὲν ἀναμειγνύεται ἀμέσως μὲ τὸ θολὸν τοῦ Πηνειοῦ ρεῦμα, ἀλλ' ἐπί τι διάστημα φαίνεται «ἐπιρρέων». Τὸ φαινόμενον ἀποδίδουν μὲ θαυμαστὴν ἐνέργειαν οἱ ὁμηρικοὶ στίχοι (Β 751 - 54):

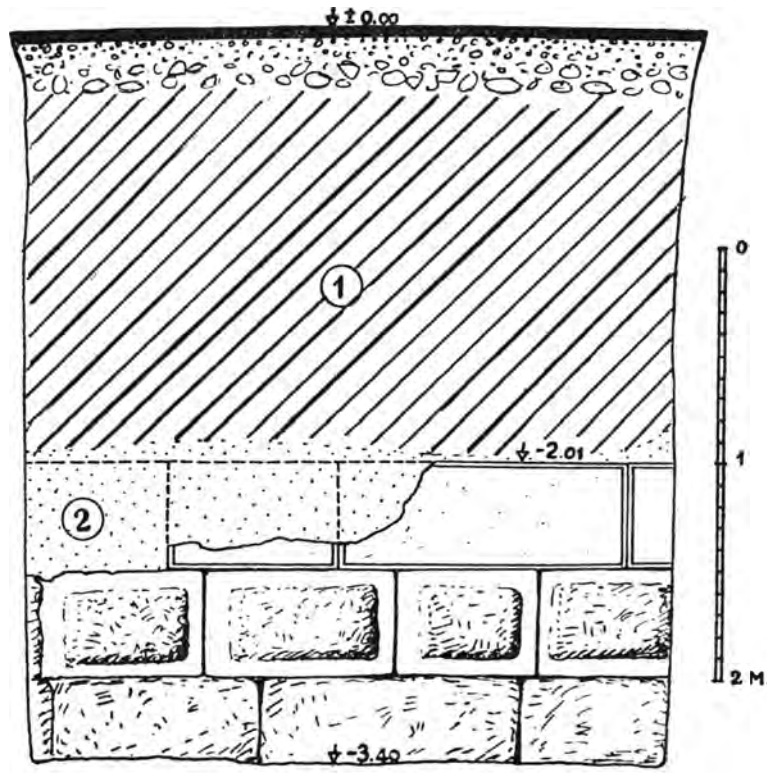
«Οἵ τ' ἀμφ' ἱμερτὸν Τιταρησσὸν ἔργ' ἐνέμοντο,
ὃς ῥ' ἐς Πηνειὸν προΐει καλλίρροον ὕδωρ,
οὐδ' ὅ γε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ,
ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθεν ἐπιρρέει ἠύτ' ἔλαιον.

15. Ὁ A. Hunter, The Bronze Age in Thessaly, Oxford 1953 σ. 9, ἀναφέρει ἐντεῦθεν ὄστρακα τῆς Πρωΐμου Χαλκοκρατίας καὶ Μυκηναϊκά.

Ὀλίγον ἔξω τῆς Ροδιᾶς καὶ πρὸς Ν. αὐτῆς ὑπάρχει ἄλλος, ἄγνωστος μέχρι τοῦδε, προϊστορικὸς συνοικισμὸς (Νεολιθικὰ-Χαλκοκρατικά), ἡ «Μαγούλα», ἐφ' ἧς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου.

16. Πρβλ. Stählin, ἔ.ἀ., 157 κ.ἑ. καὶ G. Daux & De la Coste-Messelière. BCH 48 (1924) 343 κ.ἑ., 355 κ.ἑ.

ἐπιφανείας τεῖχος ἢ περίβολος ἐκ θαυμασίως κατὰ τὸ πλεῖστον εἰργασμένων πωρολίθων (Σχέδ. 3). Εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, κατὰ τὸ παρὰ Stählin (Hell. Thessal., εἰκ. 28 καὶ σ. 216) τοπογραφικὸν διάγραμμα φαίνεται διερχόμενον τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος τῆς πόλεως, ἐκ τοῦ σημείου αὐτοῦ βαῖνον πρὸς τοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους καὶ τὴν Β. γωνίαν τῆς Ἀκρολαμίας. Παρὰ τὴν φημιζομένην πολυτέλειαν τοῦ τείχους τῆς Λαμίας (Διόδωρος, 18, 13, 2) εἶναι ὀλίγον δύσκολον νὰ θεωρηθῇ τεῖχος τὸ κτίσμα, πιθανώτερον δὲ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ περιβόλου ἱεροῦ ἢ ἄλλου δημοσίου κτηρίου (Ἀγορά;). Μερίμνῃ τοῦ Δημάρχου Λαμιέων διετηρήθη τὸ σημαντικὸν αὐτὸ λείψανον τῆς ἀρχαίας πόλεως, κατασκευασθέντος εἰδικοῦ φρεατίου.

Σχέδ. 3. Τμῆμα τείχους (;) ἐν Λαμίᾳ

β) Ἐπὶ τῆς Ὁδοῦ Ἔσλιν, ἐντὸς οἰκοπέδου τοῦ Ι. Στεργιοπούλου, εὑρέθη ὑπὸ ἐργατῶν κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων τάφος ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς βάθος 1.90 μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, κιβωτιόσχημος, διαστάσεων 2,54 × 0,96 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεῦρον πολλὰ φύλλα χρυσοῦ στεφάνου, ἑπτὰ ἐπιτυμβίου στήλης, ὡς καί τινα εἰσέτι φύλλα τοῦ διαλυθέντος στεφάνου.

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ΠΑΕ 1911, 355) μνημονεύει ἴχνη τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ πύργον ἐξ ἐρυθρῶν κροκαιλοπαγῶν κυβολίθων. Ὅντως δὲ καὶ ἐξ ἄλλων τυχαίων εὑρημάτων ἔχει βεβαιωθῇ, ὅτι τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἠκολούθει περίπου τὴν παράλληλον πρὸς τὴν ὁδὸν Ἔσλιν ὁδὸν Πατρόκλου, βορειοανατολικῶς. Τὴν θέσιν τοῦ τείχους παρηκολουθήσαμεν καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Λουκᾶ, ἐντὸς ὁδοῦ προσφάτως διανοιχθείσης. Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ τοποθετηθοῦν τὰ λείψανα αὐτὰ εἰς τὸ σύγχρονον ὑπὸ κλίμακα 1 : 2.000 σχέδιον πόλεως τῆς Λαμίας, τὸ ὁποῖον ἐλπίζω ὅτι ἀλλαχοῦ θὰ δημοσιεύσω.

12. Ἐπιγραφικὰ εὑρήματα

α) Εἰς θέσιν «Πετρόγουρνα», παρὰ τὸ βορείως τοῦ Βόλου χωρίον Μελισσιάτικα καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ξεριᾶ εὑρέθη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη, εἰς δύο τεμάχια, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

Γνουμαρέτα
Εὐαρχ - - - - -

Τὰ γράμματα τοῦ δευτέρου στίχου εἶναι ἀπὸ τοῦ μέσου ἐξηλειμμένα.

β) Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου Ἄτραγος (Κάστρο - Ἀλήφακα) εὑρέθη τμῆμα τοῦ κάτω μέρους ψηφίσματος (πλάτος τῆς στήλης 0,318 μ., ὕψος σῳζόμ. 0,24 μ., πάχ. 0,145 μ., ὕψ. γραμμ. 1 ἑκατοστ.) ἐξ οὗ ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς:

----*LI*----

[. . . . .] σικράτην [καὶ ἀναγράψαι;]

[τὰ δε]δογμένα εἰς κίονα λιθ[ίνην]

[καὶ ἀ]νατεθῆ(ναι) ἐν τῶι τεμένει τοῦ [Ἀ-]

[πόλ]λωνος τοῦ Λυκείου καὶ τὸ γεν[ό]-

[με]νον ἀνήλωμα δοῦναι τοὺς τα-

[μί]ας ἀπὸ τῶγ κοινῶν προσόδων.

[Εἶ]πεν Εὐκλείδης Οἰνόκλου.

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπιτρέπει τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Β΄ π.Χ. αἰῶνος· τὸ μνημονευόμενον τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος Λυκείου τὸ πρῶτον ἤδη γίνεται γνωστόν.

γ) Πλησίον τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Σκοτούσσης («Κάστρο», μεταξὺ τῶν χωρίων Ἄνω Σκοτοῦσσα καὶ Ἁγ. Τριὰς) εὑρέθη μέρος ἐνεπιγράφου ἐπικράνου βάσεως ἀναθηματικοῦ μνημείου, ἐκ μαλακοῦ καὶ λεπτοκόκκου πωρολίθου, ὕψ. 0,25 μ. καὶ πλάτος 0,89 μ. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως (Πίν. 307 β) εἶναι γεγραμμένη τρίστιχος ἐπιγραφή, ἔμμετρος πιθανῶς διὰ μεγάλων γραμμάτων κατὰ τὸν πρῶτον στίχον καὶ μικρῶν εἰς τοὺς λοιπούς, δυστυχῶς πολὺ ἀμυδρῶν:

6 - 7
Ταῦτ' Ἡρακλεῖ Κρατεροφ[. . . . .]
Μέλαντος ἀνέθεκεν δι . δι . οτοι . νδ - - - - - - - - -

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δεξιᾶς πλαγίας πλευρᾶς σῴζονται τρία εἰσέτι γράμματα, ἀποτελοῦντα συνέχειαν καὶ πέρας τοῦ α΄ στίχου:

ιος

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπιτρέπει χρονολόγησιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπάρχει ἐλλειψοειδὴς κοιλότης (0,45 × 0,24, βάθ. 0,06 μ.,) διὰ τὴν ἔνθεσιν πλίνθου ἀγάλματος (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα «κούρου») φαίνεται δὲ ὅτι ἑτέρα ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἐλλεῖπον μέρος τοῦ βάθρου. Οὕτω ἐξηγεῖται τὸ «ταῦτ'» τῆς ἐπιγραφῆς, ἐκ τῆς ὁποίας πιστοποιεῖται ἡ γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων λατρεία τοῦ Ἡρακλέους ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς εὑρέσεως τοῦ βάθρου παρετηρήθησαν λείψανα κτίσματος ἀρχαίου, τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ὁποίου ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἀναλάβωμεν εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον [17].

δ) Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Μητροπόλεως τῆς Ἑστιαιώτιδος εὑρέθη πλησίον τῆς ὁμωνύμου κώμης (πρ. Παλιόκαστρο) ἐνεπίγραφος στήλη ἀετωματικὴ (ὕψος 0,51, πλάτος 0,515 - 0,56 μ.), εἰς τέσσαρα τεμάχια, ἐλλιπὴς κάτω δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (Πίν. 307 γ) καὶ σῴζουσα 21 στίχους «συνθήκης», ἤτοι συμφωνίας μεταξὺ τεσσάρων γενῶν τῆς πόλεως διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἐπιλογὴν τῶν ταγῶν. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖ σπουδαῖον μνημεῖον τῆς θεσσαλικῆς διαλέκτου, μάλιστα δὲ τῆς δυτικῆς, τῆς Ἑστιαιώτιδος, ἐξ ἧς δὲν ἦσαν γνωστὰ μέχρι τοῦδε ἄλλα δείγματα, ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς σημασίας της καὶ τῶν νέων στοιχείων τὰ ὁποῖα παρέχει, θ' ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον ἰδίου μελετήματος.

ε) Βορειοανατολικῶς τῶν ἀρχαίων Φερῶν, ἐντὸς ἀγροῦ τῆς θέσεως «Πενηντάρια» ἢ «Μποῦφος», τοῦ χωρίου Ριζόμυλος, εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρό τινων ἐτῶν μεγάλη μαρμαρίνη στήλη (Πίν. 307 α), ἐλλιπὴς ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω, πλήρης δὲ ὀνομάτων, ἡ ὁποία μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου:

17. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐκ Σκοτούσσης φέρεται προερχόμενον τμῆμα «κούρου», ἐκτεθειμένον εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Ὅτι ἡ πόλις ἦτο ἀρχαιοτάτη, μαρτυροῦν πλὴν τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ αὐτῆς θρυλουμένων (περὶ τῶν τάφων τῶν Ἀμαζόνων, τοῦ δενδρομαντείου τοῦ Διὸς Φηγωναίου, θεωρουμένου ὑπό τινων παλαιοτέρου τοῦ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Δωδώνῃ κ.ἄ.), πολλὰ προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ ἄλλα συναφῆ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σκοτούσσης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως ἐν γένει. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν χαρακτηριστικὰ Μυκηναϊκά.

(A)

(B)

- - - - - - - - - - - -

[- - - - - - - - - - - - - - - - - - -]ς
[- - - - - - - - - - - - - - - - - - -]ος

[- - - - - - - - - - - - - - - - -]δαιος

[- - - - - - - - - - - - - - - - -]ς Δυνάτειος

[- - - - - - - - - - - -]ράστειος

[- - - - - - - - - - -]ιλειος
[- - - - - - - - - - -]ς Εὐδίκειος
[- - - - - - - -'Αν]αξάνδρειος
[- - - - - - - Νι]κοκράτειος
[- - - - - - - - - -]Φειδούνειος
[- - - - - - - 'Α]μυντόρειος

[- - - - - - -]ς Μενάνδρειος
[- - - - - - -]ς Μεννείδαιος
[- - - - - - A]ὐτοκρατόρειος
[- - - - - -]Δυσάρειος

[- - - - - -]ς Μεννείαιος
[- - - - -]ας 'Ανειρίστειος
[- - - Φ]ειδίππειος
[Νικοκράτ]ειος Νικοκράτειος
[Εὐκρατίδ]ας Εὐκρατίδαιος
[Φιλόλα]ος Φιλολάειος
[. . . . .]δειος Εὐρυμεδόντειος

['Αριστο]μένειος 'Αντιλόχειος
[. . .]ανις 'Αργέαιος

[Κλι]όμαχος Θιοζότειος

[Γ]ενναῖος Φιλιππίδαιος
Θέρσουν Νικοκράτειος

Μεγαλοκλίας 'Αλκαμένειος
Πεδδιεὺς Σιμμίαιος
Μεννείας Μεννείαιος
'Αρχέλαος Φρούνειος
'Αμύντουρ Σιμμίαιος
Μόνιμος Μενούνειος
Φίλιππος 'Αναξάνδρειος
'Αψεύδουν Γλαυκέταιος
Νικομένειος Μέννειος
Θίβρουν Γλαυκέταιος
Φειδέλαος Εὐρυλοχίδαιος
'Απείμαντος Φερενίκειος
Φρίκας 'Αριστιούνειος
Κλιόμαχος Μολόσσειος
'Αρχέλαος Μενοίττειος
Πειλοκλίας Μολόσσειος
Λυκῖνος Μνασίππειος
'Αθανάδας Μεννείαιος
Βίας Ἄνδρειος
Πολύδουρος Τεισιφόνειος

Φερα]ῖοι μετ' 'Αλεξάνδροιο
τὰν 'Ασίαν. Γυμνασίαρχοι.

Λιοντομένειος Πιθούνειος

Φίλιππος Πιθούνειος

Μενουνίδας Μενούνδαιος

Λαπρέπεις Δαμαγείτειος
Ἁ Πόλις
'Επικρατίδας Δαμοθοίνειος
'Ιάσουν 'Αλεξάνδρειος
Δαμοκράτεις Φιλίππειος
Εὐβείας Θειοζότειος

Μεννείας Μενούνδαιος
Μενοίτιος Σπερχαῖος
'Επικράτεις Μενεκράτειος
Καλλικλίας Πολίταιος

Εὔνικος Νεικοφάνειος
Καλλικλίας Αὐτοκράτειος
Πίθουν Θιοζότειος
Σῖμος 'Επικρατίδαιος
Θρασύλαος Πολίταιος
Νικοφάνεις Εὐνίκειος
Δαμόφιλος Ξενούνειος

'Αμφίστρατος Κυρσίλειος
Μένουν Θιοζότειος

Σίμουν Πεταλλίαιος

Μάλεικος Θεμιστοκλίαιος
Δύνατος 'Αστοδάμειος

'Αλεύας Θιζότειος
Εὔανδρος Χελούνειος
Καλλικλίας Δαμαγείτειος
'Αρετοκλίας Μελάνταιος
Δαμάγειτος Φιλιππίδαιος
Δαμόθοινος 'Επικρατίδαιος
Κλιονίκας Πολίταιος
Μένουν Μενναῖος
'Αριστίουν Μειριόναιος
'Αριστίουν Φερενίκειος
Μενέδαμος Μενουνίδαιος
Ἑλλάνικος Σουίδαιος
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε
Μετέλιπε

Δύνατος Ἀριστοδάμειος
Λυσίμαχος Ἀστομάχειος
Ἀσκλαπιάδας Νικοκράτειος
Ἰάσουν Λυκοφρόνειος
Γόργασος Οιλυκίδαιος
Λάαρχος Ἀργολάειος
Ἀριστομέδουν Ἀριστομείδειος
Ἀριστομείδεις Ἀριστομένειος
Ἀγαπάνουρ Πολυμείδειος
Μεγαλοκλίας Τιμασιθίειος
Φίλιππος Μενοίττειος
Ἀστίουν Σουίδαιος
Ἐτύμουν Ἐτυμούνειος

Φείδουν Καλλικλίαιος
Μειριόνας Φιλιππίδαιος

Λυκομείδεις Σουίδαιος
Θιόζοτος Νικίππειος
Θιόζοτος Ἀγαθούνειος
[Λ]ιοντοκράτεις Ἀρμοδδίειος
. . .]αιος Ἀγίππειος
Ἀσκλα]πιάδας Με[- - - - - - -

Μετέλιπε
Θιόζοτος Λιοντομένειος
Περδίκκας Διοννύσσειος
Ἀρχέμορος Πολίταιος
Φερεκράτεις Αἰσχύλειος
Παυσαννίας Ἐπικρατίδαιος
Διοκλίας Δαμοφίλειος
Φείδουν Φειρούνδαιος
Μετέλιπε
Ἰάσουν Πειθελάειος
Ἀλέξανδρος Ἰασόνειος
Πίθουν Λιοντομένειος
Νιόπολις Κλιονίκειος

Ὀνομακλεῖς Πε.[- - - -]
Πετ. [- - - - - - - - - - - - - -]

Ἡ συμπλήρωσις τοῦ πρώτου στίχου τῆς δευτέρας στήλης « Φερ]αῖοι» φαίνεται βεβαία, ἐπειδή, πλὴν τοῦ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Φερῶν, πλεῖστα τῶν ἐν αὐτῇ ὀνομάτων ἀπαντοῦν εἰς ἄλλας γνωστὰς ἐπιγραφὰς ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς. Ἀπὸ τὰ 124 ὀνόματα τοῦ καταλόγου τὰ 30 εἶναι ἄγνωστα εἰς θεσσαλικὰς ἐπιγραφάς, τινὰ δὲ εἶναι ὅλως πρωτοφανῆ. Παραλείποντες, ἄλλας παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας δὲν νομίζομεν ἀπαραίτητον νὰ διατυπώσωμεν ἐδῶ, σημειοῦμεν μόνον, ὅτι ὁ ἐν (A) 41 Κλιόμαχος Μολόσσειος εἶναι γνωστός, ὡς ἀναθέτης τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς τῶν Φερῶν (IG IX 2,416). Ἔπειτα ὁ ἐν (B)3 Λιοντομένεις Πιθούνειος καὶ ὁ ἐν (B) 33 Δαμόθοινος ἔχουν σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν στρατηγὸν τῶν Θεσσαλῶν Λεοντομένην Δαμοθοίνου Φεραῖον (186/85 π.Χ., κατ' Εὐσέβιον, Χρον. - Fhg III 704 (Müller). Πρβλ. καὶ IG IX 2,64 καὶ 67), ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος. Τέλος, τὸ ὄνομα *Κυρσίλος ἐν (B) 23 (Ἀμφίστρατος Κυρσίλειος) δεικνύει, ὅτι ἐξ ἄλλου τύπου Κυρσιλίδας προῆλθε τὸ τοπωνύμιον Κυρσιλίδα τόπος τῆς γνωστῆς περὶ ὀρίων μεταξὺ Μελιταιέων καὶ Χαλέων πρὸς Πευματίους ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν (IG IX 2, Add. Ult, σ. XI, ἀριθ. II = Laurent, BCH 25 (1901) 337 κ.ἑ., I. Πρβλ. F. Stählin, AM 39 (1914), 83, κ.ἑ.).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ ΝΗΣΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

1. Φθιώτιδες Θῆβαι (Νέα Ἀγχίαλος)

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας (Νέαν Ἀγχίαλον) ἀνετέθη κατὰ τὸ ἔτος 1963, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εἰς τὸν ὑπογράφοντα.

Σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν ὑπῆρξεν, ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀφαίρεσις μεγάλων ὄγκων χωμάτων ἀπὸ τῶν χώρων δυτικῶς καὶ νοτίως τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1960 ἀνασκαπτομένου σημαντικοῦ κοσμικοῦ κτίσματος, κειμένου ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Πυράσου καὶ εἰς τὸν μεταξὺ τῶν Βασιλικῶν Α καὶ Β χῶρον, ἀφ' ἑτέρου ἡ συνέχισις τῆς ἀποκαλύψεως τῶν κτηριακῶν λειψάνων τοῦ κτίσματος τούτου πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ καὶ καθορισμὸν τῶν διαφόρων κτηριακῶν φάσεων.

Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὡς ἀνωτέρω τεθέντος σκοποῦ ἐπετεύχθη διὰ τῆς ἀποχωματώσεως ἐπιφανείας γῆς, ἐκτάσεως, δυτικῶς μὲν τοῦ αἰθρίου, μήκους 35 μ., πλάτους 17 μ., ὕψους 0,60 μ., εἰς τὸν νοτίως δὲ τοῦ κτίσματος χῶρον, μήκους 53 μ., πλάτους 7.50 μ. καὶ ὕψους 0,50 μ.

Ἔχει παρατηρηθῆ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1960 μέχρι σήμερον πορείαν τῶν ἐργασιῶν, ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνασκαπτομένου κτίσματος καλύπτεται ὑπὸ ἐπιχώσεων μέσου ὕψους 0,80 ἕως 1 μ., προξενηθεισῶν ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῶν κατερχομένων ἐκ τῶν πρὸς βορρὰν κειμένων λόφων. Δι' ἐπανειλημμένων ἐρευνῶν καὶ δοκιμῶν διεπιστώθη, ὅτι αἱ ἐπιχώσεις αὗται οὐδεμίαν σημασίαν παρουσιάζουν ἀπὸ στρωματολογικῆς ἐπόψεως, στεροῦνται δὲ παντελῶς ὀστράκων ἢ ἄλλων εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν ἐνεργουμένην ἀνασκαφήν. Ὅθεν ἐκρίθη ὄχι μόνον ἀκίνδυνον ἀλλὰ καὶ σκόπιμον καὶ λίαν ὠφέλιμον, ὅπως ἡ ἀφαίρεσις στρώματος τῆς ἐπιχώσεως ἕως ὕψους 0,60 μ. πραγματοποιηθῆ διὰ μηχανοκινήτου ἐκσκαφέως. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου διευκολύνθη τὸ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς, ἐγένετο οἰκονομία χρόνου καὶ χρημάτων καὶ ἐπετεύχθη ἡ ὁμαλὴ πρόσβασις τοῦ κτηρίου διὰ τῆς κλίμακος τῆς νοτίας πλευρᾶς (Σχέδ. 1 καὶ 2· Πίν. 308 α).

Κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἐπετεύχθησαν ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ παράσχουν σημαντικὴν βοήθειαν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν διαφόρων φάσεων αὐτοῦ.

Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα κατὰ τομεῖς ἔχουν ὡς ἑξῆς :

Εἰς τοὺς τομεῖς Β καὶ Γ - Δυτικῶς τῆς Δυτικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου (Σχέδ. 1, κάτοψις) ἀπεκαλύφθησαν δύο μεγάλα ὀρθογώνια, περίπου, δωμάτια, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ὁποίων μετὰ τῶν ἄλλων διαμερισμάτων τοῦ κτηρίου δὲν κατέστη δυνατὸν εἰσέτι νὰ καθορισθῆ. Αἱ ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ δωματίου Β (Σχέδ. 1) ἐπεκτείνονται εἰς τὴν νοτίως ἡμικυκλικὴν δεξαμενὴν καὶ τὸ πρὸς δυσμὰς δωμάτιον Γ, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται εἰς τὴν βορείαν στενὴν πλευράν. Εἰς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τετραγώνου διατομῆς, κτιστός, καλυπτόμενος διὰ πλακῶν ἐκ λίθου διασχίζει τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου Γ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ἐξέρχεται διὰ τοῦ νοτίου στενοῦ τοίχου, ἵνα συνεχισθῆ πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἡ σκαφὴ φθάσασα εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπέδωκεν ἐλάχιστα παλαιοχριστιανικὰ ὄστρακα, ἄνευ σημασίας καὶ τρία νομίσματα. Τούτων τὸ ἓν εἶναι τῶν Φαλάννων (400 - 344 π.Χ.).

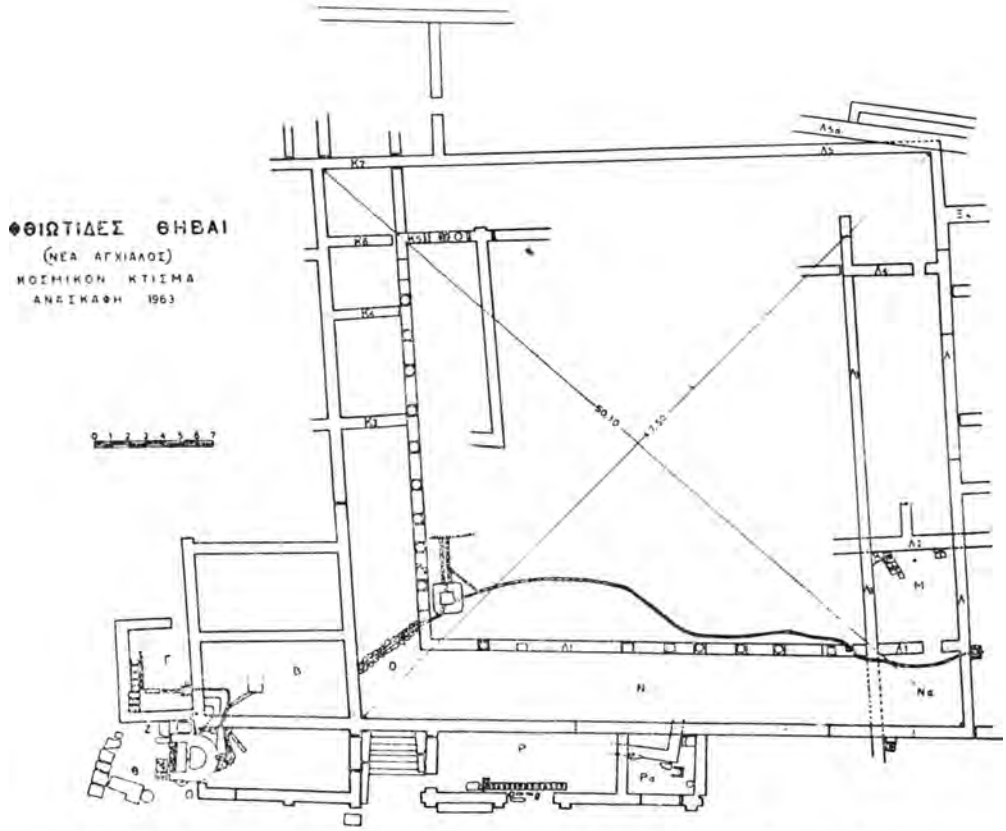
Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζεται κεφαλὴ νύμφης ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἱππεὺς τρέχων πρὸς τὰ δεξιά.

Τὰ ἕτερα δύο νομίσματα εἶναι τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' (527 - 565 μ.Χ.). Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτωρ ἐν προτομῇ πρὸς τὰ δεξιά. Εἰς τὴν στεφάνην ἡ ἐπιγραφή : DNIVSTINIAVS PPAVC. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τὰ γράμματα: AISP (AP = ANNO PRIMO. IS = IVSTINIANVS) (Πίν. 308 β-γ)[1].

Εἰς τὸν Τομέα Θ, εὑρισκόμενον νοτίως τῶν δωματίων Β καὶ Γ (Σχέδ. 1, κάτοψις), ἠρευνήθη ὁ περὶ τὴν ἡμικυκλικὴν δεξαμενὴν χῶρος, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ καθορισθῆ τὸ ἀκριβὲς σχέδιον τῆς δεξαμενῆς, ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ἐξακριβωθῆ ἐὰν ὑφίστανται λείψανα παλαιοτέρου κτίσματος. Καὶ λείψανα μὲν παλαιοτέρου κτηρίου δὲν εὑρέθησαν, καθωρίσθη ὅμως ἡ σχεδὸν πεταλοειδὴς μορφὴ τῆς ἡμικυκλικῆς δεξαμενῆς καὶ αἱ μεταβολαὶ ἃς ὑπέστη. Αὕτη ἀρχικῶς διηρεῖτο εἰς δύο μέρη (Σχέδ. 1, κάτοψις). Τὸ ἀνατολικόν, σχήματος ἡμικυκλίου ἐν κατόψει, τὸ ὁποῖον ὡς ἦτο πεφραγμένον πανταχόθεν, ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ὕδατος. Αἱ ἐσωτερικαὶ παρειαὶ τῶν τοίχων τοῦ ἡμι-

1. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν Ἐπιμελήτριαν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Μάντω Οἰκονομίδου διὰ τὴν πρόθυμον καὶ πολύτιμον συνδρομὴν αὐτῆς εἰς τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ταύτισιν τῶν νομισμάτων.

κυκλίου τούτου εἶναι ἐπικεχρισμέναι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος (κορασανίου), τὸ δὲ δάπεδον εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μεγάλων πηλίνων πλακῶν (0,50 × 0,50 μ.) διακεκοσμημένων διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων. Τὸ δυτικὸν μέρος τῆς δεξαμενῆς ἀρχικῶς ἦτο ἀνοικτὸν πρὸς δυσμάς. Ἔπειτα ὅμως ἀπεφράγη διὰ τοιχαρίου κατασκευασθέν-

Σχέδ. 1. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτηρίου τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν

τος εἰς τὰ ἄκρα τοῦ πετάλου, προφανῶς δι' αὔξησιν τῆς χωρητικότητος τῆς δεξαμενῆς. Τὸ ὅτι τὸ τοιχάριον τοῦτο εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη δεικνύει ἡ διάφορος καὶ ἀμελὴς αὐτοῦ κατασκευὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν λίαν ἐπιμεμελημένην δι' ὀπτῶν πλίνθων τοιαύτην τῆς δεξαμενῆς, ὡς καὶ τὸ ὀργανικῶς ἀσύνδετον τούτου μετὰ τῶν τοίχων ταύτης (Πίν. 308 δ).

Καὶ αἱ παρειαὶ τῶν τοίχων τοῦ δευτέρου τούτου μέρους εἶναι ὁμοίως ἐπικεχρισμέναι διὰ κορασανίου, τὸ δάπεδον ὅμως αὐτοῦ εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ φαιῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Μαρμαρίνη πλάξ εὑρεθεῖσα εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς πρὸ τοῦ μεταγενεστέρου τοιχαρίου φέρει τέσσαρας ὀπάς, δι' ὧν ἐγίνετο προφανῶς ἡ ἀποστράγγισις τῶν ὑδάτων. Ἡ δεξαμενὴ ἐτροφοδοτεῖτο δι' ὕδατος διοχετευομένου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμικύκλιον αὐτῆς δι' ἀγωγοῦ ἐκ πηλίνων σωλήνων, ἐκ τοῦ βορείως κειμένου δωματίου Β καὶ καταλήγοντος εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου τοῦ ἡμικυκλίου (Σχέδ. 1).Τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς δεξαμενῆς δάπεδον εἶναι ἐξ ἰσχυροῦ μείγματος χάλικος, ἀσβέστου καὶ πηλοῦ.

Πολύπλοκον σύστημα διοχετεύσεως ὕδατος καὶ ἀποχετεύσεως ἐκ κυλινδρικῶν πηλίνων σωλήνων ἢ κτιστῶν αὐλάκων, διακλαδοῦται εἰς τοὺς χώρους Β, Γ, Ζ, Θ καὶ τὴν δεξαμενὴν (Σχέδ. 1, κάτοψις).

Ἐκ τούτου, ὡς καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν εὑρεθέντων θραυσμάτων ἀγγείων συνάγεται ὅτι οἱ χῶροι οὗτοι ἀνῆκον εἰς κεραμουργικὸν ἐργαστήριον.

Μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων ἀντικειμένων ἀριθμοῦνται:

Δύο πήλινα ὑψηλὰ ἀγγεῖα ὁμοιάζοντα πρὸς μυ-

ροδοχεῖα, μία ὑδρία, εἰς ἀμφορεύς, κυάθιον τεθραυσμένον, λύχνος τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ὁ ἄνω ὁριζόντιος δίσκος, τέσσαρα Βανδαλικὰ νομίσματα καὶ ἓν ὑστερορρωμαϊκόν, ἐφθαρμένα, χρονολογούμενα κατὰ τοὺς 4ον καὶ 5ον μ. Χ. αἰῶνας.

Εἰς τὴν δυτικὴν στοὰν τοῦ αἰθρίου ἀπεκαλύφθη ὁ δυτικὸς τοῖχος ταύτης ἀπὸ τῆς κλίμακος ἕως τῆς συναντήσεώς του μετὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου Κ7. Κατὰ τὴν ἀνατολικήν του πλευρὰν διασταυροῦται μετὰ τῶν τοίχων Κ3, Κ4 καὶ Κ6 (Σ χ έ δ. 1, κάτοψις). Οἱ τρεῖς οὗτοι τοῖχοι εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν συνδέονται ὀργανικῶς μετὰ τῆς κιονοστοιχίας Κ2. Κατεσκευάσθησαν ἐπομένως κατὰ μίαν τῶν τελευταίων φάσεων τοῦ κτηρίου, ὅτε δι' ἐπαλλήλων προσθηκῶν καὶ μεταβολῶν εἶχεν ἀλλοιωθῆ ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τούτου. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι καὶ ἡ κιονοστοιχία Κ2 κατὰ μίαν τῶν τελευταίων φάσεων τοῦ κτίσματος ἀντικατεστάθη διὰ συνεχοῦς τοίχου, εὐτελοῦς κατασκευῆς.

Κατὰ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην ἀφῃρέθησαν οἱ κίονες, παρέμειναν ὅμως αἱ βάσεις, αἵτινες ἐνεσωματώθησαν εἰς τὸν κατασκευασθέντα συνεχῆ τοῖχον.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην εἰς τὴν δυτικὴν στοὰν τοῦ αἰθρίου περισυνελέγησαν ὄστρακα παλαιοχριστιανικῶν ἀγγείων, θραύσματα ὑαλίνων δοχείων καὶ πήλινον ἀγγεῖον εἰς σχῆμα μυροδόχης, ἐλλιπὲς κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸ στόμιον, σῳζομένου ὕψους 0,155 μ. (Π ί ν. 309α).

Ἐγένετο στρωματολογικὴ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ τετραπλεύρου φρεατίου καὶ τῶν κιονοστοιχιῶν Κ2 καὶ Λ1 (Σ χ έ δ. 1, κάτοψις). Διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ βάθους τῶν ζωνῶν ἐλήφθη ὡς ἀφετηρία ἡ κορυφὴ τῆς σῳζομένης τοιχοποιΐας τῆς κιονοστοιχίας Κ2.

Αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις κατὰ ζώνας ἔχουν ὡς ἑξῆς :

α.΄ ζώνη, βάθους 0,30 - 0,80 μ. Χώματα ἄνευ ἐνδιαφέροντος, ἀνάμεικτα μετὰ συντριμμάτων τοιχοποιΐας.

β.΄ ζώνη, βάθους 0,80 - 1 μ. Τὰ χώματα ὡς πρὸς τὸ χρῶμα καὶ τὴν σύνθεσιν εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ χώματα τῆς προηγουμένης ζώνης. Ἐδῶ ὅμως ὑπάρχει ποσότης ἄμμου καὶ ὑπολείμματα πυρκαϊᾶς. Τὰ ὄστρακα δὲν παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον.

γ.΄ ζώνη, βάθους 1 - 1.20 μ. Ἐξαφανίζονται τὰ συντρίμματα τοιχοποιΐας καὶ τὰ χώματα λαμβάνουν ἐλαφρῶς κίτρινον χρῶμα. Αὐξάνει ἡ ποσότης τῆς ἄμμου ὡς καὶ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς πυρκαϊᾶς. Ὄστρακα ἐξ ἀγγείων παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς ἄνευ ἐνδιαφέροντος.

δ.΄ ζώνη, βάθους 1.20 - 1.40 μ. Χώματα τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῆς προηγουμένης ζώνης. Ἡ ποσότης τῶν παλαιοχριστιανικῶν ὀστράκων ἐλαττοῦται, ἐνῷ ἐμφανίζονται μελαμβαφῆ καὶ ἐρυθροβαφῆ ὄστρακα.

ε.΄ ζώνη, βάθους 1.40 - 1.65 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Ὄστρακα μόνον μελαμβαφῆ καὶ ἐρυθροβαφῆ ἀλλ' εἰς ἐλαχίστην ποσότητα. Τὸ βάθος εἰς ὃ ἔφθασεν ἡ ἔρευνα, ἤτοι 1.65 μ. ὑπὸ τὴν κορυφὴν τῆς κιονοστοιχίας Κ2, εἶναι χαμηλότερον τοῦ πλακοστρώτου πυθμένος τοῦ φρεατίου. Οὐδὲν ἴχνος παλαιοτέρου κτίσματος εὑρέθη.

Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς κιονοστοιχίας Λ1 ἄρχεται ἀπὸ βάθους 0,95 μ., ἐνῷ ἡ τῆς κιονοστοιχίας Κ2 ἀπὸ βάθους ἔτι μεγαλυτέρου τοῦ ἐρευνηθέντος 1.65 μ.

Λίαν σημαντικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν οἰκοδομικῶν περιόδων τοῦ ἐρευνωμένου κτίσματος, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ δωμάτιον Ρα, τὸ εὑρισκόμενον νοτίως τῆς στοᾶς Ν καὶ ἀνατολικῶς τοῦ δωματίου Ρ (Σ χ έ δ. 1, κάτοψις).

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.85 μ. εἶναι τὰ ἑξῆς: α΄. τοῖχος, ὅστις, σχηματίζων ὀρθὴν γωνίαν βαίνει δυτικῶς μέν, ὑπὸ τὸ δωμάτιον Ρ, βορείως δὲ ὑπὸ τὴν πλακόστρωτον στοὰν Ν. Ἡ τοιχοποιΐα του εἶναι ἰσχυρά, δι' ἀκατεργάστων λίθων, εἰς ἣν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ ὀπτοὶ πλίνθοι, εἷς τῶν ὁποίων εἰς σχῆμα καμπύλον ἔχει διαστάσεις 0,53 × 0,25 × 0,075 μ. β΄. Παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθη ἑστία ἢ κλίβανος. Ἡ ἑστία αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τετραγώνων ὠμῶν πλίνθων διαστάσεων 0,37 × 0,37 × 0,20 μ. τοποθετημένων οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζεται κεφαλαῖον Π, μὲ τὴν ἀνοικτὴν πλευρὰν πρὸς δυσμάς (Π ί ν. 309β). Τὸ δάπεδον αὐτῆς εἶναι ἐκ πεπατημένου χώματος. Ἦτο πλήρης τέφρας, πρὸ αὐτῆς δὲ εὑρέθη πλῆθος κελύφων πορφυρῶν ὀστρακοειδῶν. Καὶ γ΄. δάπεδον ἐκ πεπατημένου χάλικος, εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην μὲ τὴν τοῦ δαπέδου τῆς ἑστίας.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι κατὰ τοῦτο σημαντικά, διότι ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξιν κτίσματος παλαιοτέρου τοῦ ἐρευνωμένου. Λόγῳ δὲ τοῦ διαφόρου προσανατολισμοῦ τοῦ εὑρεθέντος τοίχου, εἰκάζεται ὅτι τὸ παλαιότερον τοῦτο κτίσμα ἦτο οἰκοδομικῶς ἄσχετον πρὸς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ὕστερον ἐγερθὲν κοσμικὸν κτήριον.

Πήλιναι πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ νεωτέρου τούτου κτηρίου εὑρέθησαν κατὰ χώραν εἰς βάθος 1.60 μ., ἤτοι κατὰ 0,25 μ. ὑψηλότερον τῶν περιγραφέντων ὡς ἀνωτέρω λειψάνων τοῦ παλαιοτέρου κτίσματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ δάπεδον τοῦτο τὸ διεδέχθη ἕτερον, τμήματα τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν

κατὰ 1 μ. ὑψηλότερον. Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τούτου δεικνύει ἀβαθὴς πηλίνη φιάλη, εὑρεθεῖσα ὁριζοντίως τοποθετημένη ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ δάπεδον τοῦτο ἀνήκει εἰς μίαν τῶν τελευταίων φάσεων τοῦ κτηρίου. Ἡ φιάλη ἔχει διάμετρον 0,34 μ. καὶ ὕψος στεφάνης 0,05 μ. (Π ί ν. 309 β)

Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων τοῦ δωματίου Ρα' σημειοῦνται τὰ ἑξῆς:

1) Νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Πρόβου (276 - 282 μ.Χ.).

Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται ἐν προτομῇ πρὸς τὰ ἀριστερὰ φέρων περικεφαλαίαν. Εἰς τὴν στεφάνην ἡ ἐπιγραφὴ I MPCMAVRPROBVS PAVG

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ὁμοίως ὁ αὐτοκράτωρ ἔφιππος βαδίζων πρὸς τὰ ἀριστερά. Εἰς τὴν στεφάνην ἡ ἐπιγραφή : VIRTVS PROBI AVG.

Τὸ νόμισμα ἐκόπη εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Κυζίκου.

2) Νόμισμα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' (527 - 565 μ. Χ.), ὡς τὸ περιγραφὲν ἐν τοῖς πρόσθεν.

3) Νόμισμα Βανδάλων, ἐφθαρμένον. Διακρίνεται ἀμυδρῶς Αὐτοκράτωρ ἱστάμενος πρὸς τὰ ἀριστερά.

4) Νόμισμα Ρωμαϊκὸν τοῦ 4ου αἰ. μ. Χ. ἐφθαρμένον.

5) Ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς τοῦ συνήθους παλαιοχριστιανικοῦ σχήματος, τεθραυσμένος, πλήρης τέφρας.

6) Πήλινος ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς μετὰ 2 λαβῶν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀστᾶ βρέφους. Ὁ ἀμφορεὺς οὗτος εὑρέθη εἰς βάθος 0,90 μ. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ταφὴ τοῦ βρέφους ἐγένετο καθ' ἣν ἐποχὴν δάπεδον τοῦ δωματίου Ρα' ἦτο τὸ εὑρεθὲν εἰς βάθος 0,50 μ., τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου προσδιορίζει, ὡς ἀνεγράφη ἀνωτέρω, ἡ κατὰ χώραν εὑρεθεῖσα πηλίνη φιάλη. Ὑπενθυμίζεται ὅτι καὶ κατὰ τὴν περυσινὴν ἔρευναν εὑρέθη εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον Ρα'. ἕτερος πήλινος ἀμφορεὺς περιέχων ὀστᾶ βρέφους.

7) Ἀκέραιος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος, μήκους 0,125 μ., πλάτους 0,07 μ. καὶ ὕψους 0,05 μ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δίσκου καὶ ἐντὸς στεφάνης ἐκ μικρῶν ἐφαπτομένων κύκλων, διαγράφεται ἰσοσκελὴς σταυρός, εἰς τὰς κεραίας τοῦ ὁποίου σχηματίζονται ἀνὰ τέσσαρες ὁμόκεντροι κύκλοι. Εἰς τὴν στεφάνην τοῦ δίσκου εἰκονίζονται τέσσαρα πτηνά, πιθανῶς πέρδικες, ἀνὰ δύο εἰς ἕκαστον ἡμικύκλιον καὶ εἰς τὰ κενὰ τὰ δημιουργούμενα μεταξὺ τῶν τριῶν δένδρων ἑκάστου ἡμικυκλίου (Π ί ν. 310 β).

8) Ἀκέραιος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος, μήκους 1.112 μ., πλάτους 0,068 μ. καὶ ὕψους 0,047 μ.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ δίσκου εἰκονίζεται, λίαν ἐφθαρμένον ὅμως, σῶμα ἀνδρός, προφανῶς γυμνόποδος, φέροντος βραχὺ ἔνδυμα μέχρι τῶν γονάτων. Εἰς τὴν στεφάνην τοῦ δίσκου ἐναλλάσσονται ὁμόκεντροι κύκλοι μετὰ τετραφύλλων ροδάκων.

9) Νόμισμα Βανδάλων, ἐφθαρμένον.

10) Ἀσσάριον Θεοδοσίου τοῦ Α'. Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται ἐν προτομῇ πρὸς τὰ δεξιά.

Εἰς τὴν στεφάνην ἡ ἐπιγραφή: DNTHEODOSI VS PF AVG. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται Νίκη βαδίζουσα πρὸς τὰ ἀριστερὰ σύρουσα αἰχμάλωτον. Εἰς τὴν στεφάνην ἡ ἐπιγραφή: SALVS REIPVBLICAE.

Ἐκόπη εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὸ 388 - 392 μ.Χ. Ἐκ τῶν ἀντικειμένων τούτων τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ 3 εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.20 μ., τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 εἰς βάθος 1.20 - 1.50 μ., τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 εἰς βάθος 1.50 - 1.60 μ., τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 εἰς βάθος 0,90 μ. καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 - 10 εἰς βάθος 1.60 - 2.20 μ. Δύνανται ἑπομένως τὰ εὑρήματα ταῦτα νὰ ἀποτελέσουν στοιχεῖα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν οἰκοδομικῶν μεταβολῶν τοῦ κτίσματος.

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ λεπτομερὴς στρωματολογικὴ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα Μ, εἰς χῶρον ὁριζόμενον ὑπὸ τῶν τοίχων Λ3, Λ2 καὶ Λ (Σ χ έ δ. 1, κάτοψις). Πέρυσιν ἡ στρωματολογικὴ ἔρευνα εἶχε φθάσει εἰς βάθος 1.05 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν τοίχων Λ2 καὶ Λ3. Ἑπομένως ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ βάθους ἑκάστης τῶν ζωνῶν κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὸ βάθος τοῦτο. Ἐκτὸς τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν συμπερασμάτων ἐπὶ τῆς στρωματολογικῆς συνθέσεως τῶν χωμάτων εἰς τὸν τομέα Μ, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς λίαν σημαντικὰ στοιχεῖα μελέτης δύο τοῖχοι εὑρεθέντες εἰς βάθος 2.10 μ. ὑπὸ τὸν τοῖχον Λ2, 3.25 μ. δὲ ἀπὸ τῆς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐκ τῶν δύο τούτων τοίχων, ὁ μὲν ἀνατολικός, σῳζόμενος εἰς ὕψος 0,40 μ., σύγκειται ἐξ ἀκατεργάστων λίθων, μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων, καὶ «χωματολάσπης», ὡς συνδετικοῦ μείγματος, ὁ δὲ δυτικός, σῳζόμενος εἰς ὕψος 0,30 μ., ἔχει τὴν αὐτὴν σύνθεσιν μὲ τὸν προηγούμενον, παρουσιάζει ὅμως περισσοτέραν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν κατασκευήν. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν δύο τούτων τοίχων εἶναι διάφορος τοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος καὶ τῶν κτηριακῶν λειψάνων, τῶν εὑρεθέντων ἐν τῷ δωματίῳ Ρα', περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος. Ἐκ τοῦ διαφόρου προσανατολισμοῦ, τῆς διαφόρου κατασκευῆς καὶ τοῦ μεγάλου βάθους, συνάγεται ὅτι οἱ δύο τοῖχοι

τοῦ τομέως Μ ἀνήκουν εἰς κτίσμα ἀναγόμενον εἰς μίαν τῶν παλαιοτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου, παλαιοτέραν ἐκείνης εἰς ἣν ἀνήκουν τὰ λείψανα τοῦ κτηρίου τοῦ δωματίου Ρα'.

Αἱ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς στρωματογραφίας τοῦ τομέως Μ, ἀπὸ βάθους 1.05 μ. καὶ κατωτέρω, ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ζώνη α'. βάθους 1.05 - 1.15 μ. Χώματα φυσιολογικὰ μὲ θραύσματα κεράμων στέγης. Ὄστρακα παλαιοχριστιανικά.

Ζώνη β'. βάθους 1.15 - 1.25 μ. Αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις.

Ζώνη γ'. βάθους 1.25 - 1.35 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων θραῦσμα μελαμβαφοῦς ἀγγείου μὲ ἐγχαράκτους, κατακορύφως, πυκνὰς γραμμάς. Νομίσματα: 1) Ἑλληνικῆς πόλεως, τοῦ 2ου πιθανῶς αἰῶνος μ.Χ., λίαν ἐφθαρμένον.

2) Τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Β'. Ἐκόπη εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 337 - 340 μ.Χ.

3) Εἰκοσανούμιον τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καὶ Σοφίας. Εἶναι ἐπίσης τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκόπη τὸ τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων τούτων (570 - 1 μ.Χ.).

4) Τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' (1143 - 1180 μ.Χ.). Ἐκόπη ἐπὶ ἑτέρου νομίσματος καὶ εἶναι ἐφθαρμένον.

Ζώνη δ'. βάθους 1.35 - 1.50 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Τὸ συνολικὸν βάθος ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τοίχου Λ3 εἶναι 1.70 μ.

Ζώνη ε'. βάθους 1.50 - 1,55 μ. Χώματα τὰ αὐτά.

Ζώνη στ'., 1.55 - 1.60 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Ὄστρακα ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας.

Ζώνη ζ'. βάθους 1.60 - 1.65 μ. Αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις.

Ζώνη η'. βάθους, 1.65 - 1.70 μ. Ὁμοίως.

Ζώνη θ'. βάθους 1.70 - 1.75 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Μεταξὺ τῶν ὀστράκων: δύο θραύσματα ἐρυθροβαφοῦς ἀγγείου μετ' ἐγχαράκτων κοσμημάτων: ἓν θραῦσμα ἀγγείου χρώματος κιτρίνου μετ' ἐρυθρῶν γραμμῶν καὶ ἓν θραῦσμα μελαμβαφοῦς ἀγγείου.

Νομίσματα: 1) Τοῦ αὐτοκράτορος Ἁδριανοῦ. Εἰς τὴν πρόσοψιν, ἔνθα ἡ προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ ἐπιγραφή, Α Δ Ρ Ι Α Ν Ο Ν Κ Α Ι C Α - Ρ Α Θ Ε C C Α Λ Ο Ι. Εἰς τὴν ὄπισθεν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ Ἰτωνία Ἀθηνᾶ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Ν Ι Κ Ο Μ Α Χ Ο Υ. 2) Τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν μετὰ προτομῆς καὶ ἐπιγραφῆς τῆς Κ Ο Ρ Ν Η Σ C Α Λ Ο Ν Ι Ν Η Σ (Πίν. 309γ).

Ζώνη ι'. βάθους, 1.75 - 1.90 μ. Χώματα τὰ αὐτά. Θραύσματα μελαμβαφοῦς ἀγγείου.

Ζώνη ια'. βάθους 1.90 - 2 μ. Χώματα σκοτεινόχροα. Ὑπολείμματα πυρκαϊᾶς καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ζώνης. Ὄστρακα ἐλάχιστα μεταξὺ τῶν ὁποίων βάσις μικροῦ ἀγγείου καὶ θραῦσμα μετὰ διχρώμου—κιτρίνου, ἐρυθροῦ—διακόσμου.

Ζώνη ιβ'. βάθους 2.10 μ. Ἡ ποσότης τῶν χωμάτων ἐλαττοῦται καὶ ἐμφανίζεται ἄμμος θαλάσσης. Συνεχίζονται τὰ ὑπολείμματα πυρκαϊᾶς. Ὄστρακα ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων μετ' ἐρυθροῦ διακόσμου.

Ἀνευρίσκονται τεμάχια ὠμῶν πλίνθων. Εἰς τὸ βάθος τῶν 2.10 μ. ἀπεκαλύφθησαν οἱ δύο τοῖχοι οἱ ἀνήκοντες εἰς κτήριον τῆς παλαιοτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος.

Ζώνη ιγ'. βάθους 2.10 - 2.20 μ. Αἱ αὐταὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν χωμάτων. Περισυνελέγη ἓν μόνον θραῦσμα μελαμβαφοῦς ἀγγείου μετ' ἐρυθροῦ διακόσμου.

Ζώνη ιδ'. βάθους 2.20 - 2.40 μ. Χώματα μετὰ ἄμμου, ἄνευ ὀστράκων, Ἐλαττοῦνται τὰ ἴχνη πυρκαϊᾶς.

Ζώνη ιε'. βάθους 2.40 - 2.60 μ. Ἐλαττοῦται ἡ ποσότης τῶν χωμάτων καὶ κυριαρχεῖ ἡ ἄμμος. Τὰ ἴχνη τῆς πυρκαϊᾶς γίνονται ἀραιά.

Ζώνη ιστ'. βάθους 2.60 - 2.80 μ. Τὸ ἔδαφος εἶναι πλέον ἀμμῶδες. Περισυνελέγη ἓν μόνον θραῦσμα μελανομόρφου ἀγγείου.

Ζώνη Ιζ'. βάθους 2.80 - 3 μ. Ἔδαφος ἀμμῶδες μετὰ χαλίκων, ὀστράκων.

Ζώνη ιη'. βάθους 3 - 3.25 μ. Ὁμοίως. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ θάλασσα ἔφθανε παλαιότερον ἕως τοῦ κτηρίου εἰς ὃ ἀνήκουν οἱ δύο τοῖχοι οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τὸν τομέα Μ.

Ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ συνθέσεως τῶν τοίχων Λ2 καὶ Λ3 κατὰ ζώνας ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἔχει ὡς ἀκολούθως:

α'. ζώνη, ὕψους 0,40 μ. Λίθοι φαιοῦ χρώματος, ἀκατέργαστοι ἀλλὰ μὲ λείαν τὴν ἐπιφάνειαν, ὕψους 0,05 - 0,12 μ. καὶ μήκους 0,15 - 0,25 μ. Συνδετικὸν μεῖγμα ἐξ ἀσβέστου καὶ χονδρῆς ἄμμου.

β'. ζώνη, ὕψους 0,25 μ. Τέσσαρες ἐπάλληλοι σειραὶ ὀπτῶν πλίνθων μὲ ἰσόπαχον συνδετικὸν μεῖγμα μεταξὺ αὐτῶν.

γ'. ζώνη, ὕψους 0,26 μ. Ὁμοία κατασκευὴ πρὸς τὴν α' ζώνην.

δ'. ζώνη, ὕψους 0,27 μ. Ὁμοία κατασκευὴ πρὸς τὴν β' ζώνην.

ε'. ζώνη, ὕψους 1 μ. Κοινὴ τοιχοποιΐα ἐκ λίθων ἀκατεργάστων μικρῶν διαστάσεων καὶ συνδετικοῦ μείγματος ἐξ ἀσβέστου καὶ χονδρῆς ἄμμου.

Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ἀνασκαπτομένου κοσμικοῦ κτίσματος, εἰς τὸν χῶρον δηλαδὴ τὸν περιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν τοίχων Λ3, Λ4, Λ καὶ Λ5 (Σχέδ. 1), ἡ σκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Οἱ τοῖχοι Λ καὶ Λ5 ἀπεκαλύφθησαν εἰς ὕψος 2.90 μ. (Πίν. 310 α). Τὰ χώματα ἦσαν ἐξ ἐπιχώσεων, ἄνευ στρωματολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, μὲ παντοειδῆ εὑρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερον ἄξια λόγου εἶναι: 1) λίθινος πέλεκυς παρασυρθείς, προφανῶς, διὰ τῶν ὑδάτων ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου τῆς Πυράσου, 2) Ἀσσάριον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Β', κοπὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὸ 337 - 360 μ.Χ., 3) πήλινος λύχνος τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ 4) ὁ ἄνω δίσκος πηλίνου λύχνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται νέος ἀνὴρ κρούων τὰς χεῖρας καὶ δίδων οὕτω τὸν χρόνον εἰς τὴν πρὸ αὐτοῦ χορεύουσαν ἄρκτον (Πίν. 310 γ).

Διεπιστώθη ὅτι ὁ τοῖχος Λ5 (Σχέδ. 1) εἶναι σύγχρονος πρὸς τοὺς τοίχους Λ4 καὶ Λ, ἐνῷ ὁ τοῖχος Λ5α ἀνήκει εἰς παλαιοτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων καταδεικνύεται, ὅτι τὸ ἀνασκαπτόμενον κοσμικὸν κτίσμα τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν εἶναι λίαν σημαντικόν, ἡ πλήρης δὲ ἀποκάλυψις αὐτοῦ θὰ συμβάλῃ σπουδαίως εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μνημείων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς θεσσαλικῆς ταύτης πόλεως τῶν πρώτων μετὰ Χριστὸν αἰώνων.

2. Στόμιον (τέως Τσάγεζι)

Μονὴ Παναγίας καὶ Ἁγ. Δημητρίου

Ἐγένετο ἐξέτασις τῶν ἐρειπίων τοῦ σημαντικωτάτου κτίσματος τῆς Μονῆς τοῦ Κομνηνείου παρὰ τὸ Στόμιον τῆς Θεσσαλίας καὶ προγραμματισμὸς τῆς ἀναστηλώσεως αὐτοῦ διὰ τὸ ἐρχόμενον ἔτος. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μνημείου τούτου δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς κατεπείγουσα καὶ ὡς ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων μελημάτων τῆς Ὑπηρεσίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν τῶν χαρακτηριστικωτέρων παραδειγμάτων τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς (Πίν. 311α), ἀφ' ἑτέρου διότι ἀποτελεῖ ἔτι καὶ νῦν σπουδαῖον Μουσεῖον γλυπτῶν (Πίν. 311β) καὶ τοιχογραφιῶν (Πίν. 311γ) (βλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Ἡ Μονὴ τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου παρὰ τὸ Τσάγεζι - Κομνήνειον - Κονομειό, ἐν Ε.Ε.Β.Σ. Τόμ. Ε' (1928) σ. 348 - 375).

*

ΣΠΟΡΑΔΕΣ

Σκόπελος

Ἡ νῆσος Σκόπελος, ἡ ἀρχαία Πεπάρηθος, δὲν ἔτυχε μέχρι σήμερον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν, ὡς πρὸς τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ αὐτῆς μνημεῖα. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι γνωστὰ ἐκ φιλολογικῶν ἢ ἱστορικῶν πηγῶν σημαντικὰ κτίσματα ἐν τῇ νήσῳ. Πράγματι, πλὴν τῆς πολυτιμοτάτης δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀνδρέου Ξυγγοπούλου τῆς Ἐπισκοπῆς Σκοπέλου (Α.Ε. 1956, σ. 181 - 198), περὶ οὐδενὸς ἑτέρου μνημείου τῆς νήσου, καθόσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, ἔχει γραφῆ τι ἄξιον λόγου.

Κατὰ μίαν ὀλιγοήμερον ἐπίσκεψίν μου εἰς τὴν νῆσον, ἐπεχείρησα καταγραφὴν τῶν κυριωτέρων κτισμάτων καὶ τῶν ἄλλων σῳζομένων ἀξίων λόγου ἔργων τέχνης. Ἡ συγκομιδὴ ἦτο πλουσία: Τεσσαράκοντα ἐννέα (49) ναοί, ἐξ ὧν οἱ 6 μὲ τοιχογραφίας, 14 ξυλόγλυπτα τέμπλα, 2 ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια, 2 Ἐπισκοπικοὶ Θρόνοι, 1 ἀναλόγιον, 1 «κασσέλλα», 1 Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1686, 1 σιγίλλιον τοῦ ἔτους 1636, 76 ἐπιγραφαὶ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν εἰκόνων) καὶ 750 εἰκόνες. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα χρονικῶς ἐκτείνονται εἰς ὅλην τὴν μετὰ Χριστὸν περίοδον, τὰ πλεῖστα ὅμως χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν δύο πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ τῶν Τούρκων, αἰώνων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος.

Κατωτέρω παρέχεται κατάλογος ὅλων τῶν καταγραφέντων ἀντικειμένων, ὁ ὁποῖος σκοπὸν ἔχει κυρίως νὰ ἀποτελέσῃ ἓν Εὑρετήριον, πρόχειρον, τῶν μετὰ Χριστὸν μνημείων. Ὁσάκις κρίνεται ἀναγκαῖον παρέχονται σύντομοι ἐπεξηγήσεις καὶ παρατηρήσεις, διὰ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν καλυτέραν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων. Ἐνταῦθα παρέχεται ἁπλῶς καὶ μόνον τὸ πρῶτον ὑλικόν, ἵνα ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν διὰ πληρεστέραν καὶ συστηματικωτέραν μελέτην.

Αἱ παρατιθέμεναι φωτογραφίαι καὶ τὰ σχέδια ὀφείλονται, ὡς συνήθως, εἰς τὸν ὑπογράφοντα.

Α'. Ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Σκοπέλου (Πίν. 312α)

1. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Νέος ναὸς διαδεχθεὶς παλαιότερον ἐξαφανισθέντα. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ παλαιοτέρου ναοῦ διασωθὲν κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος καὶ συμπληρωθὲν κοσμεῖ τὸν σημερινὸν ναόν.

Εἰς τὰ βημόθυρα τῆς Ὡραίας Πύλης εἰκονί-

ζεται: ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, εἰς ἕνα τύπον, ὁ ὁποῖος, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶναι λίαν συνήθης ἐν τῇ νήσῳ. Τὰ δύο δηλαδὴ φύλλα κοσμοῦνται διὰ κληματίδος ἢ ἑτέρου πλουσίου φυλλώματος. Εἰς τὸ μέσον εἰκονίζονται ἀριστερὰ ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος· ὑπὲρ τούτους οἱ ἐστεμμένοι Προφῆται Δαβὶδ καὶ Σολομών· κάτωθεν δέ, ὑπὸ τόξα, οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ ἢ τέσσαρες ἄλλοι Ἅγιοι.

Εἰς τὴν Ὡραίαν Πύλην ἀναγιγνώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν :

«ΔΗΑCΗΝΔΡΟΜΗC ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜ(ΟΝΑΧΟΥ)».

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ τέμπλου, τοῦ ὁποίου ὁ διάκοσμος εἶναι κληματίς, πτηνά, ἄγρια ζῶα κ.ἄ., εἰκονίζεται τὸ Δωδεκάορτον καὶ ὑψηλότερον ἡ Μεγάλη Δέησις, ἤτοι ἑκατέρωθεν τῶν τριῶν κυρίων προσώπων—Χριστοῦ, Θεοτόκου καὶ Ἰωάννου—εἰκονίζονται δύο Ἀρχάγγελοι καὶ οἱ Δώδεκα Ἀπόστολοι ἀνὰ ἓξ (18ου αἰῶνος).

Κατεγράφησαν 12 εἰκόνες, αἱ ἑξῆς :

1) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Περὶ τὸν θρόνον ὁ Μωϋσῆς, ὁ Δαβίδ, ὁ Σολομὼν καὶ ὁ Ἀαρὼν (18ου αἰῶνος). 2) Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων. 3) Ὁ Ἅγιος Βασίλειος. 4) Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ἅγ. Χαράλαμπος. 5) Ἡ Φιλοξενία. Εἰς τὴν κάτω ζώνην οἱ Ἅγιοι: Ἀντύπας, Νικόλαος καὶ Διονύσιος (17ου αἰῶνος). 6) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος, ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς. 7) Ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ θρόνου φερομένου ὑπὸ ἐξαπτερύγων. Περὶ τὸν θρόνον οἱ Προφῆται: Δαβίδ, Σολομών, Ἱερεμίας καὶ Δανιὴλ (18ου αἰῶνος). 8) Ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς. Εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ πολυποικίλτου θρόνου τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν (17ου - 18ου αἰῶνος). 9) Οἱ Ἅγιοι Πάντες, εἰς τὸ μέσον ὁ Χριστὸς ἔνθρονος καὶ γύρωθεν οἱ ἅγιοι καὶ Προφῆται ἐντὸς κύκλων εἰς χρυσοῦν βάθος (16ου - 17ου αἰῶνος). 10) Ὁ Ἅγ. Νικόλαος ἔνθρονος. Κάτω τρία ἐκ τῶν θαυμάτων του. Λαϊκῆς τέχνης. 11) Ἕτερος Ἅγ. Νικόλαος ἔνθρονος. Ἄνω: ἀριστερὰ ὁ Χριστὸς προσφέρων Εὐαγγέλιον, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος προσφέρουσα Ὠμοφόριον (18ου αἰῶνος). 12) Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (18ου αἰ.).

2. Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγίας τοῦ Παπαμελετίου

Κτίσμα τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς, συνθέτου, τετρακιονίου μετὰ τρούλλου ναοῦ. Τὸ ὀκτάπλευρον τύμπανον τοῦ τρούλλου εἶναι ὑψηλόν, ἑκάστην δὲ πλευρὰν αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας σχηματίζονται διπλαῖ ἀβαθεῖς κόγχαι, διατρυπᾷ ἀνὰ εἷς φεγγίτης (Πίν. 312 β).

Ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου προβάλλει πεντάπλευρος ἡ ἁψὶς τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἑκάστην πλευρὰν τῆς ὁποίας, κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ, σχηματίζεται ἀβαθὴς κόγχη. Τὰ τέσσαρα γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται δι' ἡμικυκλικῶν καμαρῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἄξων εἶναι κάθετος πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ. Αἱ στέγαι εἶναι ἐκ σχιστολιθικῶν φαιῶν πλακῶν (κατὰ κανόνα οἱ ναοὶ τῆς Σκοπέλου στεγάζονται διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν). Ἀρχικῶς ὁ ναὸς ἐφωτίζετο διὰ στενῶν φεγγιτῶν ἀνοιγομένων εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων, ἐσχάτως ὅμως ἤνοιξαν, χαμηλά, τετράγωνα ἀκαλαίσθητα παράθυρα (Πίν. 312β). Εἰς τὴν βορείαν του πλευρὰν εἶναι προσκεκολλημένον μονόκλιτον παρεκκλήσιον τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων, μετὰ τρούλλου, εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ τυμπάνου τοῦ ὁποίου σχηματίζονται ὁμοίως ἀβαθεῖς κόγχαι. Τοιχοποιΐα κοινὴ ἄνευ ἐνδιαφέροντος.

Ὁ νάρθηξ εἰς τὴν ἀνωδομίαν ἔχει τὴν συνήθη γνωστὴν τριμερῆ διάταξιν. Ἤτοι, εἰς τὸ μέσον μὲν ὑψηλοτέραν καμάραν εἰς τὸν αὐτὸν ἄξονα πρὸς τὸν τοῦ ναοῦ, εἰς τὰ πλάγια δὲ χαμηλοτέρας καμάρας μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Ὑπὲρ τὴν νοτίαν θύραν τοῦ ναοῦ ἀναγιγνώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν:

«1676 / ΒΕΝΙΑΜ(ΙΝ) ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ / ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΒΑΓΓΕΛΙΝΟΥ / ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟC /ΚΫ́ ΙΩΑCΑΦ».

Τέμπλον ξυλόγλυπτον, ὑψηλόν, πλουσίως διακεκοσμημένον διὰ κληματίδων, ζώων, πτηνῶν, ἑλίκων κ.λ.π., φέρει τὴν Μεγάλην Δέησιν ἐξ 25 μορφῶν καὶ τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἐξ 20 εἰκονιδίων.

Ὑπὲρ τὴν Ὡραίαν Πύλην ἡ ἐπιγραφή: *« Τὸ παρὸν τέμπλεως ἐγλιπτώθει ἐν ἔτει ,Ā X̄ Π̄ Γ̄ δι' ἐξόδου τοῦ Πανοσιωτάτου Παπᾶ Κύρ Βενιαμίν. Ἐχρυσώθει δὲ καὶ ὑστορίσθει παρ' αὐτοῦ κατὰ ,ΑΧ Π Θ ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σ(ωτη)ρίας καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Μαρίας. Διὰ χειρὸς δὲ καμοῦ Ἀντωνίου Ἀγοραστοῦ τοῦ Κρητός».*

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν λοιπὸν ταύτην τὸ τέμπλον κατεσκευάσθη τὸ 1683 ὑπὸ Ἀντωνίου Ἀγοραστοῦ ἐκ Κρήτης. Τὸ ἐπώνυμον Ἀγοραστὸς θὰ τὸ συναντήσωμεν πολλάκις ἐν τῇ νήσῳ.

Πλὴν τῶν 45 εἰκονιδίων τοῦ τέμπλου κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 27 εἰκόνες:

1) Ἁγία Πελαγία (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Ἅγ. Γεώργιος, ἔφιππος φονεύων τὸν δράκοντα, ἐπὶ χρυσοῦ βάθους (17 - 18ου αἰῶνος). 3) Ἅγ. Νικόλαος, ἔνθρονος, ἄνω ἀριστερὰ ὁ Χριστὸς καὶ

δεξιὰ ἡ Θεοτόκος, κάτω παρὰ τοὺς πόδας τοῦ θρόνου δύο Ἅγιοι ἐπίσκοποι (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας (α΄. τέταρτον 20οῦ αἰῶνος). 5) Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ Βημόθυρα τῆς Ὡραίας Πύλης, εἰς τὸν περιγραφέντα ἀνωτέρω, συνήθη, τύπον (τοῦ 1683 ἢ 1689). 6) Ὁ Χριστός, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Διὰ δὲ ἐξόδου καὶ δαπά/νης τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ/ Δημητρίου Φουκᾶ καὶ/ διὰ χειρὸς δὲ Ἰωάννου/ Φραγκοπούλου Ζακυνθίου /1820 Μαρτίου 1»*. 7) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, πολυπρόσωπος, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἰεφωνία, οἱ Ἀπόστολοι ἐρχόμενοι ἐπὶ νεφῶν, λαϊκῆς τέχνης. Ἡ χρονολογία 1681 εἶναι διὰ λευκοῦ χρώματος. 8) Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς τὸν συνήθη τύπον, ἤτοι ἄνω ἀριστερὰ ἡ χεὶρ Κυρίου, κάτω, ἀριστερὰ ἡ κεφαλή, δεξιὰ ἡ ἀξίνη (17ου αἰῶνος). 9) Ἅγιοι Ἀνάργυροι, εἰκὼν ἐπιζωγραφημένη. Χρονολογία 1681. 10) Εἰς τὴν βορείαν πύλην τοῦ τέμπλου ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. 11) Εἰς τὴν νοτίαν ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ. Χρονολογία 1704. 12) Ἅγ. Χαράλαμπος (17ου - 18ου αἰῶνος). 13) Θεοτόκος ἔνθρονος, εἰς τὸν συνήθη τύπον μετὰ τῶν τεσσάρων Προφητῶν. Ἐπιγραφή: *«Διὰ χειρὸς Ἀντωνίου Ἀγοραστοῦ τοῦ Κρητὸς 1681»*. 14) Ὁ Ἅγιος Ρηγῖνος (18ου αἰῶνος). 15) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς, εἰς τὸν συνήθη τύπον μὲ τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν. Ἐπιγραφή: *«Διὰ χειρὸς Ἀντωνίου Ἀγοραστοῦ τοῦ Κρητὸς 1681»*. 16) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἡμικατεστραμμένη (17 - 18ου αἰῶνος). 17) Ἑτέρα Κοίμησις (17 - 18ου αἰῶνος). 18) Καὶ ἑτέρα Κοίμησις, λαϊκῆς τέχνης, ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. 7 (17ου αἰῶνος). 19) Τρίπτυχον: εἰς τὸ μέσον ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀριστερὰ ἡ Ἁγ. Παρασκευή, δεξιὰ ὁ Πρόδρομος (17 - 18ου αἰῶνος). 20) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (18ου αἰῶνος). 21) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (18ου αἰῶνος). 22) *«Ἡ παρρησία ὅπου ἔχουν οἱ ἅγιοι εἰς τὸν Χριστόν»*. Εἰκονίζονται: ἄνω ἐντὸς δόξης ὁ Χριστὸς μετὰ δύο ἀγγέλων, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῶν ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος· κάτω οἱ χοροὶ τῶν ἁγίων, δικαίων καὶ Ἀποστόλων (17 - 18ου αἰῶνος). 23) Ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου (17 - 18ου αἰῶνος). 24) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (17 - 18ου αἰῶνος). 25) Εἰκὼν εἰς τρεῖς ζώνας: α.΄ Δέησις ἐπηυξημένη μὲ δύο ἐπισκόπους ἁγίους, β.΄ δύο ἄγγελοι, ἑκατέρωθεν κενοῦ κύκλου, γ.΄ οἱ ἅγιοι: Σπυρίδων, Νικόλαος καὶ Εὐστάθιος (18ου αἰῶνος). 26) Τρίπτυχον. Εἰκονίζονται: τὸ συμπόσιον τοῦ Ἡρώδου, ἡ ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου, ἡ Ἁγ. Βαρβάρα φέρουσα γυμνὸν βρέφος, ὁ Ἅγ. Νικόλαος, ἡ Ἁγ. Παρασκευή, ὁ Ἅγ. Γεώργιος, ὁ Ἅγ. Δημήτριος, ὁ Ἅγ. Χαράλαμπος καὶ ὁ Ἅγ. Μερκούριος (17 - 18ου αἰῶνος). 27) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, κάτωθεν τῆς ὁποίας εἰκονίζονται ὁ Ἅγ. Γεώργιος, τρεῖς Ἱεράρχαι ἅγιοι καὶ ὁ Ἅγ. Δημήτριος. Λαϊκῆς τέχνης τοῦ 18 - 19ου αἰῶνος.

Κατεγράφη ἐπίσης ἓν προσκυνητάριον ξυλόγλυπτον, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *«Γέγονε διὰ συνδρομῆς κὲ (ἐξό) δου Μελητίου Ἱερομονάχου. ΑΧϡϚ''». (1696)*.

Τέλος, σημειοῦται ὅτι εἰς τὸ ἐκ μαρμάρου κωδωνοστάσιον ὑπάρχει πλὰξ ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι λαξευμένος δικέφαλος ἀετὸς καὶ ἡ χρονολογία 172;.

3. Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος

Ἐξ ὁλοκλήρου ἀνανεωθείς. Διετηρήθησαν εἰς τὸ σημερινὸν τέμπλον τμήματα τοῦ παλαιοῦ. Τὰ εἰκονίδια τοῦ Δωδεκαόρτου χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1800. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 7 εἰκόνες: 1) Ἅγ. Σπυρίδων, χρονολογία ,ΑΨΛΕ (1735). 2) Ἅγ. Χαράλαμπος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου τοῦ Κωνσταντὶ Σταματάκι. ἀνακαινίσθη τὸ 1857»*. 3) Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀντωνίου Ζωγράφου τοῦ Κρητικοῦ ,ΑΨ ΚΓ»(1723)*. 4) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος, τοῦ συνήθους τύπου μὲ τοὺς τέσσαρας Προφήτας: Μωϋσῆ, Δαβίδ, Σολομῶντα, Ἀαρὼν (α΄. ἥμισυ 18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Χριστὸς *«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς»*. Εἰς τὸν γνωστὸν τύπον μὲ τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν (α΄. ἥμισυ 18ου αἰῶνος). 6) Τὸ λείψανον τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος. 7) Τεμάχιον διπτύχου. Εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς μὲ ἡπλωμένας τὰς χεῖρας καὶ κάτωθεν αὐτοῦ: *«Εὐγενίου ἀρχιερέως, Ἰωάννου ἱερέως...»* (περὶ τὸ 1800).

4. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ ἢ Ἀϊνάθωνας»

Ἀπέριττος, μικρὸς ξυλόστεγος ναΐσκος (Πίν. 313α). Ὑπὲρ τὴν εἴσοδον ἡ χρονολογία ,ΑΨΞΕ (1765).

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 9 εἰκόνες: 1) Ὁ Θρῆνος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰακόβου Ἱερομονάχου ΑΦΜΗ (1548) Ἰουλίου ιθ.΄ χεὶρ Δαβὶδ Ἱερομονάχου»* (Πίν. 313β). Χαρακτηριστικὴ εἶναι εἰς τὴν εἰκόνα αὐτὴν ἡ ζωηρὰ καὶ διὰ χειρονομιῶν ἐκδήλωσις τῆς λύπης καὶ τοῦ πόνου τῶν παρευρισκομένων εἰς τὸν θρῆνον ὀκτὼ προσώπων. Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ ἀνατομία τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ Χριστοῦ. Τὸ βάθος εἶναι χρυσοῦν. 2) Ἅγ. Κωνσταντῖνος, Ρωσικῆς προελεύσεως. 3) Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (περὶ τὸ 1800). 4) Ἡ Θεοτόκος, ἔνθρονος. Ἐπι-

γραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (Β)αγγελινοῦ καὶ τῆς συζήγου αὐτοῦ Μπονοφά»*. Τὸ ὄνομα Μπονοφὰ εἶναι γνωστὸν ἐν Σκοπέλῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἀνῆκε εἰς τὰ «μεγάλα σόγια» (α΄. ἥμισυ 18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Χριστός, ἔνθρονος, *«ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς»*. Φέρει χρονολογίαν ,ΑΨΙΕ (1715). 6) Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ ἐν τῷ Ἄθῳ. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χατζή.... Στεφανῆ»*. 7) Ἅγ. Σπυρίδων. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Ραυτάκη»*. 8) Ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Κατεστραμμένη. 9) Εἰς τὰ Βημόθυρα εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμός, ὡς συνήθως, μετὰ τῶν Ἁγίων Χρυσοστόμου καὶ Βασιλείου.

Εἰς τὴν πλακόστρωσιν τοῦ δαπέδου ἔχει χρησιμοποιηθῆ μαρμαρίνη πλάξ (διαστάσεων 0,70 × 0,46 μ.) μὲ ἀρχαίαν ἐπιγραφὴν εἰς 25 στίχους.

5. Ναὸς Ἁγίου Παντελεήμονος

Ἐξ ὁλοκλήρου ἀνακαινισθείς. Σῴζονται μέρη τοῦ παλαιοῦ τέμπλου. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 23 εἰκόνες :

1) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δαβὶδ Ἱερομονάχου καὶ Νικολάου Ἱερέως. Ā Ψ̄ Z̄»* (*1707*). 2) Ἡ Θεοτόκος εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, *«Ἡ Ἐλεοῦσα»* (18 - 19ου αἰῶνος). 3) Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*, τῆς ἰδίας ἐποχῆς. 4) Ἅγιος Παντελεήμων, μὲ σκηνὰς ἐκ τοῦ μαρτυρίου του. Λαϊκῆς τέχνης. 5) Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος (18 - 19ου αἰῶνος). 6) Ζωοδόχος Πηγή, τῆς ἰδίας ἐποχῆς. 7) Τρίπτυχον, μεταγενέστερον. Εἰκονίζεται ἡ Δέησις. 8) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος. 9) Ἅγιοι Ἀνάργυροι (18ου αἰῶνος). 10) Ὁ Χριστός, *«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς»*. Χρονολογία ,ΑΧΠΖ΄ (1686). 11) Ἅγ. Παντελεήμων, μὲ ἐπένδυσιν ἀργυρᾶν ὑπὸ τῶν *«ἐν Βραΐλᾳ, Σκοπελιτῶν 1885»*. Ἡ εἰκὼν ὅμως εἶναι παλαιοτέρα. 12) Ἅγ. Γεώργιος (16 - 17ου αἰῶνος). 13) Ἁγία Βαρβάρα, ἐπιζωγραφημένη (18 - 19ου αἰῶνος). 14) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (17 - 18ου αἰῶνος). 15) Εἰκὼν εἰς πέντε ζώνας: α΄ Δέησις. β΄ οἱ Ἅγιοι: Γεώργιος, Δημήτριος, Παντελεήμων καὶ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. γ΄ Οἱ Ἅγιοι: Βασίλειος, Χρυσόστομος, Γρηγόριος καὶ Νικόλαος. δ΄ Οἱ Ἅγιοι: Ἀθανάσιος, Εὐθύμιος, Λουκᾶς καὶ Ἀνδρέας, καὶ ε΄ Οἱ Ἅγιοι: Κωνσταντῖνος, Ἑλένη Κυριακή, Παρασκευή. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ..... καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ ,ΑΧΝΑ΄* (1651). 16) Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος (17 - 18ου αἰῶνος). 17) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ .....»* (17 - 18ου αἰῶνος). 18 - 22) Πέντε εἰκονίδια ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου. 23) Σταυρὸς ἐζωγραφημένος ἐκ τοῦ παλαιοῦ τέμπλου.

6. Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων

Εἰς τὸν τύπον τῶν ἁπλῶν δικιονίων μετὰ τρούλλου ναῶν, μὲ μεταγενεστέρας δμως προσθήκας. Τέμπλον ξυλόγλυπτον κατασκευασθὲν τὸ «ΕΤΟC ΑΨΓ΄» (1703). Φέρει πλούσιον διάκοσμον μὲ κληματίδας, λέοντας, πτηνά, περιστερὰς ἑκατέρωθεν κύλικος, δικεφάλους ἀετοὺς κ. ἄ. Τὰ εἰκονίδια τοῦ Δωδεκαόρτου καὶ τοῦ Χριστοῦ, μετὰ τῶν 12 Ἀποστόλων εἰς δύο σειράς, χωρίζονται μεταξύ των διὰ σπειροειδῶν κιονίσκων. Πλὴν τῶν εἰκονιδίων τούτων τοῦ τέμπλου κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 14 εἰκόνες καὶ ἓν Εὐαγγέλιον.

1) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας. 2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ Βημόθυρα τῆς Ὡραίας Πύλης εἰς τὴν συνήθη μορφήν, μετὰ τῶν Προφητῶν Δαβὶδ καὶ Σολομῶντος καὶ τῶν τεσσάρων ἱεραρχῶν. 3) *«Ὁ Γλυκὺς Ἰησοῦς»*, ἐπιζωγραφημένη. 4) Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. 5) Ἅγ. Γεώργιος, ἔφιππος, φονεύων τὸν δράκοντα. Ἐπιγραφή: *«Χεὶρ Βίκτορος ,α χ ο»* (1670). 6) Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι (περὶ τὸ 1700). 7) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (17ου αἰῶνος). Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*. 9) Ἁγία Βαρβάρα. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ā Ē* Ἱερομονάχου». Κάτω, εἰς δευτέραν ζώνην ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. 10) Ἀναπαράστασις τοῦ Παναγίου Τάφου. Χρονολογία 1804. 11) Ὁμοία, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Χ(ατζῆ) Ἀποστόλις Προσκηνυτὴς τοῦ Παναγίου Τάφου 1817»*. 12) Εἰκὼν εἰς ἑπτὰ ζώνας. α΄. Δέησις καὶ ἑκατέρωθεν ὁ Ἅγ. Πέτρος, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ ὁ Ἅγ. Παῦλος. β΄ Οἱ Ἅγιοι: Κοσμᾶς, Δαμιανός, Ἀνδρέας, Στέφανος, Φίλιππος, Λουκᾶς καὶ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. γ΄. Οἱ Ἅγιοι: Σπυρίδων, Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Γρηγόριος, Νικόλαος καὶ Χαράλαμπος. δ΄. Οἱ Ἅγιοι: Γεώργιος, Δημήτριος, Μερκούριος, Θεόδωρος, Μηνᾶς, Προκόπιος καὶ Ἀρτέμιος. ε΄. Οἱ Ὅσιοι: Θεοδόσιος, Σάββας, Ἀντώνιος, Εὐστάθιος, Εὐθύμιος, Ὀνούφριος καὶ Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης. στ΄. Οἱ Ἅγιοι: Κοσμᾶς, Δαμιανός, Παντελεήμων, Τρύφων, Ἄννα, Ἰωακείμ, Παρασκευή. ζ΄. Οἱ Ἅγιοι: Ζωσιμᾶς, Μαρία ἡ Αἰγυπτία, Βαρβάρα, Κωνσταντῖνος, Ἑλένη, Αἰκατερίνη καὶ Μαρῖνα (17 - 18ου αἰῶνος). 13) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν συνήθη τύπον (τοῦ ἔτους 1856). 14) Ἁγία Βαρβάρα, ἐπιζωγραφημένη.

Ἐπίσης κατεγράφησαν καὶ τὰ ἑξῆς: 15) Ἓν τεμάχιον ἐκ παλαιοῦ τέμπλου μὲ τὰ εἰκονίδια τῶν

12 Ἀποστόλων καὶ 16) Ἓν Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως τοῦ Νικολάου Γλυκέως τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, τοῦ ἔτους ,αχπς' (1686).

Εἰς τὸ κωδωνοστάσιον ἀναγιγνώσκεται ἡ χρονολογία 1832.

7. Ναὸς Ἁγίου Μιχαὴλ τοῦ Συννάδων

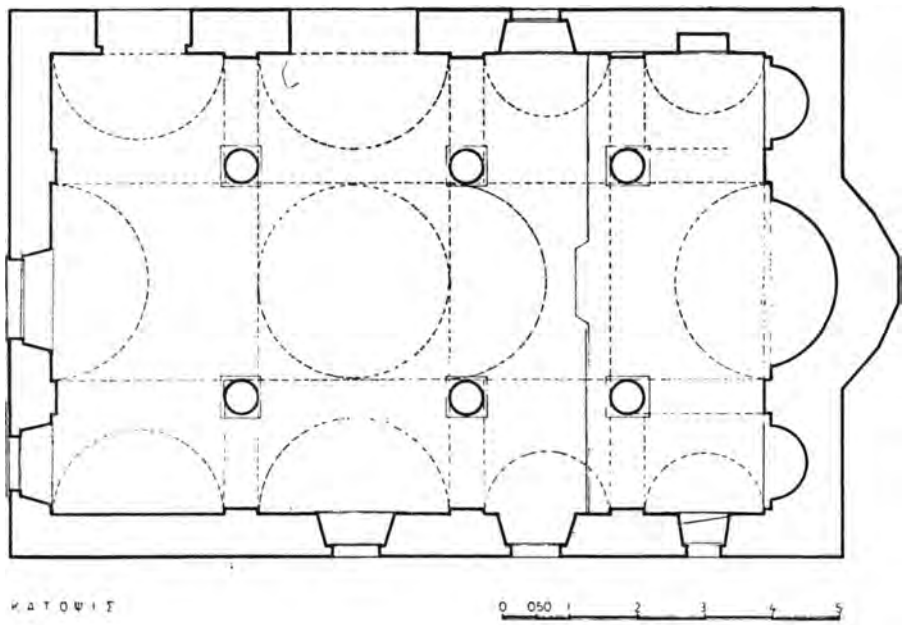
Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν συνθέτων τετρακιονίων μετὰ τρούλλου ναῶν (Σ χ έ δ. 1), ἐξωτερικῶν διαστάσεων 12.40 × 8.10 μ. Ἐπὶ τῆς κυλινδρικῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ τυμπάνου σχηματίζονται ὀκτὼ τοξύλλια βαίνοντα ἐπὶ λεπτῶν ἡμικιονίσκων (Π ί ν. 314α). Αἱ στέγαι καλύπτονται, ὡς συνήθως, διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ὅλαι αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι κεκαλυμμέναι δι' ἀσβεστοκονιάματος καὶ οὕτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ τὸ εἶδος τῆς τοιχοποιΐας. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἔχει γίνει εἰς ταύτην ἄφθονος χρῆσις μαρμαρίνων γλυπτῶν μελῶν, ἰδίως ἐκ σαρκοφάγων, τὰ σχήματα τῶν ὁποίων μόλις διακρίνονται ὑπὸ τὸ ἀμμοκονίαμα (Π ί ν. 314α). Εἰς τὴν πεντάπλευρον, ἐξωτερικῶς, ἀψῖδα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἐντοιχισμένη ἐπιτύμβιος στήλη μετὰ ροδάκων μὲ τὴν ἐπιγραφήν :

ΠΡΑΞΙΤΕΛΗΣ ΠΡΑΞΙΤΕ
ΛΟΥ ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ

Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, οἱ τέσσαρες κίονες βαίνουν ἐπὶ ὑψηλῶν κυβικῶν βάσεων. Ἐπὶ τῶν κιόνων εἶναι τοποθετημένα λεβητοειδῆ ἁπλᾶ κιονόκρανα. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα στεγάζονται διὰ καμαρῶν, ὁ ἄξων τῶν ὁποίων εἶναι κάθετος πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ Ναοῦ. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ Ἱεροῦ ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἔγχρωμα πλακίδια, ὡς τὰ ροδιακά.

Ἐπὶ τοῦ ξυλίνου, ἄνευ σημασίας, τέμπλου ὑπάρχει ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων ἑορτῶν, ἀπαρτιζομένη ἐκ δέκα ὀκτὼ εἰκονιδίων.

Κατεγράφησαν προσέτι αἱ ἑξῆς 24 εἰκόνες:

Σχέδ. 1. Σκόπελος. Ναὸς Ἁγ. Μιχαὴλ τοῦ Συννάδων

1) Ἀρχιστράτηγος Μιχαήλ. 2) Ἅγιος Ρηγῖνος μὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα, πιθανῶς τοῦ ἀναθέτου: Σ Κ Μ Λ (18ου αἰῶνος). 3) Ἁγ. Μιχαὴλ ὁ Συννάδων, ὁμοίᾳ τῇ προηγουμένῃ. 4) Ἡ Θεοτόκος «ἡ Πάντων Χαρὰ» (17 - 18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Εὐαγγελισμός, εἰς τὰ Βημόθυρα, τῆς συνήθους μορφῆς, μετὰ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. 6) Χριστὸς ὁ Παντοκράτωρ. Ἐπιγραφή: + *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μανολάκη Κωνσταντῆ. ΑΩΓ'. Ἰουλίου Δ'. Χείρ Δαμασκηνοῦ Ἱερομονάχου ».* 7) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικηφόρου Ἱερομονάχου»* (17 - 18ου αἰῶνος). 8) Οἱ Ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Βαροῦχα, ΑΧΜΓ"»* (1643). 9) Ἅγ. Ἀθανάσιος. Ὁ Ἅγιος, εἰκονιζόμενος ἐπὶ χρυσοῦ βάθους, φέρει χρυσοποίκιλτον ἀρχιερατικὴν στολήν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζονται: ὁ Χριστός, ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς, ὁ

Μωϋσῆς, ὁ Ἀαρών, ὁ Δαβὶδ κρατῶν ὄργανον, ὁ Σολομῶν, ὁ Ἰεζεκιὴλ καὶ ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις εἰς τὸ ἐπιγονάτιον.

Ἡ εἰκὼν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγένετο τὸν 17ον ἢ 18ον αἰῶνα, ἀντιγράφει ὅμως παλαιότερον ἔργον τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἢ Παλαιολόγων. 10) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τῶν Προφητῶν: Μωϋσέως, Δαβίδ, Σολομῶντος καὶ Ἀαρών. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Διαμαντῆ Ρεουζεῖ ἅμα συμβί(α) καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. ΑΨΕ' » (1705).* 11) Εἰκὼν μὲ ἀλληγορικὴν παράστασιν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς φέρων τὸν Σταυρὸν καὶ παρ' αὐτὸν γυνὴ μὲ ἐνδύματα βασιλίσσης, *«ἡ Ἁ(γία) Ἐκκλησία»*. Εἰς τὸ τοπίον ὄρος, οἰκία, γέφυρα, φοινικόδενδρον, δορκάς, περιστερὰ κ.ἄ. Ἐπιγραφαί: *«Φύγε, ἀδελφιδέ μου, καὶ ὁμοιώθητι τῇ Δορκάδι»*, *«ἢ τῷ Νευρῷ τῶν ἐλάφων ἐπὶ ὄρη τῶν ἀρωμάτων»*, (Ἄσμα Ἀσμάτων 8,14), *«ἀμπελών μου ἐμὸς ἐνώπιόν μου»* (Ἄσμα Ἀσμάτων, 8,12) (17ου αἰῶνος). 12) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος. 13) Ἐπίσης ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος, ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ οἱ Ἅγιοι: Ἀθανάσιος ὁ ἐν τῷ Ἄθῳ, Μιχαὴλ ὁ Συννάδων, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Γεώργιος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη (περὶ τὸ 1800). 14) Ἅγ. Γεώργιος ἔφιππος. 15) Ὁ Χριστός, *«ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς»*, μετὰ τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Οὐρανίας....»* (18ου αἰῶνος). 16) Ἅγιοι Πάντες (18ου αἰῶνος). 17) Μιχαὴλ ὁ Συννάδων. Χρονολογία ΑΨΝ (1750). 18) Ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (19ου αἰῶνος). 19) Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος (18ου αἰῶνος). 20) Ἡ Θεοτόκος (18ου - 19ου αἰῶνος). 21) Εἰκὼν εἰς τρεῖς ζώνας: α.' οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη. β.' οἱ Ἅγιοι: Νικόλαος καὶ Ἀντύπας. γ.' Οἱ Ἅγιοι: Ἀντώνιος καὶ Εὐστάθιος ὁ Πλακίδας. 22) Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ὁλόσωμοι, ὀρθοί (18ου αἰῶνος). 23) Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὁ Θεολόγος (18ου αἰῶνος). 24) Ἡ Παναγία τοῦ Πάθους, *«ἡ φοβερὴ προστασία»*.

8. Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ «Βράχου τῆς Ρίζαινας»

Μονόκλιτος καμαροσκεπὴς μὲ σφενδόνιον εἰς τὴν καμάραν. Εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου σχηματίζονται εἰς τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν αἱ τρεῖς ἡμικυλινδρικαὶ κόγχαι, χωρὶς ὅμως νὰ διαγράφωνται ἐξωτερικῶς. Σῴζονται σύνολα ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, μέρος τοῦ ὁποίου ἔχει ἐπιζωγραφηθῆ. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον μία σειρὰ ἐκ δέκα τεσσάρων, εἰς δὲ τὸν νότιον ἐκ 17 ὁλοσώμων ἁγίων, ὕψους, 1.45 μ. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία. Εἰς τὸ ἐσωρράχιον τοῦ σφενδονίου ἐννέα στηθάρια τῶν Προφητῶν καὶ χαμηλότερα, εἰς μὲν τὸ βόρειον ποδαρικὸν αὐτοῦ ὁ Ἅγιος Δανιὴλ ὁ Στυλίτης, εἰς δὲ τὸ νότιον ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ Στυλίτης.

Εἰς τὸ ἱερὸν οἱ Ἱεράρχαι μὲ πολυσταύρια φελόνια. Λόγῳ τῆς καταστάσεως τῶν τοιχογραφιῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μελετηθοῦν αἱ λεπτομέρειαί των, δι' ὅ, πρὸς τὸ παρὸν τοποθετοῦμεν αὐτὰς εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 7 εἰκόνες: 1) Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ξυλίνου τέμπλου, ἐπὶ μιᾶς καὶ μόνης σανίδος τὸ Δωδεκάορτον. 2) Ἡ Θεοτόκος (17ου αἰῶνος). 3) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ φύλλα τῆς Ὡραίας Πύλης. 4) Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*, ἐπιζωγραφημένη (17 - 18ου αἰῶνος). 5) Οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος προσφέροντες τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄνω: σκηναὶ ἐκ τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Ἐπιγραφή: *«Διὰ χειρὸς Δανιὴλ Μοναχοῦ 1798»*. 6) Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἄνω: δύο σκηναὶ ἐκ τοῦ μαρτυρίου του (17 - 18ου αἰῶνος). 7) Ἡ Φιλοξενία, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (15 - 16ου αἰῶνος).

9. Ναὸς Παναγίτσας — Κοίμησις τῆς Θεοτόκου «Καμπανέλια»

Μονόκλιτος καμαροσκεπής. Πρὸ τοῦ ναοῦ κατεγράφη τεμάχιον δωρικοῦ κίονος καὶ ἀμφικιονίσκος παραθύρου, διαστάσεων 0,80 × 0,50 μ. Εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνοίγονται δύο κόγχαι, χωρὶς νὰ διαγράφωνται ἐξωτερικῶς. Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκόσμουν ἄλλοτε τὸ ἐσωτερικόν, σήμερον σῴζεται μόνον ἡ παράστασις τοῦ Εὐαγελισμοῦ εἰς τὸ Ἱερόν.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 18 εἰκόνες: 1 - 13) Δέκα τρία εἰκονίδια μὲ τὰς μεγάλας ἑορτὰς εἰς τὸ τέμπλον. 14) Ἡ Θεοτόκος, *«ἡ ἐλπὶς τῶν χριστιανῶν»*. Ἐπιγραφή: *«Ἀνιστορήθη ἡ θεία / καὶ ἱερὰ εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου / διὰ συνδρομῆς καὶ / ἐξόδου ὁμοῦ μὲ τοὺς / Θείους καὶ Ἱεροὺς Ἀποστόλους πα/ρὰ τοῦ ἐν Μοναχοῖς Δανιὴλ /ἐλαχίστου διὰ μνημόσυ/νον τῶν γονέων του /ἔτος Ζ Π Θ»* (1580). 15) Ὁ Εὐαγγελισμός, ὡς συνήθως, εἰς τὰ Βημόθυρα, μὲ τὸν διάκοσμον ἐκ κληματίδος καὶ κάτωθεν τοὺς τέσσαρας Ἁγίους. 16) Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἰς μικροτέραν κλίμακα ἡ Θεοτόκος μὲ εἱλητὸν *«δέξαι δέησιν.....»* καὶ ὁ Πρόδρομος, ὁμοίως μὲ εἱλητὸν *«ἤκουσας Χριστὲ Μητρὸς.....»*. Εἶναι τῆς ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. 17) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, μὲ ἀργυ-

ρᾶν ἐπένδυσιν. 18) Ἡ Ὑπαπαντή, ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου.

10. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Κάστρου

Μονόκλιτος καμαροσκεπὴς (διαστ. 9 × 5.63 μ.) μὲ ἐπικάλυψιν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ὡς ὅλοι οἱ ναοὶ τῆς νήσου καὶ μονόλοβον κωδωνοστάσιον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 314 β). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ τρίπλευρος διαμόρφωσις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εἰς τὸ πλάτος τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται, ὡς συνήθως, αἱ τρεῖς κόγχαι, χωρὶς νὰ διαγράφωνται ἐξωτερικῶς (Σ χ έ δ. 2). Ἕτερον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ κατὰ 0,15 μ. ἑκατέρωθεν αὔξησις τῆς διαμέτρου τῆς καμάρας ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς γενέσεώς της.

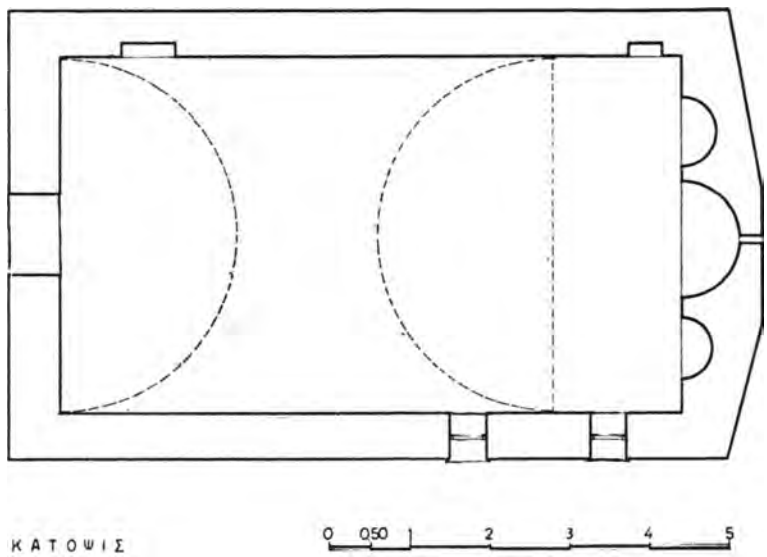
Ὁ ναός, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς ἐντὸς τοῦ φρουρίου πόλεως, ἦτο ἄλλοτε κατάγραφος. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σῴζονται σήμερον ὀλίγα σύνολα καὶ ταῦτα ἐν μέρει ἐπιζωγραφημένα. Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου, δυτικοῦ καὶ νοτίου τοίχου εἰκονίζονται ὁλόσωμοι Ἅγιοι. Εἰς τὰ σκέλη τῆς καμάρας σῴζονται κάτω μόνον ἀνὰ μία σειρὰ ἐκ τῶν θαυμάτων ἐντὸς τετραγώνων πλαισίων. Τέλος μία ζώνη μὲ ἁγίους εἰς στηθάρια σῴζεται εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπιφανείας τῶν τοίχων ὑπάρχουν τοιχογραφίαι κεκαλυμμέναι νῦν ὑπὸ τῶν ἐπιχρισμάτων. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπάρχει ἐλλιπὴς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: + *«Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος καὶ Πάνσεπτος καὶ ἱερὸς ναὸς*

Οὗτος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διὰ συνδρομῆς .....

Ἱερέως τοῦ Φόκιαλι· Κ(αὶ) ἐξόδου τῶν χριστιανῶν.....».

Αἱ τοιχογραφίαι δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 20 εἰκόνες : 1 - 13) Δέκα τρία εἰκονίδια μὲ τὰς Μεγάλας ἑορτὰς εἰς τὸ τέμπλον. 14) Ἅγιος Νικόλαος (17 - 18ου αἰῶνος). 15) Ἡ Θεοτόκος, *«ἡ Ἐλεοῦσα»*, ἐν μέρει ἐπιζωγραφημένη (17 - 18ου αἰῶνος). 16) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ Βημόθυρα, ὡς συνήθως, μὲ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον κάτωθεν. 17) Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*, ἐν μέρει ἐπιζωγραφημένη (17 - 18ου αἰ.). 18) Ὁ Ἅγ. Ἀνδρέας καὶ ἡ Ἁγία Ἑλένη (s i c). 19) Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος. 20) Ἡ Θεοτόκος κρατοῦσα εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν εἰς μικρὰν κλίμακα (18ου αἰ.).

Σχέδ. 2. Σκόπελος. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Κάστρου

11. Ναὸς Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου

Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν σταυροειδῶν δικιονίων μετὰ τρούλλου ναῶν. Τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου εἶναι ἐξωτερικῶς ὀκτάπλευρον, ἄνευ διακόσμου τινός (Π ί ν. 315α). Αἱ στέγαι καλύπτονται διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ἡ δυτικὴ κεραία παρουσιάζει τὴν ἰδιορρυθμίαν, ὅτι ἡ βορεία πλευρὰ αὐτῆς ἐκτείνεται ἕως τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοί-

χου. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν τινὰ ἐπισκευὴν τῆς στέγης.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οἱ δύο μαρμάρινοι ἀρράβδωτοι κίονες, ὕψους 2 μ. βαίνουν ἐπὶ μαρμαρίνων ἰωνικῶν βάσεων, μεγάλων διαστάσεων (ἄνω διαμέτρου 0,60 μ.) προερχομένων ἐξ ἀρχαίου τινὸς οἰκοδομήματος. Τὰ κιονόκρανα εἶναι ἁπλᾶ λεβητοειδῆ. Τὰ τέσσαρα γωνιαῖα διαμερίσματα στεγάζονται διὰ καμαρῶν μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον εἶναι, ὡς συνήθως, ὑψηλὸν καὶ πλουσίως διακεκοσμημένον. Εἰς τὴν κορυφὴν ὁ Σταυρός, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ δύο ὄφεις, δύο πτηνὰ-πελεκάνοι(;) μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«ὥσπερ Πελεκὰν τετρωμένος τὴν πλευράν σου Λόγε»* καὶ δύο λέοντες. Χαμηλότερον ἐπὶ μιᾶς καὶ μόνης σανίδος ἡ Μεγάλη Δέησις, ἤτοι οἱ 12 Ἀπόστολοι ἑκατέρωθεν τῶν τριῶν κυρίων προσώπων, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰωάννου. Ἔτι χαμηλότερον 19 εἰκονίδια μὲ τὰς μεγάλας ἑορτάς.

Ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἀναγιγνώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν:

«+ Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεμιστοκ(λῆ) Ἱερέως καὶ συνβίας / Πρεσβυτέρας πρὸς δέησιν Χριστὸν / διὰ ψηχηκὴν ὠφέλειαν αὐτοῦ 1669».

Πλὴν τῆς Μεγάλης Δεήσεως καὶ τοῦ Δωδεκαόρτου κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 9 εἰκόνες: 1) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, εἰς τὴν βορείαν πύλην τοῦ Ἱεροῦ. 2) Οἱ Ἅγιοι: Αὐξέντιος, Εὐγένειος, Εὐστράτιος, Μαρδάριος, Ὀρέστης. Ἄνω: ὁ Χριστὸς εὐλογῶν (17 - 18ου αἰῶνος). 3) Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Ἡ Θεοτόκος (17 - 18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ Βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον (κληματίς, Δαβίδ, Σολομών, δύο Ἅγιοι). 6) Ὁ Χριστὸς *«Παντοκράτωρ»* (18ου αἰῶνος). 7) Εὐαγγελισμός, ἄνευ σημασίας. 8) Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς τὸν συνήθη τύπον, ἤτοι ἄνω ἀριστερὰ ὁ Χριστὸς εὐλογῶν, κάτω ἀριστερὰ ἡ κεφαλή, δεξιὰ ἡ ἀξίνη (16 - 17ου αἰῶνος). 9) Εὐαγγελισμὸς μὲ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (16 - 17ου αἰῶνος).

12. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κυρατσοῦ

Εἶναι σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μετὰ τρούλλου ναός, ἀλλ' εἰς τὸν συνεπτυγμένον τύπον, ἤτοι μονόκλιτος ἄνευ κιόνων, διαστ. 8.30 × 5 μ. (Σχέδ. 3). Ὁ εὐρὺς τροῦλλος στηρίζεται, τῇ μεσολαβήσει τῶν σφαιρικῶν τριγώνων, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, ἐνισχυθέντων διὰ τεσσάρων ἐσωτερικῶν παραστάδων (Σχέδ. 3). Τὸ κυλινδρικὸν ἐξωτερικῶς τύμπανον διὰ τῶν σχηματιζομένων ὀκτὼ ἀβαθῶν τοξωτῶν κογχῶν προσλαμβάνει ὀκτάπλευρον μορφὴν (Πίν. 315 β). Ἡ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ κεραία εἶναι κανονικαί, ἡμικυκλικαί, μήκους 1.90 μ. περίπου, ἐνῷ ἡ βορεία καὶ νοτία ἔχουν περιορισθῆ εἰς ἁπλᾶ τόξα (Σχέδ. 3).

Ὁ ναὸς ἔχει τὴν πρωτοτυπίαν ὅτι τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ χαλίκων. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σῴζονται μόνον ἐλάχιστα μέρη εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς δυτικῆς καμάρας. Ὡς ἔχουν νῦν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μελετηθοῦν.

Εἰς τὸ ὑψηλὸν ξυλόγλυπτον τέμπλον ὑπάρχουν εἰς δύο σειράς, ἄνω μὲν ἐπὶ μιᾶς σανίδος ἡ Μεγάλη Δέησις μετὰ τῶν 12 Ἀποστόλων, κάτω δὲ ὑπὸ τοξύλλια 13 εἰκονίδια ἐκ τῶν μεγάλων ἑορτῶν. Κατεγράφησαν ἐπίσης αἱ ἑξῆς 5 εἰκόνες: 1) Ἡ Θεοτόκος, ἐπιζωγραφημένη (16 - 17ου αἰῶνος). 2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, ὡς συνήθως (μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου). 3) Ὁ Χριστὸς ὅμοιος πρὸς τὴν Θεοτόκον (16 - 17ου αἰῶνος). 4) Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος (18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Εὐαγγελισμός, Ρωσικῆς προελεύσεως.

13. Ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος, ἄνευ σημασίας.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 3 εἰκόνες: 1) Ἡ Θεοτόκος (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος, ἐξαιρέτου τέχνης (16 - 17ου αἰῶνος). 3) Ὁ Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»* (17 - 18ου αἰῶνος).

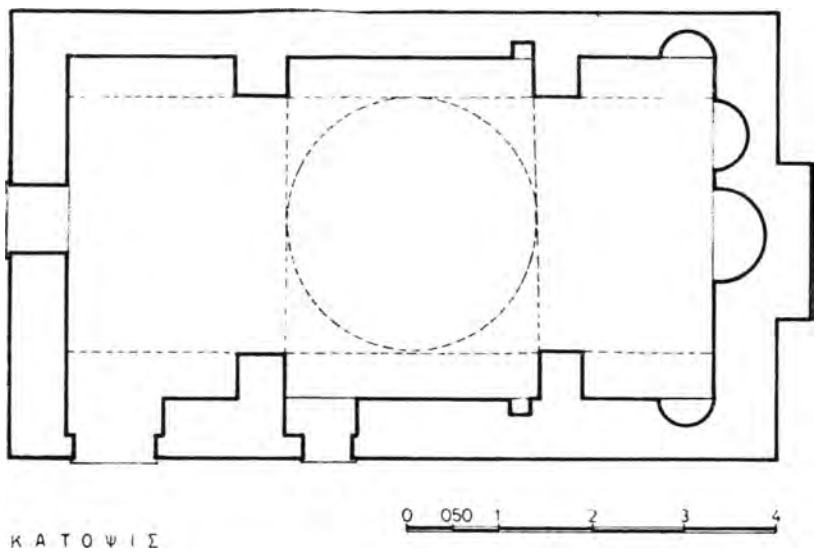
14. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου (Κ. Καστάνη)

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος, ἄνευ ἐνδιαφέροντος.

15. Ναὸς τῆς Γεννήσεως Χριστοῦ, κοινῶς «Χριστὸς» (Μητροπολιτικὸς Ναός)

Εἶναι σύνθετος τύπος, ἤτοι τετρακιόνιος σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μετὰ τρικλίτου βασιλικῆς. Πλὴν τοῦ τρούλλου, τοῦ ὑψουμένου εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τῆς στέλγης, ἕτερος τροῦλλος ὑψοῦται ὑπὲρ τὸ Ἱερόν. Οἱ ὀκτὼ μαρμάρινοι κίονες, ὕψους 2.25 μ., βαίνουν ἐπὶ ἰωνικῶν βάσεων, ὡς εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Τὰ κιονόκρανα εἶναι τεκτονικά, λεβητοειδῆ διακεκοσμημένα μὲ κληματίδια καὶ πτηνὰ ἑκατέρωθεν κύλικος. Εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ἔχει χρησιμοποιηθῆ δωρικὸν κιονόκρανον, ἕτερον δὲ ἰωνικὸν εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς στέγης. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ἀνοικτὴ στοὰ μὲ τοξοστοιχίαν, εἰς δὲ τὴν βορείαν κλειστὸς χῶρος ὡς τέταρτον κλίτος. Ὑπὸ τὸ διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον σχηματίζεται κενὸς ὑπόγειος χῶρος, ἀγνώστων διαστάσεων καὶ προορισμοῦ. Πιθανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο

ώς δεξαμενὴ ὕδατος. Ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου κρέμαται ξύλινος χορὸς μετ' ἀμφιπροσώπων εἰκονιδίων μὲ τὰς μορφὰς τῶν προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων. Τέμπλον ξυλόγλυπτον, ὑψηλόν, μὲ τὸν συνήθη διάκοσμον διὰ κληματίδος μετὰ 21 εἰκονιδίων ἐκ τῶν μεγάλων ἑορτῶν. Ὑπὲρ τὰ εἰκονίδια ταῦτα ἀναγιγνώσκομεν τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: *«+ ἐχρυσώθη καὶ τὸ παρὸν διὰ συνδρο-*

Σχέδ. 3. Σκόπελος. Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Κυρατσοῦ

μῆς καὶ ἐξόδου τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Σκιάθου καὶ / Σκοπέλου Κυρίου Διονυσίου ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου ἐν ἔτει ΑΨΞΒ Σεπτεμβρίου . . . » (1762).

Πλὴν τῶν 21 εἰκονιδίων τοῦ τέμπλου κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 16 εἰκόνες:

1) Ἅγιοι Ἀνάργυροι (1892). 2) Ἅγιος Χαράλαμπος, ἐπιγραφή: *«Διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ Κ. Δημητρίου Γεωργίου Κουμπῆ 1848».* 3) Ἅγιος Ρηγῖνος Σκοπέλου. ἐπιγραφή: *«Διὰ χειρὸς Εὐθυμίου μοναχοῦ 1861».* Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος, εἰς τὸν γνωστὸν τύπον μὲ τοὺς Προφήτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (18ου αἰῶνος). 5) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα εἰς τὸν γνωστὸν τύπον. 6) Ὁ Χριστὸς *«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς»* εἰς τὸν συνήθη ἐν Σκοπέλῳ τύπον μὲ τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν (18ου αἰῶνος). 7) Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ μὲ τοὺς τρεῖς Μάγους ἐρχομένους ἐφίππους, τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων, τὸν Εὐαγγελισμὸν ἑνὸς ποιμένος. Λείπει ἡ σκηνὴ τοῦ λουτροῦ (18ου αἰῶνος). 8) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς τὸν γνωστὸν τύπον μὲ τὴν χεῖρα τοῦ Χριστοῦ, τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἀξίνην. Χρονολογία ΑΨΑ (1701). 9) Τρεῖς Ἱεράρχαι μὲ πολυσταύρια φελόνια. Ἐπιγραφή: *«Δέησις Δημητρίου Ἱερέως»* (18ου αἰῶνος). 10) Ὁ Καλὸς Ποιμὴν (1800). 11) Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ (18ου αἰῶνος). 12) Ἡ παράστασις τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀμπέλου. Ἐπιγραφή: *«ΧC μέν ἐστιν ἄμπελος σωτηρίας/ βότρυας δέ.... βλύζωντα κοινωνί(ας)».* Καλὴ τέχνη τοῦ 17ου αἰῶνος. 13) Ἡ παγκόσμιος ὕψωσις τοῦ Σταυροῦ (18ου αἰῶνος). 14) Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Θεοτόκος καθημένη κρατεῖ τὸν Χριστόν, ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων ἐκ δεξιῶν, ὁ Εὐαγγελισμὸς ἑνὸς ποιμένος, ἐνῷ ὁ ἕτερος παίζει φλογέραν, κάτω ἀριστερὰ ὁ Ἰωσὴφ μεθ' ἑνὸς γέροντος ποιμένος, δεξιὰ ἡ σκηνὴ τοῦ λουτροῦ (18ου αἰῶνος). 15) Ἑτέρα Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. 16) Οἱ Ἅγιοι Πάντες. Ἐπίσης κατεγράφησαν: Δεσποτικὸς θρόνος ξυλόγλυπτος, ἄμβων ὁμοίως καὶ «κασσέλλα» μὲ γλυπτὸν διάκοσμον τοῦ 1803.

16. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Μικρὸς ξυλόστεγος ἄνευ σημασίας. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 2 εἰκόνες :

1) Ἡ Θεοτόκος, *«Ἡ Παμμακάριστος»,* καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος. καὶ 2) Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ (19ου αἰῶνος).

17. Ναὸς Ἁγίου Ἀνδρέου

Μικρὸς καμαροσκεπὴς ἄνευ σημασίας. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 5 εἰκόνες:

1) Ἡ Θεοτόκος, «ἡ ἐλεοῦσα». Ἐπιγραφή: *«Δέη-*

σις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Τζὰκ καὶ τῶν γονέων καὶ τῆς συμβίας καὶ τῶν τέκνων. Χείρ .... ἔτος ,αωις' (1816). 2) Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»*, ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς. 3) Ἅγιος Ἀνδρέας, ὁμοία. 4) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος εἰς συνήθη τύπον (18ου αἰῶνος). 5) Ἅγιος Νικόλαος, Ρωσικῆς προελεύσεως.

18. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Μονόκλιτος καμαροσκεπὴς μὲ σφενδόνιον. Ἐσωτερικῶς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

1. Ἀνηγέρθη καὶ ἀνεκαινίσθη ἐκ βάθρων ὁ πάνσεπτος

2. καὶ θεῖος ναὸς οὗτος τοῦ Ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου

3. διὰ συνδρομῆς καὶ κόπου καὶ ἐξόδου παρὰ τῶν .....

4. .....

5. Γεωργίου καὶ Μαστόρου Μανόλη

6. ..... Ἰωάννης Θεοδωρὴς Ἰωάννης

7. .....

8. (ἀρχιερατεύοντος) τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἡμῶν κοῦ (Κυροῦ) Μητροφάνους ..... ,αχς'» (1606). Τὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν εἶναι κυρίως μεμονωμέναι μορφαὶ ἁγίων, ἀρχιερέων κ.ἄ. ἐκ τῶν σκηνῶν ὑπάρχουν οἱ 24 οἶκοι, τὸ *«Λάβετε φάγετε....»* καὶ τὸ *«Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες....»*. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου κ.ἄ.

Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, ἐπὶ μιᾶς σανίδος, εἰκονίζεται ἡ Μεγάλη Δέησις, εἰς δὲ τὰ βημόθυρα ὁ Εὐαγγελισμός, εἰς τὸν γνωστὸν τύπον.

19, 20, 21. Ναοὶ Ἁγίου Βασιλείου, Ἁγίας Τριάδος καὶ Ἁγίας Παρασκευῆς

Μονόκλιτοι, ἄνευ σημασίας.

22. Ναὸς Ἁγίου Ταξιάρχη

Μικρὸς ξυλόστεγος, ἄνευ σημασίας. Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον ἐπὶ μιᾶς σανίδος εἰκονίζεται ἡ Μεγάλη Δέησις. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 5 εἰκόνες: 1) Οἱ Ταξιάρχαι (17 - 18ου αἰῶνος). 3) Ἡ Θεοτόκος *«ἡ Κρυπτή»*, ἐπιζωγραφημένη. 2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον (17ου αἰῶνος). 4) Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»* (17 - 18ου αἰῶνος). Ἡ ταφὴ τοῦ Χριστοῦ (17 - 18ου αἰῶνος).

23. Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς «ἡ Παναγίτσα»

Καμαροσκεπής, μονόκλιτος, ἄνευ σημασίας. Εἰκόνες δύο: 1) Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ (18 - 19ου αἰῶνος). 2) Ὁ Χριστὸς (18 - 19ου αἰῶνος).

24. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου τοῦ Βράχου

Εἶναι τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου, ἤτοι μονόκλιτος μετὰ τρούλλου, (Σ χ έ δ. 4), ὅστις τῇ βοηθείᾳ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων στηρίζεται εἰς τὰς κανονικὰς μὲν ἡμικυλινδρικὰς κεραίας, ἀνατολικὴν καὶ δυτικήν, εἰς τὰς ἀτροφικὰς δέ, μήκους μόλις 0,20 μ., βορείαν καὶ νοτίαν. Αἱ τρεῖς κόγχαι τοῦ ἱεροῦ ἀνοίγονται εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, χωρὶς νὰ διαγράφωνται ἐξωτερικῶς (Σ χ έ δ. 4). Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 4 εἰκόνες: 1) Ἡ Θεοτόκος (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»* (17 - 18ου αἰῶνος). 3) Ἅγιος Νικόλαος (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, προερχομένη ἐκ τριπτύχου. Εἶναι ἡμικατεστραμμένη.

25. Ναὸς Ἁγίας Κυριακῆς

Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς μὲ σφενδόνιον. Ἐκ τοῦ παλαιοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου σῴζεται μόνον ὁ κοσμήτης καὶ ἡ Μεγάλη Δέησις (16ου αἰῶνος). Εἰκόνες: 1) Ἡ Θεοτόκος, ἡ *«Μέλουσα»* (17 - 18ου αἰῶνος). 2) ὁ Χριστός. Ὁμοίᾳ τῇ προηγουμένῃ. 3) Ἅγιος Βασίλειος (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Ἁγία Κυριακὴ (18ου αἰῶνος).

26. Ναὸς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ἢ «Παναγίτσα τοῦ Πύργου»

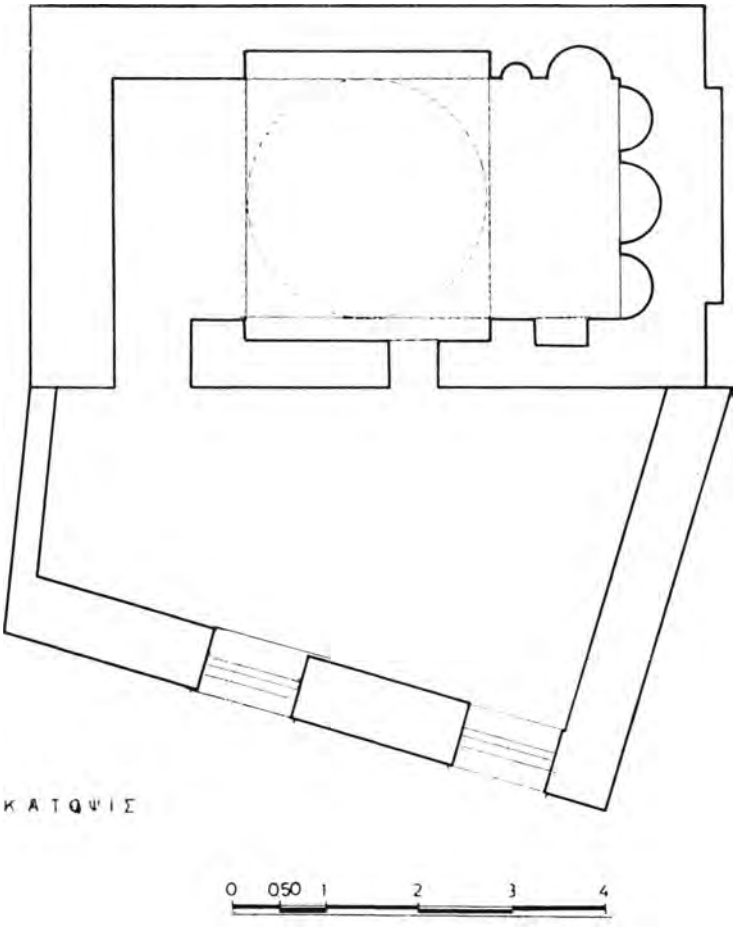
Τετρακιόνιος, σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου (Πίν. 316 α). Ἔχει ὑποστῆ ἐσωτερικῶς μεταβολὰς καὶ οὕτω ἠλλοιώθησαν αἱ ἀναλογίαι του. Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου προβάλλει πεντάπλευρος ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ. Οἱ μαρμάρινοι ἀρράβδωτοι κίονες, ὕψους 2.30 μ., βαίνουν ἐπὶ μαρμαρίνων βάσεων. Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον ἡ Μεγάλη Δέησις καὶ 17 εἰκονίδια μὲ τὰς μεγάλας ἑορτάς.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 10 εἰκόνες: 1) Ὑπαπαντή. 2) Ἡ Θεοτόκος. 3) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον μὲ 4 Ἱεράρχας. 4) Χριστὸς ὁ *«Παντοκράτωρ»* (18 - 19ου αἰῶνος). 5) Τὰ Εἰσόδια, *«διὰ χειρὸς Εὐθυμίου Μοναχοῦ 1851»*, 6) Εἰκὼν δίζωνος: ἄνω, ἡ Γέννησις τοῦ Ἰωάννου· κάτω, ἡ Ἀποκεφάλισις αὐτοῦ (17 - 18ου αἰῶνος). 7) Ἡ Θεοτόκος (18 - 19ου αἰῶνος). 8) Τὸ Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Εὐσταθίου καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ (18ου αἰῶνος). 9) Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ (18 - 19ου αἰῶνος). 10) Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν Ἁγίων: Βαρβάρας, Ἀρτεμίου καί τινος ἀκαθορίστου. Εἰς τὸ Ἱερὸν σῴζεται μικρὸν μέρος τοῦ ἀρχικοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, τοῦ 18ου αἰῶνος.

27. Ναὸς τῶν Ἁγίων Πάντων

Μεταγενέστερος, μικρῶν διαστάσεων, μετὰ τρούλλου ἄνευ σημασίας. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς

τέσσαρες εἰκόνες: 1) Εὐαγγελισμὸς καὶ Ζωοδόχος Πηγή, εἰς δύο ζώνας, ἄνευ σημασίας. 2) Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου καὶ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου εἰς δύο ζώνας (18ου αἰῶνος). 3) Ἡ Σύναξις τῶν Ἀσωμάτων, οἱ Ἅγιοι Πάντες, ὁ Ἀβραάμ, ὁ Ληστὴς καὶ ὁ Ἰακώβ, εἰς τρεῖς ζώνας (18ου αἰῶνος). 4) Τεμάτρον καὶ Παῦλον (18 - 19ου αἰῶνος). 4) Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»* (19ου αἰῶνος). 5) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μὲ 12 σκηνὰς ἐκ τῆς ζωῆς του (19ου αἰῶνος). 6) Ἅγιος Νικόλαος, ἄνω ἀριστερὰ ὁ Χριστός, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος (18ου - 19ου αἰῶνος). 7) Φύλλον ἐκ διπτύχου, ἄνω ἡ Θεοτόκος, κάτω ὁ

Σχέδ. 4. Σκόπελος. Ναὸς Ἁγ. Νικολάου τοῦ Βράχου

χιον ἐξ εἰκόνος παριστώσης τὸν Ἐπιτάφιον Θρῆνον (18 - 19ου αἰῶνος).

28. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου «Πλάκα Παραλίας»

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος, ἄνευ σημασίας. Εἰς τὸ ἁπλοῦν, ἐκ ξύλου, τέμπλον εἰκονίζεται ἡ Μεγάλη Δέησις. Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 7 εἰκόνες: 1) Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Μύροις (18 - 19ου αἰῶνος). 2) Θεοτόκος *«ἡ Πάντων Χαρὰ»* (18 - 19ου αἰῶνος). 3) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον μὲ τοὺς Ἀποστόλους Πέ-

Ἅγιος Ρηγῖνος καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος (18 - 19ου αἰῶνος).

29. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου

Τοῦ γνωστοῦ συνεπτυγμένου τύπου, τὸν ὁποῖον πολλάκις συνηντήσαμεν, ἤτοι σταυροειδής, ἐγγεγραμμένος μετὰ χαμηλοῦ τρούλλου (calotte). Ἡ ἀνατολικὴ κεραία μακρυτέρα τῆς δυτικῆς. Αἱ δύο ἐγκάρσιαι ἀτροφικαί, μόλις σχηματίζονται. Εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου σχηματίζονται τρεῖς κόγχαι, χωρὶς νὰ διαγράφωνται

ἐξωτερικῶς. Εἰς τὸ δάπεδον πήλιναι πλάκες.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 6 εἰκόνες: 1) Ταξιάρχαι. Χρονολογία 1819. 2) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Χρονολογία ΑΧΟΔ (1674). 3) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος. Χρονολογία ΑΧΟΔ. 4) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κατ' ἐνώπιον. Γύρω 10 σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς του. Ἐπιγραφή: *«Χεὶρ Κωνσταντίνου (Ἀγοραστοῦ;) τοῦ Κρητὸς ΑΧΟΔ.* 5) Ἅγιοι Πάντες (17 - 18ου αἰῶνος). 6) Εἰκὼν εἰς τέσσαρας ζώνας: α'. Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος ἐν μέσῳ ἓξ Ἁγίων καὶ δύο Προφητανάκτων. β.' Ἑπτὰ Ἐπίσκοποι Ἅγιοι. γ.' Ἐννέα Ἅγιοι. Εἰς τὸ μέσον ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Ἑλένη. δ'. Μία σειρὰ Ἁγίων, μὴ δυναμένων νὰ ταυτισθῶσι (16 - 17ου αἰῶνος).

30. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μικρῶν διαστάσεων ἄνευ σημασίας.

Εἰκόνες 4, αἱ ἑξῆς: 1) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (17 - 18ου αἰῶνος). 3) Ὁ Χριστὸς (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, μὲ ἐπένδυσιν ἐξ ἀργύρου.

31. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος ἄνευ σημασίας.

Εἰκόνες 5, αἱ ἑξῆς: 1) Ὁ Ἅγιος Ἑρμόλαος (17-18ου αἰῶνος). 2) Ἡ Θεοτόκος (18 - 19ου αἰῶνος). 3) Ὁ Χριστός, ὁμοία. 4) Ἁγία Παρασκευή, ἐπιζωγραφημένη (17-18ου αἰῶνος). 5) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (17 - 18ου αἰῶνος).

32. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος ἄνευ σημασίας. Εἰκόνες 4, αἱ ἑξῆς: 1) Δίζωνος, ἄνω Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ Ἅγιος Στυλιανός, κάτω Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγιος Δημήτριος. 2) Ἡ Θεοτόκος (18 - 19ου αἰῶνος). 3) Ἡ Φιλοξενία (18 - 19ου αἰῶνος). 4) Ἑτέρα Φιλοξενία. Εἰς τὸ βάθος οἴκημα, δένδρα, ὄρος. Ἐπιγραφή:....«ΖΡΞΣ' (7166=1558) *Χεὶρ Ἰωάννου Ἱερέως*». Καλῆς τέχνης.

33. Ναὸς Ἁγίου Βασιλείου

Μονόκλιτος, μικρῶν διαστάσεων, ἄνευ σημασίας. Εἰκόνες 3, αἱ ἑξῆς: 1) Ἡ Θεοτόκος. Χρονολογία 1903. 2) Ὁ Χριστὸς 1908. 3) Ἅγιος Βασίλειος. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γιαλῆ Κωνσταντίνου» Α Ψ Ξ* (1760).

34. Ναὸς Φανερωμένης

Μονόκλιτος, ἄνευ σημασίας.

Ὑπὲρ τὴν δυτικὴν θύραν ὑπάρχει ἐπὶ μαρμάρου ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

«Ὁ ναὸς οὗτος τῆς Παρθένου Μαρίας/ἐπονομάσθη ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος εἰς Μετ/όχιον γέγονεν τοῦ Κύρ Διονυσίου Βασιλι/κῆς Μονῆς κτίσμα Κύρ Ἀλεξίου διὰ συνδρομῆ/ς καὶ κόπων τε καὶ μόχθων Παχ(ω)μίου θήτου δ(ν)/τ(ο)ς Διονυσία τῇ ἐκ νήσου Πάρου ἐκ γερ (α;)/ρδέων διὰ δαπάνης πάντων τῶν/εὐσεβῶν χρηστιανῶν τῶν ἐν Σκοπέλῳ/ἔτη ἀπὸ Θεοῦ ΑΨΙΑ» (1711).

Τέμπλον ξυλόγλυπτον ὑψηλόν, εἰς τὸν συνήθη ἐν Σκοπέλῳ τύπον. Εἰς τὴν κορυφὴν ἑκατέρωθεν τοῦ Σταυροῦ αἱ μορφαὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ χαμηλότερον δέκα ἐννέα εἰκονίδια μὲ τὰς Μεγάλας Ἑορτάς.

Κατεγράφησαν 14 εἰκόνες, αἱ ἑξῆς: 1) Ἅγιος Νίφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κοινοβιάτης τοῦ Διονυσίου. 2) Ἡ Σύναξις τῶν Ἀγγέλων. Ἐπιγραφή: *Νικολάου Ἱερέως* (18 - 19ου αἰῶνος). 3) Θεοτόκος ἡ Φανερωμένη. 4) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, ὡς συνήθως, μὲ τέσσαρας Ἁγίους. 5) Ὁ Χριστός. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χατζηστεφανῆ Ἰωάννου ..... ΑΨΙΑ».* 6) Ἅγιος Ἰωάννης, σύγχρονος προηγουμένης. 7) Ἅγιος Διονύσιος καὶ κτήτωρ τοῦ Μοναστηρίου. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Παρθενίου Μοναχοῦ».* 8) Ἅγιος Χαράλαμπος. 9) Ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου ΑΨΙΓ».* 10) Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη (17 - 18ου αἰῶνος). 11) Δίζωνος. Ἄνω, ἡ Δέησις. Κάτω, οἱ Ἅγιοι: Νικόλαος, Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Θεόδωρος ὁ Τύρων (18 - 19ου αἰῶνος). 12) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (18 - 19ου αἰῶνος). 13) Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη (1800). 14) Ἡ Θεοτόκος (18 - 19ου αἰῶνος). Ἐπίσης κατεγράφη μέγας Σταυρὸς ἐκ παλαιοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου.

35. Ναὸς Ἁγίου Μερκουρίου

Καμαροσκεπὴς ἄνευ σημασίας. Εἰς τὸ ἐκ ξύλου ἁπλοῦν τέμπλον ἡ Μεγάλη Δέησις, ἡμικατεστραμμένη. Εἰκόνες 6, αἱ ἑξῆς: Ἡ Θεοτόκος, ἔνθρονος, ἡμικατεστραμμένη (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον μὲ Πέτρον καὶ Παῦλον. 3) Ὁ Χριστὸς (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Ἅγιος Μερκούριος, ἐπιζωγραφημένη. 5) Ἁγία Αἰκατερίνη, ὁμοίως. 6) Ἅγιος Ἀθανάσιος, ἔνθρονος ὑπὸ τόξον (17-18ου αἰῶνος). Ἐπίσης κατεγράφη μέγας Σταυρὸς ἐκ παλαιοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου.

36. Ναὸς τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, «ἡ Ἐλευθερώτρια»

Μονόκλιτος μετὰ τρούλλου καὶ νάρθηκος. Τέμπλον ἐκ ξύλου, ἁπλοῦν, ὑπὸ χρονολογίαν 1904. Εἰκόνες 8, αἱ ἑξῆς : 1) Ἅγιος Εὐστάθιος, ἔφιππος, μὲ σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος. 3) Ὁ Χριστὸς (17 - 18ου αἰῶνος). 4) Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου. 5) Οἱ Ἅγιοι Τεσσαράκοντα. 6) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. 7) Ἅγιος Ρηγῖνος, ἐπίσκοπος Σκοπέλου. Χρονολογία: 1741. 8) Ἡ Σταύρωσις (17 - 18ου αἰῶνος).

37. Ναὸς Ταξιαρχῶν, Νεκροταφείου

Ξυλόστεγος, ἄνευ σημασίας, τοῦ ἔτους 1873. Στερεῖται εἰκόνων.

38. Ναὸς Ἁγίων Πάντων τοῦ Ἀλούπη

Μονόκλιτος μετὰ τρούλλου. Εἰκόνες 4, τοῦ 18ου αἰῶνος, ὡς ἑξῆς: 1) Δέησις. 2) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος. 3) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος. 4) Ἅγιοι Πάντες.

39. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου τῶν Κήπων

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μικρῶν διαστάσεων. Κατεγράφησαν 18 εἰκόνες, αἱ ἑξῆς: 1) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας. Χρονολογία 1650 Ἰουλίου 6. 2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς παλαιὸν ξυλόγλυπτον τέμπλον ἑτέρου Ναοῦ. Ὑπὲρ τὸν Εὐαγγελισμὸν οἱ δύο ἐστεμμένοι Προφῆται, κάτωθεν αὐτοῦ τέσσαρες Ἅγιοι. 3) Χριστὸς *«ὁ Παντοκράτωρ»* (17ου αἰῶνος). 4) Ἅγ. Νικόλαος μὲ φελόνιον πεποικιλμένον δι' ἀνθέων κυανῶν καὶ ἐρυθρῶν (17 - 18ου αἰῶνος). 5) Τρίπτυχον, εἰς ὃ εἶναι ἀναγεγραμμένα τὰ πρὸς μνημόνευσιν ὀνόματα εἰς στήλας ὑπὸ τόξα, βαίνοντα ἐπὶ κορινθιακῶν κιονοκράνων. Εἰς τὴν κορυφὴν ὁριζόντιον γεῖσον, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Σπυρίδων καὶ Νικόλαος, ἡ Δέησις καὶ ὁ Εὐαγγελισμὸς (15 - 16ου αἰῶνος). 6) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, σῳζομένη κατὰ τὸ ἥμισυ (17 - 18ου αἰῶνος). 7) Ἅγ. Ὀνούφριος φέρων περὶ τὴν ὀσφὺν δορὰν προβάτου. Ἐπιγραφή: *«Ἐὰν μὴ ἀπατάξειτε τοῖς πᾶσιν τοῦ κόσμου τούτου οὐ δείνασθαι γενέσθαι μοναχοί»*. 8) Ἅγιος Γεώργιος ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός. Χρονολογία, 1829. Ἐπιγραφή : ΜΚΡS ΜΝΧ/ΝΣΚΜΠΡΜΔΣ. 9) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος. Ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ Εὐαγγελίου *«Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες....»* (14 - 15ου αἰῶνος). 10) Δίζωνος. Ἄνω : Δέησις. Κάτω : Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ὁ μεσαῖος φέρει μίτραν. 11) Ὁ Χριστὸς φερόμενος ἐπὶ νέφους. Ἐπιγραφή: *«ἡ Ἀνάλιψις»*. 12) Ἅγιος Δημήτριος. 13) Ὁ Χριστός, Ρωσικῆς προελεύσεως. 14) Ἅγιος Νικόλαος, ὁμοίως. 15) Ἡ Πεντηκοστή, ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου. 16) Ἅγ. Μερκούριος. Ἵσταται ὀρθός, ἐνδεδυμένος τὴν στρατιωτικὴν στολήν. Παρὰ τοὺς πόδας του *Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης*. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημητρίου* (15 - 16ου αἰῶνος). 17) Ἅγιος Νικόλαος, ἔνθρονος. Ἄνω ἀριστερά, εἰς μικρὰν κλίμακα, ὁ Χριστός, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος (17 - 18ου αἰῶνος). 18) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κατ' ἐνώπιον μὲ πτέρυγας, εἰς χρυσοῦν βάθος. Κάτω δεξιὰ ἡ κεφαλή, ἀριστερὰ ἡ ἀξίνη. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ/ Ἀντωνίου Ἱερέως / τοῦ ἐκ τῆς νήσου Τήνου»* (16 - 17ου αἰ.).

Ἐπίσης κατεγράφησαν: α.' Εἰς ξυλόγλυπτος Σταυρὸς λιτανείας, ἄνευ βάσεως. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως εἰκονίζεται ὁ Ἐσταυρωμένος Χριστὸς καὶ τὰ 4 Σύμβολα (16 - 17ου), ἐπὶ τῆς ἑτέρας ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος. β'. Σταυρὸς παλαιοτέρου τέμπλου ἑτέρου Ναοῦ (16ου αἰῶνος).

Β.' Ἐκτὸς τῆς πόλεως Σκοπέλου, εἰς τὴν ὕπαιθρον

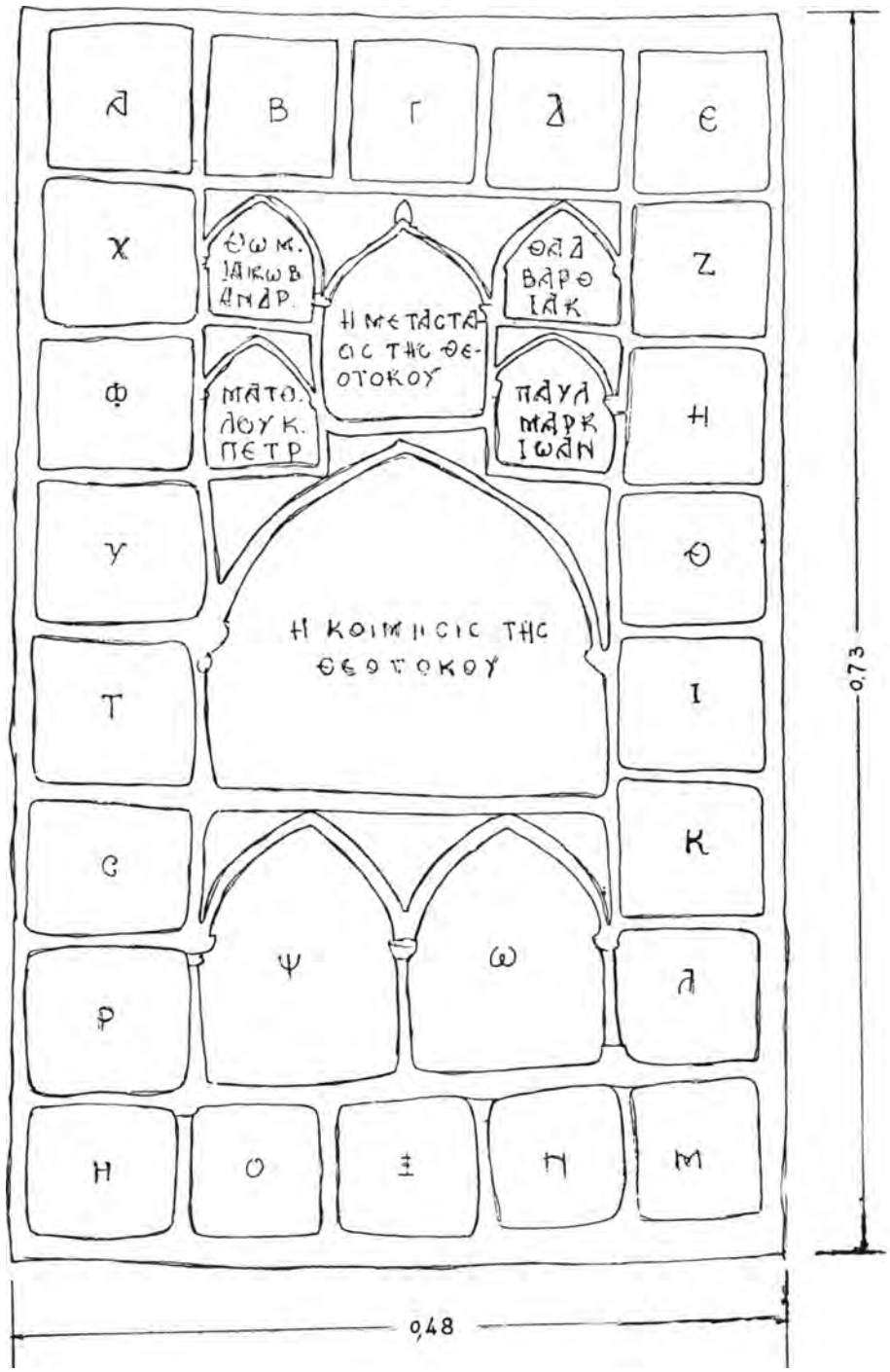
40. Ναὸς τοῦ Χριστοῦ «στὰ Πλατανάκια»

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος μὲ εὐρεῖαν ἁψῖδα Ἱεροῦ καλυπτομένην διὰ τεταρτοσφαιρίου. Κατεγράφησαν 7 εἰκόνες: 1) Ἅγιος Σπυρίδων (18 - 19ου αἰῶνος). 2) Ἡ Θεοτόκος ἐπὶ πεποικιλμένου θρόνου. Ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χατζηστεφανῆ»*..... ,ΑΨΝΕ'». 3) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα εἰς τὸν γνωστὸν τύπον. Ὑπὲρ τὸν Ἀρχάγγελον καὶ τὴν Θεοτόκον δύο ἐστεμμένοι Προφῆται καὶ ὑπὲρ τούτους ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς. 4) Χριστὸς *«ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς»* ὁμοίας τέχνης καὶ ἐποχῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον. 5) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κατ' ἐνώπιον μὲ πτέρυγας. Ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς πρὸς τὰς δύο προηγουμένας. 6) Ἅγιος Γεώργιος, Ρωσικῆς προελεύσεως. 7) Χριστός, ὡς Μέγας Ἀρχιερεύς, ὁμοίως Ρωσικῆς προελεύσεως.

41. Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ Παναγίας στὸ Λειβάδι

Μονόκλιτος, ξυλόστεγος μὲ εὐρεῖαν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁριζοντίαν ξυλίνην ὀροφήν, «οὐρανίαν». (Ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν Δουλίδη).

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς 13 εἰκόνες: 1) Πολυσύνθετος εἰκών, διαστάσεων 0,75 × 0,48 μ., «σκαφωτή». Εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς σχηματίζονται 22 τετράγωνα, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ἀνὰ εἷς τῶν 24 Οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, τῶν δύο τελευταίων, ἤτοι τοῦ Ψ καὶ τοῦ Ω τοποθετη-

Σχέδ. 5. Διάταξις τῶν σκηνῶν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ναοῦ Ζωοδόχου Πηγῆς Σκοπέλου (βλ. Πίν. 317)

θέντων εἰς τὸ μέσον, ὑπὸ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (Σχέδ. 5· Πίν. 317). Ὑπὲρ τὴν Κοίμησιν εἰκονίζεται ἡ Μετάστασις τῆς Θεοτόκου καὶ ἐντὸς τεσσάρων τετραγωνιδίων ἀνὰ τρεῖς οἱ 12 Ἀπόστολοι, φερόμενοι ἐν νεφέλαις, τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματος ἑκάστου σημειοῦται ὑπὲρ τὴν κεφαλήν του.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἀχρονολόγητος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρίστης αὐτῆς τέχνης, ἐκ τῶν εἰκονιζομένων θεμάτων καὶ τῶν χρωμάτων δύναται αὕτη νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα. 2) Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. Χρονολογία ,ΑΩΓ' (1803). 3) Ἡ Ἁγία Μαρῖνα. Χρονολογία: 1793. 4) Ἁγία Αἰκατερίνη (18 - 19ου αἰῶνος). Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος. Ἐπιγραφή: *Διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τοῦ Εὐγενεστάτου Κυρίω Κυρίω Ἀποστόλη Βοαιβῶνδα Σκοπέλου*. Χρονολογία: 1793. 6) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος, ἀπὸ χρονολογίαν ὁμοίως 1793. 7) Ζωοδόχος Πηγή, τεραστίων διαστάσεων (2.05 × 1.05 μ.) καλῆς ἀποδόσεως. Ἐπιγραφή: *«Χείρ καὶ σύνθεσις Ἀντωνίου Ἀγωραστοῦ τοῦ Κρητός.* ,ΑΧΟΣ' (1674). 8) Ζωοδόχος Πηγή, ἀντίγραφον τῆς προηγουμένης. 9) Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰς προτομήν. Χρονολογία: 1755. 10) Ἅγιος Σάββας. Χρονολογία ,ΑΨΜΣ' Ἰουνίου ΙΓ' (1746). 11) Ταξιάρχαι (18 - 19ου αἰῶνος). 12) Δίζωνος: ἄνω Ἁγία Μαρῖνα, κάτω Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κλίμακος. Χρονολογία, ΑΨΜΣ (1746). 13) Ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸν τύπον Παναγίας τοῦ Πάθους (15-16ου αἰῶνος).

42. Ἐπισκοπὴ Σκοπέλου

Μονόκλιτος μικρὰ καμαροσκεπὴς βασιλικὴ κτισθεῖσα κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 16ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἑτέρας τρικλίτου βυζαντινῆς βασιλικῆς, χρονολογουμένης συμφώνως πρὸς ἐπιγραφήν, εἰς τὸ ἔτος 1078. Τὸ σύμπλεγμα τῶν κτηρίων τῆς Ἐπισκοπῆς ἠρεύνησε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος (ΑΕ 1956, σ. 181 - 198).

Εἰκόνες 1 - 11). Εἰς τὸ τέμπλον 11 εἰκονίδια μὲ τὰς μεγάλας ἑορτάς, τὸ ἓν τούτων φέρει χρονολογίαν 1762. 12) Προφήτης Ἠλίας, μεταγενεστέρα. 13) Θεοτόκος, *«ἡ Ἐπισκοπὴ καὶ Ὁδηγήτρια»* (18ου αἰῶνος). 14) Ἡ Μετάστασις τῆς Θεοτόκου. 15) Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κατ' ἐνώπιον. 16) Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. 17) Ἡ Πεντηκοστή. 18) Οἱ Ἅγιοι Χαράλαμπος καὶ Διονύσιος. 19) Οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Σπυρίδων. 20) Οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς, Δαμιανὸς καὶ Ἀντώνιος.

43. Ναΐσκος Ἁγίου Γεωργίου

Παρὰ τὴν Μονὴν Εὐαγγελισμοῦ, ἧς ἀποτελεῖ μετόχιον. Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς μὲ τρεῖς κόγχας τοῦ Ἱεροῦ ἀνοιγομένας εἰς τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, χωρὶς νὰ διαγράφωνται ἐξωτερικῶς. Εἰκόνες: 1) Ἡ Θεοτόκος (18ου αἰῶνος). 2) Ἅγιος Γεώργιος (18ου αἰῶνος). 3) Ἅγιος Χαράλαμπος, ἐπιζωγραφημένη. 4) Ὁ Χριστός, ἐπιζωγραφημένη.

44. Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ

Εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ δυσπροσίτου πλευρᾶς φάραγγος, σχηματιζομένης εἰς τὰς κλιτῦς τῶν ἔναντι τῆς πολίχνης τῆς Σκοπέλου ὑψουμένων βουνῶν. Τὰ βουνὰ ταῦτα ἤλκυσαν, ὡς φαίνεται, παλαιόθεν τὴν προτίμησιν τῶν μοναχῶν πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῶν Μονῶν τῆς Μετανοίας των. Διότι, πλὴν τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐκεῖ ἀνηγέρθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ αἱ ἄλλαι τρεῖς μεγάλαι Μοναὶ τῆς νήσου, ἤτοι τῆς Μεταμορφώσεως, τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας.

Ἡ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, μὲ τὴν φρουριακὴν αὐτῆς ἐμφάνισιν, συνδέεται πρὸς τὴν μεγάλην καὶ εὔπορον οἰκογένειαν τῶν Δαπόντε, μέλη τῆς ὁποίας κατέστησαν γνωστά, ὡς ὁ Στέφανος, ὁ ὁποῖος διατελέσας ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, μέχρι τοῦ 1739, Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἐν Σκοπέλῳ ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν 15 τέκνων του σχολεῖον, σῳζόμενον μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τὸν ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Κήπων, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ Στεφάνου, διατελέσας γραμματεὺς τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας Μαυροκορδάτων, ἐκάρη βραδύτερον εἰς μοναχὸν καὶ κατέστη γνωστὸς ὡς ποιητὴς καὶ λόγιος ὑπὸ τὸ ὄνομα Καισάριος (1713 - 1784).

Ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός, κοσμούσης κρήνην γλυκέος καὶ ψυχροῦ ὕδατος ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφήν: *Τοῦ κτήτορος τῆς / Ἁγίας Μονῆς ταύτ/ης Χατζηστεφα/νῆ Δαπόντε υἱο(ῦ) Ἰω(άν)νου Γραμματικοῦ/(τὸ) κτήριον κὲ ἡ βρύσις αὕτη/..... ,ΑΨΙΒ* (1712). Ἡ εἴσοδος πρὸς τὴν Μονὴν γίνεται σήμερον διὰ μικρᾶς θύρας, τετραγώνου, ἀνοιγομένης εἰς τὸν πανύψηλον βόρειον τοῖχον τοῦ περιβόλου. Ἡ θύρα αὕτη εἶναι ἐκ παχέος ἰσχυροῦ ξύλου, ἐπενδεδυμένου διὰ ταινιῶν σιδήρου, συγκρατουμένων ἐπὶ τοῦ ξύλου διὰ μεγάλων σιδηρῶν καρφίων, αἱ πυραμοειδεῖς κεφαλαὶ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἄμυναν καὶ κόσμημα συγχρόνως. Μετὰ τὴν εἴσοδον, ἀριστερὰ μὲν εἶναι τὸ νεώτερον παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, δεξιὰ δὲ τὸ μαγειρεῖον, ὁ φοῦρνος καὶ ἡ Τράπεζα τῆς Μονῆς. Τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ὑψηλοῦ περιβόλου καταλαμβάνουν τὰ ξυλόστεγα, ταπεινὰ κελλία τῶν μοναχῶν. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τετραγώνου τούτου χώρου ὑψοῦται τὸ καθολικὸν τῆς Μο-

νῆς. Εἶναι εἰς τὸν τύπον τῶν σταυροειδῶν, ἐγγεγραμμένων, τετρακιονίων μετὰ τρούλλου ναῶν, ἄνευ ναρθηκος (Σχέδ. 6).

Τὰ τέσσαρα γωνιαῖα διαμερίσματα, καθὼς καὶ ἡ Πρόθεσις μετὰ τοῦ Διακονικοῦ, καλύπτονται διὰ χαμηλῶν τρουλλίσκων - ἀσπίδων.

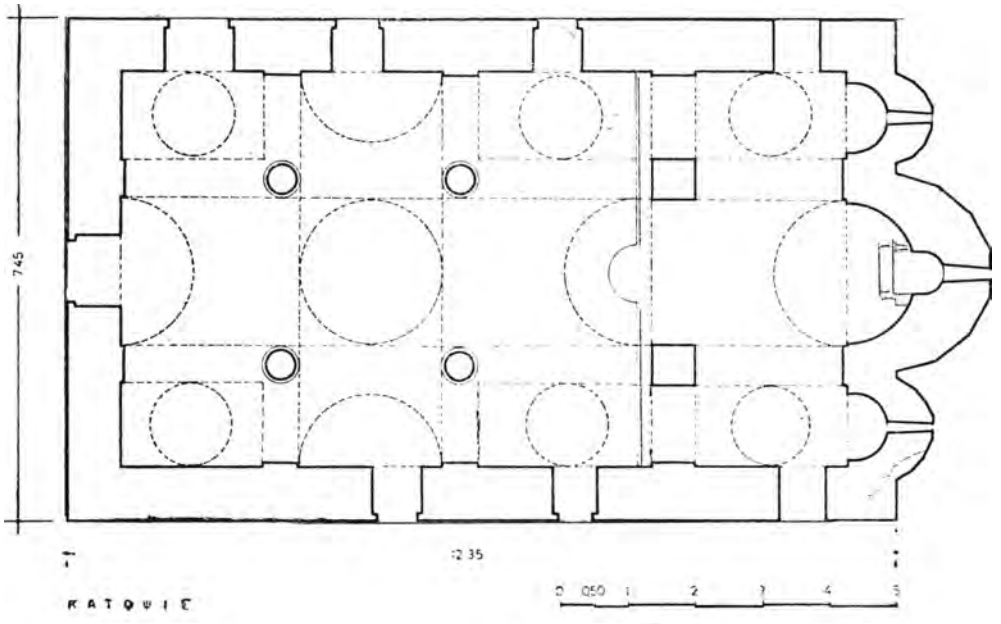
Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου προβάλλουν τρεῖς ἑπτάπλευροι κόγχαι, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς μεσαίας τῶν ὁποίων σχηματίζεται ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος. Αἱ δύο θύραι εἰσόδου εἰς τὸν ναόν, ἡ μία εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἡ ἑτέρα εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, εἶναι ἐκ μαρμαρίνων πλαισίων, αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ὁποίων εἶναι διακεκοσμημέναι διὰ πλουσίου φυτικοῦ διακόσμου. Ἐπὶ τῆς βορείου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *«Δι' ἐξόδου Χατζιστεφανῆ Νταπόντε 1712»*. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εἶναι ἐστρωμένον ἐν μέρει μὲν διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἐν μέρει δὲ διὰ πηλίνων ἐσμαλτωμένων πλακῶν, τοῦ τύπου τῶν λεγομένων «Κιουτάχιας».

Τὸ τέμπλον, ξυλόγλυπτον, ἐπίχρυσον, ὡς συνήθως, ὑψηλὸν φέρει πλούσιον καλῆς τέχνης διάκοσμον. Καὶ τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς οἰκογενείας Δαπόντε, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Δαπόντε»*. Εἰς τὴν κορυφὴν εἶναι ὡς συνήθως ὁ Μέγας Σταυρός, κατωτέρω εἰς ἐπαλλήλους σειράς: κληματὶς μὲ δράκοντας, 17 εἰκονίδια τῶν μεγάλων ἑορτῶν, πάλιν κληματὶς καὶ τὰ ἀνοίγματα διὰ τὰς μεγάλας εἰκόνας. Ἐν τῷ Ναῷ ὑπάρχουν καὶ τὰ ἑξῆς ξυλόγλυπτα: α.' Προσκυνητάριον μὲ διάκοσμον ἐκ «φιλδισίου». β.' Ἀναλόγιον, μὲ ὅμοιον διάκοσμον, λεπτῆς τέχνης (17 - 18ου αἰῶνος). γ.' Ἐπισκοπικὸς θρόνος μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *«Ἰωάννου Στεφάνου Δαπόντε»*.

Πλὴν τῶν 17 εἰκονιδίων τῶν ἑορτῶν, εἰς τὸ τέμπλον κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 16 εἰκόνες: 1) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (17 - 18ου αἰῶνος). 2) Θεοτόκος, ἔνθρονος, *«ἡ Παμμακάριστος»* (15 - 16ου αἰῶνος). 3) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα, εἰς τὸν συνήθη τύπον, μὲ τοὺς 2 Προφητάνακτας Δαβὶδ καὶ Σολομῶντα καὶ τοὺς 4 Ἱεράρχας, Βασίλειον, Χρυσόστομον, Γρηγόριον καὶ Ρηγῖνον. 4) Χριστὸς *«ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς* (17ου αἰῶνος). 5) Ὁ Εὐαγγελισμός. Ἄνω ἔχει τὸν Θεὸν Πατέρα, τὴ γῆν καὶ Ἀγγέλους. Χρονολογία ΑΨΙΖ (1717). 6) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος (17ου αἰῶνος). 7) Τρίπτυχον: Χριστός, Θεοτόκος, Πρόδρομος. 8) Κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου μὲ θλιμμένην ἔκφρασιν, χρυσοῦν φωτοστέφανον, περιβαλλομένη ὑπὸ πλουσίως διακεκοσμημένου πλαισίου (Πίν. 318α). Εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν τῆς εἰκόνος εἶναι ἀναγεγραμμένη διὰ μελανοῦ χρώματος ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

1. ἡ παροῦσα καὶ θεία εἰκὼν ὑπάρχει τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου

2. καὶ τὴν ἀφηέρωσεν ὁ Πατράσκος διὰ μνημόσυνόν του καὶ τῶν γονέων

Σχέδ. 6. Σκόπελος. Καθολικὸν Μονῆς Εὐαγγελισμοῦ

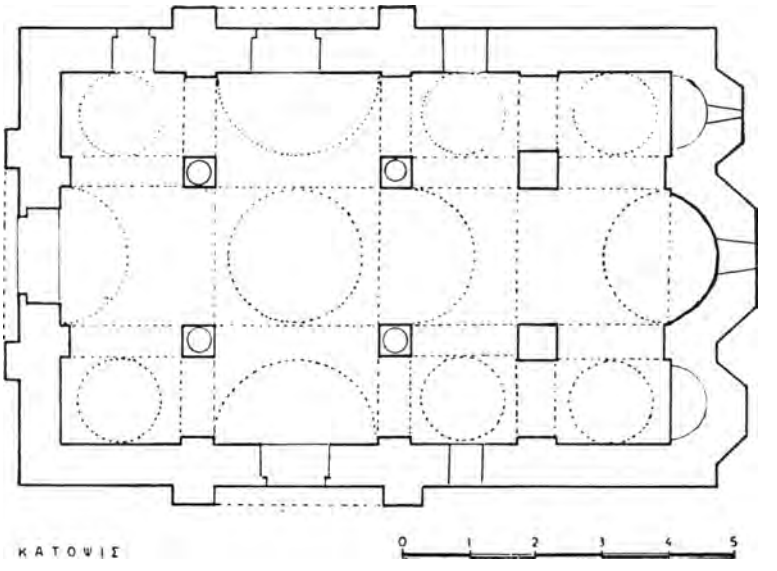
3. του ἡ ὠπήα ἠτουν τῆς δόμνας τοῦ δο(ύ)κα Βοηβόδα. καὶ ὅποιος τὴν ἀποξενό

4. σι τῆς αὐτῆς μονῆς ἔστω ἀφορεσμένος καὶ ἀσυχώρητος

5. ἐν τὸ νῦν αἰώνι καὶ ἐν τὸ μέλοντη νὰ ἔχη τὴν Παναγίαν διάδικο (;)

6. Ἀμὴν ,αχπγ' (1683).

Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀκολουθεῖ ἑτέρα ἰδιόχειρος τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, ὅτε εἰς τὸ ,α ψ μ α' (1741) Νοεμβρίου ιγ' ἡ εἰκὼν περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχήν του: «..... *ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ ἀνάξιος δοῦλος καὶ λάτρις τῆς Θεοτόκου Κωνσταντῖνος Στεφανῆ ἀναγνώστης δαπόντες ἐκ τῆς νήσου Σκοπέλου*».

Σχέδ. 7. Σκόπελος. Μονὴ Μεταμορφώσεως

9) Ἡ Θεοτόκος, ἔνθρονος (17 - 18ου αἰῶνος). 10) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (17 - 18ου αἰῶνος). 11) Ἡ Κοίμησις τῆς Ἁγίας Ἄννης (18ου - αἰῶνος). 12) Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου (17ου - 18ου αἰῶνος). 13) Ἅγιος Νικόλαος. Ἐπιγραφή: «*Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ..... μοναχοῦ ,Αχης'*» (1696). 14) Ἡ Θεοτόκος (18ου αἰῶνος). 15) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (16 - 17ου αἰῶνος). 16) Ἅγιος Νικόλαος (16 - 17ου αἰῶνος).

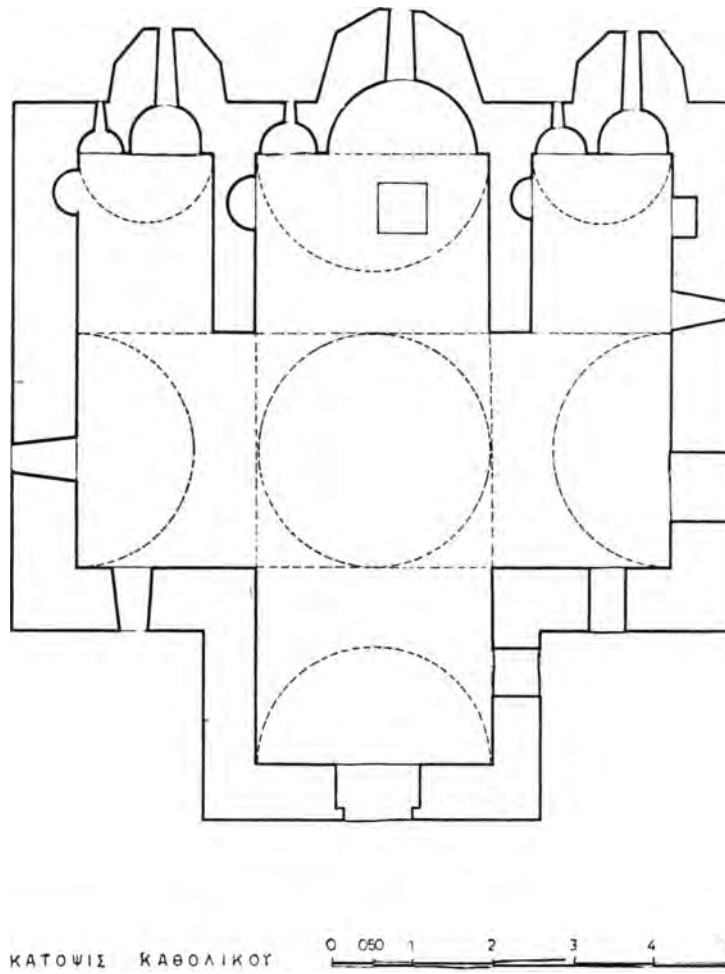
45. Μονὴ Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (Μετόχιον τῆς ἐν Ἄθῳ Μονῆς τοῦ Ξενοφῶντος)

Εὑρίσκεται ἔναντι τῆς προηγουμένης. Ἡ ἵδρυσις αὐτῆς πρέπει νὰ ἔγινε μεταξὺ τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος, διότι τὸ ἐν τῇ Μονῇ σῳζόμενον εἰσέτι σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Β', ἐκδοθὲν τὸ ἔτος 1636 καὶ ἀνακηρύσσον ταύτην σταυροπήγιον, θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπὸ πολλοῦ ὑφισταμένην (Ἀ. Σιγάλα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος ἐν Σκοπέλῳ, ἐν ΕΕΒΣ, ΙΣΤ.' σ. 364 - 369). Τοῦτο ἄλλωστε συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι βεβαίως τοῦ ἰδίου τύπου πρὸς τοὺς πλείστους ναοὺς τῆς νήσου, ἤτοι τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου συνθέτου τετρακιονίου, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας, τὴν διάταξιν τῶν χώρων καὶ τὸν τρόπον κατασκευῆς πλησιάζει περισσότερον τοὺς ναοὺς τοῦ τύπου τούτου κατὰ τὴν κυρίως βυζαντινὴν περίοδον (Σ χ έ δ. 7). Εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων φέρει ἐξεχούσας ἀντηρίδας, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς παραστάδας τὰς ἀντικρυζούσας τοὺς κίονας. Αἱ ἐξωτερικαὶ αὗται ἀντηρίδες ἑνοῦνται ἄνω διὰ τόξου, τὸ ὁποῖον ἐπιστέφει ἀέτωμα (Π ί ν. 316 β). Ὑπὲρ τὰ τόξα τῶν ἀβαθῶν κογχῶν, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὰς ἐπιφανείας τῶν ὀκτὼ πλευρῶν τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, εἶναι ἐντοιχισμένα ρόδια πινάκια (Π ί ν. 316 β).

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, φέρον χρονολογίαν 1874, ἔχει τὴν συνήθη μορφήν. Τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἀπαρτίζουν 19 εἰκονίδια. Πλὴν τούτων κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 23 εἰκόνες:

1) Ζωοδόχος Πηγὴ (18 - 19ου αἰῶνος). 2) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετ' ἀπεικονίσεως τῶν 4 Προφητῶν. Ἐπιγραφή: «*Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Συμινῆς τοῦ Μουρεσάκη ,Α Ψ Σ'*» (1706).

3) Ὁ Χριστός. Ἐπιγραφή: *Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Περμάχου τοῦ Μουρεσάκη καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς* (1706). 4) Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος. Ἐπιγραφή: *Χεὶρ Ἀντωνίου Ὑποδιακόνου Ἀγωραστοῦ τοῦ Κρητὸς ,ΑΧΞΖ* (1667). τόκος ἐν μέσῳ τοῦ Προδρόμου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας (17ου αἰῶνος). 9) Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος. Ἀναλύεται εἰς τρεῖς σκηνὰς (Πίν. 318 β). Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ* ..... (16-17ου αἰῶνος).

Σχέδ. 8. Σκόπελος. Μονὴ Ἁγίας Βαρβάρας

5) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ* ..... *Ἰκοῦ Παπα Κυρ Ἰγνατίου ,ΑΨΙ* (1710). 6) Ἁγία Κυριακή. Χρονολογία ,αψκι' (1721). 7) Ἡ κλῆσις τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου. Ἐπιγραφή: *Ὁ Ἅγιος Εὐστάθιος θεωρεῖ τὸν Χριστὸν ἐσταυρωμένον ἐν μέσῳ τῶν κεράτων τῆς ἐλάφου καὶ παρ' αὐτοῦ προκαλεῖται εἰς τὴν πίστιν* καὶ *Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἁγίου πρὸς τὸν Χριστόν*. Εἰς τὸ κάτω μέρος εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι: Εὐστάθιος, Ἀγάπιος, Θεόπιστος καὶ Θεοπίστη. Χρονολογία: 1774. 8) Ἡ Θεο- 10) Οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου Πολύζου 1806*. 11) Ἡ Δέησις (Πίν. 319) (15ου αἰῶνος). 12) Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (Μακα)ρίου Ἱερομονάχου 1806*. 13) Δίζωνος. Ἄνω οἱ Ἅγιοι: Κοσμᾶς, Δαμιανὸς καὶ Χαράλαμπος. Κάτω ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος, ὡς συνήθως (18ου αἰῶνος). 14) Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου (18ου αἰῶνος). 15) Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι (18ου αἰῶνος). 16) Δέησις (18ου αἰῶνος). 17) Δίζωνος. Ἄνω τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου Σπυρί-

δωνος. Κάτω οἱ Ἅγιοι: Χαράλαμπος, Νικόλαος καὶ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (18 - 19ου αἰῶνος). 18) Ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (18ου αἰῶνος). 19) Ἡ Θεοτόκος εἰς τὸν τύπον τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους. 20) Οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Χαράλαμπος (18ου αἰῶνος). 21) Οἱ Ἅγιοι Χαράλαμπος καὶ Ἀντώνιος (18ου αἰῶνος). 22) Ἡ Ἁγία Τριὰς (18 - 19ου αἰῶνος). 23) Ὁ Ἅγιος Εὐστάθιος (18ου αἰῶνος).

46. Ναΐσκος Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Εὑρίσκεται μεταξὺ τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Εἶναι μονόκλιτος, μετὰ τρούλλου, ἄνευ σημασίας. Εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκονται μόνον «... ΓΗΡΑΚΟΥ .....1748».

47. Μονὴ Ἁγίας Βαρβάρας

Ἡ ἀκατοίκητος σήμερον, φρουριακὴ εἰς τὴν ἐμφάνισιν Μονὴ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, εὑρίσκεται ἐπὶ ἀναπεπταμένου ὑψηλοῦ ἐδάφους πλησίον τῆς γυναικείας Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου (Πίν. 320α). Καὶ τὸ μὲν καθολικὸν καὶ οἱ ὑψηλοὶ τοῖχοι τοῦ περιβόλου διατηροῦνται ὡς εἶχον, τὰ κελλία ὅμως εἶναι μεταγενέστεραι κατασκευαί. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ καθολικὸν ἀναγιγνώσκομεν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς τὴν ἑξῆς ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν: *Ἔτος 1697. Εὐξε ὑπὲρ ἐ/μοῦ δέσποτα / τοῦ ταποινοῦ Παύ/λου καὶ Ἰωάν/νου Μηνὶ Μαΐῳ* (Πίν. 320β). Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς ἐπισκευήν τινα τοῦ καθολικοῦ καὶ ὄχι εἰς τὴν οἰκοδόμησίν του. Ἡ εἰς σχῆμα κεφαλαίου Τ κάτοψις τοῦ καθολικοῦ τούτου, διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντῶσα ἐν Σκοπέλῳ, αἱ βαρεῖαι ἀναλογίαι, ὁ διαχωρισμὸς τῶν τριῶν μερῶν τοῦ ἱεροῦ καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα ὁδηγοῦν εἰς ἐποχὴν πολὺ παλαιοτέραν. Ἡ ἐποχὴ αὕτη δὲν δύναται, πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον, νὰ προσδιορισθῇ, διότι αἱ ἐπιφάνειαι τῆς τοιχοποιΐας εἶναι κεκαλυμμέναι διὰ παχέος ἀσβεστοκονιάματος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ σχέδιον τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς ἀποτελεῖ μίαν ἐξαίρεσιν ἀπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντων ἐν Σκοπέλῳ. Ἡ εἴσοδος γίνεται ἀπὸ τῆς δυτικῆς κεραίας, ἥτις εἶναι ἐλευθέρα (Σχέδ. 8). Τὰ τρία μέρη τοῦ Ἱεροῦ, ἤτοι Πρόθεσις, κυρίως Ἱερόν, καὶ Διακονικὸν χωρίζονται διὰ συνεχοῦς τοίχου, πλάτους 0,52 μ., οὕτως ὥστε σχηματίζονται τρία ἀνεξάρτητα ἱερά. Τὰ διαμερίσματα ταῦτα στεγάζονται διὰ καμαρῶν παραλλήλων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ἀνατ. πρὸς Δυσμάς. Οὕτω ἡ ἐγκαρσία καμάρα τοῦ Σταυροῦ στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν καμάραν τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τὰ ἑκατέρωθεν ταύτης τμήματα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ δυτικὰ τέρματα τῶν τριῶν καμαρῶν τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς τὰ μέτωπα τῶν μεταξὺ τούτων διαχωριστικῶν τοίχων. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο κεραιῶν, δημιουργεῖται τετράγωνος ἐλεύθερος χῶρος, ὁ ὁποῖος τῇ βοηθείᾳ τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων μετατρέπεται πρὸς τὰ ἄνω εἰς κυκλικόν. Ἐπὶ τοῦ κύκλου τούτου ἑδράζεται τὸ κυλινδρικὸν τύμπανον τοῦ τρούλλου, αἱ ἀναλογίαι τοῦ ὁποίου εἶναι βαρεῖαι (Πίν. 321α). Τὸ ξυλόγλυπτον, ἐπίχρυσον τέμπλον, διάφορον κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων ἐξετασθέντων μέχρι τοῦδε ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι παλαιότερον τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς. Ἄλλωστε, φαίνεται σαφῶς, ὅτι δὲν εἶναι κατεσκευασμένον εἰς τὰ μέτρα τοῦ Ναοῦ, ὡς ἔχει σήμερον. Κατὰ τὴν τοποθέτησίν του ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποκόψουν τμήματά τινα διὰ νὰ τὸ προσαρμόσουν εἰς ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐγκαρσίου κεραίας, ὥστε νὰ ἀποκρύπτῃ τελείως καὶ τοὺς τρεῖς χώρους τοῦ Ἱεροῦ. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τέμπλου εὑρίσκεται, ὡς συνήθως, ὁ μέγας Σταυρὸς καὶ κάτωθεν τούτου εἰς ἐπαλλήλους σειράς: Ἡ Μεγάλη Δέησις, κληματίς, 21 εἰκονίδια τῶν μεγάλων ἑορτῶν ὑπὸ τοξύλλια, κληματὶς μετὰ τῶν 12 Προφητῶν καὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ μέσον αὐτῶν καὶ τέλος αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, αἵτινες εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ἡ Θεοτόκος, ὀρθή, φέρουσα πρὸ τοῦ στήθους τὸν Χριστόν. 2) Ὁ Εὐαγγελισμός, εἰς τὰ βημόθυρα τῆς Προθέσεως, εἰς τὴν συνήθη μορφὴν μὲ τοὺς 2 Προφητάνακτας ἄνω καὶ κάτω, τοὺς Ἁγίους: Δημήτριον, Γεώργιον, Σπυρίδωνα καὶ Χαράλαμπον. 3) Ὁ Χριστός. 4) Ἁγία Βαρβάρα. Χρονολογία: 1864. 5) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀπεικονίσεων τῶν 4 Προφητῶν. Χρονολογία: ΑΧΝΘ (1659). 6) Ὁ Εὐαγγελισμός, εἰς τὰ βημόθυρα τῆς ὡραίας Πύλης, ὡς συνήθως μὲ τοὺς Ἁγίους: Πέτρον, Παῦλον, Γρηγόριον Θεολόγον, Χρυσόστομον, Βασίλειον καὶ Νικόλαον. 7) Ὁ Χριστός, ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς μὲ τὴν Θεοτόκον ὑπ' ἀριθ. 5. 8) Ὑπαπαντή, ὁμοίως. 9) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. 10) Ἡ Θεοτόκος εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας. 11) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα τοῦ Διακονικοῦ. Ὑπὲρ τὴν Θεοτόκον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ κάτωθεν οἱ Ἅγιοι: Ἀθανάσιος καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. 12) Ὁ Χριστός. 13) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ τέλος 14) εἰς χωριστὸν προσκυνητάριον ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος, ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς μὲ τὴν Θεοτόκον ὑπ' ἀριθ. 5.

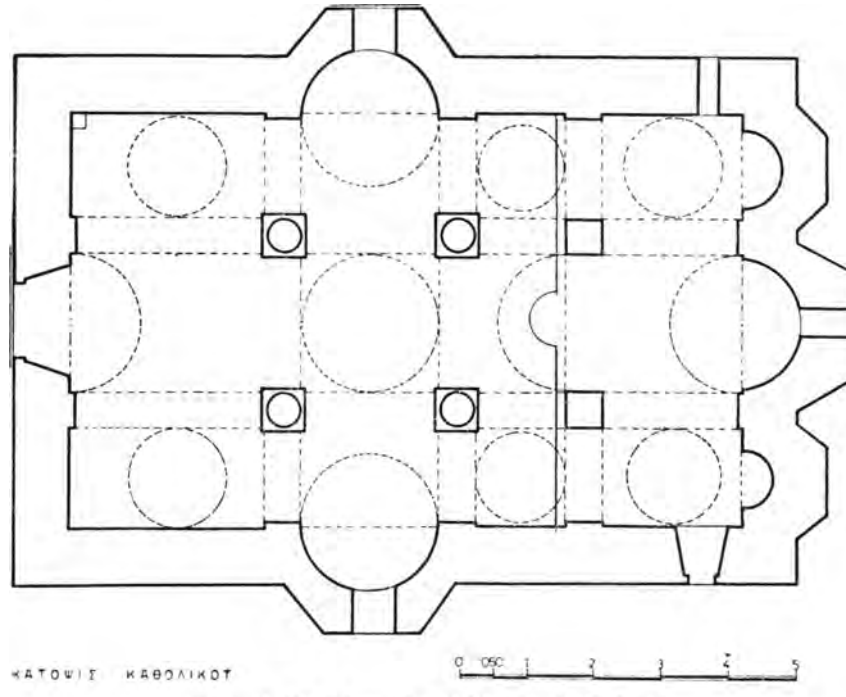
48. Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου

Εὑρίσκεται περὶ τὰ 300 μ. ἀνατολικῶς τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (Πίν. 321β). Εἰς τὸ ἐν

τῇ Μονῇ τῆς Μεταμορφώσεως φυλαττόμενον Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Β΄ τοῦ ἔτους 1636, τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη μνεία ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς Μονῆς ἐκείνης, ἀναφέρεται καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου ὡς μετόχιον τῆς Μεταμορφώσεως. Εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1636 περίοδον ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ κελλία τῆς δυτικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς, καὶ τὸ ἰσόγειον μετὰ τοῦ πρώτου ὀρόφου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν (Πίν. 322α). Περὶ τῆς ἀκριβοῦς χρονολογίας τοῦ καθολικοῦ δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ γίνῃ λόγος ἕνεκα τοῦ παχέος ἐπιχρίσματος, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων. Ἡ ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ Ναοῦ ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Φιλ(α)ρέτου Ἱερομονάχου 1721* ἀναφέρεται πιθανῶς εἴς τινα ἐπισκευήν. Εἰς ἐπισκευὴν ἀσφαλῶς ὀφείλεται καὶ ἡ σημερινὴ στέγη τοῦ καθολικοῦ, ἥτις οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τῶν χώρων (Πίν. 322β).

Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου εἶναι εἰς τὸν αὐτὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον τετρακιόνιον τύπον τοῦ καθολικοῦ τῆς Μεταμορφώσεως μὲ μόνην διαφορὰν τὴν ὕπαρξιν ἐδῶ δύο χορῶν εἰς τὰ πλάγια κατὰ τὸ ἁγιορειτικὸν σύστημα (Σχέδ. 9). Εἰς τὸ δάπεδον ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πήλιναι ἐσμαλτωμέναι πλάκες, ὡς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Τὸ ξυλόγλυπτον, ἐπίχρυσον τέμπλον εἶναι, ὡς συνήθως, ὑψηλόν. Ἐν μέσῳ πλουσίου διακόσμου κληματίδων, ζώων, πτηνῶν κ.ἄ. σχηματίζεται ἐκ 15 εἰκονιδίων ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων ἑορτῶν.

Πλὴν αὐτῶν κατεγράφησαν καὶ αἱ ἑξῆς 42 ἔτεραι εἰκόνες: 1 - 2) Δύο εἰκονίδια ἀμφιπρόσωπα ἐκ χοροῦ. 3) Ἅγιος Βασίλειος. Ὑπὲρ τὸν Ἅγιον εἰκονίζονται ἐντὸς ἐλλείψεων φερομένων ὑπὸ νεφῶν καὶ ἐξαπτερύγων, ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος, κάτωθεν αὐτῶν μοναχοὶ καὶ εἰς τὸ βάθος ναὸς μὲ τροῦλλον. Χρονολογία ΑΨΕ (1705). 4) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, εἰς τὸ βόρειον βημόθυρον ἐπιγραφή: *Τοὺς μὴ καθαρᾷ καρδίᾳ προσιόντας τῷ καθαρῷ θείῳ ναῷ τούτῳ* ..... κ.λ.π. 5) Ἅγιος Νικόλαος, ἔνθρονος (17 - 18ου αἰῶνος). 6) Ἡ Θεοτόκος εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας (16-17ου αἰῶνος). 7) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα τῆς ὡραίας Πύλης, ὡς συνήθως. 8) Ὁ Χριστὸς ὁ Παντοκράτωρ (16 - 17ου αἰῶνος). 9) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κατ' ἐνώπιον (17 - 18ου αἰῶνος). 10) Ἅγιος Σπυρίδων (17 - 18ου αἰῶνος). 11) Πεντάζωνος εἰκὼν μὲ 20 Ἁγίους εἰς στηθάρια (17ου αἰῶνος). 12) Ἅγιος Γεώργιος ἱστάμενος ὀρθός, δι' ἀριστερᾶς κρατεῖ σκῆπτρον, διὰ δε-

Σχέδ. 9. Σκόπελος. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου

ξιᾶς ὑψηλὸν σταυρόν (16 - 17ου αἰῶνος). 13) Ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος, κρατῶν δι' ἀριστερᾶς ναόν, διὰ δεξιᾶς θυμιατήριον (17 - 18ου αἰῶνος). 14) Οἱ Ἅγιοι: Παντελεήμων, Εὐστάθιος, Ἁγία (Θεοπίστη;), Ἀγάπιος καὶ Θεόπιστος (17ου αἰῶνος). 15) Ἅγιος Παρθένιος Λαμψάκου. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Παρθενίου Ἱερομονάχου* (18ου αἰῶνος). 16) Πεντάζωνος εἰκών. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Κυριάκου Γραμματικοῦ..... δονα ο Ἰω(άννης) τὸ Μηχάλη τοῦ Πουλάκη τοῦ (υ)ἱοῦ Κωνσταντίνου ,αχπε* (1685). 17) Τρίπτυχον - Ζωοδόχος Πηγή. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δαμασκηνοῦ Ἱερομονάχου ..... ἀποστολίδει* (15 - 16ου αἰῶνος). 18) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος κατ' ἐνώπιον μὲ 12 σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου του (15 - 16ου αἰῶνος). 19) Ζωοδόχος Πηγή. 20) Δέησις (15ου αἰῶνος). 21) τὸ γενέθλιον τοῦ Προδρόμου (17 - 18ου αἰῶνος). 22) Πεντάζωνος εἰκών, ἀνὰ τέσσαρες Ἅγιοι εἰς στηθάρια εἰς ἑκάστην σειρὰν (17ου αἰῶνος). 23 - 25) Τρία εἰκονίδια ἐκ χοροῦ. 26) Τρίπτυχον μὲ Δέησιν καὶ ὀνόματα πρὸς μνημόνευσιν. 27) Εἰκονίδιον ἐκ χοροῦ. 28) Τρίπτυχον. Ἀριστερά, ἄνω ἡ Μεταμόρφωσις, κάτω ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Εἰς τὸ μέσον τρεῖς ζῶναι: α΄ Ἁγία Τριὰς μετὰ Ἀγγέλων. β΄ Πρόδρομος, Πέτρος, Παῦλος, Λουκᾶς καὶ Μελχισεδέκ. γ΄ Οἱ Ἅγιοι: Ἀντώνιος, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Ἀθανάσιος καὶ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος. Δεξιά, ἄνω, Σταύρωσις· κάτω, Ἅγιος Δημήτριος (16ου αἰῶνος). 29) Ἐπιτάφιος θρῆνος, ἐπιζωγραφημένος. 30) Οἱ Ἅγιοι: Σάββας καὶ Νικόλαος (17 - 18ου αἰῶνος). 31) Ἡ Πεντηκοστὴ (ἐκ διπτύχου) (16 - 17ου αἰῶνος). 32) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἐπιζωγραφημένη. 33) Τεμάχιον ἐκ Δωδεκαόρτου, παλαιοτέρου ἐπιχρύσου τέμπλου. Εἰκονίζονται: Μεταμόρφωσις, Σταύρωσις, εἰς Ἅδου Κάθοδος, Ψηλάφησις καὶ Ἀνάληψις (14 - 15ου αἰῶνος). 34) Ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον Παναγίας τοῦ Πάθους (15 - 16ου αἰῶνος).

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου: 35) Ἡ Θεοτόκος, 36) Ὁ Χριστός. 37) Ἅγιος Γεώργιος. 38) Ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰ βημόθυρα. Εἰς ἕκαστον φύλλον εἰκονίζονται ἀνὰ 6 Προφῆται. 39) Εἰκονίδιον ἐκ χοροῦ.

Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῶν Ταξιαρχῶν: 40) Ἡ Θεοτόκος. Ἐπιγραφή: *χαῖρε τῶν Ἀποστόλων τὸ ἀσίγητον στόμα.* 41) Ὁ Χριστός. 42) Οἱ Ταξιάρχαι. Εἰς τὸ ἰσόγειον τῶν κελλίων τῆς νοτίου πλευρᾶς, ὑπάρχει καμαροσκεπὴς χῶρος, χρησιμοποιούμενος ἄλλοτε ὡς τράπεζα. Εἰς τὴν κόγχην τὴν ἀνοιγομένην εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εἰκονίζεται ἡ Δέησις καὶ ἑκατέρωθεν ταύτης ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος καὶ ὁ *φυλάρετος Ἱερομόναχος καὶ Κτήτωρ.* Εἶναι τοῦ 18ου αἰῶνος.

49. Παρεκκλήσιον Ἁγίων Πάντων

Εὑρίσκεται πρὸ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Εἶναι μονόκλιτον μὲ τροῦλλον. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρίσκονται: 1 - 3) Τρία εἰκονίδια ἐκ χοροῦ καὶ 4) Σταυρὸς ἐκ παλαιοῦ τέμπλου.

Τέλος, σημειοῦται ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀρχαίας Πεπαρήθου, τῆς καταστραφείσης ὡς γνωστὸν τὸ ἔτος 340 π.Χ. ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β΄ τῆς Μακεδονίας, ἐκτίσθη τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον, μέρος τοῦ ὁποίου σῴζεται εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς πολίχνης Σκοπέλου (Πίν. 322 γ).

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

Μουσεῖον Θυρρείου

Εἰς τὰς δύο αἰθούσας αὐτοῦ πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν ἐξετέθησαν:

Τὸ ἄλλοτε ἐν Νικοπόλει ἐκ τῆς θέσεως Σπαρτάρι ἡμίσειαν ὥραν πρὸς Ν. τῆς Βονίτσης προερχόμενον μέγα μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον κόρης ἐν χιτῶνι καὶ ἱματίῳ καθημένης ἐπὶ σκίμποδος πρὸς τὰ δεξιά· ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ αὐτῆς, ἥτις ἦτο ἰδιαιτέρως εἰργασμένη. Ἀττικὸν ἔργον τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. Ὕψ. μετὰ τοῦ ἐμβόλου 1.54, πλ. 0,86, πάχ. 0,265 μ. (ΑΔ 2 (1916): Παράρτημα, 50 εἰκ. 7). Ἡ ἐν τῇ Συλλογῇ Πρεβέζης ἐκ Παλαίρου γυναικεία κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου (ΑΔ 5 (1919): Παράρτημα, 41 εἰκ. 1) προφανῶς ἀπωλέσθη κατὰ τὸν βομβαρδισμὸν τῆς Πρεβέζης κατὰ τὸ 1940-41. Μαρμάρινον ἀνάγλυφον Νυμφῶν τοῦ 4ου αἰ. ἐκ Παλαίρου· ὕψ. μετὰ τοῦ ἐμβόλου 0,47, πλ. 0,59 - 0,63, πάχ. 0,09 μ.

Κορμὸς γυμνοῦ ἀνδρὸς ἐκ τῆς θέσεως Λέκκα Βονίτσης.

Μαρμάρινον ἄγαλμα πεπλοφόρου κόρης ἀκέφαλον· ὕψ. 0,82 μ.

Ἀκέφαλον ἄγαλμα Ἀρτέμιδος (ὕψ. 0,70 μ.), ἀντίγραφον τοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος ἐκ Λάρνακος εἰς τὸ Kunsthistorisches Museum τῆς Βιέννης (Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age, εἰκ. 41). Τοῦ τύπου τούτου τῆς Ἀρτέμιδος ἐκτίθεται καὶ ἄλλη παραλλαγὴ ἐκ Τριχονίου (Γαβαλοῦς) εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου.

Μαρμάρινον ἀνάγλυφον Ἡρακλέους ἐκ σαρκοφάγου εὑρεθὲν εἰς Μοναστηράκιον· ὕψ. 0,625, μήκ. 0,75, πάχ. 0,075 μ.

Σύμπλεγμα Μίθρα ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου ἀποκεκρουμένον τὴν κεφαλὴν καὶ ταύρου ἐκ Θυρρείου.

Τὸ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης ἐξ Ἀνακτορίου μετ' ἀετωματίου καὶ ἀναγλύφου ὑδρίας ἐπὶ τοῦ τυμπάνου αὐτοῦ, κοσμουμένης διὰ τριγλύφων καὶ μετοπῶν μετ' ἀναγλύφων βουκράνων, κάτωθεν δ' αὐτῶν δι' ἀναγλύφων κλάδων δρυὸς συμπλεκομένων· ὕψ. 0,477, πλ. 0,18 - 0,24, πάχ. 0,13 μ.

Τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης ἐξ Ἀνακτορίου ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθείσης καὶ κοσμουμένης δι' ἀναγλύφου ταινίας ἀναδεδεμένης (ὕψ. 0,48, πλ. 0,58 - 0,60, πάχ. 0,16 μ.) ὡς αἱ στῆλαι ἐξ Ἀνακτορίου καὶ Κεφαλληνίας (P. M. Fraser and T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, πίν. 23 καὶ 24 [1]).

Δύο τεμάχια ψηφιδωτοῦ ἐκ χαλίκων λευκῶν, μελανῶν, ἀμαυρῶν καὶ ἐρυθρῶν μὲ παράστασιν πάνθηρος καὶ γρυπὸς ἐκ Θυρρείου· α. ὕψ. 0,51, μήκ. 0,54 μ., β. ὕψ. 0,53, μήκ. 0,575 μ.

Κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον καταχωρηθεῖσαι εἰς τὸ Εὑρετήριον ὑπὸ τὸν ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμὸν ἐκ Παλαίρου τὸ ἐπίγραμμα καὶ ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τῆς *Σιμάδος* IG IX I² 2, 462 καὶ 527 (Λ 1 καὶ 8), ἐξ Ἀνακτορίου ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τῆς *Στρατύλλας* IG αὐτ. 225 (Λ 19), ἐκ Παλιαμπέλων αἱ ἐπιτύμβιοι στῆλαι IG αὐτ. 371 καὶ 380 (Λ 22 καὶ 23), ἐκ Θυρρείου ἡ συμμαχία Θυρρείων καὶ Ρωμαίων τοῦ 94 π.Χ., ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν *Νικὼ* ἐπιτύμβιος στήλη καὶ τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα IG αὐτ. 242, 273 καὶ 312 (Λ 39, 38 καὶ 28)· εἰσήχθησαν δὲ νέαι ἐπιγραφαὶ ἐκ Θυρρείου, ἐπιτύμβιοι αἱ πλεῖσται, ὡς καὶ ἀπότμημα παρὰ τὴν ἀρχὴν ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος καὶ ἀπότμημα καταλόγου.

ΑΙΤΩΛΙΑ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΑ ΛΟΚΡΙΣ

Μουσεῖον Θέρμου

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀναγιγνώσκονται ὅλα τὰ γράμματα τῆς ἐπὶ ἀποτμήματος χαλκοῦ ἐλάσματος ἐπιγραφῆς IG IX I² 1, 91, 3, ἥτις ἀποδεικνύεται προξενία τῶν Αἰτωλῶν εἰς Ἀθηναῖον, τὰ πρῶτα γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου εἶναι ΣΩ.

Μουσεῖον Ἀγρινίου

Εἰσήχθησαν καὶ ἐξετέθησαν μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐφήβου τεταινιωμένη (ὕψ. 0,18 μ.), εὑρεθεῖσα παρὰ τὸ ἀεροδρόμιον Ἀγρινίου, ὡς καὶ ἀπότμημα παρὰ τὴν ἄνω δεξιὰν (;) γωνίαν μαρμαρίνου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Φοιτιῶν Ἀκαρνανίας διασῳζον στρέφουσαν πρὸς τὰ δεξιὰ κεφαλὴν μετὰ τμήματος τῶν ὤμων γυναικὸς φερούσης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον (ὕψ. 0,44, πλάτ. 0,41 - 0,43, πάχ. 0,10, πάχ. πλακὸς τοῦ βάθους 0,06 μ.).

Εἰσήχθη καὶ ἐξετέθη ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον ἡ ἐκ Βλαχομάνδρας Ναυπακτίας μενχιροειδὴς στήλη (ὕψ. 1.78, πλάτ. 0,15 - 0,255, πάχ. 0,15 μ.), ἡ φέρουσα τὸ εἰς τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν ἀποικιῶν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἀχαϊκὸν ἀλφάβητον ἐπίγραμμα τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. *Προμάθο τόδε σᾶμα φιλοξένο ἀνδρος*. Ρωμαῖος, ΑΔ 1 (1916): Παράρ-

1. Ὅμοιαι ταινίαι, γραπταί, εἶναι συνήθεις εἰς Ἀττικὰς καὶ ἄλλας στήλας καὶ εἰς στήλας γραπτὰς ἐπὶ ἀγγείων τῆς Νοτίου Ἰταλίας, Fraser - Rönne ἔ.ἀ. 191, 1.

τημα, 46 εἰκ. 1: Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece 225 ἀρ. 1 πίν. 44.

Εἰσήχθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ Φιστύου IG IX I² 1, 95, 98, 103 καὶ 111, ἀποτοιχισθεῖσαι ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς Κρυονερὸ ὡς καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ Θεστίας Spaw, Phil. - hist. Klasse, 1936 XXVII, 380 κ.ἑ. ἀριθ. 1 καὶ 2 ἐκ Στράτου ἡ τρίγλυφος ἐκ τῆς Ἀγορᾶς ἡ ἡνωμένη μετὰ τῆς κοσμουμένης δι' ἀναγλύφου βουκρανίου μετόπης Courby - Picard, Recherches archeol. à Stratos d'Acarnanie, εἰκ. 61, ἡ βάσις ἡ φέρουσα τὴν ἀφιέρωσιν *Ἀρτέμιτι* IG IX I² 2, 396 ὡς καὶ ἡ IG αὐτ. 397 βάσις ἀγαλμάτων.

Ναύπακτος

Εἰς τὴν Παπαχαραλάμπειον Βιβλιοθήκην κατετέθησαν τὰ ἐν τῷ αὐτόθι Γυμνασίῳ καὶ τῷ Μουσείῳ Πατρῶν φυλασσόμενα ἀρχαῖα (ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, 183), αἱ ἀπελευθερωτικαὶ ἐπιγραφαὶ Lerat, Les Locriens de l'Ouest, I 92, ἀριθ. II a (ὕψ. 0,18, πλ. 0,49, πάχ. 0,51 μ.) καὶ II b (ὕψ. 0,152, πλάτ. 0,635, πάχ. 0,56 μ.), ὡς καὶ ἀπότμημα ἐξ 29 στίχων σπουδαιοτάτης ἐπιγραφῆς εἰς στοιχηδὸν φοραὰν (ὕψ. 0,54, πλάτ. 0,11 - 0,59, πάχ. 0,16 μ.) ἔξω τῆς ἄνω ἀκροπόλεως εὑρεθὲν παρὰ τοῦ κ. Γεωργίου Ἰω. Κυριαζῆ. Χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Μεσσηνίων ἐν Ναυπάκτῳ, τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου εἶχε κυριεύσει ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Τολμίδης (Θουκ. I 103, Διοδ. XI 84, 7). Εἶναι συμπολιτεία Μεσσηνίων καὶ Ναυπακτίων. Ἀναγράφει τὴν φράσιν *γυναῖκας καταβιβάσαι* ἐκ τῶν ὀρεινῶν περιχώρων δηλ., ὅπου θὰ εἶχον καταφύγει οἱ Ναυπάκτιοι καὶ ὁρίζει διὰ τοὺς παραβάτας τῆς συμφωνίας τὴν ἐπιβολὴν χρηματικοῦ προστίμου, τοῦ ὁποίου τὰ χρήματα θὰ εἶναι *ἱερὰ τῆς Ἀθάνας τῆς Πολιάδος*. Ἀναφέρει ἐπίσης καὶ *σφυρηλάτους ἀνδριάντας*. Τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος γίνεται τὸ πρῶτον γνωστόν.

Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία - Μεσολογγίου (Ἰθωρίας)

Παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνεσκάφησαν τέσσαρες θολωτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Χρ. Μαυρομμάτη, καθηγητοῦ τῆς Παλαμαϊκῆς Σχολῆς Μεσολογγίου, καὶ εἰς θαλαμωτὸς εἰς θέσεις πέριξ τῆς ἀκροπόλεως ἐπὶ τοῦ κωνικοῦ λόφου Ἅγιος Ἠλίας τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Ἀρακύνθου ἢ Ζυγοῦ τῆς ἐκτεινομένης μεταξὺ τοῦ Ἀχελῴου καὶ τοῦ κόλπου Κανάλι τοῦ Αἰτωλικοῦ. Τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου παρὰ τὸ δυτικὸν πέρας τῆς περὶ τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πλατείας τοῦ ὁμωνύμου πρὸς τὸν λόφον τῆς ἀκροπόλεως χωρίου ἀνεσκάφη τμῆμα μόνον (2.30 x 1.60 μ.), διότι δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ διερεύνησις τοῦ ὑπολοίπου κάτωθεν τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τοῦ χωρίου τμήματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν διὰ γαιοπροωθητῆρος (bulldozer) ἰσοπέδωσιν τῆς ὁδοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ εἶχον ἐνταφιασθῆ τρεῖς νεκροί, τῶν ὁποίων τὰ ὀστᾶ ἦσαν διαλελυμένα ἐν μέρει ἢ παραμερισμένα. Παρουσίασε δὲ 25 ἀγγεῖα κατατεθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγρινίου, ἤτοι ἀλάβαστρα κατὰ πλειονότητα ἀρτόσχημα: 1) ἀριθ. Εὑρετ. Π 246, ὕψ. 0,054 μ. (Πίν. 323 α), 2) ἀριθ. Π 247, ὕψ. 0,049 - 0,055 μ. (Πίν. 323 β), 3) ἀριθ. Π 248, ὕψ. 0,05 μ. (Πίν. 323 γ), 4) ἀριθ. Π 249, ὕψ. 0,062 μ. (Πίν. 323 γ), 5) ἀριθ. Π 250, ὕψ. 0,045 μ. (Πίν. 324 γ), 6) ἀριθ. Π 251, ὕψ. 0,052 μ. (Πίν. 323 γ), 7) ἀριθ. Π 252, ὕψ. 0,062 μ. (Πίν. 324 γ), 8) ἀριθ. Π 256, ὕψ. 0,056 μ. (Πίν. 323 δ), 9) ἀριθ. Π 254, ὕψ. 0,066 μ. (Πίν. 324 α), 10) ἀριθ. Π 255, ὕψ. 0,064 μ. (Πίν. 323 δ), 11) ἀριθ. Π 253, ὕψ. 0,054 μ. (Πίν. 323 δ), 12) ἀριθ. Π 257, ὕψ. 0,053 μ. (Πίν. 323 δ), 13) ἀριθ. Π 258, ὕψ. 0,03 μ., 14) ἀριθ. Π 259, ὕψ. 0,032 μ. (Πίν. 323 β), ἢ μετὰ καθέτων τοιχωμάτων, 15) ἀριθ. Π 260, ὕψ. 0,072 μ. (Πίν. 324 α), 16) ἀριθ. Π 261, ὕψ. 0,064 - 0,069 μ. (Πίν. 324 δ), 17) ἀριθ. Π 262, ὕψ. 0,067 - 0,07 μ. (Πίν. 324 β), 18) ἀριθ. Π 263, ὕψ. 0,05 μ. (Πίν. 324 β), 19) ἀριθ. Π 264, ὕψ. 0,074 μ. (Πίν. 324 β), 20) ἀριθ. Π 265, ὕψ. 0,068 μ. (Πίν. 325 α), 21) ἀριθ. Π 266, ὕψ. 0,077 μ. (Πίν. 325 β), 22) ἀριθ. Π 267, ὕψ. 0,076, 23) ἀριθ. Π 268, ὕψ. 0,114 μ. (Πίν. 324 α), 24) τρίωτον ἀμφορίσκον ἀριθ. Π 269, ὕψ. 0,076 μ. (Πίν. 324 δ), καὶ 25) θήλαστρον ἀριθ. Π 270, ὕψ. 0,056 μ. μέχρι τοῦ στομίου, 0,094 μ. μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς λαβῆς (Πίν. 325 α) κοσμούμενα διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ΥΕ ΙΙ διακοσμητικῶν θεμάτων πολλαπλῶν τεθλασμένων γραμμῶν, δικτυωτοῦ, συστήματος ὁμορρόπων ἀνιουσῶν γωνιῶν ἐντὸς ζώνης ἐκ δύο ἑκατέρωθεν εὐθειῶν, φυλλοειδῶν πληρουμένων διὰ ἀτάκτου δικτυωτοῦ, τριπλῶν κυματοειδῶν γραμμῶν, ἐπαλλήλων συνεχῶν ἡμικυκλίων διατεταγμένων εἰς σχῆμα φολιδωτοῦ, σπειρῶν μετ' ἀγκυλωτοῦ στελέχους, διπλῶν ἢ ἀντιθετικῶν σπειρῶν κατὰ ζεύγη, βραχώδους ἐδάφους (rock pattern) μετὰ στίχων στιγμῶν, σιγμοειδῶν ἢ τὸ περίγραμμα αὐτοῦ περιβάλλεται διὰ στίχου στιγμῶν ἢ κυματοειδοῦς γραμμῆς, ὡς καὶ διὰ κτενοσχήμων κλάδων φυτῶν ἀντινώτων, φύλλων κισσοῦ φερομένων ἀπὸ διπλοῦ ὀφιοειδοῦς στελέχους μετὰ ἢ ἄνευ κρινοσχήμων ἀνθέων.

Πολυάριθμα ἦσαν τὰ ἀνάμεικτα μικροευρήματα. Μετάλλινα εἶναι μαχαιρίδια ἐκ χαλκοῦ μονό-

στομα καὶ γλωσσοειδῆ μετρίας διατηρήσεως· χρυσαῖ ψηφῖδες ὅρμου σφαιροειδεῖς 8, ὧν αἱ 5 μετὰ καθέτων ραβδώσεων· σφραγιδόλιθος φακοειδὴς ἐκ στεατίτου μετὰ τετραπλῶν σπειρῶν (Πίν. 325 γ) καὶ ἀπότμημα ἄλλου· διαφόρου μεγέθους καὶ σχήματος ψηφῖδες ὅρμου ἐξ ὑαλομάζης 110, ὧν μία ὑπὸ μορφὴν βουκράνου κολοβή, καὶ ἐκ κορνεάλης 287, ὧν 6 μεγάλαι ἐλλειψοειδεῖς. Σφονδύλια ἀμφικωνικὰ καὶ κωνικὰ πήλινα ἢ ἐκ στεατίτου.

Πάντα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδον διὰ τοῦ ἐπὶ δέλτου σκαραβαίου ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου ἀναγεγραμμένου ὀνόματος τοῦ Φαραὼ Ἀμενόφιος τοῦ Γ΄ (Neb-maat-Ra, 1405 - 1370 π.Χ.· Πίν. 325 δ) συμφώνως πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Νικ. Μπουφίδου.

Οἱ θολωτοὶ τάφοι κατασκευασθέντες κατὰ τὰς προκυψάσας ἐνδείξεις εἰς τὴν ΥΕ ΙΙ περίοδον ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου καὶ κτιστοῦ δρόμου καλυπτομένου καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μέχρι 3.50 μ. μῆκος δι' ὁριζοντίων πλακοδοκῶν, δυναμένου δὲ νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς στόμιον. Εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸ ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον σύστημα δι' ὀρθογωνισμένων, ἀλλ' ἀνισομήκων πλακοειδῶν λευκῶν ἀσβεστολίθων τῆς Κλεισούρας, συνδεομένων διὰ πηλοῦ καὶ τεθειμένων κατὰ δόμους ἀνίσου ὕψους (0,08 - 0,012 μ.). Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τῆς θόλου ἡ 12η στρῶσις, ἡ ἀμέσως ὑψηλοτέρα ἐκείνης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδράζεται τὸ ἀνώφλιον (εἰς ὕψος 1.15 - 1.27 μ.), εἶναι ταπεινοτέρα (ὕψ. 0,06 - 0,07 μ.) εἰς τρεῖς τάφους, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ 15η ἢ 16η εἰς τοὺς δύο ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν, αἱ δ' ἀνώτεραι ἐκφορικαὶ στρώσεις εἶναι λοξῶς τετμημέναι. Δυστυχῶς ὁ οὐρανὸς ὅλων τῶν τάφων ἔχει καταπέσει. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λίθων εἶναι ὁμαλῶς εἰργασμένη, ἔχει ὅμως ὑποστῆ διαβρώσεις ὑπὸ τῶν διαρρεόντων ὀμβρίων ὑδάτων. Περιεβάλλοντο ὑπὸ τύμβου μετὰ «κύκλου», λιθίνης κυκλικῆς κρηπῖδος. Αἱ διαστάσεις τῶν θολωτῶν τάφων εἶναι μικραί.

Ὁ μεγαλύτερος ἐξ αὐτῶν, κατωτέρας διαμέτρου 5.27 μ., εἶναι λελαξευμένος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ πωρώδους πετρώματος τῆς ἐπιπέδου ράχεως τοῦ λόφου ἐν θέσει Σερεμέτι περὶ τὰ 300 μ. πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εὑρίσκεται χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Διατηρεῖται εἰς ὕψος 8 δόμων (0,96 μ.), μειούμενον εἰς πάντα τὰ σημεῖα τοῦ κύκλου ἕνεκα τῆς καταστροφῆς τῶν τοιχωμάτων πρὸ διετίας, ὅτε ὁ σχηματισθεὶς τύμβος ἰσοπεδώθη διὰ μηχανικοῦ γαιοπροωθητῆρος (bulldozer) κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δι' αὐτοῦ ἐν μέρει διερχομένης ἀγροτικῆς ὁδοῦ. Συγχρόνως δὲ κατεστράφη καὶ ὁ εἰς τὸν κυκλικὸν θάλαμον τοῦ τάφου ἄγων ἀπὸ ΝΔ. κτιστὸς δρόμος διατηρούμενος εἰς ὕψος 0,555 μ. (Πίν. 326 α).

Εἶναι κατεσκευασμένος διὰ πλακοειδῶν λευκῶν ἀσβεστολίθων καὶ μαλακῶν πωρολίθων. Τὴν χαμηλὴν στρῶσιν διὰ τὴν στερεωτέραν σύνθεσιν τοῦ τοίχου ἀποτελοῦν ὑψηλότεροι πωρόλιθοι, (Πίν. 326 β) εἰς τῶν ὁποίων μεγαλύτερος ἔχει τοποθετηθῆ ὡς κατώφλιον διὰ τὴν ἐλάττωσιν τῆς κλίσεως τοῦ δρόμου. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁ δρόμος κατὰ τὴν εἴσοδον φέρει βαθμίδα ἐκ μιᾶς στρώσεως πλακοειδῶν λίθων. Τὸ στόμιον ἦτο τετοιχισμένον, σῴζονται δ' ἐν μέρει 4 στρώσεις τοῦ φράγματος αὐτοῦ (Πίν. 327 α - β).

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἐκάλυπτεν ἐπίχωσις τοῦ τυμβοειδῶς ἐπικειμένου τῆς θόλου χώματος, ἠκολούθει τὸ στρῶμα τῶν λίθων τῆς συμπεσούσης θόλου ἀνάμεικτον μετὰ χωμάτων, τέλος δὲ δύο σαφῶς διακρινόμενα στρώματα, τὸ κατώτατον ὕψ. 0,05 μ. ἐκ καστανομελανῶν καὶ τὸ δεύτερον ὕψ. 0,25 μ. ἐκ καστανοφαίων χωμάτων (Πίν. 328 α).

Τὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ εὑρίσκονται ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου διεσκορπισμένα, ὡς ἀριστερᾷ τῆς εἰσόδου, ἢ συσσωρευμένα καὶ ἀναμεμιγμένα μετὰ λίθων τῆς θόλου εἰς σημεῖον ἀπέναντι περίπου τῆς εἰσόδου καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου (Πίν. 328 β)· εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ εἰς σκελετὸς ἔκειτο εἰς πλαγίαν στάσιν ἐστραμμένος πρὸς Δ. καὶ μὲ ἑλαφρῶς συνεσταλμένα τὰ σκέλη (Πίν. 329 α), εἰς δὲ τὸν δρόμον εἷς νεκρὸς εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ στομίου καὶ παρ' αὐτὸν τὸ παρὰ τὸν λαιμὸν ἀπότμημα ἀμφορέως ΥΕ ΙΙΙ Γ ἢ πρόχου κοσμουμένης ἐπὶ τοῦ ὤμου διὰ σειρᾶς ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων (Πίν. 329 β).

Ὁ τάφος μολονότι σεσυλημένος ἦτο πλούσιος εἰς κτερίσματα. Συνελέγησαν ὄστρακα ἕως 150 ἀγγείων. Κατὰ τὰς συνεχεῖς ὅμως συλήσεις καὶ χρησιμοποιήσεις τὰ χώματα εἶχον ἀναμοχλευθῆ, ὥστε ἐκτὸς τριῶν ἀκεραίων οὐδὲν ἀγγεῖον εὑρέθη διαλελυμένον κατὰ χώραν, μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου ὑπὸ τοῦ δοκιμωτάτου τεχνίτου κ. Κωνστ. Παυλάτου ἀνασυνεκροτήθησαν μεθ' ἱκανῶν συμπληρώσεων περὶ τὰ 20, θ' ἀποκατασταθοῦν ὅμως καὶ ἄλλα.

Τὰ ἀρχαιότερα, διὰ τῶν ὁποίων ὁρίζεται ἡ χρονολογία τῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου, ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙ περίοδον, ἀφθονοῦν δὲ μεταξὺ αὐτῶν τὰ σκληρότατα ὠπτημένα ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα. Θέματα διακοσμήσεως αὐτῶν εἶναι τὸ βραχῶδες ἔδαφος, τὸ περίγραμμα τοῦ ὁποίου περιβάλλει στίχος στιγμῶν, ἢ ἁπλῆ καὶ διπλῆ κυματοειδὴς γραμμή, ἢ μὲ λόφον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ τῶν λαβῶν κύμα-

τος, ὁ κοκκιδωτὸς ρόδαξ μὲ ὁλόβαφον τὸν κύκλον εἰς τὸ κέντρον, τὸ σύστημα ὁμορρόπων ἀνιουσῶν μὲ καμπύλας τὰς πλευρὰς γωνιῶν· στίχος στιγμῶν περιθέει καὶ τὴν ὁλόβαφον βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Ὄστρακα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι κεκαυμένα καὶ μελανὰ ἐκ πυρᾶς, συνεκολλήθησαν δ' ἐξ αὐτῶν μόνωτον κύπελλον, ἀλάβαστρον μετὰ καθέτων τοιχωμάτων, ἀλάβαστρον ἀρτόσχημον κοσμούμενον διὰ βραχώδους ἐδάφους.

Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ τάφος ἐχρησιμοποιήθη καθ' ἅπασαν τὴν ΥΕ III περίοδον.

Ἐξ ὀστράκων τῆς πρώτης αὐτῆς φάσεως ΥΕ III Α ἀπετελέσθησαν μόνωτον κωνικὸν κύπελλον καὶ ἀλάβαστρον μετὰ καθέτων τοιχωμάτων κοσμούμενα διὰ συνεχοῦς σπείρας καὶ σπειρῶν μετ' ἀγκυλωτοῦ στελέχους, δύο ἀμφορεῖς-φλάσκαι, παρεμφερεῖς πρὸς «τσίτσαν», κοσμούμεναι δι' ὁμοκέντρων κύκλων ἀμφοτέρωθεν καὶ συστήματος ὁμορρόπων γωνιῶν ἐντὸς ζώνης ἐκ δύο παραλλήλων γραμμῶν. Τοῦ σχήματος αὐτοῦ περιεῖχεν ὁ τάφος ὄστρακα 6 - 7 δειγμάτων (Π ί ν. 330 α). Εἰς τὴν φάσιν χρονολογεῖται ἀπόθραυσμα ψευδοστόμου ἀμφορίσκου κοσμουμένου δι' ἀγκυλωτῶν γραμμῶν (σχήματος U), πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλο κοσμούμενον δι' ἀλύσεως ριπιδιοσχήμων (ὀστρέων) καὶ ἄλλος συμπληρωθεὶς ψευδόστομος ἀμφορίσκος κοσμούμενος δι' ἀνθέων.

Τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἢ τῆς ἑπομένης ΥΕ III Β φάσεως εὑρέθησαν ἀλάβαστρον κοσμούμενον δι' ἀντιθετικῶν σπειρῶν καὶ ὄστρακα εὐμεγέθων ἀγγείων συμποσίου, ἤτοι μεγάλων ὑψιπόδων καὶ μετὰ χαμηλοῦ ποδὸς κυλίκων, μεγάλων ἀμφοροειδῶν κρατήρων κοσμουμένων διὰ σπειρῶν, ἀνθέων ἢ κογχυλίων καθέτως διατεταγμένων ἢ πτηνῶν, ὄστρακον μεγάλου κυπέλλου φέροντος διακόσμησιν ἐξ ὁμάδων βοστρυχοειδῶν γραμμῶν εἰς δύο ὀρόφους, ὡς καὶ ποὺς τριποδικοῦ ἀγγείου. Ταῦτα εἶναι προφανῶς εἰσηγμένα ἐκ Μυκηνῶν, διότι τῆς αὐτῆς ποιότητος εὑρέθη τὸ ὀπίσθιον ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κορμοῦ ἀπότμημα τοῦ ἀριστεροῦ ἵππου ἐκ πηλίνου εἰδωλίου ζεύγους ἵππων μετὰ τῶν ἱππέων τοῦ τύπου τοῦ εἰδωλίου τῆς ἄλλοτε συλλογῆς τοῦ καθηγητοῦ A. B. Cook (Wace, Chamber tombs at Mycenae, 216 πίν. XXIVα).

Ἡ πληθώρα τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου ἀνήκουν εἰς τὴν ὑστάτην φάσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ΥΕ III Γ εὐκόλως διακρινόμενα ἐκ τοῦ πηλοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ συνοχὴ εἶναι μικρὰ ἢ ἐλαχίστη καὶ τῶν ὠχρῶν καὶ ἐφθαρμένων χρωμάτων. Τὸ πλῆθος αὐτῶν εἶναι τρίωτοι ἀμφορίσκοι καὶ μικρὸς ἀριθμὸς ἀλαβάστρων μετὰ καθέτων τοιχωμάτων (Π ί ν. 329 α) καὶ ψευδοστόμων ἀμφορίσκων, θέματα δὲ διακοσμήσεως τὸ δικτυωτὸν κατὰ προτίμησιν καὶ ἡ σπεῖρα. Εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν κατατάσσεται, ὡς ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ, τὸ πρόσθιον τμῆμα πηλίνου συμπλέγματος διζύγων βοῶν ἢ ἵππων μετὰ τμήματος τοῦ ρυμοῦ (Π ί ν. 330 β).

Γύρωθεν τοῦ τάφου περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀγνώστου προελεύσεως εὐμεγέθων ἀγγείων καλῆς ποιότητος, ἓν δὲ κρατῆρος ἢ καὶ ψευδοστόμου ἀμφορέως φέρει διακόσμησιν κατὰ τὸν πυκνὸν λεγόμενον ρυθμὸν διὰ τριγλύφων ἐκ πολλαπλῶν τεθλασμένων καὶ πτηνῶν ἴσως, τῶν ὁποίων διασῴζονται μόνον αἱ οὐραί.

Τὰ μικρὰ εὑρήματα ἦσαν ποικίλα καὶ πολύτιμα.

Μετάλλινα εὑρέθησαν μικρὰ ἀποτμήματα χαλκίνων ὅπλων, ἐν οἷς καὶ αὐλοῦ αἰχμῆς δόρατος, κακῆς διατηρήσεως· χάνδραι χρυσαῖ μὲ ἔκτυπον διάκοσμον βουκράνου, ἀνθεμίου, ζεύγους ροδάκων, ἡμιρρόδακος (τοῦ τύπου ἄνθους παπύρου), διπλῶν ἑλίκων ἀντιθετικῶν, ὧν δύο μετὰ κοκκιδωτῆς διακοσμήσεως πεποικιλμέναι (Π ί ν. 331 α - β), σφαιρικαὶ ἢ ἐν σχήματι ἐλαιοπυρῆνος, μικρὰ ταινία ἐκ φυλλαρίου χρυσοῦ, δύο χρυσοῖ σφηκωτῆρες.

Πρὸς τούτοις περιεῖχε σφραγιδολίθους φακοειδεῖς ἐκ στεατίτου μὲ παραστάσεις 1) ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων, 2) ζώου τοῦ γένους τῶν ἐλάφων ἢ δορκάδων, 3) ρόδακος, 4) ἰχθύων (ἐξ ἀμεθύστου), 5) ἀμυγδαλοειδῆ ἐκ κορνεάλης μὲ παράστασιν ἐκφυλισμένου ναυτίλου (Π ί ν. 325 γ), ὡς καὶ ἀποθραύσματα ἄλλων.

Χάνδρας ἐκ κορνεάλης (1444) διαφόρου μεγέθους καὶ σχήματος, ὧν μίαν ὑπὸ μορφὴν σκαραβαίου, ἐξ ὀρείας κρυστάλλου ἀκεραίας 5, πολλὰς ἐξ ὑαλομάζης, ὧν μίαν ὑπὸ μορφὴν πιθήκου καθημένου ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τμήματος (ὕψ. 0,02 μ., Π ί ν. 332 α, 331 β), τεκμήρια τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον· πλακίδια μὲ ἀσπίδα ἢ σπειροειδὲς κόσμημα, σφονδύλια πήλινα καὶ ἐκ στεατίτου κωνικὰ καὶ ἀμφικωνικά· τὸ πρὸς τὴν ἀκωκὴν τμῆμα περόνης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Ἀποτμήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, μύκητας ἴσως ξίφους (Π ί ν. 332 β - γ), δύο χαυλία ἐκ περικεφαλαίας τριγωνικὰ καὶ αἰχμὴν βέλους ἐκ πυριτολίθου (Π ί ν. 332 δ). Πήλινα εἰδώλια βοὸς (ὁλικὸν ὕψ. 0,05 μ., Π ί ν. 332 ε) καὶ ἀποτμήματα ἐκ ζεύγους ἵππων ἢ βοῶν.

Οἱ ἄλλοι τρεῖς θολωτοὶ τάφοι εἶναι λελαξευμένοι ἐν τῇ κατωφερείᾳ λόφων ἐν θέσει Μαραθιᾶ εἰς ἀπόστασιν 300 - 500 μ. πρὸς Δ. τῆς ἀκροπόλεως.

Ὁ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τάφος (διαμ. 4.14 μ.), ὀνομασθεὶς πρὸς διάκρισιν Μαραθιᾶ 1 (Π ί ν. 333 α - β) διατηρεῖται εἰς ὕψος 19

δόμων (2.10 μ.) κατὰ ἀνατολικὸν ἡμιθόλιον μειούμενον εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ λειανθέντος μαλακοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου εὑρίσκεται 2.60 μ. χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου τμῆμα ὡς καὶ τμήματα τῶν ὀρθίων τοιχωμάτων τοῦ στομίου ἔχουν καταστραφῆ παρὰ τῶν τυμβωρύχων, οἵτινες ἔχουν μετατοπίσει ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεως τὰς καλυπτούσας τὸν δρόμον πλακοδοκούς. Κατὰ τὸ μέσον μῆκος τοῦ δρόμου σῴζεται μία στρῶσις τοῦ φράγματος τοῦ στομίου, εἰς δὲ τὴν ἀπὸ Ν. εἴσοδον τοῦ δρόμου ἦσαν τοποθετημέναι ὡς θύρα δύο λεπταὶ πλάκες λίθιναι. Αἱ ἐπιχώσεις τοῦ δρόμου ἦσαν ἀδιατάρακτοι, ἀποτελούμεναι ἐξ ἐρυθρωποῦ μετὰ λιθαρίων χώματος, τὸ ὁποῖον εἶχε σχεδὸν ἀπολιθωθῆ.

Εἰς τὸν θάλαμον, ὅστις ἦτο σεσυλημένος παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, εὑρέθησαν πέντε μεγάλαι ψηφῖδες ἐκ κορνεάλης διαφόρου σχήματος, ὄστρακον ἀλαβάστρου κοσμούμενον διὰ σειρᾶς ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων ΥΕ ΙΙΙ Β καὶ ἄλλο ραμφοστόμου πρόχου, εἰς δὲ τὸ στόμιον ἀλάβαστρον ἀποκατασταθὲν διὰ μικρᾶς συμπληρώσεως ἄρτιον (ὕψ. 0,06 μ., Πίν. 329 β), ὄστρακα ἀγγείων, μέγας ἀριθμὸς τῶν ὁποίων εἶναι πόδες ὑψιπόδων κυλίκων καὶ δύο ἐκ ποδῶν εὐμεγέθων κρατήρων, χαλκοῦς δακτύλιος καὶ τὸ ἐκ στρεπτοῦ χαλκίνου σύρματος ἥμισυ πόρπης (μήκ. 0,08 μ., Πίν. 336 α).

Ἴσης διαμέτρου πρὸς αὐτὸν εἶναι λελαξευμένος ἐπὶ γειτονικοῦ λοφίσκου ὁ καλύτερον πάντων διατηρούμενος εἰς ὕψος 19 δόμων (2 μ.) θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 (διαμ. 4.17 μ., Πίν. 334 α). Τμῆμα ἔναντι τῆς εἰσόδου ἔχει καταστραφῆ μέχρι τοῦ 5ου δόμου (ὕψ. 0,52 μ.). Τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς βάθος 3 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου ἐπιμελῶς λειανθέντος καὶ ἐπαλειφθέντος διὰ λεπτοῦ στρώματος ὑποκιτρίνου πηλοῦ. Ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς τὸν τάφον τοῦτον σῴζεται πλήρης, καλύπτεται διὰ σειρᾶς τεσσάρων ὁριζοντίων πλακοδοκῶν, ἐφαπτομένων ἀλλήλων κατὰ μῆκος καὶ ἐδραζομένων ἐπὶ τῆς ἑκατέρωθεν αὐτοῦ λιθεπενδύσεως (Πίν. 334 β καὶ 335 α). Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο διὰ μεγάλης πωρίνης πλακὸς (Πίν. 335 β), πρὸ τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ὄστρακα. Ἔναντι τῆς εἰσόδου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ θαλάμου ἔκειντο τρεῖς νεκροί, ὁ εἷς εἰς ὑπτίαν θέσιν μὲ τὰ σκέλη συνεσταλμένα πρὸς Α. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ στομίου ἦτο ἄθικτος, παρουσιάζει δὲ τὸ ἀνώτερον στρῶμα ἐκ κονιοχώματος καὶ τὸ κατώτερον ἐξ ἐρυθρωποῦ χώματος μὲ λιθάρια, τὸ ὁποῖον, ὡς εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου Μαραθιᾶ 1, εἶχε σχεδὸν ἀπολιθωθῆ. Τὰ ὀστᾶ 8 - 9 νεκρῶν ἦσαν συσσωρευμένα, ἐστοιβαγμένα εἰς τὸν χῶρον τοῦ στομίου μέχρι τοῦ φράγματος αὐτοῦ, οὗτινος μία στρῶσις σῴζεται.

Καὶ ὁ τάφος οὗτος, ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι πρὸς αὐτὸν θολωτοὶ τάφοι Σερεμέτι καὶ Μαραθιᾶ, εἶχε συληθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ ἐκ νέου παρὰ τῶν ἀρχαίων. Ὁ θάλαμος, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ γενικὴν σχεδὸν σύλησιν, ἀπέδωσε μόνον ὄστρακα εὐμεγέθων κρατήρων τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β περιόδου, φέροντα διακόσμησιν διὰ κογχυλίων καὶ ἀνθέων (Πίν. 336 γ), ὡς καὶ ὄστρακον παρὰ τὴν λαβὴν σκύφου κοσμουμένου διὰ συστήματος ὁμορρόπων ἀνιουσῶν γωνιῶν σμικρυνομένων καὶ ὑπὸ τὴν λαβὴν διὰ διπλῶν ρόμβων, ὁ δὲ δρόμος ἀγγεῖα τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, ὡς δύο ψευδοστόμους ἀμφορίσκους, ὧν οἱ χρωματισμοὶ κατέστησαν ἐξίτηλοι (ὕψ. α' 0,104 μ., β' 0,113 μ., Πίν. 337 α), δύο ὑψίποδας κύλικας, μίαν ἀκεραίαν ὁλόβαφον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς διὰ ἀραιοῦ καστανερύθρου χρώματος (ὕψ. 0,16 μ.) καὶ ἄλλην κολοβὴν τὸν πόδα ὁλόβαφον δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐξωτερικῶς, ἐξιτήλου νῦν, καὶ ἐσωτερικῶς διατηρουμένου ἐν μέρει (ὕψ. 0,105 μ., Πίν. 337 α), προχοΐσκην μετ' ἀποκλινόντων χειλέων καὶ πλαστικοῦ δακτυλίου κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ κοσμουμένην κατὰ τὸν ρυθμὸν τοῦ Σιτοβολῶνος διὰ ζεύγους ἀντιθετικῶν σπειρῶν μετ' ἀγκυλωτοῦ στελέχους ἑκατέρωθεν κεντρικῆς τριγλύφου ἐκ παραλλήλων καθέτων γραμμῶν, πρὸς τὰς ἀκραίας τῶν ὁποίων συνάπτονται συνεχῆ ἡμικύκλια ἐν εἴδει φεστονίου (ὕψ. 0,087 μ., Πίν. 337 β) καὶ κωδωνόσχημον τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Σιτοβολῶνος· κατὰ τὴν πρόσφυσιν τῶν λαβῶν φέρει διακόσμησιν διὰ δύο πλατειῶν ἐπαλλήλων γραμμῶν ἀραιοῦ καστανερύθρου ἢ ἐρυθροῦ χρώματος, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ χρώματος περιγράφεται ἡ βάσις καὶ τὰ χείλη, τὸ ἐπίπεδον ἄκρον τῶν ὁποίων περιθέουν συνεχῆ ἡμικύκλια· ἐσωτερικῶς ὁλόβαφον (ὕψ. 0,122 μ., Πίν. 337 γ).

Ἐκ τῶν ὀστράκων τοῦ δρόμου σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι πόδες ὑψιπόδων κυλίκων· καὶ ἔξω καὶ ἔσω τῆς πλακὸς τῆς εἰσόδου εὑρέθησαν καὶ ὄστρακα χονδροειδοῦς ἀγγείου, πίθου ἴσως.

Μικροευρήματα περιεῖχε διάφορα. Μετάλλινα εἶναι χρυσῆ συμπεπιεσμένη σφαιρικὴ ψηφὶς ὅρμου, χαλκῆ τριχολαβίς, χαλκοῖ δακτύλιοι ἡμικυκλικῆς τομῆς ἀκέραιοι 4 (Πίν. 336 α), ἀποτμήματα ἄλλων δακτυλίων, ὡς καὶ λεπίδος μαχαιριδίου καὶ σύρματος ἐκ πόρπης πιθανῶς.

Σφονδύλιον ἐκ στεατίτου κωνικὸν καὶ πήλινα ἀμφικωνικά.

Τρία πήλινα κομβία φέροντα δύο τρήματα κατὰ τὴν περιφέρειαν: α) κωνικὸν διαμ. 0,024 μ., β) καὶ

γ) κολουροκωνικὰ διαμ. 0,023 καὶ 0,026 μ. (Πίν. 336 β).

Τεμάχια ἠλέκτρου καὶ ὁρμοψηφῖδας διαφόρου μεγέθους καὶ σχήματος ἐκ κορνεάλης 20, ἐξ ὑαλομάζης 2. Σφραγιδόλιθον φακοειδῆ ἐκ στεατίτου μελανοῦ ἐφθαρμένον καὶ ἄλλον ὅμοιον μὲ παράστασιν ὑψιλαίμου ζώου μετὰ μακρῶν κτενοσχήμων κεράτων, ἐλάφου ἢ δορκάδος, στρέφοντος τὴν κεφαλὴν ὀπίσω (Πίν. 325 γ).

Εἰς ἀπόστασιν 30 μέτρων περίπου πρὸς Β. αὐτοῦ μικρότερος πάντων (διαμ. 3.10 μ.) θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 3 διατηρεῖται εἰς ὕψος 13 δόμων (1.33 μ., Πίν. 338 α). Τὸ ἐκ τοῦ φυσικοῦ κροκαλοπαγοῦς βράχου δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐκβαθυνθῆ παρὰ τῶν τυμβωρύχων, εὑρίσκεται 2 μ. χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Αἱ καλυπτήριοι πλάκες τοῦ δρόμου, πλὴν μιᾶς κειμένης κατὰ χώραν, ἔχουν ἀφαιρεθῆ καὶ μετακινηθῆ παραπλεύρως (Πίν. 338 β). Κυκλικὴ κρηπὶς (διαμ. 5.40 μ.) ἐκ σειρᾶς μεγάλων ἀργολίθων περιβάλλει τὸν τάφον πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου (Πίν. 339 α). Ἡ ἀπουσία κεραμεικῆς καὶ ἄλλων ἐνδείξεων μαρτυροῦν τὴν πλήρη σύλησιν αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ ΒΔ. εἰσόδου αὐτοῦ εὑρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων κακῆς τῶν περισσοτέρων ποιότητος· μέγας ἀριθμὸς μεταξὺ αὐτῶν, ὡς καὶ εἰς τοὺς τάφους Μαραθιᾶ 1 καὶ 2, εἶναι πόδες κυλίκων. Ἡ ἀνεύρεσις δὲ αὐτῶν εἰς τὸ στόμιον τῶν τάφων ἐπιβεβαιοῖ τὴν γνώμην περὶ τελέσεως χοῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἐνταφιασμοῦ.

Δοκιμαστικαὶ ζητήσεις ἐπὶ τῶν γύρωθεν ὑψωμάτων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν ἄλλων τάφων ἀπέβησαν ἄκαρποι.

Μεταξὺ τῶν ἐν θέσει Μαραθιᾶ τάφων καὶ τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὸν πρὸ τῆς Κόκκινης Σπηλιᾶς χῶρον περισυνελέγησαν μικρὸς λίθινος πέλεκυς ἐκ σερπεντίνου (ἢ ὀφίτου), λίθινα βέλη (Πίν. 339 β) καὶ πληθώρα ὀστράκων ἀρίστης ποιότητος νεολιθικῶν ἀγγείων, εὐρυστόμων τῶν περισσοτέρων. Τῶν μονοχρώμων ὁ πηλὸς εἶναι ἀνοικτὸς κεραμόχρους ἢ ὑπότεφρος μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν μελανήν. Τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἰς τὰ περισσότερα μικρὰ ὄστρακα (τῆς κατηγορίας Α 3 β) δι' ἐρυθροῦ χρώματος περιγράφονται μόνον τὰ χείλη ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς· εἴς τινα παραδείγματα ἡ ἐσωτερικὴ μόνον ἐπιφάνεια καλύπτεται διὰ πορτοκαλίνου χρώματος ἢ ἐπιχρίσματος. Δι' ὀλίγων ὀστράκων ἀντιπροσωπεύεται ἡ κατηγορία τῶν ἀγγείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιφάνεια φέρει ἐπίχρισμα ὑπόλευκον καὶ κοσμήματα ἐρυθρά. Εἰς τὸν χῶρον ἄνω τῆς Κόκκινης Σπηλιᾶς εὑρέθη λίθινος πέλεκυς, τοῦ ὁποίου αἱ εὐρεῖαι πλευραὶ εἶναι ὁμοιόμορφοι καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν εὑρίσκεται ἀβαθὴς κυκλικὴ κοιλότης (Συλλογὴ τῆς Παλαμαϊκῆς Σχολῆς τοῦ Μεσολογγίου), ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως ἐν θέσει Ἀγουζὲς ἄλλος ἐρυθροῦ λίθου πέλεκυς τετραπλεύρου τομῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἔσω τῶν στενῶν πλευρῶν εἶναι ὑπόκοιλος καὶ ἡ ἔξω, ὡς καὶ αἱ ὁμοιόμορφοι εὐρεῖαι πλευραὶ ὀξύνονται πρὸς τὸ ἄκρον καὶ σχηματίζουν τὴν κόψιν, ἐπὶ τῶν τριῶν δ' αὐτῶν πλευρῶν ὑπάρχουν δύο αὐλακώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον, ἵνα δι' ἱμάντος συνδέηται ἀσφαλέστερον ὁ πέλεκυς μετὰ τοῦ στειλεοῦ. Ἡ πτέρνα εἶναι τετράπλευρος (Μουσεῖον Ἀγρινίου Λ 16, μήκ. 0,116, πλ. 0,06, πάχ. 0,04 μ., Πίν. 339 γ).

Τμῆμα τοῦ τείχους τῆς ἄνω ἀκροπόλεως πιθανὸν εἶναι προϊστορικόν.

Ἔξωθι τῶν τειχῶν τῆς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου ἐκτεινομένης πόλεως περισυνελέγη ἐπιτύμβιος στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν *Ξένωνος* (τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ ἄλλη ἐπιτύμβιος στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν *Εὐθύδαμε χαῖρε* (τοῦ 1ου π.Χ. - 1ου μ.Χ. αἰ.) IG IX I² 1, 134 (Μουσεῖον Ἀγρινίου) προέρχεται ἐξ Ἁγίου Ἠλία. Ἐκ δὲ τοῦ λοφίσκου Καστέλλι Γουριᾶς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου παρὰ τὸν χῶρον διαπορθμεύσεως ἀπότμημα ἑτέρας στήλης φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν *[S.L.] L. Strabo* συμπληρωθεῖσα συμφώνως πρὸς παλαιοτέραν δημοσίευσιν τοῦ ἱστορικοῦ φιλολόγου κ. Κ. Σ. Κώνστα [2], ὅτε ὁ λίθος ἦτο ἀκέραιος, νῦν δὲ τὸ ἄλλο τμῆμα αὐτὸ ἔχει οἰκοδομηθῆ εἰς τὴν οἰκίαν Σπ. Κολιάτσα ἐν Γουριᾷ.

Ὁ λιμὴν τῆς πόλεως κεῖται παρὰ τὸ μοναστήρι τῶν Ἁγίων Ταξιαρχῶν, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν πλησίον παραλιακῶν ἀγρῶν ὄστρακα καὶ τὰ ἐν θέσει Ἀμπέλια ἢ Πετράκια κλυζόμενα ὑπὸ τῆς θαλάσσης, κατὰ πληροφορίας αὐτοπτῶν, ἐρείπια μώλου ἢ νεωσοίκων.

Τὰ ἐρείπια τειχῶν καὶ πόλεως ἐπὶ τοῦ κωνικοῦ λόφου μὲ τὸ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐταυτίσθησαν παρὰ τῶν Leake, Bazin, Oberhummer καὶ Woodhouse [3] πρὸς τὴν Ἰθωρίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Πολύβιον ἐδέσποζε τῆς ὁδοῦ ἐκ τῆς Κωνώπης πρὸς τὸ Παιάνιον καὶ τοὺς Οἰνιάδας. Διότι μόνη ἡ θέσις αὕτη κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Πολυβίου «ὀχυρότητι φυσικῇ καὶ

2. Κ. Σ. Κώνστα, περ. Αἰτωλοακαρνανικὰ Χρονικά, Α' 1956, 33 - 48.

3. W. M. Leake, Travels in Northern Greece (1835), III 577. Bazin, Archives des missions, Ser. II, τόμ. I (1864) 340. Oberhummer, Akarnanien (1887), 34. Woodhouse, Aetolia. Τελευταίως ὁ Κοντός, εἰς περ. Πλάτων.

χειροποιήτῳ διαφέρει» καὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῆς ἐν θέσεσι κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου σῴζονται τὰ ἐρείπια τῶν φυλακτηρίων πύργων τῶν κατεδαφισθέντων κατὰ διαταγὴν τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε΄ κατὰ τὸν Συμμαχικὸν λεγόμενον πόλεμον (220 - 217), ὅτε οὗτος κατέστρεψεν ἐντελῶς καὶ τὴν πόλιν (τὸ 219 π.Χ) συμφώνως πρὸς τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν (Πολ. IV 64, 9).

Ὁ βορειότερος ἐξ αὐτῶν, γνωστὸς ὡς «Ἑλληνικὰ» ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Σταμνά, εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 300 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ καὶ 800 μ. πρὸς Α. τοῦ παρὰ τὰ ναΰδρια «Δυὸ ἐκκλησιὲς» χώρου διαπορθμεύσεως πρὸς τὴν παρὰ τὴν Παλαιομάνιναν Ξηρομέρου ἀρχαίαν πόλιν Σαυρίαν. Εἶναι τετράγωνος (7 x 7 μ.) κατὰ τὸ ἰσόδομον τραπεζιόσχημον σύστημα ἐξ ἀσβεστολίθων μετὰ κατακορύφων διακοσμητικῶν βελονιῶν κατεσκευασμένος, σῴζονται δ' αὐτοῦ δύο δόμοι (ὕψ. τοῦ 2ου δόμου 0,66 μ.) ἀντὶ τῶν τριῶν, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Woodhouse. Παρ' αὐτὸν εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἐρείπια καὶ ἄλλου οἰκοδομήματος, τὰ ὁποῖα παρετήρησε καὶ ὁ Woodhouse.

Τὸ βορειότερον τῶν «Δύο ἐκκλησιῶν» βυζαντινὸν ναΰδριον εἶναι μονόκλιτος βασιλικὴ (4.90 x 12.20 μ. τοῦ 12ου αἰ. Πίν. 340 α - β), σῴζεται δὲ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς στέγης.

Ὡς ὑπέρθυρα τῆς νοτίας καὶ δυτικῆς θύρας ἔχουν τοποθετηθῆ βάσεις (τελαμῶνες) στηλῶν ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου (α΄ ὕψ. 0,20, μήκ. 2.15, πλ. 0,48 μ., β΄ ὕψ. 0,205, μήκ. 1.80, πλ. 0,47 μ., ὀρθογώνιος τόρμος μήκ. 1.30 μ.). Τὸ ἄλλο ναΰδριον εἶναι μικρότερον (7.10 x 4.20 μ. περίπου) καὶ οἱ τοῖχοί του διατηροῦνται εἰς μικρότερον ὕψος.

Ἄλλου πύργου (9.10 x 10 μ.), γνωστοῦ ὡς «Ἑλληνικὰ» ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Γουριά, εἶναι ὁρατοὶ δύο δόμοι (ὕψ. 0,99 μ.) ἐπίσης κατὰ τὸ ἰσόδομον τραπεζιόσχημον σύστημα (Πίν. 340γ).

Τοῦ 2 χλμ. πρὸς Ν. αὐτοῦ πύργου παρὰ τὸ ναΰδριον Ἅγιος Ἰωάννης, εἰς ἀπόστασιν 150 μ. ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ λιθόπλινθοι μόνον ὑπάρχουν — τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου διεσῴζοντο τμήματα τῶν τοίχων τῆς βορειοδυτικῆς καὶ νοτιοδυτικῆς γωνίας (Woodhouse, ἔ.ἀ., εἰκ. σ. 160).

Ἐν θέσει «Λάκκα Μόσχου» περὶ τὰ 800 μ. ΝΔ. αὐτοῦ καὶ περὶ τὰ 400 μ. πρὸς Α. τοῦ χωρίου Γουριὰ σῴζεται ὁ κατώτατος δόμος ἄλλου μικροῦ πύργου καὶ τὰ ἐρείπια ἄλλων παρὰ τὸ ναΰδριον Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ἐν θέσει Ρουπακιᾶ, 1500 μ. ΝΔ. τῆς ἀκροπόλεως, κατά τινας δὲ πληροφορίας καὶ ἄλλος ἐν θέσει Καμίνι.

Ὁ Woodhouse ὑποθέτει, ὅτι ἡ Ἰθωρία ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς Ὠλένου, τὴν ὁποίαν οἱ Αἰολεῖς τῆς Αἰτωλίας κατέσκαψαν, πλησίον κειμένην τῆς νεωτέρας Πλευρῶνος ἐν τῇ μεσογαίᾳ (Στράβ. Χ 2,6· 22). Νομίζω ὅμως, ὅτι θὰ ἔκειτο ἐπὶ τῆς Παραχελῳΐτιδος ἢ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου, ἀφοῦ ἠμφεσβήτουν τμῆμα τῆς χώρας οἱ Ἀκαρνᾶνες κατὰ πληροφορίαν τοῦ Στράβωνος (Χ 2,6). Θὰ εἴχομεν βεβαίως μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων σχετικὴν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ Woodhouse, διὰ τοῦτο θὰ πρέπῃ ν' ἀναζητηθῇ ἡ Ὤλενος ἐπὶ τῆς πρὸς Ν. τῆς Ἰθωρίας παραλίας τῆς Αἰτωλίας, ὅπου ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τῆς Παραχελῳΐτιδος παρὰ τὴν Μάστρου ἐρειπίων τοῦ Παιανίου πρὸς τὰς ἐκβολὰς κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀχελῴου ἐπὶ τοῦ νησοειδοῦς ὑψώματος τοῦ Σκοπᾶ ὑπάρχει τὸ γνωστὸν ὡς Πόρτες μικρὸν ἀρχαῖον τεῖχος, ὁ περίβολος τοῦ ὁποίου (πάχ. 1.40 μ.) ἐκ μεγάλων (ὕψ. μέχρι 1.10 καὶ μήκ. μέχρι 1.50 μ.) πολυγωνικῶν, μὲ φυσικὴν ἢ εἰργασμένην τὴν ὄψιν, ἀσβεστολίθων δὲν ὑπερβαίνει τὰ 1500 μ., εἶναι δὲ ἐφωδιασμένος δι' ἡμικυκλικῶν πύργων (χορδῆς μέχρι 6.20 μ.) ἐξεχόντων περὶ τὰ 2.50 μ. καὶ δὲν διατηρεῖται καλῶς.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Σκοπᾶ, κατὰ πληροφορίαν τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Οἰνιαδῶν καὶ Παραχελῳΐτιδος Διευθυντοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Νεοχωρίου κ. Γεωρ. Κόκκα, εὑρέθη χαλκοῦς ἁπλοῦς πέλεκυς (σμίλη).

Εἰς ἀπόστασιν 500 μ. πρὸς τὸν Ἄραξον ὑψοῦται ἐπὶ λοφίσκου τετράγωνος πύργος (πλευρᾶς 7.10 μ.) γνωστὸς ὡς «Ἑλληνικὰ» χωριζόμενος εἰς τρία διαμερίσματα. (Πίν. 340γ). Ὁ Ρωμαῖος συνάπτει τὰ ἐρείπια (ΑΔ 4 (1918) III κ.έ.) πρὸς τὰς Ἀθήνας τῆς Ἀκαρνανίας, μνημονευομένας ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ ἐκ Σκήψιος (παρ' Ἡρωδιαν. I, 330 καὶ Στεφ. Βυζ. *ἑβδόμῃ Ἀκαρνανίας, ὡς Δημήτριος, Ἀθηναίους ἐν τῇ Κουρήτιδι κτίσαντας πόλιν Ἀθήνας προσαγορεῦσαι*).

Δὲν θὰ ἦτο ὅμως ἄτοπον νὰ συνάψωμεν αὐτὰ πρὸς τὴν Ὤλενον, διότι ἀρχαιόθεν εἰς τὴν Παραχελῳΐτιν αἱ προσχώσεις μεταθέτουν τὰ καθοριζόμενα ὅρια Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, εἰς τὰς ἐκβολὰς ἰδίως, ὅπου ὁ ποταμὸς συχνάκις ἀλλάζει κοίτην, οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν φράσιν *τῆς δὲ χώρας* (τῆς Ὠλένου) *ἠμφεσβήτουν Ἀκαρνᾶνες* (Στραβ. Χ 2,6).

Πρὸς τούτοις, τὰ ἐρείπια εὑρίσκονται πλησίον τῆς παρὰ τὸν Ἄραξον ὁμωνύμου Ἀχαϊκῆς πόλεως, τῆς ὁποίας ἴσως ἦτο ἀποικία.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Καρπενήσι

Συμφώνως πρὸς σχέδια καταρτισθέντα ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος: α΄. Μικρὰ ἐπαύξησις τοῦ μήκους αὐτοῦ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ β΄. ἀποκατάστασις τῆς στέγης τοῦ κτηρίου ἀπὸ τῆς μορφῆς τῆς δικλινοῦς ἐνιαίας δι' ὁλόκληρον τὸ κτήριον εἰς τὴν μορφὴν τῶν στεγῶν τῶν σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων μετὰ τρούλλου καὶ Νάρθηκος Ναῶν (Πίν. 341 α - β). Ἡ λεπτομερὴς ἔκθεσις τῶν ἐργασιῶν θὰ γίνῃ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως.

Μονὴ Τατάρνας

Μὲ τὴν περιώνυμον Μονὴν Τατάρνας ἠσχολήθη πολλάκις κατὰ τὸ παρελθὸν ἡ Ὑπηρεσία (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199 καὶ ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 185, Πίν. 213 - 214 β). Ἡ Μονὴ αὕτη δὲν ὑφίσταται πλέον. Κατὰ τὰς κατολισθήσεις τὰς γενομένας τὴν 23ην καὶ 24ην Φεβρουαρίου 1963 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τριποτάμου ἡ Μονὴ μετετράπη εἰς ἄμορφον μᾶζαν ἐρειπίων (Πίν. 342 - 344). Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τοῦ Ναοῦ κατεπλακώθη (ἔ.ἀ. Πίν. 214 α).

Τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς, ἤτοι: 7 Σταυροί, 1 Ἐπιτάφιος (τοῦ ἔτους 1583 - 4), 1 Ἀὴρ (1583 - 4), 2 Ἐπιτραχήλια (1609 καὶ 1655 - 58), 1 ζεῦγος ἐπιμανικίων (τοῦ 16ου αἰῶνος), 1 Ἐπιγονάτιον (τοῦ 17ου αἰῶνος), 12 εἰκόνες καὶ ἡ βιβλιοθήκη μεθ' ἁπάντων τῶν βιβλίων αὐτῆς μετεφέρθησαν ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν κατοίκων καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς ἀσφαλοῦς οἰκήματος τοῦ χωρίου Τριπόταμον.

Ἐν τῷ Ναῷ τοῦ χωρίου, τιμωμένῳ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, κατέγραψα προσέτι καὶ τὰ ἑξῆς: 1) Εἰκόνα τοῦ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (18ου αἰῶνος), 2) Εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγήτριας, μὲ χρονολογίαν 1810, 3) Εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας (18ου αἰῶνος), 4) Μίαν ἀργυρᾶν λειψανοθήκην μὲ ἀπεικονίσεις Ἁγίων, κτῆμα τοῦ Κωνσταντίνου Τζάλα 1824, 5) Ἕνα Σταυρόν, 6) Ἓν προσκυνητάριον, 7) Ἓν ἀναλόγιον καὶ 8) Ἕνα Ἐπισκοπικὸν θρόνον. Τέλος, τὴν καταγραφὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν βιβλίων τῆς Μονῆς ἐνήργησεν ὁ Δημοδιδάσκαλος τοῦ Τριποτάμου κ. Ἀναστάσιος Στάμος.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΠΙΝΑΚΕΣ

Pylos: Pots of various shapes from Pantry 20

CARL BLEGEN

Pylos: a. Walls projecting from scarp near southwestern end of steep edge of acropolis, from NE.
b. Fresco of Blue Birds. Fitted together by Professor Lang and drawn by Mr. de Jong

Πύλος. Κουκουνάρα: Ἀκόνας τ. 1: α. Ἐκ τῶν ἄνω. Ὑποστύλωσις ἵνα γίνῃ ἐφικτὴ ἡ ἀνασκαφή, β. Ὑστερογεωμετρικὴ μικρὰ πρόχους, γ. Μελαμβαφὴς κύαθος

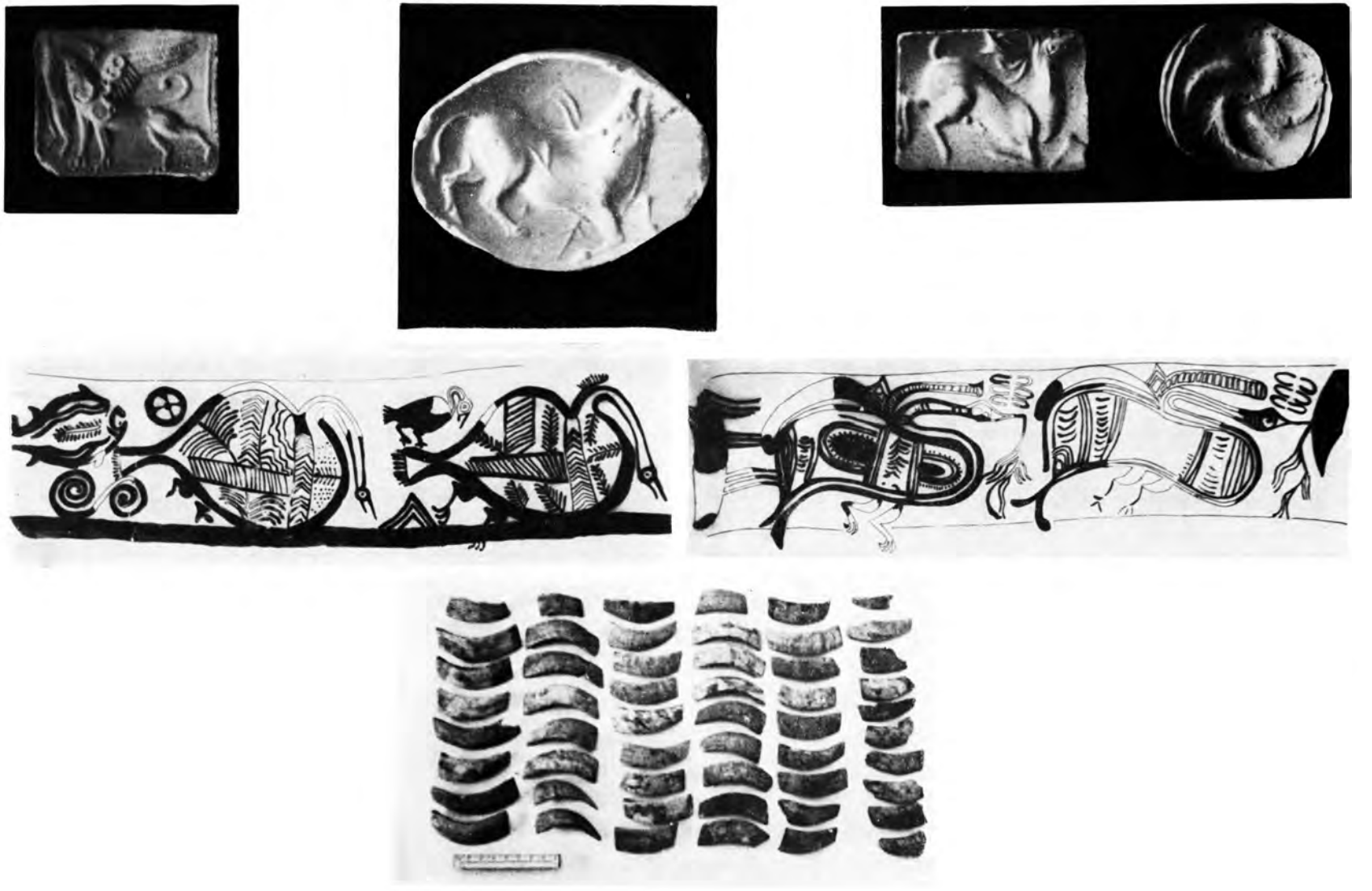

Πύλος. Κουκουνάρα: α. Ἀκόνας τ. 1. Κυλινδρικὸς κύαθος, β. Ἀκόνας τ. 1. Μόνωτος φιάλη χρησιμοποιηθεῖσα ὡς λύχνος, γ. Ἀκόνας τ. 1. Φακοειδὴς σφραγὶς χαλκηδονίου, δ. Γουβαλάρη τ. 1. Πεπιεσμένος κύλινδρος ἀμεθύστου, ε. Γουβαλάρη τ. 1. Φακοειδὴς σφραγὶς χαλκηδονίου

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Πύλος. Κουκουνάρα Γουβαλάρη: α. Πεπιεσμένος κύλινδρος ἐρυθρωποῦ ἰάσπιδος, τ. 1, β. Ἀμυγδαλοειδὴς σφραγὶς σαρδίου, τ. 1, γ. Πεπιεσμένος κύλινδρος σαρδίου καὶ χρυσόδετος σφραγὶς λαζουρίτου, τ. 1, δ-ε. Κρατῆρες (ἀνάπτυγμα), τ. 1, ς'. Χαύλιοι, τ. 2

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Olympia: a. Oktogon vom Nordwesten, b. Ausgrabung mit Oktogon von Südosten

EMIL KUNZE

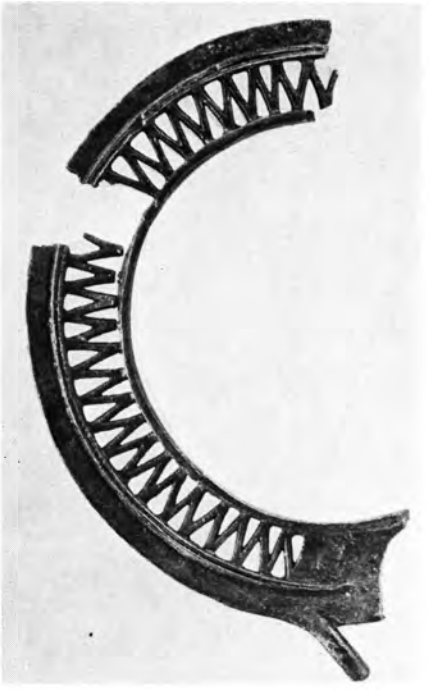
Olympia: a. Korinthischer Helm, B 5614, b. Korinthischer Helm, B 5613

Olympia: a. Beinschiene, B 5756, Gesamtansicht, b. Beinschiene, B 5756, Detail, c. Korinthischer Helm, B 5614, Detail

Olympia: a. Geometrischer Krieger, B 5600, b. Geometrischer Krieger, B 5700

Olympia: a. Dreifussringhenkel B 5340 + B 5676. b. Bronzepferd von Ringhenkel B 5617. c. Dreifussbeinfragment B 5800, Herakles und die Hydra

EMIL KUNZE

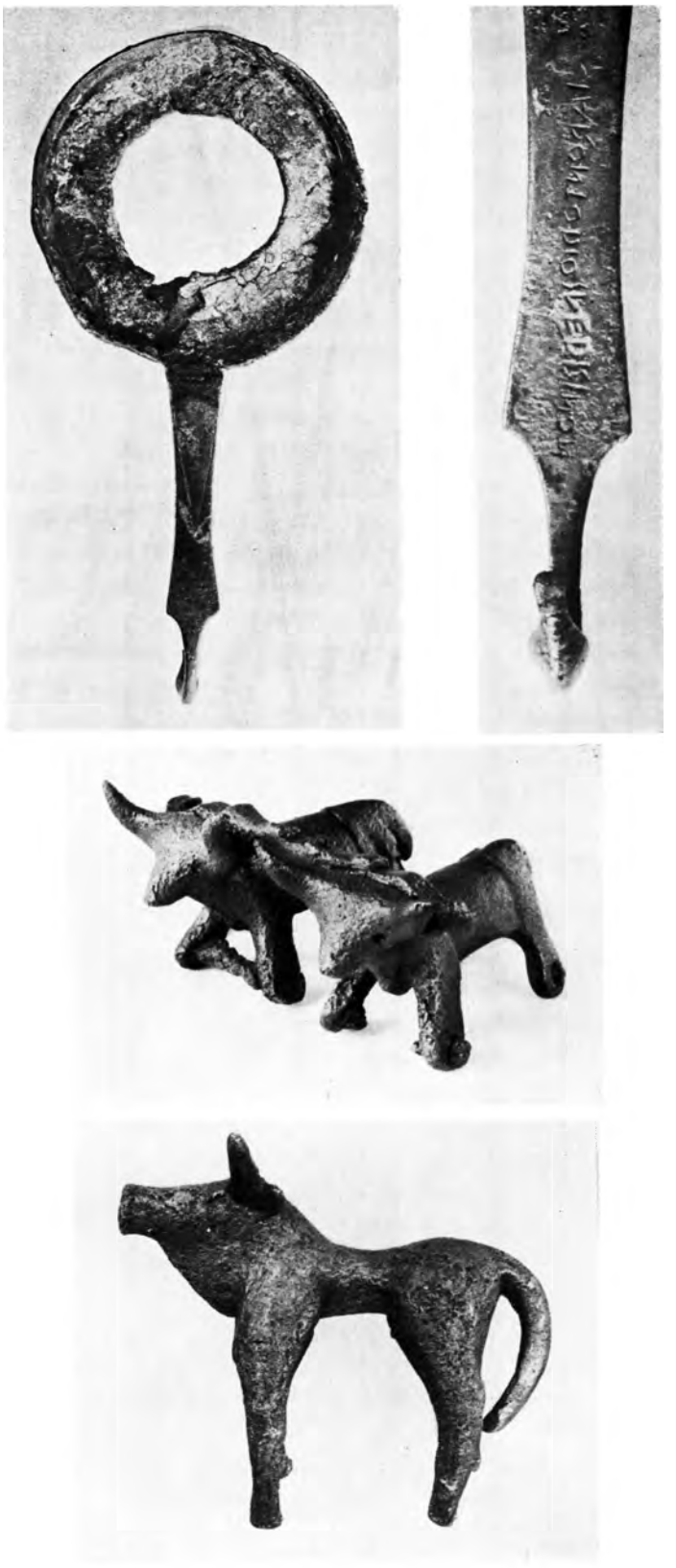

Olympia: a. Omphalosschale B 5909 b. Becken B 5758

Olympia: a. Phönikische Schale B 6049 Detail, b. Kannenhenkel B 5850 Vorderansicht, c. Kannenhenkel B 5850 Seitenansicht, d. Widderkopf, Kesselprotome B 5668

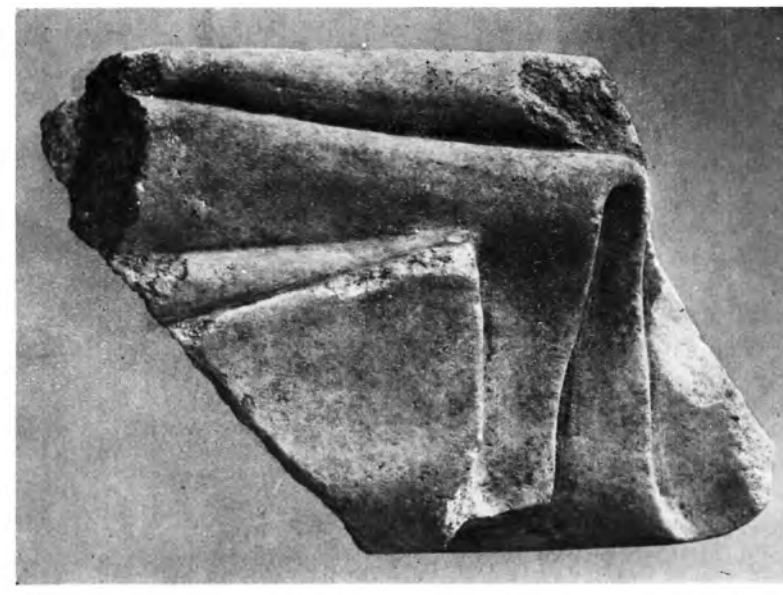
EMIL KUNZE

Olympia: a. Einsatzsieb B 5917 Gesamtansicht, b. Einsatzsieb B 5917. Griff mit Inschrift, c. Ochengespann B 5618, d. Geometrischer Stier B 5616

EMIL KUNZE

Olympia: a. Linkes Ohr des beissenden Kentauren aus dem Westgiebel des Zeustempels Inv. S 107, b. Fragment vom Mantel des Kladeos aus dem Ostgiebel des Zeustempels S 104, c. Plinthe des Kladeos mit angesetztem Fragment

Olympia: a. Blitzschleudernder Zeus B 5550. b. Sprunggewicht aus Stein S 105. c. Rotfiguriger Kelchkrater

EMIL KUNZE

Ἠλεία. Ὀλυμπία (Ἱερὰ Ἄλτις): α. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας, β. Ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ νάρθηκος

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Ὀλυμπία: α. Ἡ προϊστορικὴ ἑστία (;) παρὰ τὸ νέον Μουσεῖον Ὀλυμπίας, β. Προτομὴ γρυπός, γ. Τμῆμα ὀχάνου φέροντος παράστασιν λέοντος καταβάλλοντος ταῦρον, δ. Ἐπιπήχιον χαλκοῦν

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

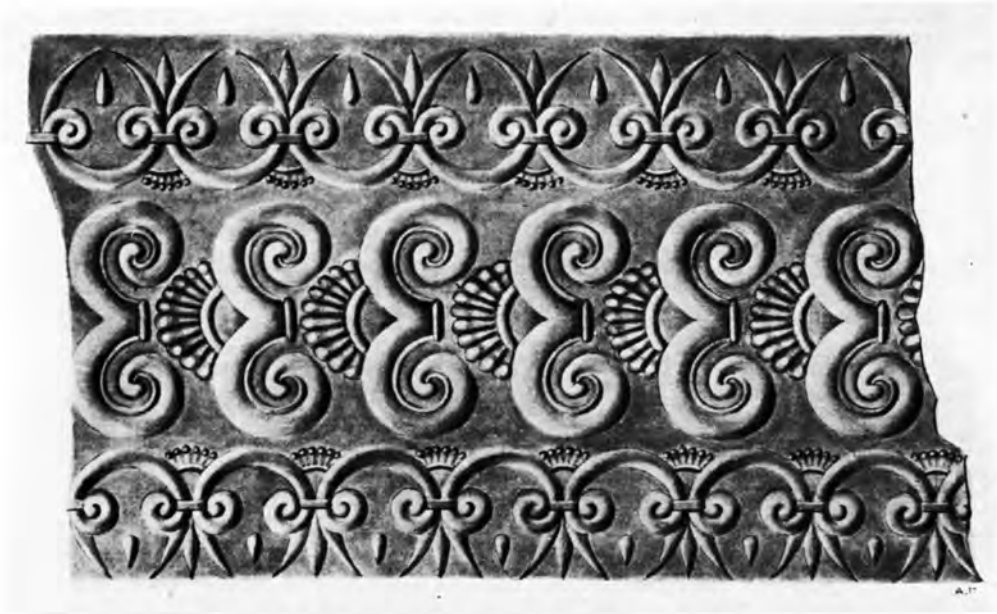
Ἠλεία. Ὀλυμπία: α, γ. Κορινθιακὰ κράνη, β. Ἰλλυρικὸν κράνος

Ἠλεία. Ὀλυμπία: α. Πήλινον εἰδώλιον, β. Χαλκοῦν ἔλασμα εἰς σχῆμα πτηνοῦ (χηνίσκος;), γ. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ ταινίας ὀχάνου, δ. Χαλκῆ κνημίς

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

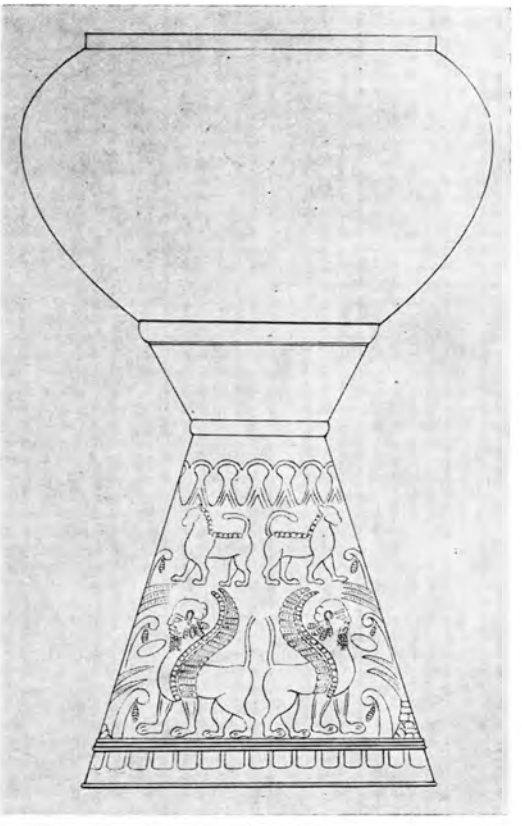

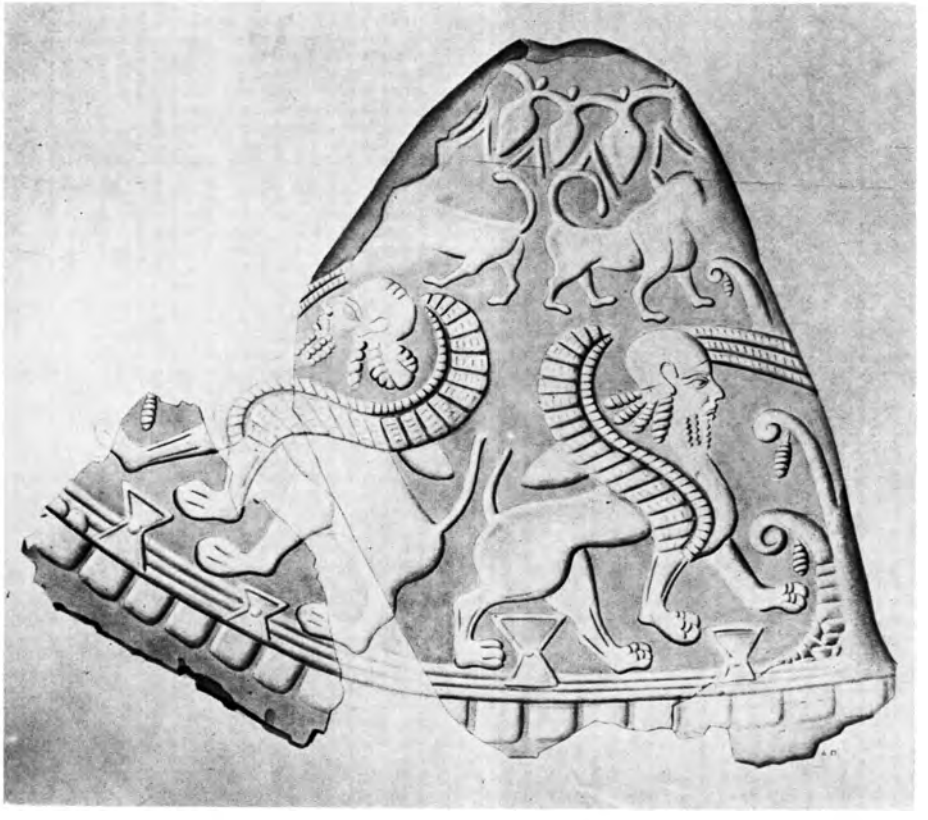

Ἠλεία. Ὀλυμπία: α. Χαλκοῦν ἔλασμα μὲ σφυρήλατον διακόσμησιν, β. Ἀναπαράστασις τμήματος αὐτοῦ

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

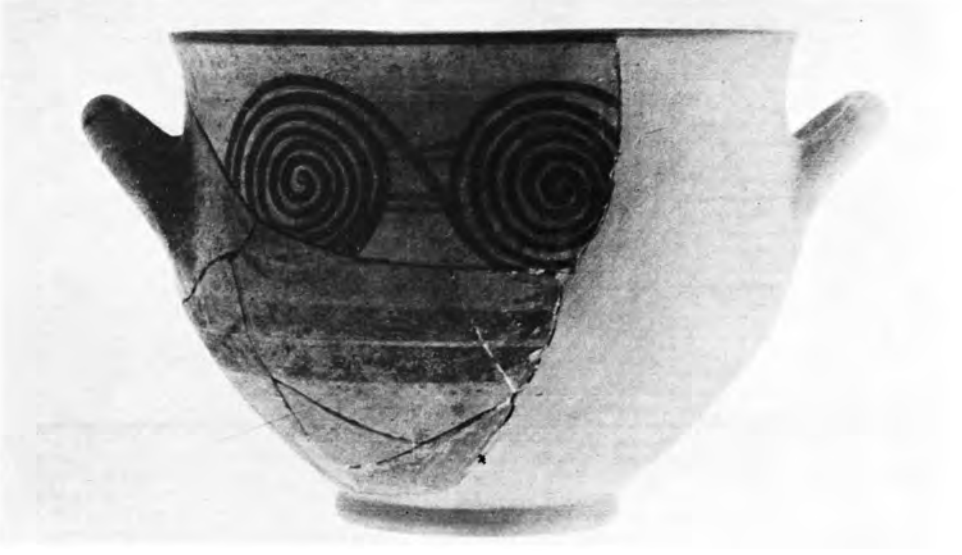

Ἠλεία. Ὀλυμπία: α. Πηλίνη ἀνδρικὴ κεφαλή, β. Ἀναπαράστασις τοῦ ὑποκρατηρίου μετὰ τοῦ λέβητος αὐτοῦ, γ. Ἡ ἑτέρα τῶν πλευρῶν τοῦ ἀσσυριακοῦ ὑποκρατηρίου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας: α, γ. Σκύφοι β. Ἀλάβαστρον

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Ὀλυμπία. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας: α. Κύλιξ β. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος γ. Οἰνοχόη

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἦλεια. Ὀλυμπία: α. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης. β. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Πτηνὸν (;) ἐκ φύλλου χρυσοῦ. γ. Τρύπες. Μόνωτος τριποδικὴ χύτρα ἐκ Μυκηναϊκοῦ τάφου Α

Ν. ΠΑΛΟΥΡΗΣ

β. Μυκηναϊκὸς τάφος Ρένιας. Πτηνὸν (;) ἐκ φύλλου χρυσοῦ, γ. Τρύπες.
α ἐκ Μυκηναϊκοῦ τάφου Α

Ἠλεία. Τρύπες: α-β. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ Μυκηναϊκοῦ τάφου Α, γ. Σταμνίσκος τάφου Α, δ. Σταμνίσκος τάφου Β, ε. Ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον τάφου Β, ς'. Ἀμφορίσκος τάφου Β

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Τρύπες: α. Ἀλάβαστρον τάφου Γ, β. Ἀλάβαστρον τάφου Β, γ. Μόνωτον ἀγγεῖον τάφου Γ, δ. Τριποδικὴ πυξὶς μετὰ καλύμματος τάφου Δ, ε. Σταμνίσκος τάφου Δ, ς΄. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος ΥΜ ΙΙΙ Γ τάφου Δ

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Τρύπες: α. Κύαθος τάφου Δ, β. Κέρνος τάφου Ε, γ. Ἀμφορίσκος τάφου Δ, δ. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος τάφου Ε, ε. Πήλινον εἰδώλιον μυκηναϊκῆς θεᾶς ἐκ τάφου Α, ς΄. Ξίφος χαλκοῦν ἐκ τάφου Δ

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

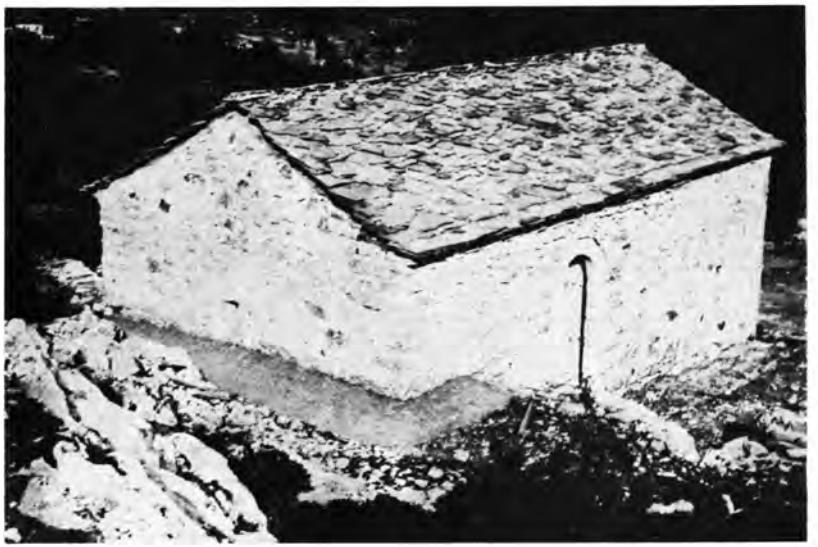

Ἠλεία: α. Τρύπες. Δρόμος καὶ θύρα τάφου Α πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ξηρολιθιᾶς, β. Τρύπες. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Γ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ταφῶν, γ. Τρύπες. Λακκοειδεῖς τάφοι εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου Ε, δ. Ζαχάρω. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον Ἀνηλίου, ε. Πύργος. Ὀξυπύθμενος ἀμφορίσκος, ς'. Πύργος. Οἰνοχόη μετὰ διπλῆς λαβῆς

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

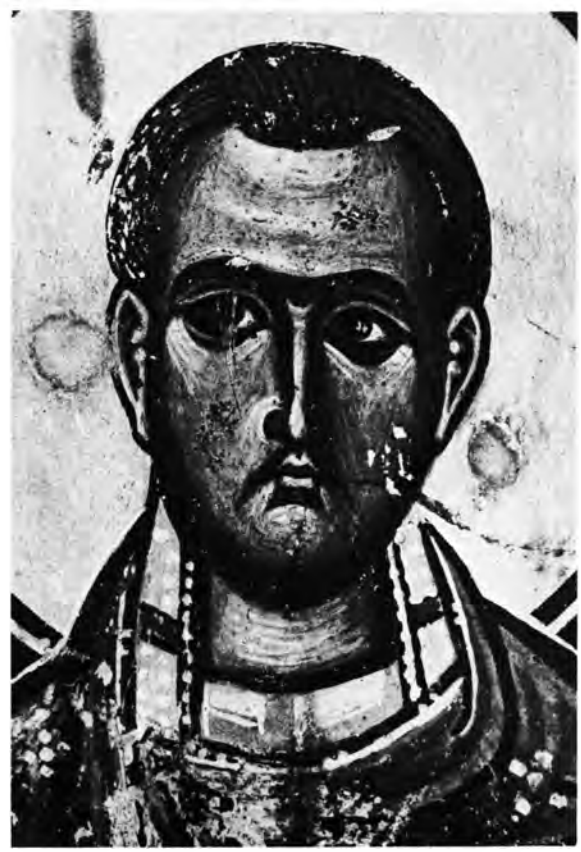

Ἠλεία. Δίβρη: α. Ἐκκλησίδιον Ἁγίας Τριάδος μετὰ τὴν ἐπισκευὴν αὐτοῦ, β-γ. Ναΐσκος Ἁγίου Ἰωάννου μετὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Δίβρη. Ἐκκλησίδιον Ἁγ. Τριάδος: α. Τμῆμα τοιχογραφίας μὲ παράστασιν τῆς Μεταλήψεως τῶν Ἀποστόλων. Μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, β. Τμῆμα τοιχογραφίας

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἠλεία. Δίβρη: α. Τμῆμα τοιχογραφίας ἐκκλησιδίου Ἁγ. Τριάδος μὲ παράστασιν λουτροῦ βρέφους,
β. Τοιχογραφία Καθολικοῦ κάτω Μονῆς ἐκ τοῦ πρώτου στρώματος

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἐπίδαυρος: α. Πολεμιστὴς κατακείμενος, ἐκ τῆς ἀριστερᾶς γωνίας τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος ναοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐπιδαύρου. Εὑρέθη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου, β-γ. Ἐμπροσθία καὶ ὀπισθία ὄψις Κορμοῦ ἀμαζόνος. Τὸ πρόσθιον τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου, τὸ ὀπίσθιον ἐκ τοῦ Μουσείου Ἐπιδαύρου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἐπίδαυρος: α. Ἀμαζὼν καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, μετὰ τὴν διὰ τριῶν νέων θραυσμάτων συμπλήρωσίν της, β. Πολεμιστής, συμπληρωθεὶς διὰ τριῶν μεγάλων τεμαχίων, γ. Σύμπλεγμα ἀνδρικῆς καὶ γυναικείας μορφῆς, συμπληρωθὲν διὰ τριῶν μεγάλων τεμαχίων

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἐπίδαυρος: α. Ἄνω τμῆμα κορμοῦ πολεμιστοῦ, συμπληρωθὲν ἐκ τριῶν μεγάλων τεμαχίων, β. Στῆθος γυναικείας μορφῆς, συμπληρωθὲν ἐκ δύο τεμαχίων, γ. Χαλκῆ ὑδρία Ε΄ αἰῶνος ἐκ τῆς περιοχῆς Καλυβακίων Σκιλλουντίας

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας

Ἀρχαία Ἦλις: α. Τὰ ἀναλήμματα τῆς πρώτης καὶ δευτέρας φάσεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, β. Τὰ τρία διαδοχικὰ ἀναλήμματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μετὰ τοῦ ἄκρου τῆς δυτικῆς παρόδου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α. Τὸ τρίτον νεώτατον ἀνάλημμα τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μετὰ τοῦ παρακειμένου ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ, β. Τὰ θεμέλια ἐδωλίων τοῦ κοίλου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

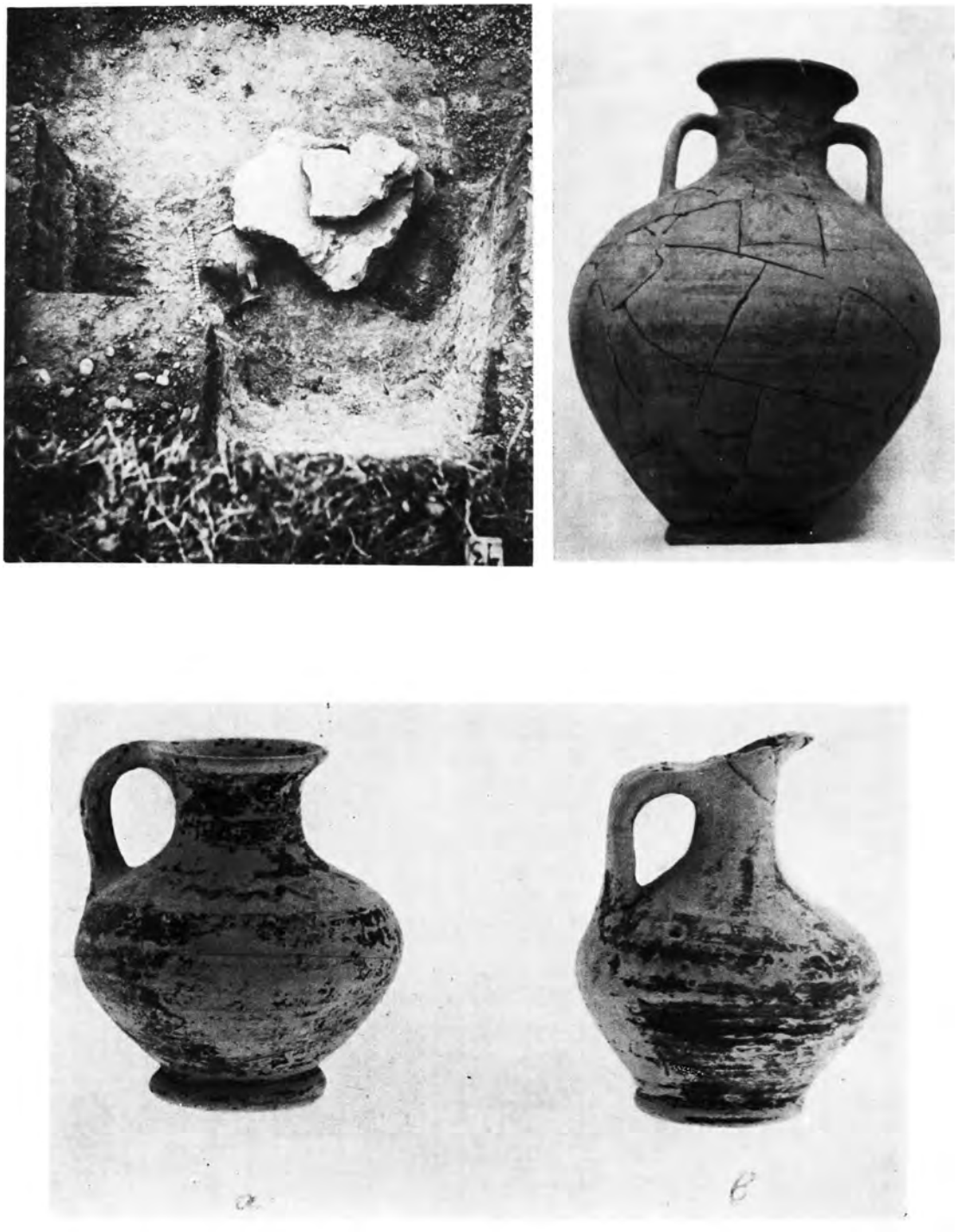

Ἀρχαία Ἦλις: α. Τὰ θεμέλια ἐδωλίων τοῦ κοίλου ἐπὶ τοῦ πρανοῦς αὐτοῦ, διαγραφομένου σαφῶς ἐπὶ τῆς «σκάρπας» τῆς τάφρου, β. Τάφος Ι μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν αὐτοῦ

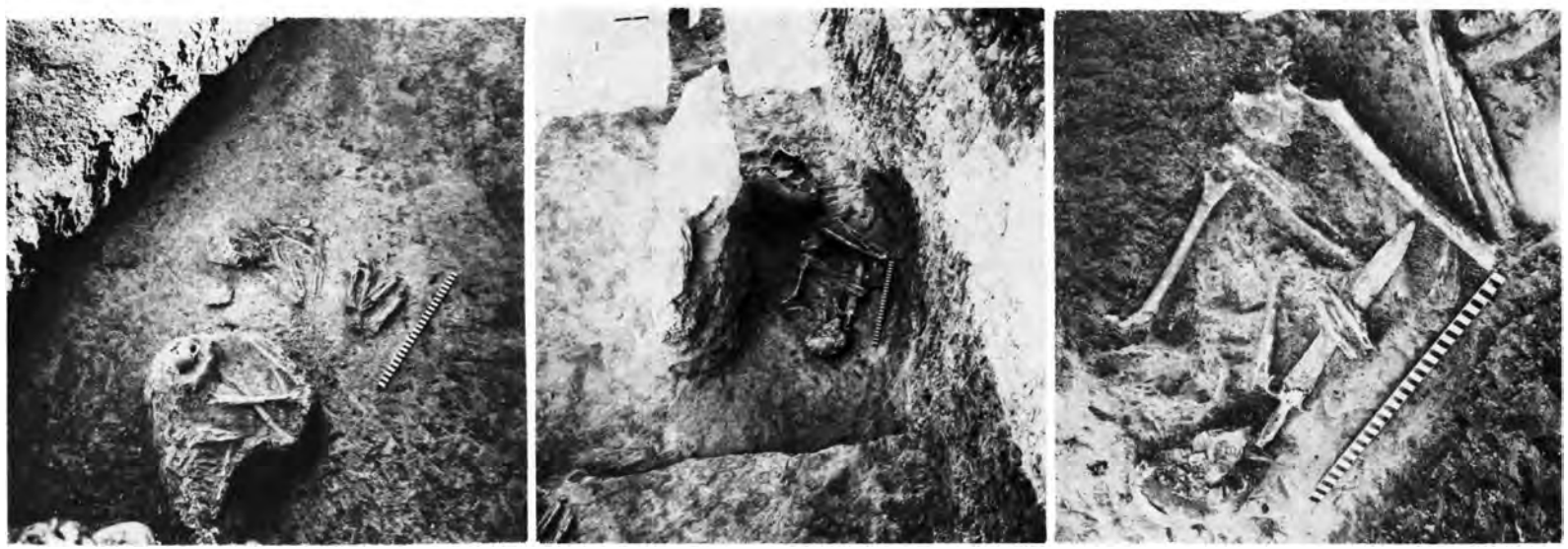
Ἀρχαία Ἦλις: α-γ. Ἀμφορεύς, οἰνοχόαι καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου 1 τοῦ ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου εὑρεθέντος

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

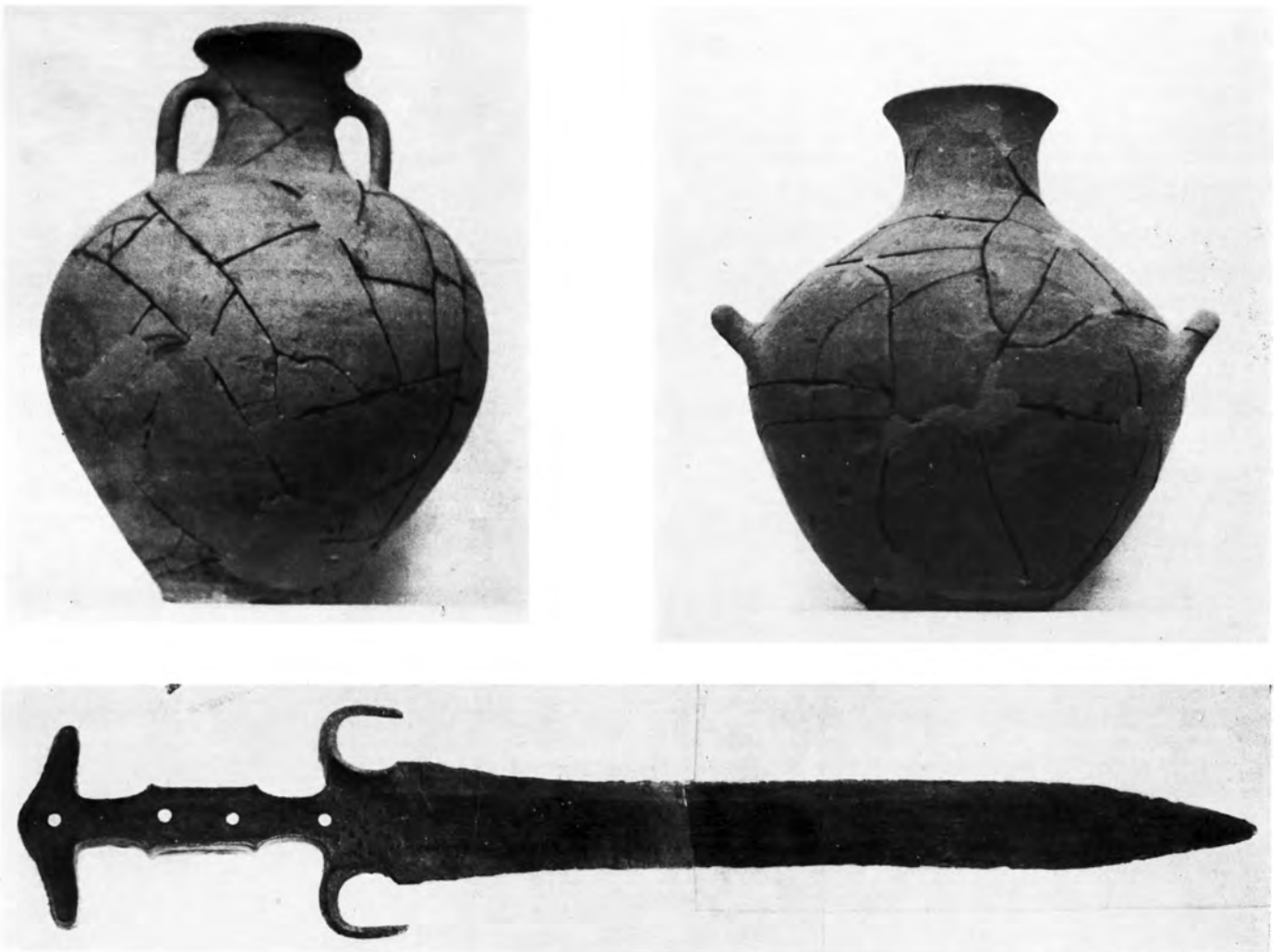

Ἀρχαία Ἦλις: α. Τάφος 2 ἀποκαλυφθεὶς ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου, β. Ἀμφορεὺς τάφου 2, γ. Οἰνοχοΐσκαι (α τάφου 3 καὶ β τάφου 2)

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις. Τάφοι ἀποκαλυφθέντες ἐσωτερικῶς τοῦ πρώτου ἀναλήμματος τῆς Δ. παρόδου: α. Τάφος 3, β-γ. Τάφος 4 καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Ἀρχαία Ἦλις: α. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 4, β. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 5, γ. Χαλκοῦν ξίφος ἐκ τοῦ τάφου 4

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α. Ἄποψις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου ἀπὸ ΝΑ., β. Τὸ ΝΑ. τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

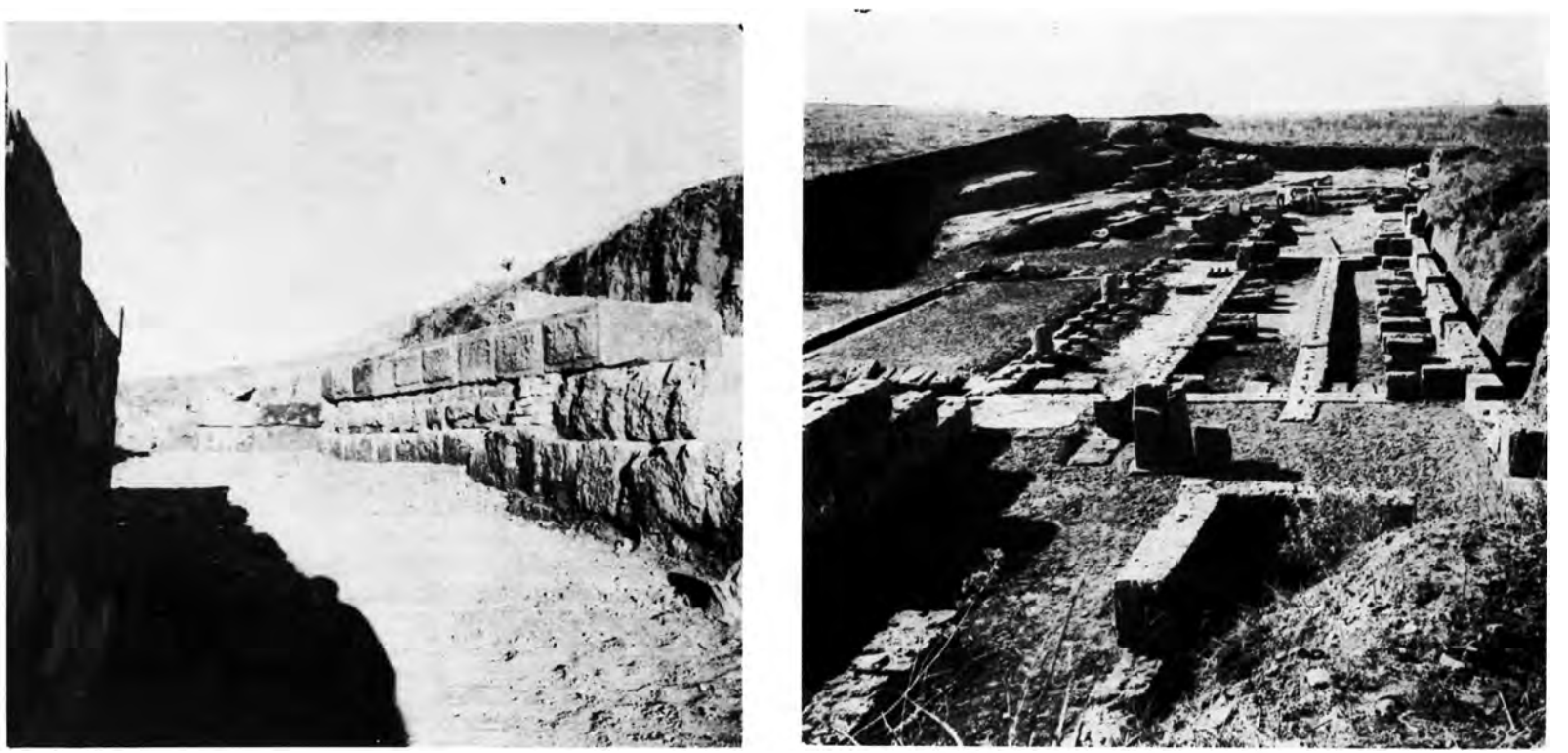
Ἀρχαία Ἦλις: α. Τμῆμα τοῦ κλασσικοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, κάτωθεν τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου,
β. Τὸ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τμῆμα τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

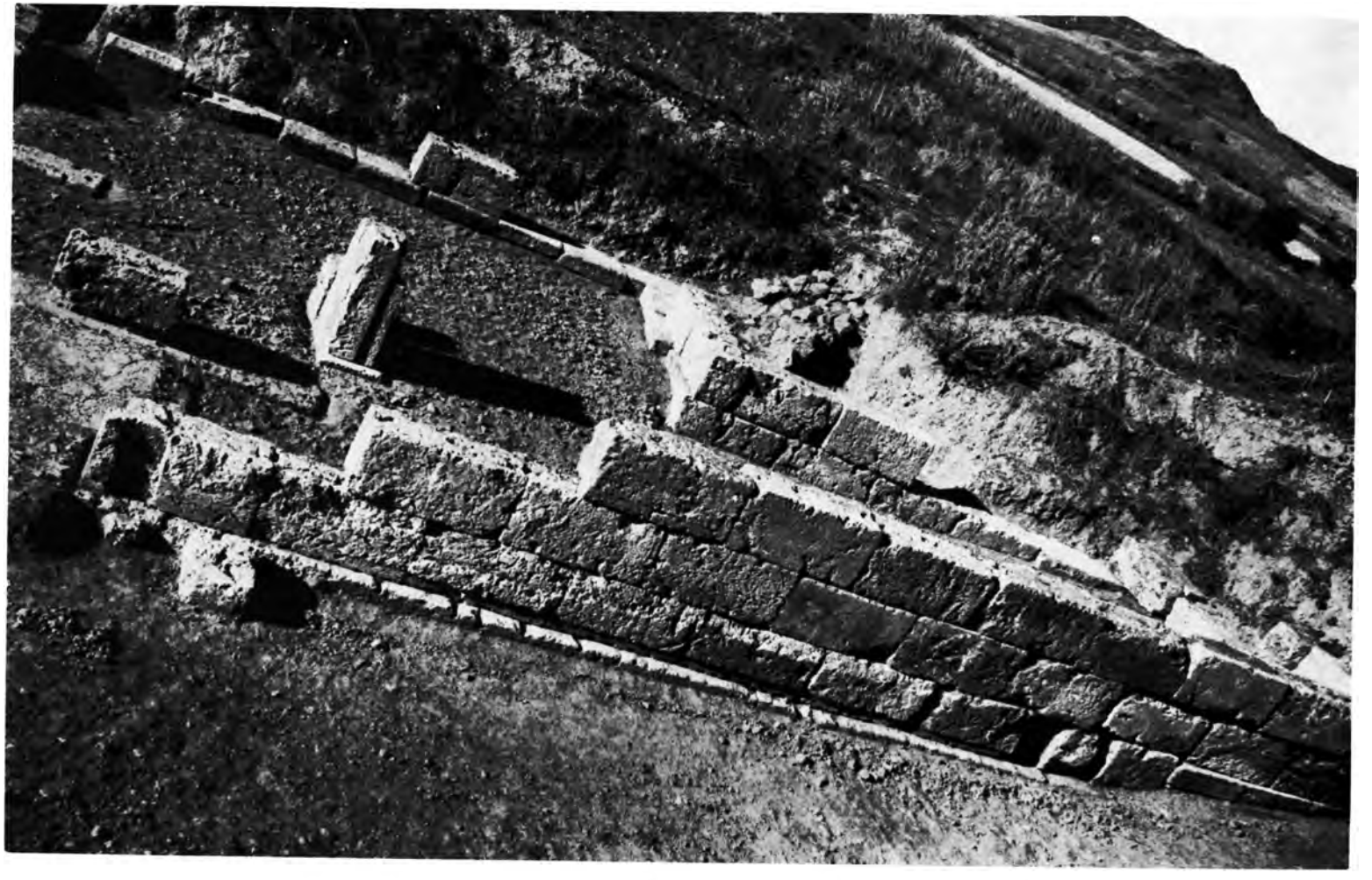
Ἀρχαία Ἦλις: α-β. Τὸ ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου τοῦ θεάτρου, πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α. Τὸ ἀποκατασταθὲν ἀνάλημμα τῆς Α. παρόδου τοῦ θεάτρου. Ἄποψις ἀπὸ τοῦ παρασκηνίου, β. Ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ θεάτρου μετὰ τὸν εὐτρεπισμόν του

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

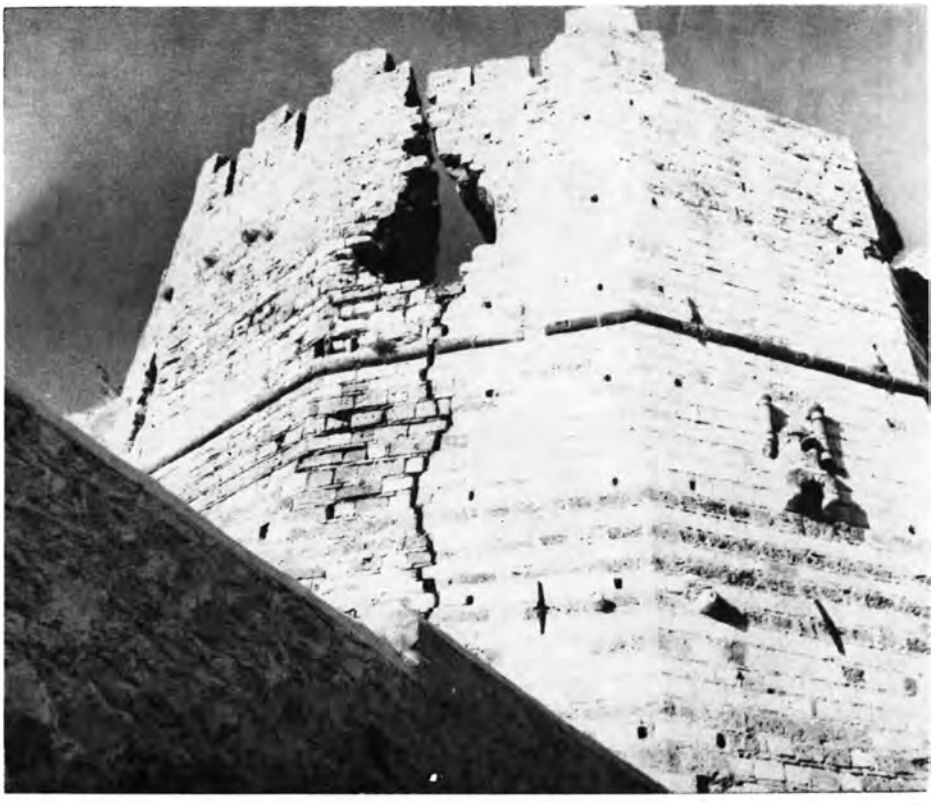

Ἀρχαία Ἦλις: Τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον τοῦ θεάτρου μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν δόμων του

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Ἀρχαία Ἦλις: α-β. Ἐρείπια ρωμαϊκοῦ κτίσματος παρὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ χωρίου Γαλούπιον πρὸς ἀρχαίαν Ἦλιδα, γ-δ. Τάφοι ρωμαϊκοὶ ἀποκαλυφθέντες ἀνατολικῶς τοῦ Ἐφορείου Ἀρχ. Ἦλιδος

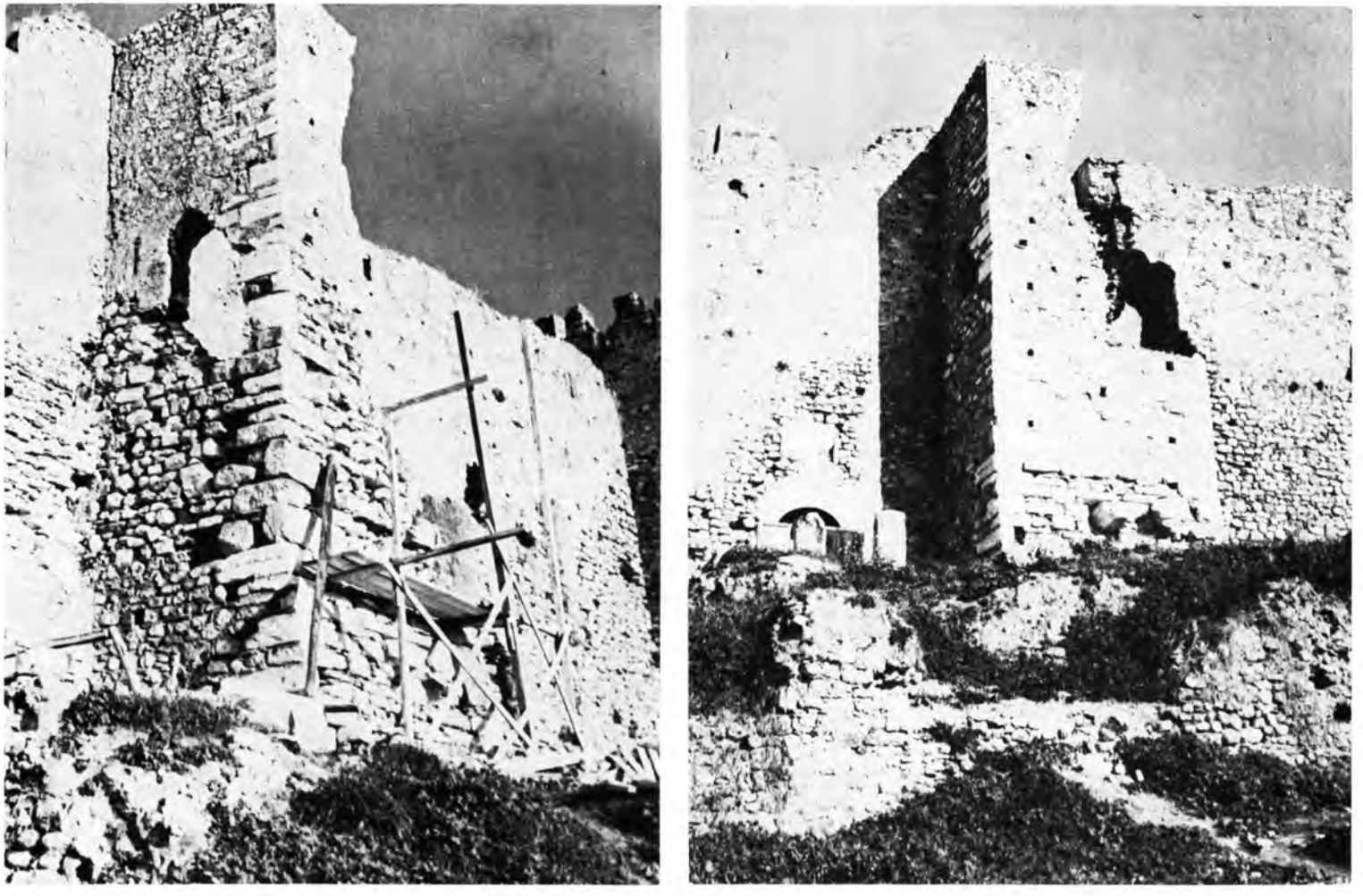
Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

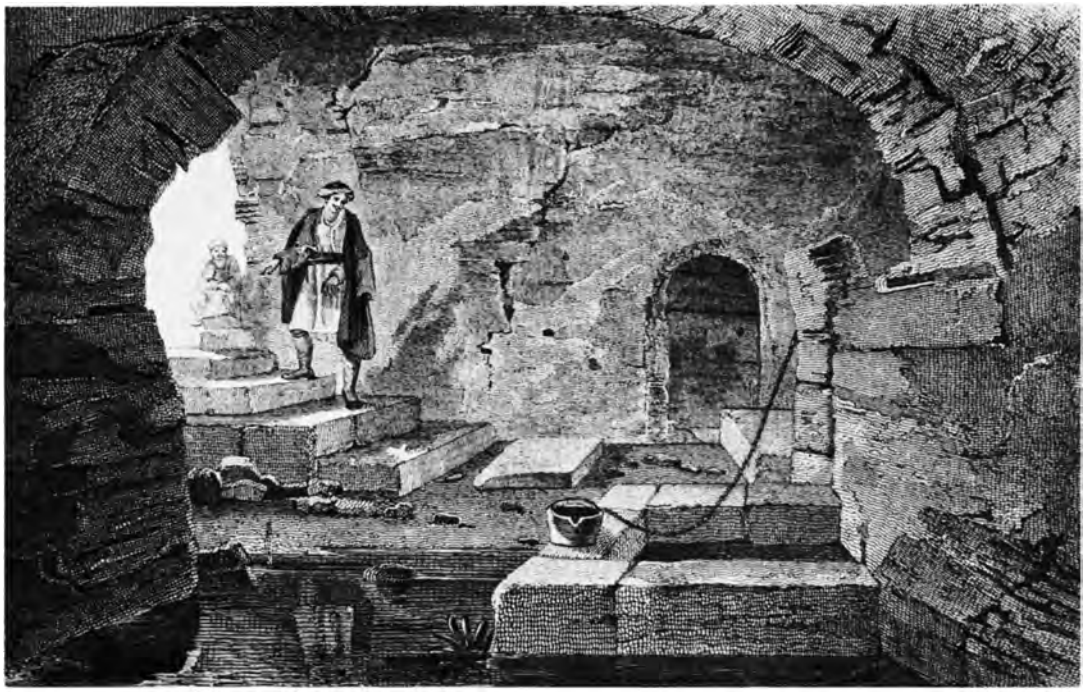
Ἀχαΐα. Φρούριον Πατρῶν: α - β. Ὄψις τοῦ πολυγωνικοῦ πύργου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Φρούριον Πατρῶν: α - β. Ὄψις τοῦ παρὰ τὴν πύλην τῆς ἄνω ἀκροπόλεως τετραγώνου πύργου πρὸ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν

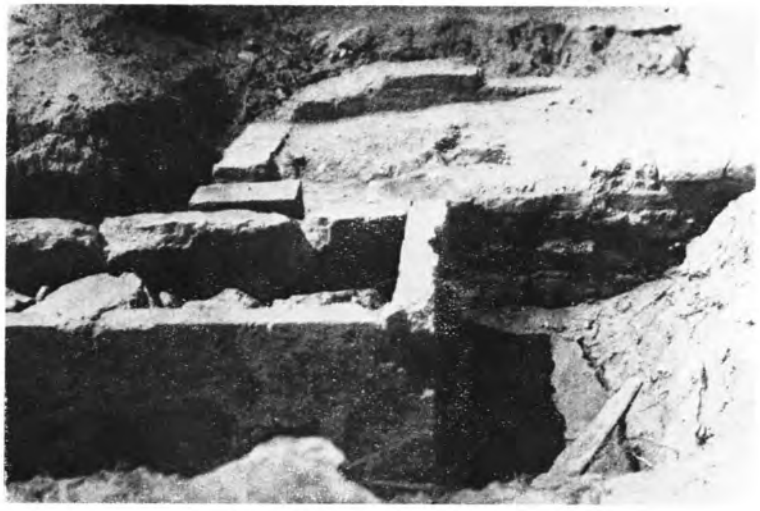
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

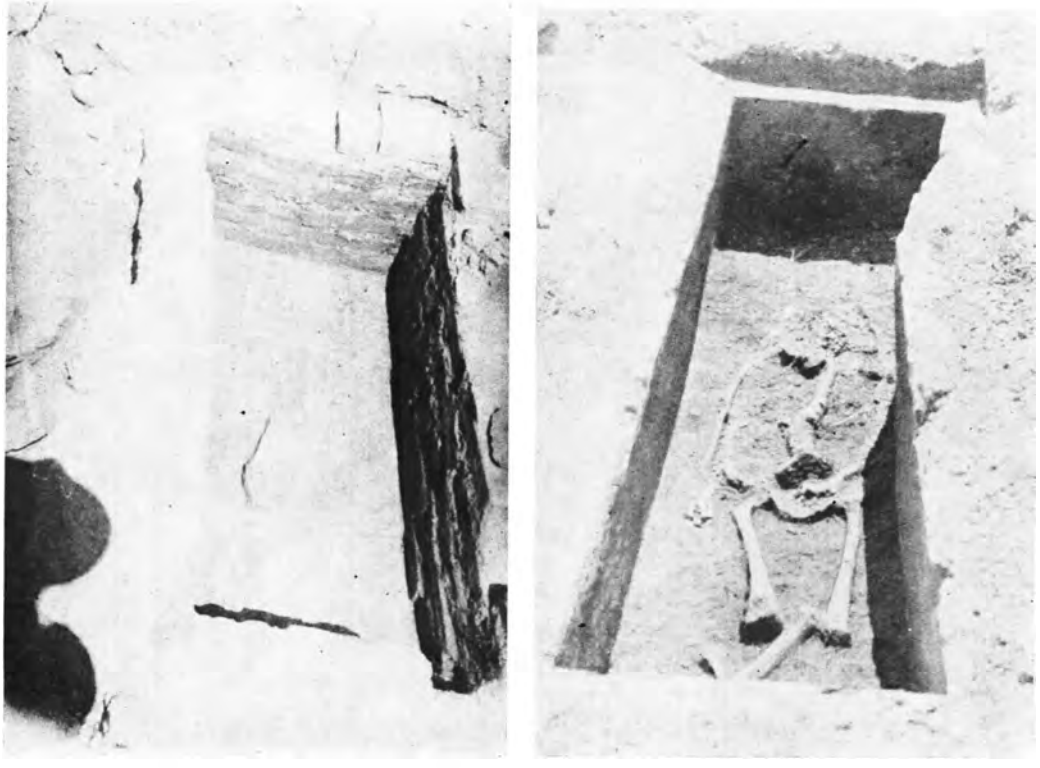

Ἀχαΐα. Πάτραι: α. Ἡ παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν κρύπτη μὲ τὸ Ἁγίασμα κατ᾽ ἰχνογράφημα τοῦ Pomardi (1805), β. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Τάφος (σαρκοφάγος) ἀρ. 3

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

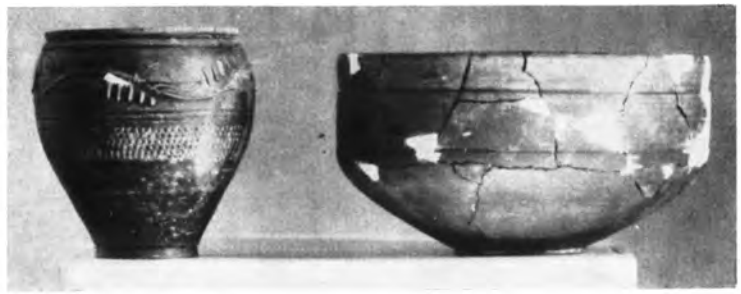

Ἀχαΐα. Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων: α. Τάφοι ἀρ. 1 καὶ 2, β. Τάφος ὀπτοπλίνθινος ἀρ. 2, γ. Τάφος (σαρκοφάγος) ἀρ. 1

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Πάτραι. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων: α. Χρυσοῦν περίαπτον ἐκ τοῦ τάφου 2, β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 2, γ. Πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου 3

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Πάτραι: α-β. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Β΄ Γυμνασίου Θηλέων. Μαρμάρινον τεφροδόχον λαρνακίδιον ἐκ τοῦ τάφου 3. Πρόσοψις καὶ πλαγία ὄψις. γ. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Διονύσου ἐκ Μάγειρα (Ρυπικῆς)

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ἀχαΐα. Τεῖχος Δυμαίων: α. Ὁ πρὸ τῆς κυρίας πύλης βωμός, β. Πρώϊμοι πρωτοκορινθιακαὶ μικκύλαι κοτύλαι ἐκ τοῦ βωμοῦ, γ-δ. Πρώϊμα ἀρχαϊκὰ πήλινα εἰδώλια κριοῦ καὶ κυνὸς ἐκ τοῦ βωμοῦ

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

'Αχαΐα. Τεῖχος Δυμαίων: Πήλινον εἰδώλιον Πανὸς αὐλητοῦ ἐκ τοῦ βωμοῦ, β. Προϊστορικὸς πίθος ἐκ τοῦ βωμοῦ, γ. ΥΕ ΙΙΙ Γ οἰνοχόη ἐκ τοῦ βωμοῦ, δ. Λιθίνη μήτρα δακτυλίου, ε. Λίθινον ΠΕ εἰδώλιον

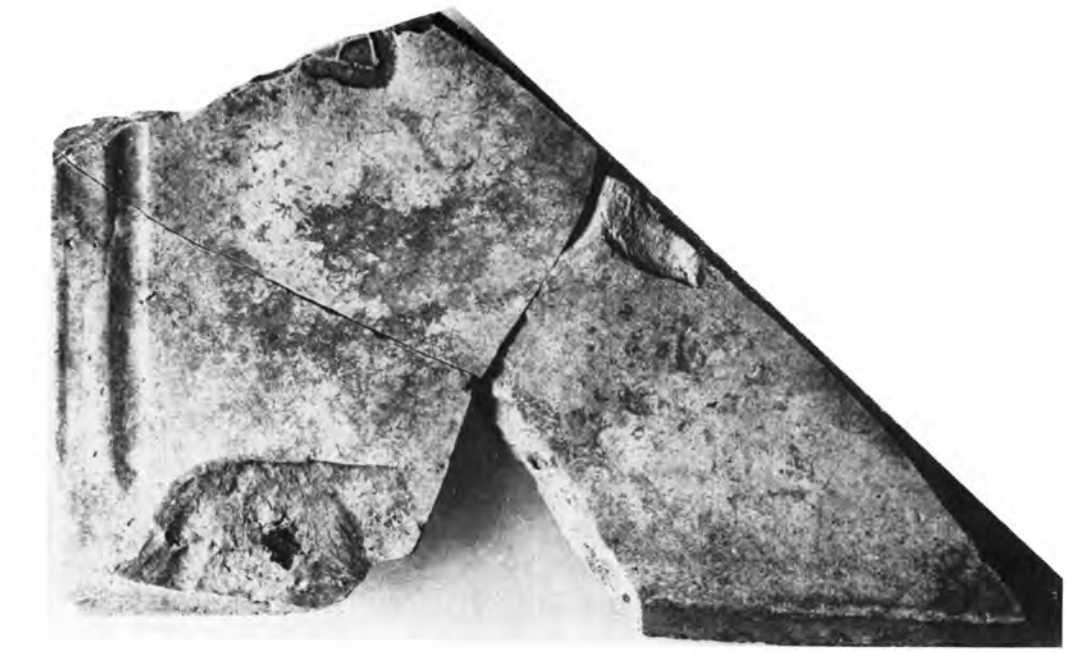

Ἀχαΐα. Τεῖχος Δυμαίων: α-β. Ἡ ἔξω παρειὰ τοῦ ἐξωτέρου ἐγκαρσίου τοίχου (β. Τὸ βέλος δεικνύει τὸ ἐν σχήματι τριαίνης σύμβολον), γ. Ὄστρακα νεολιθικῶν ἀγγείων, δ. Οἰκία ἱστορικῶν χρόνων

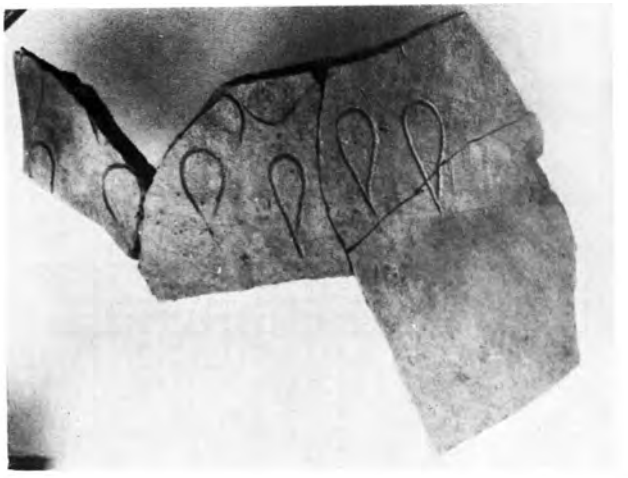
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

'Αχαΐα. Τεῖχος Δυμαίων: α. 'Απότμημα κεράμου στέγης φερούσης τὴν σφραγῖδα *ΔΥΜ*, β. Μυκηναϊκὴ οἰκία ἀπὸ Ν.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

'Αχαΐα. Τεῖχος Δυμαίων: α. 'Απότμημα ΥΕ ΙΙΙ πίθου, β. ΥΕ ΙΙΙ Γ ψευδόστομος ἀμφορεὺς μετὰ ὁριζοντίων λαβῶν, γ. ΥΕ ΙΙΙ Γ ὑδρία, δ-ε. ΥΕ ΙΙΙ Γ σκύφοι

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Ψευδόστομοι ἐνεπίγραφοι ἀμφορεῖς, β. Μεσοελλαδικὸς πίθος Εὐτρήσεως

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

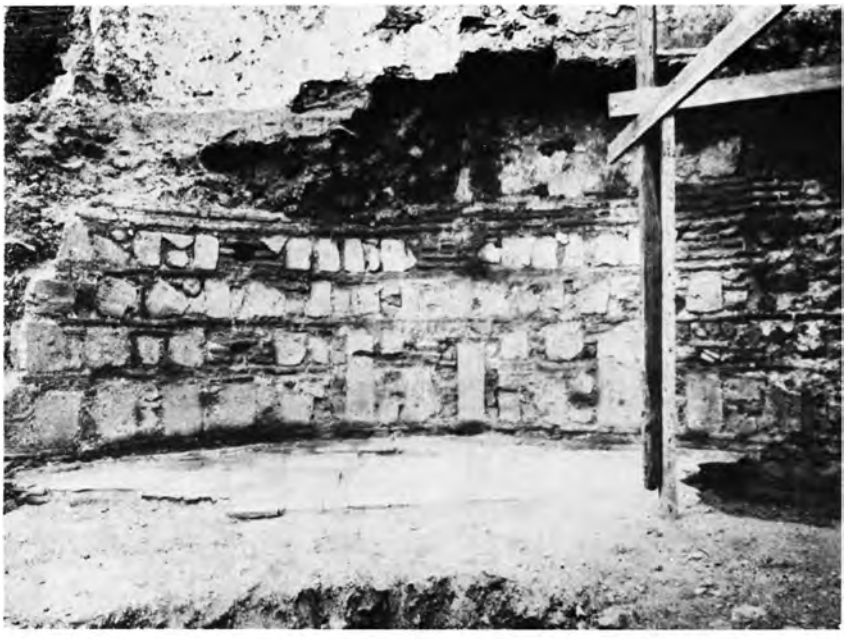
Θῆβαι. Οἰκόπεδον Π. Θεοδώρου: α. Ταφὴ ὑπὸ τὸ δάπεδον ΠΕ οἰκίας, β. Τοῖχοι, δάπεδα καὶ βόθροι ΠΕ οἰκίας

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Εὑρήματα ἀπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Π. Θεοδώρου: α. Χαλκῆ τριχολαβὶς εὑρεθεῖσα ἐντὸς ΠΕ τάφου, β. Ἀσκοειδὴς πρόχους εὑρεθεῖσα ἐπὶ δαπέδου ΠΕ οἰκίας, γ. Ἔκτυπον σφραγῖδος ἐξ ὑαλομάζης, δ. Μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

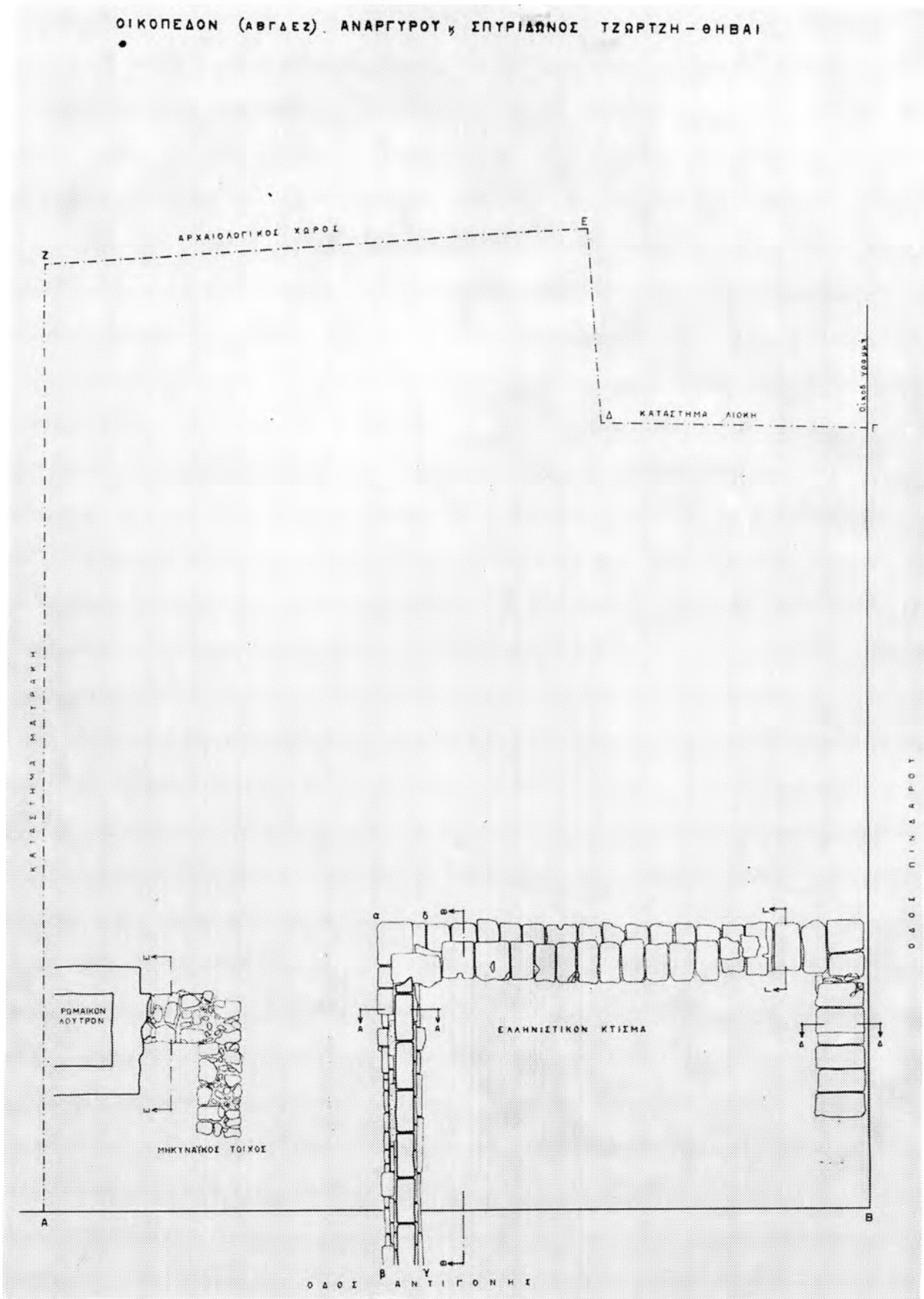

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Ἰ. καὶ Γ. Τζώρτζη: α. Ἁψὶς Νυμφαίου· ἐσωτερικὴ ὄψις, β. Μαρμάρινον ἐπίκρανον, γ. Κιονόκρανον φέρον παλαιοτέραν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ ἄβακος

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη (Καδμεῖον). 1η φάσις ἀνασκαφῶν (ἀρχιτέκτων: Λουκία Πασιᾶ)

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Α. καὶ Σ. Τζώρτζη: α-β. Ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὄψις δυτικοῦ τοίχου κλασσικοῦ ἢ ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

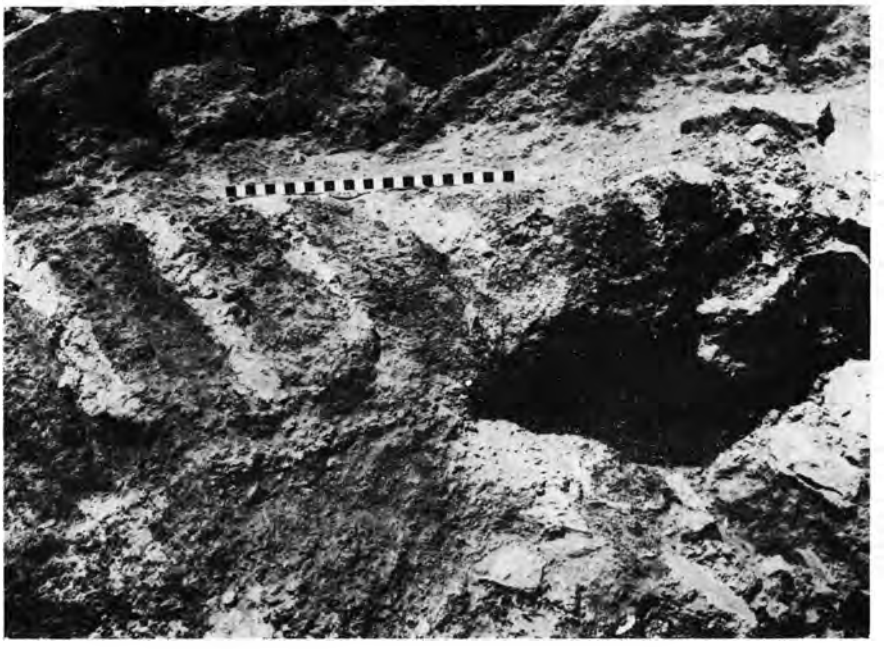
ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

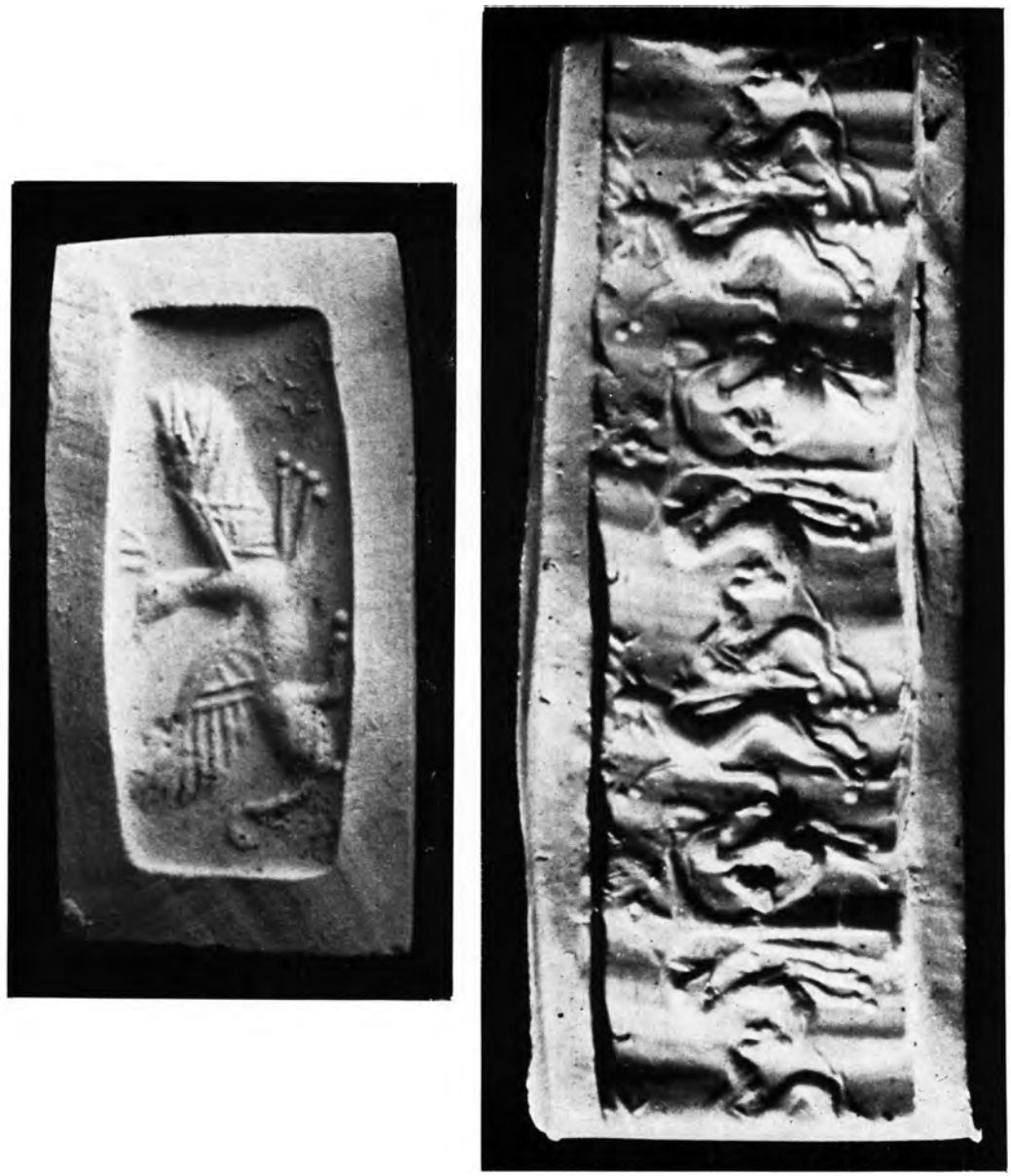
Θῆβαι. Εὑρήματα ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη: α. Ἀγαλμάτιον μαρμάρινον Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου, β. Κεφαλὴ μαρμαρίνη ἐκ τοῦ αὐτοῦ κτηρίου, γ. Πίθος μυκηναϊκὸς εὑρεθεὶς ἐντὸς τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ»

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη: α-β. Λείψανα πλινθίνου μυκηναϊκοῦ τοίχου ἐντὸς «δωματίου θησαυροῦ»

Θῆβαι. Μουσεῖον: α-β. Ἀνασκαφαὶ Καδμείου, «δωμάτιον θησαυροῦ». Ἔκτυπα σφραγίδων μυκηναϊκῶν ἐξ ἀχάτου

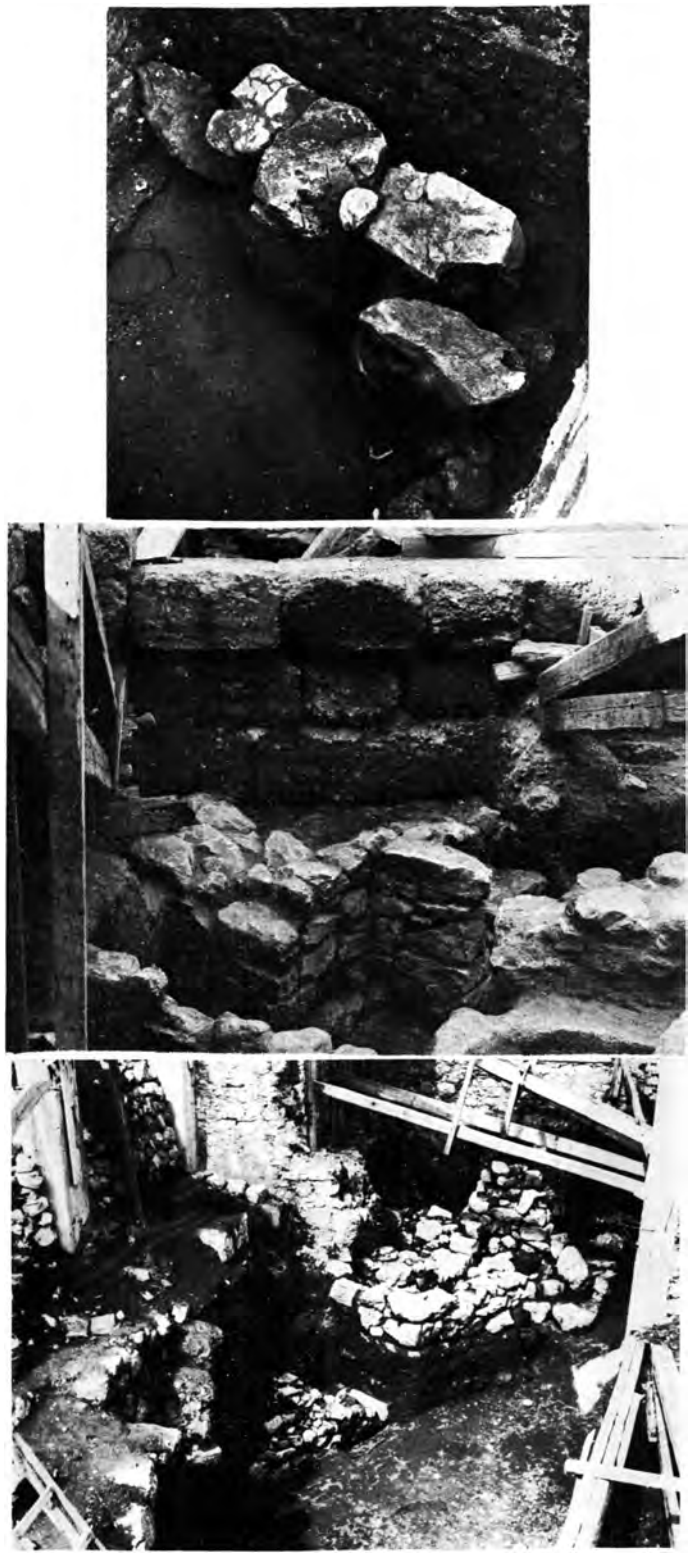
ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἀνασκαφαὶ Καδμείου, «δωμάτιον θησαυροῦ»: α - β. Σφραγιστικοὶ κύλινδροι ἀνατολικῆς προελεύσεως

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Καδμεῖον: α - β (οἰκόπ. Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζη). Μυκ. τοῖχος εἰς τὸ βάθος θεμελίου διαμερίσματος τοῦ μεσαιων. κτηρίου, β. γωνία ΠΕ κτίσματος ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου, γ. (οἰκοπ. Ἀντωνίου). Συγκρότημα τοίχων ἀποτελοῦν τὸ Α. πέρας τοῦ ἀνακτόρου

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου: α. Κτιστὸς ΜΕ τάφος, β. Ἀγγεῖα ἀπὸ δύο ΜΕ τάφους γ. Χαλκᾶ μυκηναϊκὰ σκεύη εὑρεθέντα ἐντὸς ΜΕ τάφου

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

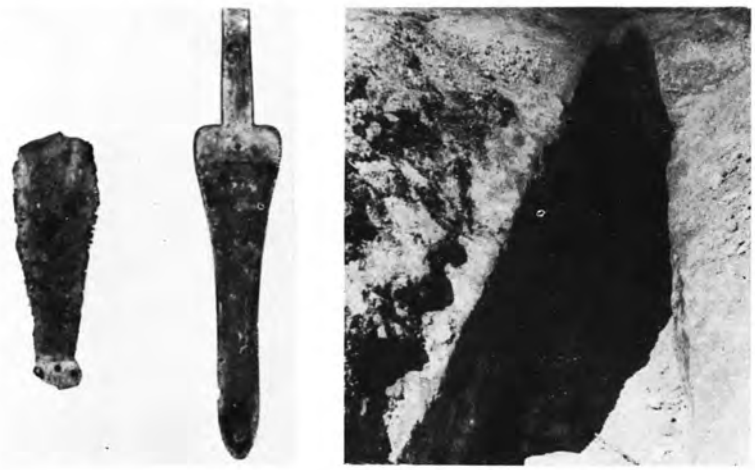

Θῆβαι: α-γ. Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἐκ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου Κάστρου Κωπαΐδος

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι: α - β, δ. Μουσεῖον. Εὑρήματα (ἀγγεῖα καὶ χαλκᾶ ἐγχειρίδια) ἀπὸ καταστραφέντας λαξευτοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους ἐν Καλλιθέᾳ, γ. Καλλιθέα. Εἴσοδος τάφου λαξευμένου εἰς τὸν βράχον

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν τάφων Κλειδίου, β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου Κλειδίου, γ. Πτῷον. Καστράκι. Βάσις τρίποδος, δ. Κάνθαρος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πτῴου

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Καναπίτσα: α. Μαρμάρινος λέων, β. Παπυρόμορφον κιονόκρανον, γ. Ἐρυθρόμορφος κρατήρ, δ. Ἐνεπίγραφος βάσις

Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τῆς Καναπίτσας: α. Τμῆμα ἐπιτυμβίου θριγκοῦ, β. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἐπιστυλίου, γ. Γραπτὸν ἐπίκρανον

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

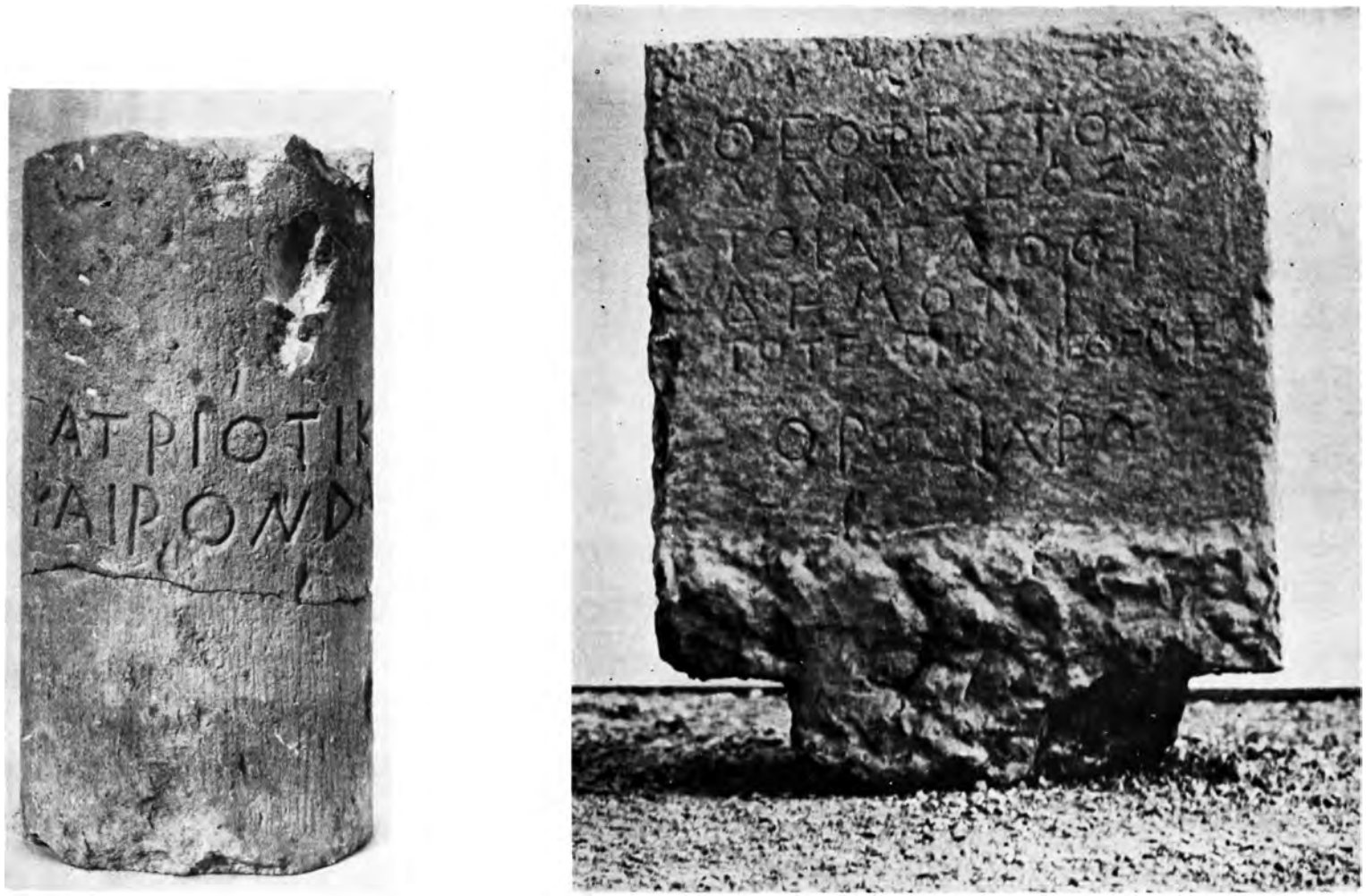
Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἐκ τῆς θέσεως «Στενὴ» (ἀρχ. Ὀγχηστός;): α. Πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον, β. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμαρίνου ἐπιστυλίου, γ. Προξενικὸν ψήφισμα ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Τμῆμα τραπεζοφόρου ἐκ τῆς θέσεως «Στενή», β. Χαλκῆ χεὶρ μετὰ τοῦ πήχεως ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου ἐκ τῆς ἰδίας τοποθεσίας, γ - δ. Μαρμάρινα ἀγαλμάτια γυναικῶν ἐκ Θεσπιῶν

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Ἐνεπίγραφος πώρινος κίων ἐκ τῆς θέσεως «Δυὸ Λιθάρια», β. Ὅρος ἱεροῦ ἐκ τῆς θέσεως «Κοράκι Ἐλλοπίας»

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Κεφαλὴ Ἀφροδίτης ἐκ Μαυρομματίου, β. Κνήμη ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος ἐκ τοῦ χωρίου Τάχι, γ. Ἐπιτύμβιος κύβος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἐκ Ξηρονομῆς

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

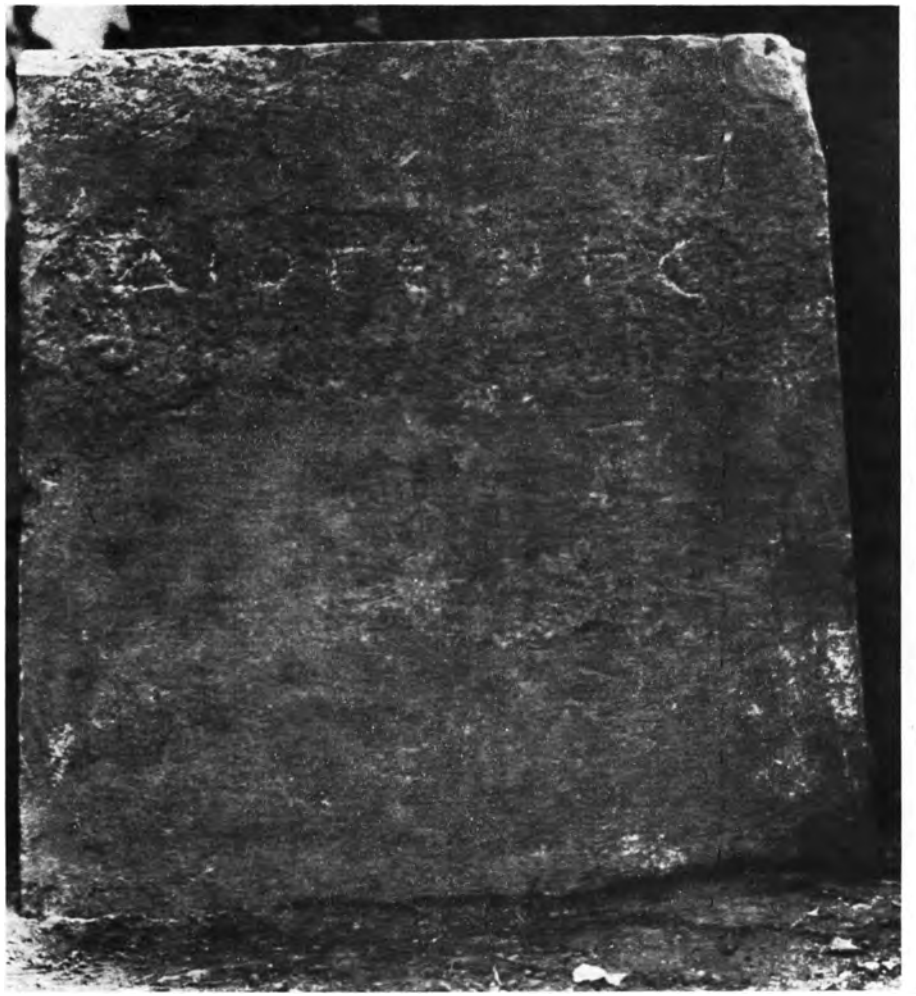

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐκ Παλαιοκαραντᾶ, β. Μαρμαρίνη πλὰξ μετ' ἀναγλύφου ἀνδρικοῦ κορμοῦ· ἐκ Παλαιοκαραντᾶ, γ. Τμῆμα μαρμαρίνης στήλης μὲ ἀνάγλυφον ἱππέως· ἀγνώστου προελεύσεως

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι: α. «Ἀγάθων», β. «Ἀριστογίτα»

Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι: α. «Διογένης», β. «Ζωΐλα...»

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι: α. «Πολύκριτος. . .», β. «Ὀνήσιμος. . .»

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Θηβῶν. Ἐπιγραφὴ «Σιμάκων. . .», β. Ἀνάγλυφος ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Κάστρου Κωπαΐδος. Ἐπιγραφὴ «Τρύφων», γ. Τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως μὲ 4στιχον ἐπιγραφὴν «Νουσοδόρω τὰν. . .»

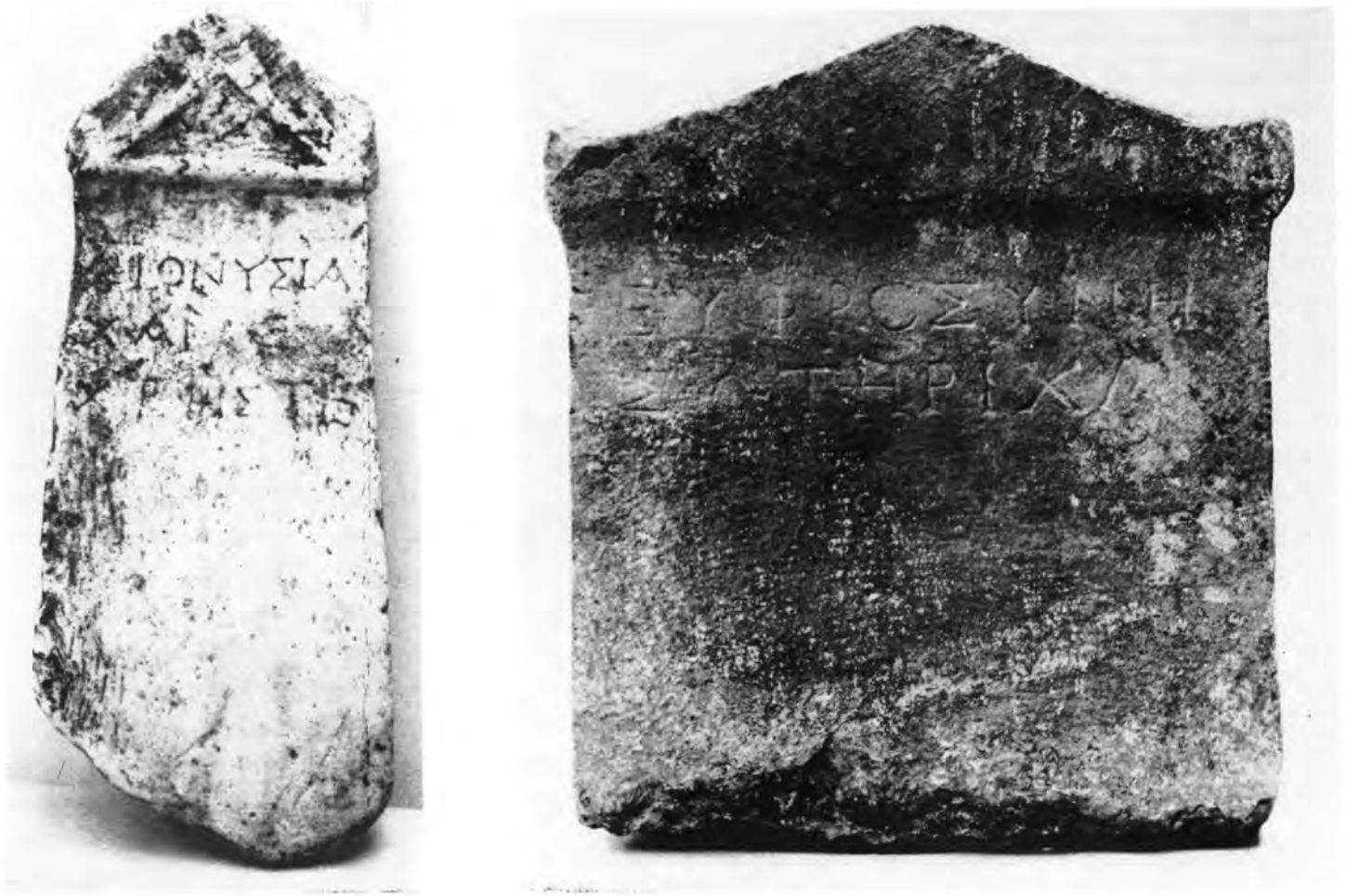
ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον: α. Τμῆμα ὀρθογωνίου βάσεως ἐκ Θεσπιῶν. Ἐπίγραφὴ 4στιχος: — os· Ἀγαθοκλῆς Ὀλυμπα —, β. Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας ἐνεπιγράφου στήλης ἐκ Θηβῶν. Ἐπιγραφὴ Ἀ]πολλόδω[ρος

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Θῆβαι. Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι: α. «Διονυσία. . .», β. «Εὐφροσύνη. . .»

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Μουσεῖον Θηβῶν. Ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιαι στῆλαι : α. «Ἐράτων Μικύλλου» ἐκ Θηβῶν, β. «Μόσχος» ἐκ Θηβῶν, γ. «Σμικρίων» ἐξ Ἀκραιφνίου

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Βοιωτία. Τανάγρα: α. Ἅγιος Ἰωάννης Νεκροταφείου. Ἀνατολικὴ ὄψις, β. Ἁγία Παρασκευή. Ἀνατολικὴ ὄψις

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βοιωτία: α. Ὕπατον. Ναὸς Ἁγ. Κωνσταντίνου. Μαρμάρινον ἐπιστύλιον τέμπλου, β. Μονὴ Σαγματᾶ. Τὰ κελλία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, γ. Μονὴ Σαγματᾶ. Τὸ καθολικὸν ἀπὸ ΝΑ.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βοιωτία: α. Μονὴ Σαγματᾶ. Κόγχη ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ἐξωνάρθηκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀνακαινίσεως (1675), β. Ὁ ναΐσκος τῆς Ἁγίας Μαρίνης

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βοιωτία. Ἁγία Μαρῖνα: α. Ἡ Γέννησις, β. Ἡ Ὑπαπαντὴ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βοιωτία: α. Ἁγία Μαρῖνα. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, β. Ἅγ. Γεώργιος Ἀκραιφνίου ἀπὸ ΒΔ.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βοιωτία. Ἅγ. Γεώργιος Ἀκραιφνίου: α. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, β. Ὁ ναὸς ἀπὸ ΝΔ.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὔβοια: α. Χαλκίς. Ἡ στέγη τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, β. Πισσώνας. Ψηφιδωτὸν δάπεδον, γ. Πισσώνας. Ὁ πύργος τοῦ Μόστρα, δ. Βατώντας. Ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὔβοια. Πολιτικά: α. Πύργος, β. Ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου, γ. Ναὸς Περιβλέπτου. Ἐντοιχισμένα γλυπτὰ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὔβοια. Βάθεια: α. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίτσας ἀπὸ ΝΔ., β. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον, γ. Ὁ σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως εἰς θέσιν Παλαιοχώρια, δ. Ὁ σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς θέσιν Παλαιοχώρια

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Δελφοί: α - β. Ἀργυροῦς δακτύλιος ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου, γ - δ. Γυναικεῖαι προτομαὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Δελφοί: α - β. Γυναικεῖαι προτομαὶ ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου, γ - δ. Εἰδώλια γυναικῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

Δελφοί: α-β. Εἰδώλια γυναικῶν ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου, γ. Ληκύθια ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Δελφοί: α. Ληκύθια ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου, β. Ὑάλινα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

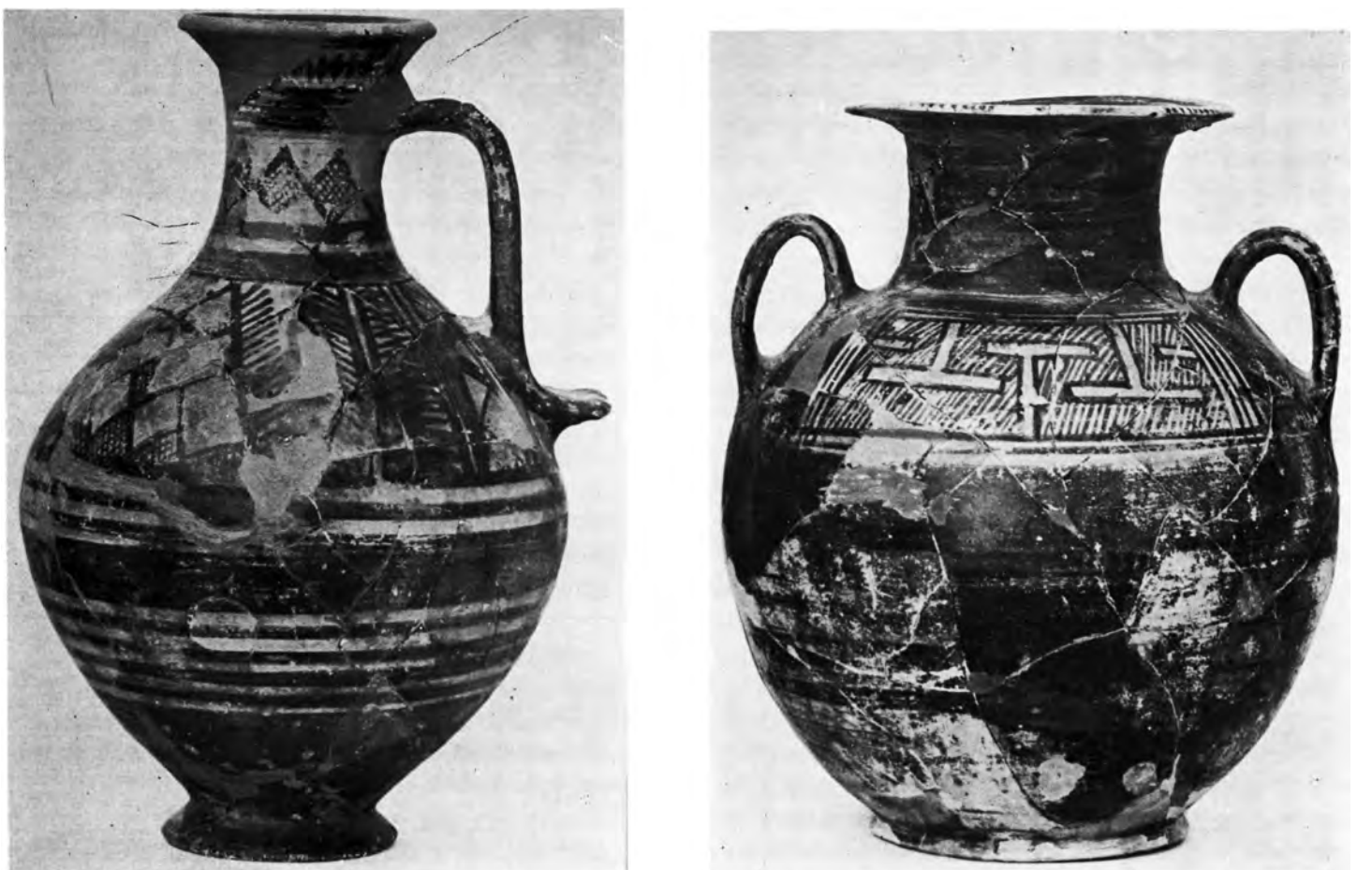
Δελφοί: α - γ. Πήλινον εἰδώλιον ζώου, χαλκᾶ κάτοπτρα καὶ ὀστεΐνη πόρπη ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου

Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Médéon: a. L'acropole de St. Théodore, b. Bijoux d'or

Médéon: a. Oenochoè protogéométrique, b. Amphore géometrique

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES — I. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ἀντίκυρα: α. Μέρος τοῦ ἐλαιῶνος μετὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἀρχαίων κτισμάτων, β. Τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ ἐλαιῶνος μετὰ τὴν κοπὴν τῶν ἐλαιῶν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

'Αντίκυρα: α. Τὰ ἐρείπια τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς σχῆμα σταυροῦ Πύργου ἀπὸ Β., β. Τὸ κτίσμα ἀπὸ Β. μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς βορείου κεραίας τοῦ Πύργου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀντίκυρα: α - β. Ἡ βορεία καὶ νοτία πλευρὰ τοῦ διωρόφου κτίσματος μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς κεραίας τοῦ πύργου. Ἀριστερά, κάτω, ὁ βράχος τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αντίκυρα: α. Ὁ βόρειος τοῖχος μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πύργου καὶ τῶν δύο ἀντηρίδων, β. Ἡ μεσαία θύρα τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἰσογείου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀντίκυρα: α. Τὸ κατώφλιον τῆς βορείου θύρας τοῦ Νάρθηκος τοῦ ἰσογείου, β. Τοιχογραφίαι ἐπὶ τῆς παραστάδος τοῦ Ἱεροῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

'Αντίκυρα: α. Γλυπτὰ τοῦ ὀκταγωνικοῦ ναοῦ, β. Γλυπτὰ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀντίκυρα: α. Γλυπτὸν ἐπίκρανον, β. Ὁ ναΐσκος τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

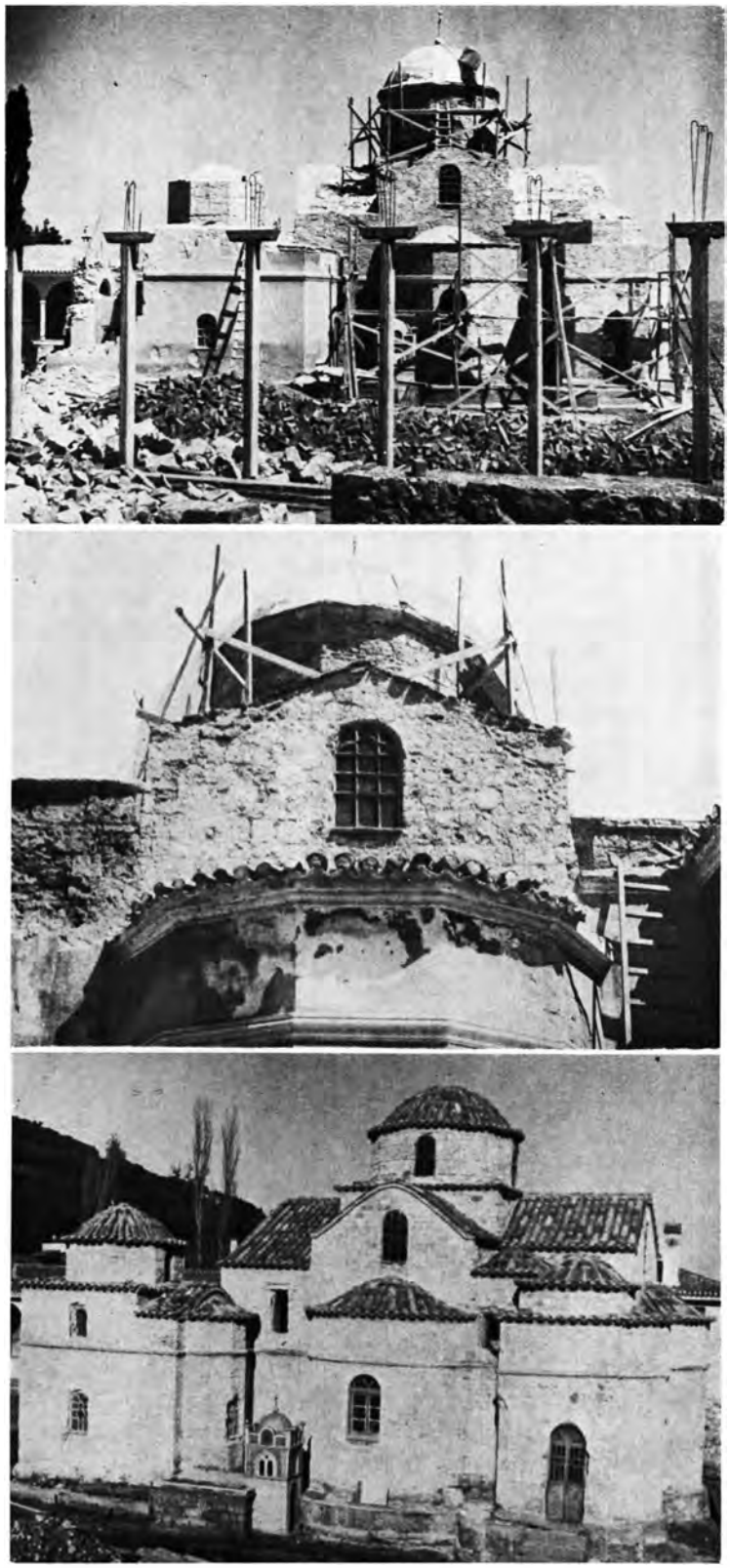

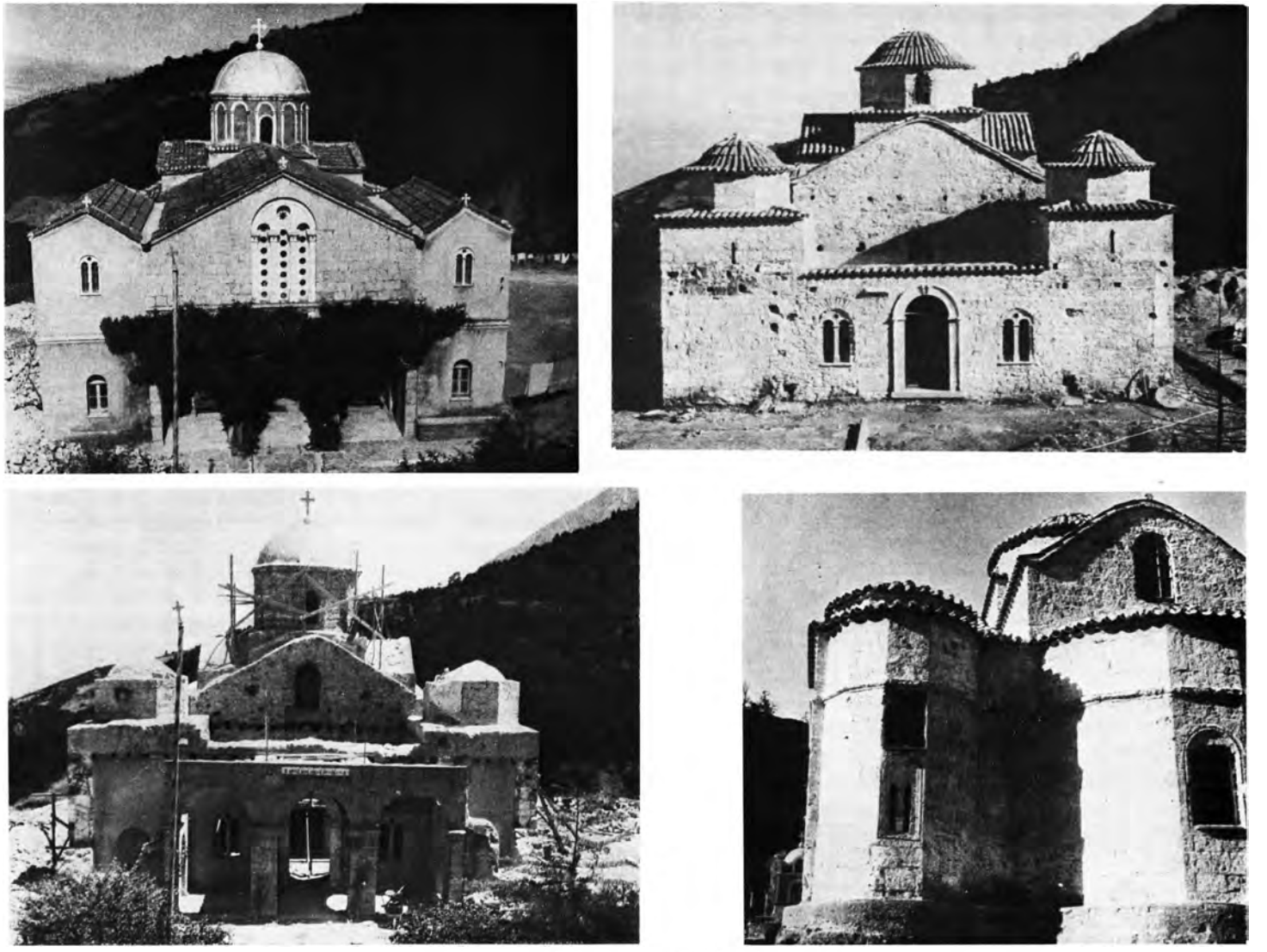

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Βορεία ὄψις τοῦ καθολικοῦ, πρὸ τῶν ἐργασιῶν, β. Βορεία ὄψις τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, γ. Βορεία ὄψις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, δ. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας, β. Ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ μεταγενεστέρα νοτία κεραία, γ. Νοτία ὄψις τοῦ καθολικοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α - β. Δυτικὴ ὄψις καθολικοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας, γ. Δυτικὴ ὄψις καθολικοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, δ. Ἀνατολικὴ ὄψις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κονιαμάτων

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

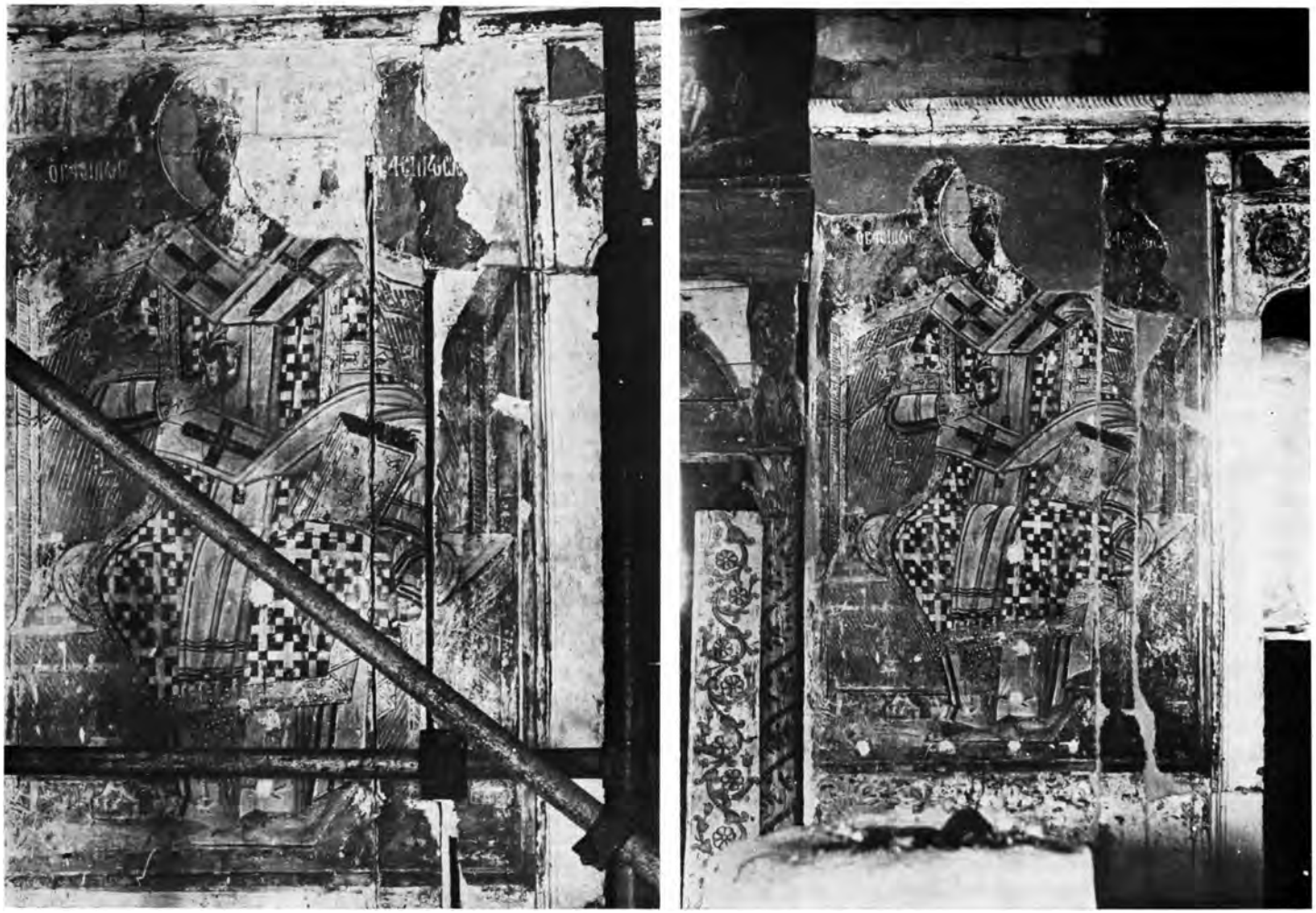

Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Ἀνατολικὴ ὄψις πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κονιαμάτων, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τρουλλίσκος τοῦ παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως, γ. Ἡ στέγη τοῦ παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως πρὸ τῶν ἐργασιῶν, δ. Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα στέγη

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

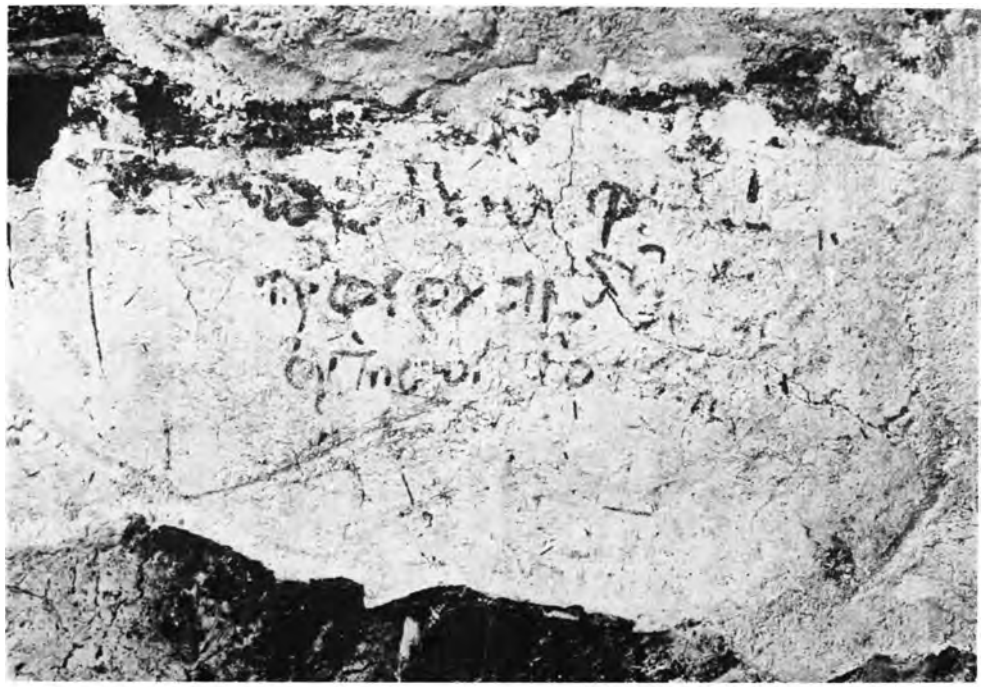
Φθιῶτις. Μονὴ Ἀγάθωνος: α. Ὁ τροῦλλος πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως, β. Παράθυρον τῆς κόγχης τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, γ - δ. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τρουλλίσκος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Μαλεσίνης: α - β. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς νοτίου παραστάδος τοῦ Ἱεροῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Μαλεσίνης: α. Ἐπιγραφὴ 13 - 14ου αἰ. εἰς τὴν καμάραν τοῦ Διακονικοῦ, β. Μικρὰ κεφαλὴ ἀποκαλυφθεῖσα ὑπὸ τὴν παράστασιν «Πᾶσα Πνοὴ»

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Μαλεσίνης: α. Πρόθεσις. Χορὸς Ἁγίων ἐκ τοῦ «Πᾶσα Πνοή», β. Πρόθεσις. Ὁμὰς Ἀποστόλων

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Μαλεσίνης: α - β. Ἱερόν. Ἐπουράνιος Λειτουργία

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φθιῶτις. Μονὴ Μαλεσίνης: α - β. Διακονικόν. Λεπτομέρειαι παραβολῆς

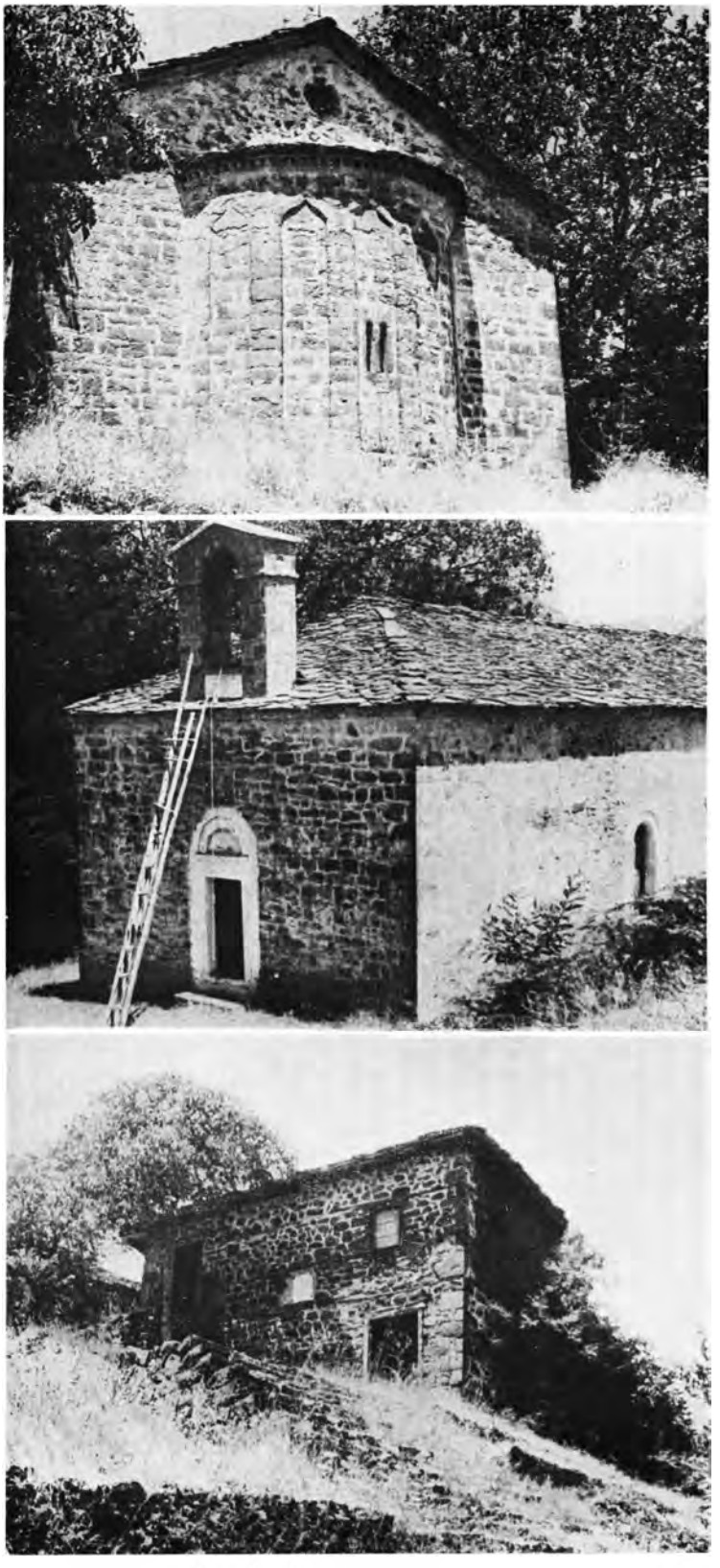

Μαριολάτα Παρνασσίδος: α. Τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Βοίου, β. Τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς καὶ οἱ δύο μεταγενέστεροι ναΐσκοι

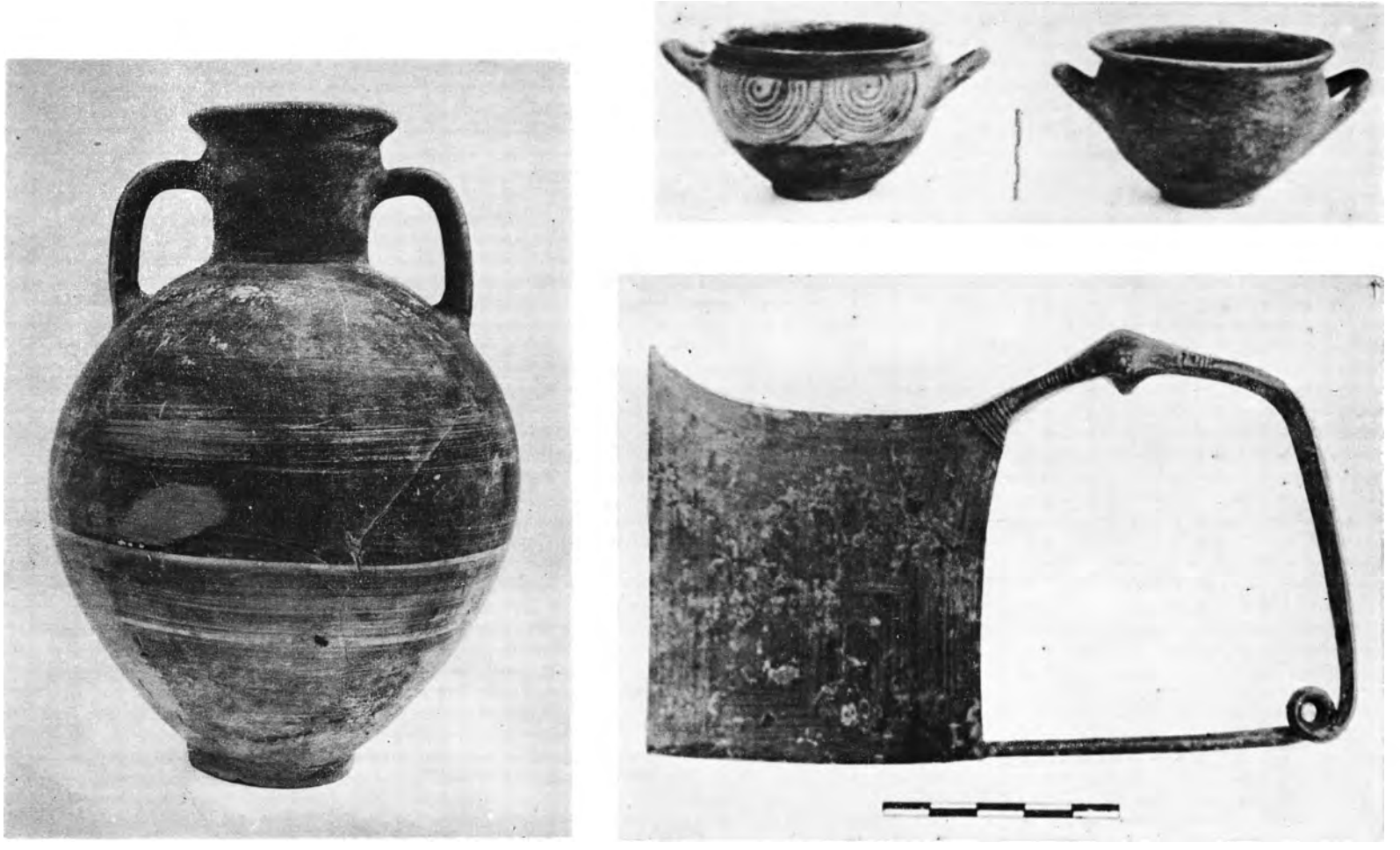

Μαριολάτα Παρνασσίδος: α. Κιονόκρανον, β. Αἱ ἁψῖδες τῶν τριῶν ναῶν, γ. Τάφος ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς

Ἀρτοτίνα Δωρίδος: α. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, β. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, γ. Τὸ κελλὶ τοῦ Ἀθανασίου Διάκου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλία: α. Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Ροδίτσας παρὰ τὴν Λαμίαν, β. Πρωτογεωμετρικοὶ σκύφοι ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου τῆς Λοκρίδος, γ. Πόρπη ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία: α. Ψέλιον ἐξ Ἁγ. Δημητρίου-Καινούργιου, β. Γεωμετρικὸν ἱππάριον ἐξ Ἀνάβρας (Κατμάτας) Λοκρίδος, γ. Πτηνὰ ἐπὶ βάσεως ἐξ Ἀνάβρας

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία: α. Μελανόμορφος βοιωτικὴ κύλιξ ἐξ Ἀβῶν (Ἐξάρχου), β. Κάνθαροι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λαμίας, γ. Ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐκ Λαμίας, δ. Ψήφισμα τῶν Δημητριέων (Μαγνησίας), εὑρεθὲν ἐν Ἡρακλείᾳ Τραχινίᾳ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

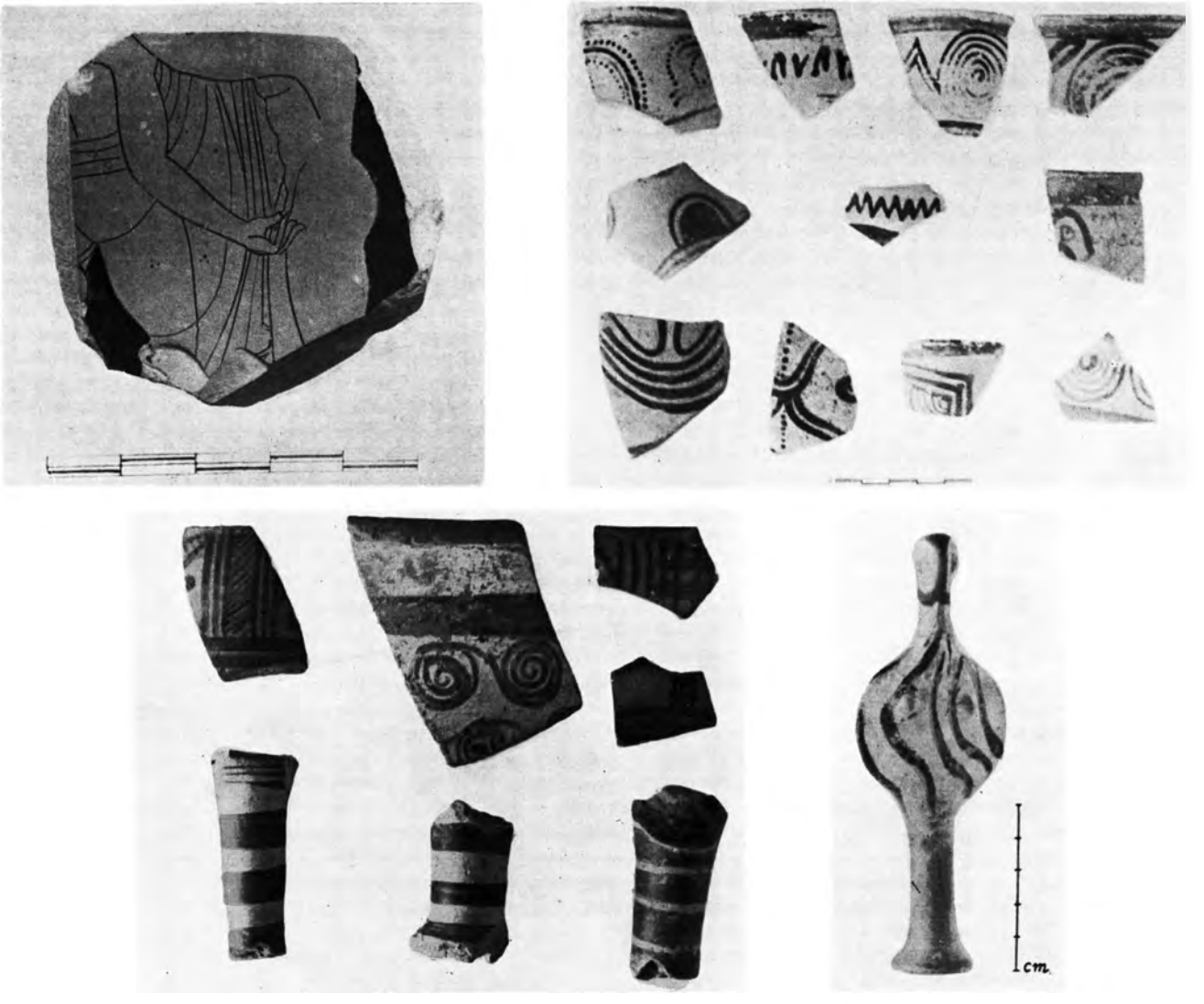
Θεσσαλία. Φίλια: α - β. Ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν, γ. Ἄποψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἱεροῦ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

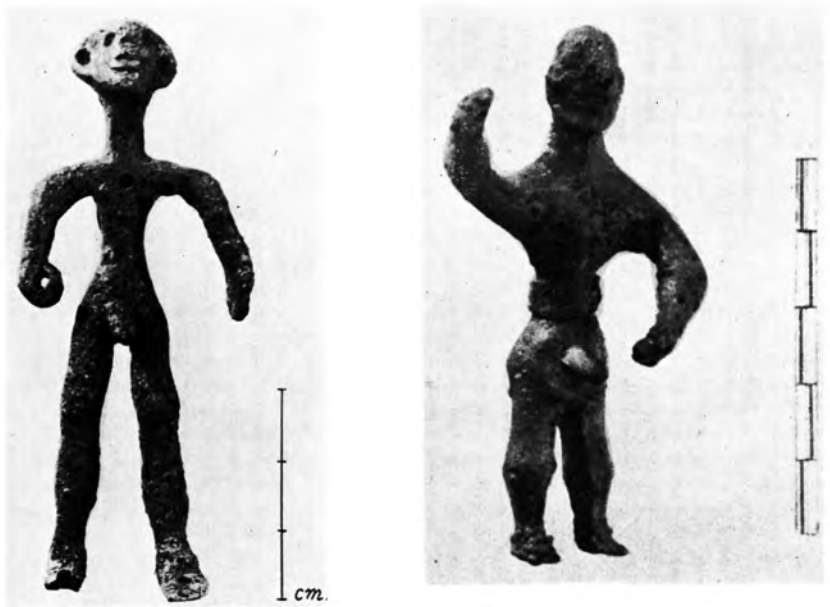

Θεσσαλία. Φίλια: α. Ἄποψις ρωμαϊκοῦ κτηρίου, εὑρεθέντος κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ἱεροῦ, β. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου

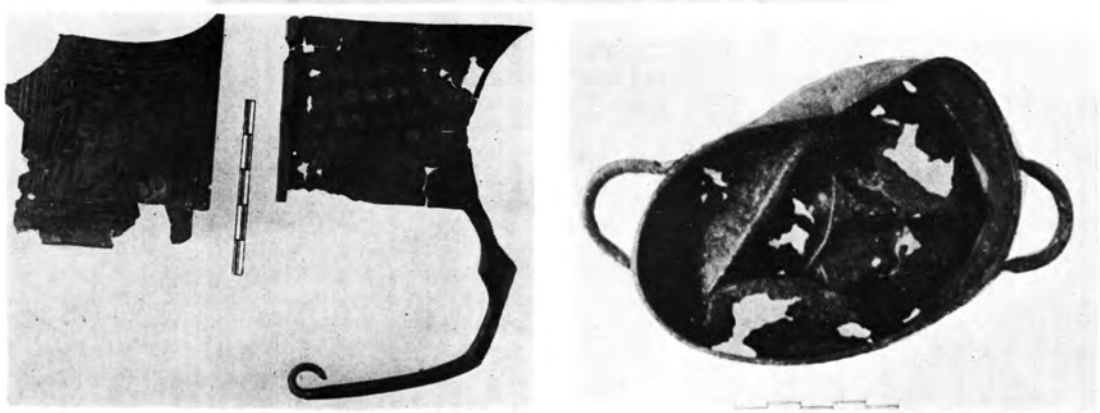

Θεσσαλία. Φίλια: α. Τεμάχιον ἐρυθρομόρφου κύλικος, β. Γραπτὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, γ. Γεωμετρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, δ. Μυκηναϊκὸν εἰδώλιον

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Φίλια: α. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, β. Ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον, γ. Πτηνὰ ἐπὶ βάσεων, δ. Πόρπαι γεωμετρικαί, ε. Φιάλη ὀρειχαλκίνη

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία: α. Αἰγυπτιακοὶ σκαραβαῖοι ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Φίλιας, β. Ἀρχαϊκὴ πηλίνη κεφαλὴ ἐκ Φίλιας, γ. Ρυτὸν τάφου Α (Μεγ. Μοναστηρίου), δ. Πρόχους τάφου Β (Μεγ. Μοναστηρίου), ε. Πήλινον εἰδώλιον ἅρματος ἐκ τοῦ τάφου Β (Μεγ. Μοναστηρίου)

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Φίλια-Καρδίτσης: α. Γενικὴ ἄποψις τῶν τετραγώνων 3 (Α3, Β3, Γ3, Δ3), β. Τάφος τετραγώνου Δ5

Φίλια-Καρδίτσης: α. Τάφος τετραγώνου Δ5, β. Ταφὴ (τετρ. Β3/VIII) ἀριθ. σκελετοῦ II, γ. Ταφὴ (τετρ. Α4/II) ἀριθ. σκελετοῦ 4

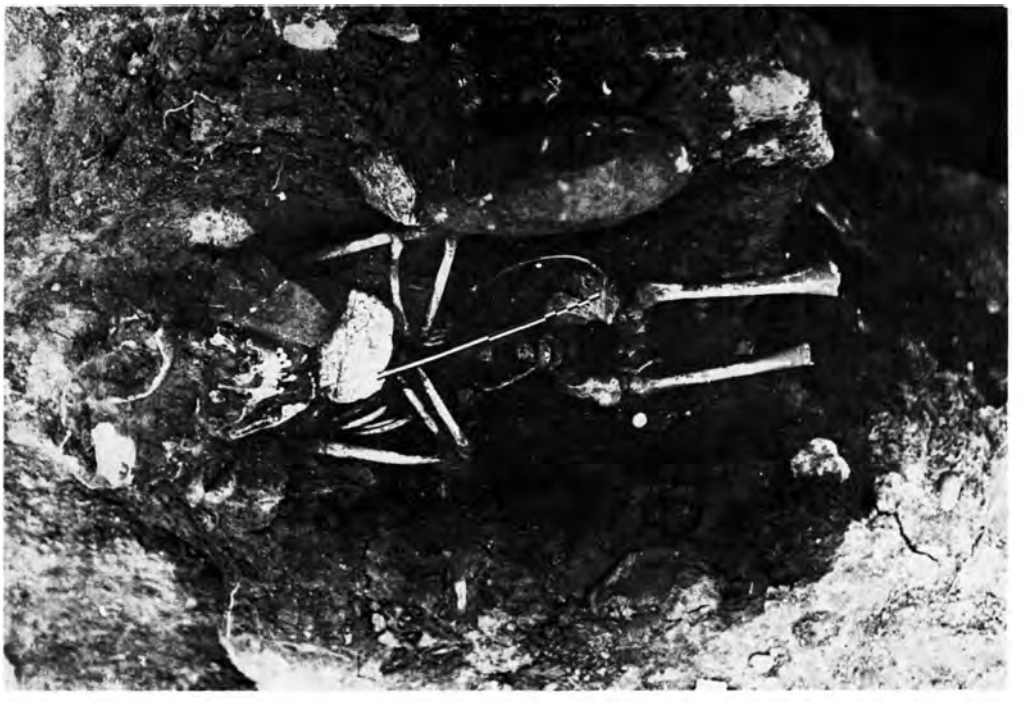
Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

Φίλια-Καρδίτσης: α. Ταφή; (τετρ. Δ4/IX) ἀριθ. σκελετοῦ 27, β. Ταφὴ (τετρ. Δ4/VI) ἀριθ. σκελετοῦ 28

Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

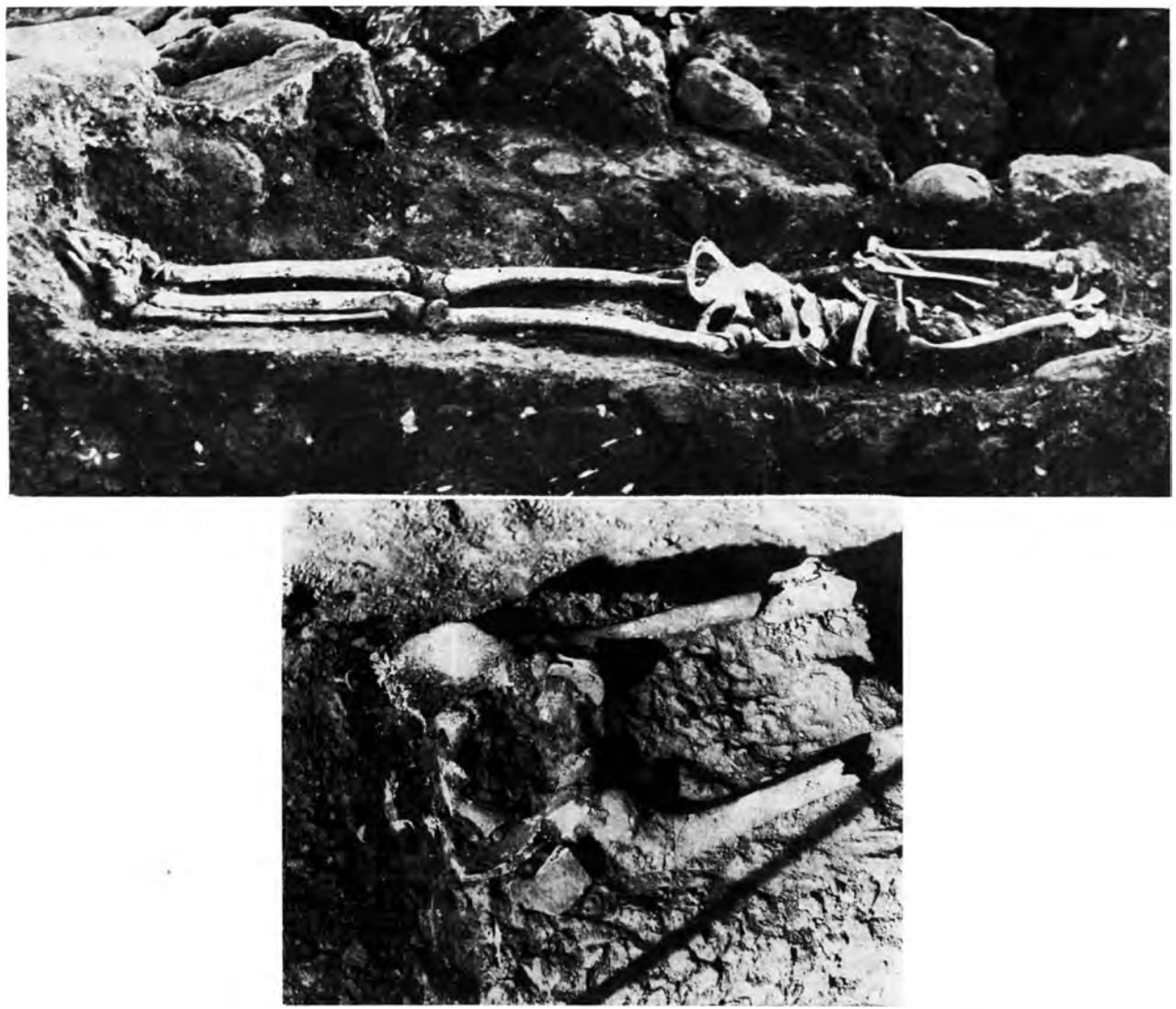
Φίλια-Καρδίτσης: α. Ταφὴ (τετρ. Γ2/ΙΙΙ) ἀριθ. σκελετοῦ 18, β. Ταφὴ (τετρ. Δ2/ΙV) ἀριθ. σκελετοῦ 25

Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

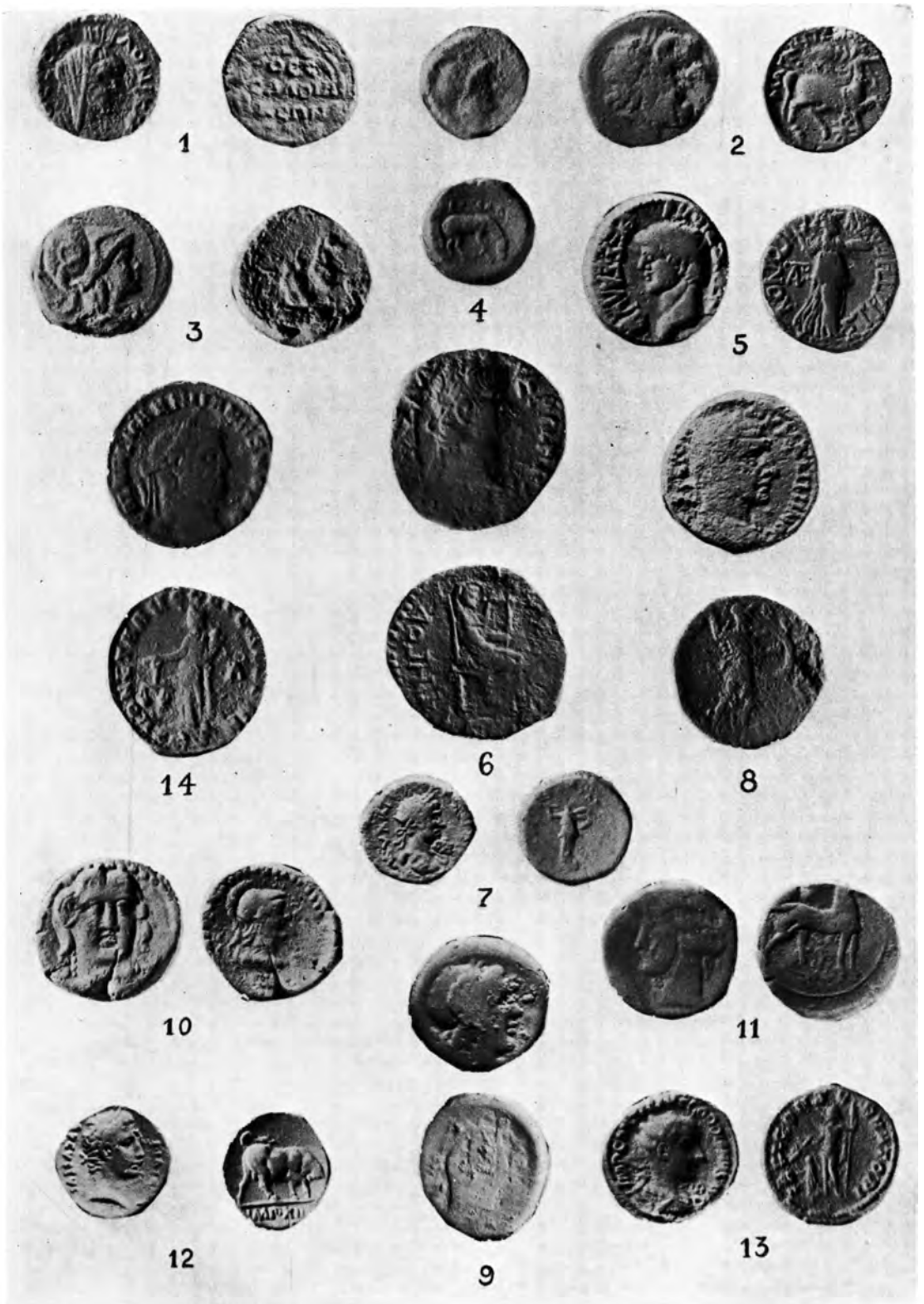
Φίλια-Καρδίτσης: α. Ἐντοιχισμένα κομμάτια μαρμαρίνου ἀγάλματος (τετρ. Α4/Ι) β. Γενικὴ ἄποψις ἀνασκαφῆς

Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

Φίλια-Καρδίτσης: α. Ταφὴ (τετρ. Β4/Ι) ἀριθ. σκελετοῦ 13, β. Ταφὴ 26 (τετρ. Δ4/IV)

Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ

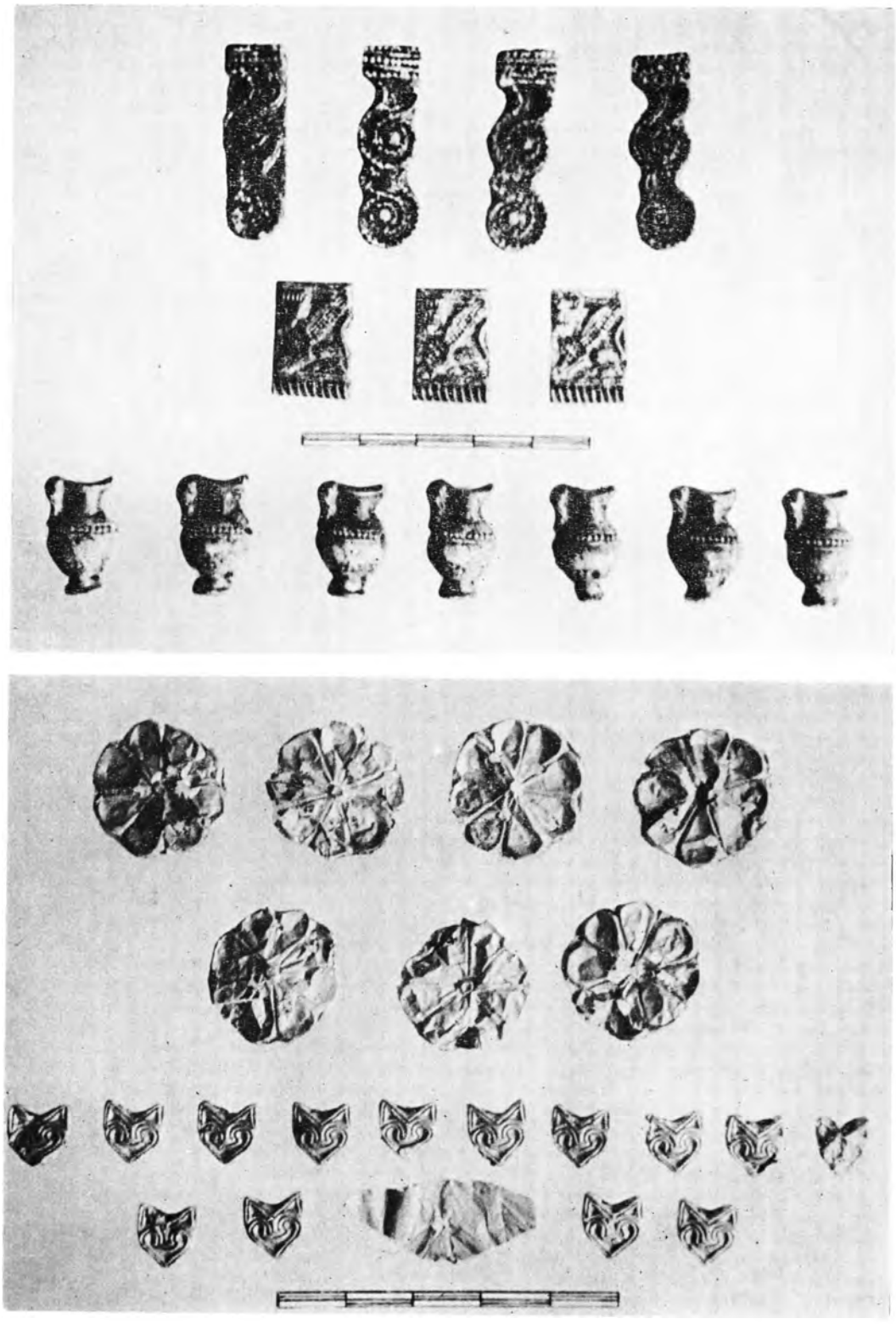

Νομίσματα ἀνασκαφῶν Φίλιας

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Θεσσαλία. Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης: α. Εἴσοδος τοῦ στομίου τοῦ τάφου Γ, β. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Γ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

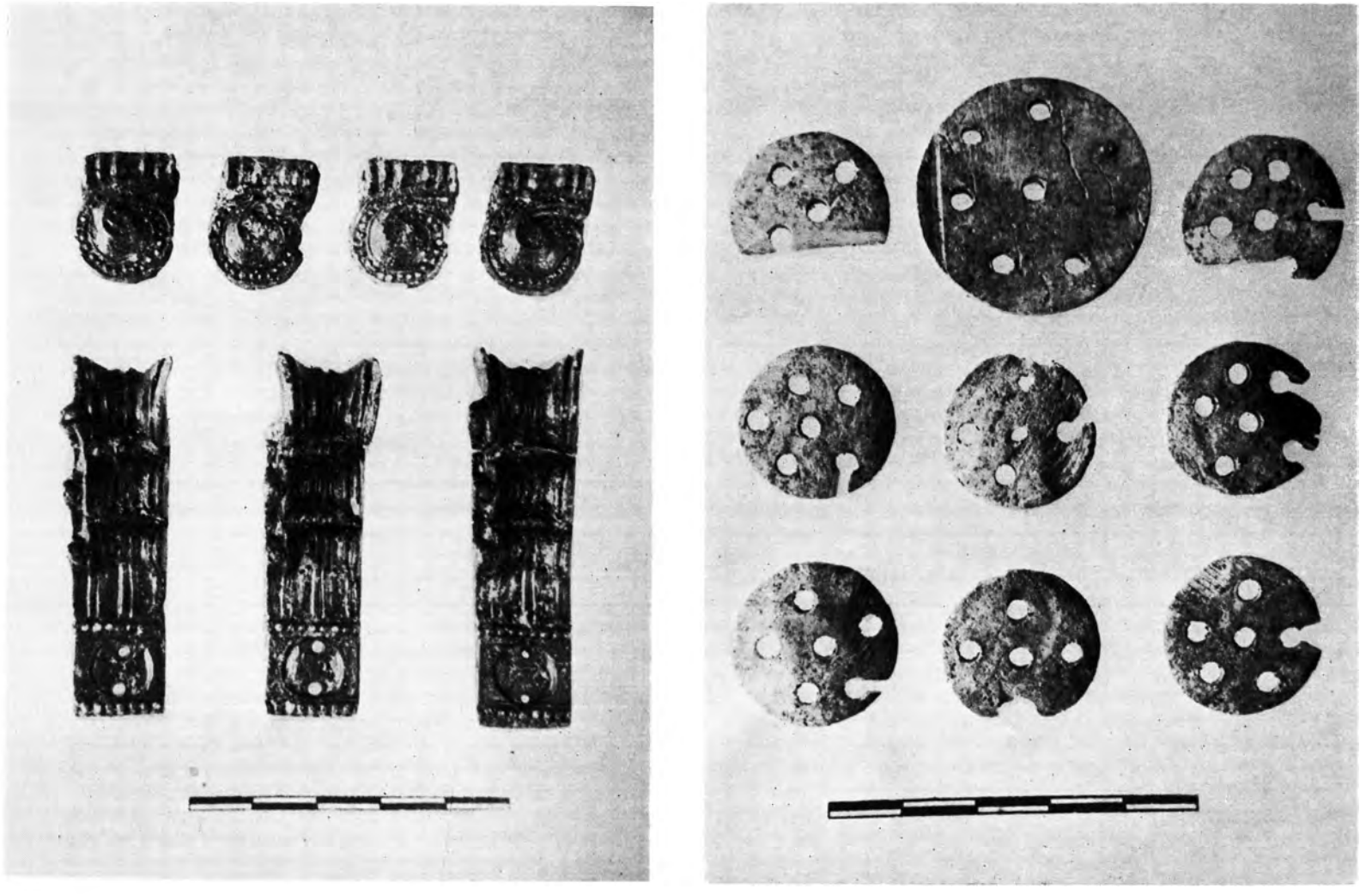
Θεσσαλία. Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης: α. Κοσμήματα ἐξ ὑαλομάζης τάφου Γ, β. Χρυσᾶ κοσμήματα τάφου Γ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

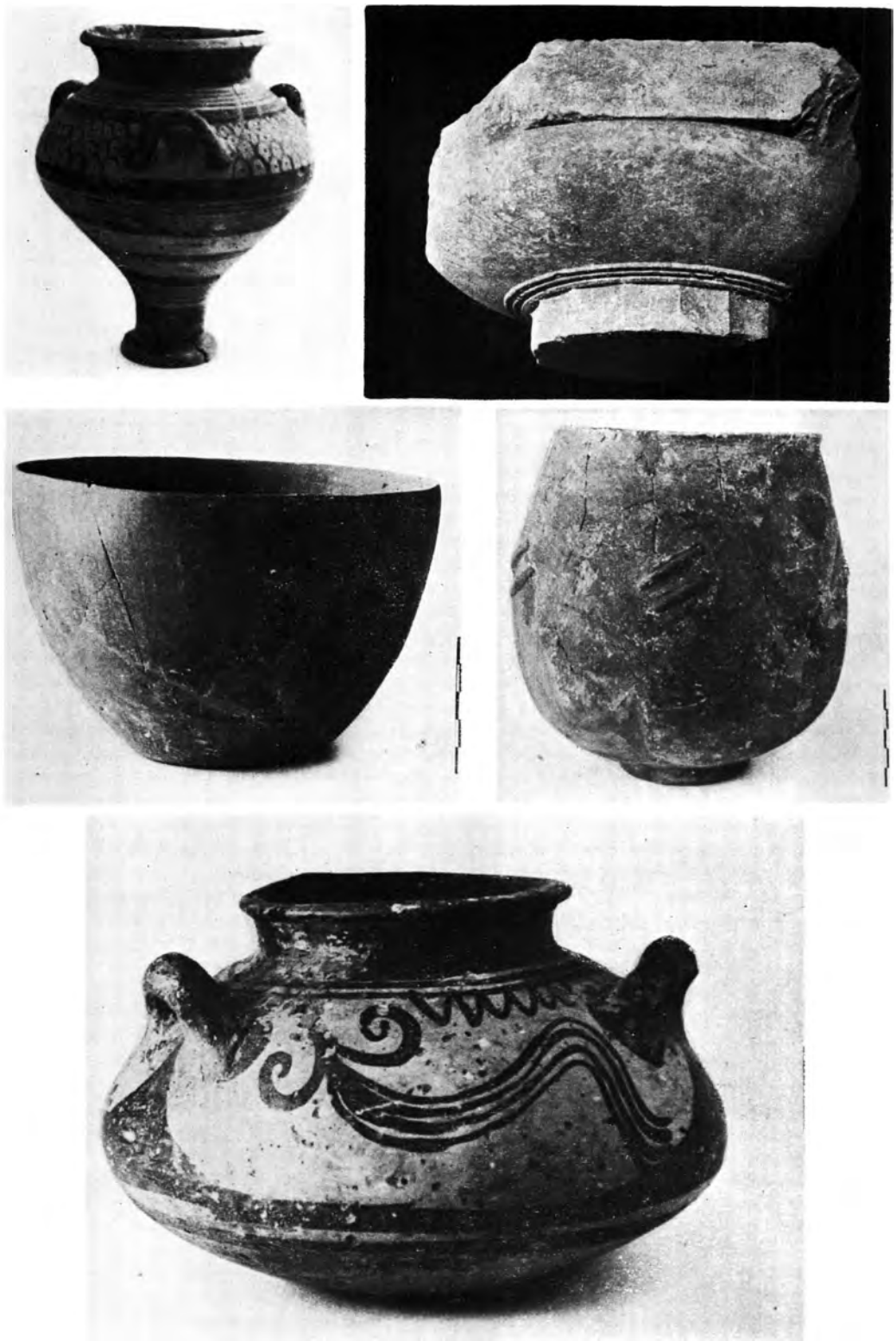
Θεσσαλία. Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης: α. Χρυσοῦς σφραγιστὴρ δακτύλιος τάφου Γ, β. Ἀποτύπωμα σφραγιδοκυλίνδρου τοῦ τάφου Γ, γ. Εἴσοδος τοῦ τάφου Δ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Μέγα Μοναστήριον Λαρίσης: α. Κοσμήματα ἐξ ὑαλομάζης, τάφου Δ, β. Δισκάρια ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, τάφου Δ

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

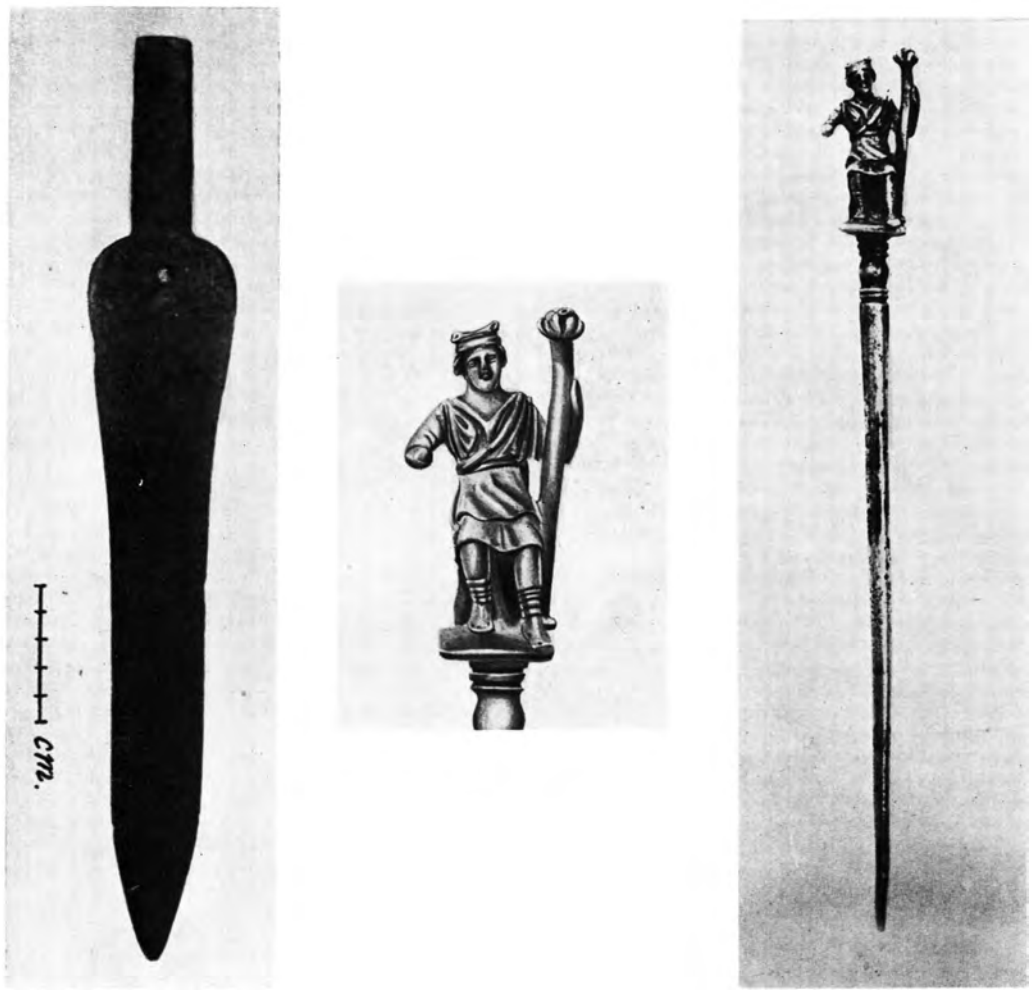
Θεσσαλία: α. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Ε, β. Φάρσαλος. Πώρινον κιονόκρανον, γ. Μονόχρωμος σκύφος (A_1) τῆς Ἀρχαιοτ. Νεολιθικῆς ἐκ Σέσκλου, δ. Ἀρχαιότερον Νεολιθικὸν ἀγγεῖον ἐκ Μαγούλας Ἁγ. Ἀθανασίου (Τιρνάβου), ε. Μυκηναϊκὸν ἀλάβαστρον ἐκ «Μπουνάρμπασι» Λαρίσης

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Φάρσαλος: α. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος, β. Πρωτογεωμετρικὸς παιδικὸς τάφος

Θεσσαλία: α. Ἐγχειρίδιον μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου Ἁγ. Ἀντωνίου (Φαρσάλων), β. Λεπτομέρεια ἀργυρᾶς καρφίδος (Σχέδιον Ἀ. Παπαηλιοπούλου), γ. Ἀργυρᾶ καρφὶς ἐκ Προέρνης (Νέον Μοναστήριον)

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία: α. Ἐπιγραφὴ ἐκ Ριζομύλου, β. Ἐπίκρανον βάθρου ἐκ Σκοτούσσης, γ. Ἐπιγραφὴ ἐκ Μητροπόλεως τῆς Ἑστιαιώτιδος

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Φθιώτιδες Θῆβαι: α. Ἡ κλῖμαξ τῆς ἀπὸ Ν. εἰσόδου εἰς τὸ κοσμικὸν κτίσμα, β-γ. Νόμισμα Ἰουστινιανοῦ Α΄, δ. Ἡ πεταλοειδὴς δεξαμενὴ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλία. Φθιώτιδες Θῆβαι: α. Πήλινον ἀγγεῖον, β. Δωμάτιον Ρα. γ. Νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλία. Φθιώτιδες Θῆβαι: α. Οἱ τοῖχοι Λ καὶ Λ5, β. Λύχνος. γ. Ἄνω δίσκος λύχνου μὲ παράστασιν νέου μὲ ἄρκτον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλία. Στόμιον. Μονὴ Κομνηνείου: α. Τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς, β. Πτυχωτὸν κιονόκρανον τῆς Μονῆς, γ. Τοιχογραφία τῆς Μονῆς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

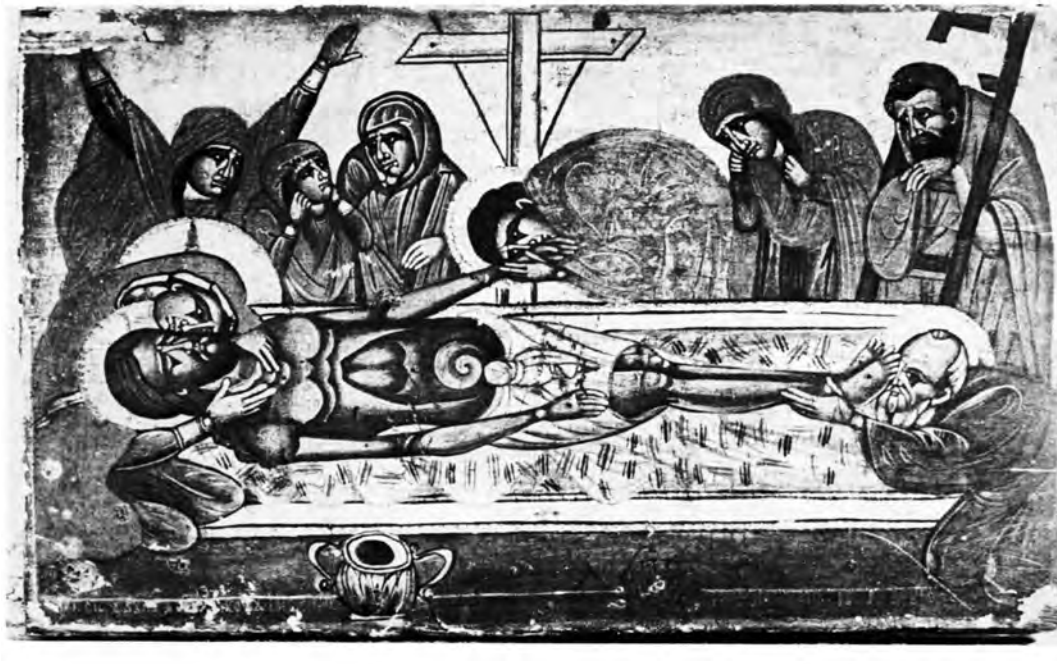

Σκόπελος: α. Πόλις, β. Ναὸς Παναγίας τοῦ Παπαμελετίου

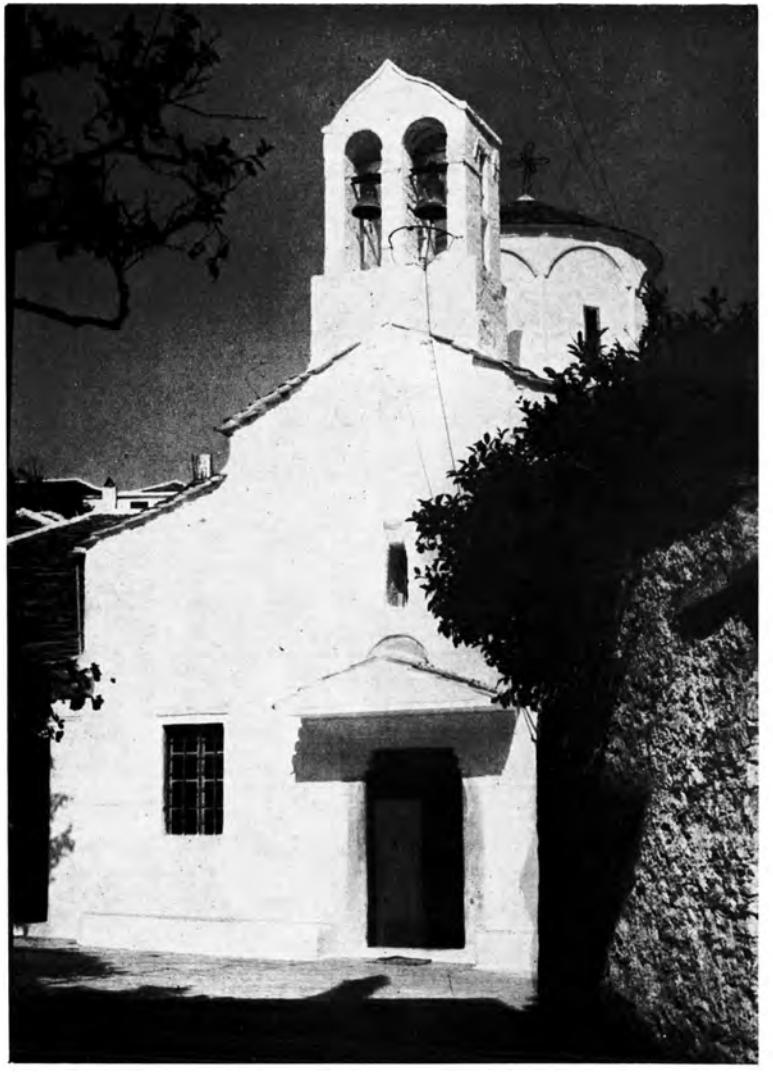
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ναΐσκος τοῦ Ἁϊνάθωνα, β. Θρῆνος. Εἰκὼν ἐν τῷ ναΐσκῳ τοῦ Ἁϊνάθωνα

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ναὸς Ἁγίου Μιχαὴλ τοῦ Συννάδων, β. Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Κάστρου

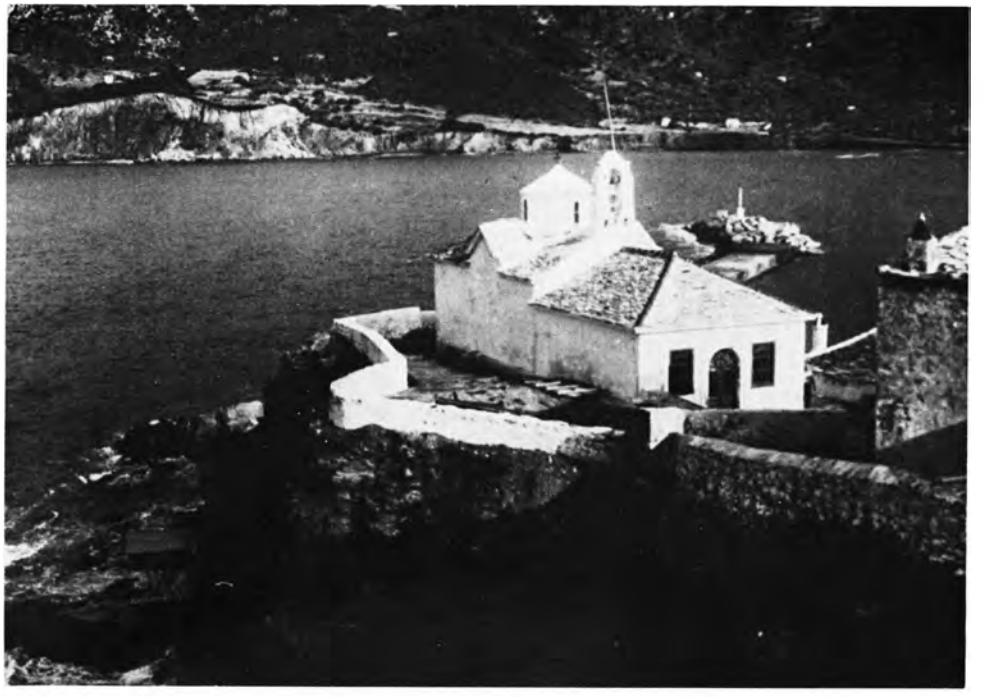
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ναὸς Εὐαγγελισμοῦ, β. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κυρατσοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ναὸς Παναγίτσας τοῦ Πύργου, β. Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως

Σκόπελος: Εἰκὼν τοῦ Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς μὲ τοὺς 24 Οἴκους

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

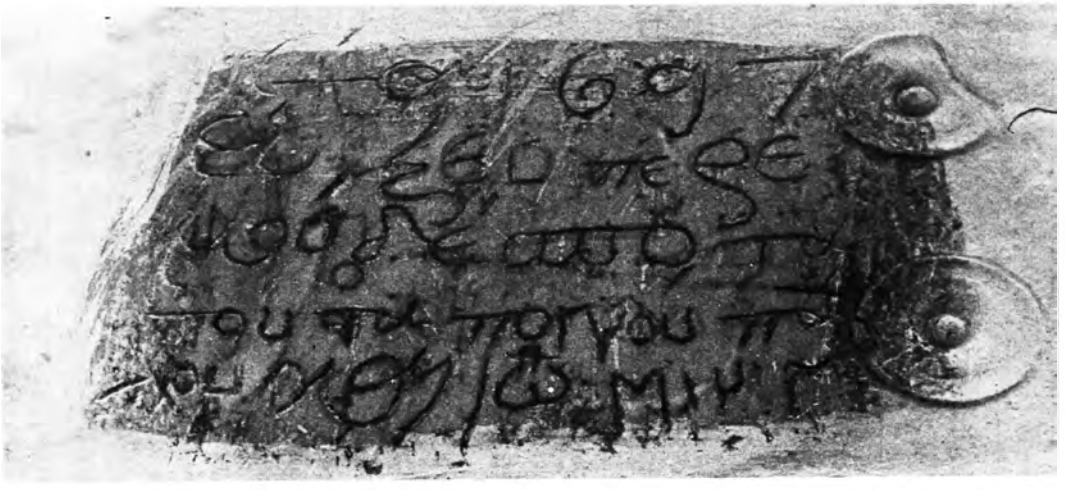
Σκόπελος: α. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, β. Εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: Ἡ Δέησις τῆς Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως

Σκόπελος: α. Ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας ἀριστερά, ἡ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου δεξιά, β. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Μονῆς Ἁγίας Βαρβάρας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ὁ τροῦλλος τῆς Μονῆς Ἁγ. Βαρβάρας, β. Ἡ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Τὰ κελλία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, β. Ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, γ. Ἡ μεσαιωνικὴ ὀχύρωσις ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Πεπαρήθου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου: α. ἀριθ. Π. 246, β. ἀριθ. Π. 247, 259, γ. ἀριθ. Π. 251, 248 καὶ 249, δ. ἀριθ Π. 253, 257, 255, 256

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου: α. ἀριθ. Π. 254, 260, 268, β. ἀριθ. Π. 262, 263, 264, γ. ἀριθ. Π. 250, 252, δ. ἀριθ. Π. 261, 269

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Ἠλία Μεσολογγίου: α. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀριθ. Π. 265, 270, β. Πρόχους ἀριθ. Π. 266, γ. Σφραγιδόλιθοι μυκηναϊκῶν τάφων, δ. Δέλτος ἐπὶ σκαραβαίου τοῦ Ἀμενόφιος τοῦ Γ΄

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία: Ὁ θολωτὸς τάφος Σερεμέτι ἀπὸ Ν., εἰς τὸ βάθος ὁ λόφος τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγίου Ἠλία, β. Ὁ θολωτὸς τάφος Σερεμέτι καὶ ὁ κόλπος Κανάλι τοῦ Αἰτωλικοῦ

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία: α - β. Ὁ δρόμος τοῦ θολωτοῦ τάφου Σερεμέτι ἀπὸ Β. καὶ ἀπὸ Ν.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία: α. Ὁ κυκλικὸς θάλαμος κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, β. Ταφαὶ

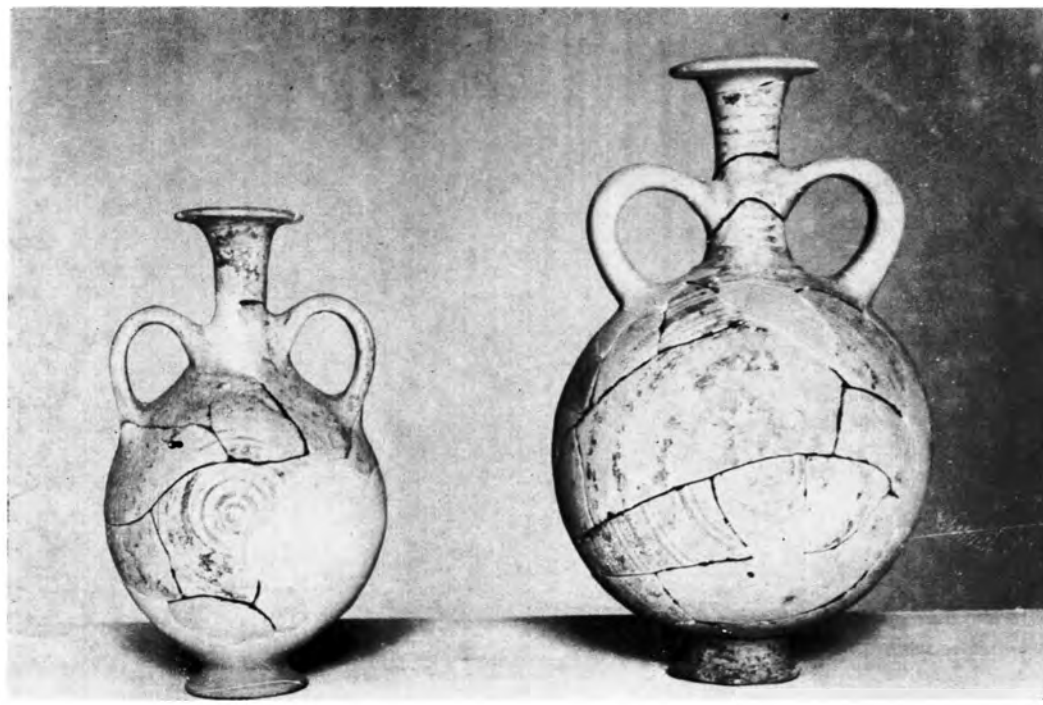
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία: α. Ταφὴ θολωτοῦ τάφου Σερεμέτι Ἁγ. Ἠλία, β. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων Σερεμέτι καὶ Μαραθιᾶ 1

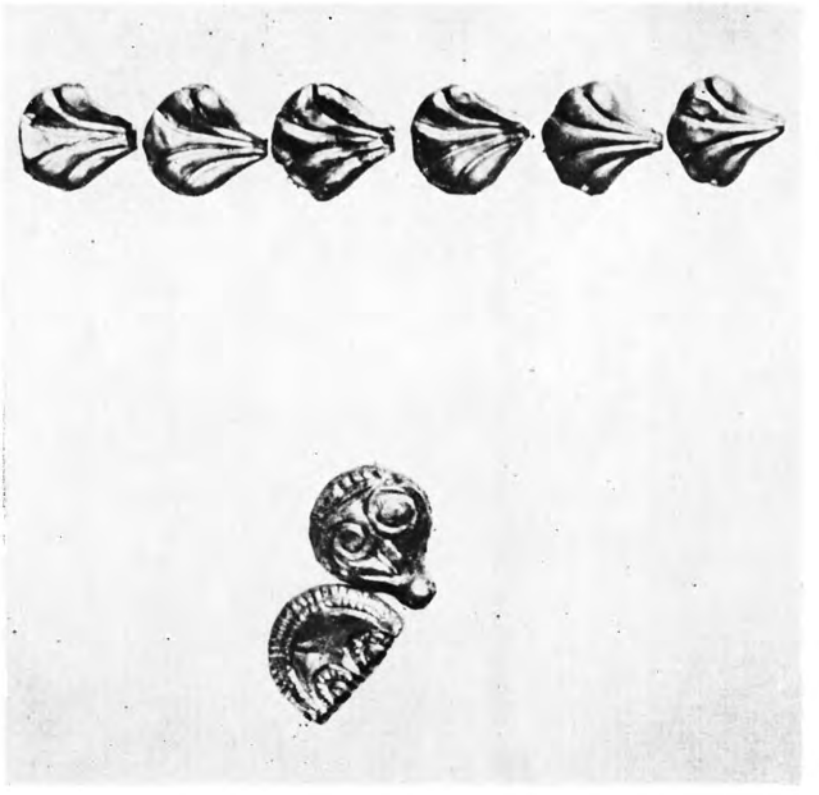
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

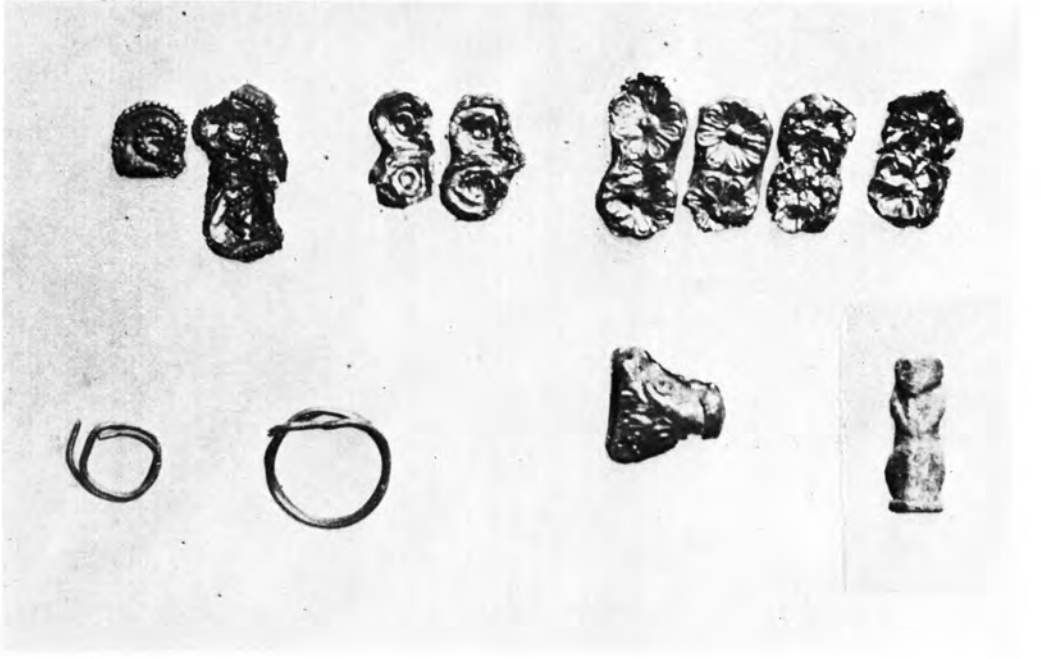

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία: α. Ἀμφορεῖς - φλάσκαι, β. Τὸ πρόσθιον τμῆμα εἰδωλίου διζύγων βοῶν ἢ ἵππων

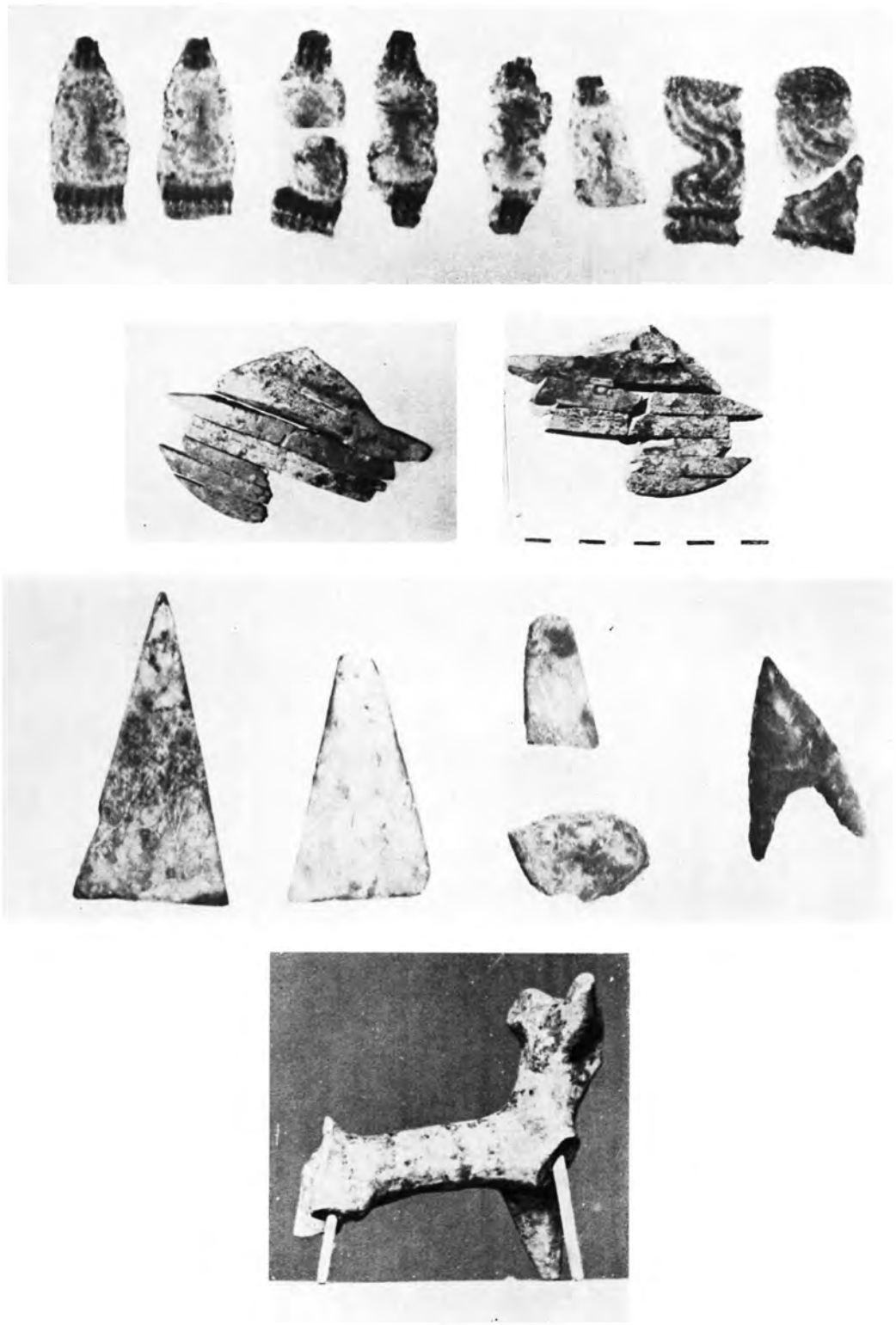
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία: α. Χρυσαῖ ψηφῖδες ὅρμου, β. Χρυσαῖ ψηφῖδες ὅρμου, σφηκωτῆρες καὶ ψῆφος ἐξ ὑαλομάζης ὑπὸ μορφὴν πιθήκου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτὸς τάφος Σερεμέτι Ἁγίου Ἠλία: α. Πλακίδια ἐξ ὑαλομάζης, β-γ. Ἀποτμήματα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ (ἄνω καὶ κάτω πλευρά), δ. Χαυλία καὶ αἰχμὴ βέλους, ε. Πήλινον εἰδώλιον βοὸς

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἅγιος Ἠλίας: α-β. Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 1 καὶ τὸ στόμιον αὐτοῦ

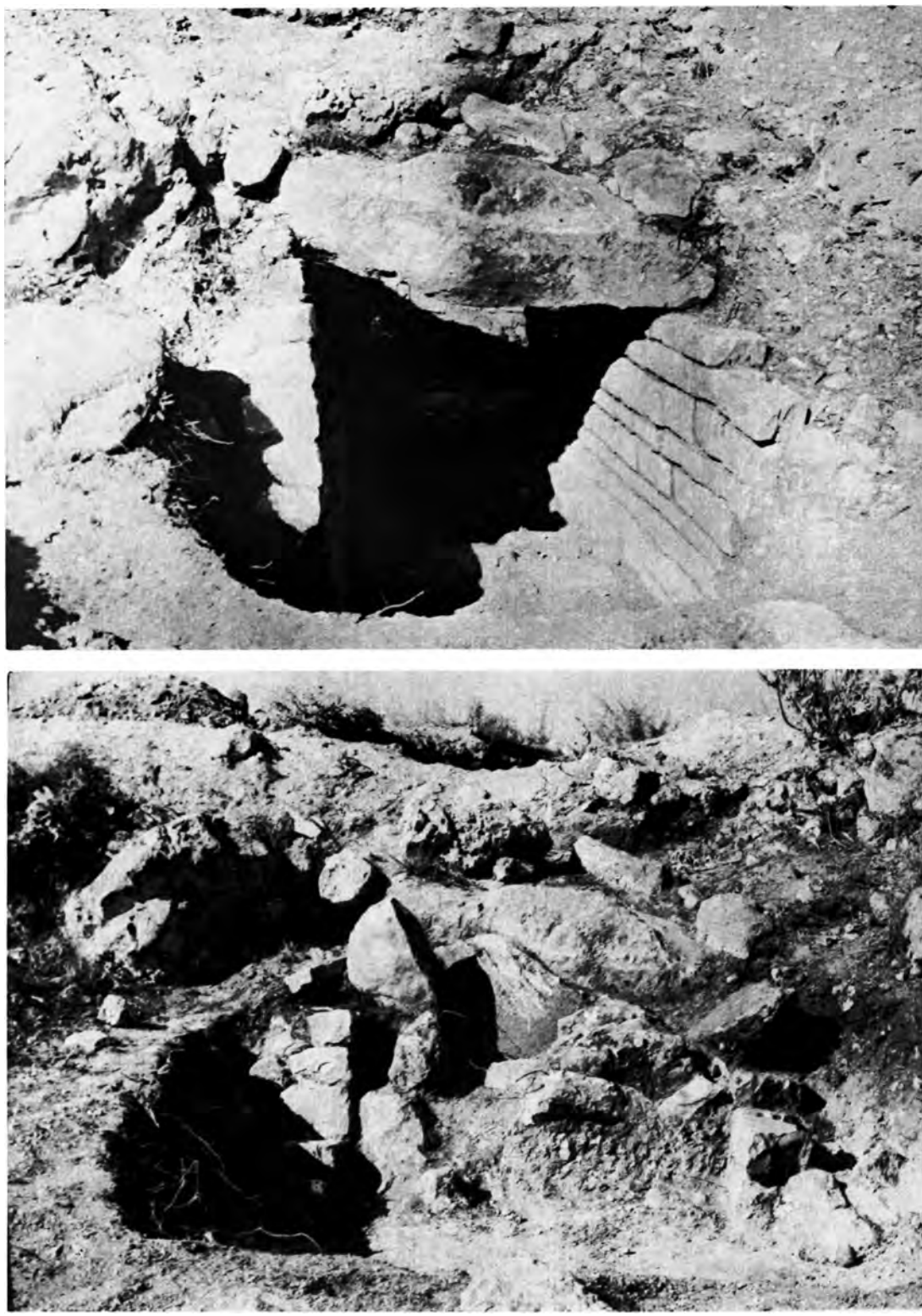
ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

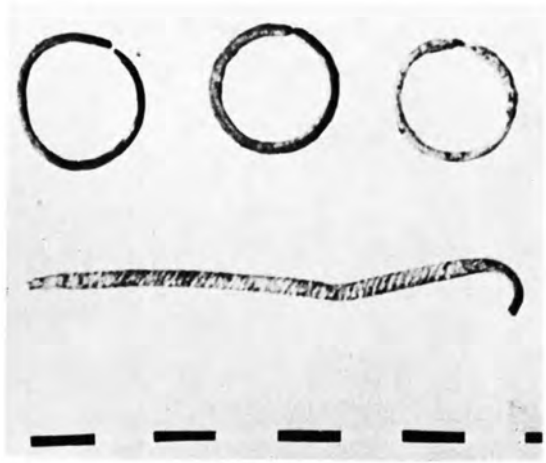
Αἰτωλοακαρνανία. Ἅγιος Ἠλίας: α-β. Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ ἐκ τῶν ἔσωθεν

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

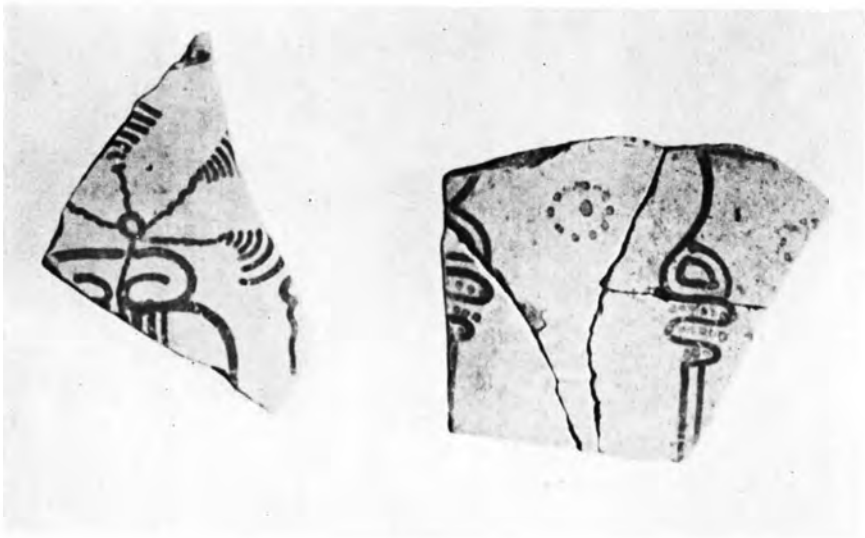

Αἰτωλοακαρνανία. Ἅγιος Ἠλίας: α. Ὁ δρόμος τοῦ θολωτοῦ τάφου Μαραθιᾶ 2 ἐκ τῶν ἔξωθεν, β. Ἡ κλειομένη διὰ πλακὸς εἴσοδος τοῦ δρόμου τοῦ ἰδίου τάφου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτοὶ τάφοι Μαραθιᾶ Ἁγίου Ἠλία: α. Χαλκῆ πόρπη καὶ δακτύλιοι ἐκ τῶν τάφων 1 καὶ 2, β. Πήλινα κομβία ἐκ τοῦ τάφου 2, γ. Ὄστρακα ΥΕ ΙΙΙ Β ἀγγείων ἐκ τοῦ τάφου 2

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Θολωτὸς τάφος Μαραθιᾶ 2 Ἁγίου Ἠλία: α. Ἀγγεῖα ΥΕ ΙΙΙ Γ, β. ΥΕ ΙΙΙ Γ προχοΐσκη ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου, γ. Κωδωνόσχημον ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἅγιος Ἠλίας: α - β. Τμῆμα τοῦ θολωτοῦ τάφου Μαραθιᾶ 3 καὶ ὁ δρόμος αὐτοῦ

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ἅγιος Ἠλίας. α. Ὁ «κύκλος», ἡ περιβάλλουσα τὸν τάφον Μαραθιᾶ 3 λιθίνη κυκλικὴ κρηπὶς τοῦ τύμβου, β. Νεολιθικὸς πέλεκυς ἐξ ὀφίτου καὶ βέλος ἐκ πυριτολίθου ἐκ τῆς Κόκκινης Σπηλιᾶς, γ. Νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ τῆς ἀκροπόλεως

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία: α. Τὸ βορειότερον τῶν ἐν θέσει «Δυὸ Ἐκκλησιὲς» ναΰδριον παρὰ τὴν Σταμνάν, β. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἁψὶς τοῦ ναϋδρίου, γ. Ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λοφίσκου πύργος «Ἑλληνικὰ» παρὰ τὸ τεῖχος τοῦ Σκοπᾶ

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Εὐρυτανία. Καρπενήσι: α - β. Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Εὐρυτανία: α-β. Ἡ Μονὴ Τατάρνας πρὸ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία: α - β. Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Τατάρνας μετὰ τὴν καταστροφὴν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Εὐρυτανία: α-β. Τὰ κελλία τῆς Μονῆς Τατάρνας μετὰ τὴν καταστροφὴν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ